מלך נישטאדט

חורבן און אויפשטאנד פון ווארשע

עדות-בלעטער
און אזכרות

דאָס דאָזיקע בוך שילדערט איין קאַפּיטל פון דער מגילה ליידן, גבורה און קאַטאַסטראָפע פון די אידן אין פוילן בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה ; עס איז דאָס קאַפּיטל וואַרשע,— די מוטער פון די אידישע קהילות אין פוילן, מיט איר האַלבן מיליאָן אידן, אינם מאַמענט וען איר מאַרטיראָלאָגיע און הערליק האָבן דערגרייכט זייער הויכפּונקט.

דער באַדייט פון די אינם בוך פאַרעפנט־לעכטע דאָקומענטן, איז קודם כל אינדעם, וואָס זיי זיינען געשריבן געווארן אין וואַרשע, אין דער סאַמע צייט פון דער דייטשער אָקופּאַציע, דורך די טויזער פונם אידישן אונטערערד גופא, וועלכע האָבן שרייבנדיק זיי געהאַט זייער וויניק האָפענונגען, אַז זיי וועלן בלייבן לעבן. די באַשרייבער פון די געשעענישן בשעת־מעשה זיינען אויך געווען די איניציאַטאָרן, אַרגאַני־זאַטאָרן און אָנפירער פון די דאָזיקע געשעע־נישן. אינדעם איז זייער היסטאָרישער באַדייט.

דאָס בוך דערציילט וועגן וואַרשע, אָבער עס גיט אַ באַגריף אויך וועגן די געשעענישן אין אַנדערע שטעט אין פוילן : ווילנע, ביא־ליסטאָק, לעמבערג, קראָקע, טשענסטאָכאָוו, בעזדין א.א.וו. א.א.וו.

דער ערשטער טייל באַשטייט אינגאַנצן פון דאָקומענטן, געשריבענע אין וואַרשעווער געטא, אין די גרויל־טעג גופא. דער טייל איז באַגלייט מיט הונדערטער באַמערקונגען, מיט אויפקלע־רונגען פון באַגלויבטע און זעלבסטבאַטייליקטע עדות און פון קאַמפּעטענטע קוועלן, און מיט אַ דיי בילדער פון חרוב'ען געטא.

דער צווייטער טייל אַנטהאַלט אזכרות, 376 טיילווייז אויספירלעכע אַנדענק־פאַרצייכענישן, מיט 200 בילדער און מיט ביאָגראַפישע ידיעות וועגן געפאַלענע אין אויפשטאַנד און אונטער־ערד־טויער.

דידאָזיקע אויסגאַבע פונם בוך איז אַ בא־דייטענד פאַרפולשטענדיקטע, אינם טייל פון די צוגאַב־באַמערקונגען צו די דאָקומענטן, און בעיקר אין דעם טייל פון די אזכרה־פאַרצייי־כענישן וועגן די געפאַלענע. עס זיינען אויך צוגעקומען נייע בילדער, וועלכע מיר האָבן פריער נישט געהאַט. דידאָזיקע אויסגאַבע איז

די פולסטע פון די דריי בידאיצע דערשינענע אויסגאַבעס פון דעם בוך.

מלך נייִשטאַדט

חורבן און אויפשטאנד
פון די אידן אין וואַרשע

עדות־בלעטער און אזכרות

עדשטער טייל: עדות־בלעטער

אַרויסגעבער: ועדת הגולה פון דער אַלגעמיינער אידישער אַרבעטער־אָרגאַניזאַציע
(ההסתדרות הכללית) אין ארץ־ישראל
און אידיש־נאַציאָנאַלער אַרבעטער־פאַרבאַנד אין אַמעריקע

תש״ח תל־אביב 1948

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

All Rights Reserved
געדרוקט אין ארץ־ישראל
Printed in Palestine 1948

Meilech Neustadt

DESTRUCTION AND RISING

The Epic of the Jews in Warsaw

A COLLECTION OF REPORTS AND BIOGRAPHICAL SKETCHES OF THE FALLEN.

Vol. I. As told by them

This edition in Yiddish follows two previous editions published in Hebrew (1946 and 1947) and contains certain additions and revisions.

Published by the Executive Committee of the General Federation of Jewish Labour in Palestine and the Jewish National Workers' Alliance in U.S.A.

Tel-Aviv (Palestine), P.O.B. 303.

געדרוקט אין דער קאאפעראטיווער דרוקערייי „אחדות", תל־אביב, ת. ד. 159

חורבן און אויפשטאַנד
פון די אידן אין וואַרשע

ערשטער טייל: עדות־בלעטער

צווייטער טייל: די געפאַלענע אויף דער וואַך

איבערגעזעצט פון העברעאיש

ד. ב. מאַלקין

אינהאַלט:

זייט

צו דער אויסגאַבע אין אידיש 15

דער געטאָ אין געראַנגל (אריינפיר־קאַפּיטלען) 17

צו דער צווייטער (העברעאישער) אויפלאַגע 66

ערשטער טייל: עדות־בלעטער

I. **דער גירוש פון די וואַרשעווער אידן** (יולי—סעפטעמבער 1942)

א—ד. דער גירוש באַפעל 69

ה. די צאָל געפאַלענע אין וואַרשעווער געטאָ אין די חדשים פון גירוש . 75

ו. די צאָל אַרויסגעשיקטע 76

ז. שילדערונג פונם מאַסן־גירוש (יולי—סעפטעמבער 1942) . . . 78

ח. דער וויי־געשריי פון די וואַרשעווער אידן 96

II. **עדות־בלעטער פון די פאַרניכטונגס־לאַגערן**

א. אין וואַרשעווער געטאָ און אינם טויט־לאַגער אין בעלזשעץ . . 99

ב. די ליקווידירונג פונם לאַגער אין פאָניאַטאָווא 105

III. **דער אויפשטאַנד פון די וואַרשעווער אידן**

א. די אידישע קאַמף־אַרגאַניזאַציע (אַנטשטייאונג און אַנטוויקלונג) . 128
אויפרוף פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע צו דער פוילישער באַפעלקערונג 168

ב. דער אידישער נאַציאַנאַלער קאָמיטעט אין פוילן:

1. באַריכט פונם 15־טן נאָוועמבער 1943 169

2. פינאַנץ־באַריכט (1־טער יאַנואַר—1־טער אָקטאָבער 1943) . . . 182

3. באַריכט פונם 24־טן מאַי 1944 186

4. באַריכט פון דער פּאַרשטייערשאַפט אויף דער „אַרישער" זייט . . 207

ג. בריוו פון אַרגאַניזאַציעס:

1. בריוו פון החלוץ אין פוילן צו דער הסתדרות אין ארץ־ישראל . . 215

2. בריוו צום איחוד־עולמי פועלי־ציון (צ.ס.)—התאחדות פון דער פּאַרטיי אין פוילן 223

3. בריוו פון דער פּאַרטיי לינקע פועלי־ציון צו אירע חברים אין ארץ־ישראל 228

4. בריוו פון אַדוו. שמעון גאָטעסמאַן צום פּאַרבאַנד פון אַלגעמיינע ציוניסטן 236

5. באַריכטן פונם אונטערערד פון „בונד" אין פוילן 240

6. דער לעצטער בריוו (געשריבן אין בענדין דעם 17־טן יולי 1943) . . 259

7. גרוס פון די לעצטפאַרבליבענע 263

ד. טאָגבוכער פון קעמפער:

1. באַריכט פון שלום גראַיעק, וועגן די קאַמפן אינם געביט פון די טעבענס־שולץ וואַרשטאַטן 264

2. באַריכט פונם קעמפער שמחה ראַטהייזער (קאַזשיק), וועגן דער פּאַר־טיידיקונג פונם וואַרשעווער געטאָ 272

3. באַריכט פונם קעמפער טוביה באַזשיקאָווסקי, וועגן די שלאַכטן אין צענטראַלן געטאָ 286
4. סילוּעטן פון קעמפער, פון הערש וואַסער 293
5. זעלנער אָן געווער, " " " 298
6. טאָגבוך פון אַ אינגל 301

IV. **די קולטור טעטיקייט אין וואַרשעווער געטאָ**

בריוו פון ד״ר עמנואל ריינגעלבלום און ד״ר א. בערמאַן צו ״ייוואָ״ אין ניו־יאָרק 307

V. **לידער פון געטאָ** 316

צווייטער טייל: די געפאַלענע אויף דער וואַך

VI. **דעם אָנדענק פון די געפאַלענע אויף דער וואַך**

1. אַריינפיר־באַמערקונגן 323
2. צוגאַב־באַמערקונג צו דער צווייטער (העברעאישער) אויפלאַגע . . . 329

3. **אזכרה־פאַרצייכענישן:**

אניעליעוויטש מרדכי, זייט 331 ; אַבערשטיין יוסף, ז. 335 ; אַזשעך מאוריצי, ז. 336 ; אייגער אברהם, ז. 337 ; איגלאָ זיגמונט, ז. 338 ; איזביצקע מירא, ז. 339 ; אייזנבערג דוד, ז. 340 ; אייזנשטאָט מרים, ז. 341 ; איצוש, ז. 342 ; אַכראָן וואַנדאַ, ז. 343 ; אַלטמאַן טאַסיא, ז. 343 ; אַלטענבערג אסתר, ז. 346 ; אַלטערמאַן מלכה, ז. 346 ; אַלטערמאַן שלמה, ז. 348 ; אַלעקסאַנדראָוויטש יעקב חיים מאיר, ז. 349 ; אַפאַטשינסקי פּרץ, ז. 350 ; אַרבוז חיים, ז. 351 ; אַרוואַטש אברהם, ז. 352 ; אַרטשטיין זכריהו, ז. 352 ; אַש אליעזר, ז. 354 ; אַשעראָווסקי מיכאל, ז. 354.

באַטשינסקי שלמה, ז. 354 ; באַראָן דבורה, ז. 355 ; באַראַש אפרים, ז. 356 ; באַרטאָוויטש העניעק, ז. 358 ; באַרטמעסער נטע, ז. 358 ; באַרנשטיין אַלפרעד ד״ר, ז. 358 ; בוים ישראל משה, ז. 360 ; בוּקסבוים נתן, ז. 361 ; בוראַקס עדעק (אליהו), ז. 364 ; בושע־זשינסקע זאַכאַ, 366 ; ביגעלמאַן מנחם, ז. 366 ; בלאַך אליעזר ליפּא, ז. 367 ; בלאָנעס אליעזר (ליושעק), ז. 369 ; בלאָנעס גוטע, ז. 370 ; בלאָנעס יורעק, ז. 371 ; בלאָנעס יצחק, ז. 371 ; בלאָנעס מלך, ז. 371 ; בלאָנק מאַרעק, ז. 372 ; בלוישטיין יצחק, ז. 372 ; בלוּם אברהם (אַבראַשאַ), ז. 373 ; בלומשטיין אברהם, ז. 375 ; בעאַטוס, ז. 375 ; בעאַטוס פראַניע, ז. 375 ; בער געניע, ז. 376 ; בערלינסקי הירש, ז. 377 ; בערמאַן פראַנקאַ, ז. 379 ; ברא־חנה, ז. 379 ; בראַנדעס צבי, ז. 380 ; בראַנדשטעטער מיכאל, ז. 381 ; בראַסלאַוו שמואל, ז. 383 ; ברוידע בערל, ז. 385 ; ברוסקין אהרן, זע פאַוועל ; בריל־אַנטשטיין סטאַשעק, ז. 386.

גאַלד וואַלף, ז. 387 ; גאַלדשטיין יצחק ז. 387 ; גאַלאַוונער יצחק (עדעק), ז. 388 ; גאַפּטעק ברוך, ז. 390 ; גוטמאַן חנוך (הענעך), ז. 392 ; גוטערמאַן יעקב, ז. 393 ; גוטקאָווסקי אליהו, ז. 394 ; גוטריימאַן קובאַ, ז. 396 ; גוטשטאָט צפורה, ז. 396 ; גורני יחיאל, ז. 397 ; גיטערמאַן אסתר, ז. 397 ; גיטערמאַן יצחק, ז. 398 ; גיפּש יצחק, ז. 399 ; גלאַשטיין יעקב, ז. 400 ; גלאַנץ רבקה, ז. 401 ; גליקשטיין יהודה, ז. 403 ; געלער אליעזר, ז. 403 ; געפנער אברהם, ז. 408 ; גערטנער ישראל, ז. 410 ; גערטנער אבא, ז. 411 ; גראָואָס מרדכי (מערדעק), ז. 411 ; גראומאַן חנה (הגר), ז. 412 ; גראַנאַטשטיין שרה, ז. 413 ; גרוזאַלץ לייב (לוי), ז. 413 ; גרילאַק ישראל, ז. 414 ; גרינבוים יצחק, ז. 414 ; גרינשטיין אברהם, ז. 415 ; גרשוני גדליהו, ז. 415 ; גרינשפּאַן יורעק, ז. 416.

דאָבוכנאָ שאול, ז. 417 ; דאָברין בערטאָלד, ד״ר, ז. 418 ; דאָווידאָוויטש טובה, ז. 418 ; דונסקי סעווק, ז. 419 ; דיאָמאָנט אברהם, ז. 420 ; דעמבינסקאָ דאָרקאָ, ז. 421 ; דעמבינסקי יצחק, ז. 421 ; דרעזנער אברהם, ז. 421 ; דרייער אברהם, ז. 422 ; דרענגער שמשון (שימעק), ז. 423.

האָכבערג אַדאָלף, ז. 425 ; האָכבערג דוד, ז. 426 ; האָלאָנד זלמן, ז. 427 ; האָלזבאָנד אהרן, ז. 428 ; האָלצמאָן לודוויג, ז. 428 ; האָפמאָן ישראל, ז. 429 ; הויבערבאָנד הרב ר׳ שמעון, ז. 430 ; הייטאָן איטקע, ז. 430 ; הייטאָן רות, ז. 430 ; היינסדאָרף מרים, ז. 431 ; הימעלפאָרב אַדעק, ז. 432 ; העכטקאָפ שיינדל, ז. 433 ; העלער שמעון, ז. 434 ; הערצליך־בליט פייגע, ז. 435.

וואָגמייסטער לאָטע, ד״ר, ז. 436 ; וואָכענהויזער צמרת (צמרת חדוה), ז. 437 ; וואָלד בנימין, ז. 438 ; וואָקספעלד משה, ז. 439 ; וואָרטאָוויטש אַלעק, ז. 439 ; וואָרטמאָן זאב, ז. 439 ; וואָרמאָן אברהם (וואָרמאָנסקי בראָניסלאָוו), ז. 440, וויטעלסאָן אברהם, ז. 441 ; וויידע משה, ז. 442 ; וויכטער יצחק, ז. 442 ; ווילנער ישראל חיים (אריה, יורעק), ז. 443 ; וויניצקי מאָניעק, ז. 445 ; ווינאָגראָן יוסף יהושע (שלמה), ז. 446 ; ווינטער שמואל, ז. 447 ; וועגראָווער יהודה, ז. 448 ; וואָנסקי הירש־יצחק, ז. 449.

זאָגאָן שכנא, ז. 450 ; זאַיאָנץ הערמאָן, ז. 453 ; זאַלאָטאָוו (יורעק), ז. 453 ; זאָקס, ז. 454 ; זיגעלבוים שמואל מרדכי (אַרטור), ז. 454 ; זייפמאָן משה אהרן, ז. 456 ; זילבערבערג זרה, ז. 457 ; זילבערבערג העניעק, ז. 458 ; זילבערבערג רחל (סאָרענקאָ), ז. 459 ; זילבערמאָן ישראל, ז. 460 ; זעלצער ישראל, ז. 460 ; זילבערשטיין משה, ז. 462 ; זשאָגעל שרה, ז. 462 ; זשימאָק לילקאָ, ז. 462 ; זשימאָק נפתלי, ז. 464 ; זשעלעאָזנאָגוראָ חנוך, ז. 465.

חדש יצחק, ז. 466.

טייכלער גוטע, ז. 466 ; טענענבוים מרדכי, ז. 467 ; טענענבוים שלאָמעק, ז. 472 ; טענצער יחיאל, ז. 472 ; טראָקס לייב, ז. 473 ; טשערניאָקאָוו אדם, ז. 474.

יאָנקעלעוויטש אַדעק, ז. 477 ; יאָקובאָוויטש שושנה, ז. 477 ; יאַשינסקי לייב, ז. 478 ; יוכטמאָן יחיאל, ז. 478 ; יושקעוויטש אפרים, ז. 479.

כהן מנחם, ז. 479 ; כץ יעקב, ז. 479 ; כץ לייב, ז. 480.

כאָלאָדענקאָ דוד, ז. 481 ; כמיעלניצקי נחום, ז. 481 ; כשאָנאָוויטש יצחק, ז. 482.

לאָוועדער יפה, ז. 482 ; לאופער שלמה, ז. 483 ; לאופער שמאי, ז. 483 ; לאַנדוי וולאַדיסלאָוו, ז. 484 ; לאַנדוי מרגלית, ז. 484 ; ליבעסקינד אהרן (דאָלעק), ז. 485 ; ליבערט חיים, ז. 487 ; ליבערמאָן הירש ד״ר, ז. 488 ; ליטמאָן יוסף, ז. 489 ; ליטעווסקי יוסף, ז. 490 ; לייבאָוויטש אברהם לייב (לאָבאָן), ז. 491 ; ליכטענשטיין ישראל, ז. 494 ; ליכטשיין משה, ז. 496 ; ליליט, זע פּודען רעגינע ; לינדער מנחם, ז. 497 ; לעוואָרטאָווסקי־פינקעלשטיין יוסף, ז. 499 ; לעווין אברהם, ז. 501 ; לעווין דינה, ז. 503 ; לעוועטאָל שמעון, ז. 504 ; לענט הירש, ז. 505 ; לענט שאנן, ז. 506 ; לעווסקי איזשאָ, ז. 506 ; לערנער שלמה, ז. 507 ; לערער צפורה, ז. 508.

מאָטיוויעצקי מנשה (נאָסטעק), ז. 509 ; מאַיופעס, ז. 510 ; מאיראָוויטש מאיר, ז. 510 ; מאַלינאָווסקי שמעון, ז. 512 ; מאַנעלאָק בראָנקע, ז. 513 ; מאַנפרעד, ז. 513 ; מאַרגענשטערן

יוחנן, ז. 514; מאַרגענלענדער יצחק, ז. 517; מאַרדקאָוויטש בתיה, ז. 517; מאַרקאָוויטש באַלעק, ז. 518; מאַשקאָוויטש רבקה, ז. 518; מאַסעלמאַן ריישעק, ז. 520; מורזשאַן, ז. 520; מיטלמאַן ישראל, ז. 520; מערסיק צבי, ז. 521.

נאָוואָגרודזקי סאָניע, ז. 523; נאָוואָדוואָרסקי דוד, ז. 524; נאָזשיצע יצחק, ז. 525; נויטייך מאַריאַן, ז. 526; נולמאַן סעוועק, ז. 527; נוסנבלאַט נפתלי (טולאַ), ד"ר, ז. 527; ניעמיעצקע רעניע, ז. 529.

סאָבאָל שמואל, ז. 530; סאָוויצקי סטעפאַן, ז. 530; סאַמבערג אייזיק, ז. 531; סאָרנאַק יעשיק, ז. 532; סאָרענקע, זע זילבערבערג רחל; סוקניק יצחק (קאָזע), ז. 533; סופיט שלום, ז. 534; סטאָלאַק אברהם, ז. 535; סטאָלער לאָזער, זע ריכטער הירש; סיטנער יעקב דוד, ז. 535; סטערלינג וו., ז. 537; סילמאַן בתיה, ז. 537, סילמאַן שרה (סויע), ז. 537; סימכאָוויטש ראָזע, ז. 538; סימסאַן זיגפריד, ז. 539; סימפלאַק יצחק, ז. 540; סקולסקע חנה, ז. 540; סלאָמניצקי נטע, ז. 541; סמאָלאָר נתן, ז. 542; סערייסקי פסח, ז. 543.

עדעלשטיין צבי, ז. 544; עטקין מאיר, ז. 545; עלסטער פאָלע, ז. 546; ענטין שלמה, ז. 548; ערליך אליהו, ז. 550.

פאָו שלמה, ז. 551; פאָוועל (אהרן ברוסקין), ז. 551; פאָזשענטשעווסקי אברהם, ז. 553; פאָכאל חוה, ז. 553; פאַסאָמאָניק רבקה, ז. 554; פאַפייער זישע, ז. 555; פאַקראָפפק סטעפאַן, ז. 555; פוילמאַן שמעון, ז. 556; פיזשיץ רעניע, ז. 557; פלאָטניצקע פרומקע, ז. 558; פלאָטניצקע חנה־טשע, ז. 561; פלאָטניצקי הירש, ז. 563; פעלץ ברוך, ז. 565; פערלמאַן מלך, ז. 565; פערלע יהושע, ז. 566; פערלשטיין לאה, ז. 568; פראָשקער יעקב, ז. 569; פשעדעטש מאיר, ז. 571; פשעפיורקע אברהם, ז. 572.

קאָגעלמאַן רחל, ז. 573; קאָס יוסף, ז. 573; קאָלמאַן פאָלע, ד"ר, 574; קאָלמאַן וואָלף, ז. 574; קאָלמאַן מאָטל (מארק), ז. 576; קאָרבמאַן (קאָשוך) העלע, ז. 578; קאָרבער יוסף, 579; קודען רעגינע (לילית), ז. 580; קורמאַנאָוויטש פעסיע, ז. 581; קוטערמאַן איגנאַץ, ז. 582; קוכרער מירא, ז. 583; קידעלזייט פאָלע, ז. 584; קידעלזייט שמחה, ז. 584; קייגענבוים לעאָן, ז. 585; קייגענבלאַט יעקב, ז. 586; קייווישיס ישראל, ז. 587; קיינער לעאָן, ד"ר, ז. 589; קיינער אברהם ז. 591; קיינקינד מלך, ז. 592; קינקעלשטיין אברהם, ז. 593; קינקעלשטיין מאָטעק, ז. 593; קינקעלשטיין מאַיאַרעק, ז. 594; קינקעלשטיין ציליע, ז. 594; קיש לאה, ז. 595; קישלזאָן אברהם מרדכי, ז. 596; קרוינד עמוס, ז. 597; קרידמאַן אַלעקסאַנדער זישע, ז. 598; קרידמאַן פישל, ז. 600; קרידריך זלמן, ז. 601; קרענקעל טובה, ז. 603.

צוקער נחה (נאָשקע), ז. 604; צוקער משה, ז. 605; ציגלער משה, ז. 606; צימערמאַן יהודה, ז. 606; צעבולאָזש טאָסיע, ז. 607; צענטנערשוועד מ., ז. 607.

קאָווע הערשל, ז. 607; קאָוועניאקי (קו־ונקי) גוטע, ז. 608; קאָזיעבראָדזקע לאה, ז. 609; קאָזשוך העלע, זע פאַרבמאַן; קאָזשוך ישראל, ז. 612; קאַמיען סאַלקע, ז. 615; קאַנאַל ישראל, ז. 615; קאַפלאַנסקי, ז. 616; קאַנסקי יהודה, ז. 617; קאַפלאַן יוסף, ז. 618; קאַפלאַן שמואל, ז. 622; קאַצענעלסאַן בן־ציון, ז. 624; קאַצענעלסאַן יצחק, ז. 625; קאַצענעלסאַן צבי, ז. 630; קאַרליינער אריה, ז. 631; קאָרן לאה, ז. 631; קאָרנבלוּם עלמה, ז. 632; קורץ אברהם, ז. 632; קירמאַן יוסף, ז. 633; קירשענבוים מנחם, ז. 634; קירשענבוים ראָזע, ז. 636; קירשענבוים רחל, ז. 636; קירשנער זיגי,

ז. 636 ; קלאָג אליעזר (לאָזער), ז. 637 ; קלאָג רוזשע, ז. 638 ; קליינווייס חנוך, ז. 639 ; קליינמאַן זיוטא, ז. 640 ; קליינמאַן שרה, ז. 640 ; קלמנאָוויטש זעליג הירש, ז. 641 ; קלעפפיש יצחק, ז. 645 ; קלעפפיש מיכאל, ז. 645 ; קערש לייב, ז. 647 ; קראַמאַזש מאיר, ז. 648 ; קשאַטשעק (קאַסטעק), ז. 649.

ר אַבאָוו פייטשע, ז. 649 ; ראַדוינסקי דוד, ז. 650 ; ראָזאָוסקי וואָלף, ז. 652 ; ראָזאָוסקי ישראל, ז. 653 ; ראָזאָוסקי לייב, ז. 653 ; ראָזען סטעפע, ז. 653 ; ראָזענבערג ירדנה, ז. 654 ; ראָזענבערג ראובן (ראובטשיק), ז. 654 ; ראָזענטאַל צבי, ז. 655 ; ראָזענפעלד מיכאל, ז. 656 ; ראָזענפעלד רוזשקע, ז. 657 ; ראָזענצוויג רחל, ז. 658 ; ראָט יעקב (קובא), ז. 658 ; ראָטבלאַט לייב, ז. 659 ; ראָטבליט יחיאל, ז. 661 ; ראָטמאַן גדליה, ז. 661 ; ראָטמאַן צבי, ז. 662 ; ראַמאַנאָוויטש ישראל, ז. 662 ; ראַפאַפּאָרט לייב, ז. 662 ; רובין משה, ז. 663 ; רובענטשיק משה, ז. 664 ; רודניצקי לב, ז. 665 ; רוזשאַנסקי אליהו (עלעק), ז. 665 ; רייזנגעווירץ מאַניעק, ז. 666 ; ריכטער הירש (לאָזער־סטאָלער), ז. 668 ; רינגעלבלום עמנואל, ד״ר, ז. 670 ; רינגעלבלום יהודית, ז. 673 ; רעמבאַ נחום, ז. 674 ; רישיא, ז. 674.

ש אַפּירא ברוך, ז. 675 ; שאַפּירשטיין רבקה, ז. 676 ; שאַרפשטיין משה, ז. 677 ; שוואַרץ מאיר, ז. 678 ; שוואַרץ שלמה, ז. 678 ; שוואַרץ שיינדל, ז. 679 ; שווארצבארט מרדכי, ז. 683 ; שווארצפוס יאַנעק, ז. 682 ; שווארצשטיין פייוול, ז. 683 ; שולמאַן געניע, ז. 684 ; שולמאַן דוד, אַדוו., ז. 685 ; שולמאַן דוד, ז. 685 ; שוסטער שלמה, ז. 686 ; שושקאָווסקא שולמית, ז. 687 ; שטאַקאַמער הרב ר׳ שמשון, ז. 688 ; שטיין אריה, ז. 690 ; שטיין רחל, ז. 690 ; שטיין מנחם (עדמונד), ד״ר, ז. 692 ; שטענגעל ישעיהו, ז. 693 ; שטענגעל מאַניעק, ז. 694 ; שיינגוט טוביה (טאַדעק), ז. 694 ; שיפמאַן לאה, ז. 695 ; שיפמאַן מרים, ז. 696 ; שיפער יצחק, ד״ר, ז. 697 ; שיפריס זאב, ד״ר, ז. 700 ; שמידט אברהם, ז. 700 ; שנייִדימיל אברהם שמואל (בערעק), ז. 701 ; שניידערמאַן טעמע, ז. 702 ; שענקער שמואל, ד״ר, ז. 704 ; שערמאַן מאַיאַרעק, ז. 705 ; שפאַנצער ישעיה, ז. 705 ; שפּיגעל משה, ז. 706 ; שפירא הרב קלונימוס־קעלמיש, ז. 706 ; שפרינגער הערשל, ז. 708 ; שקלאַר רות, ז. 710.

VII. ביילאַגן

א. זוכצעטל פון נעמען . . . . . זייט 711

דרוקפעלער 721

ב. מאַפּע: 1) מאַפּע פון די פאַרניכטונגס־לאַגערן אין פוילן: צווישן די זייטן 68—69 ; 2) מאַפּע פון וואַרשעווער געטא־אויפשטאַנד: בייַם סוף פון ערשטן טייל, נאָך זייט 320.

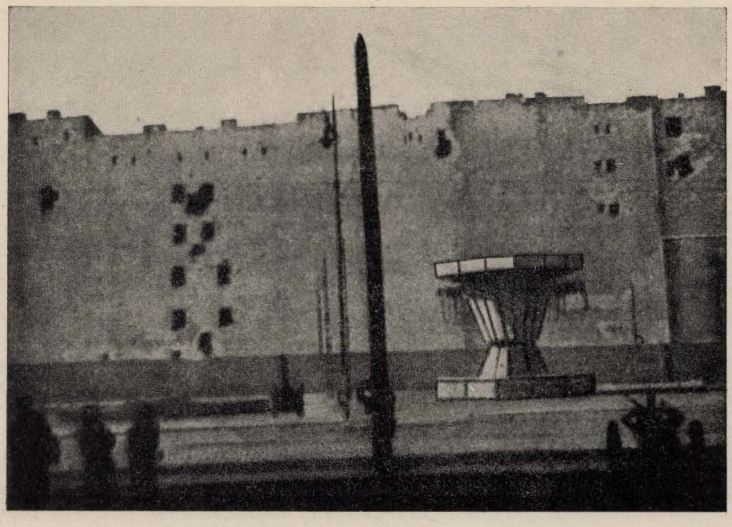
ג. בילדער: די פוילישע באַפעלקערונג אויף דער צווייטער זייט מויער, זייט 10 ; אין די טעג פונם וואַרשעווער געטא־אויפשטאַנד (דייטשע אַרטילעריע און טאַנקען קעגן די געטא־קעמפער, 2 בילדער), ז. 11 ; דער חרובער שטח פון דער אידישער וואַרשע, ז. 12—13 ; די דייטשן ברענגען אַרטילעריע קעגן די געטא־קעמפער, ז. 14 ; וואַרשעווער געטא־קעמפער אין די וויסקאָווער־וועלדער, ז. 14 ; פלאַקאַט פונם נאַצי־גענעראַל סטראַפּ אין די טעג פון די געטא־קאַמפן, ז. 68 ; צייטווייליקער אָנדענק־שטיין פאַר די געפאַלענע געטא־קעמפער, ז. 98 ; אַ וואַך־פאָסטן פון די דייטשן אינם געטא־געביט, ז. 126 ; דער „אומשלאַגפלאַץ", ז. 181 ; דער הויף פון דער אידישער טורמע אין וואַרשעווער געטא, ז. 185 ; אידן, וואָס זיינען אַרייַנגעפאַלן אין דייטשע הענט, ז. 206 ; דער אָרט, וואו עס איז געווען דער בונקער אויף מילע 18, ז. 222 ; אַן אָפּשניט פון דער חרובער ענגשע־גאַס, ז. 227 ; אַ בריק, וואָס פאַרבינדט איין טייל געטא מיטן צווייטן, ז. 258 ; אַ טייל פונם לעצטן בריוו פון די חברים אין

בענדין, ז. 262 ; אַן אָפשניט פון דער חרובער נאַווּאַליפקי־גאַס, ז. 271 ; וואַרשעווער געטאָ גייט אונטער אין פלאַמען, ז. 285 ; דער מויערן־גאַרטל, וואָס האָט אָפגעצוימט די אידן פון דער אַרומיקער וועלט, ז. 315 ; די חרובע צענטראַלע סינאַגאָגע אין וואַרשע, ז. 318 ; אויפן וועג אינם פאַרניכטונגס־לאַגער, ז. 319 ; די פויילישע באַפעלקערונג קוקט זיך צו ווי דער געטאָ גייט אונטער, ז. 319 ; לעצט־פאַרבליבענע וואַרשעווער געטאָ־קעמפער, וועלכע זיינען אָנגעקומען קיין ארץ־ישראל : ביים סוף פונם ערשטן טייל, נאָך זייט 320 ; מען הייבט אָן פונאַנדערצונעמען די געטאָ־מויער, ז. 330 ; אַ פאָסט־קאַרטל פון וואַרשע פון י. מאַרגענשטערן פון יוני 1942, ז. 516 ; אַ פאָסט־קאַרטל פון יצחק קאַצענעלסאָן פון וויטעל, פון נאָוועמבער 1943, ז. 629.

די בילדער פון די טעג פונם וואַרשעווער געטאָ־אויפשטאַנד און פונם חרובן וואַרשעווער געטאָ זיינען געזומען צום טייל פונם פאָטאָגראָפישן אַלבום „דער חורבן פון פויילישן אידנטום", וואָס די צענטראַלע אידישע היסטאָרישע קאָמיסיע אין פוילן, האָט אַרויסגעגעבן אין יאָר 1945, און צום טייל זיינען עס פאָטאָגראָפיעס, וואָס עס האָבן געמאַכט ביי זייער באַזוך אין פוילן די ארץ־ישראל־שליחים איסר בן־צירון און רחל שוואַרץ. אַ טייל קלישעס זיינען אויסגעבאַרגט פונם אַלבום „מראות החורבן" (בילדער פון חורבן), וואָס דער צ.ק. פון מפלגת פועלי ארץ־ישראל האָט אַרויסגעגעבן און דרײַ קלישעס זיינען פונם זאַמלבוך „דרור", וואָס איז אַרויס אין 1947 אינם פאַרלאַג פון „הקיבוץ המאוחד". די איבריקע קלישעס און אַ ל ע 200 קלישעס פון די געפאַלענע זיינען ספעציעל צוגעגרייט געווארן פאַר דעם בוך.

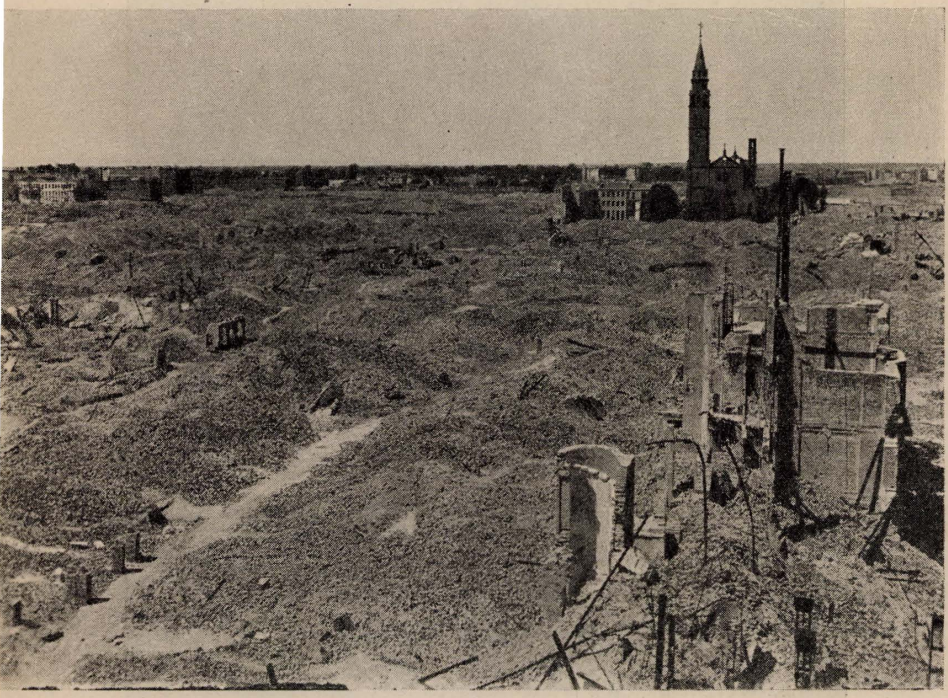
די פוילישע באַפעלקערונג אויף דער צווייטער זייט מויער קוקט זיך צו ווי דאָס אידישע וואַרשע גייט אונטער.

אין די טעג פונם וואַרשעווער געטאָ־אויפשטאַנד.
פון דער באַניפראַטן־גאַס, וואָס מחוץ דעם געטאָ, באַשיסן די דייטשן מיט אַרטילעריע די געטאָ־קעמפער (אויפגענומען אין אַפּריל 1943).

אין די טעג פונם וואַרשעווער געטאָ־אויפשטאַנד.
דייטשע טאַנקען פאָרן אַרײַן אינם געטאָ־געביט (אויפגענומען אין אַפּריל 1943).

די חורבות פון דער אידישער וואַרשע, די גרעסטע אידישע קהילה אין אייראָפּ
רעכטס, דער בנין פון דער קאַטוילישער קירכ

ר שטח וואו עס האָבן געוואוינט אין 1941 אַ האַלבער מיליאָן אידן.
ף דזיעלנע־גאַס, וועלכער איז געבליבן שטיין.

אין די טעג פונם וואַרשעווער געטאָ־אויפשטאַנד.
די דייטשן ברענגען אַרטילעריע צו באַשיסן די געטאָ־קעמפער (אויפגענומען אין אפריל 1943).

וואַרשעווער געטאָ־קעמפער אין די ווישקאָווער וועלדער (האַרבסט 1943). לינקס, יאַנעק ב י ל א ק, געפאַלן אין וואַרשע, האַרבסט 1944 (זע זייט 282, באַמערקונג 16); רעכטס, יעקב פ ו ט ע ר מ י ל ך, געראַטעוועט, געפינט זיך אין ארץ־ישראל (זע זייט 327).

צו דער אויסגאַבע אין אידיש

דער פאַרלאַנג אַרויסצוגעבן דאָס בוך אין אידיש, וואָס איז אויך לכתחילה געווען דער באַגער פונם מחבר, איז געקומען פון חבֿרים און פריינט אין פאַרשידענע לענדער און איז אויך אַרויסגעזאָגט געוואָרן אין אַ ריי צייטונגען, באַלד נאָכן דערשיינען פון דער ערשטער העברעאישער אויפלאַגע. מיר האָבן אָפגעלעגט די אַרויסגאַבע פון דער אידישער אויפלאַגע, — גלייך ווי עס איז אָפגעלעגט געוואָרן דאָס דערשיינען פון דער צווייטער העברעאישער אויפלאַגע, — כדי, לויט מעגלעכקייט, מער צו פאַר־פולשטענדיקן דעם מאַטעריאַל. די איצטיקע אויסגאַבע איז אַ באַדייטענד פאַרפול־שטענדיקטע, אינם טייל פון די צוגאָב־באַמערקונגען צו די דאָקומענטן, און בעיקר אין דעם טייל פון די אזכרה־פאַרצייכענישן וועגן די געפאַלענע. די איבערזעצונג איז געמאַכט געוואָרן פון דער צווייטער, פאַרבעסערטער, העברעאישער אויפלאַגע. אין די חדשים צווישן דעם דערשיינען פון דער צווייטער העברעאישער אויפלאַגע און דער איצטיקער אויסגאַבע אין אידיש, האָבן מיר באַקומען נאָך וויטערע צוגאָב־ידיעות און אויפקלערונגען און אויך נייע בילדער פון געפאַלענע, וועלכע מיר האָבן פריער נישט געהאַט. די איצטיקע אויסגאַבע אין אידיש, איז אַזוי אַרום די פולסטע פון די דריי ביז איצט דערשינענע אויסגאַבעס פון דעם בוך.

דער גאַנצער דאָקומענטן מאַטעריאַל איז נעי איבערגעזעצט געוואָרן פונם פוילישן אָריגינאַל, הגם דאָס רוב פון זיי איז שוין פריער איבערגעזעצט געוואָרן אין אידיש, ביי פאַרשידענע געלעגנהייטן. דערביי איז נאָכאַמאָל נאָכקאָנטראָלירט געוואָרן די פינקטלעכקייט פון דער איבערזעצונג, לויט די בשעתו באַקומענע דאָקומענטן־אָריגינאַלן.

ביים באַשטימען די כללים פונם אויסלייג, האָבן מיר געמוזט נעמען אין אַכט, אַז דאָס בוך איז באַשטימט פאַר אַלע לענדער וואו אידן וואוינען. מיר האָבן דעריבער באַנוצט אַן אויסלייג, וואָס בילדעט אַ מין פשרה צווישן די פאַרשידענע אויסלייגן, וועלכע ווערן באַנוצט אין פאַרשידענע לענדער.

*

אין די טעג וועו מיר האָבן געמאַכט די לעצטע אויסבעסערונגען און רעוויזיע פונם מאַטעריאַל, האָט העל אויפגעבליצט די ליכטיקע שיין פון דער גרויסער בשורה, אַז דער חלום פון דער אידישער מדינה אין ארץ־ישראל, וואָס איז אויך געווען דער לעבנס־ציל און לעצטער וועג־באַגלייטער פון פילע, וועלכע מיר זיינען מספיד אין דעם בוך — ווערט אַ ווירקלעכקייט. אָן אַ ספק האָט אויך זייער קרבן בייגעטראָגן צו אָט דער היסטאָרישער דערגרייכונג. די טעג און די נעכט אין וועלכע מיר פאַרענדיקן די אַרבעט ווערן פון־צייט צו־צייט באַגלייט פונם געקנאַל פון שיסעריין און אויפ־רייסן, וואָס דערמאָנען, אַז אויך נאָכדעם ווי כמעט די גאַנצע קולטורעלע וועלט האָט באַשטעטיקט אונזער רעכט צו לעבן ווי אַלע אַנדערע פעלקער, מוזן אונזערע נאָענטסטע

שטיין אויף דער געפערלעכער וואַך פון ערשט פאַרזיכערן אָט דאָס רעכט. מיט אַ ציטער עפנט מען די צייטונג און דאָס ראַדיאָ־קעסטל און דאָס צעווייטאָקטע האַרץ קאַרטשעט זיך איין פאַר צער הערנדיק דעם בלוט־פרייז, וואָס מיר צאָלן טאָג־איין טאָג־אויס פאַר אונזער ווילן פריי צו לעבן. עס ציט זיך אַ באַנד פון גבורה און גרעניצלאָזער קרבנות־גרייטקייט פון יענע יונגע ברידער און שוועסטער, וועלכע האָבן מיט פינף יאָר צוריק אויפגענומען זייער אויסזיכטלאָזן קאַמף אין וואַרשעווער־געטאָ, צו אונזער יוגנט אין ארץ־ישראל, וואָס פירט איצט דעם שוערן, געפאַר־און קרבנות־פולן, אָבער אויך אויסזיכט־רייכן קאַמף פאַר אונזער לעבן און אויפלעבונג אין ארץ־ישראל. אין וואַרשעווער געטאָ־קאַמף האָבן אונזערע בעסטע געגעבן זייער לעבן וויל זיי האָבן קיין אויסוועג נישט געזען. אין ארץ־ישראל קעמפן זייערע ברידער און שוועסטער וויל זיי זעען דעם איינציקן וועג און די איינציקע לייזונג און ווילן זיי זיכערן. די העלדן פון וואַרשעווער געטאָ דינען זיי אַלס ביישפיל פון מוט און גרויסער ליבע צום פאָלק; דאָס וואָס עס איז אונז געשען אין פוילן דינט זיי אַלס אַ פאַר־שטאַרקונג פונם אייזערנעם באַשלוס, אַז דאָס וואָס עס איז פאַר אונז דער אייניציקער וועג מוז געזיכערט ווערן — כדי עס זאָל שוין מער קיין טרעבלינקע פאַר אידן נישט זיין.

*

ביים אַרויסגעבן אַ בוך פון אַזאַ פאַרנעם — מער ווי 45 דרוק־בויגן, אַרום 225 בילדער און פאַטאָגראַפיעס, מאַפעס וכו', איז די פראַגע פון פינאַנסירונג נישט קיין לייכטע. לכן האָבן מיר געמאַכט באַמיאונגען צו באַקומען אין פאַרויס געוויסע צוזאָגן, וועגן פאַרשפרייטן דאָס בוך. די חברים און אינסטיטוציעס צו וועלכע מיר האָבן זיך געוועגדעט, האָבן גערן געגעבן זייער צוזיכערונג. פונצווישן די פילע חברים, וועלכע האָבן עס געטוון, ווילן מיר אויסדריקן אַ באַזונדערן דאַנק די חברים ל. סיגאַל (אידיש־נאַציאָנאַלער אַרבעטער־פאַרבאַנד) און ז. באומגאלד (ציוניסטישער אַר־בעטער־קאַמיטעט), וואָס זייער אינטערעס און מיטהילף איז אונז געווען אַ וויכטיקע דערמוטיקונג.

אַ גאָר באַזונדערן דאַנק דעם חבר און פריינט ד. ב. מאַלקין פאר זיין זאָרגפולער איבערזעצונג. אַ דאַנק די חברים מלך באַקאַלטשוק, ש. פריש און א. ש. שטיין, וועלכע האָבן מיטגעהאָלפן ביי דער לעצטער רעוויזיע פון די קאָרעקטורן, און אַ דאַנק די חברים פון דער קאָאָפעראַטיוויער דרוקעריי „אחדות", וועלכע האָבן זיך שטאַרק באַמיט אויסצופירן די אַרבעט אויפן בעסטן אופן.

מ. נ.

תל־אביב, סוף יאַנואַר 1948 (שבט תש"ח)

דער נעטאָ אין נעראַנגל*

(אריינפיר־קאפיטלען)

א

די דאָקומענטן אינם דאָזיקן בוך שילדערן הויפטזאַכלעך נאָר אייַן קאַפּיטל פון דער מגילה ליידן, גבורה און קאַטאַסטראָפע פון די אידן אין פוילן בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה; עס איז דאָס קאַפּיטל וואַרשע, — די מוטער פון די אידישע קהילות אין פוילן, מיט איר האַלבן מיליאָן אידן, אינם מאַמענט וען איר מאַרטיראָלאָגיע און הערויק האָבן דערגרייכט זייער הויכפונקט. אָבער אויך דאָס קאַפּיטל אַליין גיט אונז אַ געוויסן באַגריף דערפון וואָס עס איז אונז געשען אין פוילן בכלל און וויאַזוי אונזערע ברידער דאָרט האָבן איבערגעלעבט די לעצטע טעג פון זייער געראַנגל.

איצטער זיינען שוין נישטאָ מער קיין שום פאַלשע אילוזיעס, וועלכע האָבן אַ געוויסע צייט געגלימערט און אייַנגערעדט, — אפשר איז דאָס אומגליק וואָס האָט אונז געטראָפן דאָך נישט אַזוי שרעקלעך גרויס. איצטער איז שוין אַלץ קלאָר, און פונדעסטוועגן זיינען מיר נאָך נישט מסוגל צו באַגרייפן די גאַנצע גרויס פון דער קאַטאַסטראָפע אונזערער אין אייראָפע בכלל און באַזונדערס אין פוילן. מיר פאַרמאָגן אויך נישט די קראַפט און דעם מוט פאַרצושטעלן זיך וויאַזוי וועלן מיר לעבן וווייטער אָן דעם פּוילישן אידנטום, פונוואַנען דאָס גאַנצע פאַלק האָט געשעפט כוחות במשך לאַנגע דורות און פונוואַנען עס זיינען אין דער תקופה צווישן די צוויי וועלט־מלחמות געקומען קיין ארץ־ישראל אַרום פערציק פּראָצענט פון דער אַלגעמיינער צאָל עולים.

דאָס בוך „חורבן און אויפשטאַנד פון די אידן אין וואַרשע" איז נישט אויסן, ווי מען קען זען פונם נאָמען, צו שילדערן א ל ץ וואָס עס האָט אַדורכגעמאַכט דאָס פּוילישע אידנטום אין די לעצטע יאָרן און שאָפן דעם דענקמאָל פאַר די העלדן־קרבנות; די צונויפזאַמלונג פונם מאַטעריאַל וועגן דעם שרעקלעכן אומגליק, וואָס האָט זיך אויסגעאָסן אויף אַ סך הונדערטער קהילות און אויף מיליאָנען אידן, איז מחייב אַ גרויסע און לאַנגדויערנדיקע אַרבעט אין זייער אַ ברייטן מאַשטאַב. דער געדאַנק אַרויס־

---

* די באַמערקונגען אונטערן שטריך אין דעם קאַפּיטל, זיינען די צוגאָבן צו דער צווייטער העברעאישער אויפלאָגע פונם בוך. אין די אָנדערע קאַפּיטלען, סיי אינם טעקסט און סיי אין די באַגלייט־באַמערקונגען, זיינען די אויסבעסערונגען און צוגאָבן צו דער צווייטער אויפלאָגע נישט אויסגעטיילט באַזונדער.

צוגעבן דאָסדאָזיקע בוך איז רייף געווארן נאָך אין הערבסט 1944, אין סאָמע מלחמה־צייט, וועו עס איז אונז אָנגעקומען דורך די אונטערערד־פאַרבינדונגען אַ גרויסער טראַנספאָרט דאָקומענטן און קאָמפּעטענטע שילדערונגען, וועלכע זיינען געשריבן געווארן אין ווארשעווער אידישן אונטערערד און האָבן געהאָט אַ שייכות הויפּטזאַכלעך צום ענין גירוש און אויפשטאַנד פון די אידן אין ווארשע. אָבער דער אָפּקלייב און די באַארבעטונג פונם מאַטעריאַל און באַזונדערס דאָס צונויפשטעלן דעם אזכרות־טייל פאַר די געפאַלענע ברידער, וועלכע ווערן דאָ דערמאָנט — דאָס האָט פאַרלאַנגט מער צייט און מי ווי מיר האָבן אויסגערעכנט לכתחילה. אין דער אַרבעט איז אויך קלאָר געווארן דעם שרייבער פון די שורות, אַז עס וועט אים נישט זיין מעגלעך אַרומצוגעמען און אויסצושפּן אפילו נאָר דאָס אַלץ וואָס עס איז געשען אין דעם איינעם קאָפּיטל חורבן און אויפשטאַנד פון די אידן אין וואַרשע און ער וועט נישט קענען דערמאָנען אַלע קעמפער און פערזענלעכקייטן פון דער אידישער וואַרשע. ער איז דעריבער געווען געצוואונגען צו באַגרעניצן זיך און אַריינפאַסן זיין אַרבעט אין אַ פון־פאַרויס־באַשטימטער ראַם.

דער אָפּגעקליבענער מאַטעריאַל אין בוך איז טאַקי צונויפגענומען געווארן לויט דעם פרינציפ פון לכתחילהדיקער זעלבסטבאַגרעניצונג. ער נעמט אַרום נאָר די דאָקומענטן געשריבענע אין וואַרשע אין דער תקופה פונם אונטערערד, דורך מענטשן פונם אידישן אונטערערד גופא (אויסער צוויי פראַגמענטן, ביי וועלכע עס זיינען אָנגעצייכנט די איבערגעבער און „דער לעצטער בריוו" געשריבן אין בענדין). די דאָקומענטן שילדערן הויפּטזאַכלעך דעם גירוש און דעם אידישן אויפשטאַנד אין וואַרשע. די באַזע פאַרן בוך איז באַשטאַנען פון די צוויי מאַטעריאַל־טראַנספאָרטן, וואָס דער ערשטער פון זיי איז אַרויסגעשיקט געווארן פון וואַרשע דעם 15־טן נאָוועמבער 1943 און דער צווייטער, דעם 24־טן מאַי 1944, — פונם אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט אין פוילן קיין לאָנדאָן; און פון דער שילדערונג פונם גירוש אין די חדשים יולי־סעפּטעמבער 1942, אַרויסגעשיקט פון וואַרשע דעם 15־טן נאָוועמבער 1942. די מאַטעריאַלן פון 15־טן נאָוועמבער 1943 און פון 24־טן מאַי 1944 וועלן דאָ איבערגעגעבן פולשטענדיק, אין דער שילדערונג פונם גירוש אין די חדשים יולי־סעפּטעמבער 1942 זיינען געמאַכט געווארן געוויסע קירצונגען.

דעם פרינציפ פון לכתחילהדיקער באַגרעניצונג האָבן מיר אָנגעוועדעט אויך ביים צונויפשטעלן די אזכרות. זיי אָנטהאַלטן: א) נאָר נעמען פון מענטשן וועלכע וועלן דערמאָנט אין די דאָ־פאַרעפנטלעכטע דאָקומענטן און וועגן וועלכע ס׳איז פאַראַן אַ קאָמפּעטענטע ידיעה, אַז זיי לעבן נישט; ב) 217 נעמען פון דער ליסטע פון געפאַלענע אין די געטאָ־שלאַכטן, וועלכע איז סוף 1943 אַריבערגעשיקט געווארן קיין לאָנדאָן פונם אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט אין וואַרשע.

צוליב דער נויטוועניקייט איינצוהיטן די פעסטע און באַשטימטע ראַם, האָבן מיר אַריינגענומען אין דער אזכרות־אָפּטיילונג, אויסער די דערמאָנטע 217 געפאַלענע

פון דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע, נאָר די נעמען פון די אומגעקומענע וועלכע ווערן דערמאָנט אין די דאָ־גענראַלטע, אין־וואַרשע־געשריבענע דאָקומענטן און וועגן וועלכע מיר ווייסן זיכער, אַז זיי לעבן נישט. מיר שטרייכן דאָס אונטער נאָכאַמאָל, וויל צוליב דעם טעם האָבן מיר נישט געקענט אַריינעמען אין דער אזכרות־אָפּטיילונג עטלעכע נעמען פון קעמפער, וואָס מיר ווייסן, אַז זיי האָבן זייער לעבן אָפּגעגעבן אינם לעצטן געראַנגל פון וואַרשעווער אידנטום און אויך די נעמען פון אַ ריי אידישע געזעלשאַפּטלעכע און קולטור־טוער און באַקאַנטע פערזענלעכקייטן, וועלכע זיינען אומגעקומען צוזאַמען מיט אַלע אידן אין דער געטאָ־מלחמה. דאָגעגן זיינען צוליבן זעלבן טעם אַריינגענומען געווארן אויך נעמען פון מענטשן, וועלכע ווערן דערמאָנט אין די דאָקומענטן, אָבער זיי האָבן נישט דערפילט קיין דירעקטע און אַקטיווע פונקציע אינם געטאָ־אויפשטאַנד. אויב אַ נאָמען איז נישט דערמאָנט צווישן די אזכרות אינם בוך, איז עס נישט קיין סימן, אַז ער האָט זיך נישט באַטייליקט אינם אויפשטאַנד אָדער אין דער אונטערערדישער טעטיקייט; די סיבה פון נישט דערמאָנט ווערן אין אָט דעם בוך איז אויסשליסלעך איינע: דער נאָמען איז נישט דערמאָנט געווארן אין די אין־אים פאַרעפנטלעכטע דאָקומענטן[1].

דער באַדייט פון דידאַזיקע דאָקומענטן איז קודם כל אינדעם, וואָס זיי זיינען געשריבן געווארן אין וואַרשע, אין דער סאָמע צייט פון דער דייטשער אָקופּאַציע, דורך די טויער פונם אידישן אונטערערד גופא, וועלכע האָבן שרייבנדיק זיי געהאָט זייער קנאַפּע האָפנונגען, אַז זיי ווילן בלייבן לעבן. די באַשרייבער פון די געשעענישן בשעת־מעשה זיינען אויך געווען די איניציאַטאָרן, אַרגאַניזאַטאָרן און אָנפירער פון דידאַזיקע געשעענישן. אינדעם איז דער היסטאָרישער באַדייט פון זייערע באַשרייבונגען. מיר האָבן דעריבער נישט דערלאָזט קיין שום ענדערונגען, אויסבעסערונגען און צוגאָבן צום דאָקומענטן־אָריגינאַל, אפילו ווען דאָס זיינען גרייט געווען צו טון די מחברים זעלבסט. מיר האָבן עס נישט געטון, כאָטש אַ טייל פון די דאָקומענטן איז בשעתן געקירצט געווארן ביים אַרויסשיקן פון פוילן קיין אויסלאַנד אָדער עס איז באַנוצט געווארן צוליב פאַרשטענדלעכע טעמים אַ פאַרמאַסקירטע שפראַך. אין אַלע

[1] און הגם במשך פון דער צייט איז אונז נאָך מער קלאָר געווארן, אַז צוליב דידאַזיקע טעמים פעלן אין אונזער רשימה נעמען פון עטלעכע מוטיקע קעמפער; מען האָט זיך אויך געוועדעט צו אונז מיט פאַדערונגען אויסצובעסערן דעם פעלער, האָבן מיר אָבער נישט געקענט נאָכקומען די פאַדערונגען, וויל אויב מיר זאָלן אָפּנויגן פונם פרינציפ פון אַ פאַרויס־באַשטימטע אן פעסטגעשטעלטע ראָם — ווי די וועלכע מיר האָבן אָנגענומען: דער מאַטעריאַל וואָס איז אַריבערגעשיקט געווארן אין דער אונטערערדישער תקופה — וועט דאָס בוך פאַרלירן יעדע גרעניץ פון מאָשטאָב. ווי ווייט מיר האָבן געקענט האָבן מיר דידאַזיקע נעמען דערמאָנט אין די באַגלייט־באַמערקונגען צו די דאָקומענטן (זע אויך אַריינפיר־באַמערקונגען צו די אַזכרה־פאַר־צייכנונגען זיינט 321 און ווייטער). אגב, אויך דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט אין וואַרשע, שיקנדיק סוף 1943 קיין לאָנדאָן די ליסטע פון די געפאַלענע, האָט צוגעגעבן, אַז זי איז נישט קיין פולע, וויל עס פעלן ידיעות וועגן די איבריקע חברים פון דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע.

אַזעלכע פאַלן האָבן מיר זיך באַגנוגנט מיט באַצייכנען דאָס אין אונזערע באַגלייט־באַמערקונגען.

אונזער בוך דערציילט וועגן וואַרשע אָבער עס גיט, ווי געזאָגט, אַ געוויסן באַגריף אויך וועגן די געשעענישן אין אַנדערע שטעט אין פוילן: ווילנע, ביאַליסטאָק, לעמבערג, קראָקע, טשענסטאָכאָוו, בענדין, א.אַ.וו. א.אַ.וו. אין אַ טייל דאָקומענטן ווערט אויך דערמאָנט אומדירעקט וועגן דעם וואָס עס איז געשען אין אַנדערע ערטער. יעדנפאַלס ווערט אין זיי בפירוש אונטערגעשטראָכן, אַז דער געטאָ־קאָמף אין וואַרשע איז נישט געווען קיין אייַנצל־עפיזאָד. די זיכערקייט דערפון פאַרשטאַרקט זיך כסדר מיטן באַקומען באַגלויבטע און קאָמפעטענטע ידיעות וועגן די אַנדערע ערטער. אָט אי־ז איצטער, למשל, קלאָר געוואָרן, אַז די צאָל באַוואָפנטע מיטגלידער פון דער אידי־שער קאָמף־אָרגאַניזאַציע אין ביאַליסטאָק איז בעתן אויפשטאַנד נישט געווען קלענער פון דער צאָל געטאָ־קעמפער אין וואַרשע.

עס איז געווען אַ פאַסיוואָר און אַקטיוואָר וויידערשטאַנד און אויך שלאַכט־קאָמפן זיינען פאָרגעקומען אין אַסך ערטער. צום אומגליק אונזערן האָבן זיך די מערסטע שלאַכטן פאַרענדיקט מיטן פאַלן פון כמעט אַלע קעמפער און אין געוויסע ערטער איז נישט געבליבן אפילו איין עדות, וועלכער זאָל קענען אַרייַנשרייבן זיין עדות־זאָגן אינם בלוט־פנקס פון אונזער פאָלק. עס זיינען אויך פאָראַן פאַלן, וואו דער מאַטעריאַל איז נאָך נישט צונויפגעזאַמלט ווי געהעריק. וואָס ווייטער באַקומען זיך אָבער אַלץ מער ידיעות וועגן אַקטיווע אַרויסטרעטונגען אין פאַרשידענע ערטער (מיר דערמאָנען זיי ווי־וויַיט־מעגלעך אין די באַגלייט־באַמערקונגען צו די דאָקומענטן). עס איז אַ פליכט צונויפזאַמלען רעכטצייטיק אָט־די אַלע ידיעות, נאָכצוקאָנטראָלירן זיי און באַקומען זיכערע און באַגלויבטע עדות־דערקלערונגען, כדי אויפצודעקן אַלע פרטים אין דעם העראָישן קאַפיטל פונם פויליַשן אידנטום. דידאַזיקע אויפגאַבע איז מחייב גרויס פאַרזיכטיקייט ביים פעסטשטעלן די קאָמפעטענטע זיכערקייט פון די עדות־דערקלע־רונגען; נישט יעדערער, וואָס איצטער דערציילט ער אַסך — אין וואָרט אָדער אין שריפט — וועגן זיך ווי וועגן אַ לעבעדיקן עדות אָדער אפילו ווי וועגן אַן אָנטייל־נעמער אין די געטאָ־קאָמפן און אין פאַרטיזאַנישע גרופעס, — קען תמיד באַטראַכט ווערן אַלס קאָמפעטענטער עדות[2].

ב

דער געטאָ־אויפשטאַנד אין וואַרשע (דעם 19־טן אַפּריל 1943) איז דער שטאַרקסטער אויסדרוק פון דער גבורה־און קידוש השם־דערהויבונג פונם פויליַשן אידנטום, אָבער אויך די דריי־און־אַ האַלב־יאָר פאַרן אויפשטאַנד זיינען אייגנטלעך

[2] זינט די שורות זיינען געשריבן געוואָרן (סוף 1945) האָט די צענטראַלע אידישע היסטאָרישע קאָמיסיע ביים צ. ק. פון פויליש אידן פאַרעפנטלעכט אַ ריי וויכטיקע דאָקומענטן־זאַמלונגען און אויספאָרשונגען אויף דעם געביט.

געווען איין קייט פון טאָגטעגלעכער גבורה און קידוש־השם. מיר האָבן נאָר נישט פֿאַרשטאַנען זיי אָפּצושאַצן ווי געהעריק, ביז זיי זיינען נישט געקומען צו זייער אָפּן־גרויסן אויסדרוק אין דעם געטאָ־אויפֿשטאַנד.

יעדע געזעלשאַפֿטלעכע טעטיקייט איז באַלד מיטן אָנהויב פון דער דייטשער אָקופּאַציע געווען פֿאַרבונדן ממש מיט סכנת־נפשות, און פונדעסטוועגן איז די געזעל־שאַפֿטלעכע טעטיקייט נישט אָפּגעשטעלט געוואָרן אין פֿאַרלויף פון דער גאַנצער צייט. אין די געטאָס איז געווען אָרגאַניזירט אַ ברייטע און פֿאַרצווייגטע סאָציאַלע הילף. דאָס געפיל פון גורל־שותפות און פון פליכט צו געגנזייטיקער הילף איז אינם אומגליקלעכן פויליש אידנטום דערגאַנגען אין יענע ביטערע צייטן צו אומפֿאַרשטעל־בארע מאַסשטאַבן. דער רוב אידן האָט דאַן פשוט געהונגערט און פונדעסטוועגן האָבן זיי מיט אייגענע כוחות אויפֿגעהויבן די שווערע לאָסט פון סאָציאַלער הילף, וועראַנדיק אָנגעפירט דורך די אָרגאַניזירטע טיילן פון פֿאָלק. די בעסטע געזעלשאַפֿטלעכע טוער האָבן זיך באַשעפטיקט — פון אָנהויב אָקופּאַציע — מיט גרינדן פֿאָלקס־קיכן, וואָס זייער צאָל איז געוואָקסן מיט יעדן חודש. אין אָנהויב 1942, אין דער לעצטער תקופה פונם געטאָ, האָבן פונקציאָנירט אין וואַרשע 145 פֿאָלקסקיכן, און אויסערדעם — 45 קינדער־קיכן. יעדן טאָג זיינען אין די געטאָ־קיכן אַרויסגעגעבן געוואָרן 135 טויזנט שפייז־פּאָרציעס און נאָך 60 טויזנט ספעציעלע שפייז־פּאָרציעס פאַר קראַנקע, קינדער און זקנים. אין אַלגעמיין האָבן די מערסטע קיכן־באַזוכער באַקומען צו איין שפייז־פּאָרציע אַ טאָג (אַ זופּ און אַ דין שטיקל ברויט), דאָס הייסט — כמעט אַ העלפט פון דער וואַרשעווער אידישער באַפעלקערונג האָט זיך געשפייזט אין די פֿאָלקס־קיכן. די קיכן האָבן אָבער געהאַט נאָך אַ וויכטיקע באַדייטונג: זיי האָבן געדינט אַלס ערטער פאַר אַ דירעקטן צוזאַמענטרעף צווישן די אָנפירער פון די פֿאַרשידענע באַוועגונגען מיט זייערע חברים, דאָרט זיינען פֿאַרגעקומען זיצונגען, באַראַטונגען א.א.וו. אַסך ענערגיע איז אָפּגעגעבן געוואָרן דער שאַפֿונג פון אויפֿנעם־היימען פאַר פליטים פון דער פּראָווינץ און פאַר יתומים און פֿאַרלאָזטע קינדער, וועלכע האָבן זיך דאַן געפונען אין גרויסע צאָלן אין וואַרשעווער געטאָ. עס זיינען אויפֿגעשטעלט געוואָרן אויך אַנדערע, ענלעכע הילפס־ווערק. דערשיטערנדיק איז די שילדערונג, למשל, מיט וואָס פאַר אַ מסירות־נפש עס האָבן זיך באַמיט די מיטאַרבעטער פון אידישן שפיטאָל אויפצוהאַלטן זייער אָזוי נויטיקן אָנשטאַלט, טראָץ אַלע ווילדע און סאַדיסטישע שיקאַנעס פון די נאַצישע אָקופּאַנטן. דער אידישער שפיטאָל אויף טשיסטע־גאַס, וועלכער האָט געהאַט אין נאָרמאַלע צייטן 1490 בעטן, האָט אין דעצעמבער 1939, וועו עס זיינען געווען אין אים 1900 קראַנקע, באַקומען אַ באַפעל צו פֿאַרלאָזן זיין פלאָץ און איבער־צוקלייבן זיך אויף סטאַווקי־גאַס נומער 6—8. איבער צוויי יאָר איז דער שפיטאָל פֿאַרבליבן אויף זיין נייעם פלאָץ. אין אָנהויב גירוש, סוף יולי 1942, האָט דער שפיטאָל ווידער באַקומען אַ באַפעל אַריבערצוקלייבן זיך אויף אַן אַנדער אָרט אין פאַרלויף

פון 24 שעה. דער אָרט אויף סטאָווקי־גאַס איז געווָארן דער קאָנצענטרירַ־פלאַץ פאַר די, וועלכע זיינען געווען באַשטימט אַרויסגעשיקט צו ווערן אויף פאַרניכטונג. אָנהויב סעפטעמבער 1942 האָט דער שפיטאָל נאָכאַמאָל באַקומען אַ באַפעל אומצוקערן זיך אויף סטאָווקי־גאַס, און דאָס האָט אויסגעזען ביי געוויסע מענטשן ווי אַ סימן, אז דער גירוש איז שוין אָפגעשטעלט. אָבער נאָר עטלעכע טעג זיינען פאַרביי און אַלע קראַנקע צוזאַמען מיטן פערסאָנאַל (ביי 900 קראַנקע און 50 מיטאַרבעטער) זיינען אַוועקגעשיקט געווָארן קיין טרעבלינקע — — —

און ווי גוואַלדיק זיינען געווען די באַמיאונגען אויפצוהאַלטן ביי אַלע באַדינגונגען די געשאַפענע דערציאונגס־און קולטור־אַנשטאַלטן, וועלכע האָבן געפירט זייער אַרבעט אויך אין דער געטאָ־חשכות! אַ רירנדיקער און זיכערער באַוויַיז דערצו דינט אונז דער אין דעם בוך געבראַכטער בריוו פון ד״ר עמנואל ריינגעלבלום, וועלכן ער האָט געשריבן אַ וואָך פאַר זיין דערמאָרדונג. עס זיינען אייַנגעאָרדנט געווָארן פראָפעסיאָנעלע קורסן, אין וועלכע עס האָבן געלערנט טויזנטער תלמידים; עס זיינען אויך געווען קורסן פאר געריכטנעריי און לאַנדווירטשאַפט. אין אָנהויב 1942 זיינען טעטיק געווען אין גאַנצן 85 קורסן מיט 3400 תלמידים. די דייטשן האָבן פאַרבאָטן שולן פאַר אידישע קינדער, איז באַלד אויסגעוואָקסן אַ גאַנצע נעץ פון אונטערערד־שולן; עס זיינען געשאַפן געווָארן אַסך טויזנטער הויך־קאָמיטעטן, וועלכע האָבן געהאַט די אויפגאַבע צו זאָרגן פאַר דער קינדער־דערציאונג א.א.וו. אפילו גימנאַזיעס און אויך אַ ליצעאום האָבן פונקציאָנירט אין אידישן אונטערערד[3].

די דייטשן האָבן געטוון אַלץ כדי צו פאַראַליזירן דאָס אידישע קולטור־לעבן, זיי האָבן באַרויבט אַלע ביבליאָטעקן א.א.וו. און טראָץ דעם האָט זיך געפירט אַ ברייטע קולטור־טעטיקייט — עס זיינען דערשינען צייטונגען, עס זיינען געשאַפן געווָארן טעאַטערס און איינגעאָרדנט געווָארן קאָנצערטן און קונסט־אויסשטעלונגען. אַזוי זיינען, למשל, אין געבורטסטאָג פון מענדעלי מוכר־ספרים פאָרגעקומען אין געטאָ 127 פאַר־זאַמלונגען און פאָרטראָגן. אין י. ל. פרץ־יאָרצייט זיינען אייַנגעאָרדנט געווָארן 16 פאַר־זאַמלונגען, צווישן זיי עטלעכע ספעציעלע פאַר קינדער און יוגנטלעכע. „די אַלע פאָראַנשטאַלטונגען זיינען אַדורך מיט דערפאָלג און זיי זיינען געשאַפן אויף אַ הויכער קולטור מדרגה״, שרייבט די „גאַזעטא זשידאָווסקא״ פון 30־טן מאַי 1941, — די אייַנציקע אידישע צייטונג אויף פוילישן, וואָס די דייטשן האָבן דערלויבט אַרויס־צוגעבן. מען האָט געפייערט דעם 80־טן געבורטסטאָג פון שמעון דובנאָוו און מען האָט אייַנגעאָרדנט אָונטן פאַר דער שאָפונג פון ג. שאָפמאַן און שלום אַש, עס זיינען

[3] אִיבער צוויי יאָר שפעטער, נאָך זייער פאָרנעמען וואָרשע, האָבן די דייטשן דערלויבט צו עפענען שולן אין געטאָ. עס זיינען באַלד געמאַכט געווָארן גרויסע פאָרבאָרייטונגען אָן אַ סך דערציאונגס־אַנשטאַלטן האָבן אָנגעהויבן צו פונקציאָנירן. אָבער דאָס האָט געדויערט נישט מער ווי אַ קורצע צייט, — דעם 22־טן יולי 1942 האָט זיך אָנגעהויבן דער גרויסער פאַר־ניכטונגס־גירוש, און אַלץ האָט אויפגעהערט.

פֿאַרגעקומען אַזכרה־אָוונטן פֿאַר ח. נ. ביאַליק, א. גאָלדפֿאַדן און ש. אַנ־סקי. מען האָט אויך נישט פֿאַרגעסן פּיירן דעם 800־טן יאָרטאָג פון ר׳ יהודה הלוי; לכבוד דער פּייערונג איז דערשינען א ספּעציעלער נומער „גאַזעטא זשידאָווסקאַ". און אויך דאָס אַלץ איז כאַראַקטעריסטיש נישט נאָר פֿאַרן וואַרשעווער געטאָ.

וועט עס באַטראַכט וואָס עס איז פֿאַרגעקומען אין ווילנער געטאָ, למשל, דערזעט אויך דאָרט דיזעלבע אָנשטרענגונג פון אַלע כוחות פון אידישן אונטערערד כדי ווייטער־צו־פירן דאָס קולטור־לעבן. אויך דאָרט זיינען פֿאַרגעקומען צענדליקער ליטעראַרישע פּרייטאָג־צו־נאַכטן; מען האָט דאָרט געפּייערט דעם אָנדענק פון שלום־עליכם, ביאליק, יהואש און אַנדערע שרייבער; עס איז דערשינען א ספּעציעלע צייטונג „געטאָ־ידיעות"; מען האָט געשאַפֿן א סימפֿאָנישן אָרקעסטער; עס זיינען געווען טעטיק צוויי כאָרן; עס זיינען איינגעאָרדנט געוואָרן ליטעראַרישע קאָנקורסן; ס׳איז געשאַפֿן געוואָרן א ספּאָרט־פּלאַץ; עס זיינען געווען קינדער־גערטנער און פֿאַלקס־קיכן — און אַלץ איז געטון געוואָרן אומלעגאַל. אויך אין די לאַגערן האָט מען נישט אויפגעגעבן די קולטור־אַרבעט. א כאַראַקטעריסטישער מוסטער דערפֿאַר געפינען מיר אין דער אויספֿירלעכער שילדערונג פון אונזער חבר מ. בּאָרוויטש (בּאָרו־כאָוויטש), וועלכער איז געווען אינם גרויזאַמען לאַגער אין לעמבערג, אויף יאַנאָווסקע־גאַס; זיין שילדערונג, וועלכע איז פֿאַרעפֿנטלעכט געוואָרן אין דער פּוילישער ליטעראַרישער צייטשריפֿט „אָדראָדזעניע" — ווידעראויפֿלעבונג — פון 22־טן אפּריל 1945)[4], דערציילט וועגן א ליטעראַרישער טעטיקייט אינם לאַגער און אויך וועגן אַקטיוורע זאָרג פֿאַר דעם וואוקס פון יונגע טאַלאַנטן. דער אידישער אונטערערד האָט זיך באַמיט, אַז די אַלע טעטיקייטן זאָלן געפּירט ווערן, האָבנדיק דערביי א קלאָרן ציל: צו שטאַרקן ביי די פֿאַלקסמאַסן דעם לעבנס־ווילן. אונזערע מענטשן אין געטאָ האָבן געוואוסט, אַז די דייטשן זיינען אויסן איין זאַך: אונז גייסטיק צו צעברעכן כדי לייכטער צו פֿאַרניכטן אונז בכלל. די טויער אין געטאָ האָבן דעריבער געהאַלטן, אַז אונזער רעאַגירן דערויף דאַרף באַשטיין אין מאַכן די גרעסטע אָנשטרענגונגען צו בלייבן לעבן ביי אַלע באַדינגונגען און פֿאַר יעדן פּרייז, ווי לאַנג עס איז נאָר מעגלעך; זיי האָבן באַטראַכט אַלס זייער הויפּט־אויפֿגאַבע איינצוהיטן אונזער נאַציאָנאַלן הויפּט־פֿאַרמעג, וואָס איז נאָך פֿאַרבליבן — אידיש לעבן.

ג

די דעספּאָטישקייט און אכזריות פון די דייטשן איז אין פּוילן געווען אָן א שיעור גרעסער ווי אין די מערב־אייראָפּעאישע לענדער. יעדע אומלעגאַלע טעטיקייט איז דעריבער געווען אַסך שווערער און געפֿערלעכער אין פּוילן ווי ערגעץ אַנדערש. מען

[4] אויספֿירלעכער וועגן דער טעמע אין זיין ביכל „ליטעראַטור אין לאַגער" אַרויסגעגעבן פון דער וואָיעוואָדישער אידישער היסטאָרישער קאָמיסיע (פּויליש, קראָקע 1946, 76 זייטן).

רעכנט, אז אין פוילן זיינען געווען טעטיק אָרום 60 טויזנט געטאָפֿאָ־לייט. עס איז לייכט זיך פֿאָרצושטעלן, אויב אַזוי, ווי גענעראלעך און שווער עס איז געווען די אַרבעט פון אידישן אונטערערד. וועט עס לייענט די שילדערונגען פון דער דרייסט־געוואָגטער און ריזיקאַלישער אַנטיזאַצישער טעטיקייט אין אייראָפּע בכלל וועלט אַדורכגעגרונגען מיט באַגייסטערונג פֿאַר יענע פרייהייטס־קעמפֿער, וועלכע האָבן געמוזט גובר זיין אַזויפיל שרעקלעכע שוועריקייטן און שטערונגען אין זייער אַרבעט. עס איז אָבער נישט צו פֿאַרגלייכן זייערע ליידן און מאַטערנישן מיט די צרות און לייד, וועלכע עס האָט געמוזט אויסשטיין דער אידישער אונטערערד אין פוילן. אַ פּראַנצויזישער, האָלענדישער אָדער פוילישער אונטערערד־אַקטיוויסט האָט אין יעדער סכנה געקענט געפינען שוץ ביי די אַרטיקע אייגנווויינער פון לאַנד, אַנדערש איז אָבער גענוגן די לאַגע פון דעם אידישן אונטערערד־טוער אין פוילן, וועו ער האָט זיך געפונען פון יענער זייט געטאָ־מויער. אויף טריט און שריט האָט דאָרט געלויערט אויף אים די סכנה. יעדע רייזע איז פֿאַר אַ איד געווען פֿאַרבונדן מיט געפֿאַר; יעדעס איבערגיין פון איין קוואַרטאַל אין אַ צווייטן איז פֿאַר אים געווען לעבנסגעפערלעך, שוין צוליב דעם אַליין וואָס ער איז אַ איד. באַזונדערס אין פוילן האָבן מיטגעהאָלפן דער געסטאָפּאָ נישט נאָר די דייטשן און די אָרטיקע פֿאָליציי, נאָר אויך מענטשן־אָפּפאַל פון אַנדערע פעלקער.

אין דער צייטונג „ראָבאָטניק פֿאָלסקי" („דער פוילישער אַרבעטער"), וועלכע דערשיינט אין די פֿאַריניקטע שטאַטן, האָט וויטא מאַרטשינאָווסקא פֿאַרעפנטלעכט נאָך בעת דער מלחמה אַ סעריע שטייגער־בילדלעך פון וואַרשע בשעת דער אָקופּאַציע. מיר לייענען דאָרט דערשיטערנדיקע שילדערונגען פון שאָקאָלן־אין־מענטשנגעשטאָלט, וועלכע לויערן אויף קרבנות און טשאָטעוועון אין פֿאַרבאָרגענישע אויף פּוילישע אונטער־ערד־טוער און אויף אידן וואָס ראָטעוועון זיך אַרויס אויף דער אַריישער זייט: דידאָזיקע מענטשן־חיות האָבן אַרומגעשלייכט איבער די אַרישע גאַסן פון וואַרשע און געזוכט עמיצן, וואָס האָט אַ אידיש־ענלעך פנים; און ווי איז געווען צום קרבן, וועו ער איז אַריינגעפאַלן אין די הענט פון אַזאַ ווילדן מענטשן־וואָלף! אים האָט שוין גאָרנישט געהאָלפן. אפילו וועו עס איז אים געלונגען אויסצוקויפן זיך פאַר געלט — האָבן זיי אים וווייטער פאַרפאָלגט און צוריק נישט געלאָזט ביז זיי האָבן אים פשוט דערמאָרדעט[5].

[5] אין אַ געוויסן צייט־אָפּשניט האָבן די דייטשן באַשטימט, אַז אַ דריטל פונם געלט, וואָס מען וועט געפינען ביי אַ געכאָפּטן איד אויף דער אַרישער זייט געהערט דעם פוילישן פֿאָליציאַנט, וואָס וועט אים כאָפּן. דאָס האָט אַ סך פון זיי געטריבן צו באַזונדערער פלייסיקייט ביים איבערגעבן אידן אין די הענט פון זייערע דייטשע מערדער. פייגעלע פעלטעל (וולאָדקע, אַ יונגע בונדישע אונטערערד־קעמפֿערין, וועלכע איז ניצל געוואָרן) דערציילט אין ניו־יאָרקער „פֿאָרווערטס" דערשיטערנדיקע פרטים, וועגן דער יאָגד אויף אידן אינם אָרישן טייל פון וואַרשע סיי מצד דער פֿאָליציי און סיי מצד שאַנטאַזשיסטן. קראָקע איז געווען דער ערשטער, און וווייט אויס דער איינציקער אָרט, וואו דער פוילישער אונטערערד האָט געשאפן אַ באַזונדערן געריכט קעגן פֿאָליאַקן, וואָס האָבן אויסגעגעבן אידן צו די דייטשן אָדער האָבן געמסרט פֿאָליאַקן, וועלכע

אויף די וועגן, וואו עס זיינען פאַרבייגעפאַרן די פאַרניכטונגס־באַנען האָבן געלויערט יונגע פויערן אויף יעדן איד, וועלכער האָט זיך געפרוווט ראַטעווען דורך אַרויס־שפּרינגען פון דער שנעל־לויפנדיקער באן אונטערן קויל־האָגל פון די דייטשן. אויב עמיצן איז אַזוי־אַרום געלונגען אַרויסצושפּרינגען פון וואַגאָן פון דער יאָגנדיקער פאַרניכטונגס־באַן און ער איז געבליבן אַ פאַרוואונדעטער אין די וועלדער־געדיכטעניש אויפן וועג קיין טרעבלינקע, האָבן זיי אויסגעזוכט זיין באַהעלטניש און אים דער־מאָרדעט און באַרויבט.

אָבער נישט געקוקט אויף דעם אַלעם, האָבן די פאַרבינדונגען צווישן די געטאָס נישט אויפגעהערט, און די שליחים פון אידישן אונטערערד זיינען אַרומגעפאָרן אין דער לענג און בריים פון לאַנד; און עס זיינען פאַרשפּרייט געוואָרן צייטונגען און צירקולאַרן סיי אין דער הויפּט־שטאָט און סיי אין דער פראָווינץ; און עס זיינען פאַר־געקומען צוזאַמענטרעפן און סעמינאַרן. אויך דער קאָנטאַקט מיט אויסלאַנד איז אָפּגע־היט געוואָרן. אפילו גרעניצן האָט מען געשמוגלט. פאַר דעם אַלעם האָט מען טאָג־טעגלעך געצאָלט מיט בלוטיקע קרבנות. אַסך און די בעסטע טוער פונם אונטערערד זיינען געפאַלן אָבער די טעטיקייט איז נישט אָפּגעשטעלט געוואָרן און נישט פאַר־קלענערט געוואָרן.

די וועלט־פרעסע האָט באַצייכנט ווי אַ מוסטער־העלדישקייט די שילדערונג פון י ַן ק ַ ר ס ק י, דעם שליח פון דער פוילישער רעגירונג, וויאַזוי ער איז (אין מלחמה־צייט) אַריבער פון פוילן דורך די בעסקידן־בערג קיין סלאָוואַקיע כדי אָנצוקומען אין אויסלאַנד און ער איז אַרעסטירט געוואָרן. אָבער דעם זעלבן וועג האָבן דאָך פון 1941־טן יאָר דורכגעמאַכט צענדליקער און הונדערטער פון אונזערע יונגע חברים און חברטעס, טאָג־איין־טאָג־אויס. די געציילטע פון זיי, וועלכע מיר האָבן זוכה געווען אויפצונעמען אין ארץ־ישראל, און די וועלכע זיינען אָנגעקומען קיין אונגאַרן, זיינען דאָך געגאַנגען דעם זעלבן וועג. דעם וועג האָט דורכגעלייגט דער אידישער אונטערערד מיט קרבנות און ליידן, וועלכע אידן האָבן דאָך געהאָט אויסצושטיין אַסך מער ווי נישט־אידן. אייגנער פון די פּיאָנערן־דורכלייגער פון דעמאָזיקן וועג, אַן אָקטיוויסט החלוץ־טוער אין פוילן, דער געוועזענער סעקרעטאַר פון קיבוץ אין ביאַליסטאָק, ש ל מ ה צ י ג ע ל נ י ק, איז שוין דעם 15־טן נאָוועמבער 1940 געשיקט געוואָרן פון וואַרשע אויסצופאָרשן דעם וועג. אָנהויב פעברואר 1941 זיינען שוין אָנגעקומען פון אים קיין וואַרשע די ערשטע ידיעות מיט אַ פאָדערונג, אַז חברים זאָלן קומען. ער

פאַרבאַהאַלטן אידן. דער קראָקעווער פוילישער אונטערערד האָט אויך פאַרעפנטלעכט שארפע וואַרנונגען אין דער הינזיכט. עס איז, למשל, באַקאַנט, אַז דעם 27־טן אָקטאָבער 1943 האָט מען אויסגעפירט אַ טויט־אורטייל אויפן לאָנדווירט אָנטאָני פּאיאר, פון דער וויעליטשקער געגנט, ווייל ער האָט געמסרט פויערן, וואָס פאַרבאַהאַלטן אידן און ער האָט מיטגעאַרבעט מיט די דייטשן ביי כאַפּן אידן און אידיש קינדער און ביי זייער דערמאָרדונג, און אויך ביים כאַפּן טוער פון פוילישן אונטערערד.

זעלבסט איז געפאַלן ביים אויספירן דידאָזיקע אויפגאַבע. אין פעברואַר 1941 איז טאַקי אַרויס אַהין די ערשטע גרופּע — 6 חברים — פון וואַרשע. איינער פון זיי, וועלכער געפינט זיך איצט אין ארץ־ישראל, שרייבט: „מיר זיינען געווען זעקס חברים פון וואַרשעווער געטא; צוויי האָבן זוכה געווען אָנצוקומען קיין ארץ־ישראל, פיר זיינען דורכגעפאַלן און אַרעסטירט געוואָרן דורך דער געסטאַפּאָ". אַסך חברים פון די פּאַרשידענע יוגנט־אַרגאַניזאַציעס אין וואַרשע האָבן זיך דאַמאַלסט — 1941 — קאָנצענטרירט אין נייסאָנץ, כדי צו פרווון אַדורכרייסן זיך מיט יענעם וועג קיין ארץ־ישראל. פון אַ זעכציק וואַרשעווער, וועלכע זיינען פון דאָרט אַוועק צו דער סלאָוואַקישער גרענעץ, זיינען נישט אַלע אָנגעקומען קיין סלאָוואָקיע, און פון די אַהין־אָנגעקומענע האָבן נאָר צוועלף מצליח געווען צו קומען קיין ארץ־ישראל.

די לעבנסבאַדינגונגען פון די אידן אין וואַרשעווער געטאָ זיינען אין יענער צייט געווען שרעקלעכע, ממש אומדערטרעגלעכע, סיי עקאָנאָמיש און סיי צוליב דער מוראדיקער ענגשאַפט. דער געטאָ איז געשאַפן געוואָרן סוף אָקטאָבער 1940 (דער באַפעל איז אַרויסגעגעבן געוואָרן דעם 16־טן אָקטאָבער 1940 און דעם 16־טן נאָוועמבער 1940 זיינען אָפּגעשלאָסן געוואָרן די 16 קילאָמעטער לאַנגע געטאָ־מויערן). דער שטח, וואָס איז באַשטימט געוואָרן פאַרן געטאָ, איז באַשטאַנען פון די אַרעמשאַפט־גאַסן, וואָס אויך אין נאָרמאַלע צייטן האָבן אידן דאָרט געוואוינט אין שרעקלעכער ענגשאַפט. נאָכן אָפּשליסן די געטאָ־מויערן האָט געמוזט אויפן זעלבן שטח לעבן מער ווי אַ דאָפּלט־פאַרגרעסערטע באַפעלקערונג. עטלעכע צענדליק טויזנט פוילישע איינוואוינער זיינען פון דאָרט אַרויסגעפירט געוואָרן, אָבער אנשטאָט זיי, זיינען אַריין־געפירט געוואָרן 140 טויזנט וואַרשעווער אידן, וועלכע האָבן געוואוינט מחוץ דעם געטאָ־געביט. דערצו זיינען יעדן טאָג אַריינגעפירט געוואָרן אין געטאָ נאָך אידן, אַרויסגעטריבענע פון די נאָענטע שטעט. מען רעכנט, אַז סוף 1941 האָבן זיך געפונען אין וואַרשעווער געטאָ ביי 210 טויזנט פליטים, ד"ה אַרום 40% פון דער אַלגעמיינער אידישער באַפעלקערונג דאָרטן. עטלעכע צאָלן גיבן אַ באַגריף וועגן דער מוראדיקער ענגשאַפט: אין געטאָ זיינען געווען נישט מער ווי 1359 וואוינבאַרע הייזער. אין איין הויז, אויף נאַלעווקי 35 האָבן געוואוינט 1882 אידן; אינם הויז אויף קראָכמאַלנע 17 — 1029; אינם הויז אויף באַגנע 3 — 1016. אין אַלגעמיין זיינען אין געטאָ געווען נאָר 6,8% פון אַלע וואוינבאַרע הייזער אין וואַרשע, און אין זיי זיינען געצוואונגען געווען צו לעבן איבער אַ דריטל פון אַלע וואַרשעווער איינוואוינער. מען שאַצט, אַז עס האָט אויסגעמאַכט צו 13 נפשות אויף אַ צימער אין געטאָ.

אין די פרנסה־און אַרבעטס־קוואַלן זיינען פאַרשטאָפט און צעשטערט געוואָרן. דער אומגעהויער אַכזריותדיקער הונגער האָט צוגענומען יעדע מעגלעכקייט צו טראַכטן וועגן עפּעס אַנדערש ווי נאָר וועגן באַקומען כאָטש וועלכע נישט איז שפּייז־מיטלען פאַר די עלטערן, די קינדער, פאַר דער פאַמיליע. די אָפּיציעלע שפּייז־פאַרציעס פאַר

די פּאָליאַקן זיינען געווען אַ העלפט פון די שפּייז־פּאָרציעס פאַר די דייטשן, און אַ אידן איז באַשטימט געוואָרן די העלפט פון אַ פּוילישער פּאָרציע. אָבער אויך דאָס ביסל האָבן זיי נישט באַקומען, און דערבייַ זיינען געווען פאַרשידענע פּראָדוקטן וואָס מען האָט זיי נישט געטאָרט פאַרקויפן קיין אידן. די דערנערונגס־הוצאות אין וואַרשעווער געטאָ זיינען אין סוף 1941 געשטיגן צוועלף־פאַך. פאַרשטייט זיך, אַז אויך די אַקטיוות אונטערערד־טויער און די אָנפירער פון באַוועגונגען זיינען נישט געווען פריי פון אָט דער טאָג־טעגלעכער זאָרג פאַרן עסן. עס איז גאָר נישט מעגלעך פאָרצושטעלן זיך וואָס פאַראַ קאָמבינאַציעס און אָנשטרענגונגען זיינען פאַרוועندט געוואָרן אין דעם קאַמף געגן הונגער און מיט וואָס פאַר־אַ סכנות איז געווען פאַרבונדן דאָס קריגן אַ שטיקל ברויט אויף צו דערהאַלטן די נשמה. עס זיינען געווען נישט ווייניק פאַלן, וועו אָנגעזעענע געזעלשאַפטלעכע טויער זיינען אַרומגעגאַנגען געשוואָלענע פון הונגער און אַזוי פאָרענדיקט זייער לעבן. די שפּייז־פעקלעך, וואָס אונזערע מענטשן האָבן באַקומען פון אויסלאַנד, זיינען נישט אָנגעריכט געוואָרן דורך זיי, — מען פלעגט זיי פאַרקויפן כדי צו האָבן געלט־מיטלען פאַר די באַדערפנישן פון דער באַוועגונג. נאָר אַ זייער דינער שיכט איז געווען אין געטאָ, יעדנפאַלס נישט פון צווישן די געזעל־שאַפטלעך־אַקטיוות און טויער, וועלכע האָבן געלעבט אויך דאָרטן אין לוקסוס.

אָט אין דעם ליכט דאַרפן מיר באַטראַכטן דאָס, וואָס ס׳איז פאָרגעקומען אין די אידישע געטאָס אין פוילן באַלד פון אָנהויב נאַצישער אָקופּאַציע; נאָר אַזוי קענען מיר ריכטיק פאַרשטעלן זיך זייער לעבנס־שטייגער, אָפשאַצן זייער גייסטיקע און מאָראַלישע הויך און פאַרשטיין זייערע אָנשטרענגונגען אָפצוהיטן אויך ביי די גרויליקסטע באַדינגונגען די מענטשלעכע און אידישע צורה אין אַ מינימום פון אַ געזעלשאַפטלעכער־ און קולטורעל־לעבן, — דאָס וואָס איז נישט געלונגען שטאַרקערע, אייגנעוואָרצעלטע און רייכערע פעלקער פון אונז, וואָס זייערע אָקופּאַציע־באַדינגונגען זיינען דאָך געווען אַסך לייכטערע. אָט אין דעם ליכט דאַרפן מיר פאַרשטיין און אָפשאַצן ווי געהעריק די הראָישקייט און נשמה־גרויסקייט פונם אידישן געזעל־שאַפטלעכן אָקטיוו — נישט נאָר אין די טעג פון דער לעצטער שלאַכט, נאָר אויך אין דעם לאַנגדויערנדיקן געראַנגל, וועלכער האָט זיך געצויגן די גאַנצע משוגענע און גרויזאַמע דריי־און־אַ האַלב יאָר ביז דעם אויפשטאַנד.

ד

פון אַלע דאָקומענטן, וועלכע מיר באַזיצן, איז צו זען, אַז שוין בייַם אָנהויב פון גרויסן גירוש־וואַרשע, דעם 22־טן יולי 1942 (ערב תשעה באב תש״ב), האָבן די מיינסטע אָנפירער פון אידישן אונטערערד געשפּירט, אַז די דייטשן שטרעבן טאָטאַל און אַבסאָלוט צו פאַרניכטן אַלע אידן. אין פאַרלויף פון אומגעפער צוויי חדשים, ביזן 12־טן סעפּטעמבער 1942 (ראש השנה תש״ג) זיינען יעדן טאָג אַרויסגעפירט געוואָרן

פון וואַרשע אין די פֿאַרניכטונגס־לאַגערן איבער 6000 אידן. אין עפּעס וויניקער פון צוויי חדשים זיינען אַרויסגעשיקט און פֿאַרניכטעט געוואָרן אַרום 300 טויזנט וואַרשע־ווער אידן. עס איז גאָר קיין ספק נישט, אַז אויך די לעצטע, וועלכע האָבן געהאַט געוויסע אילוזיעס, האָבן שוין אייגנטלעך דערשפּירט די אָנקומענדיקע סכנה.

דער אָזוי אַלגעמיינער און מאַסן־גירוש האָט געטראָפֿן ווי אַ דונער די וואַר־שעווער אידן. ער איז אַדורכגעפּירט געוואָרן מיט אַן אַכזריותדיקן, אומאויפהערלעכן טעראָר טאָג־און־נאַכט, נישט לאָזנדיק אַ פּרייַ מינוט אויף אָפּעטעמען, אויף עפּעס באַטראַכטן אָדער טרעפן זיך מיט וועמען־ס׳איז. דאָס איז געווען אַ בליץ־אָנגריף, וועלכן די דייטשן האָבן אָנגעוועדעט לגבי אַסך לענדער און פעלקער, און ער איז זיי געלונגען לגבי די וואַרשעווער אידן, וועלכע זיינען אין יענער צייט געווען פולשטענדיק אומבאַוואָפנט. אָבער אויך ביי דידאָזיקע באַדינגונגען זיינען געווען פרוווון פון וויידערשטאַנד. אין דער צאָל פון די טויט־פּאַלן אין וואַרשעווער געטאָ אין דער גירוש־תקופה פון יענע צוויי חדשים געפינען זיך 5450 אידן, וועלכע זיינען דערשאָסן געוואָרן. זיי זיינען געפאַלן בעת זיי האָבן, ווי עס ווייזט אויס, געפרווועט מיט ליידיקע הענט אָנטקעגנשטעלן זיך דעם גירוש. אויך דאָמאָלסט זיינען שוין געווען ווידערשטאַנד־פרוווון און מיר וועלן נאָך וועגן זיי דערציילן.

נישט נאָר ווידערשטאַנד־פרוווון זיינען שוין געווען אין יענער תקופה. מיר דערווויסן זיך וועגן אַזעלכע דערהויבענע און רירנדיקע טאַטן פון העלדנטום און זעלבסטאָפּפערונג, אַז מיר בלייבן אין זייער אָנבליק אינגאַנצן דערשיטערט. עס זיינען באַקאַנט נישט ווייניק פאַקטן וועגן פרומע אידן, וואָס זייער הויפּט־זאָרג אין די טויט־באַנען און פֿאַרניכטונגס־לאַגערן איז געווען, וויאַזוי צו באַקומען טלית־ותפילין כדי אָפּדאָווענען ווי געהערק פֿאַרן סוף. עס זיינען אויך געווען נישט ווייניק פאַקטן אין די גרויזאַמע קאָנצאַר־חדשים פונם גרויסן פֿאַרניכטונגס־גירוש, ווען באַקאַנטע געזעלשאַפטלעכע טוער האָבן נישט געוואָלט פֿאַרלאָזן דעם „אומשלאָג־פּלאַץ״ — דאָס אָרט פונוואָנען מען האָט אַרויסגעשיקט אין גירוש — אויך ווען זיי האָבן געהאַט מעגלעכקייטן דאָס צו טון ; דידאָזיקע טוער האָבן פרייווילליק גוזר געווען אויף זיך דעם גורל פונם כלל. ווי אַ לעגענדע אויף לאַנגע צייטן וועט דערציילט ווערן די טאַט פון לערער און לייטער פון קינדער־אַנשטאַלטן, וועלכע זיינען געגאַנגען אין גירוש בראש פון זייערע תלמידים. זיי האָבן געוואָלט פֿאַרשפּאָרן די קינדער די שרעק פונם מאָרש צו די טויט־צוגן, האָבן זיי אָנגעטון זיך און די קינדער יום־טובדיקע קלייַדער, געטיילט זיי צוקערלעך און מיט געזאַנג אויף די ליפּן האָבן זיי געפירט די תלמידים און זיך צום פֿאַרניכטונגס־טראַנספּאָרט, ווי זיי וואָלטן זיך אַרויסגעלאָזט אויף אַ שפּאַציר. אַזוי האָט געטון דער באַרימטער שרייבער און פעדאַגאָג יאָנוש קאָרטשאַק (ד״ר הענריק גאָלדשמידט) צוזאַמען מיט זיין גאַנצן פערסאָנאַל. אַזוי האָט געטון אייניער פון די בעסטע דערציער, אַן איבערגעגעבענער חבר פון דער ציוניסטיש־סאָציאַליסטישער

באַוועגונג אהרן קאָנינסקי, אַזוי האָבן געטון אויך אַנדערע. די מיטגלידער פון „יודען־ראַט" האָבן אַרויסבאַקומען פאַר קאַרטשאַקן אַ באַפרייאונג פון גירוש, אָבער וועמען דער דייטשער ס.ס.־מאַן איז געקומען צו דער באַן אים מעלדן וועגן זיין באַפרייאונג האָט אים דער אַלטער קאַרטשאַק געענטפערט: „טראָג זיך אָפּ, דו הונט. זעסטו דען נישט וויאַזוי אידישע קינדער גייען דעם טויט אַנטקעגן?!" און ער איז מיט אַ שפרונג אַריין אין דער טויט־באַן.

אין די לעצטע חדשים פון יאָר 1942 איז פאַרגעקומען אַ פיבערהאַפטע צוגרייטונג צו אַ באַוואָפנטן וויderשטאַנד. אַלע אָנשטרענגונגען זיינען אין יענער צייט געווען געווידמעט אָט דעם איינציקן ציל, — באַזונדערס דעם באַקומען און דער אויסאַרבעטונג פון געווער. זיי האָבן זיך נישט באַגנוגט מיט דעם געקויפטן געווער אָדער מיט דעם אַזוי צו־שפּעט באַקומענעם, — זיי האָבן אָסך ענערגיע געווידמעט דער אויסאַרבעטונג פון געווער. די בעסטע כוחות זיינען געווען דערמיט באַשעפטיקט, און ווייזט אויס, אַז זיי האָבן דערגרייכט באַדייטנדיקע רעזולטאַטן אויף דעם געביט. עס זיינען געגרינדעט געוואָרן ספעציעלע וואַרשטאַטן, און ספעציאַליסטן פונצווישן די אונטער־ערד־טוער האָבן זיך פאַרנומען דערמיט. מיר וויסן פון אויטענטישע ידיעות, אַז אָט די זעלבסט־פראָדוקציע איז געוואָקסן פון טאָג צו טאָג. די טאָגביכער פון די קעמפער דערציילן אונז וואָס פאַר־אַ וויכטיקע באַדייטונג עס האָבן געהאַט אין זייערע קאַמפן באַמבעס, אויפרייס־מינעס, צינדפלעשער א.אַ.וו., און די מערסטע וואָפן פון דעם מין זיינען אויסגעאַרבעט געוואָרן אין געטאָ גופא.

עס זיינען געמאַכט געוואָרן צוגרייטונגען צום וויderשטאַנד — כדי נישט צו גיין מער אין גירוש אַן אַ באַוואָפנטן געגנשטעלן זיך. ביי די דאָרטיקע כוחות־פאַר־העלטנישן האָבן אונזערע קעמפער נישט געקענט האָבן קיין ברעקל ספק: אַ קליינע גרופּע פון אידן־קעמפער, נישט־באַוואָפנטע ווי געהעריק, אָפּגעשלאָסענע און איזאָ־לירטע, וועט אַרויס אין קאַמף געגן מאַסן דייטשע און זייערע נאָכשלעפערישע ווילדע חיות, וואָס זייער צאָל איז ריזנהאַפט און זיי זיינען באַוואָפנט מיטן פאַרפולקאָמסטן און מאָדערנסטן געווער. דעריבער זיינען געמאַכט געוואָרן צוגרייטונגען צו אַ ווידער־שטאַנדס־קאַמף אין פאַל ווען דער גירוש וועט באַנייט ווערן און נישט צו אַן אָנגריפס־קאַמף פאַרן גירוש.

עס וויייזט אויס, אַז די דייטשן האָבן געפלאָנט צו ליקווידירן דעם רעשט פון וואַרשעווער אידן נאָך אין יאנואַר 1943. זיי זיינען געווען זיכער, אַז אויך דאָס־מאָל וועט עס אָפּגיין לייכט, היות ווי דער גרויסער בלוטיקער גירוש אין די חדשים יולי־סעפטעמבער איז אַדורך אַן אַ באַדייטנדיקן אַרגאַניזירטן ווידערשטאַנד. אין איינעם אַ געסטאַפּאַ־באַריכט איז באַצייכנט געוואָרן דער פאַקט, אַז דער ערשטער גירוש איז אַדורכגעפירט געוואָרן אַן גרויסע קרבנות פון זייער זייט. אָבער דער פרווו צו באַנייען די אַרויסשיקונגען האָט זיך אָנגעטראָפן אין אַ ווידערשטאַנד. פיר־פינף טעג נאָכאַנאַנד,

פון 18־טן ביזן 23־טן יאנואר 1943, זיינען פֿאַרגעקומען די באַוואָפנטע צוזאַמענשטויסן; עס איז אָנגעגאַנגען אַ פּאַרטיזאַנען־קאַמף אין וואַרשעווער געטאָ, נאָכדעם ווי די דייטשן האָבן גלייַכן שוועדע פֿאַרלוסטן זיינען זיי געווען געצוואונגען אָפּצושטעלן די אַרויסשיקונגען. דער מוטיקער אַרויסטריט פון דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע, כאָטש נאָך נישט מיט דער גאַנצער קראַפט — אגב האָבן זיך אין יענע גאַסן־קאַמפן באַטייליקט בעיקר קאַמף־גרופּעס פון די אָרגאַניזאַציעס פונם אַרבעטנדן ארץ־ישראל — האָט אָנחוץ די פֿאַרלוסטן, וואָס ער האָט גורם געווען די דייטשן, געשטאַרקט דעם זעלבסטבאַוווּסטזיין פון די אידישע קעמפער און געהויבן זייער אָנזען ביי אַלע אידן.

די דייטשן האָבן דאַן זיך געמוסן צו דער ליקווידירונג פונם געטאָ מיט מער ענערגיע. זיי האָבן פֿאַרשטאַנען, אַז זיי וועלן שוין מער נישט קענען איבערחזרן די גרויליקייטן פון יולי־סעפּטעמבער 1942 אָן אַ העפּטיקן ווידערשטאַנד מצד די אידן, האָבן זיי דעריבער געפֿרווט, אינמיטן מערץ 1943, אַדורכצופירן דעם גירוש מיט אָפּנאַר־און שווינדל־מיטלען. זייערע שליחים — די דייטשע וואַרשטאַטן־באַזיצער און אַרבעט־לייטערס — האָבן אָנגעהויבן חנפענען די אידישע אַרבעטער, וועלכע האָבן געאַרבעט אין דייטשע אונטערנעמונגען, און צוגעזאָגט זיי „הרים וגבעות", אויב זיי וועלן פריי־וויליק מסכים זיין צו זייער אַריבערשיקונג אין אַנדערע ערטער. זייער ליגנעריי איז געווען אָן גרעניצן. זיי האָבן געשילדערט פאַנטאַסטישע בילדער, — וואָס פאַר־אַ גוטע באדינגונגען דערוואַרטן די אידישע אַרבעטער און זייערע משפחות אויף די נייַע ערטער. די מעשה „אַריבערשיקונג" איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אויך אָפּיציעל, אין דער פּאָרם פון אַ דעקרעט, אָבער דאַמאָלסט זיינען נישט געווען קיין אידן, ווי עס איז געווען בעת די פּריערדיקע אַרויסשיקונגען, וועלכע זאָלן זיך פּרייוויליק פאַרשרייבן צום אַרויסגעשיקט ווערן. אין אונטערנעמונגען, וואו עס האָבן געאַרבעט טויזנטער אידישע אַרבעטער האָבן זיך פאַרשריבן צו אַרויסשיקונג נישט מער ווי צענדליקער און אין געווייסע אונטערנעמונגען האָט זיך קיין איינער נישט פאַרשריבן. דאַמאָלסט האָבן די אידן אין געטאָ שוין געפֿאָלגט — צו אונזער גרויס אומגליק אַזוי שפּעט! — די באַפעלן און אַנווייזונגען פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט און פון דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע. אַזויאַרום איז דער גירוש נישט אַדורכגעפּירט געוואָרן אין מערץ 1943, און די דייטשן האָבן פאַרגעזעצט זייערע צוגרייטונגען און זיי האָבן באַשלאָסן אים אַדורכפירן מיט געוואָלט, אין אַפּריל 1943.

און דאָ קומט דאָס קאַפּיטל פון דערהויבענער הערישקייט, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן דעם 19־טן אַפּריל, ערב פּסח תש"ג, — און די שלאַכטן האָבן געדויערט עטלעכע וואָכן. ערשט 20 טעג נאָכן אָנהויב, שבת דעם 8־טן מאַי 1943, זיינען אָרומגע־רינגלט געוואָרן אַלע צוטריטן צום צענטראַלן בונקער, וואו עס האָט זיך געפונען דער שטאָב פונם אויפשטאַנד, און וואו נאָענט הונדערט פון די קעמפער, מיט זייער קאָמענדאַנט מרדכי אַנילעוויטש אינדערשפּיץ זיינען געפֿאַלן אָדער אַליין זיך אומגע־

בראַכט, כדי נישט אַרײַנצופאַלן אין די הענט פון די דייטשע מערדער. עס איז נישט מעגלעך נישט צו דערמאָנען און אונטערשטרייכן די האַלטונג און דעם מוט פון אונזערע בחורים אויך אין דער לעצטער מינוט און אַנטקעגנשטעלן זיי די שענדלעכע פחדנות פון די — להבדיל אלף הבדלות — „אויסדערווײלטע פון דער העכערער ראַסע״, די נאַצישע הינטישע פירער — די געריינגס, פראַנקס און שטרייכערס — וועלכע האָבן יאָרנלאַנג קאַלטבלוטיק געמאַרדעט מיליאָנען אומשולדיקע מענטשן און נאָך זייער מיאוסן דורכפאַל האָבן זיי אפילו אָט דעם מוט נישט געהאַט, אַסוף־צו־מאַכן צו זייער טמאדיק און רשעותדיק לעבן.

די ערשטע טעג פון די שלאַכטן האָבן באַווּיזן, אַז טראָץ דער כוחות־אומגלייכ־הייט האָט די אידישע קאַמף־אַרגאַניזאַציע די אויבערהאַנט. מען קען נישט ווּיסן געוויס וויפיל באַוואָפנטע קעמפער האָבן זיך געפונען אין רשות פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע, און וויפיל מענטשן האָט געצווילט יעדע פון די צווויי־און־צוואַנציק אָפּטיילונגען, וועלכע האָבן געקעמפט אין וואַרשעווער געטאָ. אָבער לויט די שילדע־רונגען פון דעם געווער־פאַרמעג, און לויט דער שווערייקייט צו באַקומען דאָסדאָזיקע געווער, ווי אויך פון דעם, וואָס אַ קעמפער, וועלכער האָט באַקומען אַ ביקס, האָט דאָס באַדייט פאַר אים אַ באַזונדער פריווילעגיע — לויט דעם אַלעם איז אַנצונעמען, אַז די צאָל באַוואָפנטע קעמפער און אַקטיוו־באַטייליקטע אין די שלאַכטן בעתן אויפשטאַנד האָט באַטראָפן אַרום פינף הונדערט. די דייטשן זיינען אַרויס צו זייער ערשטן אָנגריף מיט אַ גרויסער קראַפט — 2000 דייטשע זעלנער, באַוואָפנטע פון קאָפּ ביז פיס און געשטיצטע דורך האַרמאַטן האָבן זיך צוגעשטעלט צו דער שלאַכט אין איין פונקט פונם געטאָ — און זיי זיינען אָפּגעשטויסן געוואָרן דורך אַ הייפל אידישע קעמפער. ענלעכע פאַלן האָבן זיך איבערגעחזרט אין עטלעכע פונקטן און נישט נאָר איין טאָג. דאָס אַליין דערווייזט אונז קלאָר די ווידערשטאַנדס־פעאיקייט און די ריכטיק־געפֿאַלנטע קריגס־פירונג פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע [9].

דער ב ר י ט ע ר פאַרנעם פון די צוזאַמענשטויסן האָט נישט געדויערט קיין סך צייט. מען מוז שטוינען וויאַזוי זיי האָבן אפילו נאָר עטלעכע טעג אויסגעהאַלטן

---

[9] אויפן נירנבערגער פראָצעס איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן דער באַריכט, וואָס דער פאָליציי־געניראַל און ס.ס.־בריגאַדיר יורגען ס ט ר א פ האָט אַריבערגעשיקט צו די העכערע אינסטאַנצן אין בערלין. סטראָפּ איז ספעציעל געבראַכט געוואָרן קיין וואַרשע, דעם 17־טן אַפּריל 1943, כדי אַנצופֿירן די אַקציע פון דער געטאָ־ליקווידירונג. דעם 19־טן אַפּריל אינדערפרי האָט ער איבערגענומען די קאָמאַנדירונג אין זיינע הענט. אינם באַריכט שטעלט ער פעסט, צווישן אַנדערן, אַז אין די געטאָ־שלאַכטן האָבן זיך דורכשניטלעך יעדן טאָג באַטייליקט 2054 דייטשע סאָלדאַטן און אונטעראָפֿיצערן און 36 אָפֿיצערן; ער רעכנט אויך אויס די גרויסע צאָל וואָפן און אַמוניציע, וואָס איז געווען אין זייער רשות. אין זיין טאָג־באַריכט פון 10־טן מאַי, דריי וואָכן נאָכן אויסברוך פון געטאָ־אויפשטאַנד, דערציילט סטראָפּ, אַז זיינע פיאָניר־אָפּטיילונגען זיינען פאַרשטאַרקט געוואָרן און וועגן דעם, אַז ער האָט באַקומען אַ גרעסערן טראַנספּאָרט אויפלייס־מאַטעריאַלן.

אין דירעקטן קאָמף־צוזאַמענטרעף מיט אַזאַ קאַלאָסאַל איבערוועגנדיקן כוח. שפּעטער, נאָך די ערשטע עטלעכע טעג, זיינען זיי געווען געצוואונגען איבערצוגרופירן זיך אין קליינע גרופּעס, צו טוישן די פּאָזיציעס און צו ענדערן די קאָמף־סטראַטעגיע — דאָס איז געשען נאָכדעם ווי די דייטשן האָבן געמוזט פון מורא אָפּזאָגן זיך פונם וועג פון דירעקטע אָנגריפן, ביי וועלכע זיי האָבן גהאַט אַזעלכע שוועריע פאַרלוסטן, און זיי האָבן אָנגעהויבן באַמבאַרדירן פון דער לופט און פון האַרמאַטן, וועלכע האָבן זיך געפונען פון יענער זייט געטא. אונזערע מענטשן האָבן פאַרגעזעצט זייער ווידערשטאַנד. דער פרווו אַרויסצוראַטעווען אַ טייל מענטשן דורך די אונטערערדישע קאַנאַליזאַציע־רערן האָט זיך שוין אָנגעהויבן דעם 29־טן אפריל. ביי 40 חברים זיינען דאָמאָלסט אַרויסגענומען געוואָרן פונם געביט פון די טעבענס־און־שולץ־פאבריקן און אויך דערנאָך זיינען אַרויסגענומען געוואָרן עטלעכע קלענערע גרופּעס פון אָנדערע געביטן. דעם 10־טן מאי איז אונטערגענומען געוואָרן אַ גרעסערער פרווו: מיט דער הילף פון מענטשן פון דער אַרישער זייט, וועלכע זיינען צו דעם צוועק פריער אַריבער־געקומען אין צענטראַלן געטאָ־געביט איז געלונגען יענעם טאָג אַרויסצופירן דורך די קאַנאַליזאַציע־רערן נאָר אַ טייל (32) פון די לעבנגעבליבענע קעמפער. עטלעכע גרופּעס האָבן באַצאָלט מיטן לעבן בשעת דעמדאָזיקן אַרויסגאַנג־פרווו. אויך נאָכן אַרויסנעמען די איבערגעבליבענע קעמפער און זייער אַריבערפירן אויף דער אָנדערזייט פון געטאָ, — נאָכן 10־טן מאי, זיינען נאָך דאָרט פאַרבליבן דריי קאָמף־גרופּעס און אויך איינצעלנע קעמפער פון פּאַרשידענע גרופּעס, וועלכע האָבן נאָך וואָכן־לאַנג געפירט דעם פאַרצווייפלטן קאָמף צווישן די געטא־חורבות[7].

אויך פוילישע דאָקומענטן, פאַרעפנטלעכטע נאָך די שלאַכטן, ווייזן־אָן, אַז די

---

[7] אינם באַריכט פון דעם דערמאָנטן נאַצי־גענעראַל סטראָפּ ווערט דערציילט וועגן שלאַכטן פאַרגעקומענע דעם 12־טן מאי, אין וועלכע עס זיינען דערמאָרדעט געוואָרן 133 אידן, דעם 13־טן מאי זיינען אומגעקומען 150 אידן, און אויך וועגן קאָמפן, וועלכע זיינען פאָרגעקומען דעם 15־טן מאי. ידיעות פון די קעמפער־קרייזן דערציילן אויך וועגן אַ ריי שטאַרקע צוזאַמענ־שטויסן, וועלכע זיינען פאָרגעקומען נאָכן 10־טן מאי. גרופּעס קעמפער, פאַרבליבענע אין געטאָ האָבן באַצאָלט עטלעכע פרווון אָדורכצורייסן זיך מיט געוואָלט דורך די וואָך־פאָסטנס ביי די געטא־טויערן. אין די דאָקומענטן פון דער אונטערערד־צייט האָבן מיר נישט קיין באַשטע־טיקונג, אַז שפּעטער איז געלונגען וועמען עס איז פון די קעמפער אַרויסצובאַקומען זיך פונם געטא־געביט, כאָטש עס איז באַקאַנט, אַז אונזערע קעמפער זיינען דאָרטן פאַרבליבן נאָך עטלעכע חדשים. אין חודש יוני זיינען נאָך פאַרגעקומען צוזאַמענשטויסן מיט די דייטשן. עס איז אויך געווען אַ פאַל, אין הערבסט 1943, אַז אַ פוילישע אַרבעטס־אָפּטיילונג איז אַריין אין איינע פון די געטא־חורבות און די דאָרט פאַרבאַרגענע אידן האָבן זי באַגעגנט מיט אַ שיסעריי, מיינענדיק, אַז עס קומען אָן דייטשן. אין לאָדזשער „דאָס נייע לעבן" פון 11־טן און 25־טן יולי 1947 דער־ציילן ד"ר רישאַרד וואַלעווסקי און יוסף לעהמאַן, וועגן קאָמפן אינם געטא־געביט נאָכן 10־טן מאי 1943, געפירט פון גרופּן, וועלכע זיינען נישט געווען אין דער אידישער קאָמף־אָרגאַני־זאַציע. לעהמאַן דערציילט, אַז אידישע ווידערשטענדלער האָבן נאָך אין סעפּטעמבער 1943 געקעמפט און, אַז עס זיינען געווען אָזעלכע, וואָס האָבן זיך אַרויסגעריסן מיט געוואָר אין האָנט אין חודש סעפּטעמבער 1943 פון די געטא־חורבות אויף דער אַרישער זייט.

נאַציס האָבן בעת די שלאַכטן מורא געהאַט אַריינצוגיין אין געטאָ און זיי האָבן זיך באַנוצט מיט אַסך מינים געוועהר, וואָס מען האָט זיי געקענט האַלטן אויסער די געטאָ־מויערן און אַטאַקירן מיט זיי די אידישע קעמפער. די קעמפער פון וואַרשעווער אידישן געטאָ האָבן זיך געפונען אונטער אַ צווייפאַך פייער — האַרמאַטן פונדרויסן און אַראָפלאַנען פון־אויבן. אין איינעם אַ פוילישן באַריכט איז געשריבן: „אין געטאָ־געביט זיינען די (דייטשע) באַטאַליאָנען אַריין נאָר בייטאָג, ביינאַכט פלעגן זיי אַרויס פון דאָרט און זיך באַגנוגענען מיט אַ ספּעציעלע וואַך און מיט באָמבאַרדירונג". אין אַ צווייטן אָרט ברענגען די פוילישע מקורות: „לויט דער מיינונג פון זאַכקענער איז די שריפה אין וואַרשעווער געטאָ געווען איינע פון די גרעסטע שריפות אין דער געשיכטע פון אייראָפּע. דער אויפרייס פון אַ מאָס הייזער, וועלכע זיינען ממש געפלויגן אינדער־לופֿטן, האָט קיין גלייכן נישט אין דער געשיכטע בכלל". איינע פון די פולישע אונטער־ערד־צייטונגען גיט איבער, אַז אין די אידישע מיליטערישע קאַמף־אַפּעראַציעס בעתן געטאָ־אויפשטאַנד האָבן זיך אויך באַטיילט אידישע הילף־פאָרמאַציעס, ווי: סאַניטאַרן, שוץ־גרופּעס און פייערלעשער. די אויפגאַבע פון די פייערלעשער איז באַשטאַנען אין אָפּהאַלטן די וווייטערדיקע פארשפרייטונג פון די שרפות בעת די באָמבאַרדירונגען.

די לעבנגעבליבענע אידן אין געטאָ זיינען אַוועקגעפירט געוואָרן הויפּטזאַכלעך אין צוויי קאָנצענטראַציע־לאַגערן, — פּאָניאַטאָווֹ און טראָוניקי — —און דאָרטן זיינען זיי אומגעבראַכט געוואָרן דורך די דייטשן אין אָנהויב נאָוועמבער 1943.

ה

פאָרוואָס האָבן די אידן נישט געשטעלט קיין ווידערשטאַנד באַלד ביים אָנהויב פון די פאַרניכטונגס־גירושים, וועלן ס׳איז פאָר אַסך שוין קלאָר געוואָרן, אַז עס זיינען מער נישטאָ קיין שום האָפענונגען צו בלייבן לעבן? מיר געפינען פאָר נויטיק אָפּצושטעלן זיך, אויסער די אויבנגעבראַכטע אַרגומענטן, אויף נאָך צוויי סיבות:

1. דער פאַראַליזירנדיקער, ענערגיע־אָפּשוואַכנדיקער אָפּטימיזם, יעדערער האָט נאָך געגלויבט, אַז אים וועט דער אומגליק מיידן. אגב, אַזוי האָבן דאָך געגלויבט אַלע איראָפּעאישע לענדער און דעריבער איז דאָך געקומען דידאָזיקע קאַטאַסטראָפע אויף דער וועלט. אויך די וואַרשעווער אידן, ווי די מערסטע אידן געפירטע קיין טרעבלינקע, סאָביבאָר, בעלזשעץ און מאידאַנעק, האָבן ביז דער לעצטער מינוט געמיינט, אפשר וועט דאָך געשען עפּעס אַ נס און זיי וועלן ניצול ווערן. טראָגישע און גרויזאַמע דערשיינונגען אַנטפּלעקן זיך פאָר אונז אין אָט־דעם קאָפּיטל. אַ מוטיקער איד, וועלכער האָט געוואָלט אַרויסשפּרינגען פון דער באַן אינמיטן איר לויף צום פאַרניכטונגס־לאַגער, איז נישט דערלאָזט געוואָרן דאָס צו טון דורך זיינע אומגליק־חברים אין וואַגאָן, וועלכע האָבן מורא געהאַט פאָר אַ שטראָף צוליב זיין אַנטלויפן. שוין אין דער באַן אויפן וועג צום טויט און אפילו אינם פאַרניכטונגס־לאַגער גופא

האָבן זיי נאָך געלעבט מיט דער אילוזיע: אפשר וועלן זיי נאָך פאָרט געראַטעוועט ווערן!! וועג מען האָט אומגעבראַכט די ווילנער אידן האָבן נאָך די וואַרשעווער אידן געגלויבט, אַז ביי זיי וועט דאָס נישט געשען; און וועג מען האָט שוין אומגעבראַכט געוויסע טיילן פון די וואַרשעווער אידן, האָבן נאָך די אַנדערע נישט געגלויבט, אַז דאָס וועט דערגיין אויך צו זיי. די שווינדלעריש און אָפּנאַרעריש טייוולשע דייטשע פּראָפּאַגאַנדע האָט זיך באַמיט אויפצוהאַלטן און שטאַרקן אָט־די אילוזיעס. צו דעם צוועק זיינען פאַבריצירט געוואָרן בריוו פון אַרויסגעשיקטע; דעריבער זיינען אויך אייגנעאַרדנט געוואָרן די אַרויסשיקונגען און אפילו די באַדינגונגען אין די טויט־לאַגערן גופא אויף אַן אופן, וואָס האָט געהאָלפן דער פאַרשטאַרקונג פון אַזעלכע אילוזיעס.

2. כמעט ביז דער לעצטער מינוט האָבן אידן נישט געהאָט קיין געווער. דאָס איז אַ טראַגישער און אומפאַרשטענדלעכער פאַקט, פאַר וועלכן ס׳איז נישטאָ קיין שום פאַרענטפערונג און פאַרגעבונג. דאָס איז אַ פאַקט, אין וועלכן מען קען נישט באַשולדיקן נאָר אַנדערע, — אויך אונזער פליכט איז געווען צו זאָרגן דערפאַר רעכטצייטיק. וועג עס לייענט די קאַפּיטלען פון דעם בוך קען זיך נישט באַפרייען פון דעם שווער־דריקנדיקן גפיל: פאַרוואָס טאָקי איז עס אַזוי געשען, אַז אונזערע קעמפער זיינען אַזאַ לאַנגע צייט געבליבן אָן געווער? מיר לייענען דאָך דאָס קלאָר אין איינעם פון די באַריכטן: „מענטשן האָבן אונז נישט געפעלט, נאָר געווער האָט געפעלט״[8].

דאָס איז דער ענטפער אויף דער פראָגע — פאַרוואָס האָבן די אידן נישט געשטעלט קיין ווידערשטאַנד אין סאַמע אָנהויב פון די פאַרניכטונגס־גירושים, אפילו יענע, וועלכע האָבן נישט געהאָט קיין שום אילוזיעס און קלאָר פאַרויסגעזען די צוקונפט; פאַרוואָס האָט זיך נישט אָנגעהויבן דער אויפשטאַנד בעת אין וואַרשע איז נאָך געווען אַ האַלב מיליאָן אידן און ער האָט זיך אָנגעהויבן ערשט אינעם לעצטן אַרויסשיקונג־עטאַפּ, וועג עס זיינען דאָרט פאַרבליבן שוין נישט מער ווי פערציק־פופציק טויזנט.

אָט קען מען, למשל, אַבסאָלוט נישט באַצווייפלען דעם מוט און די קאַמפּסגרייט־קייט פון די וואַרשעווער „בונד״יסטן. דערביי גיבן איבער זיכערע עדות, אַז אין דער ערשטער תקופה האָבן זיי־ערע פאַרשטייער אויף די געמיינזאַמע זיצונגען אַרויסגעזאָגט זיך געגן אויפשטאַנד אין יענער צייט. איינער פון זיי, אַ מוטיקע און דערהויבענע פערזענלעכקייט, אַ מענטש, וועלכער האָט זיין לעבן אָפּגעגעבן אינם געטאָ־קאַמף, האָט זיך אַרויסגעזאָגט וועגן די פאַרשלאָגן פון די החלוץ־פאַרשטייער מיט פאַלגענדע ווערטער:

[8] כדאי דאָ צו דערמאָנען די רעכטצייטיקע באַמיאונגען פונם אָנפירער פון דער „הגנה״ אין ארץ־ישראל, דעם פאַרשטאַרבענעם אליהו גאָלאָמב, צו באַקומען פון דער בריטישער מיליטער־מאַכט די מעגלעכקייט פון שיקן קיין פוילן און אין אַנדערע באַזעצטע לענדער אידישע פאַראַשוטיסטן פון ארץ־ישראל מיט געווער. ערשט אָנהויב 1944 איז דערדאָזיקער וואונטש טיילווייז דערפילט געוואָרן.

„מיטן האַרץ בין איך אינגאַנצן מיט אייך, אָבער לויט מיין קאַלטער לאָגיק קען איך מיט אייך נישט מסכים זיין".

אויך נישט האָבנדיק קיין געווער האָבן די אַקטיוויסט געזעלשאַפטלעכע גרופּעס זיך נישט באַגנוגנט נאָר מיט פּאַסיוויזם געגנערשאַפט. די אידישע געזעלשאַפטלעכע טויער האָבן פון ערשטן מאָמענט אָן נישט מסכים געווען צו וועלכער־נישט־איז מיטאַרבעט ביים אָרגאַניזירן די אַרויסשיקונגען. אין אָפּיציעלער מעלדונג פון 22־טן יולי 1942 האָבן די דייטשן פאַרזיכערט די טויער פון די פאַרשידענע אידישע הילפס־אָרגאַניזאַציעס (וואו עס זיינען געווען קאָנצענטרירט אַלע אונטערערד־טויער), אַז זיי וועלן פאַרעכנט ווערן אַלס אָנגעשטעלטע פונם „יודען־ראַט", אויף וועלכע די ארויסשיקונג־פליכט איז נישט חל, אויב זיי וועלן מיטהעלפן ביים אַדורכפירן די אַקציע. עס האָט זיך אָבער נישט געפונען קיין איין אידישער געזעלשאַפטלעכער אָנשטאַלט, וועלכער זאָל דערצו מסכים זיין. אָבער, ווי געזאָגט, זיי האָבן זיך נישט באַגנוגנט מיט אָט דער פאַסיוויזם געגנערשאַפט. דאָס קען מען זען פון די גרויסע אונטערצינדונגען (הונדערט, בערך), וועלכע זיינען געמאַכט געוואָרן אין וואַרשעווער געטאָ דורך די אונטערערדלער אין די חדשים אויגוסט־סעפּטעמבער 1942, כדי נישט צו דערלאָזן, אַז אידיש פאַרמעגן זאָל אַרײַנפאַלן אין די הענט פון די דייטשע באַנדיטן. אָ באַווייז פון דער נישט נאָר פאַסיוויזם געגנערשאַפט זיינען אויך די טויזנטער אידן, וועלכע זיינען דערשאָסן געוואָרן אין די צוויי חדשים פונם גרויסן גירוש, ווייל אָ סך פון זיי האָבן זיך, ווי מיר האָבן שוין דערמאָנט, אַקטיוו געגנשטעלט — אָן געווער — געגן דער אַרויסשיקונג; אָ באַווייז איז אויך דער דורכגעפאַלענער פרווו אויפצורייסן דאָס ביוראָ פונם אַרויסשיקונג־שטאַב אויף זשעלאָזנע־גאָס 103. דידאָזיקע אָנהויבן פון ווידערשטאַנד קענען מיר אויך זען — אין די אַטענטאַטן אויפן שעף פון דער געטאָ־פאָליציי און אויף אָנדערע מיטאַרבעטער מיט די דייטשן; דער פאַסיוויזם געגנשטעלן זיך די אַרויסשיקונגען פריער אין ווילנע און דערנאָך, פעברואַר 1943, אין ביאַליס־טאָק[9], און נאָך אָ סך ענלעכע פאַלן זאָגן עדות, אַז אונזערע מענטשן האָבן זיך נישט באַגנוגנט נאָר מיט פאַסיוויזם געגנערשאַפט.

[9] אין ביאַליסטאָק האָבן אין דער גירוש־וואָך (אָנגעהויבן דעם 5־טן פעברואַר 1943) אַרום 18000 אידן זיך אויסבאַהאַלטן און נישט פאַרלאָזט זייערע באַהעלטענישן, נישט געקוקט אויף אַלע דראָונגען. אַרום 700 זיינען אומגעקומען בעגנשטעלנדיק זיך דער אַרויסשיקונג (די אַלגעמיינע צאָל אומגעקומענע אויפן אָרט איז געווען אַרום 2000). דאָס אַלץ איז געטון געוואָרן לויט דער אָנווייזונג פון דער אידישער קאָמף־אָרגאַניזאַציע. עס זיינען אויך פאָרגעקומען אײַנצלנע באַוואָפנטע צוזאַמענשטויסן. בכלל זיינען אונז איצטער באַקאַנט נאָך אָסך פאַלן פון אידישן אָקטיוון ווידערשטאַנד. פון צווישן זיי ווילן מיר נאָר דערמאָנען עטלעכע: דעם אידישן ווידערשטאַנד אין נאָוואָגרודעק, נאָך אין סוף 1941, דאָרט זיינען דערהרגעט געוואָרן 16 דייטשע זשאַנדאַרמען; אין לאָכווע, נעבן פינסק, דעם 3־טן סעפּטעמבער 1942, האָבן אידן דערהרגעט 6 זשאַנדאַרמען און 8 פאָליציאַנטן; אין קרעמענציע, דעם 9־טן אויגוסט 1942, אינם ערשטן טאָג פון גירוש זיינען דערהרגעט געוואָרן 6 דייטשע מערדער, דעם צווייטן טאָג — 10 און דעם דריטן טאָג האָבן די אידן אַליין אונטערגעצונדן דעם געטאָ; אין ניעסוויזש האָבן די אידן באַשלאָסן זיך נישט

און ווי נאָר ס׳איז אָנגעקומען דער ערשטער באַדייטנדער געוואָר־טראָנספּאָרט, האָבן די טוער פון אידישן אונטערערד אין וואַרשע באַלד באַשלאָסן: אויסנוצן דאָס געוואָר בעת די אַרויסשיקונגען. פונם באַריכט פון דער אידישער קאָמף־אָרגאַניזאַציע דערוויסן מיר זיך, אַז סוף 1942 אָדער אָנהויב 1943 האָבן זיי באַקומען אַ פּאָרטיע געוואָר, וועלכע עס האָט זיי אַריבערגעשיקט די אונטערערדישע פּוילישע מיליטער־מאַכט[10]. אויסערדעם האָבן זיי פּאָר געלט, וואָס זיי האָבן באַקומען אין געטאָ, צוגע־קויפט נאָך אַ באַדייטנדע געוואָר־פּאָרטיע. אין דעם צוזאַמענהאָנג פּאָרשטייען מיר איצטער דעם פּירוש פון דער ידיעה, וועלכע איז אָרויסגעשיקט געוואָרן אָנהויב 1943 פונם צענטר פון אונזער באָוועגונג אין וואַרשע: „מיר האָבן באַקומען געוואָר, וואָס עס איז געשען בעת דעם ערשטן גירוש וועט זיך שוין מער נישט איבערחזרן".

די וואַרשעווער געטאָ־קעמפער האָבן געזוכט יעדן שטעג, וועלכער זאָל זיי פירן צו וויידערשטאַנד און קאָמף געגן שונא אויך אויסער די גרעניצן פון שטאָט. דידאָזיקע פּרווון זיינען פּאָרנעמיקט געוואָרן גאָנץ טראָגיש. שוין אין דער צווייטער העלפט 1942 זיינען עטלעכע גרופּעס פונצווישן די מיטגלידער פון די וואַרשעווער „דרור"־קאָמף אָפּטיילונגען אַרויסגעשיקט געוואָרן אין די הרובֿיעשאָווער וועלדער (זע זייט 142 באַמערקונג 27), כדי צו שאַפן צוזאַמען מיט דער אָרטיקער חלוצישער גרופּע אַ גרויסע פּאָרטיזאַנישע קאָמף־אָפּטיילונג. די אָפּטיילונג האָט געליטן אַ דורכפאַל און קיין איינער פון אירע מיטגלידער איז נישט געבליבן לעבן. די פּאָרבליבענע קעמפער, וואָס זיי איז געלונגען זיך אַרויסצורייסן פון וואַרשעווער געטאָ נאָך דער אונטערדריקונג פונם אויפשטאַנד, זיינען אַוועק אין די וויישקאָווער וועלדער אויף די ברעגן פון בוג און דאָרט געפּירט אַ פּאָרביסענעם פּאָרטיזאַנישן קריג — די מערסטע פון זיי זיינען דאָרט געפאַלן. דער גורל פון איין אָפּטיילונג פון יענער גרויסער גרופּע איז לחלוטין אייגנע־הילט אין נעפּל, עס איז פּאָראַן אַ באַגרינדעטע סברא, אַז זיי זיינען אומגעקומען דורך לייט פון דער „אַרמיַא קראַיאָוואַ", — די אונטערערדישע פּוילישע אַרמיי, וועלכע איז געשטאַנען אין פּאָרבינדונג מיט דער פּוילישער רעגירונג אין לאָנדאָן. אַלע פּאָדערונגען פון דער אידישער קאָמף־אָרגאַניזאַציע געוואָנדעטע צו דער פּוילישער מיליטער־מאַכט

אונטערצוגעבן. אין אַ לענגערן קאָמף, אין וועלכן זיי האָבן אַליין אונטערגעצונדן דעם געטאָ און זיינען אומגעקומען, האָבן זיי דערהרגעט און פּאָרווונדעט 40 פון די דייטשע מערדער (מער פּרטים זע אינם בוך „די אונטערערד־באָוועגונג אין די געטאָס און לאָגערן" צוזאַמענגעשטעלט פון בעטי אייזענשטיין, אָרויסגעגעבן פון דער היסטאָריישער קאָמיסיע ביים צ. ק. פון פּוילישע אידן, פּוילישׁ, וואַרשע 1946).

[10] פון צוגאַב־ידיעות איז איצטער קלאָר געוואָרן, אַז סוף דעצעמבער 1942 האָבן זיי, לויט דער השתדלות פון אַ טייערער פּוילישער פערזענלעכקייט, וואָס מיר דאַרפן דאָ נישט אָנרופן איר נאָמען, באַקומען פון די קרייזן פון דער „אַרמיַא קראַיאָוואַ" נאָר 10 פּאָרעלטערטע און קלייניע רעוואָלווערן פון קאַליבער 5. אַ גרעסערן קוואַנטום געוואָר האָבן זיי באַקומען ערשט אין פעברואר 1943, נאָך די ערשטע צוזאַמענשטויסן מיט די דייטשן דעם 18־טן יאנואר, ווי מיר דערמאָנען שפּעטער.

מכוח אַן אויספֿאַרשונג אין דעם ענין ווי אויך יעדער פֿרוי֫ו צו פֿאַרלאַנגען אויפֿקלע־ רונגען — זיינען געבליבן אָן אַ תשובה (זע זייט 188 באַמערקונג 3)[11]. אַ אידישע פֿאַרטיזאַנער־גרופּע האָט געקעמפט אין די מעזריטשער וועלדער. עס זיינען דורכגעפֿאַלן די פֿאַרטיזאַנישע גרופּעס, וועלכע זיינען אַרויסגעשיקט געוואָרן פון בענדין אין די וועלדער. אין די געגנטן פון קאָנגרעס־פוילן איז די לאָגע אין דער היינזיכט נישט געווען ענלעך צו די ווילנער און ביאַליסטאָקער געגנטן, וואו די אידישע פֿאַרטיזאַנער אין די וועלדער האָבן געהאָט אַסך מער מעגלעכקייטן צו קעמפֿן. און פונדעסטוועגן זיינען די געטא־קעמפֿער געווען גרייט צו באַטייליקן זיך מיט גרעסערע מענטשן־צאָלן אין די פֿאַרטיזאַנישע וואַלד־מלחמות אויך אין די קאָנגרעס־פוילישע געגנטן.

אַסך אידן האָבן מיטגעקעמפט אין די פֿאַרטיזאַנישע אָפּטיילונגען פון דער „אַרמיַא ליודאָוואַ" (די „פּאָלסקס־אַרמיי", וועלכע איז געווען פֿאַרבונדן מיט דער רויטער אַרמיי). דער הויפּט־קאָמאַנדיר פון פּוילישן מיליטער פון דער וואַרשעווער רעגירונג, געניראַל ר א ל א־ז ש י מ י ע ר ס ק י, שרייבט אין אַ בריוו (פֿאַרעפֿנטלעכט אין „דאָס נייע לעבן", לאָדזש, דעם 19־טן אַפּריל 1945) צום פֿאַרזיצער פונם אידישן פֿאַרטיזאַנער־ פֿאַרבאַנד, קאָלאָנעל ג. אלף, וועגן טויזנטער אידישע קעמפֿער אין די וועלדער, וועלכע האָבן מיט געווער אין האַנט מיטגעקעמפט מיט די פּוילישע פֿאַרטיזאַנער. עס זיינען באַקאַנט פֿאַקטן וועגן אידן, וועלכע זיינען געשטאַנען אינדערשפּיץ פון גרויסע נישט־ אידישע פֿאַרטיזאַנער־אָפּטיילונגען, ווי למשל מאיאר ס ק א ט נ י צ ק י, געווען דאָצענט פון לעמבערגער אוניווערזיטעט, וועלכער איז געווען אַ קאָמאַנדיר פון אַ בריגאַדע פּוילישע און אַנדערע פֿאַרטיזאַנער. אין דער „אַרמיַא ליודאָוואַ" האָבן אַסך אידן פֿאַרנומען הויכע קאָמאַנדיר־פֿאָסטנס אויך אונטער פֿאַרשטעלטע נעמען; אין וואַרשע זיינען אויך געווען נישט וויניק אידישע שטאַב־אָפּיצירן, ווי מנשה מ א ט י־ ו י ע צ ק י (מאיאר נאַסטעק) און אַנדערע. עס האָבן זיך אויך באַזונדערס אויסגעצייכנט מיט מוט און געוואַגטקייט פֿאַרשידענע אידישע קעמפֿער. אלס אייניער פון די בולטסטע מוסטערן זייערע קען דינען דער וויצע־קאָמענדאַנט פון דער פֿאַרטיזאַנער־אָפּטיילונג פֿאַר ספּעציעלע אויפֿגאַבן אין דער „אַרמיַא ליודאָוואַ" אין וואַרשע, — די לאָדזשער

---

[11] די פּריער דערמאָנטע פּייגעלע פּעלטעל (וואַדקע) דערציילט אין ניו־יאָרקער „פֿאָר־ווערטס", וועגן אַן עגלעכן פּאַל: אין קיעלצער־טשענסטאָכאָווער געגנט האָט אַ פּוילישע פֿאַרטי־ זאַנער־גרופּע Orzeł (אָדלער) אויסגעמאָרדעט אַ גרופּע אידישע פֿאַרטיזאַנער. באַשרייבונגען פון אידישע פֿאַרטיזאַנער, פֿאַרעפֿנטלעכט אין 1946, גיבן איבער אַ שוידערלעך בילד פון די ספּעציעלע שוועריקייטן, אין וועלכע זיי האָבן זיך אָנגעשטויסן צוליב זייער אידישקייט (זע צווישן אַנד. אַברהם לידאָווסקי: „אין די וועלדער" (העברעאיש, אַרויסגעגעבן פון „הקיבוץ המאוחד" אין ארץ־ישׂראל). משה קאַגאַנאָוויטש, לייטער פון דער היסטאָריש־אָפּטיילונג ביים אייראָפּאיישן פֿאַרבאַנד „פֿאַרטיזאַן־חלוץ", גיט איבער, אַז לויט די נישט פולע ציפערן, וועלכע זיינען אין זייער רשות, האָבן אין ווייס־רוסלאַנד און אוקראינע אַנטייליגענומען אין דער פֿאַרטי־ זאַנער־באַוועגונג 7—8 טויזנט אידן, אַרום 2000 פון זיי זיינען געפֿאַלן אין קאַמף; נישט וויניקער וי 15%—20 פון די לעבנגעבליבענע זיינען אינוואַלידן.

25־יעריקע מוטיקע העלדין, ניוטע (ריווע) טיטעלבוים (געוופן „וואנדא"). זי האט זיך זעלבסט באטייליקט אין צענדליקער אטענטאטן און שעדיקונגס־איבערפאלן, און די דייטשן האבן באשטימט א פרייז פון 150 טויזנט זלאטעס פאר איר קאפ (זי איז באגאנגען זעלבסטמארד סוף 1943, זייענדיק ארומגערינגלט דורך געסטאפא און נישט האבנדיק מער קיין שום מעגלעכקייט צו אנטלויפן)[12]. עס זיינען אויך באקאנט ספעציעלע אידישע פארטיזאנער־אפטיילונגען אין די ראמען פון דער „ארמיא־ליודאווא": די אפטיילונג אונטער דער קאמאנדירונג פון יחיאל גרינשפאן אין לובלינער געגנט[13]; שמואל יעגערס אפטיילונג אין פולאווער געגנט אויפן נאמען פון עמיליא פלאטער האט געציילט ארום פופציק קעמפער און האט זיך באזונדערס אויסגעצייכנט; עס איז באוואוסט וועגן א אידישער פארטיזאנער־אפטיילונג אין די וולא־דאווער וועלדער און וועגן נאך אן אפטיילונג אין די פארטשעוווער וועלדער, די „מאקס־גרופע" און נאך. דאס זיינען געווען אידישע פארטיזאנישע אפטיילונגען, וואס זייערע קעמפער האבן געשטאמט פון אלע קרייזן און שיכטן, זיי זיינען געווען אונטערגע־וואָרפן דעם שטאב פון דער „פאלקס־ארמיי" און זיינען אנגעפירט געווארן דורך אירע אינסטרוקטארן.

אויך אינם אלגעמיינעם פוילישן אויפשטאנד, אויגוסט־סעפטעמבער 1944, האבן מיטגעקעמפט די פארבליבענע קעמפער פון וואַרשעווער געטא. און הגם די לעבנס־בליבענע זיינען געווען קנאפ אין צאל, האבן זיי נישט געוואלט באגנוגענען זיך מיט דערפילן אויפגאבן — וויכטיקע און נוצלעכע — אויסער די ערשטע קאמף־רייען, נאר זיי האבן פארלאנגט און אויך באקומען איינעם פון די געפערלעכסטע אפשניטן אויף יענעם פראנט — פריער אין דער אלטשטאט — אויף די גאסן מאסטאווע און ריבאצקע און דערנאך אין זשאליבאזש־קוואַרטאל. די מערסטע פון אונזערע דאמאלסט לעבנס־פארבליבענע קעמפער, וועלכע האבן פארנומען יענעם שלאכט־אפשניט, זיינען טאקי געפאלן אין די קאמפן פונם אלגעמיינעם אויפשטאנד.

ו

פארוואס האבן די געטא־קעמפער נישט באקומען קיין עפעקטיווערע און מער ארגאניזירטע הילף פונם פוילישן אונטערערד? ערשט נאכן געטא־אויפשטאנד האבן די פאליאקן אנגעהויבן שפירן, אז די פראגע איז א מאטערנדיקע און אין זייער פאר־

[12] לויט די צייטונג „דאס נייע לעבן" אין לאדזש, פון 9־טן אויגוסט 1946, האט זי טאקי געפרווועט נעמען סם אבער זי איז נישט געשטארבן. מען האט זי דאן געזומען אין דער עסטאפא־טורמע און זי האט נאך באוויזן אריבערצושיקן א ידיעה, אז זי ווערט גארנישט אויסגעבן. פון דאמאלסט אן האט זיך איבערגעריסן מיט איר די פארבינדונג און ס'איז קיין שום ספק נישט, אז זי איז דערמארדעט געוואָרן.

[13] אין דערדאזיקער אפטיילונג זיינען אויך געווען רעליגיעזע אידן, וועלכע האבן שטענדיק געהאט ביי זיך טלית און תפילין. יחיאל גרינשפאן איז צווישן די גערעטעוועטע. נאכן קריג איז ער באשטימט געוואָרן אלס פאליציי־קאמענדאנט אין הרוביעשאוו.

שידנפאַרביקער פרעסע זיינען פאַרעפנטלעכט געוואָרן וועגן דעם ענין אַסך ידיעות. וועלכע זיינען איבערגעדרוקט געוואָרן אויך אין אַנדערע צייטונגען. וועז דער פירער פון דער פוילישער פויערן־פאַרטיי וו. ב י ע ל אַ ק, איז אין סוף 1943 אָנגעקומען פון פוילן קיין לאָנדאָן, האָט ער אויף אַ פרעסע־קאָנפערענץ דערציילט וועגן אויפ־שטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ: „דעם ווידערשטאַנדס־קאַמף האָבן אָנגעפירט פוילישע אָפיצערן, וועלכע האָבן געקעמפט האָנט ביי האָנט מיט די אידן. אַ סך פון פוילישע פאַמיליעס זיינען אויסגעמאָרדעט געוואָרן, ווייל זיי האָבן מיטגעהאָלפן אידן". אויך אין דעם „בונד"־ישן חודש־זשורנאַל „אונזער צייט", יוני־העפט 1943, געפינען מיר פאָלגנדע שורות: „אַ באַזונדער אָרעאָל שוועבט נאָך איבער די קאַמפן אין געטאָ צוליב אָן אייגנאַרטיקן אומשטאַנד פון קאַמף. צו הילף די אידישע קעמפער זיינען געקומען גרופעס פוילישע אונטערערדישע קעמפער... בלוט פון פוילישע קעמפער, וואָס האָט זיך אויסגעמישט מיטן בלוט פון די העלדן פון געטאָ". מיר געפינען אָבער נישט קיין שום באַשטעטיקונג פון אַזאַ מין שותפות אין קיין איינעם פון די באַריכטן, וועלכע מיר האָבן באַקומען פון וואַרשע. נאָכן באַקומען די קאַמפעטענטע באַריכטן פונם אידישן אונטערערד באַציט מען זיך שוין, ווייזט אויס, אויך אין די בונדישע קרייזן מיט סקעפטישקייט צו די דערמאָנטע שילדערונגען. אינם יולי־נומער, 1944, פון דעמזעלבן חודש־זשורנאַל געפינען מיר אַ שאַרפן אַרטיקל פון אייגעם פון די באַקאַנטע בונדישע זשורנאַליסטן, ב. שעפנער — וואָס בדרך כלל איז ער זייער פאַר־זיכטיק אין וואַרפן באַשולדיקונגען אויפן פוילישן אונטערערד — אין וועלכן מיר לייענען: „היטלער האָט אַדורכגעפירט די צעטיילונג פון וואַרשע. ער האָט צעשניטן די לעשנע און ניסקע אויף אַ אידישן טייל און אויף אַן אַרישן טייל און פאַליאַקן האָבן דידאָזיקע צעטיילונג פון וואַרשע — די שרעקלעכסטע און גרויזאַמסטע פון אַלע צע־טיילונגען פון פוילן — אָנערקענט..." און ווייטער שרייבט ער אין זעלבן אַרטיקל: „אויף וויפיל דאָס איז נוגע דער אַרגאַניזירטער פוילישער געזעלשאַפט, וועלכע האָט אין איר רשות נישט בלויז גרויסע מאַראַלישע און מאַטעריעלע מיטלען, נאָר אויך אַ גוט־אָרגאַניזירטע אונטערערד־אַרמיי, האָט זי פאַקטיש קיין ממשותדיקע הילף די געטאָ־קעמפער נישט געגעבן".

דעם 17־טן דעצעמבער 1942 שרייבט נאָך דער פאַרשטאַרבענער ש מ ו א ל זיגלבוים (אַרטור) צו זיינע חברים אין די פאַרייניקטע שטאַטן: „אין לאָנד (אין פוילן) פירט זיך אַ דיסקוסיע, צי עס איז שוין אָנגעקומען דער מאָמענט אַרויסצו־טרעטן מיט געוואָר גענן די אָקופאַנטן. אַלע פוילישע אַרגאַניזאַציעס, אָן אונטערשיד, זיינען גענן דעם. זיי האַלטן, אַז אַזאַ אַרויסטריט וועט אַרויסזויגן דאָס בלוט פון פאָלק און וועט עס פאַרניכטן, נישט דערגרייכנדיק דערביי קיין ממשותדיקע רעזולטאַטן. דעריבער האָבן זיי נישט געוואָלט געבן קיין געוואָר די אידן צום אָנטקעגנשטעלן זיך דער דייטשער פאַרניכטונגס־אַקציע". ערשט אין פעברואר 1943,

ווי מיר האָבן פריער דערמאָנט, האָט דער אידישער־אונטערערד באַקומען אַ געווער־טראַנספאָרט געשיקט דורך די מיליטעריש מאַכט־אָרגאַנען פונם פוילישן אונטערערד פון דער לאַנדאַנער רעגירונג — 50 רעוואָלווערן, 50 גראַנאַטן און 4 קילאָגראַם אויפרייס־מאַטעריאַל (זע באַמערקונג 10 פריער). אויך פונם פ.פ.ר.־אונטערערד — פון די קאָמוניסטן, האָבן זיי באַקומען אין הערבסט 1942 5 רעוואָלווערן און 8 גראַנאַטן, און נאָך דער אונטערדריקונג פונם געטאָ־אויפשטאַנד האָבן זיי באַקומען 22 ביקסן (בעת די לעצט פאַרבליבענע קעמפער זיינען אַרויס פון לאַמיאַנקי אין די ווישקאָווער וועלדער). אויסער דעם האָבן זיי דאַמאָלסט געקויפט, פאַר געלט באַקומענע אין געטאָ, נאָך עטלעכע הונדערט רעוואָלווערן און אמוניציע. אויך די זעלבסט־פראַדוקציע פון געווער האָט דאָן שוין דערגרייכט צו ערנסטע מאַסשטאָבן.

אין אַ באַריכט פון סוף מאַי 1944 באַצייכנט דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמי־טעט בפירוש: „אונזערע פאַרבינדונגען מיט די אַרגאַנען פון פוילישן אונטערערד זיינען ווייטער נאָענטע און האַרציקע". אויך אינם איבערבליק איבער דער טעטיקייט פון דער פאַרשטייַערשאַפט פונם אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט אויף דער אַרישער זייט ווערט דערמאָנט צומגוטן די הילף אויף פאַרשידענע געביטן, וועלכע ווערט געגעבן אידן פון פוילישע (אונטערערדישע) רעגירונגס־אינסטיטוציעס. מיר וויסן אויך וועגן דער טרייער הילף פון די פ.פ.ר.־קרייזן, נאָך דער אונטערדריקונג פונם געטאָ־אויפשטאַנד, ביים אַריבערפירן די פאַרבליבענע קעמפער צו די באַהעלטענישן אין די וועלדער. אָבער עס איז נאָך אַלץ נישטאָ קיין תשובה אויף די צוויי הויפט־פראַגן: א) פאַרוואָס איז די הילף פאַר די אידן געקומען אַזוי שפעט? ב) פאַרוואָס זיינען די אידישע קעמפער געבליבן אַזוי פאַראייניזאַמט בשעת די שלאַכטן? עס איז נישטאָ קיין גרונט אָנצונעמען, אַז דער אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ איז געווען אַן איבערראַשונג פאַר די פוילישע אונטערערד־קרייזן. אין אַ באַריכט פון „בונד" אין פוילן, געשריבן אין וואַרשע דעם 15־טן נאָוועמבער 1943, וועגן צעזאָגט: „צוויי פאַרשטייער פון דער קאָאָרדינאַציע־קאָמיסיע, און אַ פאַר מאָל אויך די פאַרשטייער פון דער אידישער קאָמף־אָרגאַניזאַציע, האָבן געפירט פאַרהאַנדלונגען מיט אָפיציעלע מיליטעריש פאַרשטייער פון פוילישן אונטערערד וועגן צוגרייטונגען צו אַ באַוואָפנטן וויידערשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ". דער פאַרבינדונגס־אָפיצער פון דער לאָנדאָנער פוילישער רע־גירונג, יאַן קאַרסקי, באַשטעטיקט אין זיין בוך „די געשיכטע פון אַ געהיימער מלוכה" די אונטערהאַנדלונגען אין הערבסט 1942, מיטן קאָמאַנדיר פון די פוילישע אונטערערדישע מיליטער־קרעפטן, וועגן באַקומען געווער אויף אַנטקעגנשטעלן זיך די דייטשן — אויב זיי וועלן ווייטער אָנהויבן די אַרויסשיקונגס־אַקציעס[14]. אויך

[14] ביים שלוס פון דער אזכרה־רשימה צום אָנדענק פון מרדכי טענענבוים, ווערן געבראַכט אויסצוגן פון זיין בריוו צום פוילישן אונטערערד אין ביאַליסטאָק. ער פאַרופט זיך אין דעם בריוו אויף דעם משא ומתן, וועלכן ער האָט געפירט אין וואַרשע, אינם אויפטראַג פון דער אידישער

יעזשי יוּר, דער פאַרבינדונגס־אָפיציר פון דער לאָנדאָנער פּוילישער רעגירונג, וועלכער איז אָנגעקומען פון פּוילן קיין לאָנדאָן אין יאָנואַר 1944, דערציילט: „די לעצטע פּיר וואָכן פאַרן אויפשטאַנד האָבן מיר געוואוסט, אַז די פערציק טויזנט אידן אין געטאָ גרייטן זיך צו רעוואָלטירן געגן די דייטשן. זיי האָבן איינגעקויפט פאַר־שידענע מינים געווער און זיי האָבן אין־געהיים פאַבריצירט גראַנאַטן און באָמבעס. מיר האָבן געוואוסט, אַז אַן ערך דרייַ טויזנט אידישע יונגעלייט און מיידלעך מאַכן איבונגען". וועגן די צוגרייטונגען האָבן, אַן קיין שום ספק, געוואוסט אויך אַנדערע קרייזן פונם פּוילישן אונטערערד. פון דעם אַלעם ווי אויך פון די דאָקומענטן, וואָס ווערן פאַרעפנטלעכט אין דעם בוך, קען מען נישט אַרויסגעפינען קיין באָשטעטיקונג פאַר דער מעלדונג פון געגנעראַל ב א ר־ק א מ א ר א ו ו ס ק י (דער לעצטער הויפט־קאָמענדאַנט פון דער „אַרמיַא קראַיאָווַא" — די פּוילישע אונטערערד־אַרמיי, וועלכע איז געווען פאַרבונדן מיט דער פּוילישער עמיגראַציע־רעגירונג אין לאָנדאָן), וועלכע איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין דעצעמבער 1945. די מעלדונג דערציילט וועגן גע־געבענער הילף די געטאָ־קעמפער אין וואַרשע, ביאַליסטאָק, טשענסטאָכאָוו און קעלץ און וועגן דער גענעראַלער טעטיקייט פון דער „אַרמיַא קראַיאָווַא" מיט דער אידישער קאָמף־אָרגאַניזאַציע; באַזונדערס לאָזט זיך נישט באַשטעטיקן דאָס, וואָס ווערט געזאָגט אין זיין מעלדונג, אַז אין די קאָמפן פון די געטאָס זיינען געפאַלן אַסך זעלנער פון דער „אַרמיַא קראַיאָווַא".

אין די אַלע אויספירלעכע באַריכטן און דאָקומענטן, וועלכע מיר האָבן באַקומען, געפינען מיר אויך נישט קיין באַשטעטיקונג פאַר דעם קלאַנג, אַז עס זיינען אַראָפגע־לאָזט געוואָרן אין וואַרשעווער געטאָ סאָוויעטישע פאַראַשוּטיסטן צו־הילף די אידישע קעמפער אָדער, אַז זיי האָבן אַראָפגעוואָרפן פון אַעראָפּלאַנען געווער פאַר די אויפ־שטאַנד־קאָמפן, ווי מען האָט שפּעטער דערציילט (ערשט נאָכדעם ווי די לעצט־פאַר־בליבענע וואַרשעווער געטאָ־קעמפער האָבן זיך קאָנצענטרירט אין די ווישקאָווער וועלדער ביי די ברעגן פון בוג — זע זייט 188 באַמערקונג 3 — האָט זיי איין מאָל אַן אַראָפּלאַן פון דער רויטער אַרמיי אַראָפגעוואָרפן געווער, — דאָס איז געווען אַ דריי חדשים נאָכן אויפשטאַנד פון וואַרשעווער געטאָ). אין די ביי אונז פאַראַנענע דאָקומענטן געפינען מיר אויך נישט קיין באַשטעטיקונג פון די ידיעות וועלכע זיינען פאַרשפּרייט געוואָרן באַלד נאָך די געטאָ־שלאַכטן און ווערן אויך ווייטער איבערגעחזרט, וועגן

קאָמף־אָרגאַניזאַציע, אין אָקטאָבער 1942, מיט די פאַרשטייער פון פּוילישן אונטערערד און מיליטער (פון דער לאָנדאָנער עמיגראַציע־רעגירונג), מכח די וועגן פונם קאָמף מיטן דייטשן אָקופאַנט און וועגן דער הילף, וועלכע דער אידישער אונטערערד דערוואַרט פון זיי. אין דעם־דאָזיקן בריוו, ווערט אונטערגעשטראָכן, אַז זייער פריערע וועגדונג אין ביאַליסטאָק איז געווען אומזיסט, — דאָס באַווייזט די נישט־ריכטיקייט פון געגנעראַל באָר־קאָמאָראָווסקיס מעלדונג (זע וויטער), וואָס אין איר דערמאָנט ער אויך ביאַליסטאָק צווישן די ערטער, וועלכע האָבן באַקומען הילף.

אַקטיווער באַטייליקונג פון נישט־אידישע קרייזן אויף דער אַנדערער זייט פון די געטאָ־מויערן. אין „דבר" פון 11־טן מאַי 1943 איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אַ לאַנגע טעלעגראַמע פון קויבישעוו, געחתמעט דורך ב. מ א ר ק, וועגן דעם אויפשטאַנד פון די ווארשעווער אידן און דאָרט שטייט געשריבן: „די אידן זיינען נישט געווען אייגזאַם אין זייער ביטערן געראַנגל. פון יענער זייט פון די געטאָ־מויערן זיינען זיי צוהילף געקומען זיערע פריינט — פוילישע פאַרטיזאַנער". און אין אַ טעלעגראַמע פון מאָסקווע, פאַרעפנטלעכט אין „דבר" פון 13־טן יוני, לייענען מיר: „לויט אַ ידיעה, וואָס איז אָנגעקומען קיין מאָסקווע, איז 500 באַוואָפנטע אידן געלונגען אַרויסצוראַטעווען זיך און אַנטלויפן מיט דער הילף פון פוילישע גערילא־קעמפער". פאַר דידאַזיקע ידיעות געפינען מיר נישט קיין באַשטעטיקונג. מיר האָבן פאַר זיך אַן אויספירלעכע און אויפטרייסלענדיקע שילדערונג וויאַזוי ס'איז געלונגען אַרויסצוראַטעווען דורך די קאַנאַליזאַציע־רערן בסך־הכל 70—80 חברים פון אַלע קאַמף־אָפּטיילונגען, אָבער דאָס איז כמעט אינגאַנצן אַדורכגעפירט געוואָרן דורך די אידישע קעמפער זעלבסט, און עס האָבן דערבייַ, ווי געזאָגט, מיטגעהאָלפן איינצלנע פונם פוילישן אונטערערד. בעת די שלאַכטן זיינען די געטאָ־קעמפער געווען איינזאַם און פאַראייניזאַמט[15].

עס זיינען שפעטער פאַרעפנטלעכט געוואָרן ידיעות וועגן נישט־אידישע פאַרטיזאַנער־גרופעס, צוזאַמענגעשטעלטע פון פאַרשידענע פעלקער, וועלכע האָבן בשעת דעם אויפשטאַנד אין ביאַליסטאָק געאיילט פון די וועלדער צוהילף די געטאָ־קעמפער. אָבער מיר האָבן נישט געפונען קיין באַשטעטיקונג אויך פאַר דידאַזיקע ידיעות. עס איז מעגלעך, אַז די אַקציע פון אונזערע קעמפער איז באַגלייט געוואָרן מיט אויפריכטיקער סימפאַטיע און אַסך נישט־אידן האָבן זיך באַצויגן צו איר מיט פאַרשטענדניש און מיטגעפיל. עס דאַרפן טאַקי דערמאָנט ווערן יענע אינצלנע פונצווישן די פוילישע קעמפער, וועלכע האָבן מיטן גאַנצן הארצן און מיט אַסך איבערגעגעבנקייט מיטגעאַרבעט מיט דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע, פון אייגענער איניציאַטיוו אָדער לויט אינסטרוקציעס פון די אָרגאַניזאַציעס, צו וועלכע זיי האָבן געהערט. אַסך פון זיי האָבן מיטגעהאָלפן דער קאַמף־אָרגאַניזאַציע ביי אַלע אירע מעשים, שטעלנדיק אין געפאַר זייער אייגן לעבן. עטלעכע פון זיי ווערן דערמאָנט דאָ אין דעם בוך. אָבער ממשות־דיקע הילף, פון אַ געהעריקן און אַנטשפרעכנדיקן פאַרנעם, לויט יענע אומ־שטאַנדן, — אַזאַ הילף האָבן אונזערע קעמפער דאָן נישט באַקומען פונם פוילישן אונטערערד. און די געטאָ־קעמפער האָבן געוואוסט וואָס עס דערוואַרט זיי. ווער

[15] וואָס מיר האָבן באַוויזן פעסטצושטעלן, איז, אַז בעת די געטאָ־שלאַכטן האָבן צוויי מאָל געפרווועט קלייניע גרופעס פון פ.פ.ר. — קאָמוניסטן אָנצופאַלן אויף די וואַך־פאָסטנס פון די געטאָ־טויערן. דער פאַרנעם פון דידאַזיקע צוזאַמענשטויסן איז נישט געווען קיין גרויסער און זיי האָבן געדויערט אַ קורצע צייט.

ווייסט, — קען זיין, אַז ווען עס וואָלט אמת געווען דאָס אַלץ וואָס עס ווערט דערציילט אין יענע טעלעגראַמעס און אין די שילדערונגען, וועלכע מען פאַרעפנטלעכט איצטער, וואָלטן אפשר די געטאָ־שלאַכטן אָנגענומען גאָר אַנדערע פאַרנעמען און אפשר וואָלט טאַקי מעגלעך געווען אָפצורעטעווען אַסך מער פון די קעמפער.

ז

נאָכן איבערלייענען די באַריכטן און די פאַקטישע שילדערונג פון די שלאַכטן איז, ווי געזאָגט, שווער זיך צו באַפרייען פונם שרעקלעכן געדאַנק, וועלכער עגבערט אין מוח, — אַז דער גאַנצער פאַרלויף וואָלט אפשר געווען אַן אַנדערער, ווען אונזערע קעמפער וואָלטן רעכטצייטיק באַקומען געווער אין אָ געניגנדער מאָס און אויך אַן אַנטשפרעכנדיקע הילף און אָנפירונג. ביים שילדערן די שלאַכטן באַנוצן זיי נישט קיין מליצות און זיי פרווון נישט מאַכן דעם אָדער יענעם פאַר אָ העלד אָדער פאַר אָ גרויסן אויפטוער. זיי שטעלן־פעסט פאַקטן, נישט מער: דעם־און־דעם טאָג, די־און־די שעה, איז געווען אָ צוזאַמענשטויס, אַזוי־און־אַזוי האָבן מיר געשאָסן, אַזוי־און־אַזוי האָבן מיר געוואָרפן באַמבעס, אַזויפיל־און־אַזויפיל זיינען געווען נאַצישע פאַר־לוסטן, אַזויפיל־און־אַזויפיל זיינען געפאַלן אונזערע קרבנות. מיר לייענען אין פשוטע ווערטער, ווי אונזערע יונגע, אומדערפאַרענע בחורים און מיידלעך, נישט־געניגנדיק באַוואָפנטע מיט דורך־זיי־זעלבסט הייסיש אויסגעאַרבעט געווער, שטייען אין קאַמף הונגעריק און מיד, און לייגן־אַנידער צענדליקער און הונדערטער דייטשן און צעשטערן אויך זייערע מעכטיקע טאַנקען. אייַנער פון אונזערע יונגע ברידער פאַריאָגט אַ סך נאַציס. אמת, די אידישע קרבנות זיינען געווען אָסך מער אין צאָל, אָבער די פילע קרבנות אונזערע זיינען נישט געפאַלן אין די שלאַכטן — בעת די שלאַכטן גופא זיינען געפאַלן זייער וויניק קרבנות פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע — נאָר שפעטער, וען אונזערע קעמפער האָבן שוין פאַרלוירן די כוחות, וען זיי זיינען שוין געבליבן אָן געווער, אָן שפייז, אָן וואַסער. די דייטשן האָבן אָפגעשלאָסן די וואַסער־קוועלעס, און די ברונימער, וואָס די קעמפער האָבן זיי פריער צוגעגרייט מורא־האָבנדיק, אַז די דייטשן וועלן אָפשליסן די נאַרמאַלע וואַסער־קוועלעס, די ברונימער זיינען פאַר־שטאָפט געווָארן דורך די חורבות־צעפאַלונגען פון די אויפגעריסענע הייזער. די נאַצישע חיה, ווי נאָר זי זעלבסט איז געווען אויסער דער סכנה, האָט זיך באַנוצט מיט גיפט־גאַזן, זי האָט אונטערגעצונדן די הייזער, וואו אונזערע מענטשן האָבן זיך געפונען, זי האָט זיי באַהאָגלט מיט האַרמאַטן־קוילן, וועלכע זיינען געשטאַנען פון יענער זייט געטאָ־מויערן, און האָט אויף זיי אַראָפגעשליידערט צינד־באָמבעס פון אַראָפלאָנען[16].

[16] דער פריער־דערמאָנטער נאַצישער גענעראַל סטראָפ גיט איבער אין זיינע באַריכטן, וואָס זיינען געבראַכט געוואָרן צום נירנבערגער פראָצעס, אַז 7000 אידן זיינען דערהרגעט

דער שרעקלעכער געדאַנק, וועלכער לאָזט אויך איצטער נישט רוען און דער־דריקט מיט זיין שווערקייט איז דער: וואָס וואָלט געשען, ווען די שלאַכטן ברעכן אויס בעת עס זיינען נאָך געווען 3 מיליאָן אידן אין פוילן, און ס׳איז נאָך מעגלעך געווען צו שאַפן אַ באַוואָפנטע אונטערערדישע אַרמיי פון צענדליקער טויזנטער; ווען אַזאַ אידישע אַרמיי וואָלט בשעתו באַקומען געווער, דערמוטיקונג, הילף, אינסטרו־אירונג, ווי די פאַרבינדעטע האָבן עס געגעבן מיט אַ ברייטער האַנט די אונטערערד־קעמפער פון אַלע פעלקער און קרייזן — ווי וואָלט דאָן אויסגעזען דער אידישער אויפ־שטאַנד אין פוילן? אפילו נאָכן אויפשטאַנד פון וואַרשעווער געטא, וועו די אידישע קאַמף־אַרגאַניזאַציע אין ביאַליסטאָק האָט זיך געגרייט צום אויפשטאַנד און זיך גע־וועגדעט קיין וואַרשע, צו די אַרגאַנען פון דער „אַרמיאַ קראַיאָווא״ (נאָך פריער צום פוילישן אונטערערד אין ביאַליסטאָק, זע באַמערקונג 14 אין דעם קאַפּיטל) און געבעטן געווער — אפילו דאַמאָלסט איז דאָך די בקשה נישט דערפילט געוואָרן. זיי האָבן אפילו נישט אַנגעזאָגט דער וואַרשעווער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע וועגן דערדאָזיקער וועגדונג. זי איז נישט געגאַנגן דירעקט דורך דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע אין וואַרשע, ווייל באַלד נאָכן וואַרשעווער געטא־אויפשטאַנד זיינען די פאַרבינדונגען איבערגעריסן געוואָרן אויף אַ שטיקל צייט. די ביאַליסטאָקער האָבן דאָן נישט גע־וואוסט ווער פון די פירער פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע אין וואַרשע איז געבליבן לעבן (זע אויך דעם אזכרה־קאַפּיטל וועגן מרדכי טענענבוים).

אין סוף 1942 האָט מען נאָמען פונם „בונד״־פאַרשטייער אין וואַרשע איבער־געגעבן דעם פאַרשטאַרבענעם שמואל זיגלבוים אין לאָנדאָן: „מיר האָבן אַן אנקלאָגע, וואָס מיר וועלן זי קיינמאָל נישט מוחל זיין: מיר האָבן זיך געווענדעט מיט אַ בקשה מען זאָל אונז געבן געווער, אויף צו אַרגאַניזירן אַ ווידערשטאַנד, כדי מיר זאָלן כאָטש קענען שטאַרבן ווי מענטשן, מיט געווער אין האַנט. מען האָט אונז אָפּגע־זאָגט און קיין געווער אונז נישט געגעבן״. מען דאַרף נאָך צוגעבן, אַז אויך די מעכטיקע פון דער וועלט האָבן אונז באַשוווערט די פאַרבינדונגען מיט אונזערע געפּייניקטע ברידער אין נאַצישן געביט כל זמן דאָרט האָבן געלעבט מאַסן אידן. זיי האָבן באַטראַכט די טרייע קעמפער געגן די נאַציס אלס „בירגער פון די פיינטלעכע מדינות״, און דאָס געזעץ האָט נישט געמאַכט קיין אונטערשייד צווישן זיי און די פיינטלעכע בירגער באמת. יאָרן־לאַנג איז געווען פאַרבאָטן צו האָבן פאַרבינדונגען מיט

געוואָרן בעת די געטא־שלאַכטן. אָחוץ דעם שאַצט ער די צאָל אומגעקומענע אין די שריפות, וועלכע האָבן געבושעוועט אין געטא, ביז 5—6 טויזנט. 7000 זיינען פאַרטריבן געוואָרן אויף אויסמאַרדונג קיין טרעבלינקע (די איבעריקע — אין אַנדערע לאָגערן). לויט זיין מיינונג זיינען בעת דעם אויפשטאַנד געווען אין געטא 56 טויזנט אידן. לויט זיינע באַריכטן האָבן די דייטשן צעשטערט 631 בונקערס, זיי האָבן געפונען אין געטא 1240 דייטשע מיליטער־אונטערשייד צווישן זיי און אויך גרעסערע געלט־סומען (אָרום 10 מיליאָן זלאָטעס און אסך פרעמדע מטבעות). דער באַריכט שטרייכט אויך אונטער, אַז וואָס האָבן זיי געפונען זייער וויניק.

זיי און שיקן זיי הילף. שוין אויף דעם 46־טן הסתדרות־ראַט, דעם 27־טן מאַי 1942, האָט דער שרייבער פון די שורות אויפגעהויבן די פראַגע, נאָך זיין ערשטן באַזוך אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל, כדי אויפצושטעלן די פֿאַרבינדונג מיט אונזער אונטערערד־באַוועגונג אין די באַזעצטע לענדער און ער האָט דאָן געזאָגט: „די עצם־עקזיסטענץ פון אונזער באַוועגונג אין די דורך היטלער באַהערשטע לענדער איז אַ וויכטיקער אַנטי־נאַצישער פאַקט. אונזער פליכט אַלס סאָציאַליסטן און באַקעמפער פונם פאַשיזם איז — צו דערמוטיקן די באַוועגונג דאָרטן און אונטערשטיצן זי אויף אַלע אירע פאָזיציעס... עס איז פאַראַן אַ געוויסע טעמפּקייט אינדעם, וועו מען זאָגט אונז „פאַרבאָטן". נישט נאָר מיר קענען נישט פאַרשטיין אַזאַ פאַרבאָט, נאָר מיר וועלן אים אויך נישט פאָלגן און מיר וועלן אים אָפּוואַרפן".

אויך פון אַלגעמיינעם מלחמה־שטאַנדפונקט איז דאָס געווען אַ שווערער און פאַטאַלער פעלער. צענדליקער טויזנטער אידישע קעמפער — און אין די געטאָ־אויפשטאַנדן אין וואַרשע און אין ביאַליסטאָק, און אין די וועלדער, האָבן זיי באַוויזן, אַז זיי קענען קעמפן — וואָלטן געקענט נישט אין אַ קנאַפּער מאָס צעטרייסלען די נאַצישע זיכערקייט אין הינטערלאַנד און זיי וואָלטן נישט וויניק שאָדן געבראַכט דעם פיינט. און עס קען גריילעך זיין, אַז דאָס וואָלט אָפּגעהאַלטן די פֿאַרניכטונגס־אַרויסשיקונגען אין די טויט־לאַגערן, יעדנפאַלס, וואָלט עס פֿאַרקלענערט דעם פאַרנעם און פאַרפאַמעלעכט דעם טעמפּאָ. אָט האָבן דאָך די נאַציס פאַרלוירן אין די וואַרשעווער געטאָ־שלאַכטן איבער טויזנט צוויי הונדערט זייערע לייט, טאַנקען און אַנדערע געווער און אַמוניציע, און גוואַלדיק־גרויסע סחורה־לאגערן זייערע זיינען פאַרניכטעט געוואָרן. אין יענע שלאַכטן זיינען צעשטערט געוואָרן עטלעכע דייטשע מלחמה־פאַבריקן און דאָס סאַמע וויכטיקסטע — זייער פרעסטיזש האָט געליטן אַ שרעקלעכן קלאַפּ. ביי די אונטערדריקטע האָט זיך געשטאַרקט די האָפענונג, אַז זייער קאַמף האָט אַ פראַקטישן זין. דער פוילישער פאַרבינדונגס־אָפּיצער יעזשי יוּר, וועלכן מיר האָבן פריער ציטירט, דערציילט אין זיין באַריכט: „יענער טאָג און די שפּעטערדיקע טעג (די טעג פון וואַרשעווער געטאָ־אויפשטאַנד) זיינען געווען פאַר די דייטשן שרעקפולע טעג. מיר פלעגן פאַרבייגיין נעבן דייטשן און קוקן מיט חוצפה אין זייערע פנימער, און זיי האָבן זיך געשעמט אויפצוהויבן די אויגן, זיי האָבן פשוט אויסגעמיטן צו טרעפן זיך מיט אונז אין די גאַסן".

פונם פאַרעפנטלעכטן מאַטעריאַל בעתן נירנבערגער פראָצעס איז קלאָר געוואָרן, וואָס פאַר־אַ קאָלאָסאַלע כוחות די דייטשן זיינען געווען געצוואונגען צו מאָביליזירן אויף דער אונטערדריקונג פון וואַרשעווער געטאָ־אויפשטאַנד. דער ס.ס.־בריגאַדיר יורגען סטראָפּ[17], וועלכער איז אַראָפּגעבראַכט געוואָרן ספּעציעל אויפן

[17] אין אָנהויב 1947 האָט אים אַ פעלד־גערייכט פון דער אַמעריקאַנער אָקופּאַציע־אַרמיי אין דייטשלאַנד פאַרמשפּט צום טויט פאַר דערמאָרדן אַמעריקאַנער פאַראָשוטיסטן. די פוילישע

אַרט פון ס.ס.־און פּאָליציי־קאָמענדאַנט פּאַן־זאָמערן, האָט באַנוצט אינם קאַמף געגן דעם הייפל געטאָ־קעמפער דרייצן מיליטעריש אָפּטיילונגען מיט ס.ס.־לייט אינדער־שפּיץ. עס איז אויך ספּעציעל אַראָפּגעבראַכט געוואָרן פון לובלין דער באַוואוסטער מערדער, דער פּאָליציי־פירער גלאָבאָצניק (זע באַמערקונג 54, זייט 161). כדי בייצו־קומען די לעצטפאַרבליבענע אידישע קעמפער, וועלכע זיינען אַרויס פון געטאָ דורך די קאַנאַליזאַציע־רערן, האָבן די דייטשן אויפגעעפנט 183 קאַנאַל־עפענונגען און אַהין אַרייַנגעוואָרפן הונדערטער רויך־באָמבעס.

אינם באַריכט פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע ווערט דערציילט, אַז פון בושה פאַר זייערע דורכפאַלן אין די געטאָ־שלאַכטן האָבן די נאַציס פאַרשפּרייט קלאַנגען, אַז מיטן געטאָ־ווידערשטאַנד פירן אָן דייטשע דעזערטירן. זיי האָבן זיך באַמיט, אַז אָט דער פאַלשער קלאַנג זאָל באַקאַנט ווערן אין אויסלאַנד, און אויף זייער טייוולשן פראָפאַגאַנדע־שטייגער האָבן זיי דורכאויס געוואָלט, אַז דער קלאַנג זאָל דוקא פאַרשפּרייט ווערן דורך אידן. אַ געוויסע צייט נאָכן געטאָ־אויפשטאַנד האָט זיך געפונען אין אַ נייטראַל לאַנד עמיצער, וואָס מאַכנדיק אַן אָנשטעל פון אַן אוהב־ישראל האָט ער דערציילט בסוד־סודות אונזערע מענטשן, אַז אַ מאַסע דייטשע דעזערטירן (1200) מיט דער גאַנצער באַוואָפנונג, און צווישן זיי אויך אָפּיצערן, וואָס ער האָט אפילו אָנגעגעבן זייערע נעמען אין ראַנגען, האָבן זיך באַטייליקט אינם געטאָ־אויפ־שטאַנד. איצטער ווערט קלאָר, אַז אויך זייערע שעפן אין בערלין האָבן די וואַרשעווער ס.ס.־לייט געפרווט אָפּנאַרן אויף אַזאַ אופן, כדי צו דעקן דעם פאַקט, וואָס זיי האָבן זיך געוויטיקט אין אַזויפיל כוחות און אָנשטרענגונגען ביי דער אונטערדריקונג פונם וואַרשעווער אידישן געטאָ־אויפשטאַנד. פון די פאַרשפּנטלעכטע דאָקומענטן אין נירנ־בערגער־פּראָצעס גענען די נאַציש הויפט־פאַרברעכער זעען מיר, אַז אין זייערע באַריכטן צו די שעפן ווענען וואַרשעווער געטאָ־אויפשטאַנד רעדן זיי ווייטער ווענען אידן און פאָליאַקן, וועלכע האָבן געקעמפט אין געטאָ (זע באַמ. 57, אינם קאַפּיטל „די אידישע קאַמף־אַרגאַניזאַציע" זייט 162).

אָט דער פרווו פון די דייטשן אויפצוקלערן, פאַרוואָס זיי זיינען געווען גע־צוואונגען צו באַנוצן אַזוי פיל כוחות אויף דער אונטערדריקונג פונם אויפשטאַנד און מקריב זיין דערביי אַזעלכע שווערע קרבנות; זייער פרווו אָנצוגעבן פאַרגרעסערטע צאָלן פון די געטאָ־קעמפער, איז אַ צוגאָב־באַשטעטיקונג פאַר דעם מוט, פאַר דער ווילן־פעסטקייט און פאַר דער קריגס־פעאיקייט פון די געטאָ־קעמפער.

רעגירונג האָט אַבער פונדעסטוועגן געפאָדערט אים אַרויסגעבן דער פוילישער יוסטיץ, פאַר זיינע פאַרברעכנס אין פוילן. אין מאַי 1947 איז די פאָדערונג דערפילט געוואָרן.

ח

די דאָקומענטן, וועלכע ווערן פאַרעפנטלעכט אין דעם בוך גיבן אַ קלאָר בילד אויף פונם **גע ז ע ל ש א פ ט ל ע כ ן ה י נ ט ע ר ג ר ו נ ט** פון די געשעענישן. די פאַר־בליבענע אידן זיינען דאָמאָלסט אויפגעטרעטן אַלס איין פעסט־צעמענטירטע און פאַראייניקטע קערפערשאַפט. דאָס פוילישע אידנטום, מיט אַלע זיינע פאַרטייען, שטרעמונגען און אינערלעכע געגנזאַצן, האָט אין יענעם מאָמענט געשאָפן אַ געמיינזאַמען פראָנט, צו וועלכן אַלע אידן האָבן געהאָט סימפאַטיע און פולשטענדיקן צוטרוי. געוויס איז טראָגיש, וואָס דידאָזיקע אייניקייט איז געשאָפן געוואָרן ערשט אין אַזעלכע צייטן, וען דער טויט האָט געשוועבט איבער אַלעמענס קעפ. אָבער דאָס באַווייזט דאָך אויך אויף אַ דערהויבענעם אופן, וואָס פאַר־אַ געפילן עס האָבן באַהערשט זייערע הערצער. אין יענע נסיון־טעג האָבן זיך צוליב דעם געמיינזאַמען ציל פאַרבונדן אַלע שאַטירונגען פונם אידישן געזעלשאַפטלעך־פאָליטישן רעגנבויגן: פון „אגודת ישׂראל" ביז די אידישע קאָמוניסטן. אין די טעג פון די שלאַכטן איז פאַרטושט געוואָרן די אַרגאַני־זאַציאָנעלע ליניע, וועלכע איז איינגעהיט געוואָרן בייס שאָפן די קאָמף־גרופעס. דער צוזאַמענשטעל פון די קאָמף־אָפטיילונגען און זייער קאָמאַנדירונג זיינען דאָן באַשטימט געוואָרן לויט די באַדערפנישן פון די שלאַכטן אין זייער פאַרלויף. מיטגלידער פון „בונד" און קאָמוניסטן האָבן געקעמפט אין אָפטיילונגען אונטער דער אָנפירונג פון ציון־טרייַע קעמפער, און אַזוי אויך פאַרקערט. און נישט נאָר איין געדאַנק האָט זיי פאַראייניקט, זיי זיינען אויך געווען אַדורכגעדרונגען מיט טרייַער פריינטשאַפט און טיפער ברידערלעכער ליבע.

מיר האַלטן עס פאַר אונזער פליכט צו באַצייכנען די באַדייטונגספולע ראָל, די ערשטע און הויפט־ראָל, וועלכע עס האָבן דערפילט אין פוילן אין יענע שרעקלעכע יאָרן, באַזונדערס אין דער סאָמע טראָגישסטער און העראָישסטער תקופה — בייַ דער צוגרייטונג צום אויפשטאַנד און אין אויפשטאַנד גופא — די ציוניסטישע עלעמענטן און באַזונדערס די עלעמענטן פונם אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל מיטן החלוץ בראש. באַצייכענענדיק אָט דעם פאַקט זיינען מיר נישט אויסן מבטל צו זיין אָדער פאַרמינערן דעם אָנטייל פון אַנדערע. אָבער דער היסטאָרישער אמת פאַרפליכטעט דעמדאָזיקן פאַקט אונטערצושטרייכן. אין נאָרמאַלע צייטן האָט זיך די אידישע וואַרשע נישט געריכט אַלס ציוניסטישע פעסטונג, ווי עס זיינען געווען די אַנדערע גרויסע אידישע צענטרען אין די ראַנד־געביטן פון פוילן. אָבער וען מען האָט זיך געמוטמען גרייטן צו דער שלאַכט און די וואַרשעווער קאָמף־אָפטיילונגען האָבן זיך צוגעשטעלט צום רוף, זיינען פון 22 אָפטיילונגען געווען 14, וועלכע האָבן געהערט צו די ארץ־ישראל־טרייַע גרופירונגען (דערפון — 12 אָפטיילונגען פון אַרגאַניזאַציעס פון דער ציוניסטיש־סאָציאַליסטישער באַוועגונג). אָט די ציון־טרייַע זיינען געווען די איניציאַטאָרן, אַרגאַניזירער, אויפמונטערער. זיי האָבן געגעבן דעם רוף און דעם שטויס צו יענער

אַקציע, וועלכע האָט מקדש געווען דעם שם פון אידן אין פוילן פאַר דער גאַנצער וועלט.

עס איז זיכער קיין ספק נישט, אַז דער „בונד" האָט אַסך אויפגעטון אין פוילן אייך אין דער אונטערערד־תקופה, די „בונד"־ישע אונטערערד־באַריכטן שטעלן זיך אפּ אויספירלעך אויף דערדאָזיקער טעטיקייט. פון גרויסן פאַרנעם און גרויס חשיבות איז געווען די טעטיקייט פון די אידישע קאָמוניסטן אינם אידישן און אויך אין נישט־אידישן אונטערערד; עס דאַרף אויך באַזונדערס דערמאָנט ווערן, אַז די אידישע קאָמוניסטן אין וואַרשע האָבן זיך אין יענעם מאָמענט גאַנץ און פולשטענדיק אייגנגעשלאָסן אין אידישן פראָגט און האָבן זיך אויך באַטייליקט אין אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט (דער „בונד" האָט נישט מסכים געווען דאָס צו טון און ער האָט זיך באַטייליקט נאָר אין דער קאָאָרדינאַציע־קאָמיסיע פון פאָרשטייער פון נאַציאָנאַלן קאָמיטעט און פאָרשטייער פון „בונד" — און אויך דאָס איז געשען ערשט אין אָקטאָבער 1942). אָבער דער פאַקט, וואָס די ציון־טרייַע אונטערערדלער זיינען אויך געווען אַדורכגעדרונגען מיטן ציוניסטישן גלויבן און מיט דער ציוניסטישער ווייזע, דאָס האָט זיי נאָך מער געשטאַרקט און געפעסטיקט און זיי צוגעגעבן טאָפלטע כוחות אויסצוהאלטן יענע שרעקלעכע צייטן און צו אַנטפלעקן די גאַנצע העלדישקייט און קרבנות־גרייטקייט, צו וועלכע זיי זיינען דערצויגן געוואָרן אין פאַרלויף פון יאָרן אין די הכשרה־קיבוצים, אין די יוגנט־באַוועגונגען און אין די פאַרטייען. די טויזנטער בריוו, וועלכע האָבן זיך אַדורכגעריסן פון פוילן אין די לעצטע יאָרן בילדן צוזאַמען איין קייט פון אויפריכטיקן און טיפן אויסדרוק פאַר דער דאָזיקער דבקותדיקער פאַרבונדנקייט פון זייערע שרייבער מיט אונזער אידעאַל און ווערק. עס ווערט נישט זיין קיין שום גוזמא, ווען מיר וועלן זאָגן, אַז ארץ־ישראל איז געווען דאָס ליכט וואָס האָט באַלויכטן זייער לעבנס־פּינצטערניש און געשמידט זייער אויסהאַלטונגס־קראַפט. נישט ווייניק קרבנות האָבן זיי מקריב געווען אין דער אונטערערד־תקופה, כדי צו דערפירן צו די בריטסטע קרייזן אין וואַרשע און אויף דער פראָווינץ ידיעות וועגן אַלץ, וואָס עס קומט פאַר אין ארץ־ישראל, וויייל זיי האָבן געוואוסט וואָס פאַר אַן אויפמונטערונג און דערמוטיקונג אַנטהאַלטן אַזעלכע ידיעות פאַר די דערדריקטע און געפיינטע מאַסן.

אין די דאָקומענטן, וועלכע מיר באַזיצן, געפינען מיר נישט קיין אויפקלערונג פאַרוואָס עס זיינען נישט געווען קיין ספּעציעלע קאָמף־גרופּעס פונצווישן דער רעליגיעזער יוגנט. ווי מיר האָבן באַמערקט אין אָנהויב, איז דאָס נישט קיין סימן פון זייער נישט־באַטייליקונג אין אַקטיוויטעט מעשים. מען דאַרף געדענקען, אַז בעתן אייסברוך פונם אויפשטאַנד זיינען אין וואַרשע פאַרבליבן פון 40 ביז 50 טויזנט אידן (זע באַמערקונג 16 אין דעם קאַפּיטל). און דאָס זיינען געווען די סאַמע יינגערע, וואָס די דייטשן האָבן זיי גערופן „פראָדוקטיווע עלעמענטן", ד. ה. אַרבעטער און יוגנטלעכע. וועלכע זיינען געווען פעאיק צו שווערער פיזישער אַרבעט. עס איז אויך באַוואוסט

אַז די ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע באַוועגונג מיט די חלוצישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס און דער „בונד" און די אידישע קאָמוניסטן האָבן אויך פאַר דער מלחמה געהאַט גוט־אָרגאַניזירטע זעלבסטשוץ־אָפּטיילונגען. די מיטגלידער פון די שוץ־אָפּטיילונגען זיינען געווען אויסגעבילדעט און גרייט צו פאַרטיידיקן אידן געגן די אָנגריפן פון די אַנטי־סעמיטן, וועלכע האָבן געבושעוועט אין פוילן אויך אין די יאָרן פאַר דער נאַצישער אָקופאַציע. דידאָזיקע אָרגאַניזאַציעס איז דעריבער געווען גרינגער צו קאָנצענטרירן זייערע כוחות אין דער אונטערערד־צייט און צוצוגרייטן זיי צו אַ באַוואָפנטן ווידער־שטאַנד. אין די לעצטע פאַר־מלחמה־יאָרן זיינען אין די אָרגאַניזאַציעס פונם אַרבעטנדן ארץ־ישראל אין פוילן אייגנאָרדנט געווארן סיסטעמאַטישע קורסן פאַר „פיזישער אויסבילדונג", וועלכע זיינען אינדעראמתן געווען אינטענסיווע זעלבסטשוץ־קורסן. אין יאָר 1937, למשל, איז פאָרגעקומען אַזאַ קורס אין די ראַמען פון דער החלוץ־אָרגאַניזאַציע און עס האָבן דאַן באַקומען אינטענסיווע אויסבילדונג אַלס אינסטרוקטאָרן 60 חברים. אינם באַריכט, וועלכער איז צוגעשטעלט געווארן דער וועלט־קאָנפערענץ פון איחוד פועלי ציון (צ.ס.)—התאחדות — אויגוסט 1939 — לייענען מיר אינם קאָפּיטל וועגן דער באַוועגונג אין פוילן: אין די ווינטער־חדשים 39—1938 זיינען פאָרגעקומען אין פוילן, איינגעאָרדנט דורך דער יוגנט־באַוועגונג פון דער פאַרטיי „פרייהייט—החלוץ־הצעיר", פינף קורסן אין פאַרשידענע ערטער, וואו עס האָבן באַקומען זייער אויסבילדונג 170 חברים. אין די חדשים יוני־יולי 1939 איז פאָרגעקומען אין זשעלאָנקע נעבן וואַרשע, אַ קורס פון „ההלוץ", וועלכער האָט געדויערט זעקס וואָכן און עס האָבן אין אים אָנטייל־גענומען 45 חברים. ספעציעלע אינסטרוקטאָרן פון ארץ־ישראל האָבן זיך באַשעפטיקט מיט דידאָזיקע קורסן. מיר ווייסן וועגן דער עקזיסטענץ פון אַן אָרגאַניזירטער זעלבסטשוץ אין וואַרשע, וועלכע איז אין 1937 רעאָרגאַניזירט און געשטאַרקט געווארן דורך דער פאַרטיי פועלי־ציון (צ.ס.) צוזאַמען מיטן החלוץ און די פראַפעס־יאָנעלע פאָראייגען, וועלכע זיינען געווען פאַרבונדן מיט דער פאַרטיי. אַן צווייפל איז דאָס געטאָן געווארן אויך ביי די לינקע פועלי ציון, השומר הצעיר, ביי אַנדערע חלוצישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס און אויך ביים „בונד".

די קאָמף־אָפּטיילונגען זיינען הויפטזאָכלעך צוזאַמענגעשטעלט געווארן פון די יוגנט־קריזן — דאָס איז גאַנץ פאַרשטענדלעך און דערקלערבאַר. דעריבער קומען בולט צום אויסדרוק אינם קאָפּיטל פון אויפשטאַנד און טעטיקייט פון דער אידישער קאָמף־אָרגאַניזאַציע די באַוועגונגען, וועלכע האָבן פאַרמאָגט שטאַרקע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס (דער פאַרהעלטנישמעסיק קליינער אָנטייל פון „בונד" אין די טעטיקייטן פון דער אידישער קאָמף־אָרגאַניזאַציע איז דער עיקר אַ פועל־יוצא דערפון וואָס ער האָט אין יענער צייט נישט פאַרמאָגט אין געטאָ קיין שטאַרקע יוגנט־אָרגאַניזאַציע)[18]. אָבער די פאַר־

[18] נאָך אַ אויפקלערונג געפינען מיר אין דער בראשור „דער קעמפנדיקער געטאָ" (פויליש) פון מ א ר ע ק ע ד ע ל מ א ן, דער לעבנגעבליבענער פאַרטרעטער פון „בונד" אינם שטאָב פון

שידענע קאמיסיעס, וועלכע זיינען געשאפן געוואָרן ביים אידישן נאציאנאלן קאמיטעט און ביי דער אידישער קאמף־ארגאניזאציע, — צו באקומען מיטלען פאר די באדערפנישן פון דער מיליטערישער ארגאניזאציע, צו שאפן אויפהאלט־פלעצער און בונקערס, צו פאפולאריזירן דעם גדאנק פון אקטיוון ווידערשטאנד א.א.וו., — דער צוואמענשטעל פון די אלע קאמיסיעס איז א באוווייז, אז די גאנצע אידישע געזעלשאפט איז מיטן־הארצן געווען אן שותף צו דער אקציע פון אקטיוועד פארטיידיקונג און אויפשטאנד[19].

ט

אונזער עדות־און אנדענק־בוך, וואס זיין זאמלונג און באארבעטונג האט זיך אנגעהויבן נאך אין הערבסט 1944 און געדויערט ביבער א יאר, איז פארענדיקט געוואָרן שוין נאכן נצחון ביבער דער נאצישער חיה און נאך דער באפרייאונג פון די לענדער, וועלכע זיינען געווען פארשקלאפט צו איר עטלעכע יאר נאכאנאנד. אבער דאס קאפיטל אידישע ליידן איז נאך נישט פארענדיקט. די אויפגאבע פון אונזער פארעפנטלעכונג אין נישט נאר א היסטאריאגראפישע. די דאקומענטן, וועלכע מיר ברענגען דא זיינען מחייב צו א חשבון־הנפש און זיי פארלאנגן צו מאכן אויספירן וועגן אונזערע פליכטן אויפן געביט פון הילף אין דער צוקונפט (אויך אידישע קינסטלער, וועלכע ווילן — מיט רעכט — פאראייביקן אין זייערע שאפונגען אט די גרויסע געשעעניש אין אונזער געשיכטע, דעם וואַרשעווער געטא־אויפשטאנד, איז גלייכער, אז זיי זאלן זיין נאענטער באקאנט מיט דער היסטארישער וויכקלעכקייט און מיט אירע פאקטישע פארלויפענישן).

דער אידישער קאמף־ארגאניזאציע. אין דערדאזיקער בראשור, אויף זייט 39, וואו ער שילדערט די תקופה פון דער גרויסער גירוש־אקציע אין ווארשע אין די חדשים יולי־סעפטעמבער 1942, שרייבט ער: „אין יענער תקופה האבן מיר פארלוירן כמעט אלע אונזערע חברים. פון העכער 500 אונזערע חברים זיינען מיר פארבליבן נישט מער ווי עטלעכע צענדליק. די חלוצישע קאמף־ארגאניזאציע, וועלכע האט שוין דאמאלסט עקזיסטירט, האט געהאט מער מזל — עס זיינען צופעליק פארבליבן כמעט אלע אירע חברים. זי האט טאקי אדורכגעפירט עטלעכע שעדיקונגס־אונטערצינדונגען און אויך געמאכט דעם אטענטאט אויפן פאליציי־קאמענדאנט י. שערינסקי".

[19] די לעבן־פארבליבענע קעמפער פון דער אידישער קאמף־ארגאניזאציע גיבן איבער, אז אין געטא האבן אויך עקזיסטירט עטלעכע אזוי ערופענע „ווילדע" קאמף־גרופעס. דאס זיינען געווען טיילווייז אידאישע עלעמענטן און טיילווייז מענטשן, וועלכע האבן געוואלט אויס־נוצן די סימפאטיע צום גדאנק פון באוואפנטן קאמף פאר זייערע פערזענלעכע צוועקן. די אידישע קאמף־ארגאניזאציע האט אלץ געטאן — מיטן גוטן און מיט בייזן, כדי צו ליקווידירן דידאזיקע „ווילדע" גרופעס און זיכערן אן אייגנהייטלעכע קאמף־פירונג. די אידאישע עלעמענטן זיינען אריין אין דער קאמף־ארגאניזאציע און האבן מוטיק און חבריש מיטגעארבעט. די אנדערע עלע־מענטן האט מען באזייטיקט. די אין דער פריערער באמערקונג 7 דערמאנטע ד"ר וואלעווסקי און י. לעהמאן דערציילן אין „דאס נייע לעבן", וועגן אקטיוויע אנטיילנעמער אינם געטא־קאמף, מחוץ דער אידישער קאמף־ארגאניזאציע. וואלעווסקי דערציילט וועגן א קאמף־פארמאציע „אידישע מיליטערישע ארגאניזאציע" און י. לעהמאן וועגן באוואפנטע גרופן צווישן די פאר־שטעקטע אין די בונקערס וועלכע האבן אויף אייגענער האנט זיך געשאפן געווער און פארטיידיקט.

מיר און די שכנים זייערע און די פאַרבינדעטע מלוכות, — אַלע האָבן געזינדיקט מיט נישט זאָרגן פאַר רעכטצייטיקן צושטעלן געווער די לעצט־פאַרבליבענע אידן אין די געטאָס. אויך מיטן דערלאַנגען עלעמענטאַרע הילף — אַ קליין און טרוקן שטיקל ברויט — האָבן מיר פאַרשפעטיקט. מיר געדענקען נאָך די ויכוחים, אויך אין אידישע קרייזן, אין די ערשטע יאָרן פון דער נאַצישער אָקופאַציע, צי מע מעג מען שיקן שפּייז די אידן אין די געטאָס און צי וועלן מיר נישט שטאַרקן דערמיט דעם פיינט. איינע פון די שטאַרקסטע און וויכטיקסטע אידישע הילפס־אָרגאַניזאַציעס האָט דאָך יאָרן־לאַנג נישט געוואָלט באַטייליקן זיך אין דער הילפס־אַרבעט נאָר ווייל דאָס פאַרמעלע געזעץ האָט עס נישט דערלויבט. אָבער אויך שפּעטער, ווען דער ויכוח האָט שוין אויפגעהערט און איז בכלל אָראָפּ פון דער טאָגאָרדנונג האָבן מיר נישט געטון אַלץ וואָס מען דאַרף. אויף אַ שרעקלעכן אופן איז דאָס געקומען צום אויסדרוק אין געציילטע ווערטער אין אַ בריוו, וואָס איז געשריבן געוואָרן צו אונז פון וואַרשע נאָך אין יענע צייטן וועו מען האָט געקענט שיקן הילף אין אַ ברייטער מאָס: „גוואַלד! וואו איז אייער הילף? וואָס איז געשען מיט אייך!?" און אין אַ צווייטן בריוו שרייבט אַ חברטע: „איך וואָלט אייך געצאָ'ט וויניקער שרייבן און כאָטש איין מאָל אַרויסשיקן הילף". אויך אין אַ באַריכט פון „בונד"ישן אונטערערד, פון מאַי 1944, ווערט געזאָגט צווישן אַנדערן: „אויב מען האָט נישט אַרויסגעוויזן גענוג אַקטיוויטעט אָפּצושטעלן די אויסמאָרדונג פון מיליאָנען אידן, פאַרוואָס איז כאָטש נישט געשיקט געוואָרן געהעריקע מאַטעריעלע הילף? הימלשרייענד! — דאָס איז דאָך יאָ געווען מעגלעך!" און ווייטער: „ווייסט איר דען וויפל ווערטפולע מענטשן זיינען אויסגעמאָרדעט געוואָרן און ווערן געמאָרדעט עד־היום צוליבן מאנגל אין מיטלען?" דידאזיקע שורות זיינען, ווי געזאָגט, געשריבן געוואָרן אין מאַי 1944, דאָס הייסט, אנדערטהאַלבן יאָר נאָכדעם ווי אַלע האָבן שוין קלאָר געוואוסט, וואָס פאַר־אַ קאַטאַסטראָפע עס האָבן דורכגעמאַכט די פוילישע אידן; דאָס איז געווען שוין אַ יאָר נאָך זייער הערשישן אַרויסטריט אין וואַרשעווער געטאָ, וועלכער האָט אויפגעטרייסלט די גאַנצע וועלט. און מיר האָבן דאָך אַלע געזען, אַז אַן אַנדער באַציאונג איז יאָ מעגלעך: וועו אַ הונגער־געפאָר האָט געדראָט גריכנלאַנד אינמיטן דער מלחמה און האָלאַנד ביים סוף מלחמה — בעת די דייטשן האָבן נאָך געהערשט אין ביידע ערטער — איז דאָך געפונען געוואָרן אַ וועג אַרויסצושיקן אַהין שפּייז: מיט שיפן קיין גריכנלאַנד און מיט אַראָפלאַנען קיין האָלאַנד.

זאָל דאָס כאָטש אונז דינען ווי אַ וואָרנונג און וועגווייזונג וויאַזוי צו רעאַגירן אויף די הילף־רופן, וועלכע קומען פון דאָרט אויך אין איצטיקער תקופה. אונזער פליכט איז צוצואיילן זיך זעלבסט מיט הילף, אויף אַלע וועגן און מיט אַלע מיטלען. אין דער גרויל־טראַגעדיע, וועלכע עס האָבן אַדורכגעמאַכט די אידן אין פוילן בעת דער דייטשער הערשאַפט, זיינען זיי געווען אַזוי פאַראיינזאַמט און אָפּגעריסן פון מעגלעכ־

קייטן צו באַקומען הילף, אַז אפילו דער אינטערנאַציאָנאַלער רויטער קרייץ — וועלכער איז, אין אַלגעמיין, אַריינגעדרונגען אין יעדן ווינקל און גראַטעוועט, געהאָלפן און פאַרלייכטערט — איז געשטערט געוואָרן דורך די דייטשע באַרבאַרן צו קומען אין באַרירונג מיט אידן. מען קען, פאַרשטייט זיך, נישט באַשולדיקן דערין דעם רויטן קרייץ. אָבער שמערצלעך און דעפּרימירנדיק איז דער פאַקט, וואָס אָט די אַזוי־וויכטיקע און נוצלעכע אינסטיטוציע, וועלכע מאַכט בשום אופן נישט קיין אונטערשייד צוּמ־שלעכטן פאַר אידן, האָט נישט געהאָלטן פאַר איר פליכט אָנצוזאָגן דער וועלט, אַז אירע באַמיאונגען אָנצוקניפּן אַ קאָנטאַקט מיט די אידן אין פוילן און זיי צו העלפען זייַנען דורכגעפאַלן. אַזאַ מעלדונג וואָלט אפשר דערוועקט די גאַנצע וועלט און אויך די אידישע וועלט איינצוזען רעכטצייטיק די גאַנצע גרויס פון דער געפאַר און קאַטאַסטראָפע, וועלכע זיינען אַראָפּ אויף אונז אין פוילן. איצטער וועט קלאָר, אַז אויך אַסך טראַגס־פאַרטן, וועלכע זיינען געשיקט געוואָרן דורך דער פאַרמיטלונג פונם אינטערנאַציאָנאַלן רויטן קרייץ פאַר די אינטערנירטע אין בערגן־בעלזן זיינען נישט אָנגעקומען צו זייערע אַדרעסאַטן, כאָטש די קבלה־באַשטעטיקונגען זיינען געווען געחתמעט דורך אידן, — מען האָט זיי דערצו געצוואונגען. דער אינטערנאַציאָנאַלער רויטער קרייץ, וואָס זיין פליכט איז געווען אַכטונג צו געבן אויף דער פאַרטיילונג, און אויב דאָס איז אים געווען נישט מעגלעך — צו מעלדן וועגן דעם, אַז מען דערלאָזט אים נישט דאָס צו טון, ער האָט גאָרנישט געמאָלדן.

אין איינעם פון די אין־דעם־בוך־פאַרעפנטלעכטע דאָקומענטן איז פאַראַן אַ שוועריע אָנקלאָגע, פאַרוואָס איז די הילף געשיקט געוואָרן לויט אַ געוויסן אַדרעס, וואָס צוליב דעם האָבן די דייטשן זי צוגעריבט פאַר זיך און זי איז נישט אָנגעקומען צו אידן. די הילף איז אָבער דאָמאָלסט געשיקט געוואָרן לויט יענעם אַדרעס, וויל מען האָט געמיינט, אַז דער אינטערנאַציאָנאַלער רויטער קרייץ וווייסט וועגן דעם אַדרע־סאַט און וועגן דעם וואָס עס טוט זיך אין יענער אינסטיטוציע, וועלכע איז באַשטימט צו דערלאַנגען הילף. יענע אינסטיטוציעס האָט געהאָט אויף זיך אַ אידישע שילד („אונ־טערשטיצונגס־שטעלע פאַר אידן" אין קראָקע, אונטער דער לייטונג פון ד"ר מ. וויי־כערט), און די בריוו, וועלכע ער האָט געשריבן און געבעטן הילף — וואָס דער רויטער קרייץ האָט זיכער געוואוסט וועגן זיי — האָבן געשטאַרקט דאָס געפיל, אַז די הילף קומט אָן וואו זי איז נויטיק (זע באַמערקונג 25 אינם באַריכט פון אידישן נאַצ. קאָמיטעט אין פוילן, זייט 202). דער אינטערנאציאָנאַלער רויטער קרייץ האָט עס נישט אָפּגעלייקנט. נישט־ווילנדיק האָט ער אויך דערמיט אונטערגעשטראָכן וויי־וווייט גרעסער אונזער אומגליק איז אין פאַרגלייך מיט אומגליקן פון יעדן אַנדערן פאָלק, און אויף וויפל מיר קענען זיך נישט פאַרלאָזן אין שוועריע סיטואַציעס אויף קיין שום אויסערלעכע כוחות.

נישט דאָ איז דאָס אָרט צו געבן אַ פולע אָפּשאַצונג, וואָס דאָס וועלט־אידנטום

האָט אויפגעטון מיט אייגענע כוחות, און וואָס פאַראַ באַמיאונגען און רעטונגס־פרווון עס האָט געמאַכט אין פאַרלויף פון די שרעקלעכע יאָרן. דאָס וועט זיכער געטון ווערן אין דער ריכטיקער צייט, און דאָן וועט אויך קלאָר ווערן דער גרויסער אָנטייל אין דערדאָזיקער טעטיקייט מצד דעם ארץ־ישראלדיקן ישוב, דורכן ועד ההצלה פון דער אידישער אָגענץ און מצד דער הסתדרות אין ארץ־ישראל. אָבער איין אויספיר לאָזט זיך שוין איצטער מאַכן: כדי די הילף זאָל זיין אַן עפעקטיוו און שנעלע איז נויטיק, אַז אויף די ערטער זאָל זיין אַ זעלבסטשטענדיקער און פרייער, געזעלשאַפטלעך־צעמענטירטער אָרגאַן, וועלכער זאָל זיין דער הויפט־טרעגער פון דער טעטיקייט, איר איניציאַטאָר, אויפמונטערער און מאָנער. צו אַזאַ כוח מוז מען האָבן דעם פולסטן צוטרוי, ווייל אין אַזעלכע סיטואַציעס דערפילט ער די שליחות פונם גאַנצן כלל. ער איז דער שליח פון גאַנצן פאָלק אין נויט — און די באַוועגונג פונם אָרבעטנדן ארץ־ישראל איז במשך די אָלע יאָרן געווען אין אַ גרויסער מאָס דער שליח פון פאָלק אין זיין נויט, און אויך איצטער דערפילט זי דידאָזיקע אויפגאָבע אין די לענדער, וועלכע זיינען שוין באַפרייט געוואָרן פונם נאַצישן שונא, אָבער זיי זיינען נאָך פול, איבערפול, מיט שטאַרקע און ספעציעלע ליידן פאָר די אָפגעראַטעוועטע לעצטפאָרבליבענע אידן.

און נאָך עפעס דאַרפן מיר לערנען דערפון: מיט גרויסע אָנשטרענגונגען און אומאויפהערלעכע עקשנות קען מען גובר זיין אפילו שוועריקייטן, וואָס אין פלוג זעט אויס, אַז מען וועט זיי נישט קענען גובר זיין בשום אופן.

ל

פון די טויזנטער בריוו, וועלכע זיינען אין די קאָטאַסטראָפע־יאָרן אָנגעקומען פון דער אידישער אונטערערד־באַוועגונג אין די אָקופאַציע־לענדער, איז ביז איצט פאַרעפנטלעכט געוואָרן נאָר אַ קליינער טייל. אָבער אויך דאָס ביסל, וואָס איז פאַר־עפנטלעכט געוואָרן, באַווייזט ווי אַזוי עס איז זיי געלונגען איבערצוכיטרעוועט דעם גרויזאַמען אין כיטרען פייגט, וועלכער האָט געמיינט, אַז זיין שווינדל וועט אים געלינגען און די וועלט וועט גאָר נישט וויסן פון זיינע מעשים. אַזויאַרום האָבן מיר געוואוסט וואָס עס טוט זיך אין די געטאָס נאָך איידער עס זיינען אָנגעקומען די אָפיציעלע דאָקומענטן. און אויף וויפל עס זיינען געמאַכט געוואָרן געהעריקע באַמי־אונגען און פרווון, איז אונז אויך געלונגען אָנצוקניפן וועלכע־עס־איז פאַרבינדונגען מיט אונזערע ברידער פון יענער זייט מויער. אין אַ פראַגמענטאַרישער און נישט־פולער פאָרם האָבן מיר באַקומען געוויסע רמזים וועגן זייער לעבן און זייערע טואונגען. ארץ־ישראל איז געוואָרן אַ צענטר, וואוהין עס זיינען אָנגעקומען די הויפט־ידיעות, דאָ האָט דער אידישער אונטערערד געזוכט ראַט און שטיצע. מיר האָבן דאָן אָנגעהויבן אינטענסיווער שטאַרקן דעם קאָנטאַקט מיט אונזערע חברים־אין פוילן און עס איז אונז געלונגען אויפצושטעלן אַ מער־וויניקער פינקטלעכן אינפאָרמאַציע־דינסט. די פון

דאָרט באַקומענע ידיעות זיינען, פאַרשטייט זיך, געווען קורצע און מאַסקירטע, אָן זיי זיינען דורכגעגאַנגען פאַרשידענע עטאַפּן און אפילו נאַצישע צענזור. ערשט שפעטער האָט דער פוילישער אונטערערד אָנגעהויבן אונז אַריבערשיקן דורך זיין פאָסט גרעסערע טראַנספאָרטן. ערשט שפעטער האָט זיך אויך אָנגעהויבן די אַקטיוועַ טעטיקייט פון די ספעציעלע שליחים, וועלכע האָבן זיך אַרויסגעלאָזט אין וועג צו זוכן אַ דירעקטע פאַרבינדונג, צו דערלאַנגען הילף און אַריבערפירן בריוו אין ביידע זייטן.

וועז עס זיינען דורכן געפּנפער פאַרבינדונגס־ביוראָ פון דער הסתדרות אָנגעקומען די ידיעות וועגן אָנהויב פונם פאַרניכטונגס־גירוש האָבן מיר לכתחילה נישט פאַרשטאַנען זייער גרויזאַמען באַדייט. אין אַ בריוו פון טשענסטאָכאָוו, פון 5־טן אויגוסט 1942, שרייבט מען וועגן מצב פון וואַרשעווער אידענטום: „זיין געזונטצושטאַנד איז זייער שלעכט, אָן האָפענונג. עס באַהאַנדלט אים כסדר דאָקטאָר כ ל י ו ן (אונטערגאַנג) און ער גיט אים נישט קיין שום האָפענונג. די אָנפאַלן חזרן זיך איבער וואָס אַ מאָל שטאַרקער און די לונגען זיינע בלוטיקן אָן אויפהער... פאַרשטייסט זיכער אַז מיר קענען אים נישט העלפן, אפילו שרייבן צו אים קענען מיר נישט, ווייל זיין באַלעבאָס דואר (פאָסט) דערלויבט עס נישט". אין דער גירוש־צייט איז איבערגעריסן געוואָרן די פאָסט. וואַרשעווער חברים פלעגן דעריבער מעלדן וואָס עס קומט פאָר ביי זיי קיין טשענסטאָכאָוו און בענדין (וואָס האָבן זיך שוין געראַטעוועט אַלס געביט פון „דייטשן רייך"), און פון דאָרטן פלעגן די חברים אַרויסשיקן די ידיעות ווייטער. דעם 23־טן אויגוסט 1942 שרייבט מען אונז ווידער אין אַ בריוו פון טשענסטאָכאָוו ידיעות פון וואַרשע: „עס האָט מיך געהיילט און איך געפּין זיך נאָך אונטער דער אויפזיכט פון דיין גוט־באַקאַנטן דאָקטאָר ג י ר ו ש אָווסקי, אָדער ווי מען רופט אים — הער כ ל י ו נ־אָוויטש. מיין ברודער ע מ י (מיין פאָלק) באַקלאָגט זיך אויף אים זייער שוואַר. ביז איצט האָט ער נאָך גאָרנישט געטון אויף אָפּצושטעלן זיין בלוט־שטורץ. ע מ י איז שוין אַזוי אָפּגעשוואַכט, אַז עס איז פאַראַן אַ צווייפל צי ער וועט שוין בכלל געזונט ווערן. דערצו איז נויטיק אַ גרויסער נס". אין אַ בריוו פון וואַרשע, פון 30־טן אָקטאָבער 1942, איז געשילדערט געוואָרן די דאָרט־געשאַפענע לאָגע, און אין אַ צווייטן בריוו פון יענער צייט (ביידע זיינען פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין א"י נאָך בעת דעם קריג אין „מכתבים מהגיטאות") האָט מען אונז געמאָלדן, ווי וויניק אידן עס זיינען פאַרבליבן אין וואַרשע. פון די בריוו, געשריבענע אין דייטש מיט העברעאישע אָנדייטונגען, איז אונז קלאָר און דייטלעך געוואָרן דער שרעקלעכער אומגליק אונזערער. אין אַ בריוו פון וואַרשע האָט אונז געשריבן י ו ח נ ן מ א ר ג נ ש ט ע ר ן: „איך וואוין מיט מ. אלפאוויטש (ד. ה. די לעצטע 40 טויזנט אידן אין וואַרשע), די איבעריקע משפחה־מיטגלידער זיינען אין כ ל י ו נ א ו ע".

וועגן דעם ערשטן אַקטיוון אַרויסטריט פון דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע, צווישן 18־טן און 23־טן יאַנואַר 1943, האָבן אונז די חברים אין פוילן תיכף מודיע

געווען. שוין דעם 25־טן יאַנואַר 1943 האָבן זיי געשריבן: „ג ר ש ו ן (גירוש)— געפינט זיך שוין עטלעכע טעג ביי אליעזרן (אליעזר געלער — מיינט וואַרשע). איך בין זיכער, אַז ער האָט אים אויפגענומען ווי געהעריק, אַזוי ווי מיר האָבן עס לעצטנס דערוואַרט, וועגן וואָס דו ווייסט שוין אַוודאי". און אין אַ בריוו פון 6־טן פעברואַר 1943 שרייבט פ ר ו מ ק ע פון בענדין וועגן די ידיעות, וואָס זי האָט באַקומען פון וואַרשע: ה אַ ג אַ נ ס ק י (הגנה) האָט זיי געמאַכט אַ דויערנדן באַזוך, זיי האָבן אים אויפגענומען אויפן בעסטן אופן". ערשט אַ צייט שפּעטער האָבן מיר געקענט גענוי פונאַנדערשיפּערן די קורצע רמזים אין די בריוו, וועלכע זיי האָבן איבערגעשיקט מיט דער נאַצישער פּאָסט קיין זשענעוו, צום פּאַרבינדונגס־ביוראָ פון דער הסתדרות, וואוהין זיי זיינען אָנגעקומען גאַנץ שנעל. דער אויסערלעכער וועלט איז ערשט דעם 19־טן מערץ דערציילט געוואָרן אין לאָנדאָנער ראַדיאָ, וועגן דעם ערשטן אידישן וויידערשטאַנד אין וואַרשע, וועלכער איז פּאַרגעקומען אין יאַנואַר 1943. וויזט אויס, אַז די ידיעות זיינען אַהין אָנגעקומען מיט אַ פּאַרשפּעטיקונג. אין „דבר" פון 23־טן אַפּריל 1943 איז פּאַרעפּנטלעכט געוואָרן, נישט־פולשטענדיק, דער אינהאַלט פון די בריוו פון פוילן וועגן דעם ערשטן וויידערשטאַנד אין וואַרשע אין יאַנואַר 1943. דאַמאָלסט איז אויך פּאַרעפּנטלעכט געוואָרן די פּאָלגענדע ידיעה, וועלכע איז פון דאָרט אַרויס־ געשיקט געוואָרן דעם 2־טן מערץ 1943: „איך וויל דיר אָנזאָגן וועגן אַ פּריילעכער פּאָמיליען־געשעענישׂ. נישט געקוקט אויף די שוועריקייטן האָט אונזער טייערער ע מ י באַשלאָסן חתונה האָבן מיט פּריילין ה ר י גע וויטש. אמת, דער חתונה־טאָג איז נאָך נישט פעסטגעשטעלט געוואָרן, אָבער די פּייערונג וועט פּאַרקומען אין די נאָענטסטע טעג. אויב ד ר כ ה ח י ל ו ף אָדער מ ל ך ה צ ל ס ק ה ווילן זיי גראָ־ טוילירן, מוזן זיי זיך צואיילן. די חתונה־פּייערונג וועט, ווייזט אויס, פּאַרקומען אין אַן ענגן קרייז, ביי דער מומע ה ג נ ס ק ה אין דירה. האַרציקע גרוסן פּאַר דיר און פּאַר די קרובים. אַ באַזונדערן גרוס דיר פון דעם יונגן פּאַרפּאָלק" (פּאַרעפּנטלעכט מיט קירצונגען אין „מכתבים מהגיטאות" זייט 49).

דער פּולער פּירוש פונם בריוו באַשטעטיקט זיך איצטער: א) דאָס האָבן אויפ־ געהערט אַלע וויכוחים וועגן דער נויטיקייט אין אַ ווידערשטאַנד און דעריבער די אונטערשטרייכונג „האָט ע מ י באַשלאָסן"; ב) עס איז זיי געווען קלאָר, אַז זיי גייען אויף אַ זיכערן טויט (חתונה האָבן מיט הריגעוויטש), און טראָץ דעם האָבן זיי באַשלאָסן אָנטקעגנצושטעלן זיך מיט געוואָר אין האָנט; ג) עס איז זיי געווען קלאָר, אַז די שלאָכטן קענען אויסברעכן יעדן טאָג, און די איצט פּאַראַנעמע דאָקומענטן באַשטעטיקן טאַקי, אַז דער גירוש פון די פּאַרבליבענע 40—50 טויזנט אידן אין וואַרשע־ ווער געטאָ האָט געזאָלט אַדורכגעפּירט ווערן אינמיטן מערץ 1943; ד) אַ וועגדונג וועגן דרינגענדער הילף: „דרכה חילוף" מיינט פּאָספּאָרטן אָלס אויסלענדישע בירגער אָדער ארץ־ישׂראל־אויסטויש דאָקומענטן, וואָס חברים אין זשענעוו פלעגן זיך באַמיען

זיי צו שיקן; „מלך הצלסקה" מיינט פאַרשידנאַרטיקע הילף פון ארץ־ישראל; שוין מיט חדשים פריער האָבן זיי געהאַט באַקומען אין וואַרשע פון אַ נייטראַל־לאַנד, ידיעות פונם שרייבער פון די שורות וועגן הילף־גרייטקייט פון ארץ־ישראל; ה) זיי האָבן געוואוסט, אַז אין די קאַמף־גרופעס וועלן נישט קענען אָנטיילנעמען קיין סך מענטשן, דאָס באַדייט די מעלדונג — „די חתונה־פייערונג וועט, ווייזט אויס, פאַר־קומען אין אַן ענגן קריי ז".

אָט די ידיעה איז טעלעגראַפיש איבערגעשיקט געוואָרן קיין ארץ־ישראל פון אַ נייטראַלער מדינה און שוין דעם 15־טן מערץ 1943, בעת דעם 49־טן הסתדרות־ראַט, ד.ה. איבער אַ חודש פאַרן אָנהויב פון געטאָ־אויפשטאַנד, איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן אַ דרינגענדע געשלאָסענע זיצונג פונם סעקרעטאַריאַט פון ועד הפועל פון דער הסתדרות, אין וועלכער מען האָט איבערגעגעבן די ידיעה און עס איז באַשלאָסן געוואָרן וועגן דער ערשטער הילף וואָס מיר דאַרפן אַרויסשיקן.

עטלעכע טעג נאָכן אַרויסשיקן די דערמאָנטע ידיעה האָבן זיי (דעם 7־טן מערץ) געמאָלדן פון בענדין אויף אַן אַדרעס אין אַ נייטראַלער מדינה: „איך בין היינט איבעראַשט געוואָרן, ווען עס האָט זיך מיט מיר טעלעפאָניש פאַרבונדן אליעזר גלער (פון וואַרשע). ער האָט מיר מודיע געווען, אַז ער און אויך די אַנדערע קרובים זיינען געזונט. ער פאַרברענגט אַסך מיט האַגאַנען (הגנה) צוזאַמען מיט גושה׳ן (געמיינט — דער גאַנצער חלוצישער גוש, בלאָק).

באַלד ביים אויסברוך פון די געטאָ־שלאַכטן זיינען אָנגעקומען די ערשטע ידיעות, אַרויסגעשיקטע דורכן פוילישן ראַדיאָ־זענדער אין וואַרשע צו ד״ר יצחק שוואַרצבאַרט קיין לאָנדאָן, וועגן אָנהויב פון די שלאַכטן און אַ רוף נאָך הילף. דעם 23־טן אַפּריל 1943 איז אָנגעקומען פון די חברים אין וואַרשע אַ טעלעגראַמע קיין לאָנדאָן, פאַר ד״ר יצחק שוואַרצבאַרט, אברהם זילבערשיין און מ. נייד־שטאָדט, אין וועלכער זיי האָבן געמאָלדן וועגן אויפשטאַנד און פאַרלאַנגט דרינגענדע הילף. דעם 26־טן אַפּריל איז קיין לאָנדאָן אָנגעקומען אַ טעלעגראַמע פאַרן חבר זרובבל געהתמעט דורך די פירער פון די לינקע פועלי ציון — אַנטאָני (נתן בוקסבוים), אַדאָלף בערמאַן און עמנואל רינגעלבלום מיט פאָלגענדער ידיעה: „מיר קעמפן מיט געוועור אין האָנט פאַרן לעבן און כבוד פון די לעצטפאַרבליבענע פונם אידישן פאָלק. עס פעלן מיטלען אויף צו באַקומען געוועור, אויף צו ראַטעוון קינדער, אויף אויסהאַלטן די קעמפער. מיר דערוואַרטן באַלדיקע הילף. אַ קעמפער־גרוס פאַר די אידישע אַרבעטער אין ארץ־ישראל און אין גאַר דער וועלט" (אָפּגעדרוקט אין „דבר" פון 30־טן אַפּריל 1943).

כל זמן ס׳איז נאָר אָנגעגאַנגען די שלאַכט האָבן אונזערע חברים אין וואַרשע זיך באַמיט מיט אַלע מעגלעכקייטן צו אינפאָרמירן אונז און די גאַנצע וועלט, און צו לאָזן הערן זייער ביטערן הילפס־רוף. אַסך ראַדיאָ־זענדונגען האָבן זיי דאַמאָלסט

אַרויסגעשיקט קיין לאָנדאָן, צו ד"ר שוואַרצבאַרט, צום וועלט־אידנטום, צו דער לייטונג פון דער אידישער אַגענטור, צו די פֿאַרשטייער פון פֿאַרשידענע באַוועגונגען. עס זיינען אויך אַרויסגעשיקט געוואָרן וועגדונגען צו דער הסתדרות, און סוף מאַי, נאָך דער פֿאַרענדיקונג פון די שלאַכטן, איז אויף אַזאַ וועג אַנגעקומען אַ מעלדונג פון החלוץ און „השומר הצעיר" צו די חברים י. טאַבענקין און מ. יערי: „די לעבנפֿאַרבליבענע חברים פון דער באַוועגונג זענען פֿאָר דעם קאַמף פֿאַרן כבוד פון די לעצט פֿאַרבליבענע אידן אין פוילן" (אָפּגעדרוקט אין „דבר" דעם 2־טן יוני 1943). און דעם 22־טן יוני איז אַרויסגעשיקט געוואָרן פון וואַרשע אַ צווייטע טעלעגראַמע אויף די נעמען פון די חברים א. דאָבקין, י. טאַבענקין און מ. יערי, געחתמעט דורך צביה לובעטקין און יצחק צוקערמאַן, וועלכע האָט אַנטהאַלטן אויך פֿאַרגרייזטע ווערטער, וואָס ס'איז שווער געווען אויפצוקלערן זייער שיפֿר. אויף וויפל עס האָט זיך דאָך געלאָזט זי פונאַנדערשיפֿרירן, איז איר אינהאַלט געווען פֿאלגנדער: „די געטאָ־שלאַכטן זיינען פֿאָרענדיקט. הונדערטער חברים אונזערע זיינען געפֿאַלן. צענדליקער זיינען באַגאַנגען זעלבסטמאָרד. החלוץ—„השומר הצעיר" זיינען געווען דער חוט־השדרה אין די קאַמפֿן פון דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע. עס זיינען געפֿאַלן דער קאָמאַנדיר פון דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע... אַניע־ליעוויטש, אריהווילנער, בערל ברוידע, חנה (פלאָטניצקע), טאָסיא (אַלטמאַן) לאה (פערלשטיין), מרים (פוכרער). אין בענדין קומט פֿאָר אַ פֿאַרניכטונגס־אַקציע. פרומקע איז אין בענדין. מרדכי טאַראַן (געמיינט מרדכי טענענבוים) איז אין ביאַליסטאָק, קאָוונער (אבא) איז אין ווילנע. העלפט ראַטעווען די יוגנט. באַמיט זיך צו באַקומען אַרויספֿאָר־מעגלעכ־קייטן. שיקט געלט־הילף. וואָרנט די אידן אין בעלגיע, האָלאַנד און פראַנקרייך, אַז זיי פֿאַרן קיין פּוילן צום טויט". פון וואַרשע האָט מען דאַמאָלסט נישט געקענט מודיע זיין דירעקט דורך פּאָסט צום פֿאַרבינדונגס־ביורא אין זשענעוו וועגן דער לאַגע. דערבּיבער האָבן זיי אַרויסגעשיקט די ידיעות קיין בענדין און פון דאָרט קיין זשענעוו — און דאָס פֿאַרבינדונגס־ביורא האָט זיי צוגעשטעלט קיין ארץ־ישראל.

דעם 25־טן אַפּריל 1943 האָט מען געמאָלדן פון בענדין, אַז צביה און טאָסיא זיינען געפֿאַלן (דערנאָך האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דאָס איז געווען אַ טעות), און דעם 28־טן אַפּריל האָט מען ווידער געשריבן פון בענדין וועגן וואַרשע: „האַגנא" Hagna איז שוין אַזוי גרויס ווי איר קוזין קראָוו (קרב — שלאַכט) גוש, האַגנעס פֿאָטער האָט געבעטן אליעזרן, ער זאָל זיין איר אפיטרופוס און זאָל זי דערציען. ער האָט איר איינגעקויפט אַסך שפּילצייג און זי שפּילט זיך מיט זיי זייער שיין. אויך מיט מאָוועטצקי (מותצקי — טויט) רעדט האגנא זייער אָפט" (אליעזר געלער איז געווען איינער פון די חשובע קאָמאַנדירן אין דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע). אַזוי פלעגן דאַמאָלסט געשיקט ווערן פון בענדין צום פֿאַרבינדונגס־ביורא פון דער

הסתדרות אין זשענעוו טאָגטעגלעכע ידיעות וועגן דער לאָגע. אָבער אויך די ידיעות וואָס פלעגן אָנקומען פון וואַרשע קיין בענדין זיינען נישט תמיד געווען פינקטלעכע (עס איז, פאַרשטייט זיך, קיין וואונדער נישט ביי יענע באַדינגונגען און ביים מאַנגל פון אַ מינימאַלער מעגלעכקייט פון רעגולערע פאַרבינדונגען), און דערפון האָבן זיך געוומען די געגנזעצלעכע ידיעות וועגן צביה'ס טויט. אין אייניעם פון די בענדינער בריוו פון יענער צייט האָט געשריבן חיים קלינגער (איצטער איז ער אין ארץ־ישראל, אין קיבוץ „העוגן"): „איך וויל דיר בעטן אָנצוזאָגן דעם זיידע מאיר (יערי), אַז זיינע טייערע קינדער, וועלכע האָבן געאַרבעט ביי מאַדאַם ראשיט (ההנהגה הראשית פון השומר הצעיר) — טאסיאַ, מרדכי (אַנילעוויטש), מירא (פוכרער) זיינען אַוועקגעפאָרן צו יוסף קאַפלאַן (יוסף קאַפלאַן איז פריער געפאַלן). האָסט געקענט מרדכי'ן? ער איז געווען אַן אויסערגעווייניעלעך־באַאַבטער מענטש. דאָס איז האָגנאָס זיידע, און ער האָט זי געליבט ווי קיין שום פאָטער האָט נאָך נישט געליבט זיינע קינדער". די ידיעה איז אָנגעקומען טעלעגראַפיש קיין ארץ־ישראל דעם 23־טן מאי 1943 (נאָכדעם ווי זי איז פאַרהאַלטן געוואָרן צען טעג ביי דער צענזור — פאַרוואָס און פאַר וועמען?), און זי איז נישט געווען דייטלעך. היות ווי פריער האָבן מיר נישט געהאַט קיין ידיעות וועגן דער וויכטיקער און הויפט־ראָל פון מרדכי אַנילעוויטש אין דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע, האָבן מיר נישט געוואוסט קלאָר וועגן וועלכן מרדכי רעדט זיך דאָ, און די ידיעה איז דאַמאָלסט נישט פאַרעפנטלעכט געוואָרן. דערפון האָט זיך געמומען אַ געוויסע צייט די מיספאַרשטענדניש אין די פאַרעפנטלעכונגען. וועגן דער הויפט־קאַמאַנדירונג פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע.

דעם 18־טן מאי האָט פרומקע געשריבן: „לאַקראַוויטש („לקרב" — צו דער שלאַכט) איז שוין אַוועק פון צביהן". דעם 2־טן יוני זיינען שוין אָנגעקומען אַביסל מער אויספירלעכע ידיעות: „דו ווייסט דאָך געוויס, אַז עס זיינען געווען ביי זיי (אין וואַרשע) צו באַזוך גרשון („גירוש") און קראוסקי („קרב" — שלאַכט) און האָבן דאָרט פאַרבראַכט עטלעכע וואָכן. לעצטנס זיינען זיי אַלע אַריבער אין נייע דירות. עמי, וועלכער האָט געוואוינט צוזאַמען מיט זיי, האָט זיך אינגאַנצן אַריבערגעקליבן צו מאַוועטעצקין („מות" — טויט), צוזאַמען מיט צביה'ס און אליעזרס קינדער (די מיטגלידער פון דער באַוועגונג), אויסער אַסאַראַטי („עשרות" — צענדליקער) וועלכער איז געבליבן ביי מומע קנופים („כנופיה" — פאַרטיזאַנער־גרופּעס). אליעזר זעלבסט ווי אויך צביה און טאסיאַ זיינען געזונט, כאָטש זיי האָבן געלעבט אין פריינטשאַפט מיט האָגנאָן. הער ניסים האָט זיי געהאָלפן בשעת דער קרענק". אויך אין דערדאָזיקער ידיעה איז אַריינגעפאַלן אַ טעות, ווייל דעם 2־טן יוני האָט שוין טאסיא נישט געלעבט. דעם 7־טן יוני איז אָנגעקומען אַ ידיעה צו די לינקע פועלי־ציון אין ארץ־ישראל: „שכנא (זאָגאָן) מיט אַלע זיינע קינדער וואוינען

איצט צוזאַמען מיט פּרץ און דינענזאָן. זיין ברודער וואוינט ביי יאַרן („יער" — וואַלד)". די ערשטע דירעקטע ידיעה, וואָס מיר האָבן באַקומען פון וואַרשע נאָך די שלאַכטן, איז אַרויס פון דאָרט דעם 7־טן יוני 1943, פון אליעזר געלער, אין וועלכער עס איז געמאָלדן געוואָרן, אַז אויך ט א ס י א איז צווישן די געפאַלענע.

יא

אין דעם בוך, וואָס זיין ראָם איז, ווי געזאָגט, אַ באַגרעניצטע און פון־פאַרויס באַשטימטע, איז נישט דער אָרט צו פאַרעפנטלעכן די פּרטים פון דער אַרבעט צו ברענגען הילף און אייגוישטעלן פאַרבינדונגען, וועלכע איז אַרגאַניזירט געוואָרן אין די צו פּוילן נאָענטע לענדער, און וועגן די שליחים, וועלכע זיינען פון דאָרטן געגאַנגען קיין פּוילן. די הילף־טעטיקייט איז געפירט געוואָרן סיי לויט דער איניציאַטיוו פון אונזערע חברים אויף די ערטער און סיי לויט דער איניציאַטיוו פון די ארץ־ישראל׳דיקע שליחים, וועלכע זיינען געווען טעטיק אין נייטראַלע מדינות, כדי צו זוכן פאַרבינדונגען און דערלאַנגען הילף און ווי ווייט מעגלעך אַרויסצוקריגן פון דאָרט מענטשן. מיר האָבן אויך נישט קיין מעגלעכקייט אָפּצוגעבן אין דעם בוך אַן אָרט פאַר דעם קאַפּיטל פון די איין־און־דרייסיק פאַראַשוטיסטן (צווישן זיי דריי חברטעס, די אייניקע פאַראַשוטיסטנס אין די פאַרבינדעטע אַרמייען, אויסער רוסלאַנד), ארץ־ישׂראלדיקע אַרבעטס־מענטשן, וועלכע זיינען אַראָפּגעלאָזט געוואָרן אין שונא׳ס הינטערלאַנד אין פאַרשידענע לענדער, כדי אויפצומונטערן און בייהילפיק צו זיין דעם אידנטום אינם לעבנס־געראַנגל אין די נאַצישע נעגל. ווי ס׳איז קלאָר ביז איצט, האָבן זיבן פון זיי (צוויי חברטעס) באַצאָלט דידאָזיקע שליחות מיט זייער לעבן[20]. איינס קענען מיר אָבער שוין איצטער פעסטשטעלן: עס זיינען געמאַכט געוואָרן אָפּט און אומאויפהערלעך אַסך אַנשטרענגונגען אין דער ריכטונג; דאָס איז געווען איינע פון די סאַמע שווערסטע טעטיקייטן, וועלכע איז פּול געווען מיט סכנות אויף יעדן טריט און שריט און איז ממילא געווען פאַרבונדן מיט קרבנות און דורכפאַלן.

אויף אויסצופירן שליחותן פון לאַנד צו לאַנד ביז אין סאַמע גיהנום אַריין האָט מען געמוזט באַנוצן זיך מיט נישט־אידן. און געוויסע פון זיי, וועלכע האָבן געטון זייער מלאכה פאַר אַ נישט קליינעם פרייז, האָבן נישט תמיד דערוועקט פולע זיכערקייט אין זייער ערלעכקייט און טריישאַפט. אָבער מען האָט נישט געקענט שלום־מאַכן מיט אומטעטיקייט, און אויב אפילו מען האָט געהאַפט, אַז נאָר אַ טייל פון דער הילף וועט אָנקומען און נאָר אַ טייל פון דער רעטונגס־אַרבעט וועט געלינגען — איז געווען אַ פליכט צו מאַכן דעם פרווו. די, וועלכע האָבן זיך פאַרנומען דערמיט, האָבן קיין

[20] אין יאָר 1946 זיינען דערשינען אין ארץ־ישראל אַ ריי פאַרעפנטלעכונגען, אַרטיקלען און אַנדענק־פאַרצייכנונגען, וועגן דעם דאָזיקן פרק פון אידישער גבורה. אַ טייל פון דעם מאַטעריאַל איז אויך פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין חוץ־לארץ.

סך אויסוואל־מעגלעכקייטן נישט געהאט. אויך די, וואס צו זיי האבן די שליחים געדארפט קומען, האבן עס געוואוסט. פונדאנען האט זיך געמומען זייער פארזיכטיקייט און פארדאכט־באציאונג לגבי יעדערן, ווער עס איז צו זיי געקומען מיט אזא שליחות.

אין א באריכט פון אונזערן א חבר אין סלאוואקיע פון 1־טן סעפטעמבער 1943 לייענען מיר א שילדערונג פון אזא רעטונגס־שליחות: „אריש פראפעסיאנעלע גרענץ־שמוגלער נעמען איבער די אידן פון באכניע און פון קראקע און זיי ברענגען זיי דורך טויט־געפאר קיין סלאוואקיע. דארטן מוזן די אריבערגעבראכטע קודם־כל זיך אויסבאהאלטן אין די וועלדער ביז מען קומט פון אונזער זייט צוצונעמען זיי און איינארדנען זיי אין פארשידענע ערטער ביי דער גרענץ. גאנץ אפט ווערן זיי באריוויבט, אמאל דורך די אריבערשמוגלער זעלבסט און אמאל דורך די גרענץ־מאכט־ארגאנען. ערשט פון אט די פארשידענע פונקטן ביי דער גרענץ פירן מיר אריבער אין קליינע גרופעס די געראטעוועט אין איין שטאט. ביז מיר האלטן שוין דערביי דארף מען גובר זיין שרעקלעכע סכנות און שווערקייטן צום־משוגע־ווערן, באזונדערס אויב די געראטעוועטע פאלן אריין אין די הענט פון די צאל־פאליציאנטן אדער פון דעם שפיאנאזש־דינסט; אין אזעלכע פאלן מוזן מיר קודם כל דורכקומען מיט די פארשיינען און ערשט ווען דאס געלינגט אונז — באפריייען מיר זיי. פארשטייט זיך, אז אויך אין סלאוואקיע און אין אונגארן זיינען מיר געצוואונגען צוזאמענצוארבעטן מיט אזעלכע סארטן שותפים — — — דידאזיקע אוואנטוריסטישע און אומגעווינלעכע טעטיקייט פארלאנגט ביז שגעון־דרייסטע מענטשן אבער אויך געוויסנלאזע אין פאר־שידענע הינזיכטן, נאר קיין אנדער מעגלעכקייט האבן מיר נישט". ביי דער געלעגנהייט ווילן מיר באציכענען, אז אין סלאוואקיע האבן די אידישע אונטערערד־טוער געשאפן פינף אבסערוויר־סטאציעס אין פארשידענע פונקטן אויף דער סלאוואקיש־פוילישער גרענץ: 1) ליפטאוווסקי סווטי מיקולאש; 2) פרעשאוו; 3) קעזשמארק 4) דאלני קובין; 5) זשיליגא. אויף יעדן פון דידאזיקע פונקטן האבן זיי געהאט זייערן א פאר־טרויאונגסמאן. ווען א איד פלעגט אנקומען צו איינער פון אט די אבסערוויר־סטאציעס האט מען גלייך אנגעהויבן צו באשעפטיקן זיך מיט אים, — אריבערפירן אים טיפער אין לאנד, און פונדארטן קיין אונגארן. אין דער צייט צווישן סוף 1942 ביז אנהויב 1944 זיינען דורך דידאזיקע פונקטן אדורכגעגאנגען איבער דריי טויזנט אידן, וועלכע זיינען ארויס פון פוילן דורך קראקע־זאקאפאנע.

און אט וואס מיר לייענען אין א באריכט פון איינעם א שליח — א וויבער, וועלכער האט, אין שליחות פון אונזערע אין בודאפעשט טעטיקע חברים, באזוכט ווארשע אינמיטן 1943: פיר טעג — שרייבט ער — איז ער געווען אין ווארשע — לענגער האט ער דארט נישט געקענט בלייבן, ווייל עס איז פאר אים געווארן געפערלעך, אבער נאר צען מינוט איז אים געלונגען צו רעדן מיט עמיצן פון די, צו וועמען ער איז געשיקט געווארן. דארט, וואו ער איז אנגעקומען לויטן ערשטן אדרעס, איז אים

בכלל גאָרנישט געלונגען. מען האָט נישט געוואָלט רעדן מיט אים און אפילו נישט אַרייַנגעלאָזט אין צימער, ווייל ער איז באַגאַנגען אַ פעלער — ווי ער אַליין שרייבט — און האָט תיכף מודיע געווען פון וועמען ער ברענגט דעם גרוס. מען האָט אים געענט־ פערט, אַז אַזאַ איינעם קענען זיי נישט און זיי דערוואַרטן נישט קיין שום ידיעות און זיי ווילן מיט אים נישט רעדן. אויך דאָס צעטל, וואָס ער האָט געהאַט, האָבן זיי נישט געוואָלט נעמען בייַ אים. ביים צווייטן אַדרעס איז ער געווען פאַרזיכטיקער, דאָרטן האָט מען בייַ אים געמוסען דאָס צעטל אָבער געענטפערט האָט מען אים אויך, אַז זיי ווייסן פון גאָרנישט און פאַשטייען נישט וואָס ער פאַרלאַנגט פון זיי. ערשט וועו ער איז אַנגעקומען אויפן דריטן אַדרעס האָט מען אים עפעס געגעבן אַן אַנדייטונג וועגן אַ פערטן אָרט, וואו ער וועט קענען רעדן מיט עמיצן (פאַרשטייט זיך, אַז אַלע אַדרעסן זיינען געווען אין אַרישן טייל פון שטאָט).

דער שליח, וועלכער איז אין יולי 1943 געקומען קיין בענדין (ער האָט דערנאָך צוריקגעבראַכט דעם באַקאַנטן בריוו פון פרומקען און אירע חברים, פון 17־טן יולי, וועלכער ווערט דאָ אין בוך פאַרשפנטלעכט, זייט 259) האָט זיך אַרומגעדרייט דריי טעג און נישט געקענט אָנקומען צו זיי. אויך פריער זיינען געקומען אונזערע שליחים קיין בענדין און נישט אָנגעקומען צו אונזערע מענטשן. אָבער דאָסמאָל האָט אים עמיצער געבראַכט צום הויפט פון בענדינער יודען־ראַט, וועלכער האָט פאַרלאַנגט, אַז דער שליח זאָל אים איבערגעבן אַלץ וואָס ער האָט געבראַכט. דער שליח האָט זיך אָבער עקשנותדיק געהאַלטן דערביי, אַז ער וויל דאָס איבערגעבן נאָר יענע, וואָס מען האָט אָנגעגעבן זייערע נעמען. דאָן איז איינגעאָרדנט געוואָרן די טרעפונג מיט אונזערע חברים. דער שליח האָט זיי איבערגעגעבן בריוו, 50 טויזנט מאַרק, און האָט פון זיי באַקומען אַ בריוו. אין דעם פאַל איז דער שליח געווען אַן אָנשטענדיקער מענטש און ער האָט זיך באַמיט אויסצופירן טריי זיין שליחות. און טאַקי ביי אַ צווייי־ טער, ענלעכער שליחות איז דער מענטש געכאַפט געוואָרן און מען האָט אים אַוועק־ געשיקט אין אַ קאָנצענטראַציע־לאָגער. ענלעכע שילדערונגען זיינען אָנגעקומען אויך פון די שליחים, וועלכע האָבן באַזוכט קראָקע און אָנדערע ערטער. אייַנער פון די אָקטיוויסט חברים אין פוילן, וואָס ס׳איז אים געלונגען אָנצוקומען מיט אַ גרופּע חברים פון וואַרשע קיין סלאָוואָקיע און ער האָט זיך דאָרט פאַרנומען מיט הילפס־אַרבעט האָט געשריבן דעם 15־טן אָקטאָבער 1943: „מיר האָבן צו זיי געשיקט (קיין וואַרשע) דריי זייער דערפאַרענע שליחים מיט געלט און מיטלען כדי זיי אַהערצוברענגען. די חברים האָבן נישט געוואָלט פון דאָרטן. אייַנער פון די שליחים איז בכלל נישט צוריקגעקומען, איינעם האָט מען געכאַפט מיט מיין בריוו און ער איז איצטער אַרעס־ טירט אין וויַן". דער שליח, וועלכער איז סוף אָקטאָבער 1943 געווען אין קראָקע און דאָרט איבערגעגעבן 50 טויזנט מאַרק, האָט געהאָט באַקומען אַן אָנווייזונג צו ברענגען אַ באַשטעטיקונג פון אַ געוויסער פערזאָן, ער האָט צוליב דעם געמוזט וואַרטן עטלעכע

טעג ביז עס איז געלונגען אַרויסצושמוגלען פון לאַגער דעם באַשטעטיקונגס־צעטל. אינם בריוו וועגן דעם ענין האָבן די חברים געשריבן: „אויך צווישן די באַראַקן־באַוואוינער (600 מענטשן אין איין באַראַק) געפינען זיך געסטאַפּאָ־אַגענטן"[21]. איינמאָל איז געלונגען אַראָפּוצוברענגען אין אַ שכנותדיק לאַנד אַריין איינעם אַ באַזיצער פון אַ גרויסער דייטשער אונטערנעמונג אין קראָקע, וואו עס האָבן געאַרבעט אַסך אידן. דאָס איז געווען איינער פון די אַזוי גערופענע אָנשטענדיקע דייטשן. ער אַליין האָט קיין אידן נישט געמאַרדעט. אינם געשפּרעך האָט ער אויך געזאָגט, אַז ער האַלט די אידן־מאַרדונג פאַר אַ נישט־ריכטיקן גאַנג. ער האָט „נאַר" גענאַנט קאַפּיטאַלן פון זייער אומזיסטער אַרבעט. וויפל כוח און איבערווינדונג האָבן געמוזט פאַרמאָגן אונזערע חברים בעת זיי זיינען צוזאַמענגעזעסן מיט אָט דעם דייטש, וואָס זיין פריינט איז געווען איינער פון די סאַמע אַכזריותדיקע תליינים אין פלאשאוער לאַגער אין קראָקע (זע ז׳ 237 באַמערקונג 6). אָבער אונזערע חברים האָבן נישט געוואָלט אַדורכלאָזן אויך אַזאַ געלעגנהייט פון אַ הילף־פרווו, וואָס האָט געקענט כאָטש אַביסל דערלייכטערן. זיי האָבן מיט אים געמאַכט אַן אָפּמאַך און אַ געוויסע צייט האָט ער די אידן אין זיין אונטערנעמונג געהאַלטן אין אַ מער־זיכערן מצב ווי אין אַנדערע אונטערנעמונגען. אגב, אָט דער סודעטן־דייטשער אינדוסטריעלער, אינזשינער שינד־לער. האָט אין יאַנואַר 1945 געראַטעוועט דאָס לעבן פון טויזנט אידן (זע זייט 177, באַמערקונג 12).

נישט איין מאָל פלעגט צוריקקומען אַ שליח נישט האָבנדיק אויסגעפילט זיין שליחות. און מען האָט קיין מאָל נישט געקענט וויסן זיכער צי האָט דער שליח טאַקי געטון אַלץ כדי צו זען זיך מיט די מענטשן, צו וועמען ער איז געשיקט געוואָרן, אָדער ער האָט זיך באַגנוגנט מיטן וועג פון קלענסטן ווידערשטאַנד אָדער ער האָט בכלל אָפּגענאַרט. עס זיינען געווען פאַלן, ווען אַ שליח איז געשיקט געוואָרן צו ברענגען אַ גרויסן מענטש און ער האָט געבראַכט אַן אַנדערן מיטן אויסרייד, אַז דער באַשטימטער האָט נישט געוואָלט גיין מיט אים. אין אַ סך פאַלן איז טאַקי אַזוי געווען. דוקא די מענטשן, וואָס מיר זיינען זייער געווען פאַראינטערעסירט אין זייער רעטונג, און עס זיינען געמאַכט געוואָרן קאָלאָסאַלע אָנשטרענגונגען אויסצוגעפינען זיי, — דוקא זיי האָבן זיך אָפּגעזאָגט פון דער געלעגנהייט גערעטעוועט צו ווערן. שרעקלעך

---

[21] אַלס שליחים קיין קראָקע און בענדין האָבן אונזערע חברים אין בודאַפּעשט געשיקט בעיקר דעם ווינער צאַן־דאָקטאָר סעדלאַטשעק (ער האָט באַזוכט קראָקע 3 מאָל אין זייער שליחות, האָט דאָרט אינערגעגעבן אָנזעעוודיקע געלטער און האָט פון דאָרטן געבראַכט בריוו). קיין בענדין וויידער — דעם פריערן קעלנער רודאָלף שטאָלץ. אויך די ביידע האָבן עס געטאָן בעיקר פאַר גוט געלט. קאָן אָבער אויך זיין, אַז עס האָט זיי געצויגן די האָפענונג, אפשר וועט מען זיי דאָס געדענקען צום גוטן נאָכן זיג פון די פאַרבינדעטע. זיי האָבן געארבעט אין שפּיאָנאַזש־דינסט און האָבן לכן שוין דאָמאָלסט געוואוסט, פריער ווי אַנדערע, אַז עס איז נישטאָ מער קיין שום האָפענונג פאַר אַ נאַצישן זיג.

איז די שילדערונג פון דעם פריער־דערמאָנטן שליח קיין בעלזין, ווי ער האָט זיך געבעטן בייַ פ ר ו מ ק ע ן, זי זאָל גיין מיט אים, — און זי האָט זיך אָפּגעזאָגט. אין צוויי וואָכן שפּעטער האָט זי שוין נישט געלעבט. אינטערנירטע אין אַ קראַקעווער לאַגער האָבן געענטפערט, אַז זייער אָפּוועזנהייט פון לאַגער וועט ברענגען צו רעפּרעסיעס אויף די וואָס וועלן איבערבלייבן, און זיי ווילן נישט נעמען אויף זיך אַזאַ אחריות. אויך די צענטראַלע חברים אין וואַרשע האָבן נישט אין מאָל אָפּגעזאָגט זיך אויסצונוצן די וועג, וועלכע מען האָט פאַר זיי געפרווט איינאָרדנען פונדרויסן, כדי אַרויסצוראַטעווען זיי. עס האָט אויך געטראָפן, אַז דער שליח האָט געטענהט, אַז ער האָט געבראַכט אַן אַנדערן אָנשטאָט דעם פונפריער באַשטימטן, כדי נישט צוריקצוקומען מיט גאָרנישט; און אַמאָל פלעגט זיך דערנאָך אַרויסווייזן, אַז דער אַנדערער האָט געגעבן דעם שליח אַ גרעסערע סומע ווי די, וואָס ער האָט געהאָפט צו באַקומען פון די, וועלכע האָבן אים געשיקט.

נאָך אַסך אָנשטרענגונגען איז אין אָנהויב 1944 אָנגעקומען קיין וואַרשע אַ שליח, וועלכער איז אַהין געשיקט געוואָרן דורך אונזערע אַקטיווע מענטשן אין בראַטיסלאַווא. אין אַ בריוו פון 6־טן יאַנואַר 1944, וועלכן דערדאָזיקער שליח האָט צוריקגעבראַכט פון וואַרשע, ווערט אונטערגעשטראָכן: „אָלע וועלן מיר נישט קענען קומען צו אייך. מיר זיינען דאָ באַשעפטיקט מיט רעטונגס־און פאַרטיידיקונגס־אַרבעט, און דאָס לעבן פון טויזנטער אידן ווי אויך אונזער ווירדע הענגען אָפּ פון אונזער אַרבעט". ווייטער שרייבן זיי אין דעמזעלבן בריוו: „דער מענטש האָט געוואָלט נעמען מיט זיך אומזיסט מיך און איקס („אומזיסט" הייסט — די הוצאות זיינען דערלידיקט געוואָרן דורך די, וועלכע האָבן אים געשיקט. דאָ האָנדלט זיך וועגן צוויי חברים פון דער החלוץ־צענטראָלע וועלכע האָבן זיך אָפּגעזאָגט מיטצוגיין), פאַר אַנדערע פאַרלאַנגט ער הונדערט גאָלד־דאָלאַר פון אַ מענטש. דאָס איז אַ ריזיקע סומע. לויט אונזער וואַליוטע קורס מאַכט עס אויס 65 טויזנט גילדן פון אַ מענטש. שרעקלעך, גרויליהאַפט אַזעלכע סומען וועלן דאָך אונז נישט דערמעגלעכן קיין מאַסן־רעטונג און מיר ווילן אָלע לעבן, אויב מיר האָבן שוין דערלעבט ביז איצטער".

עס זיינען אויך געווען נישט וויניק פאָלן פון פאַראַט און מסוריי צוליב וועלכע אונזערע חברים זיינען געפאָלן קרבנות אין זייער אונטערערדישער אַרבעט. שטאַרק איז געווען זייער דראַנג צוצושטיין צו די פאַרטיזאַנישע מחנות, און עס זיינען באַקאַנט פאָלן, וויאַזוי עס איז שענדלעך מיסברויכט געוואָרן, אָט דער ווילן זייערער נקמה צו נעמען אין שונא. צענדליקער חברים אין בענדין האָבן באַצאָלט מיטן לעבן צוליב אָט אַזאַ מין פאַראַט פון איינעם אַ פאָליאַק — אַ געסטאַפּאַ־אַגענט, וועלכער האָט זיך אָנגעגעבן אָלס אינווייניקסטער מענטש אינם אונטערערד. איצטער איז אויך פעסטגעשטעלט געוואָרן אַ צווייטער פאַקט אין בענדין: דאָרטן האָט „מיטגעהאָלפן" די גורדוניה־חברים איינער פון די „חסידי אומות העולם" — פראַנטשישעק דודעק. ער

האָט געוואוסט וועגן בונקער, וואָס זיי האָבן געבויט און ביי וועלכן ער האָט צוגע־
האָלפן; אין דעם בונקער זיינען אומגעקומען אַלע ביזן לעצטן. מיר האָבן נישט געהאַט
קיין שום ידיעות וויאַזוי איז דאָרט אָנגעגאַנגען דער פאַרטיידיקונגס־קאַמף, און וויאַזוי
האָבן די חברים אויסגענוצט דאָס דאָרט אָנגעקליבענע געווער. מיר האָבן נישט גע־
וואוסט ווי צו לעזן די רעטעניש. ערשט אין „ביולעטין וואָלנעי פאָלסקי" (ביולעטין
פון פרייַען פוילן) פון 9־טן מאַי 1945 האָבן מיר איבערגעלייענט, אַז „אין אויסנאַם־
געריכט אין סאָסנאָוויץ איז לעצטנס פאָרגעקומען דער פראָצעס פון פראַנטשישטק
דודעק, דער געהיים־אַגענט פון געסטאַפּאָ", און די טראָגישע געהיימניש פון יענעם
בונקער איז אויפגעקלערט געוואָרן.

ביי אַזעלכע באַדינגונגען זיינען געמאַכט געוואָרן די אָנשטרענגונגען אויפצו־
האַלטן פאַרבינדונגען, דערלאַנגען הילף און באַקומען ידיעות. די אַלע אויסגערעכנטע
שטערונגען האָט מען געמוזט גובר זיין. און דאָס ביסל, וואָס מיר האָבן דערגרייכט,
איז געטון געוואָרן מיט אונזערע אייגענע כוחות אַליין. נאָכמער: ביז דער לעצטער
תקופה פון דער דייטשער אָקופאַציע זיינען דאָך אַלע רעטונגס־אַרבעטן און קאָנטאַקט־
אָנקניפונגען און דאָס הילף־דערלאַנגען אויף יענער זייט מויער גערעכנט געוואָרן
אַלס אומלעגאַלע טעטיקייטן, וועלכע זיינען געפירט געוואָרן קאָנספיראַטיוו אויך
אין די לענדער פון די פאַרבינדעטע מלוכות און אפילו אין די נייטראַלע לענדער.

יב

שוין נאָכדעם ווי דער צונויפגענומענער מאַטעריאַל פאַר דעם בוך איז איבער־
געגעבן געוואָרן צום דרוק זיינען אָנגעקומען קיין ארץ־ישראל איינצלנע חברים —
לעצטפאַרבליבענע פונם אידישן אונטערערד און איינצלנע מיטגלידער פון דער אידישער
קאַמף־אָרגאַניזאַציע, וועלכע האָבן זיך באַטייליקט אין איר טעטיקייט אין וואַרשעווער
געטא. אַדאַנק דער אינפאָרמאַציע, וואָס מיר האָבן פון זיי באַקומען איז אונז געלונגען
אויפצוקלערן אַסך פרטים. דער שרייבער פון די שורות האָט אויך געהאַט אַ געלעגנהייט
פון אַ קורצער טרעפונג אין אויסלאַנד (אין אויגוסט 1945) מיט עטלעכע פון די אָנפירער
פונם אידישן אונטערערד און פון דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע אין פוילן. ער
האָט דאַמאָלסט געהאַט ביי זיך נאָר אַ קליינעם טייל פון די קאָרעקטור־בויגנס און
דעריבער איז ער געווען געצוואונגען צו באַגנוגענען זיך מיט אויפקלערן זאַכן לויטן
זכרון. זייערע אויפקלערונגען האָבן מיטגעהאָלפן קלאָר צו מאַכן געוויסע אומפאַר־
שטענדלעכע פונקטן אין די דאָקומענטן און פאַריכטן עטלעכע אומפינקטלעכקייטן,
וועלכע האָבן זיך אַריינגעכאַפט אין אונזערע אויסטייטשונגען. אָבער נישט זיי טראָגן
די אחריות פאַר די דערקלערונגען און אויסטייטשונגען[22].

[22] זע אויך זייט 327 צוגאַב־באַמערקונג צו דער צווייטער העברעאישער אויפלאַגע, פאַר
דער אָפּטיילונג „דעם אָנדענק די געפאַלענע אויף דער וואַך".

אויך וועט עס באַמיט זיך צו לייענען אויפמערקזאַם און דורכצוקאָנטראָלירן אַלע באַריכטן און דאָקומענטן, וועלכע זיינען אָנגעקומען פון פוילן וועגן וואַרשעווער געטאָ־אויפשטאַנד, און נאָכצופאָלגן דערביי יעדן רמז אין די הונדערטער צומגרעסטנ־טיילּ־מאָסקירטע בריוו, וואָס זיינען אָנגעקומען פונדאָרטן אין דידאָזיקע יאָרן, און אויך צוצוהערן זיך צו אַלע שילדערונגען פון די געראַטעוועטע, — וועט נאָך אַלץ טאָפּן אין פינצטערניש און אַסך אייגצלהייטן וועלן בלייבן פאַר אים אומפאַרשטענד־לעך[23]. נישט געקוקט דערויף, וואָס אַזאַ קורצע תקופה טיילט אונז אָפּ פון דער גע־שעעניש, זיינען שוין פאַראַן אין דעם צוזאַמענהאָנג אַזוי פיל און אַזעלכע פאַרשידענע שילדערונגען און פירושים. וואָס עס וועט געזאָגט אין די אַריינפיר־באַמערקונגען צו דער אזכרות־אָפּטיילונג, וועגן דער לאָגע אין וועלכער מיר האָבן זיך געפונען בשעת צוויי אָדער דריי פון די געראַטעוועטע האָבן אָפּגעגעבן געגנזעצלעכע דערקלערונגען בנוגע דעם אָדער יענעם פרט, — דאָס גילט אויך לגבי די אויסטייטש־באַמערקונגען צו די דאָקומענטן. מיר האָבן געטון אַלץ וואָס מיר האָבן געקענט, נישט געשפּארט קיין צייט און באַמיאונגען און נאָכקאָנטראָלירט און פאַרגליכן ממש יעדע איינצלהייט (און פונדאָסנייַ קאָנטראָלירט און אויסגעבעסערט ביים אַרויסגעבן די צווייטע העב־רעישע אויפלאָגע און שפּעטער די אידישע איבערזעצונג) — און פונדעסטוועגן איז מעגלעך, אַז מיר האָבן געמאַכט אָ פעלער ביי דעם אָדער יענעם פרט. און גלייך ווי וועגן די אזכרות אַזוי אויך וועגן די דאָקומענטן בעטן מיר יעדן לייענער, אויב ער וועט געפינען עפּעס אַן אומפּינקטלעכקייט, ער זאָל וועגן דעם מודיע זיין דעם אונטן געהתמעטן.

*

די דאָקומענטן פונם אידישן אונטערערד וועלן געבראַכט אינם בוך אין זייער פולן טעקסט, אָן ענדערונגען און קירצונגען (ווי געזאָגט, זיינען אַביסל געקירצט געוואָרן דער באַריכט וועגן גירוש אין הערבסט 1942, און אויך די באַריכטן פונם „בונד" — צוליב איבערחזרונגען). אַלע באַריכטן זיינען געשריבן געוואָרן אין וואַרשע אין דער פוילישער שפּראַך. די צוגאָבן און דערקלערונגען, וועלכע וועלן געבראַכט אין קלאַמערן אינם טעקסט אָדער אין דער פאָרם פון באַמערקונגען אונטערן שטריך, זיינען געשריבן דורך דעם אונטן געהתמעטן. נעבן די נעמען פון די מענטשן, וואָס לויט קאָמפּעטענטע ידיעות, וועלכע מיר פאַרמאָגן, לעבן זיי שוין נישט, וועלן צוגעגעבן דער צייכן (לפ"ג) — ליסטע פון געפאַלענע — וועלן דער נאָמען וועלן דערמאָנט צום ערשטן מאָל אינם קאָפּיטל. פרטים וועגן לעבן און טעטיקייט פון די געפאַלענע אין געטאָ, וואָס זיינען נעמען וועלן דעמאָנט אין די אין־בוך־פאַרעפנטלעכטע דאָקומענטן — אויף וויפל מיר האָבן זיי באַקומען — וועלן געבראַכט אין דער לויטן אלף־בית

[23] אפילו נאָכן לייענען אויפמערקזאָם דאָס מיינסטע וואָס איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אויף דעם געביט ביז הערבסט 1947.

צוזאמענגעשטעלטער אפטיילונג „דעם אנדענק די געפאלענע אויף דער וואך" (זע אויך דעם ארויסגעפיר צו דער אפטיילונג, זייטן 321 און ווייטער).

א באזונדערן דאנק דעם חבר זלמן ר ו ב א ש א ו פאר זיין עצה און הילף ביים צונויפשטעלן דעם בוך.

מ. נ.

תל־אביב, טבת תש"ו — דעצעמבער 1945

צו דער צווייטער (העברעאישער) אויפלאגע

די ערשטע אויפלאגע (אין העברעאיש), וועלכע איז דערשינען אין פעברואר 1946, איז אויספארקויפט געווארן אין פארלויף פון עטלעכע וואכן. מיר האבן אפגעטאלטן די צווייטע אויפלאגע, הגם מיר האבן געהאט צוגעגרייט מאטריצן, וויל מיר האבן געוואלט מערער אויפקלערן די איינצלהייטן, וועלכע זיינען אין דער ערשטער אויפלאגע פארבליבן אומקלאר אדער נישט ווי געהעריק אויפגעקלערט. מיר האבן זיך באמיט צו באקומען צוגאב־ידיעות וועגן די געפאלענע, און באזונדערס וועגן יענע, וואס טראגן אלע אונזערע אנשטרענגונגען איז אונז פריער נישט געלונגען צו באקומען די נויטיקע ידיעות וועגן זיי. אינדעראמתן איז אונז טאקי געלונגען אין דער צווייטער אויפלאגע ארויסצוגעבן אין אונזערע באמערקונגען צו די דאקומענטן און אין די אזכרה־רשימות וועגן די געפאלענע אסך וויכטיקע צוגאב־פאקטן, וועלכע וואלטן מער ליכט אויף דער הערואישער טראגעדיע פונם קאמף פון וואלשעווער געטא און פון זיינע קעמפער.

די פילע אויסבעסערונגען אין דער צווייטער (העברעאישער) אויפלאגע אין די באמערקונגען צו די דאקומענטן און דער עיקר אין דער אפטיילונג פון די אזכרה־פארצייכנישן פאר „די געפאלענע אויף דער וואך" זיינען הויפטזאכלעך צוגאבן פון איינצלהייטן און פאקטן. נאך א געוויער אונטערזוכונג און באנייטער נאכקאנטראלירונג פונם גאנצן פארעפנטלעכטן מאטעריאל, טיילווייז צוזאמען מיט עטלעכע פון די הויפט־אנפירער פון וואלשעווער געטא־אויפשטאנד, האבן מיר נישט געמוזט מאכן קיין סך פאקטישע אויבעסערונגען. עס איז אונז אויך געלונגען צו באקומען פאטאגראפיעס פון איבער צוואנציג פונצווישן די געפאלענע, וועלכע האבן אונז געפעלט אין דער ערשטער אויפלאגע. די צווייטע (העברעאישע) אויפלאגע איז אינגאנצן פונדאסניי געוואקסן געווארן. זי בריייטערט אויס און פארפולשטענדיקט אין א גרויסער מאס דעם פאקטישן הינטערגרונד און גיט מער מעגלעכקייט צו באגרייפן דאס, וואס איז געשען אין יענע ביטערע טעג.

אַ געוויסע פאַרגיטיקונג פאַר דער גרויסער, אָנגעשטרענגטער און לאָנגדויערנדיקער אַרבעט, וועלכע איז אַרײַנגעלייגט געוואָרן אין דעם בוך, איז פאַרן מחבר דער פאַקט, וואָס דאָס בוך האָט באַקומען די אַלגעמיינע אָנערקענונג פון כּמעט אַלע קרייזן און אַ סך צייטונגען אין ארץ־ישראל און אין חוץ־לארץ. אַ באַזונדערע באַפּריקונג איז פאַר אים אין דעם, וואָס די געציילטע מענטשן פון פוילן, וועלכע וויסן באמת וואָס דאָרט איז פאָרגעקומען, זייענדיק זעלבסט עדות דערפון, אָנערקענען, אַז ער האָט געטון אַלץ וואָס ער האָט געקענט, כדי איבערצוגעבן אַ ריכטיק און וויי־וויייטמעגלעך פולשטענדיק בילד פון דער גרויסער און טראַגישער געשעעניש אין דער געשיכטע פון אונזער פאָלק און צו פאַראייביקן די נעמען פון די קעמפער פון וואַרשע־ווער געטאָ.

אַ גרעסערע צאָל צייטונגען און שרייבער האָבן זיך באַנוצט מיט די באַמערקונגען צו די דאָקומענטן און מיט די אזכרה־פאַרצייכנישן וועגן די געפאַלענע אין דער ערשטער אויפלאַגע פון דעם בוך (און נישט אַלע האָבן דערפילט דעם חוב פון דער־מאָנען דעם מקור), בשעת זיי איז אויסגעקומען צו שרייבן וועגן אָט דעם וויכטיקן קאַפּיטל פון אידישער גבורה — אויך דאָס איז געווען פאַרן מחבר אַ סימן צום גוטן.

מ. נ.

תל־אביב, סיון תש״ז — מאַי 1947.

בלייב שטיין!*

אַפּגעשלאָסענער געביט!

דער אַריינגאַנג אין פריערדיקן אידישן וואוין־קוואַרטאַל איז פולשטענדיק פאַרבאָטן.

יעדער וואָס וועט זיך געפינען אין פריערדיקן אידישן וואוין־קוואַרטאַל אָן אַ נייע, גילטיקע דורכגאַנגס־דערלויבעניש — וועט דערשאָסן ווערן.

אַלע אַריינגאַנג־דערלויבענישן אין פריערדיקן אידישן וואוין־קוואַרטאַל, וועלכע זיינען אַרויסגעגעבן געווָארן פאַרן 23־טן אַפּריל 1943, פאַרלירן זייער גילטיקייט.

וואַרשע, 23־טן אַפּריל 1943.

ס.ס.־און פאָליציי־קאָמענדאַנט אין וואַרשעווער קריז

סטראָפּ (—)

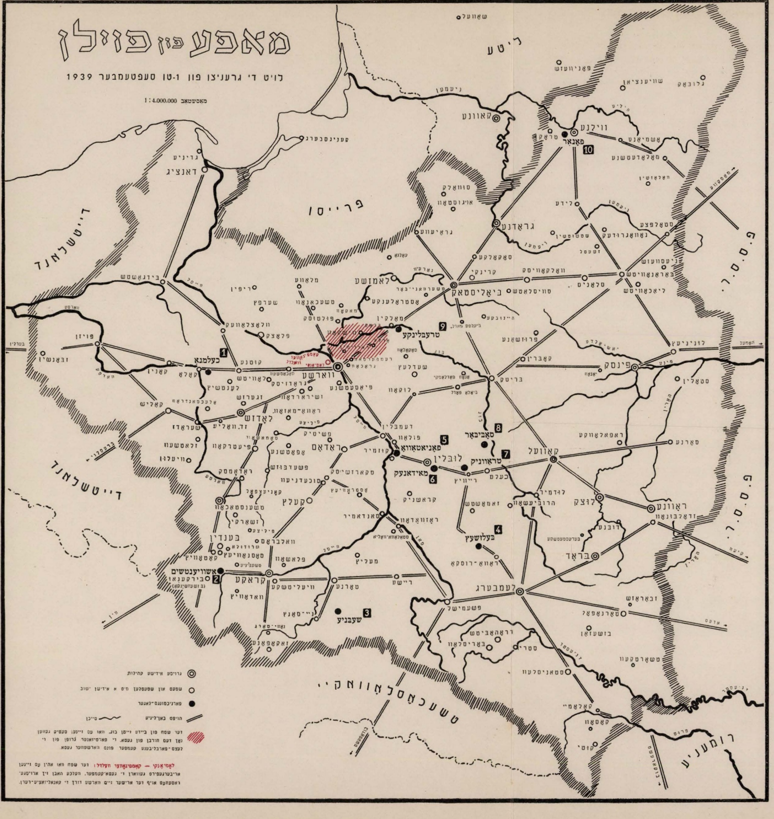
בריגאַדע־קאָמאַנדיר פון ס.ס. און פאָליציי געגנעראַל־מאַיאָר

---

* איבערזעצונג פון דער אויבן־פאָטאָגראָפירטער מעלדונג (אויף דייטש און פויליש), וועלכע איז אויסגעקלעפט געווָארן אויף די גענט־מויערן בשעת דעם גענט־אויפשטאַנד.

ערשטער טייל

עדות־בלעטער

די דייטשע פארניכטונגס־לאגערן אין פוילן

אויף דער מאפע זיינען אנגעצייכנט נאר צען הויפט־פארניכטונגס־ערטער, וואס די דייטשן האבן אויפגעשטעלט אין פוילן אין זייער אקופא־ציע־פעריאד, אנהויבנדיק פון יאר 1940—41. עס זיינען דא אבער נישט אנגעצייכנט נאך אסך קאנצענטראציע־און ארבעטס־לאגערן אין פוילן, אפילו אזעלכע גרויסע לאגערן ווי דער אויף יאנאווסקע־גאס אין לעמבערג (ארום 200.000 אידן זיינען דארטן דערמארדעט געווארן), אדער אין פלאשאוו ביי קראקע און נאך אנדערע, וועלכע זיינען אינדערמאתן אויך געווען פלעצער פון סיסטעמאטישער פארניכטונג און מאסן־שחיטות.

1. **כעלמנא** — א דארף ביים טייך נער, א 12 קילאמעטער פון דער שטאט קאלא (קויל), אויפן וועג פון ווארשע קיין פויזן. ווי עס ווייזט אויס, איז דארט געווען דער ערשטער גרויסער פארניכטונגס־לאגער אין פוילן, וועלכער איז אויפגעשטעלט געווארן נאך אין יאר 1940. דארט זיינען אומגעבראכט געווארן די אידן פון די פוילישע מערב־געביטן און פון קאלישער און לאדזשער געגנט — די שטחים וואס די דייטשן האבן גערופן ווארטהעגאו. די אויסראטונגס־סיסטעם — גאז־פארגיפטונג אין גרויסע, ספעציעלע לאסט־אויטאס, אין וועלכע די אהין־פארשיקטע אידן זיינען געפירט געווארן אין א נאענטן וואלד אריין. לויט ציפערן פון דער צענטראלער קאמיסיע אויסצופארשן די פארברעכנס פון די דייטשן זיינען אין כעלמנא־לאגער אומגעבראכט געווארן 330 טויזנט מענטשן. אידישע קוועלן זאגן, אז דארטן זיינען דערמארדעט געווארן ביי 300.000 אידן.

2. **אשוויענטשים־בירקענאו** — א) אשוויענטשים — א 60 קילא־מעטער צו־מערב פון קראקע. דער לאגער איז בארימט געווען מיט דער שרעקלעכער אכזריות און דעם גוואלדיקן פארניכטונגס־מאשטאב. עס זיינען אהין צוזאמענגעטריבן געווארן אידן פון אלע אייראפעאישע לענדער. אין 1944 זיינען אונגארישע אידן געווען די מערהייט צווישן די פארניכטעטע. אין דעם לאגער זיינען איינגעשפארט געווארן אויך נישט־אידן אין א פארהעלטנישמעסיק־גרעסערע מאס ווי אין אנדערע לאגערן. ב) בירקענאו — (דאס פוילישע דארף בזשעזשינקי), א 4 קילא־מעטער פון אשוויענטשים. אהין זיינען פארטריבן געווארן אידן פון אלע לענדער. 6 קרעמאטאריעס האבן דארט פונקציאנירט אן אפשטעל. צום געביט פון אשוויענטשימער לאגער האבן געהערט אויך דער נאענטער לאגער מאנאוויצע (די אמוניציע־פאבריקן „בונא־ווערקע") און נאך א דרייסיק קליינע ארבעטס־לאגערן, צעשפרייטע אין דער סביבה אויף א שטח פון 40 קוואדראט־קילאמעטער. לויט די מאטעריאלן אינם באשולדיקונגס־אקט געגן די 24 דייטשע מלחמה־פארברעכער אויפן נירנבערגער פראצעס, זיינען אין אשוויענטשים דערמארדעט געווארן 4 מיליאן מענטשן. ווען דער מלחמה־פראנט האט זיך דערנענטערט מערב־צו, און אין א שורה לאגערן נאענטער צום פראנט האבן זיך אנגעהויבן אויפשטאנדן, איז דאס געווען דער עיקרדיקער פארניכטונגס־לאגער פון די דייטשן. פון דעם לאגער האבן די דייטשן ארויסגעפירט, צווישן אנ־דערע, 7 וואגאן פרויען־האר אויף צו מאכן מאטראצן פאר דייטשע הייזער, צוויי וואגאן ברילן, 10 וואגאן גוטע וועש, 240 וואגאן פארשידענע מלבושים, 10 וואגאן גאלד, דערהויפט — ארויסגעריסענע גאלד־ציינער א. א. וו. א. א. וו. מען נעמט אן, אז דארטן זיינען אויסגעמארדעט געווארן אנדערטהאלבן מיליאן אידן. דער הויפט־תלין פון אשוויענטשימער לאגער. רודאלף העס איז אין פרילינג 1947 פארמשפט געווארן צום טויט דורכן העכסטן נאציאנאלן טריבונאל אין ווארשע. סוף 1947 זיינען אין קראקע פארמשפט געווארן צום טויט 28 נאצישע תלינים (און 5 צו לעבענס־לאנגער תפיסה), וועלכע האבן גערוילדעוועט אין אשוויענטשים.

3. **שעבניע** — א דארף אין קרייז יאסלא, אין מערב־גאליציע. דאס דארף געפינט זיך ביים טייך יאשעלקא, צווישן אלט־געדיכטע וועלדער, אין די אונטערשטע קארפאטן־בערג. די מארדונג האט זיך דארט אנגע־הויבן נאך אין מערץ 1941 מיטן אומברענגען סאוויעטישע געפאנגענע. אין הארבסט 1942 האט זיך אנגעהויבן די פארניכטונג פון אידן אין א וואלד ביים דארף וואזשיצע. דארטן זיינען אומגעבראכט געווארן אידן פון די קרייזן באכניע, טארנע, ריישע, פשעמישל און אנדערע ערטער אין גאליציע. דער לאגער איז ליקווידירט געווארן אין סוף 1943.

4. **בעלזשעץ** — א שטעטל אין ראווע־רוסקע־קרייז אין מזרח־גאליציע, א 90 קילאמעטער פון לעמבערג, אויפן וועג קיין ווארשע. דארטן זיינען נאך אין אנהויב 1942 אומגעבראכט געווארן אידן פון לובלינער קרייז און אויך פון פארשידענע קרייזן אין גאליציע. די שוועדישע צייטונג „אפטענט־דינגען" דערציילט, אינם נומער פון 11־טן פעברואר 1944, אז אין יענעם לאגער פלעגן אין געוויסע טעג אומגעבראכט ווערן 10 טויזנט מענטשן א טאג (וועגן דעם בעלזשעצער לאגער — זע זייט 99). אידישע קוועלן נעמען אן, אז אין בעלזשעץ און אין סאביבאר (זע ווייטער, פונקט 8) זיינען דערמארדעט געווארן 400 טויזנט אידן.

5. **פאניאטאווא** — א קליין דארף אין קרייז פולאווי, ביי דער ווייסל, אין לובלינער געגנט. אין אנהויב נאוועמבער 1943 זיינען דארט אומגעבראכט געווארן די איבערגעבליבענע פון די ווארשעווער אידן, וועלכע זיינען אהין פארטריבן געווארן נאכן געטא־אויפשטאנד (וועגן דעם לאגער — זייטן 105—127, און אויך זייטן 178—181).

6. **מאידאנעק.** — דער בארימטער קאנצענטראציע־און פארניכטונגס־לאגער נעבן לובלין אויפן וועג קיין כעלם. דער לאגער האט פארנומען א שטח פון 25 קוואדראט־קילאמעטער און איז געווען געבויט לויטן מוסטער פון דעם דייטשן קאנצענטראציע־לאגער דאכאו, אבער אין א סך א גרעסערן מאסשטאב. מען האט אים אנגעהויבן בויען נאך אין ווינטער 1941. פון אפריל 1942 האט מען אנגעהויבן ברענגען אהין אידן אויף צו פארניכטן זיי. די פויליש־סאוויעטישע קאמיסיע אויף אויס־צופארשן די פארברעכנס פון די דייטשן שטעלט פעסט, אז די צאל קרבנות אין מיידאנעק איז דערגאנגען ביז אנדערטהאלבן מיליאן. אבער אינם אורטייל געגן די דייטשע מערדער פון דעם לאגער רעדט זיך וועגן א מיליאן מיט זיבן הונדערט טויזנט דערמארדעטע. מען האלט, אז אויך אט די ציפער איז א פארקלענערטע. מען נעמט אן, אז דארטן זיינען דערמארדעט געווארן פון 300 ביז 400 טויזנט אידן.

7. **טראווניקי.** — א דארף און אינדוסטריע־פונקט, 25 קילאמעטער מזרחדיק פון לובלין, א באן־סטאציע צווישן לובלין און רייוויץ. אין אנהויב נאוועמבער 1943 זיינען דארט אומגעבראכט געווארן לעצט־פארבליבענע פון ווארשעווער אידן, וועלכע זיינען אהין פארטריבן געווארן נאך דער אונטערדריקונג פונם געטא־אויפשטאנד (זע זייטן 178—181).

8. **סאביבאר.** — א דארף אין קרייז וולאדאווע (פאלעסיע), אויפן וועג פון בריסק קיין כעלם, 77 קלמ. פון בריסק און 41 פון כעלם. דעם לאגער האט מען אנגעהויבן בויען אין אפריל, 1942, אויף צוויי קוואדראט־קילאמעטער אין א וואלד. עס זיינען געווען צייטן, וואס עס פלעגן אהין אנקומען טאג־טעגלעך פינף באנען פולע מיט פרויען, מענער און קינדער פון פארשידענע אייראפעאישע לענדער. דער לאגער האט פונקציאנירט אן אן אפשטעל ביז 1943 אונטער דער איפזיכט פון דעם ס. ס.־אבערסט־לויטנאנט שטאנגע. דעם 14־טן אקטאבער 1943 (ערשטער טאג סוכות תש"ד) איז דארטן אויסגעבראכן א פון פריער צוגעגרייטער אויפשטאנד. פון די 600 אידישע ארעסטירטע האבן נאר 100 באוויזן צו אנטלויפן און זיי האבן געבילדעט א קעמפנדע פארטיזאנער־גרופע אין די פארטשעווער וועלדער. די ציפערן וועגן דער צאל קרבנות אומגעקומענע אין אט דעם לאגער זיינען פארשידענע — פון א האלבן מיליאן ביז 2 מיליאן. עס איז באוואוסט, אז עס זיינען דארט געווען טעטיק אונטערנעמונגען, וועלכע האבן אויסגעארבעט מאטראצן פון פרויען־האר און האבן אויך איבערגעארבעט די זאכן פון די דערמארדעטע (וועגן דער צאל דארטן דערמארדעטע אידן זע פונקט 4, פריער).

9. **טרעבלינקע.** — דער בארימטער פארניכטונגס־לאגער, אין וועלכן עס איז אומגעבראכט געווארן די מערהייט פון ווארשעווער אידן און נאך א סך הונדערטער טויזנטער אידן פון אלע טיילן פוילן און פון אלע עקן אייראפע. טרעבלינקע איז א קליין דארף אין א וואלדיקער און זאמדיקער געגנט, נעבן א קליינינקער באן סטאציע, 4 קילמ. פון מאלקיניע, וואס אויפן מיטן וועג צווישן ווארשע און ביאליסטאק. דער לאגער איז ליקווידירט געווארן בעת דעם אויפשטאנד פון די אידן דעם 2־טן אויגוסט 1943. וועגן דעמדאזיקן לאגער זיינען פארעפנטלעכט געווארן אויספיר־לעכע באשרייבונגען. דער אויספארשונגס־ריכטער ז. לוקאשעוויטש, שטעלט פעסט, אז די צאל דערמארדעטע אין טרעבלינקע באטרעפט 750 טויזנט. מען רעכנט, אז די צאל איז א גרעסערע. מען נעמט אן, אז דארטן זיינען אויסגעמארדעט געווארן ביי 700 טויזנט אידן.

10. **פאנאר.** — א דאטשע־ארט, א 10 קילאמעטער פון ווילנע. אין א וואלדיקער געגנט. רעכטס פון דער באן־ליניע ווילנע־ווארשע. אידן־פארניכטונג האט זיך דארטן אנגעהויבן נאך אין סוף 1941. דארט זיינען פאראן גרויסע גריבער, וואס זיינען באשטימט געווען פאר מיליטערישע צוועקן. פון רעכטס ציט זיך א גוטער שאסיי און פון לינקס די באן־ליניע. מען נעמט אן, אז די דייטשן האבן דארטן אויסגעמארדעט 55 טויזנט אידן פון ווילנע און ווילנער געגנט.

דער גירוש פון די וואַרשעווער אידן

(יולי–סעפטעמבער 1942)

א. דער גירוש־באפעל

דעם 22־טן יולי 1942, אינדערפרי, האָט דער אויסזידלונגס־באַפֿוילמעכטיקטער פון דער דייטשער רעגירונג, העפלע, איבערגעגעבן אויף דער זיצונג פונם אידן־ראַט פאַלגנדיקע אָנווייזונגען:

1) אַלע אידן, וועלכע וואוינען אין וואַרשע, אָן אונטערשיד פון עלטער און געשלעכט, וועלן אַריבערגעפירט ווערן אין די מזרח־געביטן.

2) פריי פון דער אויסזידלונג זיינען:

א) אידן, וועלכע אַרבעטן ביי רעגירונגס־אינסטיטוציעס אָדער אין דייטשע אונטערנעמונגען, און זיי קענען צושטעלן אַ געהעריקע צייגניש.

ב) אידן, מיטגלידער פון מיטאַרבעטער פון אידן־ראַט, לויט די רשימות אינם טאָג, ווען דער איצטיקער באַפעל ווערט פאַרעפנטלעכט.

ג) אידן, וועלכע אַרבעטן אין אונטערנעמונגען, וואָס געהערן צום דייטשן רייך און זיי קענען צושטעלן געהעריקע צייגנישן.

ד) אַרבעטס־פעאיקע אידן, וועלכע זיינען ביז־איצט נישט איינגעשלאָסן געוואָרן אינם אַרבעטס־פראָצעס; אָזעלכע דאַרף מען איזאָלירן אינם אידישן קוואַרטאַל

ה) אידן, וועלכע געהערן צום אידישן אָרדנונגס־דינסט (אידישע פאָליציי).

ו) אידן, וועלכע געהערן צום פערסאָנאַל פון די אידישע שפיטאָלן אָדער פון די אידישע דעזינפעקציע־אָפּטיילונגען.

ז) אידן, וועלכע זיינען די נאָענטסטע פאַמיליע־אָנגעהעריקע פון די אויסגע־רעכנטע אין די פונקטן א׳ ביז ו׳. אַלס „פאַמיליע־אָנגעהעריקע״ רעכנען זיך אויסשליסלעך די פרויען און די קינדער.

ח) אידן, וועלכע וועלן זיך אינם ערשטן אויסזידלונגס־טאָג געפינען אין איינעם פון די אידישע שפיטאָלן און מען קען זיי נישט רירן פון אָרט. דאָס נישט קענען זיי רירן פון שפיטאָל מוז באַשטעטיקט ווערן דורך אַ דאָקטאָר, וועלכן עס וועט באַשטימען דער אידן־ראַט.

3) יעדער דעפּארטירטער איד מעג נעמען מיט זיך, אין וועג אַריין, 15 קילאָגראַם פון זיין באַזיץ. יעדער באַגאַזש, וואָס וועט וועגן מער פון 15 קילאָגראַם — וועט קאָנפיסקירט ווערן. וועדט־זאַכן, ווי געלט, צירונג, גאָלד א.אַ.וו. מעג מען מיטנעמען מיט זיך. מען דאַרף מיטנעמען עסן אויף דריי טעג.

4) די אויסזידלונג הויבט זיך אָן דעם 22־טן יולי 1942, עלף אַזייגער.

אויף דער צייט, אין וועלכער עס וועט פאָרקומען די אויסזידלונג, ווערן געגעבן דעם אידן־ראַט פאָלגענדיקע אָנווייזונגען, וואָס פאַר זייער צענויער אָפהיטונג זיינען די מיטגלידער פון אידן־ראַט פאַראַנטוואָרטלעך מיט זייער לעבן:

1) דירעקטיוון אין שייכות מיט דער אויסזידלונג באַקומט דער אידן־ראַט אויסשליסלעך פונם אויסזידלונגס־באָפולמעכטיקטן אָדער פון זיין פאַרטרעטער. אויף דער צייט פון דער אויסזידלונג מעג דער אידן־ראַט אויס־ווייזן אַ ספעציעלע קאָמיסיע פאַר די אויסזידלונגס־ענינים, וואָס איר פאַר־זיצער דאַרף זיין דער פאָרזיצער פון אידן־ראַט און פאַרטרעטער פונם פאָרזיצער דאַרף זיין דער קאָמענדאַנט פונם אידישן אָרדנונגס־דינסט (די אידישע פאָליציי).

2) דער אידן־ראַט איז פאַראַנטוואָרטלעך פאַרן צושטעלן זיך פון די אידן, וועלכע וועלן טאָגטעגלעך באַשטימט צו דער אויפלאָדונג. פאַר דער אַדורכפירונג פון דערדאָזיקער אויפגאַבע באַנוצט זיך דער אידן־ראַט מיטן אָרדנונגס־דינסט — טויזנט פערזאָן. דער אידן־ראַט זאָרגט דערפאַר, אַז אָנהויבנדיק פון 22־טן יולי 1942, שפעטנסטנס ביז 4 אַזייגער נאָכמיטאָג, זאָלן יעדן טאָג געבראַכט ווערן צום קאָנצענטריר־פונקט זעקס טויזנט אידן. אין פאַרלויף פון דער גאַנצער אויסזידלונגס־צייט וועט דינען אַלס קאָנצענטריר־פונקט דער אידישער שפיטאָל אוף סטאַווקי־גאַס[1]. דעם 22־טן יולי 1942 דאַרפן

[1] דאָס ווערט געמיינט דער אידישער שפיטאָל פריער אויף טשיסטע, וועלכער איז בעת דער שאָפונג פון געטא געווען געצוואונגען אַריבעצוטראָגן זיך אויף סטאַווקי־גאַס נומער 6 אוך נומער 8. דעם טאָג, ווען עס האָט זיך אָנגעהויבן דער גירוש זיינען אין שפיטאָל געווען 761 קראַנקע. עס איז געגעבן געווארן אַ באָפעל אַרויסצופירן פון דאָרט די קראַנקע ביז אויפצומאָרגנס 4 נאָכ־מיטאָג. מיט שווערער מי און גרויס מסירות־נפש האָט מען אַריבערגעפירט די קראַנקע אין די הייזער אויף לעשנא 80, עלעקטראַלנע 12 אוך דזשיקע 3. אין אָנהויב סעפטעמבער איז אָנגע־קומען אַ באָפעל צוריקצופירן די קראַנקע אויף סטאַווקי־גאַס. דעם 12־טן סעפטעמבער, דעם לעצטן גירוש־טאָג, זיינען אָלע קראַנקע (900) צוזאַמען מיט די 50 שפיטאָל־אַרבעטער אויפגעלאָדן געווארן אין די אויסזידלונגס־וואַגאָנעס — און דער אידישער שפיטאָל איז ליקווידירט געווארן.

געבראַכט ווערן צום קאָנצענטריר־פונקט 6000 אידן דירעקט צום אויפלאָ־
דונגס־פּלאַץ ביי דער „טראנספערשטעלע". לעת־עתה מעג דער אידן־ראַט
צונופנעמען די נויטיקע טעגלעכע קוואָטע פון אידן, וועלכע איז באַשטימט
אויף טאָגטעגלעכער אַרויסשיקונג, פון דער אידישער באַפעלקערונג בכלל,
אָבער מיט דער צייט ווערט דער אידן־ראַט באַקומען געוויס אַנווייזונגען, אין
וועלכע עס ווערן אָנגעצייכנט ווערן טיילן פון גאַסן אָדער הייזער־בלאָקן,
וואָס מען ווערט זיי דאַרפן אָפליידיקן.

3) דעם 23־טן יולי 1942 דאַרף דער אידן־ראַט אָפליידיקן דעם אידישן שפּיטאָל
אויף סטאַווקי־גאַס. די קראַנקע ווי אויך דער אינווענטאַר דאַרפן אַריבער־
געפירט ווערן אין אַן אָנדערע אָנטשפּרעכנדע געביידע אינם געטאָ־געביט.
אָזוי אַז פון אָוונט, דעם 23־טן יולי 1942 זאָל דער שפּיטאָל זיין גרייט אויפ־
צונעמען די אידן, ווועלכע וועלן אַהין צוגעשטעלט ווערן אויף אַרויסשיקונג.

4) ווייטער דאַרף דער אידן־ראַט זאָרגן דערפאַר, אַז די איבערגעבליבענע
חפּצים און פאַרמעגנס פון די אַרויסגעשיקטע אידן, אויב זיי זיינען נאָר נישט
אָנגעשטעקט מיט עפּידעמישע קראַנקהייטן, דאַרפן צונויפגענומען און רע־
גיסטרירט ווערן אין זאָמל־פונקטן, ווועלכע וועלן נאָך אָנגעצייכנט ווערן. צו
דעם צוועק דאַרף דער אידן־ראַט זיך באַנוצן מיט דעם אידישן אָרדנונגס־
דינסט (אידישע פאָליציי) ווי אויך מיט דער נויטיקער צאָל אידישע
אַרבעטס־קרעפטן. אויף אָט דער טעטיקייט וועט האָבן די אויפזיכט די
(דייטשע) זיכערהייטס־פאָליציי, ווועלכע וועט נאָך וועגן דעם ענין געבן דעם
אידן־ראַט ספּעציעלע אָנווייזונגען. דאָס אומגעזעצלעכע צונעמען פון די
חפּצים און פאַרמעגנס וועט באַשטראָפט ווערן מיטן טויט.

5) דער אידן־ראַט וועט אויך זאָרגן דערפאַר, אַז די אידן, ווועלכע זיינען באַ־
שעפטיקט אין דייטשע אונטערנעמונגען אָדער ביי די דייטשע מאַכט־אָרגאַנען,
זאָלן אין דער אויסזידלונג־צייט ווייטער טון זייער אַרבעט. מיטן צוועק צו
רעאַליזירן דידאָזיקע פאַראָרדנונג גיט אַרויס דער אידן־ראַט אָנטשפּרעכנדיקע
מעלדונגען צו דער אידישער באַפעלקערונג דראָענדיק מיט שאַרפע שטראָפן.
גלייכצייטיק דאַרף דער אידן־ראַט זאָרגן דערפאַר, אַז עס זאָל אומאויפהער־
לעך פונקציאָנירן אַזאַ צאָל אידישע באַשפּייזונגס־אונטערנעמונגען, וואָס
זאָל פאַרזיכערן די באַשפּייזונג פון די אידן, ווועלכע וועלן זיך שוין געפינען
אין זאַמלפונקט און אויך פון די איבעריקע אידן.

6) אויסערדעם איז דער אידן־ראַט פאַראַנטוואָרטלעך פאַר דער באַלדיקער
קבורה פון די אידן — אינם טאָג פון טויט — ווועלכע וועלן שטאַרבן אין דער
אויסזידלונגס־צייט.

7) דער אידן־ראַט וועט פונאַנדערפלאַקאָטירן די פאָלגנדיקע מעלדונגען צו דער

אידישער באַפעלקערונג אין וואַרשע: „לויטן באַפעל פון די דייטשע מאַכט־אָרגאַנען וועלן אַריבערגעשיקט ווערן אין די מזרח־געביטן אַלע אידן... א.אַ.וו. פון פונקט 1 ביז פונקט 4". (פונם אויבן געבראַכטן גירוש־באַפעל א').

8) שטראָפן:

א) יעדער איד, וועלכער געהערט נישט צו די פערזאָנען, אויסגערעכנטע אין פאַראַגראַף 2 פונקטן א' און ג', און האָט אויך ביז איצט נישט געהאַט קיין רעכט דערצו, און ער וועט נאָכן מאַמענט, ווען עס הויבט זיך אָן די אָרויסשיקונג פאַרלאָזן דעם אידישן קוואַרטאַל, וועט דערשאָסן ווערן.

ב) יעדער איד, וועלכער וועט טון עפעס, וואָס קען אויסמיידן אָדער שטערן די רעאַליזירונג פון די אויסזידלונגס־באַפעלן — וועט דערשאָסן ווערן.

ג) יעדער איד, וועלכער וועט מיטהעלפן אַ טעטיקייט, וואָס זי קען אויסמיידן אָדער שטערן די רעאַליזירונג פון די אויסזידלונגס־באַפעלן — וועט דערשאָסן ווערן.

ד) אַלע אידן, וואָס מען וועט געפינען אין וואַרשע נאָך דער פאַרענדיקונג פון דער אויסזידלונג און זיי געהערן נישט צו די פערזאָנען אויסגערעכנטע אין פאַראַגראַף 2 פונקטן א' ביז ח' — וועלן דערשאָסן ווערן.

דעם אידן־ראַט וועט דערקלערט, אַז אויב ער וועט נישט אויספירן די אַלע באַפעלן און אָנווייזונגען הונדערט־פראָצענטיק — וועט פון מאָל צו מאָל דערשאָסן ווערן אַ געהעריקע צאָל פון די דערווייל־פאַרהאַלטענע ערובניקעס.

וואַרשע, 22־טן יולי 1942.

דיקטירט דורכן באַפולמעכטיקטן פאַר די אויסזידלונגס־ענינים.

ב. צוגאבן צום באפעל

א) אויף דער זיצונג, וועלכע איז פאַרגעקומען אין דער צענטראַלער געבידע פון אידן־ראַט אין וואַרשע, דעם 22־טן יולי 1942, איז יעקב ליקין[2], וועלכער האָט זיך ביז איצט באַשעפטיקט מיט די אָנגעלעגנהייטן פון אָנפירן

[2] אינם באַריכט פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע (זייט 147), וועו עס ווערט דערציילט וועגן זיין דערשיסונג דורך אלי הורוזשאנסקי, איז על־פי־טעות אָנגעגעבן געוואָרן זיין נאָמען אַלס מענדל לייקין. פאַקטיש איז דאָס געווען זיין פאַטערס נאָמען. יעקב לייקין, אַ געבוירענער אין וואַרשע, איז געווען דער זון פון מענדל לייקין, אַ באַזיצער פון אַ לעדער־געשעפט אין דער אידישער געגנט. יעקב — בעת די נעטאַ־געשעענישן איז ער אַלט געווען אַ יאָר אַכט־און־דרייסיק — איז געווען אַן אָדוואָקאַט מיט אַ צווייפלהאַפטער רעפוטאַציע. ער האָט בשעתו געהאַט געעפנט אַ בשותפותדיקע קאַנצעלאַריע מיט אַ אָדוואָקאַט פון די ענדעקעס (די אָנטיסעמיטישע פאַרטיי אין פוילן). ביזן אָנהויב פונם פאַרניכטונגס־גירוש איז ער געווען איינער פון יוזעף שערינסקיס (זע זייט 83, באַמערקונג 4) דריי מיטהעלפער. ער האָט זיך באַקאַנט געמאַכט אַלס איינער פון די גרעסטע אויסוואורפן, און האָט זיך אויסגעזייכנט מיט אַ ספעציעלער אכזריותדיקייט ביים אויספירן דעם ווילן פון די דייטשן.

די לייטונג פונם אידישן אַרדנונגס־דינסט, נאָמינירט געוואָרן דורכן באַ־
פולמעכטיקטן פאַר די אויסזידלונגס־ענינים אַלס לייטער פון אידישן
אַרדנונגס־דינסט (אידישע פאָליציי).

ב) אויף דער זיצונג, וועלכע איז פאָרגעקומען דעם 22־טן יולי 1942 אין דער
צענטראַלער געביידע פון אידן־ראַט אין וואַרשע איז דורכן הער באַפוי־
מעכטיקטן פאַר די איבערזידלונגס־ענינים אַרויסגעגעבן געוואָרן אַ באַפעל
לויט וועלכן אַלע אינסטיטוציעס אין אידישן קוואַרטאַל, — ווי דער באַ־
שפייזונגס־אַנשטאַלט, אידישע גענזעלשאַפטלעכע זעלבסטהילף, די צושטע־
לונגס־גענזעלשאַפט (פון לעבנסמיטל א.א.וו.), די קאָאָפעראַטיוות באַנק, די
געזונטהייטס־קאָמער, דער האַנטווערקער־פאַראַנד, די מיסט־אַרויספיר־
אונטערנעמונג פון סט. הייאַן און שותפים, — דידאַזיקע אַלע אינסטי־
טוציעס זיינען אונטער דער מאַכט פונם פאָרזיצער פון אידן־ראַט אין וואַרשע.
די מיטאַרבעטער פון די דערמאָנטע אינסטיטוציעס וועלן באַהאַנדלט ווערן
צוגלייך מיט די מיטאַרבעטער פון אידן־ראַט אין וואַרשע. דאָסזעלבע איז
אויך גילטיק פאַר די פערזאָנען, וועלכע זיינען באַשעפטיקט דורך דער
קאָמיסאַריישער פאַרוואַלטונג פון די פאַרזיכערטע אומבאַוועגלעכע גיטער
אין אידישן קוואַרטאַל אין וואַרשע[3].

ג. מעלדונגען פון דעם אידן־ראט[4]

1) צוליב די נישט־ריכטיקע קלאָגען, וועלכע ווערן פאַרשפרייט אין אידישן
קוואַרטאַל אין וואַרשע, איז דער אידן־ראַט אין וואַרשע באַאויפטראַגט
צו מעלדן, אַז די איבערשיקונג פון דער באַפעלקערונג, וועלכע איז אומ־
פראָדוקטיוו אין אידישן קוואַרטאַל אין וואַרשע, קומט פאַר באמת צו די
מזרח־געביטן.

---

[3] ווי באַקאַנט האָבן די מיטאַרבעטער פון אַלע אידישע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס,
אויסער דעם אידן־ראַט און דער אידישער אַרדנונגס־דינסט זיך אָפגעזאָגט מיטצוארבעטן אין
וואָס פאַר אַ פאָרם עס זאָל נישט זיין אין די גירוש־ענינים און זיי האָבן מוותר געווען אויף די
שוץ־רעכט געגן גירוש.

[4] נאָכן טויט פונם פאָרזיצער פון אידן־ראַט א. ט ש ע ר נ י א ק א ו (לפ״ג) און נאָך דער
פאַרשטאַרקטער אויפקלערונג מצד די אידישע געזעלשאַפטלעכע כוחות איז געוואָקסן דער
אומצוטרוי צווישן די מאַסן, וועלכע האָבן שוין נישט געגלויבט, אַז עס האָנדלט זיך טאַקי וועגן
אַ געווייגלעכער אַריבערשיקונג. אויפן דריטן גירוש־טאָג זיינען דעריבער דערשינען אין דער
געביידע פון אידן־ראַט ס.ס.־אָפיצערן און פאַרזיכערט מיט זייער אָפיצעריש ערנוואָרט, אַז די
אַרויסגעשיקטע אידן וועט נישט געשען קיין שום בייז, ווייל מען פירט זיי באמת אין די מזרח־
געביטן. זיי האָבן פאַרלאָנגט, אַז אויף דעם סמך זאָל דער אידן־ראַט פאַרעפנטלעכן אַ באַרואיקונגס־
מעלדונג.

2) די אַריבערשיקונג דאַרף אַדורכגעפירט ווערן אין אָנגעווייזענעם טערמין לטובת דער באַפעלקערונג זעלבסט. דער אידן־ראַט אין וואַרשע פאַדערט אויף די פערזאָנען, אויף וועמען די אַרויסשיקונג איז חל, זיי זאָלן זיך נישט באַהאַלטן און נישט אַרויסדרייען זיך פון דער איבערשיקונג, ווייל דאָס וואָלט געמאַכט שוועכער די דערפילונג פון דער אויפגאַבע.

3) לטובת דעם אמתן אינטערעס פון דער אַלגעמיינער אידישער באַפעלקערונג אין וואַרשע איז געווען נויטיג, אַז די איבערשיקונגס־געהעריקע פערזאָנען, וועלכע וואוינען אין די לויט־דער־רייַ אָנגעצייכנטע הייזער, זאָלן, פון גוטן ווילן, צושטעלן זיך צום קאָנצענטריר־פונקט אויף סטאַווקי־גאַס נומער 6—8. לויט אַ באַקומענעם צוזאָג וועלן די משפחות פון די פרייוויליק־זיך־צושטעלנדיקע נישט פונאַנדערגעטיילט ווערן.

וואַרשע, 24־טן יולי 1942.

אידן־ראַט אין וואַרשע.

ד. אופרוף פונם לייטער פון אַרדנונגס־דינסט [5]

איך זאָג־אַן די איינוואוינער, אויף וועלכע עס איז חל די אויסזידלונג, וואָס איז פאַראַרדנט דורך דער מאַכט, אַז יעדע פערזאָן, וואָס וועט פרייוויליק זיך צושטעלן צו דער אַרויסשיקונג אין די טעג פון 29, 30 און 31־טן יולי ה.י., וועט באַזאָרגט ווערן מיט שפייז, ד.ה. 3 קילאָגראַם ברויט און 1 קילאָגראַם מאַרמעלאַד.

קאָנצענטריר־פונקט און שפייז־אַרויסגעבונג — סטאַווקי־פלאַץ ווינקל דזשיקע־גאַס.

וואַרשע, 29־טן יולי 1942

לייטער פון אַרדנונגס־דינסט.

[5] דערדאָזיקער רוף איז באַנייט געוואָרן דעם ערשטן אויגוסט אין פאַרלענגערט געוואָרן אויפן 2־טן, 3־טן און 4־טן אויגוסט. די דייטשן האָבן צו דעם צוועק באַשטימט 180 טויזנט קילאָגראַם ברויט און 36 טויזנט קילאָגראַם מאַרמעלאַד.

ה. די צאל געפאלענע אין ווארשעווער געטא אין די חדשים פון גירוש

דאטע	געשטארבן			דערשאסן געווארן			באגאנגען זעלבסטמארד			בסך הכל		
	מענער	פרויען	ס"ה	מענער	פרויען	ס"ה	מענער	פרויען	ס"ה	מענער	פרויען	ס"ה
22–31 יולי 1942			1122			498						1620
1–10 אויגוסט	388	328	716	632	553	1185	11	15	26	1031	896	1927
11–20 אויגוסט	382	369	751	448	397	845	46	45	91	876	811	1687
21–31 אויגוסט	389	281	670	157	118	275	24	14	38	570	413	983
6–12 סעפטעמבער	182	157	339	1512	1136	2648	31	29	60	1725	1322	3047
			3.598			5.451			215			9.264

די מערסטע פון דער רובריק „דערשאסן געווארן" זיינען, ווייזט אויס, געפאלן בעת זיי האבן געפרווועט מיט גוואלט זיך אנטקעגנצושטעלן דער ארויסשיקונג. דאס הייסט, אז אויך אינם גרויסן גירוש האבן אסך געפרווועט שטעלן ווידערשטאנד ביים פירן זיי צו דער פארניכטונג. די ציפערן באווייזן, אז מיט דער צייט איז זייער צאל געוואקסן. אין די טעג פון 22—31 יולי מאכט אויס די צאל דערשאסענע 30,7%, פון די, וועלכע זיינען אומגעקומען אין ווארשע אין די גירוש־טעג; אין אויגוסט איז די צאל געשטיגן ביז 51%, און אין די לעצטע זיבן גירוש־טעג, 6—12 סעפטעמבער איז זי דערגאנגען ביז 86%.

ו. די צאל ארויסגעשיקטע

דער ערשטער גירוש, וועלכער האָט אַרומגענומען די גרעסטע מער־הייט פון וואַרשעווער אידן און זיי אַריבערגעפירט אין די פאַרניכטונגס־לאָגערן, — הויפטזאַכלעך, ווייזט אויס, קיין טרעבלינקע, — האָט זיך אָנגעהויבן דעם 22־טן יולי 1942 און האָט גע‌דויערט ביזן 12־טן סעפטעמ־בער (ראש השנה תש"ג) מיט אַ הפסקה פון עטלעכע טעג.

מיטן צוועק אָפּצונאַרן די אידן און דערווייזן זיי, אַז מען פירט זיי באמת צו אַרבעט, פלעגן די דייטשן, אין די ערשטע טעג פון גירוש, דערמאָרדן אַ גרויסע צאָל אַלטע און שוואַכע אין וואַרשע. אין די וויי־טער־דיקע גירוש־טעג האָבן זיי שוין אויך אַז די מאַסקע נישט גענוצט.

דעם 12־טן סעפטעמבער איז דער גירוש איבערגעריסן געוואָרן, אָבער דעם 21־טן סעפטעמבער (יום כיפור תש"ג) האָבן די דייטשן אַרום־גערינגלט די הייזער, וואו עס האָבן געוואוינט די מיטגלידער פונם אידישן אַרדנונגס־דינסט — או"פ די גאַסן אַסטראָווסקע און פאָלינסקע — און האָבן אַרויסגענומען פון דאָרטן צו דער אַרויסשיקונג אַלע אידישע אַרד־נונגס־פאָליציאַנטן, וועלכע זיינען נישט אויפגענומען געוואָרן פונדאָסני־אין דער פאָליצי", זיי און זייערע פאַמיליעס. — נאָך דער פאַרקלענערונג פון דער געטאָ־באַפעלקערונג, איז די צאָל אידישע פאָליציאַנטן פאַר־קלענערט געוואָרן פון טויזנט אויף 380. דאָס איז געווען דער אָפּדאַנק פון די דייטשן פאַר די אידישע פאָליציאַנטן, וועלכע האָבן פאַראַטן זייער פּאָלק און מיטגעהאָלפן די דייטשן, גלויבנדיק די דייטשע צוזאָגן, אַז דער־פאַר וועט מען זיי און זייערע פאַמיליעס נישט טון קיין שלעכטס.

די וויי־טער געבראַכטע ציפערן שטאַמען פון דייטשע קווטלן, וועלכע זיינען אין אַלגעמיין געווען פאַראינטערעסירט אין זייער פאַרקלענערונג. מען קען דערביבער באַטראַכטן דידאַזיקע צאָלן אַלס מינימאַלע און ס'איז אָנצונעמען, אַז די פאַקטישע צאָל ארויסגעשיקטע איז געווען אַ גרעסערע[1].

דאטע		ארויסגעשיקטע	:עשיקט אין „דולאג"[2]	„אומפּאַיקע"	סך־הכל
יולי	22	6250	17	22	6289
	23	7300	490	25	7815
	24	7400	—	44	7444
	25	7350	130	50	7530
	26	6400	250	41	6691
	27	6220	130	74	6424
	28	5080	91	70	5241
	29	5480	225	17	5722
	30	6430	181	40	6651
	31	6796	98	—	6894
יולי ס"ה		64.706	1.612	383	66.701

[1] דער נאַציישער געגנער‌אַל סטראַאַפּ שרייבט אין זיין באריכט, אַז אין דער צייט צווישן 22־טן יולי און 3־טן אָקטאָבער 1942 האָט מען „אויסגעזידעלט" פונם וואַרשעווער געטא 310322 אידן.

[2] דאָס וואַרט „דולאג", וואָס וועט געבראַכט אין אַ ספעציעלער רובריק, מיינט: „דורכגאַנגס־לאָגער", און דאָס באַדייט, אַז ספעציעל־פּאַיקע צו פיזישער אַרבעט זיינען, וויי־זיט אויס, געשיקט געוואָרן אויף צוואַנגס־אַרבעטן קיין דייטשלאַנד.

דאטע		ארויסגעשיקטע		גע'ריקט אין „דולאג"		„אומפּאַיקע"	סך־הכל	
אויגוסט	1	6220	64.706	45	1.612	383	6265	66.701
	2	6278		49			6327	
	3	6458		99			6557	
	4	6588		140			6728	
	5	6623		160			6783	
	6	10085		1369			11454	
	7	10672		154			10826	
	8	7304		351			7655	
	9	6292		1920			8212	
	10	2148		1531			6379	
	11	7725		452			8177	
	12	4688		—			4688	
	13	4513		—			4513	
	14	5148		331			5479	
	15	3683		174			3857	
	16	4095		408			4503	
	17	4160		—			4160	
	18	3976		220			4196	
	19—24	20000		—			20000	
	25	3002		—			3002	
	26	3000		—			3000	
	27	2464		—			2464	
	28—31	הפסקה *						
אויגוסט ס״ה			135.122		7.403			142.525
סעפט.	1—2	הפסקה *						
	3	4609		—			4609	
	4	1869		—			1869	
	5	הפסקה		—			—	
	6	3634		—			3634	
	7	6840		—			6840	
	8	13596		—			13596	
	9	6616		—			6616	
	10	5199					5199	
	11	5000					5000	
	12	4806		2100			6906	
	13—20	הפסקה						
	21	2196		465			2661	56.930
סעפט. ס״ה			54.365		2.565			
ס״ה יולי—סעפט.			254.193		11.580			266.156

* די טעג פון דער הפסקה אין וואַרשע זיינען די טעג אין וועלכע די נאַצישע מערדער

ז. שילדערונג פונם מאסן-גירוש

(יולי—סעפטעמבער 1942)

אין די נאָכמיטאָג־שעהן, דעם 22־טן יולי 1942, האָבן זיך אָנגעהויבן קלייבן מאַסן אידן אַרום די פּלאַקאַטן וועגן גירוש. דעם ערשטן טאָג איז די נויטיקע צאָל אידן, וועלכע זיינען באַשטימט געווואָרן צום אַרויסשיקן, געבראַכט געווארן אויפן „אומשלאָג־פּלאַץ". אין יענער גרופּע זיינען געווען די באַוואוינער פון די געזעלשאַפטלעכע פּליטים־היימען אוּן אויך די אידן, וועלכע זיינען געזעסן אין צענטראַלן אַרעסט אויף גענשע 24, מערסטנס אַדמיניסטראַטיוו־באַשטראָפטע.

דער פּאַראַט פונם וואַרשעווער אידן־ראַט, וועלכער האָט מסכים געווען אַדורכצופירן די „אויסזידלונג", נישט־וויסנדיק אַדער מאַכנדיק זיך נישט־וויסנדיק וועגן אמתן מצב, וועט, צוזאַמען מיטן פּאַראַט פון אידישן אַרדנונגס־דינסט — די געטאָ־פּאָליציי — פּאַרבלייבן אן אייביקער פּלעק אויפן נאָמען פון די אידישע מאַכט־אָרגאַנען אין געטאָ. שטעמפּלענדיק דעמדאָזיקן פּאַקט, מוז מען אָבער אונטערשטרייכן, אַז די אידישע געטאָ־מאַכט, אָט דער פּראָדוקט פון די אָקופּאַציע־באַדינגונגען, האָט לחלוטין נישט אָפּגעשפּיגלט די שטימונגען פון דער אידישער באַפעלקערונג. די מיטגלידער פון אידן־ראַט און זייערע בייהעלפער, נאָמינירטע קאַריעריסטן, וועלכע האָבן באַקומען וייערע אָמטן פון די הענט פון דער אָקופּאַציע־מאַכט האָבן נישט געקענט זען דעם אמת אַזוי ווי ער איז. זיי האָבן זיך אונטערגעגעבן באַוואוסטזיניק אַדער אונטער־באַוואוסטזיניק דער שיטה פונם „אומזידלונגס־אָמט" — „צעטייל און הערש" — און באַקומענדיק געוויסע קאָנצעסיעס פאַר עטלעכע קאָטעגאָריעס אַרבעטנדיקע און באַ־אָמטע האָבן זיי געגעבן זייער צושטימונג דורכצופירן די אָקציע פון דער אידן־פאַר־ניכטונג. מיט קלאָרן וויסן זיינען איבערגעגעבן געווארן אין די דייטשע הענט לכל הפחות 70 טויזנט אידן פון געטאָ[1].

דידאָזיקע דייטשע אָקציע איז געווען אַ פונפּריער־אויסגערעכנטע ביז די סאַמע קלענסטע איינצלהייטן און זי האָט זיך באַזירט אויף וויסנשאַפטלעכע יסודות און אויף אַ געניויער און דורכדרינגלעכער פאַרשטענדניש פון מאַמענט־שטימונגען און פון דער פּסיכיק פונם דורכשניט־מענטש און זיין לעבנס־אינסטינקט. זיי האָבן באַנוצט כלערליי איבעראַשונגס־מעטאָדן, אומגעריכטע בליץ־אָנגריפן.

האָבן אויסגעפירט זייערע רציחות אין די וואַרשעווער פּאַרשטעט (אָטוואָצקער ליניע) — אָטוואָצק, יוזעפאָוו, פּאָלאניץ, מיעדזישין א.א. אין אָטוואָצק זיינען געווען אַ ריי קראַנקן־אַנשטאַלטן, דער יתומים־הויז פון „צענטאָס" (צענטראַלע פאַר יתומים־הילף); אין מיעדזעשין די באַקאַנטע מעדעם־סאַנאַטאָריע — אָלע זיינען אויסגעמאָרדעט געווארן — די קראַנקע, די קינדער און די לערער.

[1] די דייטשן האָבן לכתחילה געגעבן אַ רמז דער אידישער געטאָ־מאַכט, אַז זיי גרייטן זיך אַרויסשיקן נאָר 70 טויזנט „אומפּראָדוקטיוועֿ אידן.

דער אָנטייל פון די דייטשן אין דער אַדורכפירונג פונם גירוש איז לכתחילה געווען אַ קנאַפער. יעדנפאַלס האָבן זיי די ערשטע צייט געטון זייער אַרבעט אויף אַ פֿאַרבאָרגענעם אופן, וועלנדיק אויסמיידן שאַרפע רעאַגירונגען מצד די אידישע מאַסן. דעריבער האָבן זיי געגעבן די אידישע אָרגאַנען פּרייַע הענט ביים צונויפשטעלן די טאָגטעגלעכע „אַרויסשיקונגס־קאָנטיגענטן. די ערשטע קרבנות זיינען געווען די באַ־ וואוינער פון געזעלשאַפטלעכע פֿליטים־היימען, פון אַרעסטן און תּפיסות און פון די טויט־ הייזער (הייזער, אין וועלכע די שטערבלעכקייט איז געווען זייער אַ גרויסע). אויף אַזאַ אופן האָט מען געוואָלט שאַפן דעם איינדרוק ביי דער אידישער באַפֿעלקערונג, אַז דער גירוש נעמט אָרום נאָר יענע סאָציאַלע עלעמענטן, וועלכע פֿאַלן צו לאַסט דער געזעלשאַפט. דער אידן־רעט האָט געמיינט, אַז אָט די קרבנות וועלן באַרואיקן די דייטשן. דער דורכשניט־מענטש אין געטאָ האָט ביסלעכווייַז צוריק באַקומען זיין גייסטיקן גלייכגעוויכט, גלויבנדיק, אַז עס וועלן אַרויסגעשיקט ווערן נאָר די „איבע־ ריקע". דעריבער איז די גאַנצע געטאָ־באַפֿעלקערונג, וועלכע האָט נאָך געהאָט צוטרוי צו די דייטשע הבטחות, באַהערשט געוואָרן פונם פּסיכאָז צו באַקומען באַשעפטיקונג אין די דייטשע „שאַפן".

דער דייטשער „שאַפ" — די „פאַבריק" — וועלכער האָט מערסטנס געאַרבעט נישט מיט עלעקטריישער קראַפט נאָר אויסגענוצט האַנט־אַרבעט, איז געוואָרן די טיפּסטע שטרעבונג פון אַלע געטאָ־איינוואוינער. דער ערשטער גירוש־פּעריאָד, פון 22־טן יולי ביז סוף חודש, איז געווען איין גרויסע מאַסן־לויפּעניש צו באַקומען „אויסווייזן", ד. ה. אַרבעטס־באַשטעטיקונגען פון אַלטע און נייַע דייטשע פאַבריקן. אין די גאַסן פון געטאָ האָבן זיך באַווייזן מאַסן מענטשן מיט ניי־מאַשינען, וועלכע האָבן געאיילט אין די שניידעריי־שאַפן. קיינער איז נישט איינגעזעסן אין דערהיים. יעדער איינער איז ערגעץ געלאָפן און אַרומגעלאָפן; מען האָט ממש באַלאַגערט די דייטשע „שאַפּן", יעדערער האָט געטון אַלץ, וואָס ער האָט געמיינט, אַז דאָס וועט אים זיכערן רעכט צו לעבן. די ערשטע גירוש־טעג זיינען פארביי און מען האָט כמעט נישט געשפּירט וואָס עס קומט פאָר, כאָטש די באַשטימטע קאָנטיגענטן זיינען יעדן טאָג אויפגעזאַמלט און צוגעשטעלט געוואָרן. די אידישע געזעלשאַפט האָט נישט געזען דעם גרויליק־ טיפן תהום, צו וועלכן זי האָט זיך דערנענטערט יעדן טאָג, יעדע שעה. דערדאָזיקער מצב פון צוטומלעניש, יאָגעניש און אַרומלויפענישׂ אָרום דער אייגנאַרדנונג פון די „לעבנס־ענינים האָט זיך אויך נישט געענדערט דורך דער ידיעה וועגן זעלבסטמאָרד פונם פאַרזיצער פון אידן־רעט, אינש. אדם טשערניאקאוו (לפ"ג). טשער־ ניאקאוו האָט דאָס געטון אין אַ מאָמענט פון אינערלעכן צוזאַמענברוך, וועו ער האָט באַקומען פונם באַפולמעכטיקטן פאַר די אויסזידלונגס־ענינים אינסטרוקציעס צוצו־ שטעלן נאָך קאָנטיגענטן פאַר דער אַרויסשיקונג, — 7 טויזנט, פרייטאָג דעם 24־טן יולי, און 10 טויזנט, שבת דעם 25־טן יולי.

די געציילטע מענטשן אין געטא, וועלכע האבן זיך אינטערעסירט און געזאָרגט וועגן דער אַנטוויקלונג פון די געשעענישן, האבן פאַראורטיילט זיין טאַט און געהאַלטן, אַז דאָס אַנטשפרעכט נישט דער האַלטונג פונם פירער, אפילו ווען נאָר אַ פאַרמעלער פירער, פונם אידישן קוואַרטאַל. זיי האבן געהאַלטן, אַז צוזעענדיק די אומפאַרמיידלעכע אַנטוויקלונג פון דערדאָזיקער טראַגעדיע איז געווען זיין אויפגאַבע אויפצופאָדערן די אידישע געזעלשאַפט צו אַן אַקטיוון אָדער פאַסיוון ווידערשטאַנד געגן דעם אָקופאַנט. אַזא אָפענער און מוטיקער רוף וואָלט אפשר אַרויסגעריסן די אידישע געזעלשאַפט פון איר לעטאַרגישן שלאָף. צום באַדויערן האָט אויך דער לעבנס־קרבן פונם קהלה־פירער נישט געבראַכט קיין רעזולטאַטן און זיין אָפקלאַנג איז נישט דערהערט געוואָרן אינם גרויסן רעש און טומל פון די געשעענישן, וועלכע זיינען געקומען אייבע נאָך דער אַנדערער מיט אַ געוואַלדיקער שנעלקייט.

דער טויט פונם פאָרזיצער האָט צוגעאיילט דאָס ארויסנעמען די אָנפירונג מיט די אידישע ענינים פון די העכט פון אידן־ראַט, וועלכער איז געוואָרן אַ אינסטיטוציע אָן קיין שום קראַפט און אָן איינפלוס. די פאַקטישע מאַכט אין די אידישע ענינים איז איבערגעגעבן געוואָרן אין די העכט פון דער אידישער פאָליציי. דעם פאָסטן פון פאָרזיצער פונם אידן־ראַט האָט איבערגענומען אינזוּ. ליכטענבוים[2] וועלכער איז נישט געווען דערוואָקסן צו דערדאָזיקער ראָל, באַזונדערס אין יענעם דראַמאַטישן מאָמענט פאַרן וואַרשעווער אידנטום.

דער אידן־ראַט — אָדער ריכטיקער, די דאָן שוין אומבאַגרענצט הערשנדע געטאָ־פאָליציי (יידישער אָרדנונגס־דינסט) — האָט געצווונגען די באַאַמטע פונם אידן־ראַט מיטצוארבעטן ביי דער אַדורכפירונג פון דער „אויסזידלונג", ביים כאָפן די קרבנות, דראַנדיק די וויידערשפעניגע מיט ברענגען זיי צום „אומשלאָגפלאַץ". דידאָזיקע נייַ־באַשטימטע אָרדנער האבן באַקומען ספעציעלע נומערירטע ווייסע האַנט־בענדער, מיט אַן אויפשריפט: „יודענראַט אין וואַרשאָ, אומזידלונגס־אַקציאָן" (אידן־ראַט אין וואַרשע, איבערשיקונגס־אַקציע). די אידישע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס האָבן סאַבאָטירט דעם באַפעל פון „אידן־ראַט" און האָבן אָנגעזאָגט זייערע באַאַמטע

---

[2] דאָ קומען אין אָריגינאַל־טעקסט עטלעכע שאַרפע זידל־אויסדרוקן. מאַרק ליכטענבוים האָט געהערט צו די אַסימילאַטאָרישע קרייזן אין וואַרשע. די נאַציס האָבן אים אַרעסטירט דעם 17־טן אַפּריל 1943, ערב דעם געטא־אויפשטאַנד. אין אַ טעלעגראַמע פון 11־טן מאַי 1943 איז איבערגעגעבן געוואָרן, אַז ער איז דערמאָרדעט געוואָרן צוזאַמען מיט אינזוּ. א. שטאלצמאן, אדוו. ג. וויעליקאָווסקי און ס. שערעשעווסקי. דער ערשטער איז געווען אַ ציוניסט פון וולאָצלאָווּעק, שפעטער אַ טורע אין וואַרשעווער סוהרים־פאַריין, אַ מיטגליד פון „אידן־ראַט" אין געטא, אַ לייטער פונם באַזאָרגונגס־אָמט פון דער קהלה; דער צווייטער איז געווען אַ פאַרמעלעכער אַדיוקאַט (דער פאַטער איז געווען אַ שניידער אויף נאַלעווקי), אַ מיטגליד פון „אידן־ראַט" און אָנפירער פון דער אָפּטיילונג פאַר סאַציאַלער הילף; דער דריטער איז געווען אַ באַקאַנטער הייוון־פאַבריקאַנט. צוזאַמען מיט זיי זיינען דערמאָרדעט געוואָרן די לעצטע 16 אידישע פאָליציאַנטן.

נישט אַנטיילצונעמען אין דער מיאוסער מלאכה. און נאָר יענע מיטאַרבעטער, וועלכע האָבן באַקומען זייערע פּאַסטנס אין די אינסטיטוציעס אַדאַנק דער געסטאַפּאָ אַדער ס.ס. און יענע, וועלכע האָבן אין פּאַרלויף פון די אָקופּאַציע־יאָרן פּאַרלוירן יעדן אידעאַלאָגישן אָנלען — נאָר אַזעלכע האָבן זיך באַטייליקט אין דער תלינישער אָקציע.

די איבערבלייבן פון די אידישע געזעלשאַפטלעכע גרופּירונגען, וועלכע האָבן זיך נאָך געפונען אין ווארשע נאָך די אומאויפהערלעכע רציחות און רדיפות במשך דער גאַנצער אָקופּאַציע־צייט, האָבן אָנגעהויבן באַראָטן זיך מכוח שטעלן אַ ווידער־שטאַנד דער אַרויסשיקונגס־אָקציע. אָבער אין דעם אַלגעמיינעם תוהו־ובוהו אין אידישן לעבן, אין דער צעטרייסלונג פון די לעבנס־יסודות אין געטאָ, איז זייער רוף צו פּאַסיוון ווידערשטאַנד געבליבן אַ קול־קורא־במדבר. דער „אומזידלונגס־אָמט" — זיין הויפּט־קוואַרטיר איז געווען אויף זשעלאַזנע־גאַס 103 — האָט גאָר שנעל ליקווי־דירט די געזעלשאַפטלעכע אָפּאַזיציע. מיט אויסגעפרוווטע שווינדל־מעטאָדן האָט דער דאָזיקער אָמט באַלד אָנגעהויבן באַארבעטן די געזעלשאַפטלעכע מיינונג. מיט דער הילף פון ספּעציעלע אָגענטן האָט ער פּאַרשפּרייט „זיכערע" ידיעות, אַז עס וועלן אַרויסגעשיקט ווערן נאָר די אַרימסטע, די, וואָס אַרבעטן נישט, און דער גאַנצער גירוש וועט דויערן נישט מער ווי דריי טעג. די ידיעות־צושטעלער האָבן צוגעזאָגט מיט דער פולסטער זיכערקייט, אַז דעם 31־טן יולי וועט פאַרענדיקט ווערן די גאַנצע זאַך און אַז נאָכן אַרויסשיקן אַ פופציק־זעכציק־זיבעציק טויזנט אידן וועט נעמען אַ סוף צו דער גאַנצער אָקציע. אַ צווייטע גרופּע קלאַנגען־פּאַרשפּרייטער האָט דער־ציילט וועגן די אַרויסשיקונגס־ערטער: עס האָבן זיך באַוויזן מיסטעריעזע בריוו געשרי־בענע דורך אַרויסגעשיקטע און אָנגעקומענע פון ביאַליסטאָקער, פינסקער און בריסקער געגנטן. די בריוו זיינען מכלומרשט אָנגעקומען דורך פּאָליציאַנטן אַדער באַן־אַרבעטער און ווי עס האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן, זיינען דאָס געווען אַבסאָלוטע פעלשונגען אַדער געשריבענע דורך די אומגליקלעכע אין טרעבלינקע, אונטער דייטשן טעראָר־דרוק. די דייטשן האָבן אַפּעלירט צום מעכטיקן לעבנס־אינסטינקט. אידישע געהיים־אָגענטן האָבן „אויפגעקלערט", אַז די אַרויסשיקונג באַדייט לחלוטין נישט — טויט, אדרבה, די אַרויסגעשיקטע אידן ווערן אַוועקגעפירט אין די ראַנד־געביטן, אויף יענער זייט בוג אַדער טיפער קיין רוסלאַנד, וואו זיי וועלן זיך איינאַרדנען, און אין ווארשע וועלן פאַרבלייבן נאָר די נוצלעכע אידן, דאָס הייסט די באַשעפטיקטע אַדער וואָס וועלן זיין באַשעפטיקט אין „שאַפן" אַדער אין מיליטעריש לאַגערן.

די דערדריקטע און דערנידעריקטע אידישע מאַסע, וועלכע איז אויסגעפיניקט געוואָרן במשך דריי בלוטיקע אָקופּאַציע־יאָרן, האָט זיך געלאָזט כאַפּן אויפן שטריקל. די איינצלנע שטימען פון מענטשן, וועלכע האָבן פּאַרשטאַנען די אמתדיקע כוונות פון די דייטשן און פּאַראויסזעענדיק דעם ביטערן סוף פון די אַרויסגעשיקטע, האָבן זיי געראָפן צו ווידערשטאַנד — דידאַזיקע שטימען האָבן נישט געפונען קיין אָפּקלאַנג. די

שוידערלעכע ירידה, דאָס קנעכטישע לעבן, דער מינדערווערטיקייט־קאָמפלעקס, דאָס אַלץ האָט דערפירט צו טיפער פאַרשקלאַפונג אין דער נשמה פון די אידישע מאַסן; די פלוגבלעטער, וועלכע האָבן געשילדערט די כוונות פון די דייטשן, זיינען באַטראַכט געוואָרן ווי פראָוואָקאַציעס (זע זייט 140, באַמערקונג 23).

די אידישע צענטערען פון געדאַנק און פון טאַט זיינען פאַראַליזירט געוואָרן. דער „שאַפֿ"־פסיכאָז האָט אַרומגעכאַפט אַלעמען. אַלעמען האָט באַהערשט דער גלויבן, אַז אַ דאָקומענט פון אַ וואַרשטאַט קען אָפּראַטעווען פון גירוש. עס האָבן זיך געשאַפֿן נייע אונטערנעמונגען, וועלכע זיינען געווען אויסגערעכנט דערויף אַרויסצושלעפּן דעם לעצטן גראָשן פון די אומגליקלעכע מענטשן, וועלכע זיינען געווען גרייט צו צאָלן יעדן פרייז אַבי אייניצואַרדנען זיך און זייערע פאַמיליע־מיטגלידער אין וועלכן־נישט־איז וואַרשטאַט און באַקומען אין האַנט אַריין דעם רעטונגס־אויסווייז. די דייטשן האָבן געזאָרגט דערפאַר, אַז אָט דער מצב פון גייסטיקער צעטומלעניש זאָל אָנהאַלטן וואָס לענגער, כדי אָפּצוצייגן די אויפמערקזאַמקייט פון דער געזעלשאַפט פון דער כסדרדיקער פאַרניכטונגס־אַקציע. דער „אומזידלונגס־אַמט" האָט אַרויסגעגעבן דער געטאָ־פאָליציי געוויע אינסטרוקציעס צו רעכענען זיך ערנסט מיט אַלע דאָקומענטן און אויך מיט די צייטווייליקע אויסווייזן. אין דעם ערשטן גירוש־פעריאָד זיינען טאַקי אָט די אינסטרוק־ציעס שטרענג אָפּגעהיט געוואָרן.

דער אויסזען פון די געטאָ־גאַסן פלעגט זיך ענדערן לויט דעם טעמפּאָ פון דער גירוש־אַקציע. אין דער ערשטער צייט פלעגן די גאַסן ממש אויסגעלעדיקט ווערן אין די שעהן פון 8 אינדערפרי ביז 6 אינאָוונט, — דאָס זיינען געווען די אַקציע־שעהן; דערפאַר אָבער זיינען אין די שעהן ביז 8 אינדערפרי און נאָך 6 אינאָוונט די גאַסן איבערפולט געוואָרן ביז דער מאַקסימאַלסטער ענגשאַפט. אויך די טעכניק פון כאַפּן די קרבנות איז נישט געווען די גאַנצע צייט דיזעלבע. אין דער ערשטער צייט האָבן נאָר אָפּטיילונגען פון דער געטאָ־פּאָליציי באַלאַגערט הייזער־בלאָקן און אויך גאַנצע גאַסן־פערטלען. אַ גרופּע פון 15 ביז 25 געטאָ־פּאָליציאַנטן, אונטער דער אָנפירונג פון אירן אַ פּאָליציי־אָפּיצער, האָט אַרומגענומען אַ הויז. דער טויער און אַלע דורכ־גאַנגען זיינען אָפּגעשלאָסן געוואָרן. דערנאָך האָט מען אַרויסגערופן אַלע איינוואוינער, אַן אונטערשיד פון עלטער און געשלעכט, זיי זאָלן אַראָפּגיין אונטן אויף אַ דאָקומענטן־קאָנטראָל. גרופּעס געטאָ־פּאָליציאַנטן זיינען דאָן אַדורכגעגאַנגען אין אַלע וואוינונגען און פעסטגעשטעלט צי אַלע איינוואוינער האָבן אויסגעפירט דעם באַפעל. דער אָנפירער — מערסטנס אַ פּאָליציי־אָפּיצער — האָט קאָנטראָלירט די אויסווייזן און באַפרייט אַלע, וואָס זייערע דאָקומענטן זיינען געווען גילטיק. די איבעריקע האָט ער אָפּגעשיקט צו די פּאָליציי־וואָגנס, וועלכע האָבן געווארט ביים טויער, און זיי זיינען אַריבערגעפירט געוואָרן צום „אומשלאָגפלאַץ".

אין פאַרלויף פון דער אויסזידלונגס־אַקציע האָט די אָנפירונג פון דער אידישער

פֿאַליציי רעקווּיזירט פֿאַר אירע באַדערפֿנישן אַלע לאָקאַמאַציע־מיטלען פון דער אומגעגנט.

ווי געזאָגט האָבן די דייטשן אין דער ערשטער צייט זיך נישט באַטייליקט אינם כאַפּן אידן צו אַרויסשיקונג. זיי האָבן נאָר געהיים געדראָט מיט אַריינמישונג, אויב דער באַפֿעל וועט נישט אויסגעפירט ווערן אָדער דער קאָנטיגענט וועט נישט דערפילט ווערן. דייטשע פֿאַליציי־אויטאָס זיינען אַרומגעפֿלויגן מיט אַ משוגענער שנעלקייט אין די לַיידיקע געטאָ־גאַסן און געשאָסן אין די פענסטער, אין די טויערן אָדער אין צופֿע־ליקע דורכגייער. אין געוויסע פֿאַלן האָט דער „אומזידלונגס־אַמט" זיך יאָ אַריינגע־מישט: דעם 23־טן יולי, למשל, האָבן די דייטשן אַרויסגעטריבן אַלע איינוואוינער פונם הויז מוראַנאָווסקע 44, צוליבן „פֿאַרברעך", וואָס אַ שויב־שפּליטער פון אַ פענסטער אין יענעם הויז איז אַראָפּגעפֿאַלן אויף אַ פֿאַרבייגייענדיקער גרופּע זשאַנדאַרמען. מיט עטלעכע טעג שפּעטער זיינען פֿאַר אַן ענלעכער עבירה אַרויסגעטריבן געוואָרן אַלע אידן פונם הויז זשאַלאזנע 80. די דייטשן האָבן דאַן אויך געדראָט מיט באָמבאַרדירן דעם גאַנצן געטאָ.

די פרייזן אויף שפּייז־אַרטיקלען זיינען געשטיגן מיט אַ ווילדער שנעלקייט. די קראָמען זיינען געווען פֿאַרמאַכט. דער גאַנצער האַנדל האָט זיך געפּירט אין די גאַסן, אין די דערמאָנטע פּרימאַרגן־שעהן און אָוונט־שעהן. די פרייזן זיינען געווען אומגעפֿער: 1 קילאָגראַם ברויט — 45 זלאָטי; 1 קילאָגראַם קאַרטאָפֿל — 15 זלאָטי; 1 קלג. פּוטער — 180 זלאָטי. דער הונגער און דערביי דאָס נישט האָבן קיין מעגלעכ־קייט צו פֿאַרקויפן חפצים און צירונג האָבן אַנטשיידן באַווירקט דעם גורל פון די אידן אין געטאָ, באַזונדערס אין חודש אויגוסט 1942.

פֿאַר די לייט פונם אַרדנונגס־דינסט — די געטאָ־פֿאַליציי, וועלכע האָט אַדורכ־געפּירט דעם גירוש כמעט ביזן סוף, האָט דאָס געדינט אַלס מקור פֿאַר באַרייכערונג דורך אויספּרעסונגען און עס האָט זיי געגעבן געלעגנהייט פֿאַר פּיניקונגען, הפקר־טאָטן און אכזריותן. דידאָזיקע אייגנשאָפּטן האָבן זיך נאָך אַנטוויקלט און געשטאַרקט אין די ווייטערדיקע עטאַפּן פון דער פֿאַרניכטונגס־אַקציע און אַרויסגעווייזן זיך אין פֿאַרמען פון פּראָסט־פּשוטע רויבעריי און גענגסטעריי.

דער אַקציע־אָנפּירער איז געווען יעקב לייקין[3], אַן אַדוואָקאַט, און זיינע מיט־העלפער: דער לייטער פונם אידישן אַרדנונגס־דינסט שערינסקי[4], וועלכער האָט פּריער

[3] זע זייט 72, באַמ. 2 — דער גירוש־באפעל.

[4] ווי מען גיט איבער איז ער געווען אַ משומד (פֿאַרן שמדן זיך איז זיין נאָמען געווען שענקמאַן), אַן אָפּיציר אין דער פּוילישער געהיים־פּאָליציי. נאָך פֿאַר דער מלחמה האָט ער געדינט די לייט פון דער לעצטער פּוילישער רעגירונג און זיך באַטייליקט אין שאָפן די אוקראינישע אַרגאַניזאַציע „הראָמאדא", וועלכע האָט מיטגעאַרבעט מיט דער פּוילישער רעגירונג און באַקעמפט דעם נאַציאָנאַל־אוקראינישן לאָגער. אין אָנהויב 1942, זייענדיק אַ קאָמענדאַנט פון דער געטאָ־פּאָליציי, איז ער אַרעסטירט געוואָרן ביי אַ פרווו אַדורכצושמוגלען

געדינט אין דער פּוילישער פּאָליצייַ, און איז ביים אָנהויב פון דער גירוש־אַקציע באַפרייט געוואָרן פון תּפיסה, וואו ער איז אָפּגעזעסן אַ שטראָף פּאַר שווינדלערייַ; שמערלינג — אַ געוועזענער האָטעל־באַזיצער, אַ סאַדיסט, אַ ווילדע חיה בצורת מענטש; ראָדע, אַ געוועזענער אונטער־אָפּיצער אין פּראַנצויזישן פרעמדן־לעגיאָן, — אָט די פּאַרשוינען האָבן טעראָריזירט די אידישע באַפעלקערונג און אויך יענע געטאָ־פּאָליציאַנטן, וועלכע האָבן נישט געוואָלט אָנטיילנעמען אין דער גירוש־אַקציע.

די דעמאָראַליזאַציע און פּאַרדאָרבנקייט, — וואָס זייַער מקור איז געווען אין דער „דערציאונג" פון דער דייטשער אַדמיניסטראַציע, וועלכע האָט אָנגעפירט מיט דער געטאָ־פּאָליציי, — האָבן זיך שטאַרק געלאָזט דערקענען אינם לעבן פון די אידישע מאַסן אין וואַרשעווער געטאָ און אויך אין די פּראָווינץ־שטעט אינם גאַנצן געביט פון דעם גענעראַל־גוווערנעמענט. די דייטשע מאַכט האָט געזאָרגט פּאַר אַ ריכטיקן „אויסוואָל" פון מענטשן־מאַטעריאַל פּאַר דער אידישער פּאָליציי. עס איז דעריבער קיין וואונדער נישט, וואָס דידאָזיקע לייט האָבן געטריי געדינט די דייטשע מערדער אויך בעת דער גירוש־אַקציע. צווישן די בריטיע אידישע מאַסן און די געטאָ־פּאָליציאַנטן איז אויפגעשטאָלט געוואָרן אַ דיקע מויער. די גאַנצע באַפעלקערונג פון אידישן קוואַרטאַל האָט זיך באַצויגן מיט טיפן האַס צו די דייטשע משרתים. כדי אינגאַנצן אונטערצוקויפן די פּאָליציאַנטן האָבן די דייטשן אַרויסגעגעבן אָלע זייערע נאָענטע און אפילו ווייטע קרובים באַפרייאונגס־דאָקומענטן מיט אַ סטעמפּל: „אונטערליגט ניכט דער אומזידלונג" (געהערט נישט צו אַרויסשיקונג). דערדאָזיקער צוזאָג איז, ווי אָלע אַנדערע דייטשע צוזאָגן, פאַרשטייט זיך, נישט אָפּגעהיט געוואָרן. אינם אַנט־שפּרעכענדיקן מאָמענט — אין דער לעצטער גירוש־תקופה — זיינען הונדערטער אידישע פּאָליציאַנטן מיט זייערע פרויען און קינדער אַוועקגעשיקט געוואָרן קיין טרעבלינקע.

די צום אַרויסשיקן־באַשטימטע אידן האָט מען צוגעשטעלט אויפן „אומשלאָג־פּלאַץ". דער קאָנצענטרירונג־פונקט, וואוהין מען האָט אַריבערגעפירט אָלע ארויסגע־שיקטע, איידער מען זיי אַריינגעזעצט אין די וואַגאָנעס, איז געווען דער אידישער שפּיטאָל טשיסטע אויף סטאַווקי־גאַס, ביי דער „טראַנספּערשטעלע". דאָרטן, אויפן אויפלאָדונגס־פּלאַץ איז געווען אַ זייטנצווייג פון דער באַן־ליניע און פונדאָרטן זיינען אַוועקגעגאַנגען די וואַגאָנעס אָנגעלאָדן מיט אידישע גירוש־קרבנות.

יעדן טאָג איז אָפּגעגאַנגען אַ טראַנספּאָרט פון 5 ביז 6 טויזנט אַרויסגעשיקטע אידן דורכשניטלעך. אין די נאָכמיטאָג־שעהן, פון 4 ביז 5, האָט מען אויפגעלאָדן די וואַ־גאָנעס. פון דער שפּיטאָל־געביידע זיינען די אידן געטריבן געוואָרן מיט אכזריותדיקע

אַ טראַנספּאָרט פּוטערוועַרק, אָבער ער איז באַפרייט געוואָרן פּאַרן גירוש אין יולי 1942, כדי צו טון די נידערטרעכטיקע אַרבעט זיינע אין וואַרשעווער געטאָ, און ער האָט געטריי מיטגעהאָלפן די נאַציס. ווערן אַטענטאַט אויף אים אין שמערלינג זע זייט 141, באַמערקונג 25.

קלעפ פון ביקסן־קאַלבעס און שטעקנס צום אויפלאַדונגס־פלאַץ. די שלעגער זיינען געווען אוקראינער. דער אויפלאַדונגס־פלאַץ איז באַשטאַנען פון צוויי טיילן: דער ערשטער טייל איז געווען פאַרבונדן פון איין זייט מיט די ביוראָען פונם „אומשלאַג־פלאַץ" און פון דער צווייטער זייט איז געווען אַ טויער צום צווייטן טייל, וואו עס האָט זיך געפונען דער באַן־צווייג. אויפן ערשטן פלאַץ איז פאַרגעקומען די „סעלעקציע" פון די געבראַכטע צום אַרויסשיקן. דער שטראָם מענטשן, מוטערס מיט זויג־קינדער אויף די העגט, מענער מיט שווער געפעק אויף די פלייצעס, מענטשן פון פאַרשידענע סאָציאַלע שיכטן, — אַלע זיינען זיי אַדורכגעגאַנגען צווישן צוויי רייען ס.ס.־לייט, וועלכע זיינען געשטאַנען פון ביידע זייטן שטראָם. אַ טייל פון די פיזיש־אַרבעטספעאיקע מענער איז אַריבערגעפירט געוואָרן אין „דולאָג" (דורכגאַנגסלאָגער) און פונדאַרטן זיינען זיי פונאַנדערגעשיקט געוואָרן אין פאַרשידענע אַרבעטס־לאָגערן. באַזיצער פון גילטיקע באַפרייאונגס־אויסווייזן זיינען באַפרייט געוואָרן נאָך שאַרפע פאַדערונגען מצד די „שאָפ"־לייטערס. אַלע איבעריקע — מינדעסטנס 90% — זיינען אַרויסגעפירט געוואָרן צו די לאַסט־וואָגאָנעס, וועלכע זיינען געשטאַנען גרייט אויפן זייטיקן באַן־צווייג. אין די ערשטע אַקציע־טעג האָבן די דייטשן אַרויסגענומען פונצווישן די געבראַכטע די אומפעאיקע צו אַרבעט און זיי דערמאָרדעט אויפן אידישן בית־עולם. דידאָזיקע מאָרדונג האָט געהאַט דעם מיין צו פאַרשטאַרקן ביי די אידן דעם אייגדרוק, אַז די איבעריקע — די אַרבעטספעאיקע — וועט מען טאַקי אַריבערשיקן אין אַנדערע ערטער.

אין יעדן וואָגאָן האָט מען דורכשניטלעך אויפגעלאָדן הונדערט מענטשן. די פויל־געשטאָפטע וואָגאָנעס זיינען אָפּגעשלאָסן געוואָרן פונדרויסן. דער וועג פון די אָפּגייענדיקע באַנען איז געווען — צום פאַרניכטונגס־ציל אין טרע־בלינקע.

דער צווייטער פערידאָ אין דער גירוש־אַקציע האָט זיך אָנגעהויבן מיטוואָך, דעם 29־טן יולי, מיט אַ קאָמבינירטער באַלאַגערונג פון הייזער־בלאָקן אויף די גאַסן נאַלעווקי און גענשע. דידאָזיקע באַלאַגערונג איז אָנגעפירט געוואָרן דורך ס.ס.־לייט און זי איז געווען באַגלייט מיט שיסעריין און אויך מיט באַלדיקע טויט־קרבנות. יענעם טאָג זיינען ליקווידירט געוואָרן אַסך קליינע וואַרשטאַטן און פאַב־ריקלעך. אַלע זייערע אַרבעטער, אויך די מייסטערס, זיינען אַרײַנגענומען געוואָרן אין דער מחנה אידן, באַוואַכטע דורך דער געטאָ־פּאָליציי. עס האָט זיך אָנגעהויבן דאָס נאָכקאָנטראָלירן די געזעצלעכקייט פון די אַרבעטס־דאָקומענטן. עס איז אָפּגעשאָפט געוואָרן די גילטיקייט פון אַלע דאָקומענטן, וועלכע זיינען אַרויסגעגעבן געוואָרן דורך דעם „שטאָטישן אויפזיכט־קאָמיטעט", דורך געוויסע אָפּטיילונגען פונם אידן־ראַט, דורך דער דערציאונגס־אָפּטיילונג, און אויך דורך אַ גאַנצע ריי פאַבריקן. מען האָט באַשטימט אַלס פרינציפּ, אַז די האַנטווערקער־וואַרשטאַטן זיינען איבעריק און ווערטלאָז פאַר

דער דייטשער פראָדוקציע. באַלד נאָך דעם האָט זיך אָנגעהויבן אַ לויפעניש אין די „זיכערע" אונטערנעמונגען, ווי: טעבענס, שולץ, „א.ע.ג." א.אַ.וו.

דעם 29־טן יולי האָבן זיך באַוויזן אויף די מויערן פּלאַקאַטן, אין וועלכע עס איז צוגעזאָגט געוואָרן יעדן איד, וועלכער וועט זיך פריוויליק מעלדן צו דער „אַריבער־פירונג" — דריי קילאָגראַם ברויט און איין קילאָגראַם מאַרמעלאַד (זע זייט 74, אויפרוף פונם לייטער פון אַרדנונגס־דינסט).

נאָך דער ליקווידירונג פון די אַרבעטס־ערטער איז די עקאָנאָמישע לאָגע פון די אידן געוואָרן אַ קאַטאַסטראָפאַלע. און די האָפענונג צו באַקומען דריי קילאָגראַם ברויט און אַ קילאָגראַם מאַרמעלאַד אויף אַ פערזאָן, האָט באַוואויגן אַסך מענטשן אַליין צו קומען אויפן „אומשלאָגפלאַץ". ווי געזאָגט, האָבן אויך מיטגעווירקט די „אויטענטישע" בריוו, וואָס זיינען אנגעקומען כלומרשט פון די אַרויסגעשיקטע, און אויך די באַראַיקנדיקע מעלדונגען פון 24־טן יולי[5]. ווען מיר וועלן געדענקען, אַז אַ טייל פון יעדער פאָמיליע איז שוין געווען אין די אַרויסשיקונגס־ערטער, און נישט־וויסנדיק די אמתדיקע לאָגע, האָבן די איבעריקע פאָמיליע־מיטגלידער געהאָפט צו טרעפן זיך דאָרטן מיט זייערע נאָענטע, — וועלן מיר קענען פאַרשטיין די פאַר אונז אויסטערלישע דערשיינונג, וואָס הונדערטער, און דערנאָך טויזנטער אידן זיינען אַליין געקומען צו די קאָנצענטריר־פונקטן סיי אייזיקוויייז און סיי אין גרופּעס, צופּוס אין אויף וועגענער און מיט ריקשעס, יעדערער מיט זיין פעקל אין האַנט אַדער אויף דער פלייצע. גאַנץ אָפט האָט מען געקענט זען גרופּעס קינדער — אַכט־און צען־און צוועלף־יעריקע — וועלכע זיינען געגאַנגען צום „אומשלאָגפלאַץ" כדי אַריבערצופאָרן צו זייערע עלטערן...

כאַראַקטעריסטיש פאַר דער צווייטער גירוש־תקופה איז געווען די באַלאַגערונג פון הייזער און גאַסן, וועלכע איז אַדורכגעפירט געוואָרן דורך מיטגלידער פון „אייזאַץ ריינהאַרד", וואָס איז געווען באַקאַנט אונטערן נאָמען „פערניכטונגס־קאָמאַנדאָ". פאַקטיש האָבן זיי אָנגעפירט די גאַנצע אויסזידלונגס־אַקציע אין דער צווייטער תקופה איז געווען אַ גאַנץ־אַנדערער ווי אין דער ערשטער. במשך פון טאָג זיינען פאָרגעקומען צוויי „אַקציעס": איינע פאָרמיטאָג און די אַנדערע נאָכמיטאָג. די גרופּע, וועלכע האָט אַדורכ־געפירט די אַקציע איז באַשטאַנען פון 10—12 ס.ס.־לייט אין אויטאָס אַדער אויף ריקשעס, 50 ביז 100 אוקראינער, ליטווינער און לעטן און אויך אַ 250—300 געטא־פאָליציאַנטן, פוס־גייער און ראַדפאָרער. וועגן אַקציע־פלאַן האָט מען אָנגעזאָגט אין לעצטן מאָמענט. דער אָנגעצייכנטער טייל פון גאַס איז פולשטענדיק אָפּגעשלאָסן

[5] דאָס מיינט מען די מעלדונג, וועלכע עס האָט פאַרעפנטלעכט דער אידן־ראָט נאָך דער ערן־פאַרזיכערונג פון די ס.ס.־אָפיצערן, אַז די אַרויסגעשיקטע אידן וועט נישט געשען קיין שום בייז. זע זייט 73 פריער: „מעלדונג פון דעם אידן־ראָט" און באַמערקונג 4 דאָרט.

געווארן, און מען איז באלד צוגעטרעטן צום אויסליידיקן די הייזער. די בלאקאדע איז אדורכגעפירט געווארן אין א בליץ־שנעלן שטורם־אנגריף. אלע דורכגאנגען זיינען הערמעטיש פארמאכט געווארן. די דייטשן און די יונאקעס — אוקראינער, ליטווינער — באוואפנטע מיט ביקסן, מאשינגעוועהר און רעוואלווערן זיינען ארומגעלאפן איבער די טרעפ־ארייגאנגען און מיט געשרייען און געטומל באפוילן אלעמען ארויסצוגיין אונטן: „אלע יודען ראוס, אלע יודען רוינטער!", קראנקע און זיך־אויסבאהאלטנדע זיינען דערשאסן געווארן גלייך אויפן ארט. אונטן, אין גאס האט מען אלעמען צונויפ־געשלעפט אין איין גרופע, וואס איר צאל איז געווען פון מינוט צו מינוט, און וועו זי האט דערגרייכט 2—3 טויזנט האט מען זי אונטער א שטארקער באוואכונג אפגעפירט אויפן „אומשלאגפלאץ". פון מאל צו מאל האט מען די מענטשן אפריער ארייגעפירט אין דער שפיטאל־געביידע, אבער מערסטנס האט מען זיי אוועקגעפירט דירעקט צו די וואגאנעס. ביי די אקציעס איז בכלל נישט פארגעקומען, אז מען זאל עמיצן באפרייען אויפן סמך פון אן ארבעטס־צייגניש, „אויסווייז" אדער „מעלדע־קארטע" פון עפעס א פאבריק אדער וואירשטאט. דאקומענטן מיטן סטעמפל פון געניראל־גוווערנעמענט זיינע צעריסן געווארן ווי קיין שום ווערט. אלס ארבעטנדיקע זיינען אנערקענט געווארן נאר יענע אידן, וועלכע זיינען פאקטיש געווען באשעפטיקט בשעת־מעשה און האבן זיך כסדר געפונען אין די געביטן פון די דייטשע „שאפן".

א גאנצן טאג, פארמיטאג און נאכמיטאג, האט מען געקענט זען מחנות ארויסגע־שיקטע, מיט פעקלעך און אן פעקלעך, וועלכע זיינען ארויסגעטריבן געווארן פון די דירות, אפילו נישט ווי געהעריק אנגעטוענע, — זיי אלע זיינען געגאנגען אונטער דער גירוש־וואך אינם טראגישן מארש צום „אומשלאגפלאץ". די וואך־באגלייטער, סאלדאטן און ס.ס.־לייט האבן געשאסן אן אויפהער, אמאל — אין דער לופט, כדי אפצו־שרעקן, און אפט — אין די, וועלכע האבן געפרווווט זיך ראטעוונען און אנטלויפן. עס זיינען געגאנגען גרויסע מאסן געשלאגענע און דערשלאגענע אידן, מיט שגעון־צייכנס אין זייערע אויגן, זיי זיינען געגאנגען פארצווייפלטע און פארטעמפטע, מיט זיי זיינען געגאנגען גרויסע גרופעס קינדער ארויסגעטריבענע פון זייערע קינדער־היימען און קינדער־גערטנער צוזאמען מיט זייערע דערציערס און פארוואלטערס. — ווער וועט נקמה נעמען פאר זייער אלעמענס בלוט?

צווישן 10־טן און 16־טן אויגוסט זיינען אויסגעקלעפט געווארן פיר פלאקאטן, איינער נאכן אנדערן, וועגן ענדערונגען אין די געטא־גרעניצן. דער אידישער געטא איז ארייגעפאלן אין דער פאנג־שטייג פון די א י נ ע ר ל ע כ ע איבערזידלונגען. דאס האט ווידער דערמעגלעכט די דייטשן צו דערגרייכן זייער ציל: א) אפצוווענדן די אויפמערקזאמקייט פון די געטא־איינוואוינער פון דער כסדר פארגעקומענער פאר־ניכטונגס־אקציע, ב) צווינגען די אידן איבערצולאזן אין זייערע וואוינונגען זייער גאנצן האב און גוטס. אסך פון די, וועלכע האבן געווארט ראטעוונג דאס פארמעגן זיינען

געכאַפט געוואָרן צום „אומשלאָג". דערביבער האָבן אַסך אידן מפקיר געווען אַלץ וואָס זיי האָבן פאַרמאָגט און זיי זיינען פאַרבליבן צוזאַמען מיט זייערע משפחות אין די פאַבריק־געביטן.

די אַרבעטער אין די דייטשע אונטערנעמונגען האָבן באַקומען אין זייער רשות הייזער־בלאָקן. די גאַסן פונם געטאָ, וועלכער האָט זיך כסדר אייגעשרומפט און פֿאַרקלענערט זיינען פול געוואָרן מיט פֿאַרקאַנעס און מיט שטעכדראָט־פאַרצוימונגען. אָבער אויך די הייזער־בלאָקן פון די אַרבעטער זיינען געווען אומסטאַביל, אויך אין זיי איז מען נישט געווען געזיכערט געגן באַלאַגערונגען. קיינער איז נישט געווען זיכער מיטן דאַך איבערן קאָפּ.

בשעת די אָקציעס אָפּצורייניקן די הייזער־בלאָקן פון אומלעגאַלע עלעמענטן האָבן זיך ווידער איבערגעחזרט די פאַלן פון מאַסן־רויב און מאָרד. די אָפּרייניקונגס־אָקציע אויף נאַוואָליפּיע־גאַס, צווישן סמאָטשע און קאַרמעליצקע, וועלכע איז פאָרגע־קומען דעם ערשטן אויגוסט האָט געבראַכט אַ רעזולטאַט פון 2000 אַרויסגעשיקטע און צענדליקער געהרגעטע.

שטופנווייז האָט אָנגעהויבן אַרייַנצודרינגען אין די מוחות פון דער גטאָ־באַפעלקערונג די איבערציגונג, אַז די דייטשן פאָרשיקן די אַרויסגעטריבענע קיין טרעבלינקע און ברעגען זיי דאָרט אום אין שרעקלעכע פיניקונגען. פון צייט צו צייט פלעגט זיך שטילערהייט פונאַנדערטראָגן אַ קלאַנג וועגן די שוידערלעכקייטן אין טרעבלינקע. צענדליקער מענטשן, וועלכע זיינען מיט נסים אָנטלאָפן פון דעם ריזן־שעכט־הויז האָבן דערציילט זייערע „איבערלעבונגען". ביי אַזאַ אָטמאָספער פון כסדרדיקער אומזיכערקייט, פון אָפּטע ענדערונגען אין די וואויינערטער און פון פיזישן און פסיכישן טעראָר האָבן די דייטשן אויפגעהערט זיין פאָראינטערעסירט אין פאָר־באָרגן דעם אמתן באַדייט פון זייער אָקציע פאָר די איבעריקע וואָרשעווער אידן. זיי האָבן נאָר געוואָלט, אַז מען זאָל זיך נישט דערוויסן וועגן דעם אין אויסלאַנד — און אויך דאָס איז זיי געלונגען.

דער „אומשלאָגפּלאַץ" איז געוואָרן אַ סינאָנים פון טויט. עס האָבן שוין אויפ־געהערט צו מעלדן זיך פרייוויליקע צו אַרויסשיקונג. די געטאָ־באַפעלקערונג האָט זיך אָנגעהויבן באַהאַלטן אין קעלערס, אין פאָרלאָזטע הייזער, אין חורבות און אין כלערליי אַנדערע באַהעלטנישן.

אינמיטן אויגוסט איז בטל געוואָרן די גילטיקייט פון די פאַבריק־דאָקומענטן און אָנשטאָט זיי זיינען אַרויסגעגעבן געוואָרן רעגיסטריר־קאָרטן, געשטעמפלט דורך דעם „זיכערהייטס־דינסט". תחילה האָבן די דייטשן אָנערקענט דידאָזיקע נייע אָרבעטס־דאָקומענטן און אזוי אָרום האָבן זיי ווידער פאָרשפּרייט דעם גלויבן, אַז דער נייער דאָקומענט איז אַ שוץ געגן אַרויסשיקונג. מענטשן האָבן ווידער געגומען לויפן און יאָגן זיך נאָך „מעלדע־קאָרטן" מיטן סטעמפּל פון ס.ס., און אַ טייל פון זיי האָט אויך

פאַרמאָגט אַ צוגאָב־סטעמפל: „אונטערליגט ניכט דער אומזידלונג". די געשיכטע פון אָט דעם אַזוי דראַמאַטישן פעריאָד פאַר די געטאָ־אייינוואוינער איז רייך מיט זייער טראַגי־קאָמישע סצענעס פון דער יאָגעניש נאָך די ישועה־ברענגענדע „מעלדע־קאָרטן". די דייטשן איז ווידער געלונגען צו שאַפן אַן אייגדרוק פון אונטערשידן צווישן גרופּעס בעסערע אַרבעטער און ערגערע אַרבעטער. דער ליגן וועגן די נייע געסטעמ־פלטע דאָקומענטן איז געוואָקסן און אויפגעבלאָזן געוואָרן אין אַזאַ מאָס, אַז עס האָבן ווידער אָנגעהויבן אָנקומען צום „אומשלאָגפלאַץ" נייע מענטשן־מחנות, וועלכע האָבן געהאַט צוטרוי צו די רייד פון די דייטשע אָפיצערן.

די צווייטע גירוש־תקופה איז אייגנטלעך געווען אייגעטיילט אין דריי עטאַפּן. דער ערשטער עטאַפּ: באַלאָגערונג אויף הייזער און גאַסן ביי דער באַטייליקונג פון דייטשן, יונאַקעס און אידישע פאָליציאַנטן; דאַמאָלסט זיינען אויך ליקווידירט געוואָרן געוויסע אַרבעטס־פלעצער, ווי וואַלדעמאָר שמידט, קאַרל היינץ מילער, אַסטראַ־ווערקע, ט. טעפּיצין אונד מ. פאָן שעניאוסקאָ, און אַלע זיינע אַרבעטער זיינען אַוועקגעשיקט געוואָרן צום „אומשלאָגפלאַץ". דער צווייטער עטאַפּ, — אין חודש אויגוסט, — איז געווען געווידמעט אינערלעכע אַריבערפירונגען אינם געטאָ. דער דריטער עטאַפּ: די ליקווידירונג פון קליינעם געטאָ. אַלע אידן, — אויסער די אַרבעטער אין די פאַבריקן וו. צ. טעבענס און ווילהעלם דערינג, — וועלכע האָבן געוואוינט אין אידישן קוואַרטאַל, דרומדיקער פון כלאָדנע גאַס, זיינען געצוואונגען געווען צו פאַרלאָזן זייערע דירות אין פאַרלויף פון 24 שעה. די דייטשן איז דאָן געלונגען מיט איין קלאַפ צו באַקומען דעם גאַנצן פאַרמעגן פון צענדליקער טויזנטער אַרויסגעשיקטע, וואָס האָט באַטראַפן צענדליקער מיליאָנען זלאָטעס. די אָנגעלעגנהייטן פון אידישן אייגנטום האָבן זיך געפונען אין די הענט פון אַ ספּעציעלן אָמט „ס.ס.־ווערט־ערפאַסונג",[6] וועלכער האָט געאַרבעט אומאויפהערלעך ביז העלפט נאָוועמבער 1942. אויסערדעם האָבן די דייטשן דאָמאָלסט אויך באַלאָגערט די פריער־באַשטימטע וואוין־הייזער און אַלע אייגנוואוינער אָוועקגעשיקט קיין טרעבלינקע. אין דעם דריטן עטאַפּ איז, אויסער די פריערדיקע גירוש־אַקציעס, אויך פאָרגעקומען אַ באַלאָגערונג אויף די „שאָפן".

דידאַזיקע באַלאָגערונג האָט פאַרלאָשן דעם לעצטן פונק פון האָפנונג.

אינצווישן איז דערשינען אָן אינערלעכער צירקולאָר פונם אַרבעטס־אָמט, אין וועלכן עס זיינען באַצייכנט געוואָרן מיט ספּעציעלע ציפערן יענע אידישע אַרבעטער, וואָס זיינען באַשטימט געוואָרן פאַר „שאָפן" און פאַר דייטשע אַרבעטס־פלעצער אויף דער אַרישער זייט. דער צירקולאָר האָט אַרומגענומען 30 טויזנט מענטשן, ווייל לויט אַ מעלדונג פון 16־טן אויגוסט זיינען די פאַמיליע־מיטגלידער פונם אַרבעטער אָנער־קענט געוואָרן אַלס נישט־אַרבעטנדיקע.

[6] אין אַ שפּעטערדיקער צייט האָבן די געטאָ־קעמפער אונטערגעצונדן די לאָגערן פון דעם אָמט, כדי אידיש פאַרמעגן זאָל נישט אָנקומען אין דייטשע הענט.

דער דייטשער אַנפאַל אויף די „שאַפן" איז געקומען פלוצלינג. זיי האָבן אַרויס־געגומען אַלע אַרבעטער אויפן פאַבריק־הויף און אויסגעשטעלט זיי אין דרייפאַכע ריי־ען. מיט ווילדע געשרייען, שיסעריי־ען און אוממענטשלעכע קלעפ איז פאַרגעקומען דער אויסוואָל פון די גליקלעכע, וועלכע טויגן צו פיזישער אַרבעט און זיינען באַפרייט פון גירוש. אין די ריי־ען האָבן זיך געפונען אַסך אַזעלכע, וועלכע זיינען שוין איינמאָל און צוויי מאָל און אפילו פינף מאָל געכאַפט געוואָרן צום „אומשלאַגפלאַץ" און האָבן זיך געראַטעוועט דורך אַנטלויפן אָדער דורך אַרויסשפרינגען פון די וואַגאָנעס אין סאַמע שנעלסטן גאַנג. די דייטשן האָבן זיך שוין מער נישט געריכט מיט די פאַבריק־באַדערפנישן; עס זיינען געווען פאַלן, וועו זיי האָבן אַרויסגענומען פון די „שאַפן" די נויטיקסטע אַרבעטער און די וויכטיקסטע פאַכלייט. נאָר אין געציילטע פאַלן האָט געהאָלפן די אַריינמישונג פון די דייטשע פאַבריק־לייטונגען. אין אַלגעמיין זיינען אויך די פאַבריק־אַרבעטער געווען אין די וואַגאָנען אויפן וועג קיין טרעב־לינקע — גלייך צום טויט.

במשך דעם חודש אויגוסט זיינען ליקווידירט געוואָרן אַלע קינדער־הייזער, טאָג־היימען, קינדער־גערטנער, אויפהאַלט־און יתומים־הייזער. מיט דער גאַנצער אכזריות און פעדאַנטישקייט האָבן די דייטשן פאַרטיליקט די אידישע קינדער — די צוקונפט פון פאָלק. כמעט אין יעדן טראַנספאָרט, וואָס איז אָפגעשיקט געוואָרן צום אַריבערפירונגס־פלאַץ איז געווען אַ גרעסערע אָדער קלענערע גרופע קינדער פון פאַרשידענע אַנ־שטאַלטן. זיי האָבן מאַרשירט מיט אָפגעגאָלטע קעפלעך, זייער קליידונג איז באַשטאַנען פון העמדלעך, קורצע הייזלעך אָדער קליידלעך, און הילצערנע סאַנדאַלן אויף די באַרוויסע פיס. אַלע קינדער האָבן נישט געהאַט מיט זיך קיין שום פעקלעך, אָפט אפילו נישט געגוג שפייז, — אַלע זיינען זיי געווען פאַראורטיילט אַרויסגעשיקט צו ווערן צום, פאַר זיי צוגעגרייטן, טויט.

אין פאַרלויף פון אָט דער גאַנצער צווייטער תקופה האָבן די דייטשן נישט דערלאָזט צו קיין מינוט פון אָפרוּ און נאָכדענקען. די קלעפ זיינען געפאַלן אייניגער נאָכן אַנדערן. ביים סוף איז די מורא פון די אידן פאַר די דייטשן געווען גרעסער ווי זייער מורא פאַרן טויט גופא.

די „אומשלאַגפלאַץ"־אַקציע איז ראַדיקאַל געענדערט געוואָרן. עס זיינען פאַר־שוואונדן אַלע סימנים פון קאמופלאַזש און אָנשטעל. אויסער אייניקלע אויסנאַמען זיינען אַלע אויפגעלאָדן געוואָרן אין די וואַגאָנעס.

סוף אויגוסט האָט עס אויסגעזען, ווי די אַקציע וואָלט געהאַלטן ביים פאַר־ענדיקט ווערן. דער אידישער שפיטאָל האָט באַקומען אַ באַפעל אומצוקערן זיך אויף סטאַווקי־גאַס. דערמיט האָבן די דייטשן ווידער אָפגענאַרט די אידן. זיי האָבן „איבער־צייגט", אַז דאָס אומקערן דעם שפיטאָל אויף סטאַווקי־גאַס איז אַ באַווייז פאַר דעם שלוס פון דער אַקציע. די „רעגיסטראַציע"־טעג, צווישן 6־טן און 16־טן (12־טן)

סעפטעמבער, ווען צוזאַמען מיט אַנדערע טויזנטער קרבנות האָט מען אויפגעלאָדן אין די אַרויסשיקונגס־וואַגאָנעס אַלע טויזנט קראַנקע פונם שפּיטאָל, צוזאַמען מיטן גאַנצן מעדיצינישן און טעכנישן פּערסאָנאַל, — דאָס האָט שוין דערווייזן ווי אילוזאָריש עס איז געווען די האָפענונג אויף דער פאַרענדיקונג פונם גירוש.

אין דעם באַריכט קען מען נישט פאַרבייגיין מיט שווייגן אויך די טעטיקייט פון דער אידישער פּאָליציי און פון דעם הילפס־דינסט, מיטן נאָמען: אידישע ערשטע הילף. די אייגנשאַפטן, וועלכע האָבן זיך אַרויסגעוויזן באַלד ביים אָנהויב פון דער אַקציע, האָבן זיך נאָכמער פאַרטיפט און אַנטוויקלט אינם פאַרלויף פונם גירוש. די שטענדיקע עסקים מיט דער דייטשער פּאָליציי און מיט דער „בלויער פּאָליציי" (די פּוילישע פּאָליציי), דער שותפותדיקער רויב ביי די אידישע מאַסן, דאָס אַלץ האָט געשאַפן אַ מצב, אַז די אידישע באַפעלקערונג האָט זיך דערווייטערט און אָפגעשיידט פון די געטא־פּאָליציאַנטן ווי פון אַבסאָלוט פרעמדע מענטשן, מיט וועלכע ס׳איז נישטאָ קיין שום שייכות. אָבער אין די רייען פונם אַרדנונגס־דינסט זיינען אויך געווען אַזעלכע, וואָס די גרוילן פון דער גירוש־אַקציע האָבן זיי אויפגעטרייסלט און זיי האָבן נישט געוואָלט מיטמאַכן די געמיינע תליינישע אַרבעט. געוויסע פונקטוישן זיי האָבן אַרויסגעוויזן אַסך העלדישקייט אָפּראַטעוועדיק צענדליקער פרויען און מענער פונם „אומשלאָג־פּלאַץ". די מסירות־נפש פון דידאָזיקע מענטשן האָט זיך דאָס רוב געענדיקט מיט זייער טויט פון אַ דייטשער קויל. אַזאַ איז געווען דער גורל פונם פּאָליציאַנט קאַפּלאַנסקי (לפ״ג), למשל, און פון נאָך אַנדערע. אייניקע פון זיי האָבן ווייטער אויסגעפירט זייער „דינסט" אָבער נאָר אַלס הילפס־כוחות.

אין דער צווייטער העלפט אויגוסט האָבן זיך אָנגעהויבן ווייזן די ערשטע צייכנס פון אידישער געגן־אַקציע. אַלס תשובה אויף דער שחיטה זיינען פאַרגעקומען אַ גאַנצע ריי — בערך 100 — אונטערצינדונגען פון דייטשע סחורה־לאָגערן און זאַמל־ערטער אין געטאָ און אָן אָנפאַל — אַ נישט־געלונגענער, אויפן שטאַב פונם „אומזידלונגס־אַמט" אויף זשעלאָזנע גאַס 103. עס איז אויך פאַרגעקומען דער אַטענטאַט אויף ש ע ר י נ ס ק י ן, וועלכער איז תחילת נישט געלונגען אָבער צום צווייטן מאָל איז ער געלונגען[7]. אין יענער צייט האָט זיך אָנגעהויבן אַ שטילע אָבער ענערגישע פראָפּאַגאַנדע־אַרבעט אויפצוקלערן דעם אמתן באַדייט פונם גירוש. עס זיינען פאַרשפּרייט געוואָרן צווישן די מאַסן פלוגבלעטער, וועלכע האָבן געשילדערט די וואַרשעווער געשעענישן און דעם פאַרניכטונגס־לאָגער אין טרעבלינקע. און די אידן זיינען אויפגע־פאָדערט געוואָרן צו אַקטיוויטעט. די אָנשטרענגונגען פון די געזעלשאַפטלעכע גרופּעס האָבן זיך אָנגעשטויסן אין שוועריקייטן און די גרעסטע און וויכטיקסטע פון זיי איז געווען דאָס נישט האָבן קיין מעגלעכקייט פון באַוועגונג און פאַרבינדונג. עס

[7] וועגן שערינסקי זע זייט 83, באַמ. 4 און זייט 141, באַמ. 25; וועגן נישט געלונגענעם אָנפאַל אויף דעם „אומזידלונגס־אַמט" זע זייט 141, באַמ. 24.

איז געווען שווער איבערצוגיין פון הויז צו הויז, און שוין־אָפגערעדט פון איין גאַס אין דער אַנדערער. ביי אַזעלכע אומשטענדן און אין אַזאַ אַטמאָספער איז נישט גרינג צו פירן אַן אונטערערדישע טעטיקייט.

דאָנערשטאָג און פרייטאָג, — דעם 3־טן און 4־טן סעפטעמבער, — זיינען אין וואַרשעווער געטאָ־געביט פאַרשטאַרקטע באַלאַגערונגען אויף „שאָפן"; ס.ס.־לייט אין דער באַגלייטונג פון יונאַקעס (אוקראינער, ליטווינער) האָבן פון מאָל צו מאָל אָוועקגעפירט צום „אומשלאָגפלאַץ" עטלעכע הונדערט פאַבריק־אַרבעטער. די קרבנות זיינען אויסגעוויילט געוואָרן סתם ווי עס האָט זיך פאַרגלוסט די אויסוויילער. אויסער די „שאָפן" האָט נאָך געפלעמלט אַ אידיש לעבן אין די קעלערן און אין די היילן פון געטאָ. נאָך דעמדאָזיקן „אויסוואָל" איז די צאָל אידן אין די „שאָפן" פאַר־קלענערט געוואָרן אויף נאָך 25—30 פראָצענט.

אויף שבת דעם 5־טן סעפטעמבער — זיינען פאָרגעקומען פאַרשטאַרקטע באַ־לאַגערונגען אויף די „שאָפן". אין יענעם טאָג האָבן באַזונדערס געליטן די אַרבעטס־פלעצער פון די אונטערנעמונגען ב. האלמאן און וואַלטער צעזאַר טעבענס.

שבת־צו־נאַכט, צוויי אַזייגער, האָט די קאָמאַנדאַנטור פונם אַרדנונגס־דינסט באַקומען אַ באַפעל פון „אומזידלונגס־אַמט", — וועלכער האָט זיך געוופן „פערזיכ־טונגס־קאָמאַנדאָ" — צו זיין גרייט צו אַן אַקציע 6 אינדערפרי. גלייכצייטיק איז דער קאָמאַנדאַנטור איבערגעגעבן געוואָרן דער אינהאַלט פון דער מעלדונג, וועלכע האָט געדאַרפט פאַרעפנטלעכט ווערן אינדערפרי און אויסגעקלעפט ווערן אויף די געטאָ־מויערן אין דייטש און אין פויליש[8].

אַנטשפרעכנדיק דעם דאָזיקן באַפעל זיינען די סערזשאַנטן פון דער אידישער פּאָליציי אויסגעשטעלט געוואָרן אויף נייע וואַך־פּאָסטנס אינמיטן פון די אין־דער־מעלדונג־אויסגערעכנטע גאַסן. מען האָט אַרומגעצוימט מיט שטריק דעם נייעם אייג־געשרומפענעם און פאַרקלענערטן געטאָ־געביט, אין וועלכן עס האָט געדאַרפט פאָר־קומען דער לעצטער פּקט פון דער גרויסער טראַגעדיע פון וואַרשעווער אידנטום, וואָס איר נאָמען איז געווען „אויסזידלונג".

---

[8] דאָס רעדט זיך ווען באַפעל, לויט וועלכן אַלע אידן אָן אויסנאַם האָבן געדאַרפט זונטאָג דעם 6־טן סעפטעמבער 1942 ביז 10 פאָרמיטאָג צונויפזאַמלען זיך אין עטלעכע גאַסן צו רעגיסטראַציע־צוועקן. אידן איז דעריבער דערלויבט געוואָרן אַרויסצוגיין אין גאַס יענעם שבת־צו־נאַכט פון 5־טן אויפן 6־טן סעפטעמבער און אַנגרייטן שפּייז אויף צוויי טעג און כלים אויף טרינקען. עס איז זיי פאַרבאָטן געוואָרן צו שליסן די הייזער, און — ווער עס וועט נישט פאָלגן, וועט דערשאָסן ווערן. פונם טעקסט פון באַריכט זעט מען, אַז די מעלדונג האָט געדאַרפט פאַרעפנטלעכט ווערן זונטאָג, דעם 6־טן סעפטעמבער אינדערפרי. עס לאָזט זיך דעריבער נישט דערקלערן ווי אַזוי האָט זי אַנטהאַלטן אַן אַנווייזונג וועגן דערלויבן די אידן אַרויסצוגיין שבת־צו־נאַכט; אין דער מעלדונג גופא איז אַנגעגעבן דער טערמין פון 5־טן סעפטעמבער. ווי עס גיבן אונז איבער געראַטעוועטע, זיינען די מעלדונגען פאַרעפנטלעכט געווען שבת־צונאַכט אין די שפּעטע שעהן, און די גענטאָ־פּאָליציאַנטן האָבן אַלאַרמירט די אידישע באַפעלקערונג.

היות ביז 10 אזייגער האָבן אַלע, אָן אויסנאַם, שוין געדאַרפט געפינען זיך אין געטאָ־גענעט לויט די נייע גרעניצן, זיינען אַלע גאַסן, וועלכע פירן צום געטאָ גיך פול געווארן מיט מענער, פרויען און קינדער. די איבערגעבליבענע וואַרשעווער אידן זיינען איבעראַשט געווארן דורך דער נייער מעלדונג און נאָר גיך האָבן זיי ווידער געצאָלט מיט בלוט. מענטשן האָבן מיטגענומען מיט זיך די נויטיקסטע זאַכן און צירונגס־שטיק, אַנדערע האָבן אויך געטראָגן פעקלעך אויף די פלייצעס, האַנט־זעק; געווען אויך אַזעלכע, וואָס האָבן געפירט האַנט־וועגעלעך מיט פול־אָנגעשטאָפטע וואַליזעס. מען האָט דאָך געוואוסט, אַז אַלץ וואָס עס בלייבט איבער אין די אָפן־געלאָזטע וואוינונגען וועט צעריבט און צוגענבעט ווערן. אמת, דאָסמאָל איז געווען אַסך קלענער די צאָל אידן, וועלכע האָבן מיטגענומען זייערע זאַכן אויף די נייע ערטער, ווייל פון דער ביטערער דערפאַרונג מיט אַ פאָר וואָכן פריער האָבן זיי שוין געוואוסט, אַז מען דאַרף זיך דערמיט נישט באַשעפטיקן. מענטשן זיינען געגאַנגען אייגצלווייז און אין גרופּעס, און אויף די פנימער ביי אַלעמען איז געלעגן די גרויסע זאָרג און פחד פאָר דער נייער „רעגיסטראַציע", וואָס קיין גוטס האָט מען זיך נישט געקענט ריכטן פון איר.

פאָר אַזייגער 10 אינדערפרי האָבן דורך די גאַסן אויפן וועג צום נייעם געטאָ מאַרשירט גרויסע גרופּעס אידן פון די „שאָפּ־אַרבעטער, וועלכע האָבן געוואוינט צוזאַמען אין די הייזער־בלאָקן. עס זיינען דאָ צוגעקומען די שאָפן: שולץ עט קאָמפּ, ק ג. שולץ, קורט הערליך, אָקסאָקאָ, שיללינג, טעבענס פון לעשנע גאַס, — דער טעבענס־„שאָפּ" פון פראָסטע־גאַס האָט שוין נישט עקזיסטירט, ווייל דאָרטן איז שוין פאַרגעקומען די „רעגיסטראַציע" שבת, — האלמאן, האפמאן, אָקסמאן, הערמאן ברויער, די „שאָפן" פון דער „הערעס־אונטערקונפט־פאַרוואַלטונג", די „ווערק" 1, 2, 3, די בערשטערס, די פאַפּיר־אַרבעטער, די אונטערנעמונגען יודעקס, פעליקס, דערינג און אויך די מיטאַרבעטער פון „יודען־ראַט". צענדליקער טויזנטער אידן זיינען אַרייַנגע־קוועטשט געוואָרן אין אַ קליינער צאָל גאַסן פונם נייעם געטאָ און דאָרט אָפגעוואָרט זייער גורל. די גאַסן מילע, פלאַץ־פאַריסאָווסקי, לובעצקי זיינען ביז דער לעצטער שפּאָרע ממש איבערפולט געוואָרן מיט מענער, פרויען און קינדער.

אַ זייגער 10 זיינען נעבן די אידישע וואַך־פאָסטנס דערשינען דייטשן צוזאַמען מיט אוקראינער און לעטן צו באַוואָכן די נייע געטאָ־גרעניצן — דעם פאַרברייטערטן אויפלאָדונגס־פלאַץ. פון יענער זייט גרעניצן האָט זיך באַלד געלאָזט הערן אַ שיסעריי, דאָס האָבן די דייטשן אויסגעפירט זייער צוזאָג צו שיסן אין יעדערן, ווער עס האָט נישט באַווייזן אָנצוקומען צו דער צייט אין נייעם געטאָ. אַ זייגער 11 האָבן ס.ס.־לייט אָנגעהויבן אַדורכצופירן די „רעגיסטראַציע", וועלכע האָט געדויערט אַ גאַנצע וואָך, פון זונטאָג, דעם 6־טן סעפּטעמבער, ביז שבת דעם 12־טן סעפּטעמבער[*]. די „רעגיסטראַציע"

[*] די צוואַנגס־קאָנצענטרירונג פון די אידן אין יענער וואָך, אין די פריער־דערמאָנטע גאַסן, האָבן די וואַרשעווער אידן אַ נאָמען געגעבן: „דער קעסל". דערפאַר ווערט דערדאָזיקער אויס־

איז אויסן געווען אַ „דורכקעמונג", — אַ צוגאַב־אויסוואַל פון קרבנות קיין טרעבלינקע צווישן די באַשעפטיקטע אין די „שאָפן" און אויך צווישן די נישט־באַשעפטיקטע. אין פּאַרלויף פון יענער וואָך האָבן די דייטשן אַוועקגעשיקט קיין טרעבלינקע 50 טויזנט אידן, מענער, פרויען און קינדער. לויט די אין יענער צייט אַנגעקומענע ידיעות פון טרעבלינקע האָט דאַמאַלסט דער פאַרניכטונגס־אַפּאַראַט געאַרבעט גאַנצע מעת־לעתן אַן אויפהער, ווייל פון וואַרשע זיינען כסדר אַנגעקומען מאַסן־טראַנספּאָרטן.

די „רעגיסטראַציע" איז פאַרגעקומען אויף אַזאַ אופן: צו די פאַרזאַמלטע אידן פון אַ באַשטימטן „שאָפ" פלעגט קומען אַן ס.ס.־אָפיצער אין באַגלייטונג פון אוקראַינער און אַ דייטשן קאַמיסאַר אָדער אַ „שאָפ"־אייגנטימער און ער האָט אַנגעהויבן „אויס־ווייַלן". די באַשטימטע צום אַרויסשיקן קיין טרעבלינקע האָט ער באַפּוילן צו שטעלן זיך אויף דער רעכטער זייט. אין אַ געוויסן מאָמענט האָט ער געהייסן איבערריסן די „אויסווייַלונג" און די איבערגעבליבענע האָט ער באַפּוילן אַנצושליסן זיך אין דער גרופּע, וועלכע איז באַשטימט געווארן צום אַוועקשיקן. ביי אײַן „שאָפ" האָט מען באַפּוילן אַלע רעגיסטרירטע זיי זאָלן זיך אַראָפּלאָזן אויף די קני אינמיטן גאַס, ווער עס האָט אַביסל פאַרשפּעטיקט אויסצופירן דעם באַפעל איז דערשאָסן געווארן אויפן אָרט און די טויטע קערפּערס זיינען געבליבן אין איין ריי צוזאַמען מיט די לעבעדיקע. דאָס אַלץ איז באַגלייט געווארן מיט ווילדע דייטשע קללות.

צו די פרויען און קינדער האָבן די דייטשן זיך באַצויגן מיט אַ באַזונדערער אַכזריות. אין אייַנצלנע אויסנאַם־פאַלן איז געלונגען אַ פאָטער צו ראַטעווען זיין קינד אין אַ זאַק. דער פאָטער האָט — אין אַזאַ פאַל — געזונמען דעם זאַק מיטן קינד אויף די פלייצעס און אונטערקויפּנדיק דעם אוקראַיניש וואַך־פּאָליציאַנט האָט ער זיך אַרויסבאַקומען מיטן טייַערן באַגאַזש אינדרויסן אַרויס. נאָך דער פאַרענדיקונג פון דער „רעגיסטראַציע" זיינען די קלענער געווארענע גרופּעס צוריקגעגאַנגען אין די „שאָפן" אַריין און אין זייערע וואויַן־בלאָקן. אויך אַנדערע אידן, וואָס זיי איז געלונגען אַרויסצודרייען זיך פונם טראַנספּאָרט קיין טרעבלינקע, האָבן זיך באַמיט צו פאַרלאָזן זייערע ערטער און צוריק אַנצוקומען געהיים אין די „שאָפן" כדי צו באַקומען קאָרטן אַלס „שאָפ"־אַרבעטער. מיטוואָך (9־טן סעפּטעמבער 1942), נאָך דער פאַרענדיקונג פון דער „רעגיסטראַציע", האָבן זיך אַנגעהויבן אַרומדרייען אין די גאַסן פונם נייעם געטאָ אוקראַינישע פאָטרולן, וועלכע האָבן באַקומען אַ באַפעל צו שיסן אין אידן ביי יעדער מעגלעכער געלעגנהייט. אומאויפהערלעך האָט דאָן געהילכט אין־דער לופט אַ געקלאָפּ פון מאַשינגעוועהר און ביקסן־שיסעריי. עס זיינען אויך פאָרגעקומען באַלאַגערונגען אויף הייזער, בעת וועלכע עס איז פאַרגאַסן געווארן אַסך אידיש בלוט. די אידן, וועלכע האָבן זיך אויסבאַהאַלטן און מען האָט זיי געפונען, זיינען אַן רחמנות

דרוק באַנוצט אויך אין אַנדערע דאָקומענטן. דער אויסדרוק נעמט זיך פון דעם אָפּט־געוונטן דייטשן טערמין "eingekesselt", — ד. ה. אַרומגערינגלט פון אַלע זייטן.

און אַן אונטערשיד פון געשלעכט און עלטער אכזריותדיק דערשאַסן געוואָרן. דעם פרייטאָג נאָכדעם האָט זיך אַ פאַטרול אַרייַנגעריסן אין אַ באַהעלטענישׂ, אין וועלכער עס האָבן זיך געפונען 60 אידן: אַלע זיינען דערמאָרדעט געוואָרן.

אַסך אידן זיינען דאָמאָלסט געשטאָרבן פון הונגער און פון דורשט, ווייל זיי האָבן מורא געהאַט אַרויסצוגיין פון זייערע באַהעלטענישן אין די גאַסן, וואו עס האָבן זיך אַרומגעדרייט די אוקראינער.

אויך די גאַסן זיינען פול געווען מיט די טויטע קערפערס פון דערמאָרדעטע אידן. די צוויי־רעדערדיקע וועגעלעך פון דער חברה־קדישא האָבן זיך געשלעפט אַן אויפהער שורות־וויַיז איבער די גאַסן און צונויפגענומען די קערפערס.

די אידישע דירות וואָס אויף דער אַנדערער זייט פונם נייעם געטאָ האָבן, ווי דערמאָנט, געדאַרפט בלייבן אָפן במשך דער „רעגיסטראַציע"־צייט. אויך אינם נייעם געטאָ געביט זיינען די הייזער געווען הפקר, ווייל די אייגנטימער האָבן געמוזט בעת דער „רעגיסטראַציע" געפינען זיך די אין די „שאָפן" אָדער אין די באַהעלטענישן. פאַקטיש זיינען דאָמאָלסט אַלע אידישע וואוינונגען געשטאַנען אָפן, אַן קיין שום אויפזיכט און זיי זיינען אויסגערויבט געוואָרן. וועמען ס׳איז געלונגען אומצוקערן זיך אין זיין וואוינונג, האָט ער זי געטראָפן פולשטענדיק אויסגעלידיקט.

עס איז געשטיגן דער מאַנגל אין שפייז־פראָדוקטן. דער יקרות איז געוואָקסן. אַ קילאָגראַם ברויט האָט געקאָסט הונדערט זלאָטעס.

דער לעציטער אַקאָרד פון מאַסן־מאָרד פון וואַרשעווער אידן האָט זיך אָפגעשפילט יום־כיפור (21־טן סעפטעמבער). יענעם טאָג האָבן די דייטשן באַלאַגערט די הייזער אין די גאַסן אַסטראָווסקע און וואָלינסקע, וואו עס האָבן געוואוינט די מיטגלידער פונם אידישן אַרבונגס־דינסט. דאַן האָט מען אַרויסגענומען פון די הייזער פאָליציאַנטן, וועלכע זיינען נישט אַנגאַזשירט געוואָרן נאָך דער רעדוצירונג, וועו די צאָל אידישע פאָליציאַנטן איז באַגרעניצט געוואָרן אויף 380 פערזאָן. אונטער דער אָנפירונג פון די אָפיצערן יעקב לייקין און שמערלינג, מיט דער הילף פון פאָליציאַנטן פונם אידישן אַרבונגס־דינסט אין דער באַגלייטונג פון דייטשן פון „פערניכטונגס־קאָמאַנדאָ" זיינען יענעם טאָג אַוועקגעשיקט געוואָרן קיין טרעבלינקע 200 אידישע יונגלייט מיט זייערע פרויען. דאָס איז געווען דער אָפצאָל־דאַנק פון די דייטשן. אין יענעם יום־כיפור זיינען אַוועקגעשיקט געוואָרן קיין טרעבלינקע 2196 אידן.

דערמיט איז אָפגעשלאָסן געוואָרן דאָס קאַפּיטל מאַסן־יאַגדן און אַרויסשיקונגען. דער „אומשלאָגפלאַץ" האָט עקזיסטירט אויך שפעטער — ביזן 25־טן אָקטאָבער — נאָר זיין נאָמען איז געענדערט געוואָרן אויף „זאָמעלשטעלע".

ח. דער וויי-געשריי פון די ווארשעווער אידן

אַ פּוילישער פּאַרבינדונגס־אָפיצער, יאָן קאַרסקי, גיט איבער, אַז אין הערבסט 1942, פּאַר זיין אַרויסלאָזן זיך פון פוילן קיין לאָנדאָן, האָט ער זיך געטראָפן מיט פּאַרשטייער פון אידישן אונטערערד אין ווארשע, איינער אַ ציוניסט און דער אַנדערער פון „בונד" (דער אַנדערער איז געווען ד״ר לעאָן פיינער — לפ״ג), און זיי האָבן אים דערציילט וועגן דער פאַרניכטונג פון די אידן אין פוילן, און אויך איבערגעגעבן אַ רוף צום וועלט־אידנטום. אין סוף 1942 האָט אַט דער שליח איבערגעגעבן די אים אָנפאַרטרויטע רייד שמואל זיגעלבוימען — ארטור — (לפ״ג), און זיי זיינען אין מערץ 1943 פאַרפּנטלעכט געוואָרן אינם חודש־זשורנאַל „אונזער צייט" אין ניו־יאָרק. שפּעטער האָט דערזעלבער אָפּיצער — יאָן קאַרסקי — אַרויסגעגעבן אַ בוך מיטן נאָמען „די געשיכטע פון אַן אונטערערד מלוכה"[1], וואו ער שילדערט — אין די קאַפּיטלען 29 און 30 — זיינע איינדרוקן פון באַזוכן אין ווארשעווער געטאָ און אינם פאַרניכטונגס־לאָגער אין בעלזשעץ. די דאָ־געבראַכטע אויסצוג — דער וויי־געשריי פון די ווארשעווער אידן, און אויך דער אויסצוג וועגן באַזוך אין ווארשעווער געטאָ און אין בעלזשעץ, וועלכער ווערט געבראַכט אין אַ ווייטערדיקן קאַפּיטל, ווערן דאָ פּאַרעפּנטלעכט לויטן נוסח ווי זיי זיינען בשעתו איבערגעגעבן געוואָרן שמואל זיגעלבוימען און זיינען פאַרעפּנטלעכט געוואָרן, ווי וועגאָגט, אין מערץ־נומער „אונזער צייט", אין יאָר 1943[2].

„...איקס (ד״ר לעאָן פיינער) האָט מיך געהייסן איבערגעבן אייך, זיגלבוים, און אַלע אידן דאָס פאַלגנדיקע:

זאָגט זיי, אַז מיר דאָ פילן מאַמענטנווייז אַ האַס צו אַלע, וואָס זיינען דאָרט געראַטעוועט, ווייל זיי ראַטעווען אונז נישט... זיי טוען נישט גענוג. מיר ווייסן, אַז דאָרט, אין דער פרייער און מענטשלעכער וועלט, קען מען נישט גלויבן, וואָס מיט אונז געשעט. זאָלן זיי טאָן עפּעס אַזוינס, וואָס זאָל מאַכן די וועלט גלויבן... מיר שטאַרבן אַלע, זאָלן זיי דאָרטן אויך שטאַרבן, זאָלן זיי בלאָקירן די קאַבינעטן פון טשוירטשילן און אַנדערע. זאָלן זיי דערקלערן אַ הונגער־שטרייק, זאָלן זיי דאָרטן טאַקי אויסגיין פאַר זייערע טירן אין דעם הונגער־שטרייק און נישט אָפּטרעטן ביז מען וועט גלויבן און מען וועט אַנעמען מיטלען צו ראַטעוועו די, וואָס וועלן נאָך זיין לעבעדיק. זיי ווייסן, אַז קיין שום פאָליטישע אַקציע, קיין שום פּראָטעסטן און צוזאָגן,

---

[1] אין ענגליש: Story of a Secret State (באָסטאָן 1944, לאָנדאָן 1944).

[2] בעת זיין באַזוך אין ווארשע אין פרילינג 1946 און אין די פילע געשפּרעכן מיט די לעבנגעבליבענע אַנפירער פונם אונטערערד איז דעם מחבר פון דעם בוך נישט געלונגען צו באַקומען וועלכע־עס־איז זיכערע ידיעה וועגן דעם דערמאָנטן געשפּרעך און נישט פעסטצושטעלן דעם נאָמען פון דעם אין אים באַטיילקטן צווייטן אידישן פּאַרשטייער, דעם ציוניסט. אמת, אין יענער תקופה האָט מנחם קירשנבוים (לפ״ג) אָמאָל דערציילט, דרך־אגב, אַז ער האָט זיך געטראָפן מיט אַ פּאַרשטייער פונם פוילישן אונטערערד, — אפשר איז ער טאַקי אויסן געווען די באַגעגעניש מיט יאָן קאַרסקי.

אַז מען וועט באַשטראָפן נאָך דער מלחמה, וועלן נישט העלפן. די אַלע זאַכן מאַכן נישט אויף די דייטשן דעם מינדעסטן אייגדרוק. די אייגציקע זאַך, וואָס וואָלט געקענט מאַכן אַן אייגדרוק און אפשר אַפּראָטעוון די קליינע צאָל אידן, וואָס וועט נאָך צו יענעם מאָמענט לעבן, קען זיין נאָר, ווען מען וועט עפּנטלעך הינריכטן אַ געוויסע צאָל דייטשן אין אויסלאַנד און מען וועט מעלדן עפּנטלעך, אַז אויב די דייטשן וועלן נישט אָפּשטעלן די שחיטה אויף אידן אין פוילן, וויעט מען נאָך גרעסערע גרופּעס דייטשן עפּנטלעך אויסשיסן. „דאָס איז די מיינונג פון איקס און פון אַלע אַנדערע".

און איקס (ד"ר לעאָן פיינער) האָט נאָך צוגעגעבן:

„די באַדינגונגען פון דער אונטערערדישער אַרבעט די גאַנצע צייט — אומבאַשרייבלעך שווערע. קיין שום פאַרגלייך מיט אַמאָל קען נישט געמאַכט ווערן. די פאַר־לוסטן — אומגעהויערע. נאָך דעם פאַרנעמען די געביטן, וואָס זיינען געווען פאַרנומען פריער פון די באָלשעוויקעס, איז די געסטאַפּאָ גלייך צוגעטראָטן צום ליקווידירן קודם כל אַלע אונזערע טויער און אַנטיילנעמער פון דער באַוועגונג, ווי בכלל אידן וואָס זיינען געווען באַקאַנט אַלס געזעלשאַפּטלעך־טעטיקע. דערביי האָבן אונזערע טויער זיך אויך געמוזט אויסבאַהאַלטן מיט זייער אַנטייל אין דער אונטערערדישער באַוועגונג אויך פאַר פּאָליאַקן — דורכשניטלעכע, ווייל מען האָט קיינמאָל נישט געקענט וויסן, אויף וועמען מען טרעפט און ווי ער וועט רעאַגירן.

מיר טוען דעם מאַקסימום פון דעם, וואָס מיר קענען אין די באַדינגונגען. דער ניווא און די האַלטונג פון אונזערע מענטשן איז אַן אומפאַרגלייכלעכער, אַ שטאָלצער און העלדישער, אָבער גרופּע נאָך גרופּע, שטאָט נאָך שטאָט פאַרשווינדן אין דעם אַלגעמיינעם פאַרניכטונגס־שטורם, קיינער ווייסט נישט, צי אין אַ שעה אַרום, אָדער מאָרגן וועט ער נאָך לעבן.

איך וויל נישט איבערגעבן וועגן איינצלהייטן פון אונזער אַרבעט. איך בין עס איצטער נישט אימשטאַנד צו טון. מיר האָבן אַ טענה, וועלכע מיר וועלן קיין מאָל נישט מוחל זיין: מיר האָבן זיך געוועגדעט מען זאָל אונז געבן געווער, כדי צו אָרגאַניזירן אַ ווידערשטאַנד מיטן צוועק צו קענען וויניקסטנס שטאַרבן ווי מענטשן מיט געווער אין האַנט. מען האָט אונז אָפּגעזאָגט און קיין געווער נישט געגעבן".

„... פון די דריי און האַלבן מיליאָן פוילישע אידן און פון 500 ביז 700 טויזנט אידן, וועלכע מען האָט געבראַכט פון אַנדערע לענדער, אין שוין באַלד גאָרנישט געבליבן. עס גייט שוין איצטער נישט וועגן עפעס אַן אונטערדריקונג פון אידן, נאָר עס קומט פאָר אַ קאַמפּלעטע אויסראָטונג אין די שרעקלעכסטע לויפן און אויף די ראַפּינירטסטע אופנים. אין אָטוואָצק זיינען אַלע אידן — 3200 צוזאַמען — אויסגעמאָרדעט געוואָרן דורך צוויי קאַמפּאַניעס דייטשן מיליטער צווישן 12 ביינאַכט און 8 אינדערפרי אין פאַרלויף פון אייַן נאַכט. דאָסזעלבע איז געשען אין דער גאַנצער אַרומיקער געגנט גלייכצייטיק".

צום סוף פון זיין באַריכט האָט דער שליח צוגעגעבן:

„איך וויל נאָר אונטערשטרייכן, אַז בעת דעם שמועס מיט אים איז איקס בכלל געווען באַהערשט. אָבער פון צייט צו צייט האָט ער באַקומען אַ מין אָנפאַל, איז אויפ־געשפרונגען, האָט זיך געשלאָגן מיט די פויסטן אין קאָפ און געשריען: איך קען נישט, איך קען נישט רעדן וועגן דעם, איך וויר משוגע, א.א.וו. אָבער ער האָט זיך באַמיט וויייטער זיך צו באַהערשן און האָט פאַרגעזעצט זיינע שילדערונגען און אָנזאָגן".

בשעת דער אַנטהילונג פונם צייטווייליקן אָנדענק־שטיין פאַר די געפאַלענע געטאָ־קעמפער אין וואַרשע, דעם 19־טן אַפּריל 1946, אינם ווינקל פון די גאַסן געגשע און זאַמענהאָף, וואו מען וועט אויפשטעלן דעם דענקמאָל. אין הינטערגרונט — רעכטס, זעט מען די בנינים פונם „אומשלאָגפלאַץ" (דעם אָרט פונוואַנען מען האָט פאַרלאָדן די וואַרשעווער אידן אין די באַנען, וואָס האָבן זיי געפירט צום טויט). דאָס הויז לינקס איז דער בנין אין וועלכן עס זיינען געווען די ביוראָען פונם „אידן־ראַט" נאָכן גרויסן גירוש אין די חדשים יולי—סעפטעמבער 1942. אויפן אָנדענק־שטיין איז אויסגעקריצט אַן אויפשריפט אין אידיש, העברעאיש און פויליש. דער נוסח אין אידיש איז פאָלגענדער: „די געפאַלענע אין ביישפיללאָז־העלדישן קאַמף פאַרן כבוד און פרייי־הייט פון יידישן פאָלק פאַר אַ פריי פוילן, פאַר דער באַפרייאונג פון מענטש. — די פויליש יידן".

עדות־בלעטער פון די פאַרניכטונגס־לאַגערן

א. אין וואַרשעווער געטאָ און אינם טויט־לאַגער אין בעלזשעץ

(אַן עדות־זאָגן פון אַ פוילישן אָפיציר)

זע זייט 96, אַריינפיר־באַמערקונג צום „וויגעשרי פון די וואַרשעווער אידן" אין פריערדיקן קאַפּיטל.

„...אין וואַרשעווער געטאָ בין איך געווען אין אויגוסט 1942, אין בעלזשעץ — איינעם פון די ערטער, וואו דער שוידערלעכער מאַסן־מאָרד וועלכן אויסגעפירט, בין איך געווען אין סעפטעמבער [1]. איך קען נישט אַלץ אַרויסדערציילן וואָס איך האָב געזען. עס איז איבער אַ מענטשענס כוחות עס אויסצודריקן. איך וויים דערבייַ, אַז אפילו איר וועט נישט זיין אימשטאַנד צו גלויבן אַלץ, אפילו וען איך וואָלט געווען בכוח עס אויסצומאָלן. איך האָב שוין אויפן וועג געפרווועט איבערצוגעבן די זאַכן מענטשן פון דער בריטישער אַמבאַסאַדע אין... און אין... די מענטשן האָבן אַלץ אויסגעהערט העפלעך און מיטפילנדיק, אָבער שפעטער האָבן זיי מיר געגעבן צו פאַרשטיין, אַז מיין פילבאַרע פאַנטאַזיע, נאָך אַזוי פיל איבערלעבענישן, מאָלט מיר מאַקאַבערישע בילדער, וויל דאָס אַלץ, וואָס איך דערציילל, קען דאָך נישט זיין אמת..." [2]

„אין וואַרשעווער געטאָ איז שוין פאַר דער גרויסער מאַסן־שחיטה, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן אין דער צווייטער העלפט יולי 1942, געווען זייער שלעכט. דער הונגער

---

[1] זע באַמערקונג 4 צו דער מאַפּע פון די דייטשע פאַרניכטונגס־לאַגערן אין פוילן.

[2] יאָן טשעכאָווסקי, דער געווען פוילישער אַמבאַסאַדאָר אין וואַשינגטאָן פאַר און בעת דער מלחמה, דערציילט אין זיין בוך „מפלה אין נצחון" (Defeat in Victory. ניו־יאָרק 1947), אַז יאָן קאַרסקי האָט דעם 28־טן יולי 1943, אין זיין אָנוועזנהייט איבערגעגעבן פרעזידענט רוזוועלט אַן אויספירלעכן באריכט וועגן דער לאַגע אין פוילן, און צווישן אַנדערן, וועגן דער אויסראָטונג פון די אידן. צו יענער צייט, וען קאַרסקי האָט פאַרלאָזן פוילן, הערבסט 1942, האָבן די דייטשן שוין באָווין אומצוברענגען אַ מיליאָן מיט אכטהונדערט טויזנט אידן. טשעכאָווסקי דערציילט, אַז דער פרעזידענט האָט מיט דעם גרעסטן אינטערעס אויסגעהערט דעם באריכט, ער האָט געשטעלט אַ ריי פראָגן וועגן פאַרשידענע ענינים, וועלכע קאַרסקי האָט באַרירט, אפילו וואָס איז דער מצב אויפן געביט פון פי און פערד אין פוילן, אָבער קיין פראָגע נישט וועגן די אידן־שחיטות.

איז שוין דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז מענטשן זיינען פאַרטעמפט געוואָרן, מען האָט זיך אויפגעהערט צו טיילן. קינדער האָבן געלאָזן אויסגיין אַלטע עלטערן פון הונגער, ווייל עס איז זיך נישט געווען מיט וואָס צו טיילן מער. מענטשן, דער עיקר עלטערע און קליינע קינדער, זיינען טאַקי מאַסנווייז געפאַלן אין די גאַסן, און קיינער האָט זיך אויף זיי נישט אומגעקוקט. די טויטע אין די גאַסן האָבן שוין אויף קיינעם קיין אייַנדרוק נישט געמאַכט. יעדן אינדערפרי פלעגן כמעט פאַר אַלע טויערן ליגן נאַקעטע מתים. די קליידער פלעגט מען פון זיי אַראָפנעמען, ווייל זיי זיינען ווערט אַסך פאַר די לעבעדיקע, און מען פלעגט די מתים אַרויסטראָגן אויף דער גאַס, כדי נישט צו דאַרפן צאָלן פאַר דער קבורה. אַלע פלעגן באַגראָבן ווערן אַלס נאָמענלאָזע. טויזנטער קינדער, ווענמענס עלטערן זיינען פריער אויסגעמאַרדעט געוואָרן אַדער אומגעקומען פון הונגער, פלעגן זיך וואַלגערן אין געטאָ אָן שום אויפזיכט. די דייטשן פלעגן איינאַרדנען פאַרמעלע יאָגדן אויף די דאָזיקע קינדער און זיי אויסשיסן. בכלל ווייזן זיי אַרויס אַ באַזונדערע אכזריות צו די אידישע ק י נ ד ע ר. אין די טויזנטער זיינען דאָ פאַלן, ווען עלטערן, וועלכע מען האָט גענומען אויף צוואַנגס־אַרבעט אויף אַ טאָג, קומען אַהיים און געפינען נישט מער זייערע קינדער. בייטאָג גייען אַרום דייטשן און שלעפן אַרויס די קינדער פון די שטיבער און דערשיסן זיי פאַר די טויערן אַדער אויסער דעם געטאָ. מען האָט באַוואָפנט די היטלער־יוגנט. 15—16 יעריקע יינגלעך טראָגן אַרום רעוואָל־ווערן. טשאַטעסטוויי פלעגן זיי יעדן טאָג קומען אין געטאָ אַריין, זיך אויסשטעלן אויף די גאַסן און שיסן אין יעדן פאַרבייגייענדיקן — אַלץ איינס, קינדער צי דערוואַקסענע. אויב די גאַסן ווערן דערביי ליידיק פון מענטשן, גייען זיי אין די הויפן און אין די שטיבער, שיסן דורך די פענסטער. דאָס זעלבע טוען דייטשע זעלנער און געסטאַפּא־לייט. אומאויפהערלעך זיינען פאַרגעקומען די ויזיטן פון אַזעלכע גרופּעס, וואָס וועלנדיק פאַרוויילן־זיך קומען זיי אין געטאָ אַריין צו פאַרמעסטן זיך, ווער עס איז אַ בעסערער שיסער. פאַראַן אַזעלכע אויסווורפן, וועלכע שרייבן מיט קרייד אויף די קערפערס פון זייערע קרבנות דעם נומער, דער וויפלטער קרבן עס איז פון זייער האַנט. עס איז באַקאַנט איין געסטאַפּא־מאַן מיטן נאָמען קראָאוּץ, וועלכער גייט איבער אידישע הייזער, פאַרשליסט אינעווייניק די טיר און מאָרדעט אויס גאַנצע משפחות. שפּעטער שרייבט ער אויף די טירן די לויף־נומערן פון זיינע קרבנות. אין אָקטאָבער האָט דער אויסווורף אויף דער טיר פון אַ דורך אים אויסגעשאָכטענער משפחה אויפגע־שריבן דעם נומער 1006 — איין טויזנט און זעקס!".

„אָבער די אמתע גיהנום־אָטמאָספער האָט זיך געשאַפן אין וואַרשעווער געטאָ זינט דעם 18־טן יולי, וועו עס זיינען אָנגעקומען ספעציעל־געשוּלטע „יודען פערניכטונגס־קאָלאָננען" און עס האָט זיך אָנגעהויבן די קאָשמאַרפולע מאַסן־שחיטה[3]. יענעם טאָג

[3] דאָ איז, ווייזט אויס, אַריינגעפאַלן אַ טעות אין דער באַצייכנונג פון דעם טערמין, וויייל דער גרויסער גירוש האָט זיך דאָך אָנגעהויבן, ווי באַקאַנט, דעם 22־טן יולי 1942.

האָט מען געפאָדערט פון טשערניאַקאָווֹן (אדם, לפ״ג) ער זאָל צושטעלן 6.000 אידן צום „דעפאָרטירן". צומאָרגנס האָט מען שוין פון אים געפאָדערט 10.000 אידן, אַטאָג שפעטער ווידער צען טויזנט און דערנאָך האָט מען פון אים פאַרלאַנגט צען טויזנט קינדער. מען האָט אַרעסטירט טשערניאַקאָווס פרוי און אים דערקלערט, אַז זי וועט געפייניקט ווערן און דאַן דערשאָסן ווערן, אויב ער וועט נישט אויספירן די באַפעלן. ער האָט געפרעגט, וואָס מען טוט מיט די מענטשן, וועלכע מען פירט אַוועק, האָט מען אים גענטפערט, אַז מען טוט מיט זיי דאָס, וואָס מען דאַרף טון מיט אידן. ער איז דאַן אַריין אין נעקסטן צימער און איינגענומען סם. דאָס איז געווען דעם 23־טן יולי (תשעה באב תש״ב). די פוילישע פאָליציי, וועלכע פלעגט שטיין פאַר די טויערן פון געטאָ אינוויניק און אויסנווייניק, האָט מען עטלעכע טעג פריער צוגענומען און אויף איר אָרט האָט מען געבראַכט דייטשע, אוקראיניש, לאַטווישע און ליטווישע פאָליציי. נאָך טשערניאַקאָווס טויט האָט מען אַרעסטירט אַלע מיטגלידער פון יודען־ראַט און מען האָט באַשטימט דעם אַלטן אינזשעניער ליכטנבוים (מאַרק) * אַלס עלטסטן פון געטאָ. מען האָט אָנגעהויבן כאַפן אַלעמען פון די גאַסן און אָפשליסן גאַנצע בלאָקן הייזער, פון וואָנען מען נעמט אַרויס די גאַנצע באַפעלקערונג. מיט אַ באַזונדערער אכזריות צייכענען זיך אויס די לאַטווישע באַנדעס און אויך די אידישע פאָליציי, וועלכע איז פון איין זייט טעראָריזירט דורך דעם, וואָס יעדער רעוויר־גרופע וועלכע נעדראָט, אַז אויב זי וועט נישט צושטעלן יעדן טאָג די באַשטימטע צאָל אידן פון איר ראַיאָן, וועט מען אַלע אידישע פאָליציאַנטן פון געגעבענעם ראַיאָן, צוזאַמען מיט זייערע פאַמיליעס, אויסשיסן. דאָס איז טאַקי אויסגעפירט געוואָרן אין אַסך פאָלן. פון דער אַנדערער זייט האָט מען די אידישע פאָליציאַנטן געגעבן דעם צוזאָג, אַז אויב זיי וועלן אויספירן די באַפעלן לגבי אַלע אַנדערע אידן, וועלן זיי און זייערע משפחות געשוינט ווערן".

„טויזנטער ווערן אויסגעשאָסן אין די שטיבער, אויף די הויפן און אויף די גאַסן נאָך אייגער מען פירט אַרויס די אידן צו זאַמל־פונקטן, פון וואָנען זיי ווערן אַרויס־געשיקט. איין גרופע פון לאַטווישע פאָליציאַנטן האָט מער נישט אויסגעהאַלטן און האָט דערקלערט, אַז זי קאָן זיך מער נישט פאַרנעמען מיט מאָרדן קינדער און פרויען, זיי זיינען זייער לאָיאַל צו היטלער־דייטשלאַנד און זיינען גרייט אַלץ צו טון, זאָל מען זיי שיקן אויפן פראָנט, אָבער „דאָס" קענען זיי מער נישט טון. מען האָט די גאַנצע גרופע אַרעסטירט, און איך ווייס נישט, וואָס וויטער איז מיט זיי געשען. דאָס איז אָבער געווען אַ פאַראיינצלטער פאַל. בכלל זיינען זיי זייער אכזריותדיק".

„פון די זאַמל־פונקטן פירט מען יעדן טאָג אָפ די גרופעס צו דער באַן. אויפן וועג דערשיסט מען נאָך צוּ עטלעכע צענדליק מאַן אונטער פאַרשידענע אויסריידן, כדי אויסצולערנען די יידן אָרדנונג פאַרן טויט"...

* זע באַמערקונג 2, זייט 80 אינם קאַפּיטל שילדערונג פונם מאַסן גירוש.

„...טויזנטער קינדער האָבן געפרווט זיך אַרויסראַטעווען דורך אַנטלויפן פון געטאָ. כמעט אַלע זיינען דורך די דייטשן דערשאָסן געוואָרן אַלס אידישע קינדער. עס איז באַקאַנט, אַז אַרום 150 אידישע קינדער אין עלטער פון זיבן ביז צען יאָר, וועמען עס האָט אָפּגעגליקט אַרויסצובאַקומען זיך פון געטאָ, דרייען זיך אַרום אויסערן גענטאָ און בעטלען אין פּוילישע הייזער. איך אַליין האָב וויפל מאָל געזען די דאָזיקע קינדער. וויי זענען זיי אויס? זיי האָבן נישט מער קיין מענטשלעכע צורה. דאָס זענען עפּעס פאַרזעענישן, נאַקעטע, באַוואָקסענע, מיט אויגן, וועלכע עס איז נישט מעגלעך צו פאַרגעסן — אויגן פון חיה׳לעך אין לעצטער טויט־אַנגסט. זיי געטרויען קיינעם נישט, דערוואַרטן פון יעדן דאָס ערגסטע, שאַרן זיך ביי די וועגט קוקנדיק אין טויט־אַנגסט אין אַלע זייטן. קיינער וויסט נישט וואו זיי שלאָפן. זיי קלאַפן אָן פון צייט צו צייט אין אַ פּוילישער טיר. עס קומט פאָר אויף דעם אופן: אַנגעקלאַפּט און אַראָפּגעלאָפן אויף דער מיט פון די שטיגן אין אַ פאָזע גרייט צו אַנטלויפן, וויל עס וויסט קיינמאָל נישט, וואָס עס דערוואַרט הינטער דער פאַרשלאָסענער טיר... ברויט אָדער זופּ אַביסל באַקומט אַזאַ קינד זייער זעלטן. אין בעסטן פאַל גיט מען אים אַ שטיקל פעטרושקע אָדער שאָלן פון קאַרטאָפל, אויף וואָס די קינדער וואַרפן זיך גלייך און פאַרשלינגען עס אַנטלויפנדיק"...

„איך קער זיך ווידער אום צו דעם אופן פון „דעפּאַרטירן": איך האָב געקוקט אין וואַרשע ווי עס געשעט און איך האָב שפּעטער געזען הינטער בעלזשען ווי עס געשעט דער צווייטער טייל און דער לעצטער. אין וואַרשע טרייבט מען די מענטשן אַוועק הינטער דער שטאָט צו די באַן־רעלסן, וואו עס וואַרט שוין אַ גאַנצער צוג פון פי־וואַגאָנעס. אויפן וועג האָלט מען אין איין שיסן אין די מענטשן אונטער די פאָר־שידנסטע אויסריידן. אָפּגעשטאַנענע דערשיסט מען. דער גאַנצער וועג איז געווייטלעך באַלייגט מיט טויטע קערפּערס פון דערשאָסענע. וועג מען קומט שוין צו צום פאָר־שיקונגס־פלאַץ, באַרויבט מען אַלעמען און מען נעמט ביי זיי צו אַלץ וואָס זיי פאַרמאָגן — אָפּיציעל האָט מען דערלויבט יעדן צו נעמען 15 קילא באַגאַזש און מען האָט געהייסן מיטנעמען דאָס ווערטפולסטע וואָס יעדער פאַרמאָגט. דאָן טרייבט מען זיי אין די פי־וואַגאָנעס, צו הונדערט אין אַ וואַגאָן. עס הויבט זיך אָן דער ערשטער עטאַפּ פון דער רייזע, וועלכע דויערט פון 3 ביז 8 טעג. אין פאַרלויף פון דער גאַנצער צייט עפּעס מען נישט די וואַגאָנעס. אַ זייער גרויסער טייל קומט אום איידער מען דערגרייכט דעם עטאַפּ־לאָגער—אַבוּז ראָזדזשעלטשי—וואָס געפינט זיך אַ 50 קילאָמעטער הינטער בעלזשען. פונדעסטוועגן איז דער ערשטער טייל פון דער רייזע זייער מילד אין פאָר־גלייך מיט דעם וואָס געשעט וווייטער. איך בין געווען אין דער איבערקליידונג פון אַ פאָליציאַנט אין דעם עטאַפּ־לאָגער הינטער בעלזשען. עס איז אָן אָפענע שאָפּע, כלויז ביז אין דער מיט געדעקט מיט אַ דאַך. צו יענעם מאָמענט האָבן זיך דאָרטן געפונען אַרום 5.000 מענטשן. יעדע פאָר שעה קומען אָן נייע טראַנספּאָרטן און מען

פּירט פון דאָרט אַוועק אַלטע — אינם לעצטן וועג. עס איז שווער צו באַשרייבן דעם איינדרוק, וואָס דידאַזיקע מאַסע מאַכט: די מענטשן האָבן שוין מער נישט קיין מענטשלעכע צורה. סקעלעטן, אויגן גליענדיקע מיט משוגעת און אויגן אויסגעלאָשענע, מיט רעזיגנאַציע. נאַקעטע, דענערווירטע, זיך אומאויפהערלעך באַוועגנדיקע פיגורן מיט צאַפלדיקע, נערוועזע באַוועגונגען. אָט ליגט אַ קינד נאַקעט, מיטן פּנים אַרויף און צאַפלט זיך אין גסיסה. קיינער קוקט זיך נישט אום. עס זיצט צווישן דער מאַסע אַ מאַן אינגאַנצן נאַקעט — עמיצער האָט אים וואַרשיינלעך באַרויבט פון אַלע זיינע קליידער — קיינער קוקט זיך נישט אום, עס מאַכט אויף קיינעם קיין אייндרוק נישט. די וואַך אַרום האַלט אין איין שיסן אין דער מאַסע. מתים וואַלגערן זיך אומעטום, מענטשן שפּרייזן איבער זיי אין זייער קאַנווולסיוון גאנג, אַזוי ווי זיי וואַלטן זיי נישט באַמערקט. יעדע פּאָר מינוט קומען די וואַך־לייט און באַפּעלן עטלעכע אידן אַרויסצוטראָגן די מתים און אַרויסוואַרפן הינטערן פלויט. מען טוט עס אָן אויפרעגונג, אָן אויסדרוק, אַזוי ווי נישט וויסנדיק וואָס זיי טוען. עס איז נישט מער קיין נאָרמאַלע מענטשלעכע מאַסע — איין גרויסע, צאַפלדיקע, לעצטע קאַנוולסיע פון אַ פינף־טויזנט קערפּער־דיקער גסיסה".

„אין דעם דאָזיקן לאָגער ווערן די מענטשן געהאַלטן אָפּט צו עטלעכע טעג. וועג מען נעמט זיי טרייבן ווייטער האָט שוין קיינער פון זיי פון לאַנג נישט קיין ביסן אין מויל צו נעמען. קיין עסן גיט מען זיי נאָטירלעך נישט און זיי עסן בלויז דאָס, וואָס זיי האָבן באַווײַזן מיטצונעמען מיט זיך. עס הויבט זיך אָן דער שוידערלעכער צווייטער עטאַפּ: מיט בייטשן און רעוואָלווער־שאָסן נעמט מען פלוצלינג טרייבן די מאַסע צו דער באַן־ליניע, וואָס געפינט זיך עטלעכע צענדליק מעטער ווייט. דערביי איז אַלץ צוגעגרייט און אויסגערעכנט אויף וואָס מער צו פייניקן די מענטשן: פון לאַגער ביז די באַן־רעלסן האָט מען איינגעאָרדנט אַ שמאָלן דורכגאַנג פון שוואַכע פלויטלעך. הינטער די פלויטלעך פון ביידע זייטן שטייען לענגאויס דעם גאַנצן וועג באַוואָפנטע וואַכן. פון הינטן טרייבט מען די מאַסע מיט בייטשן און שיסעריין. מען טרייבט זיי אַזוי, אַז עס זאָל צווישן זיי זיין וואָס מער פּאָניק און בהלה. אָבער אין דערזעלבער צייט פּאָדערט מען, עס זאָל זיין „אָרדנונג" און קיינער זאָל נישט אָנרירן די פלויטלעך. פּאָר אָנרירן דאָס פלויטל שיסט מען פון די זייטן. דאָס שיסן, דאָס בלוט און קרעכצן פון די געטראָפענע, די טויטע, וואָס פאַלן אונטער די פיס, פאַרגרעסערן נאָך מער די בהלה — האָט מען נאָך מער אויסרייד צו שיסן. הונדערטער פאַלן אויף דעם אויפן אויפן שטח פון עטלעכע צענדליק מעטער. אָבער דאָס זיינען די גליקלעכערע, ווייל אַלע אָנדערע דערוואַרט אַ פיל שרעקלעכערער טויט: דער שמאָלער דורכגאַנג פירט צום אָפּענעם טויער פון אַ פּי־וואַגאָן. דאָס זיינען יענע וואָגאָנעס פּאָר „40 מאַן אָדער 8 פערדע". מיר האָבן ספּעציעל אויסגעמאָסטן און פעסטגעשטעלט, אַז וועג מען זאָל אין אַזאַ וואָגאָן אויסשטעלן ענג צוזאַמענגעפּרעסט איינעם לעבן אַנדערן אינגאַנצן נאַקעטע מענטשן,

וואָלט געווען רוים פאַר 90 מענטשן, אָבער זיי טרייבן אַריין צו 140 מענטשן".

„פון ביידע זייטן טויער שטייען ס.ס.־לייט מיט רעוואָלווערן און בייטשן. מען טרייבט די מענטשן מיט אַזאַ בהלה און איילעניש, אַז די אויסגעפיניקטע סקעלעטן מוזן מיט די לעצטע כוחות מאַכן אַקראָבאַטישע שפרונגען. עס קומט אַ מאַמענט, וועט דער וואַגאָן איז שוין אויסגעפילט ביזן לעצטן סענטימעטער. אָבער מען טרייבט נאָך אַלץ: „אייַנשטייגן, אייַנשטייגן" — די מענטשן נעמען זיך דאָן דראַפּען פאַר די קעפּ און די האָר פון די וואָס זיינען שוין אינווייניק. און אַזוי קלעטערן אַרויף אויף די קעפּ פון די שטייענדיקע נאָך פופציק מענטשן. דאָמאָלט פאַרשליסט מען דעם וואַגאָן, דער צוג רירט און עס פאָרט־צו דער עפענונג אַ נייער וואַגאָן..."

„אַ לאַנגער צוג אָנגעשטאָפּט מיט עטלעכע טויזנט מענטשן ווערט אויף דעם אופן אַוועקגעפירט אויף אַ זייטיקער ליניע און איבערגעלאָזן אויף 2 ביז 8 טעג. פאַר דער גאַנצער צייט עפּעט מען נישט דעם טויער פון וואַגאָן. די מענטשן קומען אום אין ערגסטן פיין. זיי דערפילן זייערע נאַטירלעכע באַדערפענישן איבער די קעפּ פון די אַנדערע. אָסך וואַגאָנעס זיינען אויסגעשמירט מיט קאָלך. פון דער פייכטקייט פון מענטשלעכע השתנה צינדט זיך אָן דער קאָלך און ברענט די נאַקעטע פיס פון די שטייענדיקע כדי צו פאַרגרעסערן זייערע יסורים".

„אַזוי ווי נישט פאַר אַלעמען קלעקן וואַגאָנעס, כדי זיי אומצוברענגען אויף דעם אופן, וואָס קאָסט אינגאַנצן גאָרנישט, פירט מען דעם גרעסטן טייל פון דער מאַסע אַריין אין בעלזשעץ, וואו מען פאַרסמט זיי מיט גאַז, מען טוט זיי מיט עלעקטריש שטראָם. אַרום בעלזשעץ פאַרברענט מען די מתים. אויף אַ מהלך פון 50 קילאָ־מעטער אַרום ברענען די ריזיקע שייטערהויפנס בייטאָג און ביינאַכט".[5]

[5] וועגן פאַרניכטונגס־לאַגער אין בעלזשעץ איז אין יאָר 1946 דערשינען אַ ביכל פון רוזאַלף רעדער מיט אַ הקדמה פון נעלאַ ראָסט (אידיש היסטאָרישע קאָמיסיע, קראָקע, פויליש, 65 זייטן); אויך אינם גרעסטערן זאַמלבוך פון דער צענטראַלער אידישער היסטאָרישער קאָמיסיע אין פוילן „לאַגערן" (פויליש, לאָדזש 1946, באַאַרבעט פון נ. בלומענטאַל) זיינען פאַראַן דאָקומענטן וועגן בעלזשעצער פאַרניכטונגס־לאַגער.

ב. די ליקווידירונג פונם לאַגער אין פּאָניאַטאָווא

בצריכט פון לודוויקא (לאה) פישער, וועלכע אין אנטרונען פונם קבר

א טייל פון די לעצט־פּאַרבליבענע וואַרשעווער אידן, צווישן זיי באַקאַנטע געזעלשאַפטלעכע טוער און קוואַליפיצירטע אַרבעטער, זיינען אין די חדשים אַפּריל־מאַי 1943 פּאַרטריבן געוואָרן אינם קאָנצענטראַציע־לאַגער, וועלכער האָט זיך געפונען א צווייַ קילאָמעטער פונם ישוב פּאָניאַטאָווא, 7 קילאָמעטער פון א קליין דאָרף מיט דעמזעלבן נאָמען אין קרייז פּולאַווי ביי דער ווייסל, אין לובלינער געגנט. אַהין האָבן די דייטשן אַריבערגעפּירט אויך געוויסע אַרבעטער פון די פּאַבריקן, וועלכע האָבן פריער געאַרבעט אין וואַרשעווער געטא (די טעבענס־אונטערנעמונגען). די שילדערונג פון לודוויקא פישער, וועלכע איז געווען אין יענעם לאַגער און איז פון אים אַנטלאָפן, איז אַריבערגעשיקט געוואָרן פון וואַרשע קיין לאָנדאָן אין מאַי 1944 צווישן אַנדערן מאַטעריאַל פון דעם אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט אין פוילן. דידאַזיקע שילדערונג וועט דאָ איבערגעגעבן מיט לייכטע קירצונגען, אָן קיין שום רעדאַקציאָנעלע ענדערונגען, נאָר ממש אַזוי ווי די האָט דאָס דאָמאָלסט איבערגעגעבן דעם אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט אין וואַרשע.

די שרייבערין איז געבוירן אין פראַסניש, אין דער פּאָמיליע ירחם, אין יאָר 1916. אין איר יוגנט איז זי געווען א מיטגלידערין פון „השומר הצעיר" אין איר שטעטל. אין וואַרשע האָט זי צוזאַמען מיט איר מאַן געפירט א פּריזיר־געשעפט אויף זשעלאַזנע־גאָס 75. אין אַפּריל 1943 איז זי צוזאַמען מיט איר מאַן (משה) און איר טעכטערל (רינה) אַרויסגעשיקט געוואָרן אין קאָנצענטראַציע־לאַגער פּאָניאַטאָווא, פונוואַנען עס איז איר געלונגען צו אַנטלויפן. זי געפינט זיך איצטער אין ארץ־ישראל.

— איך האָב געאַרבעט אין א בעטאַנערי. אונזער אַרבעטס־פּלאַץ האָט געהאַט גרויסע סימפּאַטיעס ביים אונטערשטורמפירער וואַלעראַנג און ער האָט דערלויבט צוויי פון אונזערע מענטשן צו ברענגען פּאַר אונז אין א טאָפּ סיי פרישטיק און סיי מיטאָג. אַזוי־ווי אין איר געווען פּטור פון שטיין אין דער ריי. נאָך גרויסע סקאַנדאַלן האָבן מיר אָנגעהויבן אַרויסגיין צו דער אַרבעט אין לאַגער אַריין אונטער דער „השגחה" פונם לייטער פון דער לאַגער־פּאָליציי און אַן אוקראינער וואַך־פּאָסטן. מיר האָבן מאַרשירט אין לאַגער אַריין מיט א מיליטעריש מאַרש. פאַרבייגייענדיק די וואַך־פּאָסטנס האָבן מיר געדאַרפט וויזיין אונזערע דערלויבנישן און זיי האַלטן הויך מיט אַן אויפגעהויבענער האַנט, כדי דער זשאַנדאַרם אַדער דער אוקראינער זאָל קענען דערזען, צי אַלע האָבן דערלויבנישן. אין דער לעצטער צייט פלעגט מען אפילו דערשיסן פאַרנישט מקיים זיין די פאַראַרדנונג. די מענער זיינען דערביי אויך געווען פאַרפליכטעט אַראָפצונעמען די היטלען און מיר אַלע פלעגן אַדורכגיין די וואַך־פּאָסטנס מיט א שרעק אין האַרצן.

נאָכן אַדורכגיין די וואַך פלעגן די „אַרבייטס־איינזאַץ"־אַרבעטער גיך אַוועק־איילן אויפן פּלאַץ. דער „אַפּעל" האָט זיך געווייַנטלעך אָנגעהויבן 6 אַזייגער מיט 15 מינוט אינדערפרי, וועו די מענטשן זיינען אָנגעקומען פונם וואוין־קוואַרטאַל. דאָגעגן

זיינען די טעבענס־אַרבעטער[1] גלייך אַוועק אין זייער „שאַפּ". אונזער פּלאַץ איז געווען אַרומגערינגלט מיט מאַשינגעווערן און עס זיינען געווען טאַנקען. מיר האָבן נישט געוואוסט צוליב וואָס האָט מען געבראַכט די טאַנקען. מיר פלעגן זיך וויצלען און טענהן, אַז כדי אונז אומצוברענגען זיינען נישט נויטיק קיין טאַנקען, עס קען קלעקן איין מאשינגעווער.

דער חודש אָקטאָבער (1943) האָט זיך אָנגעהויבן פּאַר אונז מיט אַ שלעכטן צייכן. אין אָנהויב חודש האָט מען איבערגערוקט די „פּאָליציי־שטונדע" פון 8 אויף 6. פונדעסטוועגן האָבן מיר, לויט פאַרשידענע סימנים, אויפגעהאַלטן די אילוזיע, אַז אפשר וועלן מיר נאָך ווינטערן אין פאָניאַטאָווא. אָט האָבן, למשל, אַסך מענטשן אינם וואוין־קוואַרטאַל געוואוינט אויף בוידימער, און וועו די קעלטן האָבן זיך געשטאַרקט האָט זיי אַן ס.ס.־מאַן זעלבסט איינגעאָרדנט אין דירות. אָט האָט מען אויך פונאַנדערגעטיילט קאָלדרעס און וועש און מען האָט אויך געמאַכט מער האַלץ־סאַנדאַלן. מען האָט אויך אַריינגעשטעלט אויוונס אין די נייע באַראַקן.

און פלוצלינג, ווי אַ דונער אינמיטן אַ העלן טאָג, האָט מען אָנגעזאָגט די טעבענס־אַרבעטער, אַז אויפצומאַרגנס, דעם 9־טן אָקטאָבער, וועט פאַרקומען אַן אַפעל 2 בייטאָג, אין די וואַרשטאַטן. שוין פון לאַנג איז נישט פאַרגעקומען קיין מענטשן־דורכקוק אינמיטן טאָג. אין די טעבענס־וואַרשטאַטן איז אין אַלגעמיין געווען גאַנץ רואיק. אויסער באַזוכן פון פאַרשידענע קאָמיסיעס, וועלכע האָבן זיך אינטערעסירט נאָר מיט דער אַרבעט און נישט מיט די מענטשן. עס איז אַלץ געווען אין אָרדנונג, מען האָט געאַרבעט כמעט אַן אַ קאָנטראָל. נאָר איין מאָל אין טאָג איז געקומען אויף אַ באַזוך דער דירעקטאָר באַוּ אָדער מורמאַן. זייערע וויזיטן זיינען געווען גאַנץ קורצע.

יענעם טאָג האָט דירעקטאָר באַוּ פאַרזיכערט: „עס וועט נאָר זיין אַ ציילונג פון די מענטשן". געווייניגטלעך האָט מען נישט געהאַט קיין צוטרוי צו דער פאַרזיכערונג און יענעם טאָג זיינען נישט אַלע געקומען צו דער אַרבעט. היות ווי דער אַפעל איז געווען באַשטימט אויף 2 אַזייגער, האָט מען פאַרהאַלטן די ערשטע שיכט אין די וואַר־שטאַטן — זי האָט געאַרבעט פון 6.30 אינדערפרי ביז 2.30 נאָכמיטאָג. די צווייטע אַרבעטס־שיכט פלעגט אַרויסגיין פון וואוין־קוואַרטאַל 1.30 כדי אָנצוקומען אין לאַגער 2 אַזייגער און נאָך באַווייזן צו באַקומען מיטאָג. וועו ס׳איז אָנגעקומען די צווייטע שיכט האָט מען אַלע מענטשן צוזאַמענגעציילט. דעם ציילונגס־אַפעל האָט אַדורכגע־

---

[1] די אידישע אַרבעטער אין די אונטערנעמונגען פונם דייטש וואַלטער צעזאַר טעבענס, וועלכע זיינען אַריבערגעפירט געוואָרן פון וואַרשע קיין פּאָניאַטאָווא. דאָס זיינען געווען „שאַפּן", אין וועלכע אין וואַרשע האָבן געאַרבעט אָרום 12 טויזנט אידן, ביים אויסאַרבעטן אוניפאָרמען פאַר דער דייטשער אַרמיי, פאַרשידענע קליידונגס־זאַכן, עס זיינען אויך געווען רעפאַריר־וואַר־שטאַטן א.א.וו. די שולץ־אונטערנעמונגען זיינען אַריבערגעפירט געוואָרן פון וואַרשע אינם לאַגער טראָווניקי.

פּירט דער „לאַגערשפּיס" (לאַגער אינספּעקטאָר) גליי[2]. עס האָבן געפּעלט עטלעכע צענדליק מענטשן לויט דער ליסטע. גליי האָט זיך געגרייט זיי אויסצוזוכן אין ווּאוין־קוואַרטאַל. גליי האָט שוין פּריער־אַמאָל אַ זאָג געטון: „די זומער וואוינונג דאַרף מען פאַרניכטן". גלייכצייטיק איז אין ווּאוין־קוואַרטאַל פאָרגעקומען אַ ציילונג־אַפּעל פונם „אַרבעטס־איינזאַץ", וועלכער האָט געדויערט פון 2 ביז 4. דערדאָזיקער אַפּעל האָט געדאַרפט אַדורכגעפּירט ווערן אויפן פינפטן פעלד פון „אַרבייטס־איינזאַץ", דאָרטן איז ער אָבער נישט אַדורכגעפּירט געוואָרן. די טעבענס־אַרבעטער האָבן זיך באַצויגן מיט גרינגשעצונג צום אַפּעל און זיי זיינען יענעם טאָג נישט געגאַנגען צו דער אַרבעט. בשעת דעם אַפּעל אין ווּאוין־קוואַרטאַל זיינען זיי געווען מיט די ס.ס. גרופּעפּס, ווייל די וואוינונגען האָבן געדאַרפט זיין לייִדיק פון 2 ביז 4. אויך די מוטערס מיט זייערע קינדער ביז 4 יאָר, וואָס זיי האָבן געהאַט רעכט נישט בייצוזיין דעם אַפּעל, האָבן יענעם טאָג געמוזט פאַרלאָזן די דירות. עס האָט זיך אויסגעדוכט, אַז דער אַפּעל ענדיקט זיך רואיק און אַלע האָבן זיך אומגעקערט אין זייערע וואוין־בלאָקן. אָבער — ווי עפּעס וואָלט נאָך געהאַנגען אינדערלופטן. אַ שוואַרצער, פּינצטערער וואָלקן האָט זיך אַנגערוקט אויפן הימל, ווי ער וואָלט געבראַכט מיט זיך און אַראָפּגעלאָזט איבערן גאַנצן לאַגער עפּעס אַ שווערן טרויער. אַזייגער 4.30 האָט גליי אַנגעטעלעפאָנירט אין וואוין־קוואַרטאַל און געפרעגט, צי דער אַפּעל איז פאַרענדיקט. אַן ס.ס.־מאַן, ברילוש, האָט געענטפערט, אַז יאָ. דער „לאַגערשפּיס" האָט אָבער דערויף אָפּגעענט־פערט מיט אַ באַפּעל ווידער צונויפצורופן אַלעמען און ער האָט אַנגעזאָגט, אַז ער קומט גלייך צופאָרן.

עס האָט זיך ווידער אַ טראָג געטון די דונערנדע שטימע פון די „ווערקשוץ־לייט[3] (די וואַך פון די וואַרשטאַטן): „אַלע אַרויסגיין!" — און שוין האָט מען געשאָסן אין דער מאַסע, און שוין זיינען געווען פאַרוואונדעטע פרויען. מענטשן לאָזן איבער זייערע וואוינונגען אָפן־הפקר, אין דער בהלה באַווייזן זיי נישט אַנצוטון די מאַנטלען. אונטער אַ האָגל פון קוילן לויפן זיי צום פלאַץ, וואו עס קומט פאָר דער אַפּעל. די אוקראינער שטייגן אַנגעגרייט מיט זייערע ביקסן און וואַרטן, ווייזט אויס, אויף אַ באַפּעל. אַלע האָבן זיך בליק־שנעל אויסגעשטעלט אין פינפטלעך. אַ טויט־שטילקייט. דאָס האַרץ קלאַפּט הויך. די אויגן זיינען אויפגעריסן פון שרעק. מען פרעגט נישט איינער דעם

---

[2] פון די ערגסטע דייטשע סאַדיסטן. ער פלעגט תמיד אַרומגיין אין דער באַגלייטונג פון אַ הונט, און פון צייט צו צייט פלעגט ער איינארדנען פאָרן אייגענעם פאָרגניגן „בלוט־ספּעקטאַק־לען"; ער פלעגט זיך אַרייגרייסן אין לאַגער־באַראַק מיטן הונט, אים אַנרייצן אויף די מענטשן און יאָגן זיך נאָך זיי ביי די געשריייען און געיאָמערס פון די פרויען און קינדער.

[3] אין איין דאָקומענט ווערט געבראַכט, אַז די „ווערקשוץ"־לייט זיינען נאָמינירט געוואָרן הויפּטזאַכלעך פונצווישן די, ווּעלכע זיינען פריער געווען געטאָ־פּאָליציאַנטן. זיי האָבן געטראַכט ספּעציעלע היטלען און האָבן געהאַט די מעגלעכקייט פון אַ פּריייר באַוועגונג אינם לאַגער. אַזוי איז אויך געווען, ווען די וואַרשטאַטן זיינען נאָך געווען אין וואַרשעווער געטאָ.

אַנדערן גאַרנישט; געווײַנטלעך פלעגט זיין גאַנץ טומלדיק בשעת די אַפּעלן. ברילוש פרעגט די גרופּעס־עלטסטע, וויפל מענטשן זיי האָבן און יעדערער גיט אַן זיין צאָל. ער פרעגט איבער נאָך אַ מאָל מיט אומצוטרוי. עס פאַלן דראָענדע וועדטער. „אויב די גרופּעס־עלטסטע וועלן נישט מודה זיין, אַז עס זיינען דאָ פאַראַן פרעמדע — וועלן זיי גלייך דערשאָסן ווערן". עס האָט זיך אָנגעהויבן דאָס אויסזוכן די פרעמדע. לאָזט זיך אויס, אַז עס זיינען פאַראַן עטלעכע צענדליק אַזעלכע אומגליקלעכע, וועלכע האָבן געפעלט אין די וואַרשטאַטן. מער ווי צען צווישן זיי האָבן באַפרייאונגען פונם דאָקטאָר. די אוקראינער האָבן תיכף אַרומגערינגלט די אויסגעפונענע, חוץ די צען באַפרייטע, און זיי אָנגעהויבן שטויסן צום וועלדל, וואָס ביים אַריינגאָנג אין וואויל־קוואַרטאַל.

דערווייל האָט אין לאַגער זיך געלאָזט הערן דער גלאָק. עס איז פיר אַזייגער און די אַרבעט אין לאַגער איז פאַרענדיקט. דער טייל וואָס האָט געענדיקט די אַרבעט. 1500 מענטשן, הויבט זיך אָן צונויפזאַמלען ווי אַלעמאָל און לאָזט זיך אַוועק אין וואויל־קוואַרטאַל. ביים אַריינגאָנג אין ישוב האָט מען דעם גאַנצן עולם פאַרהאַלטן. צופעליק בין איך געווען אין די ערשטע רייען און געצוואונגענערהייט האָב איך געמוזט זיין אַ נאָענטער עדות פון אַלץ וואָס איז פאָרגעקומען — מיט די פון ישוב געבראַכטע מענטשן. פרויען האָבן געווײַנט, געחלשט. איינע האָט זיך געבעטן מיט אַ הויכער שטימע: „הער לאַגערשפּיס, איך שווער ביי גאָט! איך אַרבעט יעדן טאָג, נאָר היינט..."

די רייד ווערן איבערגעריסן. עס דערהערן זיך געשרייען און געווײַנען. מען האָט זיי אַלעמען באַפוילן אויסצוטון זיך און זיך אַוועקלייגן. עס האָבן אָפּגעהילכט צענד־ליקער שאָסן. דאָס בלוט איז אונז פאָרגליווערט געוואָרן אין די אָדערן. איך באַקום וויין־קראַמפן. מיין 10־יעריק מיידעלע, וואָס צופעליק האָב איך זי היינט מיטגענומען מיט מיר צו דער אַרבעט, באַרואיקט מיך. מיין מאַן פאַרשטופּט מיר דאָס מויל, ער פאַרדעקט מיר מיט זיין האַנט די אויגן. מיר מוזן זיין רואיק! איך האָב נאָך געזען ווי דער „ווערקשוץ"־מאַן ג ע ד א נ ק ע ן בעט זיך און וויל ראַטעווען זיין פרוי. מען האָט אויך אים געהייסן אויסטון זיך און אַנידערלייגן — נעבן איר.

נאָך דער עקזעקוציע האָבן זיך די אוקראינער אומגעקערט אין זייערע היימען. די ס.ס.־לייט, גליי, ברילוש און דער ראָטע־פירער, זיינען אַוועקגעפאָרן אין לאַגער אַריין, מן־הסתם אין האָטעל וואו זיי האָבן אַלע געוואוינט (אַ שיינע ווילע נעבן וואַלד, מען האָט עס געראפן — דער האָטעל). מען האָט אונז אַריינגעלאָזט אין וואויל־קוואַרטאַל, מיר זיינען פאַרבייגעגאַנגען נעבן טויטן קערפער פון אַ יונגן מענטש, וועלכער איז געלעגן אויסגעצויגן אין די בגדים אויפן שאָסייִ. ער האָט, ווייזט אויס, געאיילט זיך צום ציילונגס־אָפּעל אינם וואַרשטאַט פאַר געפלאָכטענע קוישן, און ער האָט נישט באַווײַזן... דאָס ברויט, די עפּל און אויך דאָס ברויט־זעקל זיינען געלעגן צעוואַרפן אַרום אים. אויסמיידנדיק די נאַקעטע קערפערס פון די דערמאָרדעטע האָבן מיר זיך

אַריינגעלאָזט אין וואוין־קוואַרטאַל ווי משוגע־געוואָרענע. יעדערער פון אונז האָט איבערגעלאָזט אין שטוב עפּעס אַן אייגענעם. יעדערער האָט זיך געאיילט און געוואָלט זען זיין פאַמיליע. עס האָבן זיך געטראָגן אין דער לופּטן געשרייען, יאַמערס, רופענישן. איינע אַ יונגע פרוי לויפט אַרום און יאַמערט: „טאַטע איך האָב דיך דערהרגעט, איך האָב דיך נישט געלאָזט גיין צום אָפּעל אין וואַרשטאַט, וויאַזוי וועל איך קענען לעבן און טראָגן אויף זיך די שולד פון דיין טויט?“ — — —

נאָך יענער ציילונג האָבן זיך אָנגעהויבן זייער אָפּט איבערחזרן די מאַרד־שיסעריין, מען האָט דערשאָסן אויפן אָרט פאַר די קלענסטע „עבירות“. דאַן האָבן זיך אָנגעהויבן די אַרעסטן פון די רייכערע אידן אין לאַגער. דאָס זיינען געווען מיט־גלידער פון די פאַמיליעס אָפּאָליאָן, נויפעלד, פרויסעל, ניעדזשוויעדזש, שאָך א.א.[1] מען פלעגט זיי באַפרייען פאַר גרויסע געלטער. יעדן טאָג זיינען פאַרגעקומען שיסע־רייען און אַרעסטן. מענטשן זיינען דערשאָסן געוואָרן אין די בארַאַקן, כאָטש זיי זיינען באַפרייט געוואָרן פון דער אַרבעט דורכן לאַגער־דאָקטאָר. אויך מיט מיר איז עפּעס פאַרגעקומען אין יענע טראָגישע טעג. איך האָב געאַרבעט אין אַ בעטאַנערייַ אויפן פעלד נ־מער 5. דאָס איז געווען אַ וואַרשטאַט, וואו די מענער האָבן אויסגעאַרבעט באַלאַזעס. אין איינעם אַ טאָג, אין דער צווייטער העלפט אָקטאָבער, האָב איך זיך שטאַרק פאַרקילט, איך האָב געהאַט קאַטאַר און קאָפּ־שווינדל. געווען איז גראָד אַ שיינער זוניקער טאָג. איך בין אַרויס פון וואַרשטאַט און זיך אַוועקגעזעצט אויף די באַלאַזעס אָנצוואַרמען זיך אויף דער זון. איך האָב נישט באַמערקט ווי גליי קומט צו נאָענט צו מיר רייַנדיק אויף אַ פערד. ער איז געבליבן שטיין ביי אַ 5 מעטר פון מיר. מיין קאָפּ איז געווען אַראָפּגעלאָזן, אָנגעשפּאַרט אויף דער האַנט. פלוצים האָב איך דערהערט דייטש: „וואָס טוסטו דאָ, דו שלאַפסט?“ איך בין אויפגעשפרונגען און געענטפערט: „ניין, איך שלאָף נישט, איך האָב אַ קאַטאַר און קאָפּווייטיק“. צו מיין מזל איז גראָד פאַרבייגעגאַנגען אַ „קאָפּאָ“ (אידישער פאָליציאַנט), האָט ער פאַרעדט דעם דייטש און אויסגעשריען צו מיר: „אָנטלויף שנעל צו דער אַרבעט!“ אזוי בין איך יענעם טאָג אָפּגעראַטעוועט געוואָרן פון טויט. אין יענער צייט זיינען אַ צוואַנציק מענטשן דערשאָסן געוואָרן פאַר שלאָפן אָדער זיצן אין דער אַרבעט־צייט, פאַר נישט האָבן אַדורכגאַנג־דערלויבנישן און פאַר אַנדערע לייכטע פאַרברעכנס.

דעם 24־טן אָקטאָבער זיינען מיר געקומען צום פלאַץ ווי געווייַנטלעך. דער

---

[1] דאָס זיינען געווען רייכע אידישע פאַבריקאַנטן פון וואַרשע, וועלכע האָבן געאַרבעט אין פאַניאַטאָווא אָלס „שאָפ־דירעקטאָרן. וועגן איינעם פון זיי, אָפּאָליאָן, אַ גרויסער עושר, דער באַוואוסטער שמאַטעס־סוחר פון לאָדזש, איז באַקאַנט, אז אין אַנהויב אַפּריל 1943 אין געווען אַ שארפער קאַנפליקט צווישן אים און דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע אין וואַרשע, צוליב אַן אָפּצאָל וואָס איז פאַרלאַנגט געוואָרן פון אים. דער שטאָב פון דער קאַמף־אַרגאַניזאַציע איז געווען געצוואונגען אים צו אַרעסטירן און ערשט נאָך עטלעכע טעג אַרעסט האָט זיין משפּחה אַריינגעטראָגן די געפּאַדערטע סומע.

ציילונגס־אָפּעל האָט זיך געצויגן אָן אַן אויפהער. פיש [5] האָט אָנגעגעבן דעם לאַגער־אינספעקטאָר גליי די צאָל פון זיינע מענטשן. גליי האָט עס איבערגעגעבן דעם לאַגער־קאָמענדאַנט הערינג [6]. עס איז אָנגעקומען דער ס.ס.־אָפּיצער אונטערשטורמפירער וואַלעראַנג; ער האָט זיך פאַרהאַלטן אויפן שאָסיי, ווי אַ קינסטלער, וועלכער דערוואַרט אָפּלאָדיסמענטן, און דערנאָך האָט ער זיך דערנענטערט צו אונז מיט געמאָסטענע טריט. די באַשעפטיקטע ביי דרינגלעך־נויטיקע אַרבעטן, ווי שניידערייַ, שוסטעריי, סטאָלעריי, קאָנסאָלידאַטאָריי א.אָ.וו. זיינען אָוועק צו דער אַרבעט. דאָגעגן זיינען די אָנדערע, וואָס זייער אַרבעט איז געווען אַ וויכטיקער, פלוצלינג אַרומגערינגלט געוואָרן דורך אוקראיִנער. מען האָט אונז געגעבן גראָבאייזנס און מיר זיינען אָוועק־געשיקט געוואָרן אין וואַלד אַריין צו אַן אָנדער אַרבעט. מיר האָבן אָנגעהויבן אַרבעטן, אַ טייל פון אונז זייענדיק דערשטוינט און אַ טייל — גלייכגילטיק. אָנטקעגנאיבער פעלד נומער 5 איז געלעגן פעלד נומער 6. אויף דעמדאָזיקן פלאַץ, נאָענט צום וואַלד, איז געשטאַנען אַ שיינע איינשטאָקיקע געבויידע. אין די צימערן פון אָט דער שיינער געבויידע, וועלכע זיינען געווען אויסגעפוצט מיט טייערע מעבל און באַלייגט מיט דיוואָנעס, האָבן געוואוינט ס.ס.־לייט און דאָרט זיינען אויך געווען די אָמט־ביוראָס, וואו עס האָבן געאַרבעט אידן. דאָס דאָזיקע הויז האָט מען גערופן — דער האָטעל. אין וואַלד, נעבן האָטעל, האָט מען געדאַרפט אַרומרייניקן אַ פלאַץ און דאָרט אויס־גראָבן אַ קאָנאַל. דער פלאַץ איז פול געווען מיט וואָרצלען און קוסטעס. אומגעפער אַ האַלבער קילאָמעטער איז געווען אָנגעצייכנט מיט פלעקלעך און דראָטן. לויט די אָנגעצייכנטע סימנים האָבן מיר געדאַרפט אויסגראָבן אַ קאָנאַל אַ מעטער די ברייט און צוויי מעטער די טיף. מיר האָבן געאַרבעט מיט גראָבאייזנס, לאָפּאַטעס און העק. דער ס.ס.־אָפּיצער וואַלעראַנג האָט אונז נישט אַליין־געלאָזן קיין איין מינוט. ער האָט אָרײַנגעקלאָפּט פלעקלעך, האָט געגראָבן מיטן גראָבאייזן, האָט געבעטן אָנווייזונגען; דערביי האָט ער געשלאָגן וויפל ער האָט נאָר געקענט, ער האָט געריסן די האָר ביי די פרויען און געבריקעט מיטן פוס מיט אַלע כוחות. אויך זיין פרײַנט גירציק האָט געשלאָגן מיט אַ דיקער בייטש אַלע אַרבעטער, דערצו האָט ער נאָך אָנגערייצט זיין הונט און געגוואָלדעוועט: „טעמפּאָ! טעמפּאָ!".

עס איז געווען אַ פראָסטיקער, אָן־זוניקער ווינטער־טאָג, פונדעסטוועגן האָבן מיר געמוזט אויסטון די מאַנטלען און אַראָפּנעמען די הענטשקעס פון די הענט און די

---

[5] אַ אי־ד פון דייטשלאַנד.

[6] הערינג האָט געהאַט אַ מנהג אַרײַנצורייַסן אין לאָגער אויף אַ ווייס פערד, און אַ אידיש אינגל, אין אַ ספּעציעלער קליידונג, איז אים נאָכגערינט אויף אַן אייזל. יעדער אָנקום זיינער פלעגט אַרויסרופן אַ בהלה, וויייל באַלד האָבן זיך דערהערט שיסעריַין און עס זיינען געפאַלן קרבנות. אויך דער פּאָליציי־פירער גלאָבאָצניק (זע ז. 161, באַמ. 54), וועלכער האָט אָנגעוואָרפן אַ פּחד אויף אַלע קאָנצענטראַציע־לאָגערן אין לובלינער געגנט, פלעגט פון צייט צו צייט באַזוכן דעם לאָגער אין פּאָניאַטאָווע.

טיכלעך פון קאָפּ. איך האָב איין מאָל אַ הויב געטון דעם קאָפּ און אַ קוק־געטון צו דער זייט פון די אַרבעטער — האָב איך דערזען איינע אַ פרוי, וועלכע האָט זיך באַזונדערס בולט־געמאַכט מיט אירע רויטע האָר. איך האָב באַמערקט, ווי זי האָט אויף איין מאָמענט אויפגעהערט די אַרבעט, ווייזט אויס, כדי אויסצוגלייכן דעם רוקן; איז צו איר צוגעגאַנגען גירציק און געגעבן אַ שמיץ מיט דער בייטש אויף איר פלייצע. מער האָב איך זי שוין קיינמאָל נישט געזען. פון דאָמאָלסט אָן האָב איך שוין נישט געוואָגט אויסצוגלייכן דעם רוקן, ווייל מיינע העלע האָר האָבן זיך בולט־געמאַכט צווישן די שוואַרצהאָריקע קעפּ פון די אַרבעטנדיקע פרויען. איך האָב זיך קיין איין מאָל נישט אויסגעגלייכט, כאָטש איך האָב געמיינט, אַז איך וואָר משוגע פון ווייטאָק.

מיר האָבן געאַרבעט פון 7 אינדערפרי ביז 12 מיטאָג. צוועלף אַזייגער האָט זיך דערהערט דער גלאָק. אַ הפסקה אויף צוואַנציק מינוט. די ס.ס.־לייט זיינען אַוועק עסן מיטאָג, אָבער פריער האָבן זיי געבראַכט די אוקראינער אונז צו באַוואַכן. בשעת דער הפסקה האָט מען אונז אייגנגעשטעלט אין פינפטלען און מען האָט נאָכגעקאָנטראָלירט אונזערע צאָלן. מען האָט אונז געצוואונגען צו זיצן, און די גרופן־עלטסטע האָבן געדאַרפט אונז דערלאַנגען אונזערע שפּייז־זעקלעך. יענעם טאָג האָבן מיר נישט געגעסן קיין פרישטיק. איך האָב געריכט, אַז פון דער קיך וועט מען אונז צושיקן קאַפע אין דער הפסקה־צייט, ווייל מיר זיינען דאָך געזומען געוואָרן אויף אַ נישט־געווייַנטלעכער אַרבעט. און מיר זיינען געווען איבער 2000 מענטשן. דער האַלז איז געווען טרוקן פון דורשט. יעדערער האָט פאַרלאַנגט זיין זעקל. איך האָב באַוויזן אויפצוועסן נאָר אַ העלפט פון אַ קליינעם עפּל, — דאָס ברויט האָב איך נישט געקענט עסן צוליב דעם שרעקלעכן דורשט, — און מען האָט אונז שוין געהייסן צוריקגיין צו דער אַרבעט. געווינטלעך פלעגן אונזערע אויפזעער מאַכן די מיטאָג־הפסקה פון אַזייגער 12 ביז 2.30, היינט האָט זייער מיטאָג־עסן געדויערט נישט מער ווי אַ האַלבע שעה און זיי האָבן זיך שנעל אומגעקערט, כדי אונז ווידער צו פייניקן. מיינע הענט זיינען פול געוואָרן מיט בלוטיקע בלאָטערן. איך האָב געאַרבעט מיט די לעצטע כוחות.

אַזוי האָבן מיר געאַרבעט ביז 4 אַזייגער אין דערוואַרטונג פון דעם אַזוי־באַגערטן קלונג, וועלכער זאָל אונז באַפרייַען פון דער קאַטאָרגע־אַרבעט. אָבער — די באַגערטע שעה איז אַנגעקומען און מיר זיינען נישט באַפרייט געוואָרן. יעדע וויטערדיקע פערטל שעה האָט ביי אונז אויסגעזען ווי הונדערט יאָר. די פאַרמאַטערטע, פיבערנדיקע און דורשטיקע מענטשן זיינען אונטערגעטריבן געוואָרן דורך וואַלעראַנגען פאַרצוועצן די אַרבעט. גירציק, אין שטענדיקער באַגלייטונג פון זיין שוואַרצן הונט, האָט אַנגעהויבן פייפן און פאַראַרדנט איבערצוריסן די אַרבעט. מיר זיינען אַרויסגעשפּרונגען פונם קאַנאַל און אַנגעהויבן אָנטוון זיך. אינמיטן־דרינען האָט אויף אונז אַ דונער געטון וואַלעראַנגס הויכע שטים: „וואָר האָט אייך דערלויבט אויפצוהערן זיך פאָר אים, אַז דאָס האָט ער געטון איידער גירציק האָט נאָך באַוויזן צו פאַרענטפערן זיך פאָר אים, אַז דאָס האָט ער געטון

לויטן באַפעל פון הערינג'ן, זיינען מיר געווען געצוואונגען אויגנבליקלעך אומצוקערן זיך. נעמען די צוווּאַרפענע גראָבאייזנס און ווידער אָנהויבן אָרבעטן. ווער עס האָט נישט באַווּיזן איינצושטעלן זיך תיכף צוריק אין קאָנאַל האָט באַקומען עטלעכע פוס־שטויסן. צום גליק איז אַזייגער פינף אָנגעקומען הערינג און האָט אויפגעקלערט וואָלע־ראַנגען, אַז מען מעג אונז אָפלאָזן, ווייל עס ווערט שוין פינצטער.

מיר זיינען ווידער אַרויסגעשפרונגען פונם גרוב, אויסגעשטעלט זיך אין פינפט־לעך און געזומען מיט זיך די גראָבאייזנס, די קילאפן און די העק, כדי אָפצוגעבן זיי צוריק אין לאָגער־מאַגאַזין. די העק זיינען געווען אונזערע אייגענע. דעם 5־טן אָקטאָ־בער איז אַרויס אַ באַפעל אָפצוגעבן די העק, אויב נישט — וועלן מיר דערהרגעט ווערן. מיר האָבן, פאַרשטייט זיך, אָפגעגעבן אָלע העק און געמיינט, אַז די „אפּוטרופּסים" פאַרלאָזן אונז שוין און זיי האָבן, ווייזט אויס, מורא, טאָמער וועלן מיר באַנוצן די העק אָנצופאַלן אויף זיי.

אַרום צווייטויזנט און פינפהונדערט מענטשן האָבן יענעם טאָג נישט באַקומען קיין מיטאָג־עסן, צוליב צעטומלעניש אין די שפּייז־צעטלעך, און אינאָוונט האָט מען זיך געלייגט שלאָפן הונגעריקע.

דעם 3־טן נאָוועמבער (1943) זיינען מיר, ווי געווייניטלעך, געקומען צום ציילונגס־אָפּעל. עס האָט לאַנג געדויערט ביז ס'איז אָפגעגעבן געוואָרן אַ באַריכט וועגן דער פאַראַנענער צאָל מענטשן. אינצווישן איז אָנגעקומען נאָך אַ רעגימענט אוקראינער. קיינער פון אונז איז נישט געשיקט געוואָרן צו דער אַרבעט. מיר האָבן נישט געוואוסט וואָס קען דאָ געשען. פלוצים דערזע איך: מען קלויבט אָפּ מענטשן, ווייזט אויס — אָוועקצושיקן. איך בין געווען אָן מיין מאַן און מיין טעכטערל, — אַ מוראדיקע שרעק האָט מיך אַרומגעכאָפּט. איך האָב מיך אַרומגעקוקט אין אַלע זייטן צו זוכן עפעס אַן אויסוועג. נישט לאַנג טראַכטנדיק האָב איך געמאָלדן דעם גרופּע־עלטסטן, אַז נאָכן קאַטאַר זיינען ביי מיר פאַרשטאָפּט געוואָרן די אָטעם־אָרגאַנען און מיין גאַנץ פנים ברענט אין אַ שרעקלעכן ווייטאָק. נאָך איידער איך האָב באַקומען אַ תשובה פונם גרויפּ־עלטסטן בין איך שוין געווען צוגרייט, וועלכע זיינען געגאַנגען צום דאָקטאָר אין דער באַגלייטונג פון אַ ס.ס.־מאַן; דעם קאָפּ האָב איך איינגעהילט אין אַ טיכל. דערווייל האָבן די אוקראינער אַרומגעריגלט די אָפּגעקליבענע מענטשן און זיי אַריינגעפירט אין אַ פוסטן באַראַק. דער לאַגער־אינספּעקטאָר גליי האָט זיך נישט געפוילט און האָט זיי אַלעמען פּריער באַזוכט. די מענטשן האָבן זיך דאָך נישט געריכט אַוועקגעשיקט צו ווערן און האָבן דעריבער נישט באַהאַלטן זייער געלט, — איצטער איז עס אַריינגעפאַלן אין גלייס הענט. נאָך דער געלט־באַרויבונג האָט גליי פלוצלינג דערקלערט, אַז די לאַגער־מאַכט האָט טעלעפאָנירט קיין לובלין און פון דאָרטן איז אָנגעקומען אַ דערלויבניש איבערצולאָזן זיי אויפן אָרט. אָלע זיינען באַפרייט געוואָרן.

4־טער נאָוועמבער, דאָנערשטאָג, אַ שטורמדיקער ווינט האָט געבושעוועט, ער האָט אַראָפגעטראָגן די בלעטער פון די בוימער און אויסגעבעט דעם וואַלד מיט אַ שיינעם דיוואַן. ווי געווייטלעך, קלינגט דער גלאָק 5 אַ זייגער (פאַרטאָג). נאָכן צווייטן קלונג בין איך שוין געווען, צוזאַמען מיט מיין מאַן, אונטן, אויפן וועג צום שאָסיי. אין גאַס איז געווען עפּעס אַ משונהדיקע פּאַניק. איך האָב נישט געוואוסט די סיבה דערפון. איך וויל גיין ווייטער, ערשט עס קומט אַן לויפּנדיק דער וואַרשטאַט־אויפזעער און רופט־אויס: „דער אָפּעל איז 6 אַזייגער, אַלע גייען אַרויס". איך בין בליץ־שנעל צוריק־געלאָפן אין שטוב אַריין. איך האָב געדאַרפט אָנטון מיין טעכטערל און איר איינפּאַקן פּריישטיק. איך האָב איינגעפּאַקט דאָס גאַנצע ברויט וואָס איז געווען אין צימער, אַ שטיקל פּוטער און עטלעכע עפּל. אין זעקל האָב איך אויך אַריינגעלייגט אַ האַנטוך, זייף אַ קאָם און אַ ראַזירמעסער פּאַר מיין מאַן. מיין מאַן האָט זיך אָפּגעראַזירט און אָנגעטון נאָך אַ סוועטער, ווייל ס׳איז געווען קאַלט.

נאָך איידער איך האָב באַווייזן אַלץ איינצוואַרדנען האָט זיך ווידער דערהערט די שטים פונם וואַרשטאַט־אויפזעער: „אַלע גייען אַרויס!" מיר האָבן געמוזט כהרף־עין פאַרלאָזן דאָס צימער. ביי די שכנים איז אַ טומל. מען טוט זיך אָן אין איילעניש כדי שנעל אַרויסצוגיין פון הויז. מיר גייען אַרויס אויפן שאָסיי. קיינער באַמיט זיך נישט אונז אינצושטעלן אין פינפטלעך. מיר מאַרשירן אין לאַגער אַריין, צעשפּרייטער־הייט. נאָך עטלעכע צענדליק טריט דערזעען מיר פון ביידע זייטן וואַלד אוקראינער מיט אָנגעשטעלטע ביקסן געצילט צו אונז. מיר גייען ווייטער. פלוצלינג זע איך, אַז מיר זיינען אַרומגערינגלט מיט ס.ס.־לייט און אויך זיערע ביקסן זיינען אָנגעשטעלט צו אונז. איידער איך האָב נאָך באַגריפן וואָס דאָס באַדייט, דערהער איך אַ שטים פון אַן ס.ס.־מאַן: „פאַרוואָס זאָלט איר נישט לויפן אַביסל?" — אַ האַלבן קילאָמעטער זיינען מיר געווען געצוואונגען צו לויפן. דערנאָך האָט מען אונז דערלויבט צו גיין אַביסל פּאָמעלעכער און מיר האָבן געקענט באַטראַכטן די ס.ס.־לייט. זיי זיינען געווען אָנגעטון אין גרויע מאַנטלען מיר גרינע קאַלנערס. עטלעכע פון אונז האָבן געזאָגט, אַז דאָס זיינען סאָלדאָטן פון דער „וועהרמאַכט", דאָס רעגולערע דייטשע מיליטער. צוליב וואָס פּאַר אַ סיבה איז זיי איינגעפּאַלן אַזוי אַרומצורינגלען אונז, מיט אַזאַ גרויסער צאָל מאַשינגעווערן און סאָלדאָטן? מיר האָבן נישט געוואוסט וויאַזוי עס זיך אויסצו־טייטשן. מיר האָבן מאַרשירט שטילשווייגנדיק ביז מיר זיינען אָנגעקומען צו די וואָכ־פּאָסטנס. די דורכגאַנג־דערלויבנישן האָבן מיר שוין נישט געדאַרפט ווייזן. דאָגעגן האָבן די מענער געמוזט אַראָפּנעמען די היטלען. נאָכן אַדורכגיין דעם וואָכפּאָסטן האָב איך מיך געזעגנט מיט מיין מאַן, ווייל ער איז געווען צווישן די טעבענס־אַרבעטער, ביים וואָכפּאָסטן האָב איך באַמערקט ווי הערינג און וואַלעראַנג זיינען געשטאַנען ביים אויטאָמאָביל אוֹן געשמועסט מיט פּרעמדע ס.ס.־לייט. דאָס האָט באַדייט, אַז אויפן אָפּעל־פּלאַץ איז קיינער נישטאָ. איך האָב געשפּירט ווי מיינע פיס ברעכן זיך איין.

נאָכן ־אָפּזעגנען זיך מיט מיין מאַן בין איך געגאַנגען פֿאַרויס מיט מיין טעכ־ טערל. איך האָב גלייך דערזען, אַז גליי קלויבט אָפּ אַ גרופּע פרויען און שיקט זיי אַוועק אויפֿן פעלד נומער 6. עס זיינען דאָרט געווען איבער 100, אונטער דער באַוואַכונג פון ס. ס.־לייט. אין ערשטן מאָמענט ווי מיר האָבן דערזען, אַז מען קלויבט אָפּ מענטשן, האָבן מיר געמיינט, אַז מען גרייט ווידער צו אַ טראַנספֿאַרט. איך האָב מיך געוואָלט אַנשליסן צו זיי אָבער מיט מיין טעכטערל וואָלט איך דערוועקט ספּעציעלע אויפ־ מערקזאַמקייט און איך האָב זיך געמוזט אָפּזאָגן פון דעם געדאַנק. זעענדיק, אַז די מענטשן דרייען זיך אַרום סתם־אַזוי בין איך אַוועק אין דער ריכטונג פונם באַראַק אויפצוזוכן מיין מאַן. איך האָב אים נישט געפונען. די ס.ס.־לייט האָבן אָנגעהויבן אַריינצושטופּן אַלעמען אין באַראַק אַריין, אין וועלכן עס האָבן פריער געווואוינט אַכט טויזנט מענטשן. לעצטנס, וען עס זיינען אויסגעבויט געווארן נאָך באַראַקן האָבן די מענטשן אָנגעהויבן אַריבערקלייבן זיך אין די נייע, מענער באַזונדער און פרויען באַזונדער. באַווויינט איז נאָך געווען נאָר דער מיטנטטייל פונם באַראַק, און אין די זיידן־פליגלען זיינען געמאַכט געווארן פֿאַרבאַרייטונגען אויפצושטעלן דאָרט אַ מעטאַל־ וואַרשטאַט.

איבער 13 טויזנט מענטשן זיינען אַריינגעטריבן געווארן אין באַראַק אַריין. עס האָבן אויסגעבראכן געשרייען און געווויינען, מוטערס האָבן פֿאַרלוירן זייערע קינדער, פרויען — די מענער, אַלע האָבן געזוכט איינער דעם אַנדערן. דער געווויין פון די קינדער, וועלכע האָבן פארלוירן די עלטערן, האָט זיך געטראָגן אַן אויפהער. נישט אַלע מוטערס האָבן מיטגענומען מיט זיך זייערע קינדער; די אוקראינער האָבן געמאַכט דורכזוכונגען אין די הייזער און אַז זיי האָבן דאָרט געפונען קינדער, האָבן זיי זיי אַוועקגעשיקט האַלב־אָנגעטוענע אין באַראַק אַריין. אַזוי האָבן זיי אויך געטון מיט קראַנקע. די ס.ס.־לייט האָבן דערווייל פֿאַרקלאפט דעם באַראַק־טויער און פֿאַרבאַטן צוצוגיין נאָענט צו די פענסטער. איינער האָט אויסגעשאָסן אין באַלקן אַריין און געגעבן אַ באַפֿעל אַרויסצופירן פון מאָל צו מאָל פופציק מענער. איך בין געזעסן אויף אַ שלאָפבאַנק ביים אַרויסגאַנג און האָב געזען אַלע באַקאַנטע פֿאַרלאָזן דעם באַראַק. איך האָב מיך געזעגנט מיט זיי נאָר מיט אַ קאָפּ־באַוועג. דערזעענדיק אַ קליינע גרופּע מענער שטייט און שמועסט פֿליסטערנדיק מיטן לאַגער־עלטסטן לענט (אַ איד), בין איך צוגעגאַנגען און געפרעגט וואָס קומט דאָ פאָר. איינער אַ ווינער האָט מיר גע־ ענטפערט: „ווייסט איר נישט, אַז מיר זיינען אַ האַלבע שעה פאַרן טויט?"

דערדאָזיקער ענטפער איז מיר נישט אַריין אין באַוואוסטזיין. נאָכדעם ווי טויזנטער מענער זיינען שוין אַרויס פון באַראַק איז מיר געלונגען צו געפינען מיין מאַן. ער האָט מיר דערציילט, אַז מען ליקווידירט דעם לאַגער. די מענער וועט מען, ווייזט אויס, אַוועקפירן צופוס אין אַן אומבאַקאַנטער ריכטונג, און די פרויען וועלן געפירט ווערן מיט דער באַן. איך בין געווען אַזוי דערשלאָגן, אַז איך האָב מיין מאַן

נישט דערציילט וואָס דער וויבער האָט מיר געזאָגט. איך האָב עס אינגאַנצן פאַרגעסן. מיין מאַן איז געווען פולשטענדיק צוזאַמענגעבראָכן. ער האָט געוויינט ווי אַ קליין קינד און בשום אופן נישט געקענט זיך באַרואיקן. די גרופּעס צו פופציק מאַן זיינען גיך אַרויס פון באַראַק. די פרויען האָבן זיך אָפּגעזעגנט פון זייערע מענער שטיל־כליפּענדיק. עס איז אָנגעקומען די ריי פון מיין מאַן, ער האָט געוויינט און איך בין געשטאַנען שטילשווייגנדיק, טראַכטנדיק דערבייַ, אַז שוין צום צווייטן מאָל רייסט מען מיר אַרויס אַ טייל פון מיין נשמה. מיין מאַן האָט נישט געוואוסט, אַז אין אַ ווייַלע אַרום וועט ער דערשאַסן ווערן און ער האָט מיר געזאָגט, אַז ער וועט מיך אַרומזוכן אין אַלע לאַגערן. מיט אָט די ווערטער איז ער אַרויס פון באַראַק. צומלעצט זיינען אַרויס אַלע „ווערקשוצן", און באַלד נאָך זיי אַלע איבעריקע מענער. די מענער האָט מען אַרויס־געפירט אין פאַרלויף פון צוויי שעה. דאָן איז אָנגעקומען די ריי פון די פרויען. די פרויען האָבן זיך געפאַרבט און געפּודערט און זיך שיין־געמאַכט, מיינענדיק, אַז עס ייַנט זיין אַן אָפּקלויב. דער „ווערקשוץ"־קאָמענדאַנט באַומאַן (אַ איד) צוזאַמען מיט די ס.ס.־לייט האָבן זיי איינגעשטעלט אין גרופּעס־צו־פופציק, און אויך די פרויען האָבן אָנגעהויבן אַרויסגיין. דאָס אַלץ איז פאַרגעקומען גאַנץ רואיק. די ס.ס.־לייט האָבן אַדורכגעפירט אַ גרינטלעכע זוכונג אין די באַראַקן, זיי האָבן געזוכט אויף די שלאָפּבענק, אין די וואַליזעס און אינם בעטגעוואַנט. איך וויים נישט צי זיי האָבן געזוכט מענטשן אָדער געלט, אָבער זיי האָבן אַלץ איבערגעקערט און אויפגעריסן דאָס בעט־געוואַנט מיט די ביקסן־שפּיזן. נאָך דער אַדורכזוכונג האָט דער באַראַק אויסגעזען ווי נאָך אַ פּאָגראָם.

איך האָב געוואָלט אַרויסגיין מיט איינער פון די ערשטע גרופּעס, כדי צו דערוויסן זיך וואָס איז געשען מיט מיין מאַן. מיין באַקאַנטע האָט מיך אָפּגעהאַלטן און געזאָגט, אַז מיר וועלן נאָך באַוויזן אַרויסצוגיין, ווייל ס׳איז נישט גוט צו זיין צווישן די ערשטע ביים אָפּקלויב. שנעל זיינען די פרויען אַרויסגעגאַנגען און עס איז אָנגע־קומען די ריי צו אונזער גרופּע פון פופציק; איך האָב פעסט אָנגענומען מיין טעכטערל פאַר דער האַנט און בין אַרויס פון באַראַק.

נאָכן אַרויסגיין פונם באַראַק האָבן מיר זיך אָנגעהויבן אַרומקוקן דערהערנדיק שיסערייַען, אָבער מיר האָבן נאָך גאָרנישט פאַרשטאַנען. אויפן שאָסיי, נעבן די נייַע באַראַקן, האָט מען אונז אָפּגעהאַלטן און באַפוילן, מיר זאָלן אויסטון די שיך. איך האָב הויך אַ זאָג געטון: „פרויען, מיר דוכט, אַז מיר גייען אין קבר אַריין". אין די זאָקן זיינען מיר צוגעגאַנגען צום צווייטן באַראַק. דאָרט האָבן מיר דערהערט די שטים פון אַן ס.ס.־מאַן: „אָפּגעבן דאָס געלט, גאָלד, צירונג, זייגערלעך, ווער עס וועט נישט געבן — וועט דערשאָסן ווערן!".

איך הויב אויף דעם קאָפּ און דערזע נאָקעטע פרויען מיט אויפגעהויבענע הענט דרייען זיך אַרום אין אַ קרייז. — — — וואָס הייסט דאָס? טראַכט איך מיר. אַן אָפּקלויב

פון נאַקעטע פרויען? איך בין יונג און גוט־געבויט אָבער צוזאַמען מיטן מיידעלע וועל איך נישט אַדורך דעם אָפּקלויב. מען האָט געמוזט שנעל אַריין אין באַראַק און אויסטון זיך. איך האָב נאָך באַוויזן צו זען ווי אַ יונגע פרוי איז אַראָפּגעשפּרונגען פון די טרעפּלעך און אויסגערופן צו איר שוויגער: „מאַמע, צום ווידערזען אויף יענער וועלט"...

אין איינעם פון די באַראַק־צימערן זיינען געשטאַנען דריי פרויען און סאַרטירט קליידער. עס איז מיר אויפגעקומען אַ געדאַנק: אפשר זאָל איך אַ שפּרונג טון און אַנהויבן סאַרטירן קליידער? איך האָב אָבער נישט געקענט איבערלאָזן מיין טעטערל. איך האָב געהאַט ביי זיך עטלעכע טויזנט זלאָטעס, האָב איך זיי אייגנעווילקלט אין אַ טיכעלע אַ זאָג־טוענדיק צו מיין באַקאַנטער, אַז איך וועל צוזאַמען מיטן געלט גיין אין קבר אַריין. דאָס קידושין־פינגערל און אַ רינג האָב איך געמוזט אָפּגעבן, ווייל זיי זיינען געווען אויף די פינגער, אָבער אַ צווייטן רינג האָב איך אַריינגעשטעקט מיט אַ האַרנאָדל אין די האָר.

מיר האָבן זיך גיך אויסגעטון און מיט אויפגעהויבענע הענט זיינען מיר אַוועק צו די גראָבנס, וועלכע מיר האָבן אויסגעגראָבן מיט אונזערע אייגענע הענט. צוויי מעטער־טיפע קברים זיינען שוין פול געווען מיט נאַקעטע טויטע קערפערס. מיין לאַגער־שכנטע מיט איר 14 יעריקער טאָכטער, אַ שיין, בלאָנד יונג מיידל מיט אַן אומשולדיק און לייכט־שמייכלענדיק פנימל, האָבן אזוי ווי גענומען אַ באַקוועם אָרט. בעת מיר זיינען צוגעקומען האָט אַן ס.ס.־מאַן געלאָדן זיין רעוואָלווער, און אפשר האָט דער רעוואָלווער זיך פאַרהאַקט און דער ס.ס.־מאַן האָט געמייסטרעוועט ביי אים. איך האָב אַ קוק געטון אויף אים און ער האָט געזאָגט: „נישט אַזוי שנעל..." פון־דעסטוועגן האָבן מיר זיך שנעל אַוועקגעלייגט, כדי נישט צו קוקן אויף די טויטע קערפערס. מיין קליין מיידעלע האָט מיך געבעטן, איך זאָל איר פאַרדעקן די אויגן, ווייל זי האָט מורא. איך האָב איר מיט מיין לינקער האַנט אַרומגענומען דאָס קעפּל און פאַרשטעלט די אויגן מיט דער רעכטער האָב איך געהאַלטן איר רעכט הענטל און אַזוי האָבן מיר זיך אַוועקגעלייגט מיט די פנימער אַראָפּ. אַ מינוט שפּעטער האָט מען אָנגעהויבן שיסן אין אונזער ריכטונג, איך האָב דערשפּירט ווי עס האָט מיר אַ ברען געטון די לינקע האַנט. די קויל איז אַדורך דורך איר אין קאָפּ פון מיין צען־יעריק טעכטערל, וועלכע האָט אפילו נישט אַ ציטער געטון. און אָט דערהער איך נעבן מיר אַ צווייטן שאָסן־דונער, וועלכער האָט מיך אויפגעטרייסלט. איך דערשפּיר אַ שרעקלעכן רויש אין קאָפּ און איך ווייס נישט צי איך האָב פאַרלוירן דעם באַוואוסט־זיין. איך הער דאָס גסיסה־כאַרכלען פון מיין באַקאַנטע.

אין אַ ווייל אַרום איז אַלץ געוואָרן טויט־שטיל. מיין באַוואוסטזיין אַרבעט נאָך און איך פאַרשטיי, אַז איך לעב. איך וואַרט אויף אַ קויל אָבער איך ווייס נישט אַרויס קיין שום סימנים פון לעבן. אַ פופצן מינוט שפּעטער האָט אַן ס.ס.־מאַן געבראַכט

אַ פרוי מיט אַ קינד. איך הער איר בקשה, ער זאָל איר דערלויבן אַ קוש צו טון דאָס קינד. אָבער דער מערדער דערלויבט עס נישט און די פרוי לייגט זיך אַנידער נעבן מיר. פון דער רעכטער זייט, אַנשפּאַרנדיק איר קאָפּ אין מיינעם. עס האָט זיך דערהערט אַ שאָס און איר בלוט האָט אַ שפּריץ געטון אויף מיין קאָפּ און באַגאָסן מיין נאַקן און מיינע האָר. פון־הינטן האָב איך מסתמא אויסגעזען ווי אַ טויטער קערפּער.

אַ שטיקל צייט הער איך נאָך די שיסעריי, ביז אַלץ אַרום ווערט אינגאַנצן שטיל. הייסט עס, אַז איך ל ע ב, אָבער איך בין נישט פּאַניק צו טראַכטן וואָס ווייטער צו טון. אַ שעה שפּעטער דערהער איך שטימען פון ס.ס.־לייט. איינער פון זיי האָט אַוועק־געשטעלט דעם פּוס מיר אויף דער פּלייצע און אַזוי שיסט ער און רעדט הויך: „די בלאָנדע, די שוואַרצע". איך האָב פּאַרשטאַנען, אַז ער איז געקומען נאָכקאָנטראָלירן צו איז נאָך עמיצער געבליבן לעבן. עס זיינען זיכער געווען פּאַרוואונדעטע, ווייל איך האָב גהערט זיפצן, נאָך די איצטיקע שאָסן איז אַלץ שטיל געוואָרן. די ס.ס.־לייט זיינען אַוועק און איך האָב נישט דעם מוט אפילו איין מאָל דעם קאָפּ אויפצוהויבן. פון קעלט האָב איך אינגאַנצן געפּיבערט. די קערפּערס פון די געהרגעטע זיינען שוין געווען קאַלט. אין די פּרימאַרגן־שעהן האָבן די נאַקטע קערפּערס נאָך געוואַרימט.

אַ שטורם־ווינט האָט צעשאָקלט די בוימער, ווי זיי וואָלטן געזאָגט נאָך אונז קדיש. עטלעכע מאָל זיינען געקומען די אוקראינער. איך האָב גהערט ווי זיי האָבן געשפּיגן אויף אונז, געזידלט „אין די זשידעס אַריין" און ווידער אַוועק. די שעהן זיינען געקראָכן פוילערהייט. יעדע שעה האָט אויסגעזען ווי אַן אייביקייט. עס האָט אַנגעהויבן טונקל ווערן. די אוקראינער זיינען ווידער געקומען און אונז צוגעדעקט מיט יאָדלע־צווייגן. עס איז מיר אַדורך אַ געדאַנק אין קאָפּ, — אפשר ווילן זיי אונז פּאַרברענען. איך האָב זיך דערשראָקן און געוואָלט אויסשרייען, אַז איך לעב, אָבער איך האָב נישט געקענט אַרויסברענגען קיין איין קלאַנג פון מויל. איך האָב גהערט די זיך־דערווייטערנדיקע שריט און ערשט דאַן האָב איך געוואגט אויפצוהויבן אַביסל דעם קאָפּ. די צווייגן האָבן מיך פּאַדעקט און איך האָב געקענט אַרומקוקן זיך.

עס איז געווען טונקעלער בין השמשות. מיין ערשטער בליק אין געפּאַלן אויף מיין טאָכטער. איר פנימל איז תמיד געווען לענגלעך, איצטער האָט ער זיך פּאַרוּנדיקט און ס׳איז געווען פּאַרצויגן מיט אַ טויט־בלאַסקייט. איך האָב צוגעדריקט מיינע ליפּן צו אירע האָר און אַקסל. איר הענטל האָט זיך אַרויסגעגליטשט פון מיין האַנט. איך האָב אַ קוק געטון אויף מיין לינקער, צעווייטיקטער האַנט און דערזען אין איר צוויי לעכער. די גאַנצע האַנט איז געווען פּאַרגאָסן מיט בלוט. איך האָב ווידער אַוועקגעלייגט דעם קאָפּ, ווייל איך בין געווען זייער מיד. נישט געקוקט אויף דער מידקייט און אויפן קאָפּ־שווינדל האָט מיר אַנגעהויבן ענבערן אין קאָפּ די פּראַגע: וואָס זאָל איך ווייטער טון? די סביבה האָב איך נישט געקענט, איך האָב נישט געוואוסט גענוי, וואו איך געפּין זיך. איך האָב געהערט אַנטלויפן אין דער ריכטונג פון וואַלד. אָבער איך בין

דאָך געווען גאַנץ נאַקעט! מיר זיינען געלעגן נישט ווייט פון שאָסיי, וואָס פירט צום וואויך־קוואַרטאַל. אפשר צוגיין אַהין און אָנטון זיך? אָנצוקומען אין וואויך־קוואַרטאַל האָט מען געדאַרפט אַדורכגיין פאַרביי דעם וואַכפאָסטן. יענער טויער איז געווען באַלויכטן און דער וועג אַהין איז אַ צוויי קילאָמעטער. אין דעם מאָמענט האָב איך דערזען צוויי אוקראינער גייען אין דער ריכטונג צום וואויך־קוואַרטאַל. זיי זיינען געגאַנגען אייליק־שנעל, ווי זיי וואָלטן זיך געשראָקן פאַר די טויטע קערפערס.

מיין פּלאַן איז נישט געווען אויספירבאַר. איך בין ווייטער געלעגן און געפרעגט זיך אַליין, צוליב וואָס פאַר אַ צוועק האָט מיך אויסגעמיטן די קויל און פאַרוואָס האָב איך נישט געגעבן קיין צייכן, אַז איך לעב? איך האָב נישט קיין שום מעגלעכקייטן צו ראַטעווען זיך, כאָטש נאָר דערפאַר ווייל איך בין נאַקעט. איך האָב די גאַנצע צייט געקוקט אין דער זייט פונם באַראַק פאַר די אוקראינער און פונם האָטעל, — די פענסטער זיינען דאָרט געווען שטאַרק באַלויכטן. פלוצלינג דערזע איך — איך וויס אַליין נישט צי אַ געשפענסט צי טאַקי אַ נאַקעטע פרוי לויפט גלייך אין דער ריכטונג פונם טויער, וואָס איך האָב אים געהאַלטן פאַר אומדורכדרינגבאַר. איך וויס נישט צי זי איז אַדורך דורכן טויער, צי זי האָט זיך געראטעוועט; פונדערווייטנס האָב איך עס נישט געקענט זען. מיין אויפמערקזאַמקייט צו דער נאַקעטער פרוי איז אָפּגעוועגדעט געוואָרן דורך געשרייען, וועלכע האָבן זיך געטראָגן פון די באַראַקן צי פונם האָטעל, — איך וויס נישט געוואָר. מוראדיקע געשרייען פון פרויען האָבן זיך געלאָזט הערן: „ראַטעוועט! ראַטעוועט!" די געשרייען האָבן זיך איבערגעחזרט אַ פאָר מאָל. איך האָב נאָך אַ טראַכט געטון, אַז בעסער וואָלט געווען, ווען מען וואָלט זיי דערהרגעט אַזויווי אונז. צום סוף האָבן די געשרייען אויפגעהערט.

פלוצים האָב איך דערהערט אַ שטים וואָס קומט אַרויס פונם קבר: „מאַמעלע! מאַמעלע!" און עפעס נאָך עטלעכע ווערטער, וועלכע איך האָב נישט געקענט אויפ־כאַפּן, עס האָט זיי פאַרטויבט אַ צעבושעוועטער ווינט. איך האָב שוין געוואָלט אַ פרעג טון „ווער לעבט" אָבער איך האָב מורא געהאַט. עס איז גאַנץ פינצטער געוואָרן. ס׳איז שוין זיכער געווען אַזייגער זיבן און אפשר נאָך שפעטער, ווען איך האָב באַמערקט, אַז אין דער זייט פון די וואַכפאָסטנס האָט אויסגעבראָכן אַ מוראדיקע שרפה. דאָס פייער האָט זיך פאַרשפרייט אין דער ריכטונג פון די באַראַקן, וואו עס זיינען צונויפ־געקליבן געוואָרן אונזערע בגדים. שפעטער האָב איך זיך דערוואוסט, אַז דאָרטן האָט אַ גרופע יוגנט געשטעלט אַ ווידערשטאַנד[7]. דער אָנבליק פון דער שרפה האָט אין מיר אַרויסגערופן אַ מוראדיקע שרעק. איך האָב געמיינט, אַז מען פאַרברענט די טויטע קערפערס און עס וואָלט געווען גרויליק צו לאָזן זיך פאַרברענען לעבעדיקערהייט. אין

[7] וועגן דעם פרוון פון אידישן ווידערשטאַנד אין פאַניאַטאַווא און דעם אונטערצינדן אַלע מחורה־לאַגערס זע „די ספעציעלע מעלדונג", זייטן 178—179, אינם באַריכט פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט פון 15־טן נאָוועמבער 1943.

טויט־שרעק האָב איך געגלעט דאָס פלייצעלע פון מיין טעכטערל, אַ קוש טון זי האָב איך מורא געהאַט, עס האָבן מיך געשראָקן די נאַקעטע, פאַרבלוטיקטע קערפערס; איך האָב פון זיך אַראָפגעווארפן די יאָדלע־צווייגן, איך בין אַריבערגעשפרונגען די קופּע קערפערס און בין אַוועקגעלאָפן אין דער ריכטונג פון וואַלד.

נאָכן קריכן איבער אַ צענדליק שריט אויף־אַלע־פיר האָב איך אָנגעטראָפן צוויי נאַקעטע פרויען און האָב מיך אָנגעשלאָסן צו זיי. אַליין נישט־וויסנדיק וואָס איך טו, האָב איך זיי אָנגעריטן מיט דער האַנט און געפרעגט צי זיי לעבן, זיי האָבן מיר געענטפערט, אַז יאָ און איך האָב אומצוטרויליעך אָנגעהויבן זיי צו גלעטן. לאַנג האָט מען דאָ נישט געקענט פאַרבלייבן צוליב דער נאָענטקייט צום אָרט פון די געשעענישן. מיר האָבן זיך מיישב געווען און באַשלאָסן צו גיין אין דער ריכטונג פון מלינקי, דאָס נאָענטסטע דאָרף. איך האָב זיך דערמאָנט, אַז איך האָב עטלעכע טויזנט זלאָטעס, האָב איך אַ זאָג געטון צו מיינע חברטעס אין אומגליק: „זאָרגט נישט וואָס איר זייט נאַקעט, איך האָב גלעלט און מיר וועלן זיך קענען אָנטון". זיי האָבן מיך געפרעגט וויאַזוי איך האָב עס געראָטעוועט, איך האָב זיי געוויזן, אַז פאַפיר־גלעלט איז נישט שווער געווען צו פאַרבאַרגן.

מען האָט נישט געטאָרט פאַרלירן קיין צייט און מיר האָבן זיך גיך אַוועקגעלאָזט אויף־אַלע־פיר צו דער ערשטער כאַטע. דאָרט האָבן גענואוינט אין איין קעמערל אַן אַלטער און אַן אַלטיטשקע. אַ גאָט, ווי וואָרים דאָרט איז געווען. די אַלטע לייט האָבן זיך דערשראָקן און איבערגעצלמט, דערזעענדיק דריי נאַקעטע פרויען. די אַלטיטשקע האָט אונז צוגעווארפן אַ פאָר אַלטע, צעריסענע הויזן מיט אַ צעריסן קליידל און האָט אונז אָנגעהויבן אַרויסטרייבן פאָר מורא, אַז מיר וועלן צו איר פאַרשלעפן די אוקראינער. איך האָב מיך צוגעכאַפּט צו דער קיך וועלנדיק אָנווארימען זיך אַביסל, אָבער די פויערטע האָט נישט געלאָזט, מיר האָבן געמוזט פאַרלאָזן די וואוינונג. אייַנע פון מיינע חברטעס האָט אַראָפגעריסן עפעס אַן אַלטן פאַרהאַנג און האָט זיך אייַנגעהילט אין אים. אַרויסגייענדיק פון דער וואוינונג, האָב איך אָפּגעריסן אַ שטיקל פון דעמזעלבן פאַרהאַנג און זיך אַביסל פאַרדעקט.

מיר זיינען אַריין אין אַן אָנדער כאַטע, דאָרט האָבן מיר געבעטן וואַרים וואַסער אַרומצווואַשן זיך אַביסל, מיר זיינען דאָך געווען אינגאַנצן אייַנגעטונקט אין בלוט. מען האָט אונז געגעבן וואַסער, מיר האָט מען געגעבן אַ בלוזע, ווייל איך בין נאָך געווען נאַקעט, יעדערע פון אונז האָט באַקומען אַ שטיקל ברויט און מיר האָבן ווידער . געדאַרפט אַוועקגיין, ווייטער. מיר זיינען אַריין אין נאָך אַ כאַטע, עפעס אַ יונג מיידל האָט אונז צוגעווארפן אַ לייוונטן קליידל און געהייסן שנעל פאַרלאָזן די וואוינונג.

מיר האָבן באַשלאָסן יענעם אָוונט נישט מער אַרייַנצוגיין אין קיין כאַטעס. עס איז שוין געווען שפּעט און מיר האָבן געמוען אויפזוכן עפעס אַ בונט שטרוי, וואו מיר זאָלן זיך קענען באַהאַלטן. נישט ווייט איז געשטאַנען א סטויג שטרוי, זיינען מיר

אַרויפגעקראָכן אויבן און אינגאַנצן אייגעגראָבן זיך אין שטרוי. דער ווינט האָט אַדורכ־געבלאָזן און דער שטרוי האָט גאָרנישט געוואָרימט. עס איז שוין געווען ליכטיק ווען מיר האָבן געהערט ווי דער פויער דרייט זיך אַרום דעם שטרוי, אַ פרוי איז אַרויס פון דער כאַטע געבן עסן די הינער. עס האָט שוין געמוזט זיין גאָר נישט פרי.

מיין חברטע, מיטן נאָמען רוזשאַ, האָט נישט לאַנג טראָכטנדיק געגעבן אַ שפרונג אַרויס פון דער נאָרע און איז אַריין אין דער כאַטע בעטן עפעס אַ בגד; מען האָט זי אַרויסגעוואָרפן און אויך אונז פאַרטריבן פונם שטרוי. זי איז געלאָפן אַזוי שנעל, אַז מיר האָבן זי פאַרלוירן פונם בליק. מיר זיינען געגאַנגען אַליין, אויסקלויבנדיק אַ שלעכטן וועג, אַ זומפיקן שטח. טאָפטשענדיק אין בלאָטע ביז די קני, זיינען מיר מיט מזל אַנגעקומען צום ברעג פון דעמזעלבן דאָרף. עפעס אַ פרוי האָלט אונז אָפּ און פרעגט: „וועלכע פון אייך האָט געלט זאָל גיין נאָך מיר". איך האָב מורא געהאַט מודה צו זיין, אָבער ווען זי האָט געזאָגט, אַז די דריטע חברטע איז ביי איר אין דער וואוינונג, בין איך איר נאָכגעגאַנגען. רוזשאַ האָט מיט איר אָפּגעמאַכט, אַז מיר וועלן בלייבן ביי איר אין דירה צוויי טעג און זי וועט אונז ברענגען בגדים, זי האָט אונז געגעבן אַן אָלטן זומער־מאַנטל; אַנגעטון האָט אים טושא[8], — מיין צווייטע חברטע, — איך האָב געגעבן דערדאָזיקער פויערטע טויזנט זלאָטעס און דערפאָר האָט זי אונז געדאָרפט ברענגען נאָך עפעס אַ מאַנטל. אין שטוב ביי איר איז געווען אירע אַ באַקאַנטע, וועלכע איז אַרויס און צוריקגעקומען זאָגנדיק, אַז מיר מוזן גלייך פאָרלאָזן די וואוינונג, ווייל אָלע שכנים האָבן געזען, ווי מיר זיינען אהער אַריין. מיר זיינען, פאַרשטייט זיך, גיך אַרויסגעלאָפן איבערלאָזנדיק 1000 זלאָטעס פאַר דער שמאָטע. מיר זיינען אַוועק ווייטער אין דער ריכטונג פונם דאָרף פאַניאַטאָווע, דאָרטן האָט מען אונז אָבער בכלל נישט געוואָלט אַרייגלאָזן און מיר האָבן געמוזט אַוועק אין וואַלד אַריין. אין וואַלד זיינען געווען קופּעס טרוקענע בלעטער און צווייגלעך, וואָס די פויערן קלייבן צונויף אויף הייצונג, און היות ווי אונז איז געווען קאַלט און אַ שטיקל ברויט האָבן מיר געהאַט, זיינען מיר אַן לאַנגע טראַכטענישן אַרייגעקראָכן אין אַזאַ בלעטער־קופּע און זיך אינגאַנצן איבערגעדעקט, אַז קיינער זאָל אונז נישט קענען באַמערקן.

מיר זיינען פאַרבליבן אין די בלעטער ביזן פרימאָרגן. אינדערפרי, ווען מיר האָבן דערהערט שטימען אין־דער־נאָענט, האָבן מיר אַרויסגערוקט די קעפּ, ערשט מיר דערזעען עפעס אַ פויער און אַ פויערטע. מיר האָבן באַשלאָסן צוצוגיין צו זיי. עס

---

[8] אין דער סעריע דאָקומענטן־ביכער, פאַרעפנטלעכט דורך דער צענטראַלער אידישער היסטאָרישער קאָמיסיע אין פוילן, אינם ערשטן בוך „לאַגערן" (דערשינען אין פויליש אין דער ערשטער העלפט 1946) איז פאַראַן אַ שילדערונג פון אסתר רובינשטיין (ז. 261—266) וועגן איר לעבן אין פאַניאַטאָווע און וועגן דעם ווי אזוי זי האָט זיך פון דאָרט געראַטעוועט. לויט דערדאָזיקער שילדערונג דאָרף מען אָנעמען, אַז די דאָ דערמאָנטע טושא (וואָס לויט לאה פישער האָט זי געהייסן שטערן) איז אידענטיש מיט דער שרייבערין פון יענער שילדערונג, אסתר (אָסטושאַ—טושאַ) רובינשטיין, וואָס איר מאַן איז דערמאָרדעט געוואָרן אין פאַניאַטאָווע.

האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז מיר האָבן אָנגעטראָפן אַן אַרנטלעכן פויער, וועלכער האָט מסכים געווען צו ברענגען אונז עפּעס שמאַטעס צום אָנטון און הייסע מילך. עס האָט נישט לאַנג געדויערט און ער האָט טאַקי געבראַכט אמתע שמאַטעס און צעריסענע שקראַבעס אָבער אויך אַ טאָפּ הייסע מילך און ברויט. מיר האָבן זיך קודם־כל צוגעריסן צו די מילך, כדי זיך אָנצווואַרימען אַביסל. מיינע חברטעס האָבן אָנגעטון די געבראַכטע שמאַטעס, אָבער איך האָב צום באַדויערן זיי נישט געקאָנט אָנטון צוליב דער האַנט. איך האָב געטראָגן אויף זיך אַ מענערישע בלוזע, דער אַרבל האָט זיך מיר כסדר צוגעקלעפּט צו דער וואונד און איך האָב אים געמוזט פון מאָל צו מאָל אָפּרייסן פון איר, די האַנט האָט געשוואָלן און ווייַ־געטון. איך האָב אַרויפגעוואַרפן אויף זיך אַ צעריסענעם זשאַקעט, די פיס האָב איך אַרומגעוויקלט מיט שמאַטעס און זיי אַרײַנגע־שטופט אין אַ פּאָר צעריסענע מענער־שקראַבעס. איך האָב באַצאָלט אַ גאַנץ געזאַלצע־נעם פריַיז און געוועון דאָנקבאָר דערפאָר וואָס ער האָט עס אונז געבראַכט. דעמזעלבן טאָג זיינען מיר אַוועק ווייטער, ווייל מען האָט געמוזט וואָס גיכער דערווייטערן זיך פונם לאַגער.

מיר זיינען אַריין אין נאָך אַ דאָרף, פונוואַנען מען האָט אונז אַרויסגעטריבן, ווייל מיר האָבן געצויגן אויף זיך אויפמערקזאַמקייט מיט אונזער קליידונג און אונזער שרעקלעכן אויסזען; אונזערע פנימער זיינען געווען אַדורכגעזאַפּט מיט ווייטאָק. מיר האָבן ווידער געפונען אַ בארג שטרוי און האָבן זיך באַהאַלטן אין אים איבער־נאַכט. אינדערפרי זיינען מיר ווידער אַוועק אין דאָרף אַריין. טוּשאַ איז נאָך געווען באַרוועס און מיר האָבן געוואָלט באַקומען פאָר איר עפּעס אַ פּאָר שקראַבעס אויף די פיס און אויך אויסטרינקען אַביסל הייסע קאָוווע. מיר זיינען געגאַנגען אין די סאַמע־אָרימסטע הייזער, כדי מיר זאָלן פאָר געלט קענען זיצן אַ פּאָר שעה אין יעדן אָרט. טוּשאַ האָט געקויפט אַ פּאָר שקראַבעס פאָר זיך און צעריסענע זאָקן פאָר אונז אַלע דריַי. רוזשאַ האָט געקויפט אויך עפּעס אַ טוּך צו פאַרדעקן די שמאַטעס, וועלכע איך האָב געטראָגן אויפן קערפּער. און נאָך אַ קליינעם שאַנטאַזש — די פויערטע האָט נישט געהאָט קיין געלט צו געבן אונז רעשט, האָבן זיי אונז אָנגעשראָקן — זיינען מיר געווען געצוואונגען שנעל צו פאַרלאָזן די כאַטע.

מיר האָבן באַשלאָסן נישט צו פאַרהאַלטן זיך אין יעדן דאָרף כדי וואָס גיכער אַדורכצומאַכן דעם וועג אין דער ריכטונג פון וואַרשע. מיר האָבן זיך איבערצייגט, אַז קיין פויער וועט נישט מסכים זיין, פאָר קיין שום געלט, צו לאָזן אונז ביי זיך אין הויז צוליב מורא פאָר די אוקראינער. מיר האָבן זיך פאַרהאַלטן ערשט אין דאָרף קאָוואַליע. דערזעענדיק, אַז ביים אַרײַנגאַנג אין דאָרף געפינט זיך אַ קראָם און נעבן איר שטייט די קרעמערקע האָט רוזשאַ געזומען ביי מיר 500 זלאָטעס און איז צוגע־גאַנגען צו איר. די קרעמערקע האָט אונז געבראַכט ברויט און וואורשט און זי האָט צוגעזאָגט אויסצובאַהאַלטן אונז ביי איר אין שייער, וואו מיר וועלן קענען פאַרבלייבן

עטלעכע טעג און אפשר נאָך לענגער. ווי איך האָב שוין פריער דערמאָנט, האָבן מיר אַרויסגערופן אויפמערקזאַמקייט מיט אונזער קליידונג און אויסזען; קליינוואַרג האָט אונז גענומען נאָכיאָגן און מיר זיינען זיך צעלאָפן אין פאַרשידענע זייטן. איך האָב אָפגעפונען טושאָן. וועלנדיק זיך אויסבאַהאַלטן פון קליינוואַרג האָבן מיר זיך שנעל אַוועקגעזעצט נעבן אַ באַרג שטרוי, נישט באַווייזנדיק אַרייַנצוקריכן אין אים. די קינדער האָבן אונז, צום באַדויערן, אָפגעזוכט און אויך עלטערע האָבן אונז אַרומגערינגלט. זיי האָבן געדראָט, אַז זיי וועלן אונז אַוועקפירן צום סאָלטיס (דאָרף־עלטסטן) אַדער צום זשאַנדאַרם. איך האָב זיי געבעטן רחמים, אַז זיי זאָלן אונז לאָזן אַוועקגיין, איך האָב געווייניט פאַר זיי, ביז צום סוף האָבן זיי אונז רעווידירט איבערן גאַנצן קערפער, אפילו גינעקאָלאָגיש און גראָד דאָרטן האָב איך געהאָט באַהאַלטן מיין פאַרבאָרגן געלט, וואָס זיי האָבן צום גליק נישט געפונען. איך האָב זיך איינגעבעטן ביי זיי, אַז זיי זאָלן אונז דערלויבן דאָ איבערזיצן די נאַכט און איינדעקן זיך מיט שטרוי, ווייל עס האָט גערעגנט. זיי האָבן דערלויבט און איך האָב געמיינט, אַז עס האָט שוין גענומען אַ סוף צו דער זאַך. ערשט נאָך אַ צען מינוטן זיינען צוריקגעקומען צוויי פויערן און געהייסן אונז אויפשטיין, צוזאַגנדיק דערביי, אַז זיי וועלן אונז אַוועק־פירן ערגעץ אין אַ בעסערן אָרט, אָבער זיי האָבן נישט געזאָגט וואוהין. מיר זיינען געגאַנגען מיט זיי אַ שטיקל וועג, צום סוף האָב איך זיך ביי זיי אַיינגעבעטן, אַז ווייטער וועלן מיר שוין גיין אַליין. זיי האָבן מסכים געווען און זיינען אַוועק. נאָך זייער אַוועקגיין האָבן מיר זיך צוגעזעצט, ווייל מיר האָבן געוואָלט אָפווארטן ביז זיי וועלן שוין זיין ווייט פון אונז. דער רעגן איז געווארן וואָס־אַמאָל שטאַרקער. טושאָ האָט געוואָלט גיין אין דער דורך־זיי־אַנגעווויזענער ריכטונג, איך האָב אָבער באַשלאָסן נישט צו גיין אַהין.

אין עטלעכע מינוט אַרום דערהערן מיר אַ בילן פון אַ הונט; די זעלבע פויערן זיינען ווידער צוריקגעקומען, דערנענטערט זיך צו אונז, געגעבן אונז ברויט און געהייסן גיין נאָך זיי, — מיר האָבן קיין ברירה נישט געהאַט און זיינען נאָכגעגאַנגען. זיי האָבן אונז אַרויסגעפירט פון דאָרף מיט אַ היינטערוועג און אַנגעוויזן אַ שטעגל, מיט וועלכן מיר האָבן געדאַרפט ווייטער גיין. איך האָב זיי געפרעגט, ווי הייסט דאָס דאָרף, וואָס אַהין וועלן מיר אַנקומען מיט אָט דעם שטעג, אָבער זיי האָבן אונז נישט געוואָלט ענטפערן. איך האָב געשפירט אינסטינקטיוו, אַז מיר טאָרן נישט גיין אין דער דורך־זיי־אַנגעוויזענער ריכטונג, און איך האָב גוט געטון וואָס איך בין נישט געגאַנגען אַהין; דאָס איז געווען אַ וועג אין לאַגער אַריין, וועגן וואָס איך האָב זיך שפעטער דערוואוסט. זיי האָבן אונז איבערגעלאָזט אַליין. מיר האָבן זיך אַוועקגעזעצט אָפווארטן ביז עס וועלן פאַרשטילט ווערן די טריט און עס וועלן אויסגעלאָשן ווערן די ליכטער אין דאָרף. דער רעגן האָט זיך געשטאַרקט, דער שטורעם האָט געבושעוועט און מיר זיינען אַדורכגענעצט געוואָרן אַדורך־און־דורך. מיר האָבן זיך צוגעטוליעט איינע צו

דער אַנדערער האָפּנדיק זיך אָנצוווּאַרימען אַביסל, אַזוי זיינען מיר אָפּגעזעסן אַ דריי שעה זיכער. וועז אַלץ איז איינגעשטילט געווארן, האָבן מיר זיך אַנטשלאָסן צוריק־צוגיין אין דאָרף אַריין. מיר האָבן אין־דערפינצטער געזוכט שטרוי, אָבער אין־דער־נאָענט האָבן מיר נישט געפונען. מיר האָבן נאָר געפונען היי פאַרדעקט מיט שטרוי. ניר האָבן זיך אַוועקגעזעצט און צוגעדעקט מיטן דינעם שיכט נאַסן שטרוי. ערשט וועז ס׳האָט אָנגעהויבן טאָגן, האָבן מיר געפונען אַ באַקוועמען אָרט. עס איז געווען זונטאָג און מיר האָבן נישט געוואָלט לאָזן זיך אין וועג אַריין, מורא־האָבנדיק פאַר די פויערן. מיר זיינען דעריבער אַרויס פון אונזער באַהעלטענים ערשט מאָנטאָג אינדערפרי. וועגן אויסזוכן רוזשאַן האָט מען אפילו נישט געקענט אַ קלער טון, און מער האָבן מיר זיך שוין נישט באַגעגנט מיט איר.

מאָנטאָג אינדערפרי זיינען מיר אָנגעקומען אין דאָרף הוטי. דערזעענדיק אַ קליינינקע, נידעריטשקע כאַטקע, זיינען מיר אַריין אינווייניק. אין שטיבעלע האָט זיך געפונען נאָר אַ 11־יאָריקע מיידעלע, וואָס איז געווען פאַרנומען מיט איינלייגן טאַבאַק־בלעטער. איך האָב אַ פרעג געטון דאָס מיידעלע, צי זי וועט זיך נישט שרעקן אויב מיר וועלן בלייבן מיט איר אין שטיבל און צי איר מאַמע וועט נישט זיין אין כעס אויב זי וועט אונז דאָ טרעפן. די קליינע האָט אויף אַלץ געענטפערט — יאָ. אין אַ שעה אַרום זיינען אָנגעקומען די מוטער און די באָבע, זיי זיינען אָבער נישט געווען אין כעס. איך האָב איבערגעבעטן פאַר אונזער אָנקום. די פרויען האָבן זיך אָנגעשטויסן ווער מיר זיינען. איך האָב פאָרגעלייגט דער מוטער געלט, זי זאָל אונז אויסבאַהאַלטן ביי זיך אַ פּאָר טעג, ווייל אונזערע פיס זיינען געשוואָלן און פול מיט וואונדן. זי האָט מסכים געווען, אָבער איר זון, אַ דרייצן־יעריק אינגל, האָט נישט געוואָלט מסכים זיין. מיר האָבן געמוזט פאַרלאָזן די שטוב און זיך זוכן אַ באַהעלטעניש אין־דערפינצטער. אינדערפרי זיינען מיר אַרויס פון שטרוי און אַוועק אין וואַלד אַריין; אין די בלעטער איז וואָרימער געווען צו ליגן, זיינען מיר ווידער אָפּגעווען דאָרט אַ גאַנצן טאָג.

אינאָוונט, אַז ס׳איז שוין געווארן גאָר פינצטער, זיינען מיר צוריקגעקומען צו דערזעלבער פויערטע און איר געגעבן געלט, זי זאָל אונז קויפן האָלץ־שיך, און פאַר מיר אויך זאָקן, אַ קליידל און אַ טיכל אויפן קאָפּ, און זי זאָל אונז אויך אָפּקאָכן קאַרטאָפל מיט מילך, ווייל שוין צוויי טעג האָבן מיר נישט געהאַט אין מויל קיין לעפל געקעכטס. כדי דאָס אַלץ צו באַקומען האָבן מיר געדאַרפט אומקערן זיך אויפצומאַרגנס אינאָוונט, ד. ה. מיטוואָך, — זיינען מיר ווידער אַדורכגעלעגן אַ טאָג אין די בלעטער. צום גליק איז די פויערטע טאַקי געווען אַן ערלעכע און זי האָט אַלץ איינגעקויפט פאַר אונז. מיר האָבן זיך אַרומגעוואָשן, אָפּגעגעסן, אָנגעטון זיך און ווידער אַוועק אין וואַלד אַריין, צו די בלעטער, מיין וואונד איז דערווייל גרעסער געוואָרן פון טאָג צו טאָג און די האַנט איז שוין געווען געשוואָלן ביז איבער די שפּיצן פינגער, איך האָב געהאַט אַן אויפהער פיבער. איך האָב געמיינט, אַז איך האָב אַ בלוט־פאַרגיפטונג,

ווייל איך האָב נישט געוואַשן מיין וואונד, נישט האָבנדיק מיט וואָס און נישט פאר־מאָגנדיק קיין ריינע שמאַטקע זיך אַרומצובינדן. איך האָב באַשלאָסן צו גיין דאָנערשטאָג אינדערפרי קיין קוזמיר צום דאָקטאָר, כאָטש דאָס איז געווען געפערלעך צוליב דעם דייטשן פאָסטן, וועלכער איז פאַרניכטעט געוואָרן פרייטיק דעם 5־טן נאָוועמבער[9]. איך בין אָבער געווען פעסט אָנטשלאָסן דאָס צו טון, ווייל מיין האָנט האָט געמוזט האָבן מעדיצינישע הילף. וועג מען וואָלט מיר געדאָרפט אַראָפנעמען די האָנט וואָלט איך זיך זיכער געסמט, ווייל איבערבלייבן אויף דער וועלט אָן איינזאָמע קאָליקע, האָט דאָך שוין אודאי קיין זינען נישט. מיר זיינען שוין געווען נאָענט צו קוזמיר, וועג ס׳איז אָנגעפאָרן אָן אויטאָמאָביל. מיר האָבן אינסטינקטיוו זיך צוריקגעצויגן, פאַרקירעוועט פון וועג און אַריין אין אַ כאָטע. דאָרט האָבן מיר דערציילט אַ באָבע־מעשה, אַז מיר זיינען אַרויסגעשיקטע פון די מזרח־געביטן און איך בין פאַרוואונדעט געוואָרן און איך מוז גיין צום דאָקטאָר קיין קוזמיר. די פויערטע האָט פאַרשטאַנען, אַז מיט אונז איז נישט אַלץ אין אָרדנונג און זי האָט אוז געראָטן נישט צו גיין אין דער ריכטונג קיין קוזמיר, ווייל דאָרט לעגיטימירט מען אַלעמען ביים אַריינגיין. זי האָט אונז געזאָגט, אַז מיר זאָלן בעסער גיין דורך מענטשניעזש. דאָרטן זיינען פאַראַן פישערס, וועלכע וועלן אונז זיכער אַריבערפירן אויף דער אַנדערער זייט ווייסל. איך האָב אויפגעגעבן דאָס גיין צום דאָקטאָר און נישט־טראַכטנדיק בכלל וועגן גאָרנישט, האָבן מיר, פאַר־צווייפלטע, פונדאָסנייַ זיך געלאָזט אין דער וואַנדערונג.

אויפן וועג האָבן מיר אָנגעטראָפן עטלעכע פרויען מיט קוישן אין די הענט, ווי זיי וואָלטן געגאַנגען אויפן יאָריד. איך האָב אַ פרעג געטון איינע פון זיי, צי זי וואָלט מיר נישט פאַרקויפט קיין צודעק־טוך, וויייל ס׳איז מיר קאַלט, זי האָט געענטפערט, אַז נייַן. דאָקגען האָט זיך אָנגערופן אַ צווייטע: „זאָגט נאָר, פרויען, פונוואָנען גייט איר? האָט קיין מורא נישט און דערציילט, פונוואָנען זייט איר?“ דערצו האָט זי נאָך צוגע־געבן: „ווען דאָ וואָלט געווען מיין שוועסטער, וואָלט זי זיך זיכער פאַראינטערעסירט מיט אייך“. ווי מיר האָבן דערהערט אָט די ווערטער, האָבן מיר איר אַלץ דערציילט. איך האָב זי אָנגעכאַפט פאָר דער האַנט און געפרעגט וועגן איר שוועסטער. לאָזט זיך אויס, אַז איר שוועסטער איז אין קוזמיר אין קירכע און מן־הסתם וועט זי אינגיכן אָנקומען. נאָך אַסך תחנונים איז די פרוי פאַרבליבן מיט אונז אָפּוואַרטן איר שוועסטער. אין אַ שטיקל צייט אַרום איז זי טאַקי אָנגעקומען. דערזעענדיק אונז האָט זיך זי צעווייַנט און דערציילט, אַז אויף דאָנערשטאָג, טאַקי אָט אויף יענעם אומגליקלעכן טאָג (וועג ס׳איז ליקווידירט געוואָרן דער לאָגער אין פאָניאַטאָווא), האָט זי זיך געהאַט אָפּגערעדט

[9] דער טאָג פון דער ליקווידירונג פונם לאָגער אין פאָניאַטאָווא. דאָ ווערט געמיינט אַ קליינער אָרבעטס־לאָגער ביי קוזמיר, וואוּ אידן זיינען געווען באַשעפטיקט ביים סאָרטירן און אָוועקשיקן די גערעבעווועט בגדים און זאָכן פון די דערמאָרדעטע אידן. אין יענעם טאָג זיינען די מענטשן אויך פון דעם לאָגער דערמאָרדעט געוואָרן.

מיט אירער אַן אויסגעהאַדעוועטער, אַז זי וועט קומען צונעמען זי פון דאָרט צוזאַמען מיט איר מאַן און קינד. זי איז טאַקי דאָנערשטאָג אַוועק צום וואוין־קוואַרטאַל, אָבער ווען זי איז דערגאַנגען ווי געווײנטלעך צו די שטעכיקע דראָטן, האָט זי שוין נאָר געהערט אַ שיסעריי. אין וואוין־קוואַרטאַל איז געווען ווי אַלץ וואָלט אויסגעשטאָרבן און נאָר דער ווינט אַליין האָט באַוועגט די בוימער. דעריבער, ווייל איר האָרץ פלאָגט זי וועגן י ע נ ע וויל זי ראַטעווען אונז און אַוועקפירן אונז קיין וואַרשע[10]. זי האָט אונז געפרעגט, צי מיר האָבן אַביסל געלט אויף די רייזע־הוצאות. איך האָב איר געענטפערט, אַז אויפן וועג האָבן מיר נאָך. זי האָט אונז געהייסן איבערבלייבן אין וואָלד, ווייל אינמיטן העלן טאָג קען זי אונז נישט אַריינפירן צו זיך אין שטום צוליב די שכנים; שפּעטער וועט זי אונז ברענגען הייסע זופּ.

דערווייל האָבן מיר געדאַרפט גיין צום טאָל, וועלכער האָט זיך געצויגן דורך דער גאַנצער בריט פון וואָלד. מיר זיינען אַוועק צו דעם דורך־איר־אַנגעוויזענעם טאָל און כדי נישט צו ציען קיין אויפמערקזאַמקייט, האָבן מיר געקליבן טרוקענע צווײגן. מיר זיינען אָבער געווען מיד און פאַרמאַטערט האָבן מיר זיך געזעצט אַוויילע אָפרוען. אין דעמזעלבן מאָמענט איז אַנגעקומען צום טאָל אַ יונגער פויער קלויבן בלעטער. דערזעענדיק אים, האָבן מיר זיך שנעל אײנגעבויגן וווייטער צו קלייבן די צווײגן. איך האָב געוואָלט אויספרוון צי ער איז אומשעדלעך האָב איך מיט אים פאַרפירט אַ שמועס אַנהויבנדיק וועגן וועטער. ס׳איז געווען אַ שיינער זוניקער טאָג, אפילו וואַרימלעך אויף דער זון. דער פויער האָט זיך אַריינטירט, אַז מיר זיינען אידישע, ער האָט גלייך געזען, אַז מיר זיינען פרעמדע, — אויפן דאָרף קען דאָך יעדער אײנער דעם אַנדערן. קודם כל האָט ער אונז געזאָגט, אַז מיר זאָלן זיך נישט שרעקן, ער וועט אונז נישט טון קיין שלעכטס, אַדרבה, ער וועט זיך נאָך באַמיען אונז צו העלפן. ער האָט אונז דער־ציילט, אַז זיי האָבן אַ לענגערע צייט אויסבאַהאַלטן עפּעס אַן אַבראַמעק פון קוזמיר און לעצטנס ווייסט ער נישט וואו ער איז אַהינגעקומען. ער האָט אונז דערציילט, אַז ער קען אײנע אַ פרוי, וועלכע האָט שוין אַ פּאָר מאָל אַריבערגעפירט אידן פון לאַגער קיין וואַרשע. ער וועט אונז נעמען צו זיך אין הויז אויף נאַכטלעגער און ער וועט זיך פאַרשטענדיקן מיט... נאָכדעם ווי ער האָט אונז געשילדערט די פרוי מאַריאַ, האָבן מיר פאַרשטאַנען, אַז דאָס איז דיזעלבע פרוי, מיט וועלכער מיר האָבן זיך אָפּגערעדט.

[10] דידאָזיקע קריסטלעכע פרוי, וועלכע וועט דערמאָנט ווייטער מיטן נאָמען מאַריאַ, האָט געאַרבעט אין וואַרשע אין אַ אידישער פאַמיליע און האָט זיך צוגעבונדן צו איר מיט לייב־און לעבן. נאָך דער נאַצישער אָקופּאַציע, בשעת די ערשטע אַרויסשיקונגען האָט זי אויסבאַהאַלטן אירע אַרבעטס־געבער, באַקומען פּאָר זיי דאָקומענטן און מיטגעהאָלפן זיי צו אַנטלויפן קיין אויסלאַנד. איר געטריישאַפט און שטיצע האָט זי אויסגעברייטערט אויך אויף די קרובים פון דער משפּחה, ביי וועלכער זי האָט געאַרבעט. עס איז איר געלונגען אַרויסצורעטעווען איין פאָרל פון פאַניאַטאַווא און דאָ רעדט זיך וועגן אַ צווייט פאָרל, וואָס זי האָט פאַרשפּעטיקט אַרויסצורעטעוון. אסתר רובינשטיין (דערמאָנט פריער אין דער באַמערקונג 8) באַצייכנט זי אַלס מאַריאַ מאַטשאַנג פון דאָרף ראַגאָוו.

דערווייל איז אַנגעקומען אין וואַלד די שווּעסטער פון דעמזעלבן פּויער צו נעמען טרוקענע צווייגן, האָט ער זי געבעטן אַנצוזאָגן זיין ווייב, אַז ער וועט מיטברענגען אַ היים צוויי אידישע פּרויען. פֿאַרנאַכט איז געקומען מאַריאַ און אונז געבראַכט הייסן זופּ. דערזעענדיק, אַז מיר שמועסן מיט דעם פּויער, האָט זי אים געבעטן, ער זאָל אונז נעמען צו זיך אויף ביינאַכט, ווייל ביי איר אין שטוב איז זייער ענג. ער האָט איר געענטפֿערט, אַז ער האָט שוין דאָס פּריער באַשלאָסן, נאָר ער האָט נישט געוואוסט, אַז מיר קענען זי. איך האָב דאָך די גאַנצע צייט מורא געהאַט אויסצוזאָגן, אַז מיר האָבן זיך אָפּגערעדט מיט איר. וועג ס׳איז אינגאַנצן פּינצטער געוואָרן האָט ער אונז אַוועק־געפּירט צו זיך. ער האָט געוואוינט אין איין קליין שטיבל, געהאַט האָט ער אַ פּרוי און צוויי קליינע קינדער, און פּונדעסטוועגן האָט ער אונז געהאַלטן ביי זיך צוויי טעג. דער משפּחה פון דעם פּויער האָט מען געדאַרפט דערציילן די געשיכטע פון אונזער ראַטעוועג זיך.

מיר האָבן געהאַט עגמת־נפש נישט וויסנדיק וואָס וועט זיין מיט אונז אין וואַרשע. קיין געלט האָבן מיר שוין נישט געהאַט, קיין „קענקאַרטן" אויך נישט אוּן קיין באַקאַנטע אויך נישט. סטעפּאַן האָט אונז באַרואיקט צוזאָגנדיק, אַז געוויס וועלן רייכע אידן אונז אַרויסהעלפן; ער ווייסט, אַז עס איז פֿאַראַן עפּעס אַזאַ הילף פֿאַר אַרימע. איך האָב, פֿאַרשטייט זיך, געלאַכט פון זיינע ווערטער, נישט וויסנדיק טאַקע, אַז ס׳איז פֿאַראַן אַ הילף פֿאַר אונז אומגליקלעכע.

שבת זיינען אַנגעפֿאָרן אין דאָרף אַריין זשאַנדאַרמען אויפּצומאַנען דעם קאַנ־טיגענט, מיר האָבן דעריבער שנעל געמוזט פֿאַרלאָזן דאָס דאָרף. די פּרוי... האָט אונז געבראַכט קליידונג, האָט אונז געהאָלפן אָנטון זיך און מיר זיינען צוזאָגנדיק, אַז געוויס וועלן מיר קומען כל אַריינגעגאַנגען צום דאָקטאָר. דעם דאָקטאָר האָב איך אויך געמוזט דערציילן עפּעס אַ באַבע־מעשה, אַז ביי אונז איז געוווען עפּעס אַן אָנפֿאַל פון אַ באַנדע, אַנרופּנדיק עפּעס אַ נאָמען פון אַ דערפֿל, — און איך בין צופּעליק אַרויס פון שטוב און געטראָפֿן געוואָרן פון אַ קויל אין האַנט. דער דאָקטאָר האָט מיר אַרומגעבונדן די וואונד און געהייסן קומען צו אים יעדן טאָג, ווייל די וואונד איז זייער אַ פֿאַרלאָזענע און די האַנט פּוילט מיט אַ גוואַלדיקער שנעלקייט. די פּרוי... האָט, נאָכן דערליידיקן נאָך עטלעכע ענינים, אונז געקויפט ברויט און וואורשט און אַריינגעפּירט אונז צו אירע באַקאַנטע. דאָרטן האָבן מיר אָפּגעגעסן און דערנאָך זיינען מיר אַוועק־געפֿאָרן מיט אַ דראָזשקע קיין פּוּלאַוו צו דער באַן־סטאַציע. אין באַן־וואָגאָן האָבן מיר געהאַט נאָך אַ קליינעם פּאַל: טוּשא האָט געהאַלטן דעם קויש פון דער פּרוי... די זשאַנ־דאַרמען, וועלכע האָבן געזוכט שמוגל־סחורות זיינען צוגעגאַנגען צו איר און אָנגעהויבן נישטערן אין קויש. זי האָט זיך זייער צעטומלט און געוואָרן שטאַרק אומרואיק. דער ציווילער, וועלכער האָט באַגלייט דעם זשאַנדאַרם, האָט איר אַ לייכט געטון מיטן לעמפּל אין פּנים אַריין און אַ זאָג געטון: „ווי ענלעך זי איז צו א אידישקע!" זי האָט

אָפּגעקערט דעם קאָפּ און עפּעס איז עס אַדורך בשלום. אָן ווייטערדיקע צופאַלן זיינען מיר אָנגעקומען קיין וואַרשע[11].

[11] די דערמאָנטע מאַריאָ האָט געהאָט אַ וואוינונג אויך אין וואַרשע. אָהין זיינען פאַרפאָרן ל ו ד ו י ק א פ י ש ע ר און ט ו ש א אָנקומענדיק קיין וואַרשע. וועגן זייער אָנקומען האָט מען אָנגעזאָגט די טויער פון דעם אידישן אונטערערד, וועלכע האָבן זיי אַריבערגעפירט, פריער אין דער באָהעלטענישׂ פון דער אידישער קאָמף־אָרגאָניזאַציע אויף פרוזשנאָ גאָס נומער 14 ביים הויז־וועכטער י אָ ב ל א נ ס ק י (מער איינצלהייטן וועגן דער באָהעלטענישׂ — זע צווייטער בריוו פונם החלוץ זייט 219, באָמערקונג 1) און נאָך צוויי וואָכן — אין אַן אָנדער אָרט. לודוויקאָ פישער איז פאַרבליבן אין וואַרשע ביז נאָכן אָלגעמיינעם אויפשטאָנד אין אויגוסט־סעפּטעמבער 1944, און דערנאָך איז זי אַריבערגעפירט געוואָרן אָלס אָרישע קיין פּרושקאָוו און פונדאָרטן קיין קראָקע. זי איז געהאָלטן געוואָרן אין אַ לאָגער פאַר נישט־אידישע אָרעסטירטע ביז די שטאָט איז פאַר־נומען געוואָרן דורך דער רויטער אָרמיי. נאָכן צוזאַמבּרוך פון די נאַציס איז זי אַרויסגעפאָרן קיין ארץ־ישׂראל און דער וועג האָט געדויערט 16 חדשים.

אַ וואָך־פאָסטן, וואָס די דייטשן האָבן פאַר זיך אויסגעבויט אינם געטאָ־געביט נאָכן געטאָ־אויפשטאַנד ; זיי האָבן מורא געהאָט צו זיין אין געטאָ אָן אַ באַזונדערער שוץ.
(פאָטאָגראַפירט אין 1946)

א. די אידישע קאַמף־אָרגאַניזאַציע

אנטשטייאונג און אנטוויקלונג

דער דאָזיקער דאָקומענט איז אָנגעשריבן געוואָרן אין וואַרשע, אין מערץ 1944, אין פאַרלויף פון געציילטע טעג, דעריבער זיינען נישט אַלע פרטים איבערגעגעבן מיט גענוגנדיקער פולשטענדיקייט; די שרייבער פון דעם דאָקומענט האָבן זיך באַגנוגנט מיט אַן אַלגעמיינער שילדערונג, ער איז אַרויסגעשיקט געוואָרן פון וואַרשע דורך אונטערערדישע פאַר־בינדונגס־וועגן דעם 24־טן מאַי 1944 קיין לאָנדאָן, און וועט דאָ געבראַכט אַן קיין שום ענדערונגען, אַזוי ווי ער איז דאָמאָלסט געשריבן געוואָרן. אונזערע אויפקלערונגען וועלן דאָ, ווי אין גאַנצן בוך, געבראַכט אין דער פאָרם פון באַמערקונגען אונטערן שטריך אָדער אין קלאַמערן אין מעקסט גופא.

האָלטנדיק, אַז דער ליקווידירונגס־פראָצעס פון פוילישן אידנטום און אויך דער פאַרטיידיקונגס־קאַמף אין די געטאָס זיינען באַקאַנט אין אַלגעמיינע שטריכן — ווילן מיר אין אונזער באַריכט אָנגעבן אייך אַ ריי פרטים, וועלכע דאַרפן נישט, למען האמת, פאַרשווינדן אָן אַן אָפּקלאַנג. זיי וועלן אייך מיטהעלפן צו פאַרשטיין די ראַנג־לענישן אין דער אידישער געזעלשאַפט פון יענעם טאָג אָן, וועו די דייטשן האָבן אָנגעהויבן אויסצומאָרדן די אידן און מיר האָבן דערויף געענטפערט מיט אַ פאַר־טיידיקונגס־קאַמף — שאַפנדיק די אידישע קאַמף־אָרגאַניזאַציע.

מיטן אַריינמאַרש פון די דייטשן אין די געביטן וואָס אויף מזרח־זייט פונם בוג, האָט זיך אָנגעהויבן אַ ניי קאַפּיטל אין דער געשיכטע פון די אידן אונטער דייטשער אָקופּאַציע — די פולשטענדיקע פאַרניכטונג פון די אידישע ישובים. אָנגע־הויבן האָט זיך עס פון ווילנע און ווילנער געגנט. צענדליקער טויזנטער אידן זיינען דערשאָסן געוואָרן אין די פאָנאַרער וועלדער (זע מאַפּע פון די פארניכטונגס־לאָגערן). אָבער כל זמן זיי האָבן געלעבט האָבן זיי נישט געוואוסט, אַז פאָנאַר באַדייט — טויט.

די אידן אין געגנראַל־גוווערנעמענט זיינען שוין דאַמאַלסט אַרום אַ יאָר צייט געווען כמעט הערמעטיש אייגנגעשלאָסן אין די געטאָס. פאַרבינדערס צווישן די געטאָס זיינען געווען שמוגלער און שליחים פון די אומלעגאַלע אידישע פרייהייט־אַרגאַניזאַציעס. די באַקומענע ידיעות זיינען פאַרשפרייט געוואָרן דורך דער אומלעגאַלער אידישער פרעסע [1] אָבער דאָס וואָס ס׳איז פאַרגעקומען אין די צפון־פראָווינצן איז געווען לחלוטין אומבאַקאַנט. סוף אַקטאָבער 1941 האָט דער החלוץ אַרויסגעשיקט אַ שליח מיטן צווועק אָנצובינדן באַציאונגען מיט דער באַוועגונג אין ביאַליסטאָקער און אין ווילנער געגנטן און אין דער ליטע [2]. אינמיטן נאָוועמבער איז דער שליח צוריקגעקומען מיט אַן אומגלויבלעכער ידיעה — אַז די דייטשן מאַרדן־אויס אַלע אידן און אַז צענדליקער טויזנטער זיינען שוין אומגעקומען. ער איז אויך געווען אַ לעבעדיקער עדות דערבייַ ווי מען האָט אַרויסגעפירט אַלע אידן פון טראָק (ווילנער געגנט) און פון דער געגנט, אַריבערגעפירט זיי אויפן אינזל אינמיטן טראָקער אָזיערע, און דאָרט האָט מען זיי אַלע דערשאָסן מיט מאַשינען־געווער און באַגראָבן אין אַלגעמיינעם קבר. אַ ביסל שפעטער איז אָנגעקומען פון ווילנע קיין וואַרשע אַ יוגנט־דעלעגאַציע [3]: מרדכי טענענבוים־טאַמאַראָף (לפ״ג) — דערנאָך דער קאַמענדאַנט פון דער העלדישער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע אין ביאַליסטאָק; טעמע שניידער־מאַן (לפ״ג); חיה; [4] עדעק (בוראָקס, לפ״ג) און סאַלאַמאָן עטקין (ענטין

---

[1] די ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע און די חלוצישע יוגנט־פרעסע האָט געבראַכט די ברייטסטע אינפאָרמאַציע, ווייל זי האָט געהאַט גוטע פאַרבינדונגען מיט די מערסטע פראָווינץ־שטעט. אָנדערע צייטונגען פלעגן אפטמאָל איבערדרוקן דידאָזיקע ידיעות. וועגן דער אונטערערדישער פרעסע זע אויך ז. 310, אינם בריוו פון עמנואל ריינגעלבלום (לפ״ג).

[2] דער ערשטער שליח פונם „החלוץ״ איז געווען אַ נישט־איד, אַ מיטגליד פון דער פוילישער סקויטן־באַוועגונג „האַרצעזש״, מיטן נאָמען העניעק. דערנאָך זיינען אַרויסגעפאָרן מיט ענלעכע שליחותן פרומקע פלאַטניצקא, טאַסיאַ (טובה) אלטמאַן, ליאָנקא (לאה) קאָזשיבראָדזקא א. א. (אַלע דריי לפ״ג), און אויך אירענאַ אַדאַמאָוויטש — אַ פוילישע, די אייגנציקע, וואָס איר איז געלונגען אָנצוקומען קיין קאָווּנע און קיין שאָוול אין דער ליטע. זי איז אויך די אייגנציק לעבנגעליבענע פון די אַלע דערמאָנטע שליחים. אַן אידעאַליסטישע פרוי, אַ טאַכטער פון אַן אריסטאָקראַטישער משפחה, אַ פרומע קריסטין. פאַר דער מלחמה איז זי געווען אַ מיטגליד פון דער הויפט־קאָמענדע פון דער פוילישער סקויטן־באַוועגונג. אַזוי האָט זי דערקענט דעם „השומר הצעיר״ און זיך צוגעבונדן צו אים מיט דער גאַנצער נשמה. אַ געווּיסע צייט איז זי אויך געווען אינם קיבוץ־הכשרה פון „השומר הצעיר״ אין קאָסטאָפּאָל. זי האָט במשך אַלע אָקופּאַציע־יאָרן מיטגעאַרבעט — בייַ כסדרדיקער לעבנסגעפאָר — מיט דער חלוצישער יוגנט. איר הילף איז געווען אַ גרויסע און באַדייטנדיקע. בייַם פאַרענדיקן די מלחמה איז זי אַלט געווען אַ יאָר 37. זי זעצט־פאָר איר געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט אין וואַרשע.

[3] די שליחים זיינען נישט אָנגעקומען אַלע צוזאַמען. מרדכי, למשל, איז אָנגעקומען אַ חודש נאָך די ערשטע.

[4] חיה גראָסמאַן, אַ חברטע פון „השומר הצעיר״ שוין אין די קינדער־יאָרן. געענדיקט די העברעישע גימנאַזיע אין ביאַליסטאָק און אַוועק אין אַ הכשרה־קבוץ נעבן ביאַליסטאָק, אַ 19־יעריקע בעת דעם מלחמה־אויסברוך. געפאָרן קיין ווילנע אוו פון דאָרט קיין ביאַליסטאָק, דאָרט געווען אַ מיטגליד אינם קאַמאַנדיר־שטאַב פון דער אידישער קאַמף־

שלמה, לפ״ג). זיי זיינען געקומען קיין וואַרשע כדי צו באַקומען געלט און געווער. אויף אַ גרויסער באַראַטונג, אין וועלכער עס האָבן אָנטיילגענומען אָנגעזעענע געזעל־שאַפטלעכע טוער, האָבן זיי אָפּגעגעבן אַ באַריכט פון דער לאָגע: איבער 50 טויזנט אידן, וועלכע האָבן נישט געוואוסט וואָס עס דערוואַרט זיי, האָט מען אַרויסגעפירט אין די פאַנאַרער וועלדער. אַ גרעסערע גרופּע אידן האָט אין די ווילנער גאַסן — שוין אויף דער אָנדערער זייט פון די געטאָ־מויערן — געשטעלט אַ פאַסיוון וויידערשטאַנד: זיי האָבן דערקלערט, אַז זיי וועלן נישט גיין און פאַרלאָזן מען זאָל זיי דערשיסן אויפן אָרט. די דייטשן האָבן אָבער נישט געשאָסן. זייער אויסראַטונגס־אַרבעט האָבן זיי דאַמאָלסט נאָך פאַרבאָרגן פאַר דער ברייטער עפנטלעכקייט. מען האָט די גרופּע אידן צוריקגעפירט אין געטאָ אַריין, דאָרטן האָט מען זיי מיט גוואַלט אַרויפגעזעצט אויף אויטאָס און אָוועקגעפירט אין פאָנאַר.

די פאַרשטייער פון „החלוץ״ האָבן געהאַלטן, אַז די פאַרניכטונג פון די ווילנער אידן איז דער אָנהויב פונם ליקווידירן דאָס פוילישע אידנטום, און אַז מען דאַרף זיך צוגרייטן צו אַן אָקטיוואַר פאַרטיידיקונג. עטלעכע געזעלשאַפטלעכע טוער האָבן זיך געהאַלטן ביי דער מיינונג, אַז די דאָרטיקע דייטשע פאַרניכטונגס־אַרבעט איז אַ נקמה־אָקט לגבי די אידן פון די געביטן, וואָס זיינען פריער געווען פאַרנומען דורך די סאָוויעטן; אַז „וואַרשע ליגט אין סאָמע האַרצן פון איראָפּע״, — אַז אין גענעראַל־גוווערנעמענט קען אַזעלכעס נישט געשען.

דער החלוץ האָט נישט מסכים געווען מיט אַזאַ מין אָפּשאָצונג פון דער לאָגע און ער איז צוגעטראָטן צו אַרגאַניזירן קאָמף־אָפּטיילונגען. אַזוי־אַרום זיינען אָנט־שטאַנען די ערשטע קאָמף־גרופּעס פון „החלוץ״, „דרור״ (פרייהייט—החלוץ־הצעיר) און „השומר הצעיר״[5].

אין יאַנואַר 1942 איז געלונגען פרומקע פלאַטניצקען אַריבערצוקומען קיין וואַלין, וואו זי האָט פעסטגעשטעלט, אַז אין אַלע שטעט און שטעטלעך זיינען די אידן אויסגעראָטן געוואָרן און אַז נאָר אין קאָווע איז נאָך פאַרבליבן אַ גרעסערער אידישער ישוב[6].

ארגאַניזאַציע, דערנאָך אָנגעפירט אַ פאַרטיזאַנער־אָפּטיילונג אין די וועלדער. איינע פון די מוטיקסטע און פאַראַנטוואָרטלעכסטע קעמפער. באַקומען אויסצייכנונגען פון דער פויליישער און סאָוויעטישער ארמיי פאַר איר העלדישקייט. אַ פירערין פונם באַוועגונגס־אונטערערד אַלע יאָרן פון דער דייטשער אָקופּאַציע. זי איז פון די געציילטע, וואָס זיינען געראַטעוועט געוואָרן. זעצט פאָר איר געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט אין וואַרשע.

[5] די ערשטע קאָמף־גרופּעס פון „החלוץ״ זיינען געשאַפן געוואָרן באַלד נאָכן איבערפאַל פון די דייטשן אויף רוסלאנד. מען האָט דאַמאָלסט געמיינט, אַז עס וועט געלינגען דער רויטער ארמיי אָפּצושטופן די דייטשן, וועלכע וועלן אויפן וועג צוריק מאַכן פאָגראָמען אויף אידן. די קאָמף־גרופּעס האָבן געדאַרפט זיין אַ זעלבסטשוץ בשעת דידאַזיקע פאָגראָמען.

[6] אינם לעצטן בריוו, וואָס פרומקע האָט געשריבן צו דער באַוועגונג אין ארץ־ישראל, דעם 17־טן יולי 1943, עטלעכע טעג פאַר איר העלדישן טויט מיט געווער אין האַנט, אין בענדינער געטא (זע זייט 259), דערמאָנט זי דעמדאָזיקן באַזוך. אויך אין אַ פריערדיקן בריוו,

דעמזעלבן חודש זיינען אנגעקומען קיין וואַרשע עטלעכע אַנטלאָפענע פון רייך, וועלכע האָבן דערציילט, אַז זיי זיינען אַנטלאָפן פון כעלמנאָ[7] און אַז די דייטשן פירן דאָרט אַרויס די אידן אויף ספעציעלע אויטאָס אין די אַרומיקע וועלדער אַריין. אין דידאָזיקע אויטאָס דערשטיקט מען זיי מיט גאַז — און מען באַגראָבט זיי אין די וועלדער. עס זיינען שוין אומגעקומען אויף אַזאַ אופן טויזנטער אידן, אָבער אפילו אין די שכנות׳דיקע שטעטלעך וויל קיינער נישט גלויבן, אַז דאָס וואָרט „כעלמנאָ" איז פאַר אידן געווי דאָס וואָרט „טויט".

אַרום דעם געגנעראַל־גוווערנעמענט (דער שטח, וואָס די דייטשן האָבן אים געלאָזן אַלס פּוילן) איז שוין אַלץ געווען אין פלאַמען. — אין געגנעראַל־גוווערנעמענט גופא האָט געהערשט אַ שטילקייט.

אינמיטן חודש מערץ (1942) האָט דער „החלוץ" — נאָך געהעריקע צוגרייטונגען — צונויפגערופן אַ פאַרקאָנפערענץ פון די פאָליטישע פאַרטייען, אין וועלכער עס האָבן זיך באַטייליקט: ליזער לעווין, שלום גראַיעק — פועלי ציון (צ.ס.)[8]; מלך פיינקינד (לפ"ג), הערש בערלינסקי (לפ"ג) — לינקע פועלי ציון; אַזשעך מ. (לפ"ג), בלום אַבראַשאַ (אברהם, לפ"ג) — „בונד", און יצחק צוקערמאַן[9], פאַרשטייער פון „החלוץ". דער „החלוץ"־פאַרשטייער

פון 5־טן יוני 1942, צום פאַרבינדונגס־ביורא פון דער באַוועגונג אין זשענעוו שרייבט זי וועגן דעם, אַז זי האָט פאַרבראַכט עטלעכע חדשים אין די מזרח־געגנטן פון פוילן (ווילנע, ביאַליסטאָק א. א. וו.) און זי האָט צוגעזען דאָרטן די פאַרניכטונג פון די אידן. זי האָט געשריבן וועגן דעם אויך אין אַנדערע בריוו. חוקה פאַלמאַן דערציילט („מבפנים" יוני 1947), וועגן באַזוך מיט פרומקען אין הרוביעשאָוו, אַנהויב פרילינג 1942, בשעת דאָרטן איז אַנגעגאַנגען דער גירוש.

[7] פון רייך — מיינט אין דעם פאַל פריער פוילישע געביטן, וואָס די דייטשן האָבן זיי פראַקלאַמירט אַלס טיילן פון „דייטשן רייך"; כעלמנאָ — זע באַמערקונג 1 צו דער מאַפּע פון די דייטשע פאַרניכטונגס־לאָגערן אין פוילן.

[8] די פאַרקאָנפערענץ איז צונויפגערופן געוואָרן לויט דער איניציאַטיוו פונם צענטראַל־קאָמיטעט פון דער פאַרטיי פועלי־ציון (צ.ס.). אירע פאַרשטייער: דער ערשטער — פון די אַלטע פאַרטיי־פירער אין לאָדזש, אַ מיטגליד פונם פועלי ציון (צ.ס.) צענטראַל־קאָמיטעט פון זינט דער פאַרטיי־גרינדונג. בעת דער מלחמה איז ער געווען אין וואַרשע, אַ פירער פונם באַוועגונגס־אונטערערד אין דער נאַצער אָקופּאַציע־צייט. ער איז געווען צווישן די גרינדער און אָקטיוויע טויער פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט. צווישן די געראַטעוועטע, — געקומען קיין ארץ־ישראל. דער צווייטער פאַרשטייער — זע זיין טאָגבוך וועגן פאַרלויף פון די געטאָ־קאָמפן, זייט 264.

[9] איינער פון די צענטראַלסטע מענטשן פונם אידישן אונטערערד אין פוילן. נאָכן טויט פון מרדכי אַניעלעוויטש איז ער געווען דער הויפט־קאָמענדאַנט פון דער אידישער קאָמף־אַרגאַניזאַציע. איינער פון די אָקטיוסטע מיטגלידער פון דער צענטראַלע פון החלוץ און פון דער פירערשאַפט פון דער ציוניסטיש־סאָציאַליסטישער באַוועגונג אין פוילן אין דער אונטערערד־תקופה. באַקאַנט אונטערן נאָמען „אַנטעק", אַ פאָפולערער און אָנגעזעענער נאָמען אויך אין די פוילישע אונטערערדישע קרייזן. ער איז שווער פאַרוואונדעט געוואָרן אין קראָקע, אין סוף 1942, אויפצומאַרגנס נאָך דער דרייסטער אָקציע פון דער אידישער קאָמף־אַרגאַניזאַציע (זע באַמערקונג 38 וווייטער), וועו מען האָט אים געוואָלט אַרעסטירן און ער איז בנס גערעטעוועט געוואָרן. געווען צווישן די אַנטיילנעמער אינם אַלגעמיינעם וואַרשעווער אויפשטאַנד אין אויגוסט־סעפטעמבער 1944. אין לעצטן מאָמענט געראַטעוועט געוואָרן צוזאַמען מיט צ ב י ה לוּבעטקין דורכן פוילישן רויטן קרייץ, אונטערן אויסרייד, אַז ער איז טיפוס־קראַנק.

האָט אָפגעגעבן אַ באַריכט וועגן די נייַע ידיעות, וואָס זיינען אָנגעקומען סיי פון די מזרח־גענדיטן און סיי פון די מערב־גענדיטן, ער האָט אָפגעשאַצט די לאָגע אַלס אָנהויב פון אַן אַקציע, וועלכע איז אויסן אויסצוראָטן פולשטענדיק דאָס פוילישע אידנטום און ער האָט פאַרגעלייגט די פאָלגנדיקע קאָנקרעטע פאַרשלאָגן:

א) שאַפן אַן אַלגעמיינע אידישע קאָמף־אָרגאַניזאַציע.

ב) אָרגאַניזירן אַ געמיינזאַמע פאַרשטייערשאַפט פון אַלע אידישע פאָליטישע פאַרטייען און יוגנט־אָרגאַניזאַציעס, וועלכע זאָל דינען אַלס רעפרעזענטאַנץ לגבי דער ציווייל־מאַכט פון אונטערערדישן פוילן, און אָרויסשיקן אַ דעלעגאַציע פון דער אידישער קאָמף־אָרגאַניזאַציע צו דער פוילישער (אונטערערדישער) מיליטער־מאַכט.

ג) אויסבילדן אויף דער אָרישער זייט אַן אָרגאַניזאַציאַנעלן אַפּאַראַט מיט צוועק צו באַקומען געווער, און אויך צו אָרגאַניזירן אַמוניציע־וואָרשטאַטן אין געטאָ.

די פאָרשלאָגן זיינען אונטערשטיצט געוואָרן דורך די פאָרטרעטער פון פועלי־ציון (צ.ס.) און לינקע פועלי ציון. אָזשעך (מ.) האָט אין נאָמען פון „בונד" דערקלערט, אַז ס'איז נאָך צו־פרי צו רעדן מכוח אַ געמיינזאַמער קאָמף־אָרגאַניזאַציע. קאָמף־אָפּטיי־לונגען דאָרפן געשאַפן ווערן דורך יעדער אָרגאַניזאַציע און פאָרטיי באַזונדער. וועגן אַ געמיינזאַמער רעפרעזענטאַנץ איז בכלל נישטאָ וואָס צו רעדן. דער „בונד" פירט אַ סאָציאָליסטישע פאָליטיק און נישט קיין אָלגעמיין־אידישע.

די זיצונג האָט נישט געבראַכט צו קיין שום פאָזיטיווע רעזולטאַטן[10].

ער איז געבראַכט געוואָרן קיין גראָדזיסק, וואו ער איז פאַרבליבן ביזן אָנקום פון דער רויטער אָרמיי דעם 15־טן יאַנואַר 1945. אַ צייט־לאַנג פאָרגעשטעלט זיין טעטיקייט אין פוילן. אין פרילינג 1947 געקומען קיין ארץ־ישראל.

[10] לויט צ ב י ה ל ו ב ע ט ק י נ ס וועדטער ביים צוזאַמענפאַר פון הקיבוץ המאוחד אין יגור, אין אָנהויב יוני 1946, האָט דער פאַרשטייער פון „בונד" געוענטפערט אויפן פאַרשלאָג פונם החלוץ־פאַרשטייער: „איר רעדט ווי אַ קינד אוֹן אייערע ווערטער קען מען נישט נעמען ערנסט. איר מאַכט־אָז אַ פּאָניק אוֹן לאָזט נישט אָרבעטן; צווייטנס, וועלן דאָך אויך געהרגעט טויזנטער פּאָליאַקן פון דער אינטעליגענץ אוֹן אָרבעטערשאַפט, אוֹן אונזער קאָמף איז פאַרבונדן מיטן קאָמף פונם פוילישן אָרבעטער פאַר אַ בעסערער וועלט, פאַר דער באַפרייאונג פון דער מענטשהייט און פונם מענטש. עס איז אויסגעשלאָסן, אַז מיר זאָלן זיך באַטייליקן אין אַ כלל־ישראלדיקער אָרגאַניזאַציע. מיר האָבן אונזער קאָמף אוֹן אונזערע קאָמף־מיטלען. דעריבער האַלטן מיר אַלע אייערע דיבורים אוֹן די גאַנצע זיצונג פאַר נישט ערנסט אוֹן מיר זיינען נישט מסכים אויף אייער פאַרשלאָג". די בונדישע פאַרשטייער האָבן פאַרגעלייגט אָרויסצוגעבן אַ געמיינזאַמען אויפרוף. אָבער די איבעריקע אָנטיילנעמער פון דער זיצונג האָבן נישט מסכים געווען, אַז דאָס זאָל זיין דער גאַנצער רעזולטאַט אוֹן זיי האָבן דעם בונדישן פאַרשלאָג נישט אָנגענומען. יצחק צוקערמאַן, אין זיין אויספירלעכן באַריכט וועגן געטאָ־אויפשטאַנד, נאָך זיין אָנקומען קיין ארץ־ישראל (אויף דער באַראַטונג פונם קבוץ המאוחד, דעם 9—10 מאַי 1947, אין נען) האָט איבערגעגעבן, אַז אָזשעך האָט אויף יענער פאַרקאָנפערענץ געזאָגט: „מיר וועלן קעמפן וועו פאָליאָקן וועלן קעמפן. דערווייל נישט" מרדכי טענענבוים דערציילט אין זיין בריוו צו די חברים אין ארץ־ישראל, געשריבן אין ביאַליסטאָק סוף יולי 1943, וועגן אַ זיצונג אין אַפּריל 1942 (ער מיינט מן־הסתם אַ צווייטע זיצונג, נאָכן באַקומען די ידיעות וועגן די מערדעריייַן פון די דייטשן אין לובלינער קרייז). אויף די פאַרשלאָגן פון די החלוץ־פאַרשטייער — יצחק צוקערמאַן, יוסף קאַפּלאַן און מרדכי טענענבוים,

אומגעפער אין דערזעלבער צייט איז, לויט דער איניציאַטיוו פון די לינקע פועלי ציון[11], צושטאַנדגעקומען אַ פאַרשטענדיקונג פון אַלע פראָלעטאַרישע און יוגנטלעכע אַנטי־פאַשיסטישע גרופּעס, אויסער דעם „בונד". דערדאָזיקער בלאָק האָט זיך געשטעלט פאַר אַן אויפגאַבע: א) געמיינזאַם צו אַרגאַניזירן אין געטאָ־געביט דעם פאַליטישן און פראָפאַגאַנדיסטישן קאַמף געגן פאַשיזם און געגן די רעאַקציאָנערע כוחות, ב) שאַפן אַנטי־פאַשיסטישע קאַמף־קאַדערן, ג) אַרגאַניזירן אַ הילף־אַקציע פאַר די קרבנות פונם קאַמף געגן פאַשיזם.

אין דער אָנפירונג פונם בלאָק זיינען געוויילט געוואָרן: שכנא זאַגאַן (פאַרשטייער פון לינקע פועלי ציון, לפ"ג); יוסף לעוואַרטאָווסקי (פינקלשטיין, פאַרשטייער פון אידישע קאַמוניסטן, לפ"ג); יוסף סאַק[12] (פועלי ציון—צ.ס.);

וועגן אַ ווידערשטאַנד האָט אָזשעך געענטפערט, אַז מען דאַרף וואַרטן ביז עס וועט זיך עפענען דער צווייטער פראָנט. דייטשלאַנד וועט ווערן אָפגעשוואַכט און ביי דער לעצטער פאַזע פון קריג וועלן די אונטערדריקטע פעלקער רעוואָלטירן. מען דאַרף נישט זיין קיין שוואָויניסט. נישט נאָר אידן ליידן און גייען אונטער. דערווייל איז נאָר מעגלעך אַ פאַסיווע זעלבסטשוץ. אויס־באַהאַלטן זיך. אַ אידישער ווידערשטאַנד אַן אַ ברייטער רעוואָלוציאָנערער הילף פון דער פוילישער גאַס האָט נישט קיין שום וועדט. אויך מ. קירשענבוים האָט געוועדט קעגן די פאַר־שלאָגן פון אַקטיוון ווידערשטאַנד. אין וואַרשע, אינם האַרץ פון אייראָפּע, וועלן די דייטשן זיך נישט דערלויבן דאָס וואָס זיי האָבן געטון אין ליטע און אין אַנדערע ערטער. לאָמיר זיך נישט שפּילן מיט קיין פייער. אויך ש. זאַגאַן האָט נישט געשטיצט די פאַרשלאָגן. פאַר די פאַרשלאָגן זיינען געווען, לויט ווי מ. ט. שרייבט, יוסף לעוואַרטאָווסקי־פינקלשטיין און יצחק גיטערמאַן.

[11] דער בלאָק איז געשאַפן געוואָרן לויט דער איניציאַטיוו פון די פ.פ.ר.־פאַרשטייער (קאַמוניסטן): אַנדזשעי שמידט (אליהו מאזעס), מ. צימערמאַן, (שמואל מערטיק) (דער ערשטער — אַ געבוירענער אין מינסק־מאַזאָוויעצק נעבן וואַרשע, אַן אַרבעטער, אַן אַקטיוויסט קאַמוניסט אין וואַרשע נאָך פאַר דער מלחמה. אין 1936 האָט ער זיך פריוויליק מאַביליזירט אין דער אינטערנאַציאָנאַלער בריגאַדע אין שפּאַניע. בעת'ן מלחמה־אויסברוך האָט ער זיך געפונען אין פראַנקרייך, אין אַ לאַגער פון בריגאַדע־געפאַנגענע. לויט דער באַמאיאונג פון דער סאָוויעטישער רעגירונג איז ער געבראַכט געוואָרן קיין מאָסקווע און פון דאָרטן האָט מען אים געשיקט אין וואַרשעווער געטא; אויך שמואל מערטיק איז געווען אַן אַקטיוער פאַרשלאָגן זיינען געווען, לויט ווי מ. ט. שרייבט, יוסף לעוואַרטאָווסקי־פינקלשטיין און יצחק גיטערמאַן.

[11] דער בלאָק איז געשאַפן געוואָרן לויט דער איניציאַטיוו פון די פ.פ.ר.־פאַרשטייער (קאַמוניסטן): אַנדזשעי שמידט (אליהו מאזעס), מ. צימערמאַן, (שמואל מערטיק) (דער ערשטער — אַ געבוירענער אין מינסק־מאַזאָוויעצק נעבן וואַרשע, אַן אַרבעטער, אַן אַקטיוויסט קאַמוניסט אין וואַרשע נאָך פאַר דער מלחמה. אין 1936 האָט ער זיך פריוויליק מאַביליזירט אין דער אינטערנאַציאָנאַלער בריגאַדע אין שפּאַניע. בעת'ן מלחמה־אויסברוך האָט ער זיך געפונען אין פראַנקרייך, אין אַ לאַגער פון בריגאַדע־געפאַנגענע. לויט דער באַמאיאונג פון דער סאָוויעטישער רעגירונג איז ער געבראַכט געוואָרן קיין מאָסקווע און פון דאָרטן האָט מען אים געשיקט אין וואַרשעווער געטא; אויך שמואל מערטיק איז געווען אַן אַקטיוער קאַמוניסט, אַ שניידער־אַרבעטער פון קאַלושין, אַ מיטגליד פונם פ.פ.ר.־קאַמיטעט אינם געטא־געביט. אַ גוטער פאַלקס־רעדנער אין ענערגישער אַרגאַניזאַטאָר. ביידע זיינען אומגעקומען, צוליב אַ מסירה, סוף מאי 1942) און יוסף לעוואַרטאָווסקי־פינקלשטיין (לפ"ג). היות ווי די באַריכטן זיינען געשיקט געוואָרן דורך דער פאַרמיטלונג פון די אינטערערדישע אַרגאַנען פון דער לאַנדאָנער פויליישער רעגירונג, האָט מען אויסגעמיטן צו דערמאַנען די שותפות מיט די קאַמוניסטן. אין דעם געשאַפענעם אַנטי־פאַשיסטישן בלאָק האָבן זיך באַטייליקט: פ.פ.ר., פועלי־ציון (צ.ס.), לינקע פועלי ציון, דרור, השומר הצעיר. די ווייטער־דערמאַנטע קעמפער־פינפטלעך, וועלכע זיינען געשאַפן געוואָרן דורכן בלאָק, האָבן דערגרייכט אַ גאַנץ גרויסע צאָל און זיי האָבן זיך געפונען אונטער דער קאַמאַנדירונג פון לענט און פישלזאן (ביידע לפ"ג). דער בלאָק (אַזוי איז געווען זיין נאָמען כלפי חוץ) האָט געווירקט נאָר אַ קורצע צייט און האָט זיך אויפגעלייזט נאָך פאַרן גרויסן גירוש.

[12] געבוירן אין פשעמישל אין יאָר 1899. שוין בעת דעם ערשטן וועלט־קריג געווען טעטיק אין דער פועלי־ציוניסטישער יוגנט־באַוועגונג. האָט געהערט צו דער עקזעקוטיווע פון דער פועלי־ציון־סטודענטן אַרגאַניזאַציע „חרות". אין די יאָרן 1925—1934 געווען לערער פון דער יידישער גימנאַזיע אין טשענסטאָכאָוו. שפּעטער טעטיק אין שליחות פון דער באַוועגונג. פון די אַקטיוויט טויער פון דער פועלי ציון (צ.ס.)־פאַרטיי אין פוילן. אַן אַקטיוויטער אָנפירער פונם

צביה לובעטקין[13] (החלוץ און „דרור") און מרדכי אַניעלעוויטש (פאַר־שטייער פון השומר הצעיר, לפ"ג). דער בלאָק האָט אַנגעהויבן אַרויסגעבן אַ בשות־פותדיקע צייטונג „דער רופֿ". נאָך אַ קורצער צייט איז אַנטשטאַנען אַ פאַרצווייגטע נעץ פון קעמפער־„פינפטלעך", צו וועלכע עס האָבן געהערט הונדערטער יוגנטלעכע און אַרבעטער. טראָץ דעם מאַנגל אין געווער האָבן די „פינפטלעך" באַקומען אַ מיליטעריש אויסבילדונג. אינדערשפּיץ פון דער מיליטעריש אָפּטיילונג פונם בלאָק זיינען געשטאַנען: יוסף קאָפּלאַן (השומר הצעיר, לפ"ג); מרדכי טענענבוים (החלוץ); פישל זאַן (אברהם מרדכי, פועלי ציון—צ.ס., לפ"ג) און הירש לענט (לינקע פועלי ציון, לפ"ג). דער אַנטי־פאַשיסטישער בלאָק האָט געשאַפן די ערשטע בריט־פאַרנעמיקע קאַמף־אָפּטיילונגען, וואָס נישט־קוקנדיק אויף דער אַרעסטירונג פון די הויפּט־טויער און דער פאַרניכטונג פונם אָפּאַראַט זיינען זיי געוואָרן דער הויפּט־פונדאַמענט פאַר דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע, וועלכע איז געשאַפן געוואָרן שפּעטער (אויך אַנדזשעי שמידט איז געווען אין דער מיליטעריש אַנפירונג, זע באַמערקונג 11 פריער).

פסח 1942 האָט זיך אַנגעהויבן די ליקווידירונג פון די אידן אין גענעראַל־גוווערנעמענט. די ערשטע קרבנות זיינען געווען די לובלינער אידן, און באַלד דערנאָך — אַלע אידן פון לובלינער קרייז. מען האָט זיי אַרויסגעפירט קיין בעלזשעץ (זע מאַפּע פון די דייטשע פאַרניכטונגס־לאַגערן אין פּוילן) און דאָרט האָט מען זיי דערמאָרדעט אין ניי־אויסגעבויטע גאַז־קאַמערן. די אומלעגאַלע אידישע פּרעסע האָט געברענט אויספּירלעכע ידיעות און באַריכטן וועגן די דאָזיקע מאַסנמאָרדן. וואָרשע האָט אַבער טראָצדעם נישט געגלויבט! דער געזונטער מענטשלעכער שכל האָט נישט געקענט תופס זיין די עצם מעגלעכקייט פון אַזאַ מין אויסראָטן צענדליקער

באַוועגונגס־אונטערערד אין דער גאַנצער אָקופּאַציע־תקופה. אַ מיטגליד פונם פאַרטיי־צענטראַל־קאָמיטעט און טעטיק אינם אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט. אַ סך פון די בריוו און באַריכטן, וועלכע זיינען אַנגעקומען פונם אונטערערד, זיינען געווען געהתמעט דורך אים. נאָכן אַלגעמיינעם וואַרשעווער אויפשטאַנד אין אויגוסט־סעפּטעמבער 1944 האָט ער פאַראַנטעט זיין טעטיקייט אין קיעלצער געגנט ביז דער באַפרייאונג דורך דער רויטער אַרמיי. צווישן די געציילטע אָקטיווע טויער, וועלכע זיינען געראָטעוועט געוואָרן. ער זעצט פאָר זיין געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט אין פּוילן. אָנהויב 1947 אויסגעקליבן געוואָרן אַלס דעפּוטאַט אין פּוילישן סיים.

[13] אַ מיטגליד פון החלוץ־צענטראַלע נאָך פאַר דער מלחמה. אַ דעלעגאַטין צום 21־טן ציוניסטישן קאָנגרעס. אין דער מלחמה־תקופה פון די צענטראַלסטע מענטשן פון דער ציוניסטיש־סאָציאליסטישער באַוועגונג, פונם אידישן אונטערערד און פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע אין פוילן. זי איז געווען אין הויפּט־שטאָב פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע. אָקטיוו אָנטיילגענומען אין די געטא־קאַמפֿן. איר נאָמען איז באַקאַנט און געשעצט אין ברייטע אידישע קרייזן. אין מאי 1943 איז אַנגעקומען אַ ידיעה פון זשענעוו, אַז זי איז געפאַלן אין די געטא־קאַמפֿן. נאָר גיך איז קלאָר געוואָרן, אַז די ידיעה איז פאַלש, אַבער צוליב פאַרשיכטיקייט־טעמים האָט מען עס נישט אָפּגעלייקנט. די פאַרבינדונג מיט איר איז אָנגעהאַלטן געוואָרן די גאַנצע צייט. נאָכן דורכפאַל פונם וואַרשעווער פּויליש אויפשטאַנד אין הערבסט 1944 איז זי אַריבערגעפירט געוואָרן קיין גראַדזיסק נעבן וואַרשע. פון די געציילטע לעבנגעבליבענע. אינמיטן 1946 איז זי אַנגעקומען קיין ארץ־ישראל.

און הונדערטער טויזנטער אידן. מען האָט געדאַרפט, אַז מען פירט אַרויס אידן אין פּריש־אָקופּירטע רוסישע געביטן — אויף לאַנדווירטשאַפּטלעכע אַרבעטן! עס זיינען אַרויסגעזאָגט געווען השערות, אַז די דייטשן האָבן אָנגעהויבן פּראָדוקטיוויזירן דאָס אידישע קלייבירגערטום! די אידישע פּרעסע איז פאַרשריען געווארן אַלס פּאַניק־פאַרשפּרייטערין, כאָטש די בּאַשרייבונגען פון דער „אַרויסשיקונג״־אַקציע האָבן געשטימט מיט דער ווירקלעכקייט אין אַלע אייַנצלהייטן. נישט נאָר אין אויסלאַנד האָט מען זיך באַצויגן מיט אַזאַ אומצוטרוי און צווייפל צו די ידיעות וועגן די דייטשע פאַרברעכנס. אויך דאָ, אויפן אָרט, אין נישט וויייטער שכנות פון פּאָנאָר און כעלמנאָ, פון בעלזשעץ און טרעבלינקע האָבן די ידיעות זיך נישט געלאָזט גלויבן, אומבאַגרינ־דעטער אַפּטימיזם האָט זיך געפּאָרט מיט אומוויסנהייט. מען איז געווען אָפּגעשניטן פון דער אויסערלעכער וועלט. מען האָט זיך געשטיצט אויך אויף די ביז־דאָמאָלסטיקע דערפאַרונגען: אין פאַרלויף פון צוויי און אַ האַלב יאָר האָבן דאָך די דייטשן שוין אַדורכגעפירט אַסך אַרויסשיקונגען — פון קראָקע, פון לובלין, פון וואַרשעווער קרייז, פון רייך — ביי אַזעלכע „געלעגנהייטן״ האָבן נישט געפעלט קיין קרבנות און בלוט, — אָבער פולשטענדיקע אויסראָטונג?

עס זיינען אויך געווען אַזעלכע, וואָס האָבן געגלויבט: פאַנאָר איז טאַקי אמת, כעלמנאָ איז אמת, אָבער — האָבן זיי געזאָגט: „דאָס איז נאָר אַ קאַפּריז פון די אַרטיקע מאַכט־אַרגאַנען״. וואָרום אינדעראמתן האָט אין געגנעראַל־גוווערנעמענט — ביז דער טויט האָט אַלעמען אויסגעגליכן — נישט געהערשט קיין אייניהייטלעכע באַציאונג מצד די דייטשע מאַכט־אַרגאַנען צו די אידישע געטאָס אין די שטעט און שטעטלעך. נישט זעלטן האָט געטראָפן, אַז אויף די דורך אונז געשיקטע ידיעות וועגן די דייטשע מער־דערייען פלעגן די ערטער ענטפערן: „ביי אונז קען אַזוינס בשום אופן נישט פּאַסירן״.

אָט אַזעלכע אָפּטימיסטישע שטימונגען האָבן, פאַרשטייט זיך, די דייטשן אַליין געשאַפן. אין פאַרלויף פון צוויי און אַ האַלב יאָר האָבן זיי מיט דייטשער גרינדלעכ־קייט צוגעגרייט די אויסראָטונג פון דריי־און־אַ האַלב מיליאָן פוילישע אידן. מיט דער הילף פון אייַנצל־מאָרדן, אונטערדריקונג און אויסהונגערונג, מיט דער הילף פון געטאָס און אַרויסשיקונגען — האָבן זיי צוגעגרייט די דעזאָריענטירונג פון די אידישע מאַסן. דורך יאָרנלאַנגע, כסדרדיקע עקספּערימענטן האָבן די דייטשן ראַציאָנאַליזירט זייערע מאָרדונגס־מעטאָדן; אין ווילנע האָבן זיי געדאַרפט עטלעכע טעג אויף אויס־מאָרדן טויזנט אידן, אין כעלמנאָ איז זיי שוין געגנג געווען אַ האַלבע שעה אויף טויטן הונדערט, — אין טרעבלינקע האָבן זיי יעדן טאָג דערמאָרדעט 10 טויזנט מענטשן!

און הונדערטער טויזנטער אידן זיינען געגאַנגען צום טויט אָן קיין ווידער־שטאַנד — אַז מען גלויבט נישט אין טויט, צו־וואָס־זשע אַ ווידערשטאַנד? — נאָכמער: מען האָט זיך פרייווויליק געמעלדעט צו די „אויבערוואַנדערונגס־אַרויספאָרן״. וווּהין? פון בעסאַראַבישע שטעט, פון סמאָלענסק, פון מינסק זיינען אָנגעקומען בריוו, אַז

די איבערוואַנדערער זיינען אַהין אָנגעקומען בשלום און זיינען צופרידן. פאַרשטייט זיך, אַז דאָס איז געווען אַ דייטשע מיסטיפיקאַציע. אויף אַזאַ אופן האָבן אידן זיך אָפגעזאָגט — אמת, מיט אַ שווער האַרץ — פון זייערע דור־דורות איינגעפונדעווען וואוינערטער און זיינען אַרויסגעפאָרן „אין דער פרעמד אַריין — צו לאַנדווירטשאַפט־לעכע אַרבעטן".

אויך יאוש, האָפנונגסלאָזיקייט און הונגער האָבן זיי געצוווונגען דערצו. אין ווארשע אַליין זיינען אין פאַרלויף פון 1941־טן יאָר אויסגעשטאָרבן פון הונגער און אָנשטעקנדיקע קראַנקהייטן — 6 טויזנט אידן יעדן חודש. און אין דער צייט פון דער „אַרויסשיקונג"־אַקציע איז דער פרייז פון אַ קילאָגראַם ברויט אַרויפגעשפרונגען פון 7 זלאָטעס אויף 80!

די געטאָ־מויערן האָבן צעברעקלט און צעפיצלט דעם דרייַ־און אַ־האַלב מיל־יאָניקן נאַציאָנאַלן אָרגאַניזם אויף טויזנטער קעמערלעך, פאַרזונקענע אין שרעקלעכער נויט! די געטאָ־מויערן האָבן אָפגעצוימט די אידן פון דער אַרומיקער וועלט, זיי האָבן זיי אָפגעצוימט פון זיך זעלבסט. אין די אויסראַטונגס־טעג איז יעדער אידישער ישוב „אַליין־פאַר־זיך" אָנטקעגנגעשטאַנען זיין גורל פון פאַרניכטונג.

אין די שטעט וואו די דייטשן האָבן דורכגעפירט זייער פאַרניכטונגס־אַקציע, האָבן זיי אײַנגעטיילט די אידישע באָפעלקערונג אויף „פראָדוקטיווע" און אויף „אומ־פראָדוקטיווע" עלעמענטן — אויף אַזעלכע, וואָס געהערן צו דער איבערוואַנדערונג און אַזעלכע, וואָס פאַרבלייבן אויפן אָרט. מיט אַ טייוולשער פערפידיע איז זיי אַזוי אָרום געלונגען אויסצומיידן יעדע מעגלעכקייט פון אַן איינהייטלעכן ווידערשטאַנד: יעדער איד איז געבליבן אַליין־פאַר־זיך, און די גאַנצע דייטשע פאַרניכטונגס־מאַשין — געגן אים.

אייַדער די דייטשן זיינען צוגעטרעטן צו דער ליקווידירונג פון ווארשעווער געטאָ, האָבן זיי אויסגעפירט צוויי גרויסע טעראָר־אַקטן געגן די ווארשעווער אידן: זיי האָבן דערמאָרדעט הונדערט און צען אידישע אַרעסטאַנטן „פאַר שטעלן אַ ווידער־שטאַנד דער דייטשער מאַכט", און אין דער נאַכט פון 17־טן אויפן 18־טן אַפּריל 1942 האָבן זיי אַרויסגעשלעפט פון די ווואוינונגען 49 אידן פון אַלע געזעלשאַפטלעכע שיכטן און גרופירונגען — צווישן זיי דעם עקאָנאָמיסט מאָגיסטער ל י נ ד ע ר (מנחם, לפ"ג) און דערמאָרדעט זיי אין די גאַסן; די טויטע קערפערס האָבן זיי געלאָזט וואַלגערן זיך אויפן אָרט פון דערמאָרדונג[14]. דורך דער מעטאָדע פון „קאָלעקטיווער פאַראַנט־

[14] די דערמאָרדונג פון די 110 אידן אין חודש יוני 1942 איז אויסגעפירט געוואָרן לויט די אָנווייזונגען פון איינעם פון די געטאָ־הערשער, דעם ס.ס.־אָפיציר אָאוערסוואָלד, וועלכער איז ספעציעל צוליב דעם געקומען אין דער תפיסה פאַר אידן אין געטאָ (אין דער ערשטער צייט פון זיין הערשאַפט האָט ער געפרוווט מאַכן אַן אָנשטעל, ווי ער וואָלט זיך אָפגעגרענעצט פון די־דייטשע מערדערייַן. ער איז געווען אַן אַדוואָקאַט פון בערלין. זיין אָפיציעלער ראַנג איז געווען „קאָמיסאַר פאַרן אידישן וואוין־באַצירק אין וואַרשע"). עס זיינען אויסגעווייזלט געוואָרן 100

וואַרטלעכקייט״ האָבן זיי געשטרעבט צו דערשטיקן די כוחות, וועלכע וואָלטן געקענט זיי שטעלן אַ וויידערשטאַנד. אָבער אויב בשעת דער ערשטער ליקווידירונגס־אַקציע איז דער אידישער פאַרטיידיקונגס־קאַמף געווען אַ שוואַכער, איז דאָס נישט געווען צוליב מורא, — די פאַרטיידיקונגס־קעמפער האָבן שוין דאַמאָלסט פאַרמאָגט אַ געוויס שטאַרקן ווילן און אַ הייסן גלויבנס־מוט, — די סיבה איז געווען: לויידיקע הענט.

מיטוואָך, דעם 22־טן יולי 1942 (ערב תשעה־באב תש״ב) האָט זיך אָנגעהויבן די ליקווידירונג פון וואַרשעווער געטאָ. עס איז גלייך צונויפגעפֿרופן געוואָרן דער געזעלשאַפטלעכער ראַט[15] כדי צו באַטראַכטן די לאַגע און אָנעמען מיטלען. אין די זיצונגען האָבן זיך באַטייליקט: בלאַך ל. (אליעזר־ליפא, לפ״ג)[16]; ברעסלער שמואל (בראַסלאַוו שמואל, לפ״ג); ד״ר א. ברמאַן[17]; צוקערמאַן יצחק; פרידמאַן זישע (לפ״ג); פינקלשטיין־לעוואַרטאָווסקי יוסף; גוזשיק ד. (דניאל)[18]; גיטערמאַן יצחק (לפ״ג); קאַפלאַן יוסף; קיר־

אידישע ארעסטירטע און 10 אידישע פאליציאנטן, מען האט זיי אוועקגעפירט הינטער וואַרשע, און דאָרטן דערמאָרדעט; נאָכן מאָרד האָבן די דייטשן אויסגעקלעפט אין געטאָ גרויסע מודעות, אין וועלכע זיי האָבן דערקלערט, אַז די 110 אידן זיינען דערשאָסן געוואָרן צוליב דער אומטרייהייט פון די אידן אין געטאָ צו דער דייטשער מאַכט. אינם נומער 10 ״ידיעות״, די ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע אונטערערד־צייטונג, פונם 1־טן יולי 1942, איז פאַראַן אַן ארטיקל וועגן די 110 דערשאָסענע. וועגן דעם פאַל זיינען נאָכן קריג פאַרעפנטלעכט געוואָרן עטלעכע ווערסיעס: מ. ביטער — ״מאָרגן פרייהייט״ 29־טן יולי 1946; מ. באַרג אינם בוך פון ב. מאַרק ״חורבות דערציילן״ און אַנדערע — וועלכע זיינען נישט איינהייטלעך. אָבער דעם עצם פאַקט פון דער רציחה און די שפּעטערדיקע צינישע עפנטלעכע מודעה, וועלכע פון אַלע באַשטעטיקט, און אפשר זיינען אין יענער צייט פאַרגעקומען עטלעכע מאָסן־דערשיסונגען אין דער גענשער־תפיסה. וואָס שייך דער דערמאָרדונג פון די 49 אידן אין דער נאָכט פון 17־טן אויפן 18־טן אַפּריל: די מערדער האָבן געהאַט ביי זיך ליסטעס פון די אַקטיוויסט טויער פון ״בונד״, ״דרור״ א. א. על פי נס זיינען דאָמאַלסט ניצול געוואָרן די ״דרור״־חברים, וועלכע זיינען נישט געווען אין זייערע היימען. עטלעכע חברים פון ״בונד״ זיינען דערמאָרדעט געוואָרן אין יענער נאָכט. זע אויך אין דער אזכרה־פאַרצייכניש וועגן אברהם דרייער.

[15] אליהו גוטקאָווסקי (לפ״ג) האָט געשריבן אַ פראַטאָקאָל פון דער זיצונג, וועלכער איז באַהאַלטן געוואָרן צווישן מיטן איבעריקן היסטאָרישן מאַטעריאַל אין עטלעכע הויפן פון וואַרשעווער געטאָ, און עס קען זיין, אַז מען וועט אים נאָך געפינען. אין דערדאָזיקער זיצונג האָבן זיך באַטייליקט אַ 50 מענטשן.

[16] אין דער ערשטער העברעאישער אויפלאַגע פון דעם בוך (אָנהויב 1946) האָבן מיר דאָ געבראַכט עטלעכע איינצלהייטן וועגן אליעזר־ליפא בלאַך. איצטער, ווען ס׳איז שוין נישטאָ קיין שום האָפענונג, אַז ער איז לעבנגעבליבן, האָבן מיר אים געווידמעט אַ קאַפּיטל אין דער אזכרה־אָפּטייליגונג.

[17] געבוירן אין 1906. געלערנט פילאָזאָפיע און פסיכאָלאָגיע אין וואַרשעווער אוניווער־זיטעט. פון די אָנפירער פונם אידישן אונטערערד אין פוילן, פון די פירער פון די לינקע פועלי ציון. ער איז געווען דער פאַרשטייער פונם אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט אין דעם אַרישן טייל וואַרשע פאַר און בשעת די געטאָ־קאַמפן. דאָקומענטן און באַריכטן פונם אונטערערד זיינען אָנגעקומען מיט זיין אונטערשריפט. אין יאַנואַר 1945 איז אים געלונגען אָנצוקומען קיין לובלין. זעצט פאַר זיין געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט אין פוילן. ביז סוף 1946 אַ דעפּוטאַט אין פוילישן סיים, זינט אָנהויב 1947 פאַרזיצער פונם צענטראַל־קאָמיטעט פון אידן אין פוילן.

[18] דניאל דוד גוזשיק: געבוירן אין וואַרשע, דעם 3־טן נאָוועמבער 1890. אַ ״דזשאָינט״־טויער אין פוילן פון יאָר 1920. אייניער פון די פיר ״דזשאָינט״־דירעקטאָרן, וועלכער

שענבוים מנחם (לפ״ג); לאַנדוי אַלעקסאַנדער[19]; אַזשעך מ.; ד״ר רינ־
געלבלום עמנואל (לפ״ג); סאַק יוסף; זאַגאַן שכנא; ד״ר שיפער
יצחק (לפ״ג). די מיינונגען האָבן זיך צעטיילט. די פּאַרטייער פון די לינק־ציו־
ניסטישע גרופּירונגען און פון „החלוץ״ און אויך עטלעכע געזעלשאַפטלעכע טוער
האָבן אויפגעפאָדערט צו אַן אַקטיוון אַרויסטריט, אין אַ וועלכער־עס־איז פאָרם. די
מערהייט האָט פאַרלאַנגט אָפּוואַרטן. ביז ווען? ביז די לאַגע וועט קלאָר ווערן. עס
זיינען דאָמאָלסט פאַרשפּרייט געוואָרן קלאַנגען, אַז פון ווַארשע וועלן אַרויסגעשיקט
ווערן נישט מער ווי אַ 50 ביז 70 טויזנט אידן (אַלטע לייט, קראַנקע אַרעסטאַנטן,
בעטלערס א.א.וו.) און דערמיט וועט זיך פאַרענדיקן די אַקציע; אַלע איבריקע אידן
וועלן פאַרבלייבן אויפן אָרט. דעריבער האָבן די אַקטיווערע עלעמענטן — די לינקע
גרופּירונגען, וועלכע זיינען געווען צוזאַמען אין אַנטי־פאַשיסטישן בלאָק — געשאַפן
אַ פאַראייניקטן אַרבעטער־קאָמיטעט, צוזאַמען מיטן „בונד״. דערדאָזיקער קאָמיטעט
האָט געמומען אויף זיך די אחריות פאַרן גורל פון געטאָ און פאַר זיין כבוד.

איז בנס אָפּגעראַטעוועט געוואָרן פון דער נאַצישער פאַרניכטונג. זיינע דריי דירעקטאָריום־חברים יצחק גיטערמאַן (לפ״ג), יצחק בּאָרנשטיין און ל. נוישטאָט זיינען דער־מאָרדעט געוואָרן אין דער אָקופּאַציע־צייט (בּאָרנשטיין איז אַנטלאָפן סוף 1942 קיין בעלזין און איז דאָרטן דערמאָרדעט געוואָרן, נוישטאָט איז דערמאָרדעט געוואָרן אין דער „פּאַוויאַק״־טורמע אין ווַארשע). גוזשיק איז געווען איינער פון די אַקטיווסטע טוער אויפן געביט פון אידישער סאָציאַלער הילף אין דער אָקופּאַציע־צייט. באַליבט אוּן געשעצט אין דער אידישער ווַארשע אוּן איז געראַטעוועט געוואָרן אַלס איינער פון אירע פירער אין די אומגליק־יאָרן. ער האָט אָסך מיטגעהאָלפן דעם אידישן אונטערערד. ער פלעגט זיין צווישן די אונטערגעשריי־בענע (מיטן נאָמען כפתור) אויף די בריוו פונם אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט אין פוילן. ער האָט פאַרגעוועט זיין טעטיקייט פאַר דער שארית הפליטה פון פוילישן אידנטום אויך נאָכן דערשלאָגן די נאַצישע חיה. אויספירנדיק דידאָזיקע אויפגאַבע, איז ער אומגעקומען, פליענדיק פון פּאַריז קיין ווַארשע, ווען דער אָרגאַפּלאַן איז אַראָפּגעפאַלן, דעם 5־טן מערץ 1946, נאָענט צום פּלי־פּלאַץ אין פּראָג. זיין פאָמיליע (פּרוי, זון און טאָכטער) — איז דערמאָרדעט געוואָרן בעת דער אָקופּאַציע־צייט. לעבנגעבליבן איז נאָר איין זון, וועלכער איז געקומען קיין ארץ־ישראל פאַר דער מלחמה און בעת דער מלחמה האָט ער געדינט אין דער אידישע בריגאַדע.

[19] אַן אינזשיניער, ער איז געווען צוזאַמען מיט זיין עלטערן ברודער יוסף, אייגנטימער פון אַ מעבל־פאַבריק, וועלכע איז אַריבער אין דייטשע הענט: „אָסטדויטשע באַווּעָרק־טיגשלעריי״. ביידע ברידער זיינען פאַרבליבן אויף זייערע פאָסטנס. אַלעקסאַנדר, אַ חבר אין דער עסטרייכישער פועלי־ציון באַוועגונג, איז געבליבן אַ פריינט פון דער באַוועגונג אויך אין פוילן, — אַ סימפּאָטיקער פון די לינקע פועלי ציון. ער האָט אַ סך מיטגעהאָלפן דעם השומר־הצעיר אוּן דעם החלוץ, אוּן האָט נאָך פאַר דער מלחמה באַשעפּטיקט אַ סך חלוצים פון גראָאָווער קיבוץ. אין דער מלחמה־צייט האָט מען אויסגענוצט זיין פאַבריק אויף געגעש 30 אַלס אַ פאַרבינדונגס־פונקט און אַ וויכטיקן באַהאלטניש־אָרט פאַר אַ סך געזעלשאַפטלעכע טוער. זיין טאָכטער מרגלית (לפ״ג) איז געווען א חברטע אין השומר־הצעיר, איינע פון די מוטיקע קעמפערינס. איר פאָטער איז פאַרן אויפשטאַנד אין אַפּריל 1943 אַריבער אין אַרישן טייל (די פאַבריק איז ליקווידירט געוואָרן נאָך אין יאַנואַר 1943), דערנאָך איז ער צוזאַמען מיט דער פרוי אוּן דעם 12־יעריקן זון ישראל אַוועקגעשיקט געוואָרן קיין וויטעל. וויזט אויס, אַז אויך ער אוּן זיין פאָמיליע זיינען געווען צווישן די 175 אידן, וואָס די דייטשן האָבן זיי אַריבערגעפירט דעם 18־טן אַפּריל 1944 אין קאָנצענטראַציע־לאַגער קיין דראַנסי אין פראַנקרייך אוּן פון דאָרט קיין אשוויענטשים צו פאַרניכטונג. עס זיינען אָבער נישטאָ קיין זיכערע ידיעות. (אין אַ בריוו פון וויטעל, פון נאָוועמבער 1943, חתמעט ער אַלעקסאַנדער לייב לאַנדוי).

פינף טעג האָט שוין געבושעוועט די פאַרניכטונגס־אַקציע מיט אַן אומפאַר־גלייכלעכער גרויזאַמקייט. יעדער אומפאַרזיכטיקער שריט האָט באַדייט — טויט. איבערגיין די גאַס איז געווען ווי אַריבערגיין די פראָנט־ליניע צווישן צוויי פיינטלעכע מדינות. עס איז לייכט צו פאַרשטיין, ווי שווער ס׳איז געווען ביי אַזעלכע באַדינ־גונגען אויפצוהאַלטן אַ קאָנטאַקט און פאַרבינדונג צווישן די אַקטיווע טוער און צו קאָאָרדינירן זייער טעטיקייט.

דער אַרבעטער־קאָמיטעט איז באַשטאַנען פון: ברעסלער (שמואל בראַס־לאָוו), צוקערמאַן (יצחק), פינקלשטיין־לעוואַרטאָווסקי (יוסף), קאַפלאַן (יוסף), אַזשעד (מאוריצי), סאַק (יוסף) און זאַגאַן (שכנא). אַבער אויך אָט דער אַרגאַן האָט נישט געקענט אויספילן ווי געהעריק זיינע אויפגאַבן צוליב די אָקאַרשט־דערמאָנטע סיבות. דערצו איז אויך פאַרקלענערט געוואָרן די צאָל פון זיינע מיטגלידער עטלעכע טעג נאָך זיין אַרגאַניזירונג: זאַגאַן איז דערמאָרדעט געוואָרן און אַזשעד האָט פאַרלאָזט דעם געטאָ.

דעם 28־טן יולי 1942 איז צונויפגערופן געוואָרן אַ זיצונג פון החלוץ און די אים־צוגעהעריקע יוגנט־אַרגאַניזאַציעס — „השומר הצעיר", „דרור" און „עקיבא", — און ס׳איז באַשלאָסן געוואָרן צו שאַפן אַ אידישע־קאַמף־אַרגאַניזאַציע — אי.ק.א. די אויפ־רופן אין פויליש זיינען געווען אונטערגעשריבן מיט די איניציאַלן: Ż.O.B. זשידאָווסקא אַרגאַניזאַציע באיאוא — אידישע־קאַמף־אַרגאַניזאַציע. מיטגלידער פונם קאָמאַנדיר־שטאָב זיינען געווען: ברעסלער (בראָסלאָוו שמואל), צוקערמאַן (יצחק), לובעטקין צביה און טענענבוים מרדכי[20]. עס איז אַרויסגעשיקט געוואָרן אַ דעלעגאַציע אויף דער אַרישער זייט: אַלטמאַן טאָסיאַ, פלאָטניצקא פרומקע, פערלשטיין לאה, ווילנער אריה־יורעק[21] (אַלע פיר לפ״ג). די אויפגאַבע פון דער דעלעגאַציע איז געווען — צו שאַפן פאַרבינדונגען מיט דער פוילישער אונטערערדישער באַוועגונג און צו באַקומען געווער פאַרן געטאָ.

עס איז געשאַפן געוואָרן די קאַמף־אַרגאַניזאַציע — אָבער די באַוואָפנונג פון גאַנצן געטאָ איז באַשטאַנען פון איין רעוואָלווער.

מיר זיינען געווען עדות פון אַ מוטיקער האַלטונג פון אידן, וועלכע האָבן אין אַן אַ שיעור פאַלן זיך אַנטקעגנגעשטעלט די דייטשן. אָט די נאַמענלאָזע קעמפער גייען אַריין אין דער רובריק פון די „5.394 דערשאָסענע" — לויט דעם דייטשן באַריכט

[20] אויף די ראַנדן פונם דאָקומענט (די דאָקומענטן זיינען פאָטאָ־קאָפיעס פון מאַנוס־קריפטן געשריבענע אויף אַ שרייבמאַשין אין ווארשע) זיינען אויף דעם אָרט צוגעשריבן מיט דער האַנט די לעצטע אותיות פונם נאָמען קאַפלאַן, — לאן; דאָס הייט, אַז אויך יוסף קאַפלאַן איז געווען אין ערשטן קאָמאַנדיר־שטאָב פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע.

[21] זיין אמתער נאָמען איז ישראל חיים ווילנער, אָבער אין קן פון „השומר הצעיר" האָט מען אים גערופן אריה און אין זיין אונטערערד־תקופה — יורעק. אונטער די נעמען — אַריה אָדער יורעק — איז ער באַקאַנט אין דער באַוועגונג, דעריבער לאָזן מיר זיי איבער אין די דאָקומענטן, וואו ער ווערט אַ סך מאָל דערמאָנט.

וועגן דער „אויסזידלונגס־אַקציע[22]. אָבער וואָס האָט געקענט אויפטון אַ קאַמף־אַרגאַניזאַציע, וועלכע האָט טאַקי געהאַט אין איר רשות הונדערטער בחורים און מיידלעך — גרייטע אויף אַלע קרבנות — און דערביי איז זי געווען אַ לחלוטין אומבאַוואָפנטע — אויסער דעם דערמאָנטן אייניקן רעוואָלווער? וואָס האָט זי געקענט אויפטון געגן די ביז־די־ציין־באַוואָפנטע דייטשן, אוקראינער, לעטן און ליטווינער? — מיט אומגעדולד האָבן מיר אָפגעוואַרט דעם ערשטן טראַנספּאָרט געווער פון דער אַרישער זייט.

לעת־עתה האָבן מיר באַשלאָסן:

1) אַרויסגעבן אַן אויפרוף צו דער אידישער באַפעלקערונג, אין וועלכן עס זאָל אויפגעקלערט ווערן, אַז „אויסזידלונג — הייסט — טרעבלינקע, און טרעבלינקע באַדייט — טויט", און דערביבער דאַרפן אידן באַהאַלטן זייערע פרויען און קינדער און זיי אַליין דאַרפן שטעלן אַ וויידערשטאַנד געגן די דייטשע פאַראַדנונגען.

2) מאַכן פאַלשע דייטשע „לעבנס־קאַרטן" און פונאַנדערטיילן זיי צווישן יענע טיילן באַפעלקערונג, וועלכע האָבן נישט געהאַט דאָס „גליק" אַרייַנצובאַקומען זיך אין די וואַרשטאַטן און אָנצוגעהערן צו די „פראָדוקטיווע עלעמענטן"; מיר האָבן פונאַנדערגעטיילט טויזנטער אַזעלכע אַרבעטס־דאָקומענטן.

3) היות ווי די „אַרדנונגס־דינסט"־לייט (אידישע פאָליציי) אין געטאָ און דער „אידן־ראַט" פירן אויס, צוזאַמען מיט די אוקראינער און לעטן, די דייטשע פאַראַרדנונגען, — זאָל מען זיך אַקטיוו אַנטקעגנשטעלן זייער געמיינער אַרבעט. אויפן קאַמענדאַנט פון דער אידישער פאָליציי יוזעף שערינסקי, איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אַ טויט־אורטייל (זע זייט 83, באַמערקונג 4).

צו אונזער שטוינונג און פאַרביטערונג האָבן אונזערע אויפרופן תחילת נישט געפונען קיין אָפּקלאַנג.[23] מען האָט נאָך אַלץ נישט געוואָלט גלויבן! אידן זיינען אַרויס־געפירט געוואָרן צום טויט און די אידישע פאָסט אין געטאָ איז געווען טעטיק די גאַנצע צייט: עס זיינען אָנגעקומען „גרוסן" פון די אַרויסגעשיקטע; די „גרוסן" זיינען מיט אַ בליץ־שנעלקייט צעטראָגן געוואָרן איבערן גאַנצן געטאָ. טויזנטער מענטשן, געיאָגט פון הונגער און האָפנונגסלאָזיקייט האָבן זיך טאָגטעגלעך פרייוויליק געמעלדעט צום „אָפּפאָר". אויפן אויפלאָדונגס־פלאַץ (אומשלאָג־פלאַץ) האָבן די דייטשן „באַרמהאַרציק" געטיילט צו דריי קילאָגראָם ברויט און איין קילאָגראָם מאָר־מעלאַד פאַר יעדן פרייוויליקן (זע זייט 74, באַמערקונג 5).

---

[22] נאָך דעם פאַרניכטונגס־גירוש צווישן 22־טן יולי און 12־טן סעפטעמבער 1942 האָבן די דייטשן פאַרעפנטלעכט ציפערן וועגן זיי־ערע גרויליקייטן. לויט דידאָזיקע ציפערן איז די צאָל פון די דערשאָסענע אין געטאָ במשך דעם ערשטן גרויסן גירוש אַביסל אַ גרעסערע פון דער ציפער, וועלכע איז אָנגעגעבן אינם דאָקומענט. זע די טאַבעלן אין קאַפּיטל „דער גירוש פון די וואַרשעווער אידן", זייטן 76 און 77 — די צאָל אַרויסגעשיקטע.

[23] די אידן זיינען געווען איבערגעשראָקן פון די ערשטע אָקטיוון אַרויסטריטן פון דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע; זיי האָבן מורא געהאַט פאַר דייטשער נקמה. צביה לובעטקין

נאָכן אויסליידיקן גאַנצע הייזער־קאָמפלעקסן און קוואַרטאַלן האָבן מיר אונטערגעצונדן עטלעכע צענדליק אויסגעלייקטע הייזער, כדי אידיש האָב־און־גוטס זאָל נישט אַריינפאַלן אין דייטשע הענט. צום הויך־פונקט האָבן דערגרייכט די שריפות אין דער נאַכט פון 20־טן אויפן 21־טן אויגוסט 1942 [24]. יעדעס טאָג איז אויך געגעבן געווארן דער ערשטער שאָס מצד דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע: י ש ר א ל ק א נ א ל האָט מיט צוויי קוילן שוואַרץ פאַרוונדעט יוזף שערינסקין. דער אַטענטאַט אויפן אָפיצער פון דער אידישער פאָליציי ש מ ע ר ל י נ ג [25] איז נישט געלונגען.

אויפצומאָרגנס האָבן מיר באַקומען פון אונזערע חברים אינם אַרישן קוואַרטאַל 5 רעוואָלווערן און 8 גראַנאַטן [26]. ביי אונזערע באַדינגונגען איז דאָס געווען אן אמתדיק רייכטום! אינצווישן איז די אַקציע אין וואַרשע איבערגעריסן געווארן, די דייטשע „אומזידלונגס־קאַמאַנדאָ" אָדער „פאַרניכטונגס־קאָמאַנדאָ" ווי די דייטשן גופא האָבן געוראפן די מערדער, איז אַרויסגעפאָרן ערגעץ־וואו אין ערטער פון וואַרשעווער קרייז, כדי דאָרט דורכצופירן די אַקציעס, און בלויז געצייטלט דייטשן פלעגן זיך באַווייזן אין די געטאָ־גאַסן (זע * באַמערקונג, זייט 77). מיר האָבן באַשלאָסן, אַז וויבאַלד די אַקציע ווערט זיך באַנייען זאָלן מיר אַטאַקירן די דייטשן און אוקראינער ביי זייער אַריינמאַרשירן אין געטאָ דורך סמאָטשע גאַס; אויפן שטח צווישן די גאַסן נאָוואָליפּיע און דזשעלנע.

אָבער ווי עפּעס אַ קללה וואָלט באַגלייט אונזערע אונטערנעמונגען. עס איז

דערציילט אין אירע באַשרייבונגען פונם וואַרשעווער געטאָ („דרור"־זאמעלבוך), וועגן די דאָ דערמאָנטע וואַרנונגס־אויפרופן: „אונזערע בחורים און מיידלעך האָבן זיך אומגעקערט אָ היים מיט טרערן אין די אויגן — אידן האָבן זיי געכאַפט ביים פונאַנדערטיילן די אויפרופן און זיי געשלאָגן מכות־רצח... עס האָט ווי געטון דאָס הארץ, וואָס די אויפרופן, וועלכע מיר האָבן געדרוקט מיט אַזוי פיל מי און געקלעפט מיט מסירת נפש, האָבן איצטער אידן אַליין אַראָפגעריסן פון די וועגן".

[24] אייגנטלעך איז דאָס געווען דער אָנהויב פון דער אַרגאַניזירטער טעטיקייט פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע. אין אָנדערע באַריכטן וועט דערציילט, אַז די צאָל פון אָזעלכע אינטערצינדונגען האָט דערגרייכט ביז 100. אויסערדעם איז אויך אַרגאַניזירט געווארן אַ פרווו אויפצוריסן דעם אָמט פאַר אידן־אַרויסשיקונג אויף זשעלאָזנע גאַס 103, דורך אַ טונעל־אונטערגראָבונג, אָבער דער פרווו איז נישט געלונגען. אין יענער נאַכט, דעם 20־טן אויגוסט, האָט דאָס ליכט פון די שריפה־פלאַמען צוגעצויגן די רוסישע אַעראָפלאַנען, וועלכע האָבן באַמבאַרדירט וואַרשע.

[25] י. קאָנאָל איז געקומען צו שערינסקין אין דער וואוינונג, אויף נאָוואָליפּקי, אָלס פאָליציאַנט, אָנדערש וואָלט מען אים נישט צוגעלאָזט צו אים. שערינסקי איז נישט געשטאַרבן פון די וואונדן. מען גיט איבער, אַז נאָך די באָוואָפנטע צוזאַמענשטויסן אין געטאָ, אין יאנואר 1943, איז ער באַגאַנגען זעלבסטמאָרד, מורא האָבנדיק פאַר דער נקמה פון די אידישע קעמפער. שמערלינג — אַ האָטעל־אייגנטימער, אַ באַקאַנטער סאַדיסט און אויסוואורף, אַ זון פון אַ סוחר אויף דער שוויענטאָ־יערסקע־גאַס (די פאָמיליע שטאָמט פון ליטע אָדער לעטלאַנד), ער איז געווען דער אויפזעער פון „אומשלאָגפלאַץ" אין וואַרשע.

[26] דאָס געווער איז דערוואָרבן געוואָרן מיט דער הילף פון די פ.פ.ר.־קרייזן (קאָמוניסטן). **אַריינגעבראַכט אין געטאָ האָבן פס סאַסיע אָלטמאַן, אריה וויליגער, פרומקע פלאָטניצקא און** לאה פערלשטיין. נאָר דער אונטערדריקונג פונם געטאָ־אויפשטאַנד, וועלן די לעצטפאַרבליבענע קעמפער זיינען אַוועק אין די וויסקאָווער וועלדער, האָבן זיי באַקומען פון פ.פ.ר. 22 ביקסן.

אומגעקומען אַ גרופּע חברים, וואָס מיר האָבן זי פריער אַרויסגעשיקט אין די הרוביע־שאָווער וועלדער כדי דאָרט צו שאַפן אַ פּאַרטיזאַנער־אָפּטיילונג — מענטשן האָבן מיר געהאַט ענגוג, עס האָבן אונז אָבער געפעלט וואָפן. — דאָסזעלבע איז געשען מיט דער גרופּע, וועלכע מיר האָבן אַרויסגעשיקט אין די מעזריטשער וועלדער[27]. דעם דריטן סעפּטעמבער האָט די געסטאַפּאָ אַרעסטירט יוסף קאַפּלאַן. שפּעטער מיט עטלעכע שעה, אין דעמזעלבן טאָג, האָבן די דייטשן דערמאָרדעט אינמיטן גאַס שמואל ברעסלער (בראַסלאָוו). און אין אָוונט פון יענעם טאָג איז אַריינגעפאַלן צו זיי אין די העכט אַריין אונזער אַרימער געווער־און אַמוניציע־מאַגאַזין[28]. אויף אַזאַ אופן

[27] אין דער אַלץ־זעגערייַ אין הרוביעשאָווער געגנט (אין דאָרף וועריבקאָוויצע) האָט זיך געפונען פון זימט 1941 אַ חלוצישער קיבוץ פון „דרור", וועלכער האָט געציילט אַרום 40 חברים אוּן זייער אָנפירער איז געווען משה רובענטשיק. אַ טייל פון זיי איז געקומען אַהין פונם חלוצישן צענטר אויף דזשעלנע גאַס 34 אין וואַרשע, און צווישן זיי אויך שאול דאָבוכנאָ. אין אויגוסט 1942 בעת דעם פּאַרניכטונגס־גירוש זיינען אַהין אַרויסגעשיקט געווארן אַ דריטע גרופּע פון 18 קעמפער (די דריי גרופּעס האָבן געציילט ביי 60 מענטשן), חברים פאַרטיזאַנישע אקציעס אין דער געגנט. אַ קורצע צייט שפּעטער איז אַהין אַרויסגעשיקט געווארן אַ דריטע גרופּע פון 18 קעמפער (די דריי גרופּעס האָבן געהאַט ביי 60 מענטשן), צווישן וועלכע עס זיינען געווען ג. גרשוני, פעסיע פורמאַנאָוויטש, י. קאַץ, י. נאָזשיצע, רות שקלאָר, דינה לעווין (אלע — לפ"ג) און אַנדערע. דידאַזיקע גרופּע האָט געליטן אַ דורכפאַל בעת דער דאָקומענטן־קאָנטראָלירונג אין דער באַן אָנקומענדיק אויפן אָרט. נאָר איין יונגער חבר, מאַניעק שטענגעל (לפ"ג), איז צוריקגעקומען קיין ווּאַרשע. אַלע איבעריקע זיינען דערמאָרדעט געווארן אויפן אָרט, אויסער ישראל זעלצער (לפ"ג), וועלכער איז, מען־ווייסט־נישט־פאַרוואָס, אַוועקגעפירט געווארן דורך דער געסטאַפּאָ אין ווּאַרשעווער „פאוויאק" אוּן איז דאָרט דערמאָרדעט געווארן. דער דורכפאַל פון אָט דער גרופּע האָט אויך דערפירט צו דער פאַרניכטונג פון אַלע חברים, וועלכע זיינען געווען קאַנצענטרירט אין דער אויבן־דערמאַנטער האַלץ־זעגערייַ ביי הרוביעשאָוו. אין דער תקופה וועט זיינען געשיקט געווארן די פאַרטיזאַנישע גרופּעס קיין הרוביעשאָוו איז אויך אַרויסגעשיקט געווארן פון ווארשע אַ גרופּע פון 25—30 קעמפער — חברים פון „השומר הצעיר" און „דרור" — אין די מעזריטשער וועלדער. זיי איז געלונגען צו קומען אין באַריוונג מיט אַ פּאַרטיזאַנער־גרופּע פון דער רויטער־אַרמיי אוּן זיי האָבן אַדורכגעמאַכט אַסך שוועריע איבער־לעבונגען אוּן דערביי האָבן זיי נישט וויניק געליטן פון זיירע נישט־אידישע קאַמף־חברים. זיייער געווער האָבן זיי באַקומען פון אַנפאַלן אויף דייטשן. דעם ערשטן רעוואָלווער האָבן זיי באַקומען אין אַן אַנפאַל, וואָס זיי האָבן אַדורכגעפירט ממש מיט ליידיקע הענט. בשעת אַ גרויסן אַנגריף אויף זיי פון די דייטשן, — די גרופּע האָט דאָמאָלסט געהאַט וויניק דערפאַרונג אוּן איר געווער איז געווען זייער קנאַפּ, — זיינען אַלע אירע מיטגלידער געפאַלן אין שלאַכט. צווישן זיי איז אוּך געווען אַרמין לאָקס, אַ חבר פונם יונגן אַקטיוו פון „דרור", געלערנט אין דער אונטערערדישער „דרור"־גימנאַזיע אין ווארשע, קרוב 20 בעת ער איז געפאַלן. אין דער מעזריטשער פאַרטיזאַנער־גרופּע האָט זיך אויך באַטייליקט פעסקא הערמאַן, געבוירן אין אַפּאַטאָוו, אַ חברטע פון לאַדזשער קבוץ, טעטיק אין החלוץ בעת דער מלחמה. וועג מען האָט זי געכאַפּט, האָט זי זיך אויסגעגעבן אַלס פוילישע, מען האָט זי אוועקגעשיקט אין אַ לאַגער אוּן זי איז צווישן די געראַטעוועטע. דעם פלאַן צו שיקן אין די הרוביעשאָווער־און מעזריטשער־וועלדער די פאַרטיזאַנישע גרופּן האָט דער החלוץ אויסגעאַרבעט צוזאַמען מיט פ.פ.ר. אַבער די אַרעסן אוּן לאָזונגען, וועלכע מען האָט געגעבן די קעמפער זיינען נישט געווען קיין פינקטלעכע אוּן מען האָט זיי דאָרטן נישט אָפּגעווארט.

[28] נאָכן אַרעסט פון יוסף קאַפּלאַן האָט מען באַשלאָסן אריבערפירן דאָס געווער אויף אַן אַנדער אָרט. רעגינקא שניידערמאַן, אַ חברטע פון השומר־הצעיר, וועלכע האָט

זיינען פאַראַליזירט געוואָרן אונזערע ערשטע טריט, וואָס זייער ציל איז געווען — שיצן דעם כבוד און די ווירדע פון וואַרשעווער אידנטום.

דעם 5־טן סעפטעמבער האָבן די דייטשן באַנייט זייער אַקציע אויף אַזאַ אופן און אין אַזעלכע פאַרמען, אַז לגבי איר איז פאַרבלאַסט געוואָרן אַלץ, וואָס ס׳איז פאַרגעקומען פריער. דעם 12־טן סעפטעמבער (צווייטער טאָג ראש השנה תש״ג), ד.ה. אינם טאָג, ווען זיי האָבן אָפּיציעל געמאָלדן די פאַרענדיקונג פון דער אַקציע, זיינען פונם גאַנצן ישוב אין וואַרשעווער געטאָ סך־הכל פאַרבליבן נישט קיין סך מער פון 50 טויזנט אידן, וועלכע זיינען צעטיילט געוואָרן אין 4 קליינע געטאָס:

1) פון ווינקל קאַרמעליצקע גאַס און לעשנע־גאַס — לעשנע — נאָר די פאַריקע נומערן — פון נום. 34 ביז 80 — וויינקל זשעלאַזנע גאַס — פונדאַרטן דער אייזנזייטיקער טייל זשעלאַזנע ביז נאָוואָליפּיע, פונדאַרטן — סמאָטשע ביז נאָוואָליפּקי, די נאָוואָליפּקי גאַס, די נישט־פאַריקע זייט פון קאַרמעליצקע ביז לעשנע, — דאָס איז געווען דער „פּראָדוקטיווער״ געטאָ, וואו עס האָבן זיך געפונען די וואַרשטאַטן פון די דייטשע אינדוסטריעלער: טעבענס, שולץ (דער „גרויסער שאָפּ״), ק. ג. שולץ (דער „קליינער שאָפּ״), רעהריך, האָפמאַן, האַלמאַן און שילינג [29] (ד׳ערדאַזיקער שטח איז באַצייכנט אין דער געטאָ־מאַפּע מיטן אות „ב״).

2) די פאַריקע זייט פון דער געגשע־גאַס ביז סמאָטשע, די סמאָטשע־גאַס ביז פאַריסאָווער פּלאַץ, די גאַסן שטשענשליווע, סטאָווקי, פּאָקאָרנע, מוראָנאָווער פּלאַץ צווישן פּאָקאָרנע און נאָלעווקיס, די נאָלעווקיס, די פאַריקע זייט פון פראַנצישקאַנער גאַס ביז דער באַניפראַטן־גאַס, — דאָס איז געווען דער אַזוי־גערופענער „צענטראַלער געטאָ״. דאָ האָט זיך געפונען דער „אידנראַט״ מיט זיינע אינסטיטוציעס און אויך די „וווערט־ערפאַסונג״ — אַן ס.ס.־קעמערל, וועמענס אויפגאַבע ס׳איז באַשטאַנען אין איבערנעמען דאָס פאַרבליבענע אידישע פאַרמעגן. אינם געביט פון „צענטראַלן געטאָ״ האָבן געוואוינט די „נישט־פּראָדוקטיווע״ עלעמענטן, מיטן אויסנאַם פון איין הייזער־

אין געטאָ זיך באַטייליקט ביים פאַרשפרייטן די אומלעגאַלע שומרישע פרעסע, האָט דאָס ביסל געווער אַרייַנגעלייגט אין אַ קויש און איז פאַרנאַכטלעך אַוועק פון מילע אויף דזשעלזע־גאַס 34; זי האָט אויסגעקליבן אַ גוטע צייט, ווען די דייטשן פלעגן זיך נישט דרייען אין די גאַסן, אָבער צום אומגליק איז צופעליק פאַרבייגעפאָרן אַן אויטאָמאָביל מיט דייטשן און זיי האָבן זי נאָכגעיאָגט און געכאַפט מיטן געווער. מען האָט זי אַריינגעזעצט אין דער פאַווי־קטורמע, אָבער די דייטשן איז נישט געלונגען ארויסצובאַקומען פון איר קיין איין נאָמען. ביים אָפּשלוס פון דער גירוש־אַקציע האָט מען זי אַוועקגעפירט צום „אומשלאָגפּלאַץ״ אָבער היימישע פאָליציאַנטן האָבן זי אַרויסגערעטעוועט. זי האָט שפּעטער אַנטיילגענומען אין די געטאָ־קאַמפן אין דוד נאָוואָדוואָרסקיס (לפ״ג) קאַמף־גרופּע, אין טעבענס־שולץ־געביט, און זי איז געפאַלן אין קאַמף צוזאַמען מיט איר חבר שמעון העלער (לפ״ג).

[29] צוויי פון די דאָ־דערמאָנטע דייטשע אינדוסטריעלער האָבן געלעבט אין וואַרשע נאָך כאָר דער מלחמה: ק. ג. שולץ (פון „קליינעם שאָפּ״), אַ שיך־סוחר, און אויך שילינג. שולץ (פון „גרויסן שאָפּ״) איז פריער געווען אַ פוטער־סוחר אין דאַנציג. די איבעריקע זיינען געווען דייטשן פון רייך — צווישן זיי טעבענס, אַ ס.ס.־מאַן פון בערלין — וועלכע זיינען געקומען קיין וואַרשע בשעת דער מלחמה.

בלאָק, אויף דער פאַריקער זייט פון די נאַלעווקיס, וואָס דאָרטן האָבן זיך געפונען די פאַבריקן פונם דייטש ברַאַוער (אָדער באַוער — זיי האָבן פאַרנומען זעקס הייזער פון נומער 28 ביז 38) און די וואוינונגען פון די אידן, וועלכע זיינען דאָרט געווען באַשעפטיקט (דער שטח איז אין דער מאַפע באַצייכנט מיטן אות „ד", אַלס „צענטראַלער געטאָ", געשאַפן אין סעפטעמבער 1942).

3) צווישן דער נישט־פאַריקער זייט פון פראַנצישקאַנער גאַס, דער פאַריקער זייט פון וואַלאָווע גאַס, דער פאַריקער זייט פון שוויענטאַיערסקע גאַס און דער באַני־פראַטן־גאַס האָבן זיך געפונען דער בערשטער־ווַארשטאַט, וואָס האָט געאַרבעט פאַר דער פאַרוואַלטונג פון דער דייטשער אַרמיי־באַזאָרגונג און דער געטאָ פאַר די דאָרט באַשעפטיקטע אידן (דער בערשטער־געביט איז אין דער מאַפע באַצייכנט מיטן אות „א").

4) צווישן די גאַסן פאַנסקע, זשעלאַזנע, וואַליצאָוו, פראַסטע, טשעפלע און טוואַרדע — האָבן זיך געפונען אַן אָפּטיילונג פון די טעבענס־ווַארשטאַטן און דער געטאָ פאַר זייערע אַרבעטער (אַזוי־גערופענער „קליינער געטאָ", באַצייכנט אין דער מאַפע מיטן אות „ג").

די שטחים צווישן געטאָ 1 און 2 (אין דער געטאָ־מאַפע ב׳ און ד׳) האָבן געבילדעט אַ „נייטראַלן פּאַס", וואָס קיינער האָט דאָרט נישט געוואוינט. די שטחים צווישן געטאָ 1 און געטאָ 4 (אין דער געטאָ־מאַפע ב׳ און ג׳) זיינען געווען אַ טייל פונם אַרישן קוואַרטאַל.

דאָס לעבן איז געווארן צו שאַנד! אַסך חברים האָבן געהאַלטן, אַז מען דאַרף אונטערצינדן דעם געטאָ, וואַרפן זיך אויף די דייטשן מיט הוילע הענט און — אומקומען. אַנדערע האָבן גערַאַטן אויסצונוצן די הפסקה צווישן דער ערשטער ליקווידַאַציע און דער באַלד־אָנקומענדיקער, און דערווייל אַנטוויקלען און שטַארקן די קאַמף־אָרגאַניזאַציע און באַקומען פאַר איר די נויטיקע געווער און אַמוניציע. אַזוי איז טאַקע באַשלאָסן געווארן. די צענטראַלע פון „החלוץ" האָט אָנגענומען פאַלגנדיקע באַשלוסן:

1) אַרויסשיקן דעלעגאַטן אין אַלע גרעסערע שטעט, כדי צו אָרגאַניזירן דעם פאַרטיידיקונגס־קאַמף פון די איבעריקע געטאָס.

קיין ביאַליסטאָק האָבן מיר דעלעגירט מרדכי טענענבוים—טאַמאַרָאָ, שפעטער איז ער געווען קאָמענדאַנט פון דער קאַמף־אָרגאַניזאַציע אין ביאַליסטאָקער קרייז. קיין בענדין — צבי ברַאַנדעס (לפ״ג) און פרומקע פּלאָטניצקאַ. אַלס קאָמענדאַנט איז באַשטימט געווארן ברוך גאָפטעק (לפ״ג). אין קראָקע איז באַשטימט געווארן אַלס קאָמענדאַנט לייב לייבאָוויטש—לאָבאָן (לפ״ג) און אין קאָמאַנדיר־שטאָב זיינען אַריין: דאָלעק (אהרן) לידעסקינד (לפ״ג) און דרענגלער (דרענגער שמשון, לפ״ג); אין טשענסטאָכאָוו — רבקה גלאַנץ

(לפ״ג) און יהודה גלילקשטיין (לפ״ג); אין ווילנע אבא קאָוונער[30].

2) פאַרשטאַרקן די צוזאַמענאַרבעט מיט אַלע פאַליטישע און געזעל־שאַפטלעכע גרופירונגען.

פועלי ציון (צ.ס.) און לינקע פועלי ציון זיינען תיכף צוגעטראָטן צו דער געמיינזאַמער אַרבעט. די אונטערהאַנדלונגען מיטן „בונד״ האָבן זיך פאַרצויגן. דער „בונד״ האָט מסכים געווען אַרייצוטרעטן אין אי.ק.א. און אַנטיילנעמען אין פאַרטיידיקונגס־קאַמף נאָר אויפן שטח פון וואַרשע[31] — אין פוילן האָבן נאָך דאַמאָלסט געלעבט ביי 2 מיליאָן אידן —, אויף געמיינ־זאַמער פאַרטרעטערשאַפט האָט דער „בונד״ נישט מסכים געווען. כדי צו דערמעגלעכן און רעגולירן ווי געהעריק די צוזאַמענאַרבעט, האָבן די אַרגא־ניזאַציעס און פאַרטייען „החלוץ״, „דרור״ („פרייהייט—החלוץ הצעיר״), „השומר הצעיר״, „גורדוניה״, פועלי ציון (צ.ס.)—התאחדות, לינקע פועלי ציון און די אַלגעמיין־ציוניסטן באַשלאָסן צו פאַראייניקן זיך אין אַ אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט (Ż. K. N. — Żydowski Komitet Narodowy). די קאָאַרדינירונג מיטן „בונד״ איז דערמעגלעכט געוואָרן דורך דער שאַפונג פון אַ אידישן קאָאַרדינאַציע־קאָמיטעט (Ż. K. K. — Żydowski Komitet Koordynacyjny), וואָס אין אים זיינען אַריין אויסער די פריער דערמאָנטע גרופירונגען אויך פאַרשטייער פון „בונד״. די אידישע קאַמף־אַרגאַניזאַציע איז אָנערקענט געוואָרן אַלס אַן אַרגאַניזאַציע פון דעם קאָאַרדינאַציע־קאָמיטעט.

די מיטגלידער פון פרעזידיום פונם קאָאַרדינאַציע־קאָמיטעט זיינען געווען: צוקערמאַן יצחק — סעקרעטאַר[32] — קירשענבוים מנחם און בלום אַבראַשאַ.

---

[30] פון די אָנפירער פון „השומר הצעיר״ און פון דער אידישער אונטערערד־באַוועגונג אויפן אָרט. ער האָט אַדורכגעמאַכט אַלע ליידן פון דער נאַצישער אָקופּאַציע אין ווילנע. געווען צווישן די אַרגאַניזאַטאָרן פון דער פאַראייניקטער פאַרטיזאַנען־אַרגאַניזאַציע אין ווילנער קרייז. נאָכדעם ווי די נאַציס האָבן חרוב־געמאַכט דעם געטא, איז ער אַוועק אין וואַלד און געשטאַנען אײנדערשפּיץ פון אַ פאַרטיזאַנישער קאַמף־גרופּע אין ווילנער ראַיאָן, וועלכע האָט געטראָגן דעם נאָמען „נקמה״. ער איז געראַטעוועט געוואָרן. סוף 1945 געקומען קיין ארץ־ישראל. אין פאַרלאָג ספרית פועלים אין ארץ־ישראל איז דערשינען אַנהויב 1947 זיין גרויסע פאַרטיזאַנער־פאַעמע „עד לא אור״ (כל זמן נאָכט).

[31] צוליב דער סיבה זיינען די אַרטיקע קאַמאַנדיר־שטאַבן פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע אין אַלע ערטער, אויסער וואַרשע, באַשטאַנען אין יענער תקופה פון די אָנפי־רונגען פון „דרור״ און „השומר־הצעיר״. ערשט נאָכן אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ האָט דער „בונד״ מסכים געווען אויף אַ געמיינזאַמער טעטיקייט אויך מחוץ פון וואַרשע, און ער האָט זיך באַטייליקט אין דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע אין אַלע ערטער.

[32] דער קאָאַרדינאַציע־קאָמיטעט איז געשאַפן געוואָרן דעם 20־טן אָקטאָבער 1942. ווי באָקאַנט, האָבן זיך געפירט לאָגיג און ויכוחים וועגן זיין שאַפונג, און ערשט דעם 15־טן אָקטאָבער האָט דער אין־וואַרשע־פאַרבליבענער בונדישער אָקטיוו אָנגענומען וועגן דעם אַ פאַזיטיוון באַשלוס. די טעטיקייט פונם קאָאַרדינאַציע־קאָמיטעט איז, ווי דערמאָנט, געווען באַגרעניצט אין

מיטגלידער פון פּלענום זיינען געווען: אַלעקסאַנדער (אַ פסעודאָנים פון אַן אַק־טיוון פּ.פּ.ר.־טוער, אַן אינזשיניער), מרים איינסדאָרף, (היינסדאָרף, לפ״ג), מלך פיינקינד (לפ״ג), געלער אליעזר (לפ״ג), לובעטקין צביה און מאַרגע־שטערן יוחנן (לפ״ג). דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט האָט אויסגעוויילט אין זיין פּרעזידיום: יצחק צוקערמאַן, מנחם קירשענבוים און יוחנן מאַר־גענשטערן.

אין קאָמאַנדיר־שטאַב פון דער קאָמף־אָרגאַניזאַציע זיינען אַריין: אַניעלעוויטש מרדכי (לפ״ג) — קאָמענדאַנט, אָרגאַניזאַציע־אָפּ־טיילן צוקערמאַן יצחק — וויצע־קאָמענדאַנט, באַוואָפנונג; מאַרעק עדעלשטיין (עדעלמאַן) [33] — אויסשפּיר־דינסט; מאַרגענשטערן יוחנן — פּינאַנצן; בערלינסקי הערש — פלאַנירונג, און רעזע־פעלד מיכאל (לפ״ג).

דער אידישער קאָאָרדינאַציע־קאָמיטעט האָט אויסגעוויילט קאָמיס־יעס: פראָפאַאַנדע — בלום (אברהם), צוקערמאַן (יצחק), פיינ־קינד (מלך); פינאַנצן — איינסדאָרף (היינסדאָרף מרים), לובעט־קין (צביה), מאַרגענשטערן (יוחנן); פאַרזאָרגונג — באַזשי־קאָווסקי טוביה (זע זיין טאָגבוך זייט 286), וועגראָווער יהודה (לפ״ג).

עס איז געגרינדעט געווארן אַ בירגער־קאָמיטעט, וועלכער האָט גע־נומען אויף זיך די אויפגאַבע צו באַקומען געלט־מיטלען: 1) פאַר די באַ־דערפנישן פון דער קאָמף־אָרגאַניזאַציע, 2) פאַרן בוי פון שוצערטער און בונקערס; דער קאָמיטעט האָט זיך אויך באַשעפטיקט מיטן פאַרשפּרייטן דעם געדאַנק פון אַקטיוון ווידערשטאַנד צווישן אַלע שיכטן פון דער אידישער

די ראַמען פון וואַרשע, און ערשט אין אַפּריל 1943 האָט דער „בונד״ מסכים געווען אויסצו־ברייטערן זיין טעטיקייט־געביט אויף גאַנץ פוילן. ווי עס גיט איבער מאַרעק עדעלמאַן איז אויך אברהם שמואל שניידמיל (בערעק, לפ״ג) געווען אַ מיטגליד פונם קאָאָרדינאַציע־קאָמיטעט. יצחק צוקערמאַן איז אויסגעוויילט געווארן אַלס קאָמיטעט־טעקרעטאַר איינשטימיק, לויטן פאַרשלאָג פון אַבראַשאַ בלום.

[33] אַ בונדיסט. 25 יאָר איז ער אַלט געווען בעתן אויפשטאַנד. אויך זיין מוטער צפורה איז געווען אַן אַקטיוט בונדיסטיש טוערין. ער איז געווען אַ מוטיקער און איניציאַ־טיוו־רייכער קעמפער. ער ווערט אַ סך מאָל דערמאָנט אין די באַריכטן וועגן די קאָמפן אינם געטאָ־אויפשטאַנד, אין אַפּריל־מאי 1943. דעם 10־טן מאי 1943 איז ער געווען צווישן דעם הייפל קעמפער, וועלכע עס האָט זיך איינגעגעבן דורך די קאָאַליציאַציע־רערן אַרויסצוגיין אויף דער אַרישער זייט. האָט פאַרגעזעצט זיין אונטערערדישע טעטיקייט און אויך אַנטיילגענומען אין אַלגעמיינעם וואַרשעווער אויפשטאַנד, אין אויגוסט־סעפּטעמבער 1944, — אין דער אַפּטיילונג פון דער אידישער קאָמף־אָרגאַניזאַציע. אין נאָוועמבער 1944 איז ער על פּי נס ניצול געווארן פונם בונקער אין זשאָליבאָזש, אין וועלכן ער איז געלעגן עטלעכע טעג אונטער די חורבות. זעצט פאַר זיין געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט אין פוילן. זיין אמתער נאָמען איז מאַרעק עדעלמאַן. אין וואַרשעווער בונדיסטישן פאַרלאָג איז דערשינען אויף פּויליש זיינע אַ בראָשור „דער קעמפּנדיקער געטא״.

געזעלשאַפט. אין דעם קאַמיטעט זיינען אַריין: בלאַך ל. (אליעזר ליפא, לפ״ג), כאַלאַדנקא (דוד, לפ״ג), גיטערמאַן (יצחק, לפ״ג), גוזשיק (דניאל, זע באַמ. 18 פּריער), קאַן מנחם (לפ״ג) לאַנדוי (אַלעקסאַנדער לייב, זע באַמ. 19 פּריער), סאַקיוסף (זע באַמ. 12 פּריער).

אין אַרישן טייל זיינען באַשטימט געווארן: ד״ר א. בערמאַן אַלס פאַרשטייער פון נאַציאָנאַלן קאַמיטעט ביי דער (אונטערערדישער) פוילישער ציווייל־מאַכט און אריה ווילנער־יוּרעק אַלס פאַרשטייער פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע.

די פּראָפאַגאַנדע־קאַמיסיע פון דער קאַמף־אַרגאַניזאַציע האָט געאַרבעט אין פולשטענדיקן קאָנטאַקט מיט דער אַרכיוו־קאַמיסיע פון אידישן נאַציאָנאַלן קאַמיטעט, וואָס אירע מיטגלידער זיינען געווען: ד״ר רינגעלבלום עמנואל, אליהו גוטקאָווסקי (לפ״ג), וואַסער (הערש, זע זיינע פאַרצייכנונגען זייטן 293 און ווייטער).

נאָך איידער ס׳איז געשאַפן געווארן די קאָאַרדינאַציע־קאַמיסיע, האָבן מיר באַשלאָסן אויסצורייניקן די אַטמאָספער אין געטאָ דורך דער ליקווידירונג פון די סאַמע דעמאָראַליזירטסטע, צו די דייטשן־פאַרקויפטע פאַרברעכער און אַזוי אַרום אָנווארפן אַ פּחד אויפן „אידנראַט״ און אויף זיינע אינסטיטוציעס. דער טויט פונם קאַמענדאַנט פון דער אַרדנונגס־פאָליצייַ מענדל (יעקב) ליקין[34], וועלכער איז דערשאָסן געווארן דורך אליהו רוזשאַנסקי — עלעק (לפ״ג)[35] איז געווארן אַ וואַרנונג פאַר זיינע קאָלעגן אין דער פאָליצייַ, און דער טויט־אורטייל אויף ישראל פירשט[36], וועלכן ס׳האָט אויסגעפירט דוד שולמאַן[37] (לפ״ג), האָט געדינט אַלס וואַרנונג פאַר דעם דעגענערירטן „אידנראַט״.

[34] על־פי־טעות איז פאַרשריבן אינם באַריכט מענדל, אַבער ער דאַרף זיין יעקב. זע זייט 72, באַמ. 2.

[35] דאָס איז געשען דעם 29־טן אָקטאָבער 1942. אויף דער גענשע־גאָס אין שכנות פון דער קאַמענדאַנטור פון דער אַרדנונגס־פאָליצייַ אויף גענשע־גאָס 4. זיין אַדיוטאַנט, טשאַפּליצקי, איז פאַרוואונדעט געווארן. עס האָבן מיטגענאָלפן אויספירן דעם פּסק־דין מערדער (מרדכי גראָווס און מרגלית לאַנדוי (ביידע לפ״ג).

[36] דער פאַרבינדונגס־באַאַמטער צווישן דער אידישער קהילה און די נאַציס. דער אורטייל אויף אים איז אויסגעפירט געווארן, שוין נאָכן גרויסן גירוש, דעם 29־טן נאָוועמבער 1942, צוליב זיין אכזריותדיקער באציאונג צו די אידישע ארבעטער. אָט דער פירשט איז אין זיין אונטערזוכט־צייט געווען אַ מיטגליד אין אַ רעכטער סטודענטן־קאָרפּאָראַציע. אין די לעצטע יאָרן פון זיינע אוניווערזיטעט־לימודים איז ער געווען ווירטשאפט־פאַרוואַלטער פון אידישן אָקאַדעמישן הויז אין פּראָג, וואַרשע. אין יאָר 1935 האָבן די סטודענטן, די באַוואוינער פונם הויז, אַרגאַניזירט געגן אים אַ שאַרפע פּראָטעסט־אַקציע, כדי אים צו באַזייטיקן, וויל ער האָט זיך נישט געוואָלט מיט זייערע באַדערפענישן; די אַקציע געגן אים האָט דאַמאָלסט געהאָט אַ שטאַרקן אָפּקלאַנג אין דער געזעלשאַפטלעכקייט. בערנאַרד גאָלדשטיין, דער באָאָנטער בונדישער עסקן פון וואַרשע, שרייבט אין זיין בוך „פּינקי יאָר אין וואַרשעווער געטאָ״, אז ער איז געווען אַן אינפאָרמאַטאָר פון געסטאַפּאָ.

[37] נאָכדעם ווי די אידישע קאַמף־אַרגאַניזאַציע האָט אַרויסגעטראָגן דעם אורטייל, איז ער

אין פאַרלויף פון דריי חדשימדיקער פאַרהעלטנישמעסיקער רוּ אין געטאָ, איז אונז טיילווייז געלונגען צו באַוואָפענען די קאַמף־גרופּעס פון „דרור" („פרייהייט— החלוץ הצעיר") און „השומר הצעיר". די אַנדערע גרופּעס זיינען נאָך דאַמאָלסט געווען אין זייער אַרגאַניזירונגס־און שולונגס־צייט.

די ערשטע באַוואָפנטע אַקציע האָט די אידישע־קאַמף־אַרגאַניזאַציע אַדורכגע־פירט אין קראָקע. דעם 24־טן דעצעמבער 1942 האָט די קראָקעווער אָפּטיילונג פון דער אַרגאַניזאַציע אויסגעפירט אַ נקמה־אַקט אויף די דייטשן. עטלעכע דייטשע קאָפּע־הייזער זיינען באַוואָרפן געווארן מיט גראַנאַטן, עטלעכע העכערע געסטאַפּאָ־אָפיצערן זיינען דערשאָסן געווארן פון רעוואָלווערן. פון דער דייטשער זייט איז אָנגעגעבן געווארן די צאָל — 20 דערהרגעטע און פאַרוואונדעטע. דערדאָזיקער אַקט איז אָבער אויך געווען דער סוף פון דער אי.ק.א.־טעטיקייט אין קראָקע. אין אַ פּאָר טעג אַרום איז אַרייַנגעפאַלן אין די דייטשע הענט די קראָקעווער קאַמף־אַרגאַניזאַציע צוזאַמען מיט איר העלדישן קאָמענדאַנט לאבאן (אברהם לייב לייבאָוויטש)[38].

אַרויסגערופן געווארן צום קאָמענדאַנט, וועלכער האָט אים געפרעגט: צי ער קען דערהרגענען אַ מענטש? ער האָט געענטפערט: אויב ער וועט באַקומען אַ באַפעל, וועט ער עס טון. ער האָט באַקומען אַ באַפעל אַדורכצופירן דעם אורטייל אין פאַרלויף פון דריי טעג. דאָס איז נישט געווען קיין גרינגע זאַך. און ערשט צום סוף פון דריטן טאָג, וועו עס איז פאַרגעקומען אַ זיצונג פונם קאָמאַנדיר־שטאַב פון דער קאַמף־אַרגאַניזאַציע (די זיצונג איז פאַרגעקומען אין אַן אָרט נאָענט צו פּירשטס ווארינונג), האָט מען געזען מענטשן אַנטלויפן פון דאָרט און די קאָמאַנדירן האָבן פאַרשטאַנען, אַז דער אורטייל איז אויסגעפירט געווארן. קומענדיק צו דער זיצונג, האָבן זיי געפונען דודן ווי ער זיצט און שמועסט מיט די חברים אינגאַנצן רואיק, ווי ס'וואָלט גאָרנישט געשען. און קיינער פון די איבריקע אַנוועזנדע האָט נישט געוואוסט וואָס פאַר אַ ראָל דוד האָט גע־שפילט אינם אָקאָרשט פאַרגעקומענעם אַטענטאַט. פּירשט איז דערשאָסן געווארן, וועו ער איז צוגעקומען צו זיין הויז אויף זיין אייגענער ריקשע. אין דער אַדורכפירונג האָבן אים מיטגעהאָלפן בערל ברוידע און שרה גראַנאַטשטיין (ביידע לפ"ג).

[38] אין דער באַצייכנונג פון דער דאָזיקע איז פאַראַן אַ טעות, דאָס איז נישט געשען דעם 24־טן נאָר דעם 23־טן (אין אָוונט). דידאָזיקע אַקציע איז געקומען אַלס תשובה אויפן פרווו צו ליקווידירן דעם פאַרליבענעם רעשט פון קראָקעווער אידנטום, וואָס איז אייגנגעשפּאַרט געווארן אין געטאָ אין פאַדגוזשע (דעם 28־טן אָקטאָבער 1942 זיינען ארויסגעשיקט געווארן 5000 קראָ־קעווער אידן נאָכדעם ווי אין יוני דעמזעלבן יאָר זיינען אַרויסגעשיקט געווארן 7000. די ליקווידירונג פון קראָקעווער געטאָ איז פאַרגעקומען דעם 13־טן מערץ 1943, דאָן זיינען אייגע־שפּאַרט געווארן אין גרויזאַמען לאָגער פון פּלאַשאָוו איבער צען טויזנט קראָקעווער אידן). ווי ס'איז דערנאָך פעסטגעשטעלט געווארן זיינען די דייטשע פאַרלוסטן געווען גרעסערע; דייטשע קוועלן שאָצן זיי אויף פופציק דערהרגעטע און פאַרוואונדעטע. די קאָמפּער פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע האָבן אויך אונטערגעצונדן אַ דייטשן גאַראַזש, דערהרגעט עטלעכע דייטשן אין די גאַסן און פאַרשפּרייט אויפרופן, — אָט די לעצטע טאָג האָט דערפירט צום דורכפאַל. יענע נאָכט זיינען געפאַנגען געווארן אַרום 40 מיטגלידער פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע, וועלכע האָבן זיך געפונען אין אַ באַהעלטניש אין דער געביידע פונם געווען. אידישן שפּיטאָל אויף סקאָווינסקע־גאַס (בעת דער קאַמף־אַקציע איז קיינער פון די קאָמפּער נישט געפאַנגען געווארן). שפּעטער איז פעסטגעשטעלט געווארן, אַז עטלעכע אידישע געסטאַפּא־פראָוואָקאַטאָרן, — יוליאָן אָפּעל, נתן ווייסמאַן, שמחה ספירא, ארטור לעפלער און מיכאל פּאַצאַנאָווער פון קראָקע און שמעון ראָזען און מאריאָן ראָטקאָפּ פון באָבריע, — האָבן זיך אַרייַנבאַקומען אין די ריייַן פון „החלוץ הלוחם" און צוליב זייער מסירה זיינען די קאָמפּער

דעם 18־טן יאַנואַר 1943 האָבן שטאַרקע אָפּטיילונגען זשאַנדאַרמעריע, ס.ס., און מיליטער אַרומגערינגלט דעם וואַרשעווער געטאָ. במשך צוויי טעג פאַר דעם, האָבן די דייטשן אַדורכגעפירט מאַסן־אַרעסטן און ברייטע זוכונגס־אָנפאַלן אינם אַרישן קוואַרטאַל. די אידן אין געטאָ האָבן גראָד דאַמאָלסט צומווינציקסטן דערוואַרט אַן אַקציע. פאַרטאָג האָבן די דייטשן אַרומגעשטעלט פּאָסטנס אין אַלע גאַסן און איינ־גאַנגען, ־ועלכע פירן צום געטאָ. די אַרבעטער, וועלכע האָבן געאיילט צו דער אַרבעט אין די פאַבריקן, האָט מען — נישט קאָנטראָלירנדיק זייער „פּראָדוקטיווקייט" — אָפּגעפירט צום „אומשלאַג־פּלאַץ". אַ טייל פון די איבריקע איז געלונגען זיך צו באַהאַלטן. קיין פרייוויליקע צום „אָפּפאָר" זיינען שוין נישט געווען. אין פאַרלויף פון 4 חדשים זיינען צוגעגרייט געוואָרן שוצערטער אויף בוידימער און אין קעלערס, עס זיינען צו דעם צוועק אויך פאַרמויערט געוואָרן וואוינצימערן, עס זיינען געבויט געוואָרן טאָפּלטע סופיטן א.אַ.וו. מחוץ פון די שוצערטער האָבן זיך געפונען נאָר עטלעכע אין־איילעניש צוגעגרייטע קאַמף־גרופּעס. אין צענטראַלן געטאָ האָט אַ טייל פון די קאַמף־אָפּטיילונגען, אונטער דער אָנפירונג פון זייער קאָמענדאַנט מ ר ד כ י אַ נ י ע ל י ע װ י ט ש, מיט אַ כיוון זיך געלאָזט כאַפּן צווישן עטלעכע הונדערט אַנדערע אידן. ווען מען האָט זיי דערפירט ביזן ווינקל פון די גאַסן זאַמענהאָף און ניזקע, האָבן די קאַמף־אָפּטיילונגען — לויט אַ געגעבענעם צייכן — געעפנט אַ שיסעריי אויף די דייטשן. די צום טויט־געפירטע אידן זיינען זיך פונאַנדערגעלאָפן און אויך די דייטשן

געפאַנגען געוואָרן. עס איז אויך פעסטגעשטעלט געוואָרן, אַז צוליב זייער שולד זיינען אין אַ שפּעטערדיקער תקופה געכאַפּט געוואָרן ש מ ש ו ן ד ר ע נ ג ע ר (לפ״ג) און די לעצט־פאַרבליבענע מיטגלידער פון „החלוץ הלוחם", וועלכע האָבן זיך קאָנצענטרירט אין באָכניע ביי קראָקע. ל אַ ב אַ ן און י צ ח ק צ ו ק ע ר מ אַ ן, וועלכער האָט דאַמאָלסט באַזוכט קראָקע, האָבן נישט געוואוסט וועגן דורכפאַל און אויפצומאָרגנס אינאָוונט זיינען זיי געקומען אין קאָמאַנדיר־שטאַב, ,.עלכער האָט זיך געפונען אין „רייכסדויטשעס־האויז", וואו עס האָבן גע־וואוינט נאָר דייטשן (לאַבאַן איז געווען אָנגעטון אין אַ דייטשער אָפיצער־אוניפאָרם). לאַבאַנען האָבן די דייטשן געכאַפּט און יצחקן, כאָטש ער איז שווער פאַרוואונדעט געוואָרן אין פוס, איז, אַ דאַנק זיין קאַלטבלוטיקייט געלונגען צו אַנטלויפן. דער דרייסט־פאַרמאָסטענער אָנפאַל פון דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע אין קראָקע האָט געמאַכט אַ גאָר שטאַרקן איינדרוק אין גאַנצן לאַנד. דאָס איז געווען דער ערשטער און גרויסער קאַמף־אויפטריט אין אַ פּוילישער שטאָט פון זינט דער נאַציישער אָקופּאַציע. די דייטשן האָבן דערקלערט אַלגעמיינעם הויז־אַרעסט פון 6 אַזייגער אינאָוונט. נאָך דעמדאָזיקן פאַל האָט י צ ח ק ק אַ צ ע נ ע ל ס אָ ן (לפ״ג) אָנגעשריבן אַ ליד „לאַבאַן און יצחק", דאָס איז דער אַכטער פערז אינם 13־טן קאַפּיטל „מיט חלוצים" פון זיין גרויסער פּאָעמע „דאָס ליד פון אויסגעהרגעטן אידישן פאָלק", וועלכע איז צום ערשטן מאָל אַרויסגעגעבן געוואָרן פון נתן עק אין איר פולן טעקסט, אין מאַי 1945 אין פּאַריז.

בכלל איז כדאי צו אונטערצושטרייכן די אינטענסיווע טעטיקייט פון דער אידישער אונטערערד־באַוועגונג אין קראָקע. דאָרט זיינען אויך פּריצייטיק געמאַכט געוואָרן פּרוּוון פון אַ פאַרבינדונג מיט דעם פּוילישן אונטערערד דורך דער חברה לענאַ קאַצענעלבויגן, די טאָכטער פונם אַקטיוון טוער פון פועלי ציון (צ.ס.) אין קראָקע משה לייב שטערנפעלד. זי איז אויך געווען זייער אַקטיוו ביים שאַפן פאַסיקע דאָקומענטן, וואָס מיט זייער הילף זיינען גע־ראַטעוועט געוואָרן צענדליקער חברים. די דייטשן האָבן זי דערמאָרדעט דעם 18־טן אַפּריל 1945 אין קאָנצענטראַציע־לאַגער מאַלהאָף אין מעקלענבורג, זי איז דאַן אַלט געווען 24 יאָר.

האָבן זיך געלאָזט לויפן, באַהערשט דורך אַ פּאָניק. אָבער זייער שנעל, באַלד נאָכן גובר זיין די ערשטע שרעק, זיינען די דייטשן צוריקגעקומען מיט פּאַרשטאַרקונגען. עס זיינען געווען קרבנות פון ביידע צדדים. די רייען פון די קעמפער האָבן אָנגעהויבן שיטערער ווערן. דער יונגער עלעק (אליהו) רוזשאַנסקי האָט, שוין זייענדיק שווער־פֿאַרווונדעט אינם העלדישן קאַמף, ביזן לעצטן מאָמענט נישט אַרויסגעלאָזט דעם רעוואָלווער פון האַנט. וועג ביי מרדכי אַניעלעוויטש זיינען אויסגעאַנגען די קוילן, האָט ער זיך מיט הוילע העכט געווארפן אויף אַ זשאַנדאַרם, אַרויסגעריסן ביי אים די ביקס און אָנגעהויבן דעם קאַמף פונדאַסניי. נאָך אַ שעה צייט פון העלדישן געראַנגל איז אומגעקומען די גאַנצע גרופּע מיטן אויסנאַם פון קאָמענדאַנט, וועלכער איז על־פּי־נס דאַן גערעטעוועט געווארן.

אַנדערע גרופּעס, אונטער דער אָנפירונג פון יצחק צוקערמאַן, אליעזר געלער און אריה ווילנער, האָבן געפירט פֿאַרטיזאַנישע שלאַכטן אין די הייזער. אויף זאַמענהאָף־גאַס 56, מורַאנאָווסקע 44, מילע 34, 41 און 63, ווי אויך אויף סטאָווקי־גאַס האָבן קאַמף־גרופּעס געלויערט אויף די אָנקומענדיקע דייטשן. באָזונדערס האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער מוט און קאַלטבלוטיקייט: זכריהו ארטשטיין, בנימין וואָלד און חנוך גוטמאַן (אָלע דריי — גרופּע־קאָמענדאַנטן פון „דרור". אָלע דריי — לפ״ג). פון אונזער זייט איז דאָרט געפאַלן נאָר איין קעמפער[39]. דער רעזולטאַט פון די קאַמפן האָט איבערגעשטיגן אונזערע דריסטסטע דערוואַרטונגען. די דייטשן האָט אַרומגעכאַפּט אַ פּאָנישער פחד אַרייַנצוגיין אין די הייזער. אויפן דריטן טאָג האָבן זיי איבערגעריסן די אָקציע. אינם ווארשטאַטן־געביט האָט — אינדערשפּיץ פון אַ קליינער גרופּקע קעמפער — העלדיש געקעמפט ישראל קאַנאַל (לפ״ג). אין רעזולטאַט פון די קאַמפן האָבן מיר דערָאבערט איבער אַ צענדליק ביקסן און רעוואָלווערן, מיר האָבן דערהרגעט אָדער פֿאַרוווּנדעט 50 דייטשן.

אין אָנהויב פעברואר איז פֿאַרגעקומען אַ ווייטערדיקע, טיילווייזע ליקווידירונג פונם טשענסטאָכאָווער געטאָ. וואַרשעווער אי.ק.א. האָט אָהין געהאָט אַרויסגעשיקט עטלעכע רעוואָלווערן, און מיט דעם געווער האָט אַ קליינע גרופּקע אונזערע זעלנער געשטעלט אַן אָקטיוון וויידערשטאַנד. דאָס איז געווען אַ טראַגיש, אומבאַשרייבלעך

---

[39] אַ גרופּע קעמפער וועלכע איז געווען באַהאַלטן אויף מילע גאַס 64, האָט אַטאַקירט אַ דייטשע עסקאַרט־אָפּטיילונג אין וויינקל פון די גאַסן ניזקע און זאַמענהאָף און זי אָנטוואָפנט. אַ סך פון די קעמפער האָבן דערביי באַצאָלט מיט זייער לעבן. אַ צווייטע קעמפער־גרופּע האָט זיך פֿאַרשאַריקאַדירט אין אַ קליין הויז אויף ניזקע גאַס און פון אינווייניק באַשאָסן די דייטשע פֿאַרשטאַרקונגען. די דייטשן האָבן נישט געקענט דערָאבערן דאָס הויז און עס אונטערגעצונדן; די איינגעשלאָסענע אידישע קעמפער האָבן געקעמפט ביז דער לעצטער קויל. אַ קאַמף־גרופּע פון „דרור", 40 חברים מיט 4 רעוואָלווערן און 4 גראַנאַטן האָט דאָן געקעמפט פּריער אויף איר קאָנצענטריר־ארט, אויף זאַמענהאָף־גאַס 56—58, דערנאָך זיינען זיי דורך די דעכער אַריבער אויף מוראַנאָווסקע 44 און צום סוף האָבן זיי געקעמפט אויף מילע 34. אין יענער קאַמף־גרופּע איז אויך געווען יצחק קאַצענעלסאָן.

בילד. די אַלטע, פאַרשאַוועדטע רעוואָלווערן האָבן זיך כסדר פאַרהאַקט און נישט געוואָלט פונקציאָנירן, די קעמפער האָבן זיך דאַן געוואָרפן מיט הוילע הענט אויף די דייטשן און זיינען אַלע אומגעקומען פון זייערע קוילן. אפילו ביי די מערדער האָט אָט דער שטומער הערָאיזם אַרויסגערופן שטוינונג און באַוווּנדערונג[40].

דער פּאַסיוואָר ווידערשטאַנד פון דער ציווילער באַפעלקערונג און דער קאַמף פון די אי.ק.א.־אָפּטיילונגען האָבן געצוואונגען די דייטשן אָפּצושטעלן די ליקווידיר־אַקציע אין ווַארשע. די אידישע באַפעלקערונג האָט זיך אויסבאַהאַלטן אין די שוצ־ערטער, די געכאַפּטע צום אַרויסשיקן האָבן אויפגעבראַכן די ווַאַגאָנען־וועגן און זיינען אַרויסגעשפרונגען אינמיטן גאַנג פון די צוגן. אפילו פון טרעבלינקע גופא איז געלונגען אַ קליינער גרופּע אידן צו אַנטלויפן.

דער עכּא פון די שיסעריין און פון די געשליידערטע האַנט־גראַנאַטן האָט אַלעמען עלעקטריזירט. די קעמפער זיינען אומעטום באַגריסט געוואָרן ווי רעטער.

---

[40] עס דערָף באַזונדערס פאַרצייכנט ווערן איינער פון די ווידערשטאַנד־פאַלן אין טשענסטאָכאָוו, ווען די געסטאַפּאַ־לייט האָבן אַרומגערינגלט אין די פּרימאַרגן־שעהן דעם געטא, בעת אַלע זיינע איינוואוינער זיינען געווען ביי דער אַרבעט און אין געטא זיינען פאַרבליבן נאָר די באַשעפטיקטע ביי דער אינערלעכער ווירטשאַפט און אויך די „אומלעגאַלע" — די אַנטלאַפענע פון פרייערדיקע גירושים. דאָס איז געווען דעם 4־טן יאַנואַר 1943. די אויסבאַהאַלטענע זיינען דערמאָרדעט געוואָרן אויפן אָרט. פון דער קאַמף־אַרגאַניזאַציע האָבן זיך דאַן געפונען אין געטא נאָר געציילטע מענטשן. איינער פון זיי איז געווען פּישלעוויטש (אַ מיטגליד פון אַ גרופּע גימנאַזיע־שילער און אַנדערע — אַ לינק־געשטימטע יוגנט־גרופּע, וועלכע האָט זיך אַרגאַניזירט אַלס קאָמונע און האָט מיטגעאַרבעט מיט דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע און מיט די קיבוצים פון החלוץ. פישלעוויטש אַליין איז דערצויגן געוואָרן אין דער „פרייהייט"־אַרגאַניזאַציע אין ראַדאָמסק און אויך זיינע ברידער און שוועסטער זיינען געווען טעטיק אין דער פּוילי ציון (צ.ס.)־פּאַרטיי און אין איר יוגנט־אַרגאַניזאַציע); ער — דאַן אַ 20 יעריקער — האָט געפרווווט דערשיסן דעם עסטאַפּאַ־קאָפּיטאַן ראַהן, וועלכער איז געווען באַרימט מיט זיין אַכזריות־דיקייט, אָבער דער רעוואָלווער האָט זיך פאַרהאַקט; האָט ער זיך געוואָרפן אויף אים מיט די פויסטן און אים פאַרוואונדעט. די עסטאַפּאַ־לייט האָבן נישט געקענט שיסן אין פישעלעוויטשן ווייל ער האָט זיך געראַנגלט מיט זייער אָפּיצער, און זיי האָבן מורא געהאַט טאָמער וועט די קויל טרעפן דעם אָפּיצער. פישלעוויטש האָט זיך אַרייגעגליטשט צווישן די אידן און די עסטאַפּאַ־לייט האָבן נישט באַמערקט וואָר ס׳איז געווען דער אָנפאַלער. נאָכדעם ווי ס׳איז אָנגעקומען נאָכישע פאַרשטאַרקונג האָבן זיי פאַרלאָנגט פון די אידן, זיי זאָלן אים אַרויסגעבן, ווייל אויב נישט — וועלן זיי אויסהרגענען אַלעמען. קיינער האָט אים אָבער נישט אַרויסגעגעבן. דאַן איז פישלעוויטש אַליין אַרויס פונצווישן די רייען און זיך געוועדעט צום אָפּיצער מיט די ווערטער: „אָט שטיי איך פאָר דיר, דו, שמוציקער הונט!" ראַהן האָט געשאָסן אין ס׳איז אין אים דערהרגעט. עס זיינען אויך דערמאָרדעט געוואָרן נאָך 23 אידן, יעדער 10־טער פון די פאַרביבענע (צווישן זיי די חברים פון פועלי ציון (צ.ס.) אַדוואָקאַט ראָזענשטיין און ר. ווינ). לויט די פאַרעפנטלעכונגען וועגן טשענסטאָכאָוער געטא, וועלכע זיינען דערשינען אין יאָר 1946, האָט דאַן געפרווווט שיסן אויף די דייטשן, אָבער פישעלעוויטשען, אויך איזשא פיינער, וועלכער איז אויפן אָרט דערמאָרדעט געוואָרן. מיר האָבן נישט באַווייזן צו באַקומען פרטים וועגן אים. אַ שטאַרקע שלאַכט האָבן געפירט די מיטגלידער פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע בעת דעם גירוש פון קליינעם געטא, וועלכער האָט זיך אָנגעהויבן דעם 25־טן יוני 1943. צווישן אָנדערע איז אומגעקומען אַ גרופּע פון 40 קעמפער, וועלכע האָט דעם 26־טן יוני 1943 געמאַכט אַ פרווו אַדורכצורייסן די געטא־בלאַקאַדע.

די אידישע באַפעלקערונג האָט זיי געשטיצט וויי־וויט זי האָט נאָר געקענט: בעקערס האָבן צוגעשטעלט ברויט אומזיסט, רימערס האָבן געמאַכט אָן געלט לעדער־שיידן צו די רעוואָלווערן. די אידישע קאַמף־אָרגאַניזאַציע איז זיך פונאַנדערגעוואָקסן און געשטאַרקט אירע קרעפטן פון טאָג צו טאָג.

היות ווי די פאָנדן, וועלכע זיינען באַזאָרגט געווארן דורכן בירגער־קאַמיטעט, האָבן נישט געקלעקט צו דעקן דעם בודזשעט, וואָס האָט געגרייכט אין מיליאָנען זלאָטעס, — האָט די קאַמף־אָרגאַניזאַציע אַרויפגעלייגט גרעסערע שטייערן אויף די פאַרמעגלעכערע שיכטן. די אַנטשלאָסענע מאַסמיטלען, וועלכע זיינען דורכגעפירט געווארן לגבי די ווידערשפעניקע, האָבן דערפירט צו אַ רעגולערער צאָלונג פון די אַרויפגעלייגטע שטייערן. די ווידערשפעניקע נישט־צאָלער האָט מען אַרעסטירט. אויף די אידישע לייטער פון די וואַרשטאַטן, אויף די מיטגלידער פון דער אָרדנונגס־פאָליציי און אויף אַלע יענע, וועלכע האָבן געפירט געשעפטן מיט די דייטשע אונטערנעמער, זיינען אַרויפגעלייגט געווארן גרויסע געלט־שטראָפן. אויף דעם „אידנראַט" מיט זיינע אינסטיטוציעס איז אַרויפגעלייגט געווארן אַ קאַנטריבוציע, וועלכע האָט דערגרייכט די אַלגעמיינע סומע פון אומגעפער אַ מיליאָן זלאָטעס. אין משך פון דריי טעג איז די קאַנטריבוציע איינגעצאָלט געווארן[41]. דער אייניקער וואָס פאַרדינט א בכבוד־יקע אויסטיילונג פון דערדאָזיקער גאַנצער גאַנגרעניזירטער קליקע, איז געווען אברהם געפענער (לפ"ג), וועלכער האָט ביזן סוף איינגעהיט זיין אומאָפהענגיקייט און ערלעכקייט. ער האָט פינאַנציעל אונטערשטיצט די קאַמף־אָרגאַניזאַציע, זאַמלענדיק לטובת איר גרויסע געלט־סומען (מער פרטים וועגן דעם אינם אזכרה־קאַפיטל).

אַלס קאַמענדאַנט פונם „צענטראַלן געטא"־געביט איז באַשטימט געווארן ישראל קאַנאַל, קאַמענדאַנט פון די בערשטער־וואַרשטאַטן איז געווען מאַרק עדעלשטיין (עדעלמאַן, זע באַמ. 33 אין דעם קאַפיטל); פון די טעבענס־וואַר־שטאַטן — אליעזר געלער. די אידישע־קאַמף־אָרגאַניזאַציע האָט געהאַט אין איר רשות 22 קאַמף־גרופעס. 11 פון זיי זיינען געווען פון די יוגנט־אָרגאַניזאַציעס וואָס געהערן צום החלוץ: דרור (פרייהייט—החלוץ הצעיר) — 5, „השומר הצעיר" — 4, „עקיבא" — 1, „גורדוניה" — 1, 4 — פון „בונד" מיטגלידער, 1 — פון פועלי ציון (צ.ס.),

---

[41] ווי עס גיט איבער ד"ר יוסף קערמיש אין זיין ביכל וועגן וואַרשעווער געטא־אויפשטאַנד, זיינען די הכנסות פון דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע אין די לעצטע דריי חדשים פאַרן אויפשטאַנד געווען אַרום 10 מיליאָן זלאָטעס, וועלכע מען האָט אַריבערגעשיקט אויף דער אַרישער זייט, אויף איינצוקויפן געווער.

צו באַוואָפענען די אי.ק.א. זיינען נויטיק געווען מיליאָנען — איין רעוואָלווער האָט געקאָסט ביז 20 טויזנט זלאָטעס — די גאַנצע עקספּראָפּריאַציעס האָבן דעריבער געמוזט אויסגעבראַכט ווערן; די אַרויפגעלייגטע קאַנטריבוציעס און שטייערן האָבן טאַקי אַריינגעבראַכט מיליאָנען זלאָטעס, אָבער אין דער אי.ק.א. האָט געהערשט אַ פּרינציפּ: דאָס גאַנצע גייט נאָר אויף קויפן געווער; פאַר אויסהאַלטן די קעמפער איז גענומען געווארן דער נויטיקסטער מינימום; אויך ווען עס איז געווען גאַנצע האָבן זיי באַנוצט — שוואַרץ ברויט, מאַרמעלאַד און סאַכאַרין.

1 — פון לינקע פועלי ציון, 1 — פון „הנוער הציוני" און 4 — פון די לינקע פאַראיינען[42]. דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט האָט צוגעזאָגט געהאָט 18 גרופּעס.

אַלס קאָמענדאַנטן פון די גרופּעס זיינען באַשטימט געוואָרן:

„דרור" (החלוץ, פרייהייט־החלוץ הצעיר) — בנימין וואַלד, זכריהו אַרטשטיין, חנוך גוטמאַן, יצחק בלוישטיין, בערל ברוידע.

„השומר הצעיר" — מרדכי גראָוואָס (מערדעק), דוד נאָוואָד־וואַרסקי, סאלאמאן (יוסף־יהושע) ווינאָגראָן, יוסף פאַרבער.

„גורדוניה" — יעקב פייגנבלאַט.

„עקיבא" — לוטעק (לייב) ראָטבלאַט.

„הנוער הציוני" — פֿראַשקער (יעקב).

פועלי ציון (צ.ס.) — מאַגיסטער מאַרעק (מאיר) מייראָוויטש.

לינקע פועלי ציון — הערש בערלינסקי.

די לינקע פאַריינען (קאָמוניסטן): הענריק (הערשל) קאָוואָ, הענריק זילבערבערג, יורעק גרינשפאַן, פאָוועל — ?[43].

„בונד" — וועלוול ראָזאָוואָסקי, לוי (לייב) גרוזאַלק, יורעק בלאָנעס, דוד האָכבערג (אַלע דאָ אויסגערעכנטע 22 קאָמענדאַנטן פון די קאַמף־גרופּעס זיינען געפאַלן. זע לפ"ג).

פון די דערמאָנטע קאַמף־גרופּעס זענען 9 איינקוואַרטירט געוואָרן אין צענטראַלן געטאָ, 8 — אינם געביט פון די טעבענס־און שולץ־וואַרשטאַטן, 5 — אינם בערשטער געטאָ[44].

די הויפּט־באַוואָפנונג איז אָנגעקומען אין איין גרעסערן געווער־טראַנספאָרט, וועלכער איז צוגעשיקט געוואָרן דורך די פּוילישע מיליטערישע מאַכט־אָרגאַנען. דאָס געווער איז באַשטאַנען פון רעוואָלווערן, גראַנאַטן און אויפרייס־מאַטעריאַלן[45]. פאַר

---

[42] דאָס זיינען געווען די פ.פ.ר.־גרופּעס — די קאָמוניסטן. אינם דאָקומענט האָט מען אויסגעמיטן צו דערמאָנען די צוגעמאַרבעט מיט די קאָמוניסטן. זע באַמערקונג 11 אין דעם קאַפּיטל.

[43] ערער פראָגע־צייכן וועט געבראַכט אינם אַרגיגנאַל פון דאָקומענט. אויך די שרייבער אין וואַרשע האָבן, וויייט אויס, נישט געוואוסט זיין פאַמיליע־נאָמען. לויט ווי ב. מאַרק שרייבט אין „דאָס נייע לעבן" פונם 18־טן אַפּריל 1947 וועט דאָ געמיינט אהרן ברוסקין, פרטים זע אזכרה־קאַפּיטל.

[44] אין דער געטאָ־מאַפּע אין דעם בוך איז דער צענטראַלער געטאָ באַצייכנט מיטן אות „ד"; דער וואַרשטאַט־געביט טעבענס און שולץ מיטן אות „ב"; דער בערשטער־געביט—מיטן אות „א".

[45] דאָ וועט געמיינט אַ טראַנספאָרט פון די מיליטערישע אַרגאַנען פון דער לאָנדאָנער עמיגראַציע־רעגירונג, עס זיינען דאָמאָלסט געשיקט געוואָרן 50 פיסטאָלעטן, 50 גראַנאַטן און 4 קילאָגראַם אויפרייס־מאַטעריאַלן. דער טראַנספאָרט איז אָנגעקומען אין פעברואר 1943. אַ צוויי חדשים פריער האָט מען דורך אַ פערזונלעכער השתדלות פון אַ פּוילישער פערזונלעכקייט באַקומען פון דיזעלבע קרייזן 10 אַלטע, קליינקאַליבערדיקע רעוואָלווערן, וועלכע זיינען באַנוצט געוואָרן ביי די ערשטע באַוואָפנטע צוזאַמענשטויסן אין וואַרשעווער געטאָ אין יאַנואַר 1943.

דעם דורך־אונז באַקומענעם געלט האָבן מיר איינגעקויפט נאָך עטלעכע הונדערט רעוואָלווערן און אויך אַמוניציע, — צאָלנדיק פאַר „וויס״ע״ס [46] און „פאַראַבעלום״ס״ פון 10 ביז 15 טויזנט זלאָטע אַ שטיק!

אין פאַרלויף פון אַ סך וואָכן האָבן מיר זיך אונטערגעגראָבן אונטער דער ערד [47] ביז מיר האָבן דערגרייכט די געטאָ־מויערן, וואָס ביי זיי זיינען געשטאַנען דייטשע וואַך־פאָסטנס, און מיר האָבן דאָרט פאַרלייגט אויפרייס־מינעס.

מיר האָבן געגלויבט, אַז די אידישע קאַמף־אָרגאַניזאַציע וועט קיינעם שטעלן אַ ווירקונגספולן ווידערשטאַנד קעגן די דייטשן, אויב זי וועט האָבן די פולסטע און אַנטשלאָסענע אונטערשטיצונג מצד דער גאַנצער אידישער געזעלשאַפט. האָבן מיר דעריבער אַנגעהויבן אַ שאַרפן און אומברחמנות׳דיקן קאַמף קעגן יענע עלעמענטן, וועלכע זיינען באַגאַנגען פאַרעטערישע מעשים דורך מיטאַרבעט מיט די דייטשן אָדער וועלכע האָבן דורך זייער אומווירדיקער האַלטונג דעמאָראַליזירט דעם געטאָ. עס זיינען אויך זיי באַשטימט געווארן טויט־אורטיילן און ווער פון זיי עס איז נישט אַנטלאָפן אויף דער אַרישער זייט, האָט אים דערגרייכט די האָנט פון דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע. צווישן די דערהרגעטע לויט אונזערן אַ טויט־אורטייל, איז אויך געווען ד״ר אַלפרעד נאָסיג [48].

די אַטמאָספער איז אויסגעריניקט געווארן! די רעשטן פון וואַרשעווער אידנטום, אויסגעלייטערט דורך די אַכזריות׳דיקסטע נסיונות פון פייער און בלוט — האָבן פרייער אָפגעאָטעמט. אין פאַרלויף פון דער יאַנואַר־אַקציע האָט דער וואַרשעווער געטאָ געבראַכט צום אויסדרוק די ענדערונגען, וועלכע זיינען פאָרגעקומען אין די געדאַנקען און אין דער האַלטונג פון די לעבנגעבליבענע אידן. די דייטשן האָבן געמוזט רעכענען זיך דערמיט. עס איז זעלבסטפאַרשטענדלעך, אַז סיי די הערשישע האַלטונג פון דער אידישער באַפעלקערונג און סיי די פאַרביסענע פאַרטיידיקונג פון דער קאַמף־אָרגאַניזאַציע האָבן נישט געקענט משפיע זיין אופן גורל פון געטאָ, וועלכער איז שוין געווען אַ געחתמעטער.

די דייטשן האָבן אָבער דאָך נישט געוואָלט ליידן פאַרלוסטן און ברענגען

---

[46] „וויס״ — פראָדוצירט אין אַ געווער־פאַבריק אין ראָדאָם, אייגנער פון די בעסטע פיסטאָלעטן, קאַליבער 9; „פאַראַבעלום״ — דייטשע פראָדוקציע, דערזעלבער קאַליבער.

[47] צווישן אָנדערע האָט מען אויך געגראָבן טונעלן צו דער אַרישער זייט — פון מורא־נאָוסקע־גאַס און אויך פון קאַרמעליצקע־גאַס. די טונעלן זיינען, אין אַלגעמיין, נישט געווען זייער לאַנגע.

[48] ביי אים אין טאַש האָט מען געפונען אַ מעמאָראַנדום צו די דייטשע מאַכט־אָרגאַנען, אין וועלכן ער קלערט אויף דעם דורכפאַל פונם גירוש אין יאַנואַר 1943 דערמיט, וואָס זיי האָבן אים אַדורכגעפירט מיט צופיל אכזריות. ער לייגט פאָר אויף וויייטער נישט אויפצופירן זיך אָזוי ברוטאַל בעת די אַרויסשיקונגען, ווייל דאָס וועט אַרויסרופן אַקטיוואַרע־אַקציעס מצד די אידן. נאָסיג איז דאָמאָלסט אָלט געווען אַ יאָר 75. צווישן די אויספירער פונם אורטייל אויף אים זיינען געווען אברהם דרייער און פיוול שוואַרצשטיין (ביידע — לפ״ג).

קרבנות, און זיי האָבן דעריבער באַשלאָסן צו מאַכן אַ סוף צום געטאָ אויף אַ „פרידלעכן" אופן. זיי האָבן דערביי געהאַט אינזינען צוויי צילן: 1) באַקומען אַרבעטס־פּעאיקע עלעמענטן פאַר די באַדערפנישן פון דער מיליטעריישער פּראָדוקציע — כל זמן זיי וועלן זיך נויטיקן אין זיי. 2) כדי אָפּצושוואַכן דעם געטאָ און מאָראַליש אים צעברעכן דורך אַרויסרופן שנאה און קנאה צווישן די, וואָס „דאַרפן בלייבן לעבן" און יענע, וואָס זייער פאַרניכטונג איז שוין געווען נאָר אַ פראַגע פון אַ פאָר טעג. האָבן זיי אָפּגעטיילט די „אַרבעטספּעאיקע" אידן פון די „נישט־פּראָדוקטיווע" — וועלכע זיינען צום גרעסטן טייל אויך געווען אַרבעטס־פּעאיק, נאָר די דייטשן האָבן זיי נישט געוואָלט באַשעפּטיקן אין זייערע אונטערנעמונגען.

אין אָנהויב פעברואַר 1943 האָבן די דייטשע פאַבריק־אייגנטימער אָנגעהויבן אַ ברייט פאַרמאַסטענע אַקציע, פראָפּאַגאַנדירנדיק צווישן זייערע אידישע „וואַרשטאַטן"־אַרבעטער פרייוויליקע מעלדונג צום אַרויספאָר. „וואַרשע וועט אָפּגערייניקט ווערן פון אידן!" — האָבן זיי געטענהט אויף ספּעציעל אַרגאַניזירטע אַרבעטער־פאַרזאַמלונגען — און נאָר יענע, וועלכע וועלן אַרויספאָרן קיין פאָניאַטאָווא און טראַוניקי, וווּ עס וועלן אויך אַריבערגעפירט ווערן די וואַרשטאַטן, נאָר יענע וועלן האָבן זיכער ברויט און אויך די זיכערקייט, אַז זיי וועלן „דורכהאַלטן די מלחמה". אַלס הויפּט־מייסטער פאָר דער פראָפּאַגאַנדע־צערעמאָניע איז באַשטימט געווארן טעבענס שותף, דער דעגענעראַט שטעהמאַן, וועלכער האָט זיך שוין פונפריער פאַרשאַפט אַ געוויסע פאַפּולאַריטעט צווישן די אידישע אַרבעטער דורך כלומרשטער צוגעלאָזנקייט און פאַרשידענע קאָמעדיאַנטישע שטיקלעך. ער איז געווען אַ „גאַנצער מאַכער" אין פאַרשידענע היטלעריש פאַרטיי־פאַרמאַציעס; ער איז געווען דער צומבעסטן באַהאָונטער און אינפאָרמירטער אין אַלע געהיימע באַשלוסן מכוח דער ענדגילטיקער ליקווידירונג פונם אידנטום, וועלכע זיינען אָנגענומען געווארן אין די הויפּט־אַרגאַנען פון ס.ס. אין בערלין. אַזוי האָט דערדאָזיקער דייטש, אין זיינע פאַטאַטישע רעדעס, געמאַלט פאָר זיינע צוהערער כמעט גן־עדנדיקע בילדער פונם לעבן אין שויס פון דער פרעכטיקער נאַטור, וואָס וועט נאָך באַרייכערט ווערן דורך אויסגעצייכנטע פאָר־וויילונגען אין די פרייַע שעהן און טעג. ער האָט דערציילט פאַנטאַסטישע געשיכטעס, וועגן פליאַזשן, שווימבאַסיינען, קאָנצערטן, טעאַטער־פאָרשטעלונגען, וועגן אויסגע־צייכנטער באַשפייזונג, וועגן ממש־אויסגעטרוימטע היגיענישע באַדינגונגען, וועגן שולן, קינדער־היימען א.א.וו. און כדי אונטערשטרייכן דעם „ציווילן" כאַראַקטער פון דער אידערוואַנדערונג, האָבן די דייטשן באַשטימט אַלס איבערוואַנדערונגס־קאָמיסאַר נישט עמיצן פון די ס.ס.־לייט, נאָר דעם פאַבריקאַנט טעבענס.

די ערשטע אונטערנעמונגען, וועלכע האָבן געזאָלט ליקווידירט ווערן, זיינען געווען: האַלמאַנס טישלער־פאַבריק און די בערשטעריי־וואַרשטאַטן. די אידישע קאַמף־אָרגאַניזאַציע האָט תיכף אָנגעהויבן אַ קאָנטר־אַקציע סיי אין וואָרט און סיי אין טאַט.

אין דער נאַכט ערב דער אָנגעזאָגטער אַריבערפירונג פון האַלמאַנס פאַבריק, האָט אַן אָפּטיילונג פון דער קאַמף־אָרגאַניזאַציע זיך אַהין אַרײַנבאַקומען דורך די פאַבריק־מויערן און גרינדלעך פאַרברענט די פאַבריק־געביידעס, דעם גאַנצן רויׂ־שטאָף און אויך די שוין אײַנגעפּאַקטע, צום אָפּשיקן גרייטע מאַשינען[49]. די דייטשן וועלכע האָבן זיך געפונען אין די פאַבריק־שטחים, זײַנען אין צוטומלעניש אַנטלאָפן. די אי.ק.א.־אָפּטיילונג האָט פאַרלאָזן דעם פלאַץ אָן פאַרלוסטן. פון די טויזנט אַרבעטער האָבן אויפצומאָרגנס זיך צוגעשטעלט צום אָרויספאָר נאָר 25. דאָקעגן — פון די 3.500 אַרבעטער אין די בערשטער־וואַרשטאַטן האָט זיך קיינער נישט געמאָלדן צום אָפּפאָר! ☞ גרופּע פון 60 אידן, אַרעסטירטע אינם געביט פון די שולץ־וואַרשטאַטן, האָט די אי.ק.א. באַפרייט פאַר דער דייטשער וואַך אין די אויגן. דער אויטאָריטעט פון דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע איז געשטיגן נישט נאָר אין די אויגן פון דער אידישער באַפעלקערונג. אויך די דייטשן האָבן געמוזט זייער ערנסט רעכענען זיך מיט איר.

דעם 14־טן מערץ האָט די קאַמף־אָרגאַניזאַציע פונאַנדערגעקלעפּט אויפרופן, אין וועלכע זי האָט אויפגעפאָדערט זיך אַנטקעגנצושטעלן די דייטשע פאַראַרדנונגען, אונטערשטרייכנדיק, אַז די „פּרייוויליקע" אײַבערוואַנדערונג איז נישט עפּעס אַנדערש ווי אַן אומפאַרמיידלעכע פאַרניכטונג פון געטא[50]. דעם 20־טן מערץ האָט טעבענס אויפגעהאָנגען נעבן אונזערע אויפרופן זיינע אייגענע פלאַקאַטן — דער גרעסטער טייל פון זיי איז קאָנפיסקירט געוואָרן דורך דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע באַלד ווי זי האָט זיך דערוווּסט, אַז זיי זיינען אָפּגעדרוקט געוואָרן — דער אינהאַלט פון טעבענס אויפרופן איז געווען פאָלגנדער:

„צו די אידישע אַרבעטער פון דער באַוואָפנונגס־אינדוסטריע אין אידישן קוואַרטאַל!

די קאַמענדע פון דער קאַמף־אָרגאַניזאַציע האָט אין דער נאַכט פון 14־טן אויפן 15־טן מערץ אויספלאַקאַטירט אירן אַן אויפרוף, אויף וועלכן איך ווייל דאָ ענטפערן.

---

[49] אין דערדאָזיקער אָקציע האָט זיך באַטייליקט אַ גרופּע פון 13 קעמפער פון דער „אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע אונטער דער קאַמאַנדירונג פון יוסף יהושע וויננאָגראַן (לפ"ג): עס זײַנען אונטערגעצונדן געוואָרן אַ ריי הייזער אויף נאָוואָליפּקי גאַס, פון וויינקל סמאַטשע־גאַס ביזן וויינקל וואָלנאָשטש־פּלאַץ, — דאָרטן האָבן זיך געפונען גרויסע לאָגערס פון גוט מעבל צום עקספּאָרטירן פאַר די דייטשע באַאַמטע אין „רייך". אין דער אונטערצינדונגס־אָקציע האָט זיך באַטייליקט, צווישן אַנדערע, חיים אַרבוז (לפ"ג), וואָס די האַלץ־לאָגערס, וועלכע די דייטשן האָבן קאָנפיסקירט פאַר זיערע אונטערנעמונגען, האָבן געהערט צו זיין פאַטער, אַ גרויסער און רייכער האַלץ־סוחר אין וואַרשע. דאָס איז געשען סוף פעברואר 1943.

[50] דער אויפרוף האָט אויך אָנטהאַלטן: אַ וואָרנונג צו די אידן, זיי זאָלן נישט פאַלגן די דייטשן און נישט פאַראָזן זייערע וואויך־ערטער; איינצלהייטן וועגן דעם וויאַזוי די דייטשן באַגייַען זיך מיט די אַרויסגעשיקטע און וואָס זיי טוען מיט זיי אין די טויט־לאָגערן, און אויך אַ וואָרנונג צו יענע אַלע, וועלכע העלפן־מיט די דייטשן אַדורכצופירן דעם גירוש („אײַבערזידלונג", ווי עס הייסט ביי די דייטשן).

איך שטעל־פעסט קאַטעגאָריש, אַז: 1) עס האַנדלט זיך לחלוטין נישט וועגן קיין אויסזידלונגס־אַקציע; 2) נישט דעם ה׳ שולץ און נישט מיר האָט קיינער נישט באַפויליל מיט אַ רעוואָלווער אין האַנט דורכצופירן אַזאַ אַקציע; 3) איך שטעל־פעסט קאַטעגאָריש, אַז די מענטשן, וועלכע זיינען אַרויסגעשיקט געוואָרן אין לעצטן טראַנס־פּאָרט, זיינען נישט געטויט געוואָרן. עס איז צום באַדויערן, וואָס די באַוואָפנונגס־אַרבעטער פון ה׳ שולץ האָבן נישט געפאָלגט און נישט אויסגעפירט זיינע גוט־גע־מיינטע עצות. איך באַדויער דעריבער זייער, וואָס איך האָב געמוזט גלייך האַנדלען און אַריבערפירן איינעם פון די וואַרשטאַטן, כדי אויסצונוצן די פאַראַנענע טראַנס־פּאָרט־מעגלעכקייטן. עס איז פאַראַדנט געוואָרן, אַז די פאַמיליע־נעמען פון די אַרבע־טער, וועלכע זיינען אָנגעקומען קיין טראָווניקי זאָלן באַלד פעסטגעשטעלט ווערן און אַז זייער באַגאַזש זאָל אַריבערגעפירט ווערן צוזאַמען מיט זיי.

די אַרויסגעזאָגטע מיינונג, אַז דער באַגלייטונגס־אָפּטייל פונם צווייטן טראַנס־פּאָרט — פון פראָסטע גאַס [51] קיין פּאָניאַטאָווע — האָט כלומערשט נישט געווען וואָס ס׳איז געשען מיטן טראַנספּאָרט, איז אַ נידערטרעכטיקער פרווו אויפצוהעצן די באַוואָפנונגס־אַרבעטער און אַ געמיינער ליגן. די באַגלייטערס זיינען כסדר געבליבן אויף זייער פּאָסטן, ביז זיי האָבן אַוועקגעשיקט דעם באַן־צוג; אויסערדעם זיינען זיי אַהערגעקומען שוין עטלעכע מאָל מיט לאָסט־אויטאָס — צוזאַמען מיט אַרבעטער פון פּאָניאַטאָווע — כדי אַריבערצופירן די מאַשינען. דער באַגאַזש איז נאָך נישט אָפּגע־שיקט געוואָרן פון פראָסטע גאַס און ער געפינט זיך ביז איצט אונטער דער אויפזיכט פון אַ איד, דעם אינזשיניער ליפשיץ, וועלכער איז גרייט אין יעדן מאָמענט צו געבן אינפאָרמאַציע וועגן דעם ענין. אין טראָווניקי און אין פּאָניאַטאָווע האָט יעדער אַרבעטער באַקומען זיין באַגאַזש ווי זיין פריוואַט־אייגנטום.

אידישע באַוואָפנונגס־אַרבעטער! גלויבט נישט די פאַרפירער! זיי ווילן אייך אויפהעצן כדי צו דערפירן צו רעזולטאַטן, וועלכע זיינען אומפאַרמיידלעך. אין די „שוצערטער״ איז נישט פאַראַן קיין שום זיכערקייט און לעבן דאָרט איז נישט מעגלעך; דאָסזעלבע איז אויך אין דעם אַרישן קוואַרטאַל. די עצם־אומזיכערקייט און דאָס ליידיק־גיין וועט מאַראַליש דערשלאָגן די צו־אַרבעט־געוואוינטע באַוואָפנונגס־אַרבע־טער. איך פרעג אייך: פאַרוואָס קומען צו מיר, פון אייגענער איניציאַטיוו, רייכע אידן פון דעם אַרישן קוואַרטאַל און בעטן מיר, איך זאָל זיי נעמען צו אַרבעט? זיי האָבן גענוג געלט אויף צו לעבן אין דעם אַרישן קוואַרטאַל אָבער זיי זיינען נישט בכוח דאָס אויסצוהאַלטן. מיט דער פולסטער איבערצייגונג קען איך אייך געבן מיין עצה: פאַרט קיין טראָווניקי, פאַרט קיין פּאָניאַטאָווע, — וויל דאָרט איז פאַראַן אַ מעגלעכקייט

[51] עס רעדט זיך דאָ וועגן די טעבענס־אונטערנעמונגען אין „קלייניגם געטא״, וואָס איז באַצייכנט אין דער מאַפּע מיטן אות „ג״. דעמדאָזיקן שטח האָבן די דייטשן אונטערגעצונדן ערשט נאָך דער אונטערדריקונג פונם געטא־אויפשטאַנד, דעם 12־מאַי 1943.

צו לעבן און דאַרט וועט איר דורכהאַלטן די מלחמה! די אידישע קאַמף־אָרגאַניזאַציע וועט אייך נישט העלפן, זי גיט אייך נאָר פאַלשע צוזאָגן. זיי וועלן פאַר גראַבע געלטער פאַרקויפן אייך פלעצער אין די שוצערטער און דערנאָך וועלן זיי אייך ווידער אַרויס־טרייבן אינדרויסן און איבערלאָזן אויף אייער אייגענעם גורל. איר האָט שוין זעלבסט געזען דערפאַרונג מיט זייערע אָפּנאַרעריש שטיק. גלויבט נאָר די דייטשע לייטער פון די אונטערנעמונגען, וועלכע ווילן צוזאַמען מיט אייך פירן די פראַדוקציע אין פאַניאַטאָוואָ און טראַווניקי. נעמט־מיט מיט זיך אייערע פרויען און קינדער, ווייל מען זאָרגט אויך פאַר זיי!

וואַלטער צ. טעבענס — באַפולמעכטיקטער צום אַריבערפירן די אונטערנעמונגען פונם אידישן קוואַרטאַל אין וואַרשע.

די דייטשע אייגנטימער פון די פּראָדוציר־אונטערנעמונגען זיינען אין זייער צביעות נישט אָפּגעשטאַנען פון זייערע מיטשותפים די ס.ס.־לייט. ה׳ טעבענס האָט זיך אפילו דערלויבט — דורך זיינע אידישע משרתים — אייניצולאָדן פאַרשטייער פון דער קאַמף־אָרגאַניזאַציע אויף א... זאַכלעכער קאָנפערענץ! אָבער קיין פרוכטן האָט די גאַנצע דייטשע פּראָפּאַגאַנדע זיי נישט געבראַכט. קיינער האָט איר נישט געגלויבט. און אויב עטלעכע הונדערט אידן האָבן זיך פונדעסטוועגן יאָ געמעלדעט צום אַרויספאָר — האָט זיי געצוווּנגען דערצו דער הונגער און קודם כל דער האָפנונגס־לאָזער מאָרגן. סוף־כל־סוף האָבן די דייטשן דערזען, אַז זיי מוזן אָנווענדן גוואַלט־מיטלען, וואָס ס׳איז זיי אָבער דאָך געווען זייער נישט באַקומעם. פון איין זייט וואָלט דאָס באַלד דעמאָסקירט זייערע אמת׳דיקע כוונות און פון דער צווייטער זייט וואָלטן דאָן די רעזולטאַטן געווען נישט קיין גרויסע. די אידן האָבן אָנגעהויבן זיך אויס־באַהאַלטן. ווייזט אויס, אַז די ענדגילטיקע ליקווידירונג פונם גטאָ איז נאָך נישט געווען באַשלאָסן דורך די דייטשן, וועלכע האָבן דאָס דאָמאָלסט נאָך געהאַלטן פאַר פרי־צייטיק. זיי האָבן זיך דעריבער געווענדעט צום „אידנראַט״, ער זאָל אָדורכפירן די דאָזיקע אַקציע. דער „אידנראַט״ האָט דורך ד״ר ש י פּ ע ר ס (יצחק, לפ״ג) פאַרמיטלונג אייניגעלאָדן די אידישע קאַמף־אָרגאַניזאַציע אויף אַ באַראַטונג. די איינלאָדונג איז, פאַרשטייט זיך, אָפּגעוואָרפן געוואָרן מיט פאַראַכטונג. נאָכדעם האָט דער פרעזעס פון „אידנראַט״, דער באָקאַנטער אינזשיניער מ א ר ע ק ל י כ ט ע נ ב ו י מ[52] געגעבן די דייטשן פאָלגנדיקע כאַראַקטעריסטישע תשובה: „איך האָב קיין מאַכט נישט אין גטאָ, דאָ הערשט אַן אַנדערע רעגירונג״. די דייטשע פלענער האָבן זיך פאַרענדיקט מיט אַ פולשטענדיקן דורכפאַל. דאָסמאָל איז זיי שוין נישט געלונגען צו צעברעקלען די כוחות פון די איבערגעבליבענע אידן. אויב די דייטשן האָבן אַרויסגעגעבן אַ טויט־אורטייל אויפן גאַנצן אידישן קיבוץ — וועלן מיר פאָלן אין קאַמף! דאָס איז געווען דער באַשלוס פון דער קאַמף־אָרגאַניזאַציע.

[52] זע ז. 80 — באַמ. 2, אינם קאַפּיטל „דער גירוש פון די וואַרשעווער אידן״.

אין דער נאָכט פון 18־טן אַפּריל האָט זיך אָנגעהויבן דער לעצטער אַקט אין דער טראַגעדיע פון וואַרשעווער געטאָ — דאָס האָט געזאָלט זיין אַ געבורטסטאָג־מתנה דעם „פירער" — די אי.ק.א. איז אַרויס אין קאַמף צו דער לעצטער שלאַכט. צוויי אָזייגער ביינאַכט האָבן די דייטשן אויסגעשטעלט אַרום די געטאָ־מויערן געדיכטע, דייטש־אוקראיניש־לעטיש פאַטרולן, יעדע 25 מעטער אַ פאָסטן. איינציקווייז, זאַלבע־צווייט, זאַלבעדריט, — האָבן די דייטשן אָנגעהויבן אַריינגיין אין די געביטן פון נישט־באַוואוינטן געטאָ, וועלנדיק איבערראַשן אָזוי־אַרום די קעמפער און די באַפעלקערונג. צוויי אָזייגער מיט 30 מינוט קומען אַן די ערשטע ראָפאָרטן פון אונזערע אַרויסגערוקטע אויסשפירערס וועגן דער קאָנצענטרירונג פון גרעסערע מיליטער־אָפּטיילונגען אינם געטאָ־גביט. 4 אָזייגער פאַרטאָג זיינען שוין אַלע אונזערע קאַמף־גרופּעס געווען אויף זייערע פאָזיציעס. זיי זיינען גרייט געווען אויפצונעמען וויי געהעריק דעם אַרייַנ־מאַרשירנדיקן שונא. 6 אָזייגער אינדערפרי זיינען אַריין אין געטאָ־גביט 2000 באַ־וואָפנטע ס.ס.־מענער, טאַנקען, קליינע שנעלשיסנדיקע האָרמאַטן, דריי שלעפּמאַשינען באַלאַדענע מיט אַמוניציע, און אַמבולאנסן. צוזאַמען מיט די אָפּטיילונגען פון „ס.ס.־וואָפן" באַווייזט זיך דער גאַנצער דייטשער „איבערזידלונגס" שטאַב. צו וועלכן עס געהערן אָפּיצערן פון ס.ס. און געסטאַפּאָ: מיכעלסאָן, האַנטקע, העפלע, מירעטשקאָ, באַרטעטשקאָ, בראַנד און מענדע (זע זייט 251, באמ. 14). אידן זיינען נישטאָ אויף דער אויבערפלאַך. אַלע זיינען אין אונטערערד־שוצערטער אָדער אין אַנדערע באַהעלטנישן; אויף דער אויבערפלאַך האַלט־וואַך נאָר די אי.ק.א. די קעמפער געפינען זיך אין די דריי שליסל־פונקטן פונם געטאָ, וועלכע שליסן אָפּ דעם אַריינגאַנג אין די הויפּט־גאַסן. דער ערשטער צוזאַמענשטויס קומט־פאָר אויף די נאַלעווקיס, וווּ צוויי פאַרבאַריקאַדירטע גרופּעס פאַרטיידיקן די גאַס. דער קאַמף ענדיקט זיך מיטן נצחון פון די קעמפער. די דייטשן טרעטן־אָפּ, איבערלאָזנדיק אַסך פאַרוואונדעטע.

גלייכצייטיק קומט פאָר ביים ווינקל מילע און זאַמענהאָף־גאַס די הויפּט־שלאַכט. די קעמפער — פאַרבאַריקאַדירטע אין אַלע פיר עקן גאַס — האָבן אַטאַקירט די דייטשע הויפּט־קאָלאָנע, וועלכע האָט אָנגעהויבן אַריינמאַרשירן אין געטאָ[53]. נאָך די ערשטע שאָסן פון אַ מאַשין־געווער און טרעפלעך־געשלייַדערטע גראַנאַטן אין די געדיכטע רייען פון די ס.ס.־מענער — וועט די גאַס ליידיק. מען זעט לחלוטין נישט די גרינע מונדירן. זיי האָבן זיך באַהאַלטן אין די קראָמען און טויערן פון די שכנות׳דיקע הייזער.

---

[53] די דייטשן זיינען אַריין אין געטאָ דורכן טויער געגנשע־זאַמענהאָף און זייער ריכטונג איז געווען צום מוראָנאָוו־פלאַץ. די באָואָפנטע גרופּעס פון דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע, וועלכע האָבן זיך געפונען ביים טויער, האָבן זיי געלאָזט אַריינגיין, נישט שפּעטעדיק אויף זייקיין שיסעריי; ערשט וועגן די דייטשן זיינען אָנגעקומען צום ווינקל פון די גאַסן זאַמענהאָף און מילע איז אויף זיי געפּעפּט געווארן אַ פייער. אויף זייער גאָנצן צוריקוועג זיינען די דייטשן באַשאָסן געווארן סיי דורך די דערמאָנטע גרופּעס און סיי דורך גרופּעס, וועלכע האָבן זיי אָפּגעצוימט דעם וועג. — זע אויך די דערקלערונגען צו דער געטאָ־מאָפּע, פונקט 15.

עס קומט פאָר אַן אויסטויש פון איינצלנע שאָסן. אין 15 מינוט אַרום פאָרן־אַריין דורכן „וואַך־טויער" טאַנקען. זיי פאָרן צו האַרט צו דער פאַזיציע פון אונזערע קעמפער. די רואיק און טרעפלעך געוואָרפענע צינדפלעשער טרעפן גלייך אין טאַנק. דער פלאַם צעפלאַקערט זיך אויסערגעווייגלעך גיך. עס הערט זיך אַן אויפרייס. די מאַשין איז שוין פאַראַליזירט. די באַזעצונג איז פאַרברענט געוואָרן לעבעדיקערהייט. די פאַרבליבענע צוויי קליינע טאַנקען טרעטן אָפּ תיכף, און נאָך זיי לויפן אין בהלה אַלע זיך־באַהאַלטנדיקע דייטשן. זיי ווערן באַגלייט מיט אַ האָגל גראַנאַטן און שאָסן. די דייטשן האָבן פאַרלוירן ביי 200 דערהרגעטע און פאַרוווּנדעטע. אונזערע פאַרלוסטן — 1 קעמפער.

מיט צוויי שעה שפעטער האָבן די דייטשן אויסגעשטעלט אויפן צווישן געטאָ־געביט קליינע האַרמאַטן און באַשיסן מיט זיי אונזערע פאָזיציעס. מיר טרעטן אָפּ. די דייטשן האָבן דעראָבערט אונזערע פאָזיציעס. פלוצלינג הויבן אָן פליען גראַנאַטן פון די אַנטקעגנאיבערדיקע פענסטער — זאַמענהאָף גאַס 29. דאָס האָט איינע פון אונזערע גרופּעס — וועלכע האָט ביז איצט נישט געשאָסן כדי נישט אַרויסצוגעבן איר פאָ־זיציע — אַטאַקירט די דייטשן צום צווייטן מאָל אויפן זעלבן אָרט. די דייטשן פאַרלירןווידער ביי 50 געהרגעטע. אונזער גרופּע טרעט אָפּ אָן אבדות. 5 אַזייגער נאָכמיטאָג זיינען שוין אינם געטאָ־געביט קיין דייטשן נישט געווען בנמצא. מען האָט זיי צוריק־געצויגן אין די נישט־באַוואוינטע געביטן.

אונזער נצחון איז געקומען אַדאַנק דעם, וואָס מיר האָבן געהאַנדלט אומדערוואַרט און שנעל, פון גוט־פאַרמאַסקירטע פאָזיציעס. דער צווייטער טאָג פון דער אַקציע הויבט זיך אָן מיט דער קאָנצענטרירונג פון גרעסערע ס.ס.־אָפּטיילונגען אין די צווישן געטאָ־געביטן און אויף דער אַרישער זייט. די מאַסע כוחות גייט אָבער פונ־דעסטוועגן נישט אַריין אין די באַוואוינטע געביטן. אָרום דריי אַזייגער נאָכמיטאָג קומט־צו צום טויער פונם בערשטער־געביט אַן אָפּטיילונג פון 300 ס.ס.־מענער. די אָפּטיילונג פאַרהאַלט זיך דאָרט נאָר איין מאָמענט, אָבער דאָס געניגט פאַר אונזערע קעמפער אייניצושאַלטן דעם עלעקטרישן קאָנטאַקט, און אונטער די פיס פון די ס.ס.־מענער רייסט־אויף אַ מינע. די דייטשן אַנטלויפן, איבערלאָזנדיק אויפן אָרט 80—100 געהרגעטע און פאַרוווּנדעטע. אין צוויי שעה אָרום קומען די דייטשן ווידער צו דעם געביט. זיי גייען איצט פאָרזיכטיק, אייניצקווייז, שלאַכט־גרייט. אונזערע קעמפער וואָרטן זיי אָפּ אויף זיערע פאָזיציעס. 30 דייטשן זיינען אַריין — אָבער אַרויס זיינען ב ל י ז 2. זיי זיינען אַטאַקירט געוואָרן מיט גראַנאַטן און מיט צינדפלעשער. ווער עס איז פון זיי נישט דערהרגעט געוואָרן דורך אַ גראַנאַט — איז פאַרברענט געוואָרן לעבעדיקערהייט. ערשט דאָן האָבן די דייטשן געבראַכט אַרטילעריע. זיי באַמבאַרדירן דעם הייזער־בלאָק פון פיר זייטן. אין דערזעלבער צייט קומען אַן צום בערשטער־געביט צוויי העכערע ס.ס.־אָפּיצערן, וועלכע פאָדערן אויף די קעמפער אַוועקצולייגן דאָס געווער

מיטן פאַרשלאָג איבערצורייסן די שלאָכט אויף 15 מינוט, — אין געגנפאַל, דראָען זיי, מיט באַמבאַרדירן דעם גאַנצן געביט. אָלס ענטפער האָבן געדינט עטלעכע שאָסן. פון דער אָנדער זייט בלאָק, פון פראַנצישקאָנער גאַס, מאַרשירט אַריין אַן ס.ס.־אָפּטיילונג,— זי האָט אָבער נישט ווייט מאַרשירט, עטלעכע ביקסן־זאַלפֿן האָבן זי צעשפּרייט. און ווידער זיינען נישטאָ קיין דייטשן אינם גאַנצן געביט.

דאָס איז געווען דער צווייטער, פּולער נצחון פון אונזערע קעמפּער. אינם געביט פון די טעבענס־און שולץ־וואַרשטאָטן האָט מען דעמזעלבן טאָג פראָקלאַמירט אַ פּריי־ווילקע וועריבירונג פאַר די אַרבעטס־לאָגערן. עס זיינען אָבער נישט געווען קיין בעלנים — קיינער האָט זיך נישט געמאָלדן. אָלע איינוואוינער פון יענעם געביט געפינען זיך — גלייך ווי אין צענטראַלן געטאָ — אין אונטערערדישע שוצערטער. די וואַרשטאַטן־דירעקציעס פאַרלענגערן יעדע עטלעכע שעה דעם טערמין פון פּריי־ווילקן אָפּפאָר, אָבער אויך דאָס העלפט נישט. נאָך דער דערקלערונג, אַז זיי וועלן זיין געצוואונגען אָנצוווונדן דיזעלבע מעטאָדן, וואָס אין צענטראַלן געטאָ, הויבן־אָן די קאַמף־גרופּעס, וועלכע זיינען אינקוואַרטירט אין יענעם געביט, צו אָטאַקירן מיט גראַנאַטן און באָמבעס די נאָענטע ס.ס.־אָפּטיילונגען אויף דער אַרישער זייט. עס פאַלן 40 געהרגעטע און פאַרוווּנדעטע דייטשן. די קאַמף־גרופּעס אָטאַקירן אויך די אָפּטיי־לונגען, וועלכע איילן אין דער ריכטונג פון צענטראַלן געטאָ, דורך די גאַסן נאָוואָליפּיע און סמאָטשע (זע באַריכט פון ש. גראָיעק און באַמערקונגען, זייטן 264 און וווייטער).

אויפן באָפּעל פונם פּאָליציי־פירער גלאָבאָצניק[54] — וועלכער איז ספּעציעל געבראַכט געוואָרן פון לובלין קיין וואַרשע צו דער אַקציע — האָבן די דייטשן אויפן צווייטן טאָג אָנגעהויבן אונטערצינדן דעם געטאָ. אין דער ערשטער ריי האָט מען געברענט די הייזער און הייזער־בלאָקן, אין וועלכע זיי האָבן זיך אָנגעשטויסן אויף אַ ווידערשטאַנד: נאָלעווסקיס 33—35—37, מילע גאַס 28, 19, זאַמענהאָף־גאַס — 28, דער גאַנצער בערשטער־בלאָק — דאָס איז געווען די ערשטע גרויסע שרפה. אָלס תשובה

---

[54] אַן עסטרייכישער נאַצי, וועלכער איז נאָך אין דער צייט פון דער רעפובליק געזעסן אין טורמע פאַר וואַרפן באָמבעס אויף אידישע געשעפטן. וועג עסטרייך איז פאַרנומען געוואָרן דורך היטלערן, איז ער אַ געוויסע צייט געווען גאַוֹ־לייטער אין ווין, אָבער אין אַ גאָר קורצער צייט איז ער נעלם געוואָרן ווייל זיינע „מעשים טובים" האָבן שוין, ווייזט אויס, אַריבערגעכאַפּט די מאָס. אין סוף 1939, וועג עס איז אָקטויעל געוואָרן דער נאַצישער טיוווילאַניש־וויילדער פּלאַן וועגן דער שאַפונג פון אַ אידישן רעזערוואָט אין לובלין, איז ער אַהין געשיקט געוואָרן. ער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין אכזריות באַלד ווי עס האָבן אָנגעהויבן אָנקומען אַהין די אידן־טראַנספּאָרטן פון פאַרשידענע לענדער. ער איז געוואָרן די גרויל־שרעק פון אָלע קאָנצענ־טראַציע־לאָגערן אין לובלינער געגנט. געווען באַסטייליקט אין די מערדעריייען אין מאַידאַנעק, אין פּאָניאַטאָווא און אויך אין די פאַרניכטונגס־אָקציעס אין אַנדערע לאָגערן. די קאָמיסיע פון דער ראַטן־רעגירונג, וועלכע האָט געפאָרשט די מערדעריייען אין מאַידאַנעק און לובלין, האָט פעסטגעשטעלט, אַז גלאָבאָצניק איז דער הויפּט־פאַראַנטוואַרטלעכער פאַר די אָלע גרויליקייטן. בשעת דער דערַאָבערונג פון עסטרייך, איז ער אַריינגעפאָלן אין די הענט פון די פאַרבינדעטע אַרמייען און ער האָט אַליין געמאַכט אַ סוף צו זיין טמאדיק לעבן.

אויף דער פאַרברענונג פון געטאָ צינדן אונטער די קעמפער אַלע מאַגאַזינען פון „וועט־ערפאַסונג״[55] און דעם וואַרשטאַטן־לאַגער — זייער וועט באַטרעפט עטלעכע צענדליק מיליאָן זלאָטעס. די אַקציע דויערט ווייטער. די דייטשן זוכן די שוצערטער. דאָס קומט זיי אָן לייכטער, ווייל צוליב דער שטאַרקער היץ גייען די מענטשן אויף ביינאַכט אַרויס אינדרויסן. די איבערגעלאָזטע שפורן ווייזן־אָן דעם וועג צום די שוץ־ערטער. די דייטשן נוצן שטאַרק אויס די הילף פון אונטערהערונגס־אַפּאַראַטן און פון יאַגד־הינט.

אינצווישן גייען־איבער די קעמפער פון אַטאַקיר־טאַקטיק צו פאַרטיידיקונגס־טאַקטיק. זיי ווילן ווי־וויייט־עס־וועט זיך לאָזן ראַטעווען די מענטשן אין די שוצערטער. עס קומט פאָר אָן איבערגרופירונג פון די כוחות. צו אַסך שוצערטער ווערן צוגעטיילט קאַמף־גרופּעס. אויפן 6־טן טאָג פון דער אַקציע האָבן זיך אָנגעהויבן די פאַרטיי־דיקונגס־קאַמפן אין די געביטן פון די טעבענס־און שוליץ־וואַרשטאַטן[56]. די קעמפער האָבן זיך פאַרפעסטיקט אין די הייזער אוּן אויף די בוידימער — נישט צולאָזנדיק די דייטשן צו די שוצערטער. יעדן טאָג האָבן די קעמפער ערגעץ־אַנדערש געשיצט די באַפעלקערונג אין די שוצערטער. באַזונדערס שאַרפע קאַמפן זיינען פאָרגעקומען אויף נאָוואָליפקי 41, לעשנע 78, 76, 74, נאָוואָליפיע 67, 69. די קאַמף־גרופּעס האָבן וויייטער געפירט נישט בלויז אַ פאַרטיידיקונגס־אַקציע, נאָר אויך אַן אָטאַקיר־אַקציע. ווייפל מאָל די דייטשן האָבן געפרווט אַריינרייסן זיך אין געטאָ, האָבן זיי עמוזט אָפּטרעטן צוריק — וועראַדיק אַרויסגעשטויסן דורך די העלדישע פאַרטיידיקער. די דייטשן האָבן ווידער איבערגעלאָזט אויפן שלאַכטפעלד הונדערטער הרוגים. שעמענדיק זיך מיט זייערע אָפּטע מפלות, האָבן זיי אַרויסגעלאָזט אַ קלאַנג, אַז מיט דער פאַרטיידיקונג פון געטאָ פירן־אָן דייטשע דערזאַטירן[57]. דער געטאָ האָט אָבער געמוזט אינגענומען ווערן. זיי האָבן דאָן געבראַכט אַרטילעריע, איינגעשטעלט שוועריע באַטעריעס אויפן קראַשינסקי־פלאַץ, אויפן מוראַנאָווער פלאַץ, אויף די גאַסן

[55] דער נאַציאָנער אָמט, וואָס האָט קאָנצענטרירט דאָס ערויבטע אידישע פאַרמעגן.

[56] דאָ רעדט זיך וועגן די פאַרטיידיקונגס־קאַמפן, נאָכדעם ווי די דייטשן האָבן אָנגעהויבן מיט גוואָלט ליקווידירן דעם געביט. דער קאַמף קעגן די דייטשן האָט זיך אָנגעהויבן פריער, ווי עס ווערט דערציילט אינם באַריכט פון ש. גראָיעק זייטן 264 און וויטער, נאָר די דייטשן האָבן במשך עטלעכע טעג נישט רעאַגירט, אין דער האָפנונג, אַז די אידן וועלן פרייוויליק גיין צו דער אַרויסשיקונג.

[57] די נאַציס האָבן געפרווט פאַרשפרייטן דידאַזיקע פאַלשע קלאַנגען אויך אין נייטראַלע לענדער, ווי עס ווערט דערציילט אין די אַריינפיר־קאַפּיטלען, זייט 46. אין די באַריכטן צו זייערע עכערע מאַכט־אינסטאַנצן פלעגן די דייטשן שרייבן, אַז פאַליאַקן באַטייליקן זיך אין דעם געטאָ־אויפשטאַנד — ווי עס איז קלאָר געווארן אינם נירנבערגער נאַצי־פראָצעס. קען זיין, אַז אין אַ געוויסער מאָס זיינען די דייטשן און אויך אָנדערע פאַרפירט געווארן דורכדעם, וואָס אַסך אידישע קעמפער זיינען געווען מאַסקירט אַלס פאַליאַקן און אפילו אין געטאָ זיינען זיי, צוליב סטראַטעגישע טעמים, מאַנכמאָל דערשינען אַלס פוילישע אונטערערדלער. בעת די קאַמפן זיינען געווייסע קעמפער, — וועגן דעם זע די אזכרה־רשימה פאַר מרים שיפמאַן און די שילדערונג וויטער — אויך געווען אָנגעטון אין דייטשע מיליטער־אוניפאָרמען.

שוויענטאָיערסקע און באָניפראַטן. און עס האָט זיך אָנגעהויבן אַן אמתע בּאַלאַ־
גערונג פונם געטאָ. די פּייער־וואַרפער האָבן געזייט טויט צווישן דער באַפעלקע־
רונג. איבערן געטאָ זיינען אַרומגעפלויגן אַעראָפּלאַנען און געוואָרפן אויפּרייס־
באָמבעס און צינד־באָמבעס. דער גאַנצער קוואַרטאַל, וועלכער איז אונטערגעצונדן
געוואָרן פון אַלע זייטן, איז געשטאַנען אין פלאַמען; טויזנטער מענטשן זיינען אַזוי
אומגעקומען. פאַרצווייפלטע אידן זיינען פון די העכסטע הייזער־שטאָקן אַרונטער־
געשפרונגען אויפן גאַסן־ברוק. וואר ס׳איז נאָך אַזאַ שפרונג געבליבן לעבן, איז
געפאַלן פון אַ דייטשער קויל. די קאַמף־גרופּעס, וואָס די צעבושעוועטע פלאַמען האָבן
זיי אַרויסגעטריבן פון זייערע פאָזיציעס, האָבן געמוזט ענדערן די קאַמף־טאַקטיק. זיי
האָבן אַרגאַניזירט אַ פאַרטיזאַנער־קאַמף צווישן די חורבות, וואו זיי האָבן געלויערט
איף דייטשע אָפּטיילונגען. די קאַמפן זיינען פאָרגעקומען אָן איבערייס בייטאָג און
ביינאַכט. די דייטשן האָבן געמוזט דערוואָרן יעדע גאַס באַזונדער, יעדעס הויז
באַזונדער. די לאַגע איז אַבער געוואָרן וואָס־וויייטער אַלץ אומדערטרעגלעכער. קיין
קרבנות צווישן די קעמפער זיינען כמעט נישט געווען. עס איז אַבער נישט געווען
קיין מקום־מקלט פאַר די אויסגעמאַטערטע פּונם אומאויפהערלעכן קאַמף, וואָרום
דער גאַנצער געטאָ האָט געברענט. אונטערן אייגפלוס פון דער שרפה־היץ איז דער
גאַסן־אַספאַלט פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ פליסיקער סמאָלע־מאַסע. עס זיינען
פאַרברענט געוואָרן די שפּייז־רעזערוון. די מיט־מי אויסגעגראָבענע ברונימער זיינען
פאַרשאָטן געוואָרן דורך די ברוכשטיקער פון די איינפאַלנדיקע הייזער, אַבער
דאָס ערגסטע איז געווען וואָס עס האָבן זיך אויסגעשעפט די אַמוניציע־רעזערוון. די
קעמפער האָבן זיך איצט געשאָרט דורך די גאַסן אין קליינע גרופּעס, אָנגעטון אין
דייטשע העלמען און מונדירן; די פּיס זיינען ביי זיי געווען אייגעהילט אין שמאָטעס
כדי צו פאַרטויבן דעם אָפּקלאַנג פון די טריט. זיי האָבן אַטאַקירט די דורכמאַר־
שירנדיקע דייטשן, וועלכע האָבן זיך באַווייזן וואָס אַמאָל זעלטענער. אָנשטאָט
דייטשע זעלנער, האָבן דאָך געקעמפט די פלאַמען, די אַעראָפּלאַנען און די אַרטילעריע,
אויסגעשטעלטע אויף יענער זייט געטאָ־מויערן.

נאָך אַ גרינטלעכער באַטראַכטונג פון דער לאַגע, האָט דער קאַמאַנדיר־
שטאָב פון דער קאַמף־אַרגאַניזאַציע באַשלאָסן אַרויסצושיקן פאַרשטייער אין דעם
אַרישן קוואַרטאַל אַריין, מיטן צוועק אָנצוביגדן אַ קאָנטאַקט מיט דעם דאָרט
פאַראַנענעם פאַרשטייער פון דער אי. ק. א. — אַ טאָג ערב דער אַקציע איז אַהין
אַרויסגעשיקט געוואָרן יצחק צוקערמאַן אָנשטאָט אריה ווילנער, וועלכער
איז געכאַפּט געוואָרן דורך די דייטשן אַבער עס איז אים געלונגען צו אָנטלויפן פון
דער „פאַוויאַק״־טורמע און ער האָט געמוזט זיך אומקערן אין געטאָ[58]. מיט אייגענע

[58] אין פעברואַר 1943 איז ער אַריינגעפאַלן, צוליב אַ מסירה, אין די הענט פון דער געסטאַפּאָ און זיי האָבן אים שווער געפּיניקט, האָפּנדיק אַרויסצובאַקומען פון אים וויכטיקע ידיעות. — מער פרטים — זע אזכרה־קאַפּיטל.

כוחות האָבן מיר אַרגאַניזירט אַ רעטונגס־אַקציע. דער שליח פון געטאָ, שמחה ראָטהייזער (זע זיין טאָגבוך), איז אין דער נאַכט פון 8־טן מאַי צוריקגעקומען אין געטאָ כדי אַרויסצוראַטעווען פון דאָרט מענטשן, — עס איז שוין אָבער געווען צו שפעט[59]. מיט דער הילף פון ספעציעלע הער־אַפּאַראַטן און פון פאָליציי־הינט זיינען די דייטשן צוגעטרעטן צו אַנטדעקן די אונטערערדישע אידישע שוצערטער. דעם 8־טן מאַי האָבן די דייטשן אַרומגערינגלט דעם הויפּט־בונקער פון דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע און אָפּגעשלאָסן אַלע זיינע פינף איינגאַנגען. צוליב דער האָפענונגסלאָזער לאַגע און כדי נישט אַריינצופאַלן לעבעדיקערהייט אין די דייטשע הענט, האָט אריה ווילנער אויפגעפאָדערט די קעמפער צו באַגיין זעלבסטמאָרד. דער ערשטער האָט לוטעק (לייב) ראָטבלאָט דערשאָסן פריער זיין מוטער און דערנאָך — זיך. אין דעם בונקער האָט געפונען דעם טויט די מערהייט מיטגלידער פון דער קאַמף־אָרגאַניזאַציע מיט איר קאַמאַנדאַנט מרדכי אַניעלעוויטש אינדערשפּיץ[60].

[59] מער פרטים וועגן אָט דער שליחות און אויך וועגן אַנדערע שליחותן — זע זיין טאָגבוך און די באַמערקונגען זייטן 285—278. וועגן קאַפּיטל פון אָרויספירן די לעצטפאַרבליבענע קעמפער אויף דער אַרישער זייט דורך די קאַנאַליזאַציע־רערן, — זע אויך ז. 244, באַמ. 5 צום באַריכט פון „בונד" און ז. 270, באַמ. 13 צום טאָגבוך פון ש. גראָיסמאַן.

[60] נישט אַלע זיינען באַגאַנגען זעלבסטמאָרד, אַ טייל פון זיי — אויך מרדכי אַניעלעוויטש — זיינען דערשטיקט געוואָרן און אומגעקומען דורך די גאַז־באַמבעס און האַנט־גראַנאַטן, וואָס די דייטשן האָבן אַריינגעוואָרפן. עס איז אַ טעות, אַז דאָרטן זיינען געפאַלן די מערהייט מיטגלידער פון דער קאַמף־אָרגאַניזאַציע. אין בונקער האָבן זיך דאַן געפונען נאָר אָרום הונדערט מיטגלידער פון דער קאַמף־אָרגאַניזאַציע און אַ צוויי הונדערט אידן פון דער ציוויל־לער באַפעלקערונג. די דייטשן האָבן פאַר דעם אַדורכגעבראָכן אַן עפנונג פון־אויבן איבער דעם בונקער און אַריינגעלייגט אַהין אַן אויפרייס־מינע. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ שלאַכט, וועלכע האָט געדויערט איבער צוויי שעה. וועגן עס איז דערנאָך אַריין דער ערשטער דייטש — איז ער דערשאָסן געוואָרן. די איבעריקע זיינען נישט אַריין נאָר זיי האָבן, ווי געזאָגט, אַריינגעוואָרפן גאַז־באַמבעס און האַנט־גראַנאַטן.

צווישן די, וועלכע זיינען דאָמאָלסט אומגעקומען, זיינען אויך געווען: אריה ווילנער, בערל ברוידע, לייב ראָטבלאָט, מירא פוכרער, רבקה פאָסאָמאָניק, פראַנקא בערמאַן, סעווע נולמאַן, נאַשקע צוקער, ישעיה שפּאָנצער, אהרן האָלזבאַנד, מלך בלאָנס, סאַלקא קאָמיען, שמואל סאָבאָל, רחל זילבערבערג (סאַרענקא), שולמית שושקאָווסקא, מאַניע שטענגעל און נאָך (אַלע — לפ״ג).

אינאַוונט איז אָנגעקומען אויפן אָרט אַ גרופּע קעמפער, — מאַרעק עדעלמאַן, צביה לובעטקין, חיים פרימער (איצטער אין ארץ־ישראל), מרדכי (מערדעק) גראָוואָס און ישראל קאָנאָל (לפ״ג), — אַרויסצונעמען פון דאָרטן די 14 לעבנסגעבליבענע קעמפער, צווישן וועלכע עס זיינען אויך געווען: טאָסיאַ אַלטמאַן (לפ״ג), יהודה וועניגראָווער (לפ״ג), מנחם ביגלמאַן (לפ״ג), פנינה זאָנדמאַן און תמר. (פנינה, — אַ געבוירענע אין וואַרשע, אין אַ האַרעפאַשנער משפחה, האָט געענדיקט אַ מיטלשול און געווען אַ חברטע פון „השומר הצעיר", — איז אומגעקומען צוויי טעג שפּעטער, ווען די לעצט פאַרבליבענע קעמפער זיינען אַרויס אויף דער אַריישער זייט דורך די קאַנאַליזאַציע־רערן, זי איז דאָן אַלט געווען 19 יאָר; תמר איז אומגעקומען אין די פאַרטיזאַנער־קאַמפן אין די ווישקאָווער וועלדער. איינצל־הייטן — זע ז. 188, באַמ. 3). דידאָזיקע 14 קעמפער זיינען אַריבערגעפירט געוואָרן אינם בונקער אויף פראַנציסקאַנער גאַס 22, דאָרט זיינען געווען קאָנצענטרירט נאָך עטלעכע צענדליק קעמפער,

מיר האָבן אַרויסגעראַטעוועט פון געטאָ אַרום 80 מענטשן, אָבער דער גרעסטער טייל זייערער איז שפּעטער אומגעקומען אין דעם אַרישן קוואַרטאַל אוּן אין די וועלדער[61]. די קאַמף־גרופּעס פון יוסף פּאַרבער אוּן פון זכריה ארטשטיין (השומר הצעיר און „דרור"), וואָס אונז איז נישט געלונגען צו קומען מיט זיי אין פּאַרבינדונג, האָבן נאָך געקעמפט אין געטאָ במשך לאַנגע וואָכן. דערנאָך איז פּאַרשוואונדן יעדער שפּור פון זיי[62]. נאָך דער העלדישער פּאַרטיידיקונג פון וואַרשעווער געטאָ זיינען געקומען די ליקווידאַציע אוּן די פּאַרטיידיקונג פון די געטאָס אין טשענסטאָכאָוו, בעגדין, ביאַליסטאָק אוּן אין אַנדערע שטעט[63].

דער סאַמע פּאַרביסנסטער אוּן העלדישסטער קאַמף איז געווען דער קאַמף פון דער ביאַליסטאָקער אי. ק. א. דאַנק דער הילף פונם וויצע־פּרעזעס פון ביאַליסטאָקער „אידנראַט", בארא"ש (אפּרים, לפ"ג), וועלכער האָט געשטעלט אין רשות פּוּן דער אי. ק. א. פּיראָטעכניקער אוּן זיי צוגעשטעלט רוימאַטעריאַלן, — האָט מען אין געטאָ גופא אויסגעאַרבעט גראַנאַטן אוּן זויערשטאָפן, וואָס זיינען נויטיק געווען צום קאַמף. אינדערשפּיץ פון די קעמפּנדיקע אָפּטיילונגען פון דער אי. ק. א. איז געשטאַנען מרדכי טענענבוים. דער ערשטער צוזאַמענשטויס איז פּאַרגעקומען אויף דער פּאַבריטשנע גאַס. די שאַרפּסטע שלאַכטן זיינען אָפּגעהאַלטן געוואָרן אויף דער ביאַלאָסטאָטשאַנסקע־גאַס, וואו עס האָט אָפּערירט אַ אידישער מאַשינגעוועהר. די דייטשן האָבן אַזוי ווי אין וואַרשע אויך אין ביאַליסטאָק זיך באַנוצט מיט פּאַנצער־געוועהר און מיט פעלד־אַרטילעריע. די פּאַרביסענע קאַמפן האָבן געדויערט אַכט טעג. די אַקטן פון באַוואָפנטן וויידערשטאַנד מצד די אידן האָבן נישט אויפגעהערט אַ לענגערע צייט, — זיי האָבן געדויערט איבער אַ חודש. די אידן האָבן אין ביאַליסטאָק דערהרגעט און שווער פּאַרוואונדעט עטלעכע הונדערט דייטשן און אוקראינער. זיי האָבן געקעמפט מיט אויסערגעווייניקע־ער פּאַרצווייפֿלונג דערוועקנדיק באוואונדערונג ביי דער באַפעלקערונג פון דער גאַנצער שטאָט אוּן פון קרייז.

און אין דערזעלבער נאַכט זיינען זיי אַריין אין די קאַנאַליזאַציע רערן, כדי אַרויסצוקומען אויף דער אַרישער זייט (זע זייט 280, באַמערקונג 13).

[61] הויפּטזאַכלעך אין וויישקאָווער געגנט, פון ביידע זייטן בוג. זע זייט 187, באַמ. 3.

[62] מען דאַרף צוגעבן, אַז אויך יצחק בלוישטיינס גרופּע („דרור") איז פּאַרבליבן אין געטאָ־געביט; עס זיינען אויך פּאַרבליבן דער פּאַרוואונדעטער חנוך גוטמאַן מיט זיין חברטע פייטשע (צפורה) ראבאו, וועלכע האָט נישט געוואָלט אים פּאַרלאָזן. נאָך אין דער צייט פון די קאַמפן האָבן די דריי אויבן־דערמאַנטע גרופּעס פון יוסף פּאַרבער, יצחק בלוישטיין און זכריהו ארטשטיין זיך פּאַראייניקט און האָבן געקעמפט צוזאַמען אויפן פראַנט־אָפּשניט פון ווינקל געגנט־נאַלעווקי ביז נאַלעווקי 37. מער פּרטים וועגן די פּאַרבליבענע קעמפּער אין די געטאָ־חורבות נאָכן 10־טן מאי 1943, זע זייט 32, באַמ. 7.

[63] נאָכן אויפשטאַנד פון וואַרשעווער געטאָ איז דער קאַמאַנדיר־שטאַב פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע באַשטימט געוואָרן אין פּאָלגנדיקן צוזאַמענשטעל: יצחק צוקערמאַן — קאַמענדאַנט, צביה לובעטקין און מאַרעק עדעלמאַן.

די דייטשן האָבן — אַזוי ווי אין ווּאַרשע — אונטערגעצונדן אויך דעם ביאַליסטאָקער געטאָ פון אַלע זייטן כדי צו דערשטיקן דעם קאַמף־גייסט פון אונזערע קעמפער. דער געטאָ האָט אָפּגעברענט ביזן גרונט.

דער גאַנצער באַן־וועג צווישן ביאַליסטאָק אוּן מאַלקיניאַ אוּן טרעבלינקע איז געווען פאַרלייגט מיט די טויטע קערפערס פון די אַנטלאָפענע, וועלכע זיינען אַרויסגעשפרונגען פון די צוגן. פון די ווּאַגאַן־דעכער האָבן אוקראַינער אַן־אויפהער געשאָסן פון מאַשינגעווערן אויף די אַנטלויפנדיקע. בלויז געציילטע יחידים איז געלונגען צו אַנטרינען אוּן זיך אויסבאַהאַלטן אין די דערפער אוּן וועלדער[64].

מיט גאָלדענע אותיות וועט פאַרשריבן ווערן אין דער כראָניק פונם אידישן ווידערשטאַנד ווי אידישע פאראוירטיילטע האָבן חרוב־געמאַכט צוויי גרויסע טויט־לאָגערן, די אויסראָטונגס־ערטער אין טרעבלינקע אוּן סאָביבאָר. דעם קאַמף אין טרעבלינקע באַשרייבט זיינער אַן אַנטיילנעמער אינם אויטענטישן רעפאָרטאַזש — „אַ יאָר אין טרעבלינקע", וועלכן מיר שיקן מיט[65]. דער קאַמף אין סאָביבאָר, נעבן

---

[64] א נאָכט פאַרן אויפשטאַנד, וועלכער האָט זיך אָנגעהויבן דעם 17־טן אויגוסט 1943, האָבן די דייטשן אַרויסגעגעבן א באַפעל, אַז אַלע אידן — און דאַמאָלסט זיינען נאָך געווען אין ביאַליסטאָקער געטאָ אָרום פערציק טויזנט אידן — זאָלן זיך קאָנצענטרירן אויף יוּדאָוויעצקע גאַס. דער תירוץ איז געווען, אַז מען דאָרף זיי אַריבערפירן קיין לובלין. די אידישע קאַמף־אָרגאַניזאַציע האָט אויפגעפאָדערט די אידן נישט צוצושטעלן זיך אויפן באַשטימטן פלאַץ. דער פלאַן איז געווען — אַדורכברעכן די געטאָ־מויערן און אַרויספירן וואָס מער אידן אין די וועלדער אוּן דאָרטן זיך אויסבאַהאַלטן. נישט מער ווי דרייסיק פראָצענט פון דער אידישער באַפעלקערונג האָבן געפאָלגט די אַנווייזונגען פון דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע נישט צוצושטעלן זיך צום קאָנצענטרירן־פלאַץ אוּן זיי האָבן זיך אויסבאַהאַלטן. 70 פראָצענט האָבן, נישט געקוקט אויף דער ווּאָרנונג, זיך צוגעשטעלט צום זאַמל־פונקט. צום געטאָ־קאַמף האָבן זיך געשטעלט נאָר די קעמפער פון דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע און וויניק סתם־אידן. אויך עטלעכע פון דער אידישער פאָליציי האָבן זיך געשטעלט צום געטאָ־קאַמף. אויך עטלעכע שלאָכט איז פאָרגעקומען אינם ערשטן טאָג פון אויפשטאַנד, פון 9 ביז 2 מיטאָגצייט. דעמזעלבן טאָג האָט מען אַרויסגענומען אַלע אידן פון געטאָ אוּן עס זיינען פאַרבליבן נאָר די קעמפער, וועלכע האָבן דערנאָך געפירט אַ פאַרטיזאַנישן קריג במשך זעקס וואָכן. כמעט אַלע קעמפער זיינען געפאַלן. אין קאַמאַנדיר־שטאָב פון דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע זיינען געווען בעתן אויפשטאַנד: מרדכי טענענבוים (לפ״ג) — „דרור"; דניאל מאַשקאָוויטש — קאָמוניסטן (איז באַגאַנגן זעלבסטמאָרד נאָך דער אונטערדריקונג פונם אויפשטאַנד, אין סעפטעמבער 1943); פליישער — רעוויזיאָניסטן, ירחמיאל קוסטין — „בונד" (ביידע לעבן נישט; קוסטין — דער מאַן פון דער פאָפּולערער בונדישער טוערין אין ווילנע רבקה אָנטמאַן); איין חבר פון „הנוער הציוני" און חיהקע גראָסמאַן — „השומר הצעיר" (זע באַמערקונג 4 פריער). וועגן קאַמף אוּן אומקום פון די ביאַליסטאָקער אידן איז אין פאַרלאָג פון דער צענטראַלער אידישער היסטאָרישער קאָמיסיע אין פוילן דערשינען א בראָשור פון ד״ר שמעון דאָטנער (פויליש, לאָדזש 1946, 48 זייטן).

[65] דאָ וועט נעמיינט די ענוויע אוּן אויפטרייסלענדיקע באַשרייבונג פון יאָנקל (יעקב) ווירניק, וועלכע איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אין אָנהויב 1944 אין ווּאַרשע אַלס באָזונדערע בראָשור (אין פויליש) דורך דער קאָאָרדינאַציע־קאָמיסיע אוּן א קאָפּיע איז אַריבערגעשיקט געוואָרן קיין לאָנדאָן. די בראָשור איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין דער ארץ־ישראלדיקער אוּן אויסלענדישער אידישער פּרעסע. יעקב ווירניק א געבוירענער אין בריסקער קרייז, איז אין דער יוגנט, אין 1904, געווען א מיטגליד פּין בונדיסטישער זעלבסטשוץ, שפּעטער האָט

כעלם אין לובלינער געגנט, האָט געהאַט פאַלגנדיקן פאַרלויף[66]: דער רעשט פון די אידישע פאַראורטיילטע, וועלכע האָבן זיך געפונען אין יענעם טויט־לאַגער אין אַ צאָל קרוב צו 600, האָט זיך אַרגאַניזירט אין קאַמפס־פינפטלעך, און אין אַ פונקטן בעשטימטן טערמין זיינען זיי צוגעטרעטן צו דער קאַמף־אַקציע. דעם 14־טן אָקטאָבער 1943 האָבן די אידן אויסגעהרגעט ביז־איינעם די גאַנצע דייטש־אוקראַיניש מאַנשאַפט, זיי האָבן פאַרברענט דעם קרעמאַטאָריום, די גאַז־קאַמערן, די קליידונגס־און וואויונונגס־באַראַקן, זיי האָבן איבערגעריסן די פאַרצוימונגס־דראָטן אוך. זיינען זיך צעלאָפן אין די אַרומיקע וועלדער. אַדורכגייענדיק דעם פאַרמינירטן געביט, בייַ די פאַרצוימונגס־דראָטן, זיינען אומגעקומען אַ צוויי הונדערט מענטשן. אויפן צווייטן טאָג, בעת דער זוכונגס־יאָגד האָבן די דייטשן געכאַפט אַ 60 אידן, וועלכע זיי האָבן דערשאָסן אויפן אָרט. די איבריקע האָבן זיך באַהאַלטן אין די אַרומיקע וועלדער און דערפער.

מיט דער הילף פון דער וואַרשעווער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע האָבן די קאַמף־אַרגאַניזאַציעס אין טשענסטאָכאָוו — אין קאַמף דאַרט האָט זיך אויסגעצייכנט מאַרעק (מאָטל) פאָלמאַן (לפ״ג), — בענדין און טראַוניקי, געשטעלט אַן אַקטיוון ווידערשטאַנד די דייטשן בעת די ליקווידאַציע־טעג אין דידאַזיקע ישובים, קעמפנדיק ביז דער לעצטער קויל.

דער הייפל אי. ק. אַ .־מיטגלידער פון טשענסטאָכאָוו, וואָס זיי איז געלונגען צו ראַטעוונען זיך — געפינט זיך אין וועלדער. טראָץ די שוועירסטע באַדינגונגען, אין וועלכע מיר לעבן, און טראָץ די פילע קרבנות, מיט וועלכע מיר צאָלן, אַלס קאָנספיראַטיוון טוער און אַלס אידן — פירט ווייטער די אידישע קאַמף־אַרגאַניזאַציע איר טעטיקייט, צוגרייטנדיק די יוגנט אין די פאַרבליבענע אידישע ישובים צו האָפנונגסלאָזע קאַמפן, וועלכע וועלן נאָך זיכער פאַרקומען.

ער געאַרבעט אַלס בעל־מלאכה — אַ טישלער — אין וואַרשע און נישט אַנטיילגענומען אין געזעלשאַפטלעכן לעבן. בעת דעם גירוש־וואַרשע, אין יולי־אויגוסט 1942, איז ער אַוועקגעפירט געוואָרן קיין טרעבלינקע, אַלטזייענדיק שוין קרוב צו 60 יאָר. ער האָט פאַרבראַכט אין טויט־לאַגער אַרום אַ יאָר צייט און נאָר ווייל ער איז געווען אַן אויסערסט־באַאַבטער בעל־מלאכה, האָבן אים די דייטשן גלאָזט לעבן. ער איז געווען איינער פון די אַרגאַניזאַטאָרן פונם טרעב־לינקער אויפשטאַנד (דעם 2־טן אויגוסט 1943). עס איז אים געלונגען צו אַנטלויפן. צווישן די געראַטעוועטע. לעבט אין פוילן. אין נאָוועמבער 1945 איז פאַרגעקומען אויפן שטח פון דעם געווען טויט־לאַגער אַ לאָקאַלע וויזיט פון געריכטס־פאַרשטייער. די שריפטשטעלערין רחל אויערבאַך האָט זיך אויך דערין באַטייליקט און שפעטער פאַרעפנטלעכט אַן אויספירלעכן רעפאַרטאַזש. „אויף די פעלדער פון טרעבלינקע״ (לאָדזש, 1947, צענטראַלע אידישע היסטאָרישע קאַמיסיע).

[66] וועגן דעם לאַגער אין סאָביבאָר זע באַמערקונג 8 אין דער מאַפע פון די פאַרניכטונגס־לאַגערן אין פוילן.

אויפרוף פון דער אידישער קאמף ארגאניזאציע צו דער פוילישער באפעלקערונג

דער אויפרוף איז פֿאַרעפֿנטלעכט געוואָרן עטלעכע טעג נאָכן אויסברוך פון גרעסטֿן־אויפשטאַנד, דעם 23־טן אַפּריל 1943; די אידישע קאַמף־אַרגאַניזאַציע האָט אין אים זיך געוועדעט צו די פּאָליאַקן, וואָס אויף דער אַרישער זייט ווּאַרשע. דער אויפרוף איז געדרוקט געוואָרן אויף דער אַרישער זייט פון ווּאַרשע, אין זשאָלי־בּאָש.

פּאָליאַקן, בירגער, פרייהייט־סאָלדאַטן!

אונטערן רויש פון האַרמאַטן, מיט וועלכע די דייטשע אַרמיי באַמבאַרדירט אונזערע הייזער, אונזערע וואוינונגען, אונזערע מוטערס, פרויען און קינדער, ביים געקנאַל פון די מאַשינגעוועהרן, וועלכע מיר דערלאַנגען אין קאַמף מיט די זשאנדארמען און ס.ס.־מענער;

פונצווישן דעם רויך פון די שרפות־פלאמען און אין דעם בלוט־שטראָם פון דעם געמאַרדעטן ווּאַרשעווער געטאָ, שיקן מיר — די פאַרמאַכטע אין געטאָ — אַ ברי־דערלעכן און האַרציקן גרוס צו אייך. מיר ווייסן, אַז מיט האַרצווייטאָג און מיטגעפיל־טערן, מיט אַנטציקונג און מיט ציטער פאַרן רעזולטאַט פון דעם קאַמף קוקט איר זיך צו צו דער שלאַכט, וועלכע מיר פירן שוין עטלעכע טעג געגן דעם גרויזאַמען אָקופאַנט.

איר זעט אָבער אויך, אז יעדער שוועל אין געטאָ, איז געווען — און וועט אויך ווייטער זיין — אַ פעסטונג; אַז מיר קענען אפשר אַלע אומקומען אין דעמדאָזיקן געראַנגל, אָבער אונטערגעבן זיך וועלן מיר נישט; אַז גלייך ווי איר, שטרעבן אויך מיר נקמה צו נעמען און באַשטראָפן דעם געמיינזאַמען שונא פאַר אַלע פאַרברעכנס.

עס פירט זיך אַ קאַמף פאַר אונזער און אייער פרייהייט, פאַר אייערער און אונ־זערער מענטשלעכער, סאָציאַלער און נאַציאָנאַלער ערע און ווירדע!

מיר וועלן נקמה־נעמען פאַר די פאַרברעכנס פון אָשוויענטשים, טרעבלינקע, בעלזשעץ, מאַידאַנעק!

זאָל לעבן די בלוטיקע געווער־ברודערשאַפט פון קעמפענדיקן פוילן!

זאָל לעבן די פרייהייט!

אַ טויט די רוצחים און תליינים!

זאָל לעבן דער קאַמף־ אויף־לעבן־און־טויט געגן דעם אָקופאַנט!

23־טער אַפּריל 1943.

די אידישע קאַמף אַרגאַניזאַציע

ב. דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט אין פוילן

1. באַריכט פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט אין פוילן

(אַרויסגעשיקט פון ווַארשע דעם 15־טן נאָוועמבער 1943)

ד״ר שוואַרצבאַרט (יצחק),
לאָנדאָן.

טייערער הער דאָקטאָר,

מיר שרייבן צו אייך מיטן בלוט, וואָס פליסט ווידער פון צענדליקער טויזנטער אידישע מאַרטירער. מיר לעבן איצט איבער אין פוילן דעם עפילאָג פון אונזער שרעק־לעכער טראַגעדיע. די באַרבאַרישע היטלעריסטן זעען שוין זייער מפלה און זיי מאָרדן־אויס די קנאַפּע רעשטלעך פון דער אידישער באַפעלקערונג.

זיי האָבן אָנגעהויבן פון לובלינער געגנט, וואָס דער פראָנט דערנענטערט זיך אַהין מיט גיכע טריט. די דייטשן האָבן דאָרטן קאָנצענטרירט אַ ריי לאַגערן, אין וועלכע עס גייען־אויס ביי 40 טויזנט אידן, איבערהויפט פון וואַרשע און פון לובלינער קריז. די גרעסטע לאַגערן זיינען אין טראַוניקי — 10 טויזנט אידן און אין פּאָניאַטאָווא — 15 טויזנט אידן. מיט די ביידע לאַגערן זיינען מיר געשטאַנען אין כסדרדיקער פּאָר־בינדונג, מיר האָבן זיי מיטגעהאָלפן מיט אַלע כוחות, מיר האָבן זיי באַזאָרגט מיט געלט און געווער.

מיטוואָך, דעם 3־טן נאָוועמבער (1943), 6 אַזייגער אינדערפרי האָט מען אַרויסגעגבן אַ באַפעל אַלע מענער אין טראַוניקי, זיי זאָלן אַרויס גראָבן כלומרשט שוצגראָבנס געגן לופט־אַנגריפן. צווי שעה נאָך זייער צונויפזאַמלען זיך, האָט מען זיי אַרומגערינגלט, אויסגעשטעלט אַרום־און־אַרום מאַשינגעווערן און מען האָט זיי אַלעמען, אָן קיין שום אויסנאַם, דערשאָסן. אינצווישן זיינען אָנגעקומען אין לאַגער אַריין אַ פופציק אויטאָס, אויף וועלכע מען האָט אויפגעלאָדן אַלע פרויען און קינדער — און אָוועקגעפירט זיי צום מאַרדונגס־אָרט, דאָרטן האָט מען זיי באַפוילן אויסטון זיך נאַקעט און מען האָט זיי אומגעבראַכט אויף דעמזעלבן אופן. נאָך דערדאָזיקער שחיטה זיינען געבראַכט געוואָרן אין לאַגער אַריין 3 טויזנט איטאַליענישע אידן און עס דערוואַרט זיי דערזעלבער גורל.

פונקט אָזאַ שחיטה איז פאָרגעקומען פרייטאָג (5־טן נאָוועמבער 1943) אין די לובלינער לאַגערן. עס זיינען דאָרט אויסגעמאָרדעט געוואָרן עטלעכע טויזנט אידן. כמעט גלייכצייטיק איז פאָרגעקומען אַ בלוטיקע „סעלעקציע״ אין לאַגער אין פּאָניאַטאָווא.

דער גרעסטער טייל, כמעט אַלע פרויען און קינדער זיינען אויסגעמאָרדעט געוואָרן.

אין די ערשטע טעג פון נאָוועמבער (1943) האָבן די דייטשן אָנגעהויבן ליקווידירן די אידישע לאַגערן אין אַן אַנדער געגנט, וועלכע ווערט נאָענט צום פראָנט — אין מזרח־גאַליציע. פון דעם איינציקן לאַגער אין לעמבערג אויף דער יאַנאָווסקע־גאַס, ווו עס האָבן זיך געפונען אַרום 7 טויזנט מענטשן, האָט מען „אויסגעסעלעקטירט" 2 טויזנט און אויף אַ בעסטיאַלישן אופן זיי דערמאָרדעט אויפן שחיטה־פעלד פיאַסקי[1].

עס איז בייַ אונז קיין שום ספק נישט, אַז במשך די נאָענטסטע טעג און וואָכן וועלן פאַרניכטעט ווערן אַלע איבריקע אידן־קאָנצענטרירונגען, אַלע לאַגערן און די פאַר נאַך־פאַרבליבענע געטאָס.

מיר מאַכן איצטער פאַרצווייפלטע אַנשטרענגונגען, כדי אַרויסצוראַטעווען אין לעצטן מאָמענט פון די לאַגערן די ווערטפולסטע יחידים פון אונזער געזעלשאַפטלעכן און קולטורעלן אָקטיוו. דאָס זיינען אָבער אויסערסט שווערע און קאָסטן־טייערע אונטערנעמונגען. מיר זיינען איבערצייגט, אַז גאָר אינקורצן וועט פון דער דריי־און־אַ האַלב מיליאָניקער אידישער באַפעלקערונג אין פוילן איבערבלייבן אַ קליין הייפל פון עטלעכע צענדליק טויזנט אידן, וועלכע באַהאַלטן זיך אויס מחוץ פון די געטאָס און לאַגערן אין די אַרישע קוואַרטאַלן אָדער אין די וועלדער און פירן בפועל ממש אַ לעבן פון הייל־מענטשן.

אין פאַרגאַנגענעם חודש האָבן מיר נאָך געשאַפט די צאָל אידן אויפן שטח פון דער גאַנצער פוילישער מדינה ביז 250—300 טויזנט נפשות. אין עטלעכע וואָכן וועלן מיר פאַרבלייבן נישט מער ווי 50 טויזנט.

אין לעצטן מאָמענט פאַרן טויט האָבן די לעצטע איבערבלייבן פון פוילישן אידנטום געזוכט צו דער גאַנצער וועלט און געבעטן רעטונג.

מיר ווייסן, אַז איר זייט מיט אונז מיט אייער גאַנצן האַרצן און מיט דער גאַנצער נשמה, מיר ווייסן, אַז איר לעבט טיף איבער אונזער מאַרטיראָלאָגיע, וועלכע האָט צו זיך קיין גלייכן נישט אין דער געשיכטע. מיר ווייסן אויך, אַז איר זייט אָנמעכטיק. זאָלן־זשע אָבער יענע פאַקטאָרן, וועלכע וואָלטן אונז יאָ געקענט העלפן, — זאָלן זיי וויסן וואָס מיר טראָכטן וועגן זיי.

דאָס בלוט פון די דריי מיליאָן פוילישע אידן וועט זיך נוקם זיין נישט נאָר אין די היטלעריש בעסטיעס, נאָר אויך אין יענע גלייכגילטיקע און אומוויליקע פאַקטאָרן,

---

[1] אין פויליש Na Piaskach אויף די זאַמדן. אַ זאַמד־געגנט — דער מאַרדונגס־אָרט אין לעמבערג, נעבן דעם אכזריותדיקן לאַגער אויף דער יאַנאָווסקע־גאַס, אין שכנות פון דער באַן־סטאַציע קלעפאַרוווו, אַ פאַראָרט פון לעמבערג. דערדאָזיקער לאַגער, אונטערן נאָמען דער יאַנאַ־וועי־לאַגער, וועלכן אַ סך דערמאָנט אין דער ליטעראָטור וועגן דער דייטשער אכזריותדיקייט און דעם אומקום פון די אידן אין מזרח־גאַליציע, בפרט אין לעמבערג. מען רעכנט, אַז אין דעם לאַגער האָבן די דייטשן דערמאָרדעט קרוב 200.000 אידן. וועגן יאַנאָווער לאַגער זיינען דערשינען אינם פאַרלאַג פֿון דער אידישער היסטאָרישער קאָמיסיע אין פוילן: מיכאל מ. בראָוויטש „אוניווערזיטעט פאַר תלינים" (112 זייטן) אין „ליטעראָטור אין לאַגער" (76 זייטן); לעאָן

וואָס אויסער וועלט־קריג אין גאַרנישט אויפגעטון כדי אָפצורעכענען דאָס פאָלק, וואָס איז דורך די היטלעריש מערדער פאַראורטיילט געוואָרן אויף אומקום. קיינער פון אונז, די לעצטע מאָהיקאַנער פון אַן אויסשטאַרבנדיקער געמיינשאַפט, וועט עס נישט פאַרגעסן און נישט מוחל זיין.

זאָל־זשע אָט דער אפשר־לעצטער רוף אונזערער פון תהום דערגיין צו די אויערן פון דער גאַנצער וועלט.

מיר ווילן, אַז דאָס אידישע פאָלק און די גאַנצע וועלט זאָל וויסן, אַז אונזער יוגנט האָט מוטיק געקעמפט פאַרן לעבן און פאַר דער ערע פון איר פאָלק. נאָך דער הראָישער עפאָפייע פון וואַרשעווער געטאָ האָבן מיר אין די לעצטע חדשים איבער־געלעבט דעם שיינעם, הערלעכן קאַמף פון די ביאַליסטאָקער אידן, וועלכער איז פאַרגעקומען סוף אויגוסט (1943). דעם 17־טן אויגוסט האָט זיך אָנגעהויבן אין ביאַ־ליסטאָק די ליקווידירונג פון דעם אייניציקן גרויסן געטאָ, אין די מזרח־געביטן פון לאַנד, אין וועלכן עס האָבן זיך געפונען ביי 40 טויזנט אידן. במשך די ערשטע דריי טעג פון דער אַקציע זיינען אַרויסגעפירט געוואָרן 7 טראַנספאָרטן קיין טרעבלינקע, אין טויט־לאַגער. אויסערדעם איז אַרויסגעפאָרן פון ביאליסטאָק אָ פאַסאָזשיר־צוג, אָנגעפילט מיט קינדער: אין יעדן וואָגאָן זיינען געווען 2 אידישע פלעגערינס. עס הערשט אָן אַלגעמיינע איבערצייגונג, אַז מען וועט ביי די קינדער פאָר זייער טויט אָפצאַפן דאָס בלוט פאַר אינשפּריצונגען די פאַרוואונדעטע דייטשע סאָלדאַטן. אויפן פערטן טאָג פון דער אַקציע האָט זיך אָנגעהויבן דער באַוואָפנטער אויפשטאַנד[2]. שווערע קאַמפן זיינען פאָרגעקומען אין עטלעכע גאַסן. די דייטשן האָבן, אַזוי ווי אין וואַרשע, באַנוצט אין קאַמף פאַנצער־געווער און פעלד־אַרטילעריע.

די דייטשן האָבן געבראַכט אַרום טויזנט זשאַנדאַרמען און ס.ס.־לייט און אָ סך אָפּטיילונגען אוקראינער. די אידן האָבן דער־עיקר זיך באַנוצט מיט האָנט־גראַנאַטן און צינד־באָמבעס, זיי האָבן אויך גענאַט עטלעכע מאַשינגעווערן. זיי האָבן געקעמפט מיט אויסערגעווייניליכער אָנטשלאָסנקייט, אַרויסרופנדיק באַוואונדערונג ביי דער גאַנצער באַפעלקערונג פון שטאָט און אומגעגנט. אין די קאַמפן זיינען דערהרגעט געוואָרן און פאַרוואונדעט געוואָרן עטלעכע הונדערט דייטשן און אוקראינער.

כדי איינצוברעכן דעם באַוואָפנטן ווידערשטאַנד האָבן די דייטשן, פונקט ווי אין וואַרשע, אונטערגעצונדן דעם געטאָ פון אַלע זייטן. די פאַרבייסענע קאַמפן האָבן זיך געצויגן 8 טעג, אַרויסטרעטונגען פון באַוואָפנטן ווידערשטאַנד מצד די אידן האָבן נישט אויפגעהערט אויך נאָכדעם, זיי האָבן געדויערט כמעט אָ חודש צייט, ביז דער

וויעליטשקער „די טויט בריגאַדע" (133 זייטן); יאַנקאָ ה.: „מיט די אויגן פון אָ צוועלף־יאָריק מיידל" (70 זייטן) — אָלע פיר שריפטן אין פויליש.

[2] בעתן שרייבן דעם באריכט זיינען, ווייזט אויס, נישט געווען אין וואַרשע קיין געניע ידיעות וועגן די שלאַכטן אין ביאַליסטאָק. לויט אַנדערע ידיעות האָט זיך דער קאַמף אָנגעהויבן גלייך דעם ערשטן טאָג פון דער גירוש־אַקציע. זע ז. 166, באַמ. 64 אינם קאַפּיטל „די אידישע קאַמף־אָרגאַניזאַציע".

העלפט סעפּטעמבער. דער העלדישער קאַמף אין ביאַליסטאָק וועט אַריבערגיין אין דער געשיכטע אַזוי ווי די פאַרטיידיקונג פון וואַרשעווער געטאָ.

אין פאַרלויף פון די לעצטע חדשים האָבן די אידן אַדורכגעפירט צוויי באַוואָפנטע אַקטן, וואָס זייער סימבאָלישע באַדייטונג אין אַ גרויסע. אידן האָבן חרוב־גענאַכט צוויי שחיטה־ערטער — אין טרעבלינקע, נעבן מאַלקיניאַ און אין סאָביבאָר, אין דער לובלינער געגנט ביי כעלם. אין ביידע לאַגערן האָבן די נאַצי־דאָרט־פאַרבליבענע אידן אַרגאַניזירט זיך אין קאַמף־פינפנטלעך און אין אַ פונפריער־באַשטימטן טערמין האָבן זיי אָנגעהויבן דעם קאַמף: מיט הערשישן שוואונג האָבן זיי זיך געוואָרפן אויף די דייטשע און אוקראיניש וואַך־פּאָסטנס, אַנטוואָפנט זיי, אויסגעהרגעט די מערסטע פון זיי, אונטער־געצונדן און פאַרברענט די גאַז־קאַמערן און די „לעבעדיקע קרעמאַטאָריעס“[3] און נאָכן דערפילן זייער אויפֿאָבע, זיינען זיי זיך צעלאָפן אין די אַרומיקע וועלדער.

די ידיעה וועגן אָט די העלדנטאַטן האָט זיך שנעל צעטראָגן, מיט אַ ברייטן אָפּקלאַנג, איבערן גאַנצן לאַנד.

אַן אַקטיוון ווידערשטאַנד האָבן אידן אַרויסגעוויזן נישט נאָר אין וואַרשע און אין ביאַליסטאָק, אין טרעבלינקע און אין סאָביבאָר, — אויך אין אַ ריי אַנדערע שטעט זיינען פאַרגעקומען ווידערשטאַנד־קאַמפן: אין טשענסטאָכאָוו, אין בענדין, אין ווילנע, אין טאָרנע און אויך אין אַנדערע קלענערע ערטער.

אין טאָרנע איז פאַרגעקומען די פולשטענדיקע ליקווידירונג פונם געטאָ דעם 1־טן, 2־טן און 3־טן סעפּטעמבער ה.י. (1943). מען האָט אויפגעלאָדן די אידן אויף אַ משא־צוג, צו 150 אין אַ וואָגאָן. די וואָגאָנעס זיינען פריער באַשיט געוואָרן מיט קאַרבּיד און נישט־געלאָשענעם־קאַלך, דערנאָך האָט מען די וואָגאָנעס אָפּגעשלאָסן און פאַרבלאָמבירט, פאַרגאָסן זיי מיט וואַסער און אָפּגעשיקט צו די פאַרניכטונגס־ערטער.

אַלע קינדער פונם געטאָ האָט מען צונויפגעטריבן אין איין געביידע, זאָגנדיק זיי, אַז מען פירט זיי אין אַ קינדערהיים. די געביידע איז הערמעטיש פאַרמאַכט געוואָרן און אויפגערייסן געוואָרן. אין פאַרלויף פון דער ליקווידירונגס־אַקציע, האָבן די אידן אָנגעהויבן שטעלן אַ ווידערשטאַנד. די דייטשן האָבן מיט גראַנאַטן איינגעבראָכן דעם ווידערשטאַנד פון די קעמפּנדיקע אידן.

אין די קאַמפֿן, וועלכע זיינען פאַרגעקומען אין די אַלע פריער־אויסגערעכנטע שטעט, האָבן אָנטיילגענומען אין ברידערלעכע רייען קעמפער פון כמעט אַלע אידעאישע ריכטונגען: חלוצישע און שומרישע יוגנט, פועליציוניסטן, בונדיסטן. עס האָט זיי צוזאַמענגעשלאָסן אַ קאַמף־אויף־טויט — שוין נישט אויף לעבן — פאַרן כבוד און ווירדע פון אידישן פאָלק. מיר האָבן זיך באַמיט, דורך אונזער אידישער קאַמף־אַרגאַניזירן, דיאַזיקע קאַמפן צו אַרגאַניזירן, שטיצן מיט אַלע כוחות און זיי שטאַרקן.

[3] ווייזט אויס, אַז דאָ ווערן געמיינט „קרעמאַטאָריעס“, וואו די מענטשן זיינען פאַרברענט געוואָרן לעבעדיקערהייט.

אויסער דער קאָמף־אַקציע קאָנצענטרירן מיר אונזערע אָנשטרענגונגען אויף צו העלפן די אידן, וועלכע געפינען זיך נאָך אין די לאָגערן אָדער באַהאַלטן זיך אויס אין די אַרישע קוואַרטאַלן. מיר באַמיען זיך מיט אַלע כוחות אַרויסצורַאַטעווען וועלט־פולע יחידים פון די לאָגערן, און אַ געוויסע צאָל טויער און וויסנשאַפטלער האָבן מיר טאַקי אָפגערַאַטעוועט.

מיר האַלטן אויף אַ קאָנטאַקט מיט די לאָגערן דורך אונזערע שליחים, דורך זיי שיקן מיר אַהין אַריבער פינאַנציעלע הילף, דאָקומענטן א.אַ.וו. די אידן, וועלכע געפינען זיך אין אַרישע קוואַרטאַלן, גיבן מיר אַ באַדייטנדע פינאַנציעלע הילף, מיר דערלייַדיקן פאַר זיי דאָקומענטן, מיר באַמיען זיך צו באַקומען פאַר זיי וואוינונגען — דאָס איז דאָס שווערסטע פראָבלעם — א.א.וו. אַ רעלאַטיוו־גרויסע צאָל מענטשן, וועלכע געהערן צום געזעלשאַפטלעך־קולטורעלן אַקטיוו, האַלטן מיר אויס פולשטענדיק.

סיי די קאָמף־אַקציעס און סיי די הילפס־אַרבעט פירן מיר אין אויסערסט שווערע באַדינגונגען פון טאָפּלטער קאָנספיראַציע, — אין אָנבליק פונם בושעוועדיקן דייטשן טעראָר אויך לגבי די פאָליאַקן, וויייל יעדן טאָג קומען פאַר אין די וואַרשעווער גאַסן „כאַפּ־יאַגדן" אויף מענטשן. די וואַרשעווער גאַסן זיינען באַגאָסן מיט בלוט פון די מאַסנהאַפט־דערשאָסענע פאָליאַקן„ערובניקעס".

מיר זיינען אַ קליין הייפל לעבנגעבליבענע טוערס, וועלכע האָבן זיך געשטעלט פאַר אַן אויפגאַבע אויסצופילן די געזעלשאַפטלעכע דינסט פאַר די רעשטלעך פון דער צום־טויט־פאַרמאַטערטער אידישער באַפעלקערונג, נישט רעכענדיק זיך מיט די אומ־אויפהערלעך־וואַקסנדע סכנות און שווערקייטן. דידאַזיקע אויפגאַבע זיינען מיר גרייט — טראָץ אַלע שוועריקייטן און שטרויכלונגען — צו דערפילן ביזן סוף.

שוין כמעט אַ יאָר, אַז מיר פירן אונזער טעטיקייט אַלס אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט, וועלכער איז צוזאַמענגעשטעלט פון פאָלגנדיקע פאַרטייען און אָרגאַניזאַציעס: אַלגעמיין־ציוניסטן, פועלי ציון (צ.ס.), לינקע פועלי ציון, החלוץ, השומר־הצעיר, דרור (פרייהייט — החלוץ הצעיר), עקיבא און גורדוניה. אינדערשפּיץ פונם אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט שטייט אַ דריי־פערזאָניקער פרעזידיום, וועלכער פירט אָן מיט דער גאַנצער טעטיקייט. די פרעזידיום־מיטגלידער זיינען: ד״ר א. בערמאַן־בּאָראָווסקי, יצחק צוקערמאַן און ד. כּפתור (דניאל גוזשיק, זע זייטן 131, 137, באַמ. 9, 17, 18). אויסער דעם געהערן צום איד. נאַצ. קאָמיטעט פאַרשטייער פון אַלע פריער־דערמאָנטע אָרגאַניזאַציעס. צווישן די סאָמע נאָענטסטע מיטאַרבעטער געפינען זיך: ד״ר עמנואל רינגעלבלום (לפ״ג), צביה לובעטקין, אַדוואָקאַט גאָטעסמאַן (שמעון) פון קראָקע[4], יוסף סאָק, לייזער לעווין, שלום גראַיעק[5], שמעון (שמחה) ראָטהייזער[6] פאָלאַ

[4] זע זיין בריוו, זייט 236 און וויטער; יוסף סאָק, זע זייט 133, באַמ. 12; ל. לעווין, זע זייט 131, באַמ. 8.

[5] זע זיין טאָגבוך, זייט 264 א. וו. [6] זע זיין טאָגבוך, זייט 272 א. וו.

עלסטער (לפ״ג), הערש בערלינסקי (לפ״ג), בתיה טעמקין־בערמאַן[7]. צום באַדויערן קען אַ באַדייטנדער טייל פון די אויבן־אויסגערעכנטע נישט אַרויסגיין פון זיירע וואוינונגען — צוליב זייער נישט־אַרישן אויסזען — און דער גאַנצער יאָך פון דער אַזוי־פאַרצווייגטער, שווערער און קאָמפליצירטער אַרבעט פאַלט אויף די פלייצעס פון עטלעכע יחידים. אין אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט הערשט אַן אָטמאָספער פון האַרמאָנישער, ברידערלעכער צוזאַמענאַרבעט. דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט אויף אַ קאָנטאָקט מיטן „בונד״, מיט וועלכן ער קאָאָרדינירט זיין טעטיקייט. דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט און דער „בונד״ בילדן צוזאַמען די אידישע קאָאָרדינאַציע־קאָמיסיע — Ż. K. K. (זשידאָווסקי קאָמיטעט קאָאָרדינאַציני). דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט ווי אויך די אידישע קאָאָרדינאַציע־קאָמיסיע זיינען נישט קיין פאָליטישע קערפערשאַפטן אָדער פאָליטישע רעפרעזענטאַנצן. די אויפגאַבע פון דער אידישער קאָאָרדינאַציע־קאָמיסיע באַשטייט נאָר אין קאָאָרדינירן די קאַמף־אַקציע און די הילפס־טעטיקייט. אין די ראַמען פון אָט די צוויי אויפגאַבן, וואָס איצטער זיינען נאָר זיי אַקטועל, איז די קאָאָרדינאַציע־קאָמיסיע די הויפט־אינסטאַנץ פון דער נאָך־לעבנגעבליבענער אידישער באַפעלקערונג.

דער גרעסטער טייל פראַקטישע אַרבעט פון דער אידישער קאָאָרדינאַציע־קאָמיסיע ווערט אויסגעפירט דורך אונז. דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט אַרבעט מיט אַקטיוו אינם „ראָט פאַר הילף די אידן״ ביי דער רעגירונגס־דעלעגאַטור[8], — דער פאַרשטייער פונם אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט איז דער סעקרעטאַר פונם הילפס־ראָט. גלייכצייטיק האַלט־אויף דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט אַ כסדרדיקן קאָנטאָקט מיט דעם אָמט פאַר נאַציאָנאַלע מינדערהייטן ביי דער רעגירונגס־דעלעגאַטור און מיטן אָמט פאַר אידישע ענינים ביי דער קאָמענדאַנטור פון די באַוואָפנטע כוחות אין לאַנד. מיט די פאַרשטייער פונם קעמפנדיקן אונטערערדישן פוילן שטייט דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט אין נאָענטע און גאָר־פריינטלעכע באַציאונגען.

אויסער דער קאַמף־אַקציע און דער הילפס־ארבעט, באַשעפטיקט זיך דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט מיט אויפזאַמלען כראָניקעס, מאַטעריאַלן און דאָקומענטן, וועלכע וועלן געבן דער צוקונפט אַ בילד פון אונזער היסטאָריש־אומפאַר־גלייכלעכער מאַרטירלאָגיע. מיט דערדאָזיקער אַרבעט פירט־אָן, אין אונזער נאָמען, דער היסטאָריקער ד״ר רינגעלבלום (עמנואל), אויך הערש וואַסער[9], די שרייבערין רחל אויערבאַך[10] און אַנדערע.

אין אונזער גאַנצער טעטיקייט האָבן מיר ביז נישט לאַנג שטאַרק געליטן פון

---

[7] די פרוי פון ד״ר אַדאָלף בערמאָן, זע זייט 213, באַמ. 10.

[8] איינצלהייטן וועגן אָט דעם ראָט — זע זייט 198, באַמ. 20.

[9] זע זיינע פאַרצייכנישן: 1) „סילועטן״, 2) „וועגן סאָלדאַטן אָן געווער״, ז. 293 א. וו.

[10] אַ אידישע שרייבערין און דיכטערין. געבוירן אין מזרח־גאַליציע. שטודירט פילאָזאָפיע אויף דער לעמבערגער אוניווערזיטעט. פון 1932 האָט זי געוואוינט אין וואַרשע; זיך באַטייליקט אין פאַרשידענע צייטשריפטן, פאַרעפנטלעכט נאָוועלן, עסייען און לידער. אַ געווּסע צייט האָט

גרויסע פינאַנציעלע שוועריקייטן. ביז חודש יוני ה.י. האָבן מיר נישט געהאַט אַן אונזער רשות קיין שום פאָנדן, און מיר זיינען נישט געווען בכוח צו פירן וועלכע־נישט־איז ברייטערע אַרבעטן.

אין פאַרלויף פון גאַנצן יאָר האָבן אַרגאַניזאַציעס, אָנגעשלאָסענע אין אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט באַקומען, דורך דער פאַרמיטלונג פון „בונד", צוויי פאַר־העלטנישמעסיק־ווינציקע סומעס: איין מאָל 3 טויזנט דאָלאָר פאַר פועלי ציון (צ.ס.) און אַ צווייט מאָל 1500 דאָלאָר פאַר ביידע פועלי ציון־פאַרטייען — 1000 פאַר די לינקע פועלי ציון און 500 פאַר פועלי ציון (צ.ס.).

ערשט אין חודש יוני ה.י. (1943) האָבן מיר באַקומען די ערשטע גרעסערע סומע: 10 טויזנט דאָלאָר פאַר די אַלגעמיין־ציוניסטן און די פועלי ציון (צ.ס.). שפעטער האָבן מיר באַקומען אין יולי, אין אויגוסט און אין סעפטעמבער, איינע נאָך דער אַנדערער, דריי ראטעס צו 10 טויזנט דאָלאָר יעדערע, אויפן חשבון פון די דורך אייך געשיקטע צען טויזנט פונט. אַדאַנק דידאָזיקע פאָנדן זיינען מיר געווען בכוח באַדייטנ־דיק צו אַנטוויקלען אונזער טעטיקייט אויף אַלע געביטן, אָבער אין פאַרגלייך צו די באַדערפנישן און צו די גרויסע סומעס, וועלכע זיינען אומבאַדינגט נויטיק כדי אויסצו־בריייטערן און מאַכן מאַסנהאַפטיק די אַקציעס פון וויידערשטאַנד, הילף און רעטונג, זיינען די באַקומענע געלטער געווען ווי אַ טראָפן אין ים. ערשט לעצטנס, אין נאָוועמבער ה. י. האָבן מיר אָנגעהויבן באַקומען גרעסערע קוואָטעס אויפן חשבון פון די געלטער, וועלכע זיינען פון אייך שוין אָנגעקומען. אין אַלגעמיין דאַרפן מיר בקרוב באַקומען: די לעצטע 10 טויזנט דאָלאָר־רעטע פון די 10 טויזנט פונט, און 20 טויזנט דאָלאָר — 5 טויזנט פונט — און נאָך 36 טויזנט דאָלאָר — 9 טויזנט פונט, וועלכע זיינען ערשט לעצטנס אָנגעקומען פון אייך צו דער רעגירונגס־דעלעגאַטור, — בסך הכל איז עס 66 טויזנט דאָלאָר.

אויסער דעם האָט מען אונז אָנגעזאָגט וועגן נאָך 15 טויזנט פונט, וועלכע זיינען אָנגעקומען פון אייך. אין נאָמען פון אַלע אונזערע אַרגאַניזאַציעס דריקן מיר אייך אויס אַ הייסן דאַנק פאַר די צוגעשיקטע געלטער (בעיקר פונם ועד ההצלה אין ארץ־ישראל), — זיי וועלן אונז דערמעגלעכן באַדייטנדיק אויסצובריייטערן דעם פאַרנעם פון אונזער הילף־און רעטונגס־אַקציע.

ליידער איז פאַר אַ סך פון אונזערע בריידער דידאָזיקע ערנסטע הילף אָנגעקומען צו שפעט. מיר האָפן אָבער, אַז מיט דער הילף פון די געלטער וועלן מיר נאָך קענען

זי געאַרבעט אין „דאָס נייע וואָרט" — די טאָג־צייטונג פונם אַרבעטנדן ארץ־ישראל אין פוילן. בעת דער דייטשער אָקופּאַציע איז זי געווען טעטיג ביי דער קולטור־אַרבעט און ביים זאַמלען דעם מאַטעריאַל פונם אידישן אונטערערד־אַרכיוו. צווישן די גערעטעוועטע. זעצט פאַר איר טעטי־קייט אין פוילן. אין דער פרעסע זיינען דערשינען אַ ריי שילדערונגען פון איר, וועגן לעבן אין וואַרשעווער געטא. אין 1947 איז דערשינען אירס אַ ביכל „אויף די פעלדער פון טרעבלינקע", אַ רעפאַרטאַזש פון אַ געריכטס־וויזיט אין נאָוועמבער 1945 (אידישע היסטאָרישע קאָמיסיע אין פוילן, 118 זייטן).

אָפּראַטעווען פון אומקום אַ סך וועטפּולע יחידים, און מיר וועלן אויך קענען קומען צו הילף טויזנטער אידן אין זייער שוערן, געפערלעכן לעבן. וווייטערדיקע פּינאַנציעלע אונטערשטיצונג פון אייער זייט איז אומבאַדינגט נויטוועניק.

געדענקט, אַז ביי די איצטיקע באַדינגונגען איז דאָס אַרויסראַטעווען איין מענטש פון אַ לאַגער פּאַרבונדן מיט קאָסטן פון 50 טויזנט זלאָטעס, און דאָס איינאָרדנען איין פערזאָן אין אַרישן קוואַרטאַל קאָסט פון 5 ביז 10 טויזנט זלאָטעס.

אייערע טעלעגראַמעס און בריוו ברענגען אונז אַלעמען זעלטענע מאַמענטן פון פרייד אין אונזער שוערן לעבן. מיר פילן זיך נישט פאַראייניזאַמט. אייערע בריוו, אַרויסגעשיקטע דעם 21־טן יולי — ד״ר שוואַרצבאַרטס בריוו קיין ווארשע און קיין קראָקע, „בערל״ס (לאָקערס) בריוו און דער בריוו פונם קאָמיטעט צו רעטע־וועז די אידן אין דער אָקופירטער אייראָפּע — האָבן מיר באַקומען און מיט צופרידנ־הייט געמומען צו קענטניש זייער אינהאַלט. דעם בריוו פון טאַבענקין (יצחק) און פון יערי (מאיר) האָבן מיר נישט באַקומען.

אויך אייערע טעלעגראַמעס פון 27־טן סעפּטעמבער און פון 4־טן אָקטאָבער האָבן מיר דערהאַלטן. גיט אונז צו־וויסן וואָס פאַר אַ קאָנקרעטע צילן און אויסזיכטן האָט אייער אָקציע אין שטאָקהאָלם מכוח די קינדער. צי האָנדלט זיך דאָ וועגן אויס־טויש. עס איז געבליבן לעבן נאָר אַ קליינער הייפל קינדער, — ראַטעווען זיי אין לעצטן מאָמענט פון אומפאַרמיידלעכן טויט.

במשך דער לעצטער וואָך זיינען צו אונז דערגאַנגען אַלאַרמירנדיקע ידיעות פונם לאַגער פאַר אויסלענדער אין בערגן ביי האַנאָווער. עס זיינען דאָרט געווען ביי 4 טויזנט אידן פון פּוילן, צווישן זיי — געזעלשאַפּטלעך זייער־וועטפּולע יחידים, ווי דער דערציילונגען־שרייבער י. פּערלע (לפ״ג), דער געזעלשאַפּטלעכער טוער אַנטאַני (נתן) בוקסבוים (לפ״ג) און אַסך אַנדערע.

דער לאַגער האָט זיך כלומרשט געפונען אונטער דער אויפזיכט פון אינטער־נאַציאָנאַלן רויטן קרייץ. מען זאָגט, אַז דער לאַגער איז לעצטנס ליקווידירט געוואָרן אַזוי ווי די לאַגערן אין לובלינער געגנט. ווירקט־אויס אַ באַלדיקע אינטערוועניץ פונם רויטן קרייץ און פון דער שווייצאָ־ישער אַמבאַסאַדע אין בערלין.

אין דעם לאַגער געפינען זיך אויך בירגער פון דרום־אַמעריקאַנישע מדינות. אויך פונם לאַגער אין וויטעל — עלזאַס, דערגייען צו אונז באַאומרואיקנדע ידיעות. גיט אכטונג אויף די צוויי לאַגערן און זייט אונז מודיע וואָס דאָרטן איז פאַרגעקומען.

צו אָט דעם איצטיקן בריוו אונזערן לייגן מיר צו: אַ ריי בריוו צו פאַרשידענע אָרגאַניזאַציעס, אַן ענטפער אויף אייער אַנקעטע, אַ באַריכט וועגן דער טעטיקייט פון דער אידישער קאָמף־אָרגאַניזאַציע [11], אַ רשימה פון די געפאַלענע וואַרשעווער געטא־קעמפער און אויך אַ קורצן פינאַנץ־באַריכט.

[11] דער באַריכט וועגן דער טעטיקייט פון דער אידישער קאָמף־אָרגאַניזאַציע איז געשיקט

שיקט איבער אונזער הייסן דאַנק און גרוסן דער (אידישער) אַגענץ, דער (ציוניסטישער) עקזעקוטיוו, דעם קאָמיטעט צו ראַטעווען אידן און פֿאַרשידענע ברידערלעכע אָרגאַניזאַציעס פון אַלע שאַטירונגען. חיים (ד״ר הילפשטיין)[12] און אליהו (טיש) [13] פון קראָקע שיקן אייך איבער הייסע גרוסן, זיי געפינען זיך אין פֿלאַשאַוועך לאַגער, ביי קראָקע. מיר זיינען משפּיע אויף זיי, זיי זאָלן אַנטלויפן. זיי ווילן נישט, ווייל די דייטשן האָבן אינגעפּירט אין די לאַגערן קאָלעקטיוו פֿאַראַנטלעכקייט, — פֿאַר יעדן אַנטלאָפענעם דערשיסן זיי 50 מענטשן.

אין קראָקעווער געגנט געפינען זיך נאָך, אין לאַגערן און אויף אַרבעטס־פלעצער, כמעט 15 טויזנט אידן. זייער גורל איז אַ געהתמעטער.

אַדוואָקאַט ג ָ ט ע ס מ ַ ן (שמעון) פון קראָקע געפינט זיך אין ווארשע און אַרבעט־מיט מיט אונז, ער שיקט אייך און אַלע אַלגעמיין־ציוניסטן הייסע גרוסן.

כ פ ת ו ר (ד. גוזשיק) גריסט אייך אַלעמען און די קאָלעגן פון „דזשאָינט״. ער וואונדערט זיך, וואָס זיי ווייזן נישט אַרויס קיין סימנים פון לעבן.

מיר באַגריסן האַרציק ב ע ר ל ׳ א ק ע ר ן און אַלע טוער, וועלכע אַרבעטן־מיט מיט אייך.

געוואָרן ערשט מיטן צווייטן בריוו־טראַנספֿאָרט, דעם 24־טן מאַי 1944. דער ענטפער אויף דער אַנקעטע איז נישט געשיקט געוואָרן.

[12] ד״ר חיים הילפשטיין, געבוירן אין יאָר 1876, פון די ערשטע בויער און פירער פון דער ציוניסטישער באַוועגונג אין מערב־גאַליציע. זייַנע מעדיצין־שטודיעס האָט ער פֿאַרענדיקט אין קראָקעווער אוניווערזיטעט. ער איז דאָרט געשטאַנען אין דער שפּיץ פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע ביי פיר יאָר־צענדליק. נאָך אין 1907 איז ער געווען קאַנדידאַט פון די ציוניסטן ביי די ערשטע דעמאָקראַטישע וואַלן צום עסטרייכישן פּאַרלאַמענט. געווען טעטיק אין פֿאַרשידענע ציוניסטישע אינסטיטוציעס. די לעצטע יאָרן האָט ער זיך אָפּגעגעבן הויפּטזאָכלעך דער העברע־אישער דערציאונגס־אָרבעט. די העברעאישע גימנאַזיע אין קראָקע איז אָנגעפֿונדן געוואָרן אויף זיין נאָמען. ער איז געווען פֿאַרשפּאַרט אינם שוועלן און אכזריותדיקן קאָנצענטראַציע־לאַגער אין פלאַשאַוו ביי קראָקע. די פֿאַרבינדונג מיט אים האָט אָנגעהאַלטן די גאַנצע צייט, אפילו נאָך אין 1944. אין יאָנואַר 1945 האָט דער דייטשער אינדוסטריעלער שינדלער אַריבערגעפירט אַ טויזנט אידן פון זיין פאַבריק אין קראָקע קיין בריניץ, אין מאַראַוויע און אַזוי זיינען זיי ניצול געוואָרן (וועגן שינדלער זע באַמ. 6 אינם בריוו פון אַדוואָקאַט גאַטעסמאַן, ז. 237) צווישן זיי איז אויך געווען ד״ר הילפשטיין. אין אָנהויב 1946 איז ער געקומען קיין ארץ־ישראל.

[13] א ל י ה ו ט י ש, פון די אַלטע ציוניסטן אין מערב־גאַליציע. ער איז געווען אַקטיוו אין דער באַוועגונג נאָך אין איר באַגינען־צייט אין זיין שטאָט טאַרנע. בעת ס׳איז געשאַפן געוואָרן, אין 5—1904, די פועלי־ציון־באַוועגונג איז ער געוואָרן אירער אַן אַקטיוועך חבר. שוין יונגער־הייט אַ באַגאַבטער רעדנער און פלעגט אויפטרעטן אויף עפנטלעכע פאַרזאַמלונגען און אין דיסקוסיעס מיט זש.פּ.ס. (דער גאַליציאַנער „בונד״); ער האָט זיך אויך באַטייליקט אין דער פֿאַרטיי־צייטונג „דער אידישער אַרבעטער״. אין שפּעטערדיקע יאָרן האָט ער פאַרלאָזט די פועלי ציון און געוואָרן אַן אַלגעמיינער ציוניסט. נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז ער אַריבער קיין נייַ־סאָנץ און דאָרט געאַרבעט אַלס אַדוואָקאַט. אין 1935 איז ער אַריבער קיין קראָקע און געווען רעדאַקטאָר פון „נאָווי דזשענניק״. ער איז אויך געווען טעטיק אויפן עקאָנאָמישן געביט. געווען אַ דעלעגאַט צום 21־סטן ציוניסטישן קאָנגרעס. ער איז געווען פֿאַרשפּאַרט אין פלאַשאַוועך־לאַגער. דערנאָך איז ער אַריבערגעפירט געוואָרן קיין דייטשלאַנד, און נאָך דער דייטשער מפלה איז אים געלונגען אָנצוקומען קיין שוועדן.

די אידישע קאַמף־אָרגאַניזאַציע אין פוילן שיקט קאַמף־גרוסן צו די אידישע זעלנער, וועלכע קעמפן אויף אַלע פראָנטן פון דער וועלט געגן היטלעריזם און פאַשיזם, און פאַר באַפרייאונג.

אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט

(—) **ד"ר א. בערמאַן־בארָאָווסקי**

(—) **יצחק צוקערמאַן**

(—) **ד. כפתור** (דניאל גוזשיק)

עקסטרא־קאָמוניקאַט אין לעצטן מאָמענט

די שליחים פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט, וועלכע זיינען דורך אונז אַרויס־געשיקט געוואָרן אין לובלינער געגנט אין צוזאַמענהאַנג מיט די אַלאַרמירנדיקע ידיעות וועגן די דאָרטיקע לאַגערן, האָבן זיך אומגעקערט און געבראַכט גרויזאַמע באַריכטן. ביידע גרעסטע לאַגערן — אין טראָוניקי — 10 טויזנט אידן און אין פּאָניאַטאָווא — 15 טויזנט אידן — זיינען פאַרניכטעט געוואָרן ביזן לעצטן מענטש[14].

דער באַריכט וועגן טראָוניקי באַשטעטיקט אונזער שילדערונג פון דער לאַגע אינם בריוו צו ד"ר שוואַרצבאַרט. די טראָוניקער שחיטה איז פאָרגעקומען מיטוואָך דעם 3־טן נאָוועמבער (1943). זי האָט זיך אָנגעהויבן 6 אַזייגער אינדערפרי, און 4 אַזייגער נאָכמיטאָג האָט שוין קיינער פון די 10 טויזנט לאַגער־אַרעסטאַנטן נישט געלעבט. פרייטאָג, דעם 5־טן נאָוועמבער (1943) איז פאָרגעקומען די שחיטה אין לובלין. די אידן פון אַלע לובלינער לאַגערן האָט מען צונויפגעטריבן אין רציחה־לאַגער אין מאידאַנעק און דאָרטן האָט מען זיי דערשאָסן (אַרום 18 טויזנט).

מאָנטאָג, דעם 5־טן נאָוועמבער[15] האָט זיך אָנגעהויבן די מאָרדונגס־אַקציע אין פּאָניאַטאָווא. אין פריען באַגינען האָט זיך באָויזן אַ גוואַלדיק גרויסע צאָל אויטאָמאָבילן מיט ס.ס.־לייט, ז.ד. (זאָנדער־דינסט) און זשאַנדאַרמעריע, און זיי האָבן אַרומגערינגלט מיט אַן אומגעווײנלעך געדיכטע קייט דעם גאַנצן לאַגער. וועז די אידן האָבן זיך

---

[14] דידאָזיקע 25 טויזנט אידן זיינען אין זייער גרעסטער מערהייט געווען פון ווארשעווער געטא און זיינען אַהין אַריבערגעפירט געוואָרן נאָך דער אונטערדריקונג פונם געטאָ־אויפשטאַנד אין אַפּריל—מאי 1943.

[15] דאָ איז, ווייזט אויס, אַרײַנגעפאַלן אַ טעות. מאָנטאָג איז געווען דער 8־טער נאָוועמבער (ווייטער זאָגט זיך, אַז די שחיטה האָט געדויערט 3 טעג און האָט זיך פאָרענדיקט מיטוואָך דעם 10־טן נאָוועמבער). אָבער לודווישע, וועלכע שילדערט אין איינעם פון די פריער־דיקע קאַפּיטלען איר רעטונג פון דעמזעלבן לאַגער, שרייבט אַז די פאַרניכטונגס־אַקציע האָט זיך אָנגעהויבן דעם 4־טן נאָוועמבער (זע זייטן 105 אין ווייטער).

אַריענטירט, אַז עס קומט אָן דער מאָמענט פון אויסראָטונג, האָט די אַרטיקע אָפּטיילונג פון דער אידישער קאָמף־אָרגאַניזאַציע אונטערגעצונדן אַלע סחורה־לאָגערס און וואַרשטאַטן, אין וועלכע עס האָבן זיך געפונען זייער אַסך קליידונגס־זאַכן פאַר דער אַרמיי. די אידן האָבן געפרוווט שטעלן אַ ווידערשטאַנד. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ שרעקלעכע שחיטה, וועלכע האָט זיך געצויגן דריי טעג. מיטוואָך, דעם 10־טן נאָוועמבער (1943) איז שוין געווען נאָך אַלעמען — 15 טויזנט מענטשן זיינען אויס־געמאָרדעט געוואָרן. די טויטע קערפערס זיינען פאַרברענט געוואָרן אויפן אָרט. אַסך מענטשן זיינען פאַרברענט געוואָרן לעבעדיקערהייט. די געשרייען און געזיפצן פון די קרבנות און די געדיכטע, אומויפהערלעכע שיסעריי האָט מען געהערט אין דער גאַנצער אומגעגנט. דער טשאַד פון די פאַרברענטע קערפערס האָט נאָך אַ וואָך צייט נאָכדעם זיך געלאָזט שפּירן אויף אַ גרויסן שטח אַרום און אָרום.

סיי אין טראַווניקי און סיי אין פּאָניאַטאָווע האָבן די אידן געפרוווט שטעלן אַ באַוואָפנטן ווידערשטאַנד. די דייטשן האָבן געוווּסט, אַז אין בייַדע לאָגערן עקזיס־טירן אָפּטיילונגען פון דער אידישער קאָמף־אָרגאַניזאַציע, — האָבן זיי אָנגעוונדעט אַ נייע טאַקטיק. זיי האָבן באַנוצט צו דער פאַרניכטונגס־אַקציע אין די לאָגערן אַ גוואַלדיקע מאַסע ס.ס. און זשאַנדאַרמעריע און ממש פאַרפלייצט מיט זיי דעם גאַנצן לאָגער־שטח סיי אין טראַווניקי און סיי אין פּאָניאַטאָווע. די שחיטה איז אַדורכגעפירט געוואָרן דורך עטלעכע טויזנט דייטשן, אַ ווידערשטאַנד איז פשוט נישט מעגלעך געווען.

אין פּאָניאַטאָווע האָבן די דייטשן איינגעאָרדנט אַ „קעסל"[16]; זיי האָבן אַרום־געצוימט די אידן און וואָס ווייטער אַלץ ענגער געמאַכט די אַרומצוימונג, מאָרדנדיק אָן אויפהער.

כאַראַקטעריסטיש איז, וואָס צו דידאַזיקע אַקציעס האָבן די דייטשן שוין נישט דערלאָזט קיין אוקראינער. דער אוקראיניישער איבּונגס־לאָגער אין טראַווניקי איז אין דער צייט פון דער אַקציע אַרומגערינגלט געוואָרן דורך ס.ס.־לייט, אויך אין פּאָניאַטאָווע איז די אוקראיניש וואָך אויסגעשלאָסן געוואָרן פון אָנטייל אין דער אַקציע. די דייטשן האָבן נישט געהאָט קיין צוטרוי, אַז זייערע וואַסאַלן, די אוקראינער, וועלן אַדורכפירן די מאָרדונגס־אַרבעט מיט דער געהעריקער פינקטלעכקייט.

די שחיטה אין די לאָגערן פון לובלינער געגנט באַדייט — דער סוף פון וואַר־שעווער אידנטום. דאָרטן האָבן זיך געפונען צענדליקער טויזנטער אידן פון וואַרשע,

---

[16] אין וואַרשע האָט מען אַ נאָמען געגעבן „דער קעסל" די צונויפטרייבונג פון די אידן — נאָכן גרויסן גירוש זענען דעם 6־טן און 12־טן סעפּטעמבער 1942 — אין 2—3 גאַסן, וואו מען האָט אַדורכגעפירט אַ וויטערדיקע סעלעקציע צווישן די איבערגעבליבענע. דער שרייבער באַנוצט דעמזעלבן אויסדרוק צו שילדערן דאָס צונויפטרייבן דאָ די אידן אין איין ענגן אָרט. זע אויך באַמ. 9 אינם קאַפּיטל דער גירוש פון די וואַרשעווער אידן, זייט 93.

וועלכע זיינען אַהין אַרויסגעפירט געוואָרן בשעת דער לעצטער ליקווידירונגס־אַקציע אין אַפּריל ה.י. (אין דער צייט פונם גענאַנטן אויפשטאַנד).

צווישן די דערמאָרדעטע האָט זיך געפונען אַ באַדייטנדער טייל פון דער ווארשעווער אינטעליגענץ, אַ רעלאַטיוו־גרויסע צאָל פּאָליטישע טוער פון פּאַרשידענע ריכטונגען, און אַ באַזונדערס־גרויסע צאָל אַרגאַניזירטע אַרבעטער און אַרבעטער־טוער — אין די צוויי לאַגערן פלעגט מען שיקן קודם־כל קוואַליפיצירטע אַרבעטער און בעלי־מלאכות. מיר וועלן דאָ אויסרעכענען די נעמען פון די מענטשן, וועלכע האָבן אין בריידע לאַגערן כסדר דערפילט זייער קרבנותפולע געזעלשאַפטלעכע דינסט און זיינען געשטאַנען אינדערשפּיץ פון דער אַרטיקער קאָנספּיראַטיוויטער געזעלשאַפטלעכער זעלבסטהילף און פון די אָפּטיילונגען פון דער אידישער קאָמאַ־אַרגאַניזאַציע.

אין פּאָניאַטאָווא: מלך פיינקינד, דער קאָמענדאַנט פון דער אַרטיקער אָפּטיילונג פון דער אידישער קאָמאַ־אַרגאַניזאַציע — אַ לינקער פועלי ציון־טוער; עטקין (מאיר) — „בונד"; שמידט (אברהם) — פועלי ציון (צ.ס.); האָפּמאַן (ישראל) — בונד; פשעדעטש (מאיר) — געווען ראָטמאַן אין ווארשעווער שטאָט־ראָט, לינקע פועלי ציון; ד"ר דאָברין (בערטאָלד) — אַלגעמיין־ציוניסטן; טענצער (יחיאל) — געווען ראָטמאַן אין קאָלישער שטאָטראָט, לינקע פועלי ציון.

אין טראָוניקי: ד"ר וולאדזשימיעזש שיפריס — קאָמענדאַנט פון דער אַרטיקער אָפּטיילונג פון דער אידישער קאָמאַ־אַרגאַניזאַציע, אומפּאַרטייאישער; אַדוואָקאָט דוד שולמאַן — רעוויזיאָניסט; מאַלינאָווסקי (שמעון) — „בונד", אַ טוער פון די פּראָפּעסיאָנעלע פאַראייניען אין לאָדזש; אַדוואָקאָט אברהם ווישטעל־סאָן — ציוניסט.

אין די פילע הערמעטיש־אָפּגעשלאָסענע לאַגערן אין לובלין האָבן זיך פריער געפונען און איצטער לעבן זיי שוין נישט מער — צווישן אַנדערע קרבנות: ד"ר איגנאַצי (יצחק) שיפער; אַלעקסאַנדער־זישע פרידמאַן — „אגודת ישראל"־פירער, אַ באַקאַנטער געזעלשאַפטלעכער טוער; ד"ר טולא (נפתלי) נוסענבלאָט — אַ היסטאָריקער פון דער ציוניסטישער באַוועגונג און אַ ביאָגראָף פון טעאָדאָר הערצל; דאָקטער ד"ר עדמונד (מנחם) שטיין — אַ באַרימטער יודאַיסטישער פּאָרשער; א. סאַמבערג (אייזיק) — באַקאַנטער שוישפּילער; רעמבאַ (נחום) — ציוניסטישער טוער; די פרוי פונם „דזשאָינט"־דירעקטאָר גיטערמאַן (אסתר) — וועלכער איז דערמאָרדעט געוואָרן בעת דער אַקציע אין יאָנאָוו; י. (יוסף) קירמאַן — אַ דיכטער; לאזער סטאָלאָר־ריכטער (הירש) — אַ טוער פון די לינקע פועלי ציון, און נאָך אַ סך אַנדערע געזעלשאַפטלעכע טוער, אינטעלעקטואַליסטן, קינסטלער א.א.וו. (וועגן אַלע אויבן־דערמאָנטע נעמען זע ליסטע פון געפאַלענע — לפ"ג).

די ליקווידירונג פון די לאַגערן אין לובלינער געגנט איז אַן אָנהויב פון אַ פּאַר־

ניכטונגס־שחיטה אין אַלע אידישע לאַגערן, וועלכע געפינען זיך נאָך אין פוילן, — דאָס איז דער אָנהויב פון ענדגילטיקן סוף פון פוילישן אידנטום.

15־טער נאָוועמבער 1943.

אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט

(—) ד"ר א. בערמאַן־בראָווסקי

(—) יצחק צוקערמאַן

(—) ד. כפתור (דניאל גוזשיק)

פ. ס. — די תשובות אויף דער אַנקעטע ווי אויך באַריכטן וועגן דער טעטיקייט פון דער אידישער קאָמף־אָרגאַניזאַציע און וועגן דעם פאַרלויף פונם באַוואָפנטן ווידערשטאַנד פון וואַרשעווער געטאָ וועלן מיר אייך שיקן מיט דער נאָענטסטער פאָסט.

אַ טייל פונם הייזער־בלאָק, וואָס האָט געבילדעט דעם „אומשלאָגפלאַץ" (אויף דער סטאַווקי־גאַס), פון וואנען מען האָט פאַרלאָדן די וואַרשעווער אידן אין די טויט־וואַגאָנעס (פאָטאָגראַפירט 1946).

2. פינאַנץ־באַריכט פונם אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט אין פוילן

פאַר דער צייט פון 1־טן יאַנואַר ביזן 31־טן אָקטאָבער 1943

אין דעם באַריכט־פעריאָד זיינען דורך דער פאַרמיטלונג פון דער רעגירונגס־דעלעגאַטור אַרײַנגעפלאָסן אין דער קאַסע פונם אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט פאָלגנדיקע סומעס:

1) אין יוני 1943 — דער עקוויוואַלענט פון 10 טויזנט דאָלאַר, וועלכע זיינען געשיקט געוואָרן פאַר אַלגעמיין־ציוניסטן און פועלי ציון (צ.ס.) 661.150 זלאָטעס

2) אין יולי 1943 — עקוויוואַלענט פון 10 טויזנט דאָלאַר; די ערשטע ראַטע אויפן חשבון פון די 10 טויזנט פונט, וועלכע זיינען געשיקט געוואָרן פאַר דעם אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט 650.000 „

3) אין אויגוסט 1943 — עקוויוואַלענט פון 10 טויזנט דאָלאַר; צווייטע ראַטע אויפן חשבון פון דער דערמאָנטער סומע 816.000 „

4) אין סעפטעמבער 1943 — עקוויוואַלענט פון 10 טויזנט דאָלאַר; דריטע ראַטע אויפן חשבון פון דער דערמאָנטער סומע 903.400 „

בסך־הכל זיינען אַריין אין דער קאַסע פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט 3.030.550 זלאָטעס

די אָנגעקומענע געלטער[1] זיינען אויסגעגעבן געוואָרן אויף פאָלגענדיקע צוועקן:

א) הילף פאַר די מיטגלידער פון די פאַרטייען און אָרגאַניזאַציעס, וועלכע געהערן צום אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט, סיי פאַר די משפחות, וועלכע האָבן זיך געראַטעוועט פון די געטאָס אָדער פון די לאַגערן און געפינען זיך אין די אַרישע שטאָט־קוואַרטאַלן, און סיי פאַר יענע, וועלכע געפינען זיך אין די לאַגערן, צו וועלכע מען קען צוקומען. אין דער קאַטעגאָריע גייען אַריין פאָלגנדיקע גרופירונגען: 1) אַלגעמיין־ציוניסטן, 2) פועלי ציון (צ.ס.), 3) החלוץ און די יוגנט־אָרגאַניזאַציעס — השומר הצעיר, דרור, עקיבא, גורדוניה, 4) לינקע פועלי ציון.

אויסערדעם זיינען געוויסע סומעס אַריבערגעשיקט געוואָרן צו די וועניגע טויער פון „אגודת ישראל" און צו רבנים, וועלכע געפינען זיך נאָך אין די לאַגערן, און אויך צו רעוויזיאָניסטן — דידאָזויקע סומעס גייען אַריין אינם פונקט „אינדיווידועלע שטיצעס". די הוצאות אויף אויסהאַלטן דעם אַקטיוו פון די אויבנדערמאָנטע גרופּן זיינען באַדייטנדיקע, ווייל די מערהייט פון די טויערס און זייערע פאַמיליעס מוז דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט אויסהאַלטן פולשטענדיק, צוליב זייער קאַטאַסטראָ־

[1] בעיקר פונם וועד ההצלה פון דער אידישער אָגענטור אין ארץ־ישראל.

פאַלער מאַטעריעלער לאַגע; דערביי זיינען גוואַלדיק גרויס די הוצאות פון אויסהאַלטן מענטשן מיט אַ נישט־אַרישן אויסזען, וועלכע באַהאַלטן זיך אויס אין די אַרישע קוואַרטאַלן.

ב) די הילף פאַר די לאַגערן און די געטאָס האָט איינגעשלונגען אַ גרויסן פראָצענט פונם בודזשעט פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט, וועלכער פלעגט דורך זיינע שליחים אָדער דורך דער פאַרמיטלונג פונם ראַט פאַר הילף די אידן ביי דער רעגירונגס־דעלעגאַטור[2] — שיקן אין די לאַגערן און אין די פראָווינץ־ערטער געלטער אויף באַשפייזונג און באַקליידונג, אויף אונטערשטיצונגען, געזעלשאַפטלעכע זעלבסט־הילף א.א.וו.

ג) אינדיווידועלע אונטערשטיצונגען פאַר אומפאַרטייאישע אידן, וועלכע וואוינען אין די אַרישע שטאָט־קוואַרטאַלן און זייערע מאַטעריעלע באַדינגונגען זיינען שווערע, — אָט די אונטערשטיצונגען ווערן ביסלעכווייז די געווייגלעכע הילפס־פאָרם פונם אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט. די מענטשן, וואָס גענייסן פון די דאָזיקע אונטערשטיצונגען זיינען דאָס רוב יחידים אָדער משפחות פון וואַרשע און דער פראָווינץ, צו וועלכע עס דערגייט נישט די שטיצע פונם ראַט־פאַר־הילף־די־אידן ביי דער רעגירונגס־דעלעגאַטור; זיי איז געלונגען אָנצובינדן אַ קאָנטאַקט מיט איינעם פון די סך רינגען פון דער פאַרזאַרגונגס־טעטיקייט פונם אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט, וועלכע באַזאָרגן מיט שטיצע די אַלע, וועלכע געהערן צו זייער פאַרזאַרגונגס־קרייז. מערסטנס זיינען דידאָזיקע פאַרבינדלער — פאָליאַקן, באַקאַנטע געלערנטע, קולטור־טוער, קינסט־לער א.א.וו., און אויסער זיי — אידן, טוער און מיטאַרבעטער פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט[3].

ד) סובסידיעס פאַרן ראַט־פאַר־הילף־די־אידן ביי דער רעגירונג־דעלעגאַטור, וועלכע דינען אַלס אויסדרוק פון דער אַרגאַנישער פאַרבינדונג צווישן דער אידישער און דער פוילישער פאַרזאַרגונגס־טעטיקייט לגבי אידן; דער ציל פון אָט די סובסידיעס איז — אויסברייטערן דעם מאַסשטאַב פון דער טעטיקייט פון ראַט.

ה) די סובסידיעס פאַר דער אידישער קאָמף־אַרגאַניזאַציע זיינען אַ באַדייטנדער פראָצענט אינם בודזשעט פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט. דידאָזיקע געלטער ווערן אויסגעגעבן אויף איינקויפן געווער, אויף אויסהאַלטן דעם אַקטיוו פון דער אידישער קאָמף־אַרגאַניזאַציע, אויף אַרגאַניזאַציאָנעלע נסיעות א.א.וו. זיי דינען פאַר די הוצאות פון דער אידישער קאָמף־אַרגאַניזאַציע סיי אין וואַרשע און סיי אין די לאַגערן און אין דער פראָווינץ.

ו) די אַדמיניסטראַציע הוצאות פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט זיינען פאַר־

---

[2] זע זייט 198, באַמערקונג 20.

[3] ביים סוף באריכט פון איד. נאַצ. קאָמ. אויף דער אַרישער זייט וואַרשע, זייט 213 ווערן דערמאָנט 20 נעמען פון די אידישע מיטאַרבעטער.

העלטנישמעסיק נישט קיין גרויסע, ווייל די מערהייט פון זיינע מיטאַרבעטער טוט די אַרבעט אָן געלט־לוין.

מיר באַצייכנען, אַז פאַר דער הילפס־אַקציע אין די לאַגערן, פאַר דער טעטיקייט פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע וויי אויך פאַרן ראַט־פאַר־הילף־די־אידן, טראָגט אויך דער „בונד" אַריין געוויסע סומעס. די הויך פון אָט די איינצאָלונגען ווערט באַשטימט דורך דער געמיינזאַמער קאָאָרדינאַציע־קאָמיסיע פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט און פון „בונד".

די ענדגילטיקע הוצאות־צעטיילונג פון די אָנגעקומענע סומעס:

1) הילף די אַלגעמיין־ציוניסטן און זייערע משפחות	335.000	זלאָטעס
2) הילף פאַר פועלי ציון (צ.ס.)	355.000	„
3) הילף דעם החלוץ און די יוגנט־אַרגאַניזאַציעס —		
השומר הצעיר, דרור, עקיבא, גורדוניה	335.000	„
4) הילף די לינקע פועלי ציון	285.000	„
5) הילף פאַר לאַגערן און געטאָס	585.000	„
6) אינדיווידועלע אונטערשטיצונגען	350.000	„
7) סובסידיעס דעם ראַט־פאַר־הילף־די־אידן		
ביי דער רעגירונגס־דעלעגאַטור	250.000	„
8) אַדמיניסטראַטיוועס און פאַרשידענע הוצאות	30.550	„
סך־הכל	3.030.550[4]	זלאָטעס

פון דערדאָזיקער גענויער אויסרעכענונג זעען מיר, אַז פון דער סומע 3.030.550 זלאָטעס זיינען אויסגעגעבן געוואָרן אויף שפייזונג, וואוינונג, קליידונג און א. א. פאַר די מיטגלידער פון די אַרגאַניזאַציעס פונם אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט און זייערע משפחות — 1.310.000 זלאָטעס. אָבער אויב מיר וועלן אַראָפרעכענען די ערשטע סומע פון 661.150 זלאָטעס, וועלכע איז בפירוש געווען באַשטימט פאַר צוויי פאַרטייען און איז טאַקי אין גרעסטן טייל אויסגעגעבן געוואָרן פאַר הילף די מיטגלידער פון דידאָזיקע פאַרטייען, וועט קלאָר ווערן, אַז דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט גיט אויס זיינע געלטער וואָס וויייטער אַלץ מער פאַר אַלגעמיינע צוועקן. פון די דריי פאַלגנדיקע סומעס, וועלכע באַטרעפן צוזאַמען 2.369.400 זלאָטעס, זיינען פאַר הילף די מיטגלידער פון אַלע אַרגאַניזאַציעס וואָס געהערן צום אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט, אויסגעגעבן

[4] דער סך־הכל פון די אויסגערעכנטע הוצאות מאַכט אויס נישט 3.030.550 זלאָטעס נאָר 2.525.550 זלאָטעס; עס פעלט אויב אַזוי אַ סומע פון 505 טויזנט זלאָטעס. ווי מיר האָבן פעסט־געשטעלט איז ביים פאַטאַקאַפירן דעם דאָקומענט ביים אַרויסשיקן אים פון וואַרשע, אַרויסגעפאַלן די שורה וועגן די הוצאות פאַר דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע, וועלכע זיינען — לויט פונקט 5 — אַ באַדייטנדער פראָצענט אין בודזשעט פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט.

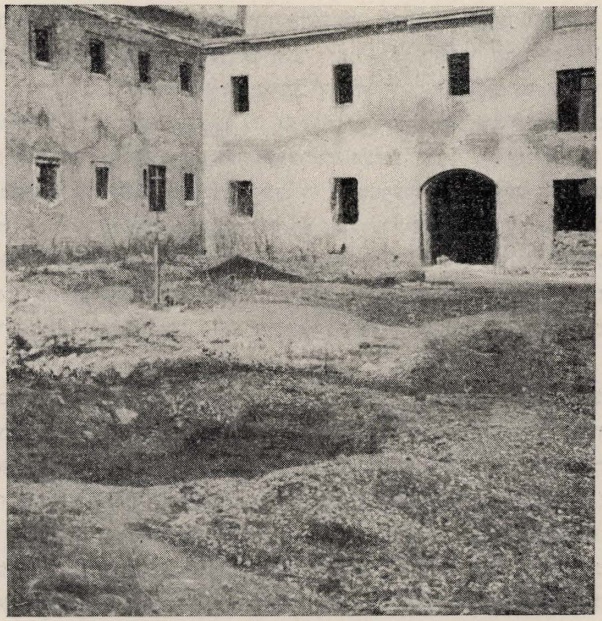
געווארן נישט מער ווי 850.000 זלאָטעס, און דאָס גאַנצע איבעריקע געלט איז אַוועק אויף אַלגעמיינע צילן.

שטרעבנדיק אויפצוהאַלטן ביים לעבן די לעצט־פאַרבליבענע פונם אידישן געזעלשאַפטלעכן און אידאישן אַקטיוו, און באַזונדערס פונם יוגנט־אַקטיוו, וועט דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט אויך אויף ווייטער אָפגעבן אַ באַדייטנדן טייל פון זיינע געלט־פאָנדן פאַר דער הילף פון די אַקטיווע טוערס, אָבער דעם גרעסטן טייל פון זיינע פינאַנצן וועט ער ווידמען די אַלגעמיינע צילן פון הילף און זעלבסטשוץ.

אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט

(—) **ד״ר א. בערמאַן־בארָאָווסקי**
(—) **יצחק צוקערמאַן**
(—) **ד. כפתור** (דניאל גוזשיק)

וואַרשע, 15־טער נאָוועמבער 1943

דער הויף פון דער אידישער טורמע אין וואַרשעווער געטאָ (אויף געגנשע־גאָס). מען זעט נאָך הויפנס אַש פון פאַרברענטע מענטשלעכע קערפערס (פאָטאָגראַפירט 1945).

3. באַריכט פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט אין פוילן

(אַרויסגעשיקט פון ווַארשע דעם 24־טן מאַי 1944).

צו ד״ר (י.) שוואַרצבאַרט, אינזש. (א.) רייס, ד״ר (א.) טאַרטאַקאָווער

טייערע!

אייערע בריוו פון 15־טן, 17־טן און 18־טן פעברואר, ווי אויך די טעלעגראַמעס פון אַנזעלם (א. רייס) פון 6־טן און פון 22־טן מערץ הייַ־יאָר האָבן מיר דערהאַלטן. מיר האָבן זיי געלייענט מיט גרויס אינטערעס. מיר זענען, אַז איר טוט אַלץ וואָס איר קענט כדי אונז צו העלפן און פאַרלייכטערן אָפּצורַאַטעווען די פאַרבליבענע פונם בלוטיקן מבול. אַלע מעגלעכע דאַנקען פאַר אייער אַרבעט און אייערע באַמיאונגען וואָלטן נישט אַנטשפראָכן און נישט אויסגעדריקט אונזערע אמתע געפילן פון טיפער דאַנקבאַרקייט צו אייך און צו אַלע אידישע אָקטיוויסט טויער אויף דער גאַנצער וועלט, וועלכע באַטייליקן זיך אין דער הילפס־אַקציע. גיט זיי־צו־וויסן, אַז מיר שאַצן אָפּ די גרויס פון זייער אַרבעט און מיר ווייסן, אַז אַדאַנק זיי אַלעמען קענען מיר פירן אונזער פאַרצוויגטע טעטיקייט.

דער יאָר־טאָג פון די קאַמפן אין ווַארשעווער געטאָ איז געווען פאַר אונז אַלע, — אַנטיילנעמער פון די קאַמפן אָדער עדות זייערע, — אַ גרויסער טאָג. עס זיינען דער־גאַנגען צו אונז אָפּקלאַנגען פון די שיינע יאָר־טאָג־דעמאָנסטראַציעס און פייערלעכ־קייטן, וועלכע זיינען פאָרגעקומען אין ארץ־ישראל, אין די פאַראייניקטע־שטאַטן און אין ענגלאַנד. מיר זיינען באמת געווען געירט דערפון. אויך ביי אונז זיינען פאָרגע־קומען געדענק־פייערונגען איבערן לאַנד. די אונטערערדישע פּרעסע האָט געווידמעט דעם יאָר־טאָג אַרטיקלען און נאָטיצן. די אונטערערדישע ראַדיאָ־סטאַציעס האָבן איינגעאָרדנט ספעציעלע אויפֿציעס. די אַרגאַניזאַציעס פונם אונטערערדישן פוילן מיט דעם ראַט־פאַר־הילף־די־אידן אינדערשפּיץ האָבן אָנגענומען פאַסיקע רעזאָלוציעס. מיר, אין אונזער אונטערערד, האָבן געפייערט דעם יאָר־טאָג — מיט פאַרשטאַרקטער טעטיקייט.

מיט עטלעכע טעג צוריק, דעם 10־טן מאַי, האָט אַ הייפל לעבנגעבליבענע קעמפער געפייערט אַן אַנדער יאָר־טאָג, דעם ערשטן יאָר־טאָג פון זייער אָפּרַאַטעוון־זיך. פאַראַיאָרן, אין דעמזעלבן טאָג האָבן פאַרשטייער פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע אויף דער אַרישער זייט אַרויסגעריסן פונם טויט 80 חברים; זיי האָבן זיי אין צוויי אַרויסמאַרשן מציל געווען פון די געטאָ־חורבות. דאָס זיינען געווען געוואָגטע העלדנטאַטן! די קעמפער, וועלכע האָבן שוין געהאָט אויסגעפירט זייערע קאַמף־אויפגאַבעס, האָט מען אַדורכגעפירט דורך די אונטערערדישע קאַנאַלן — דאָס איז געווען אַ קאָשמאַר־וועג — און אינמיטן העלן טאָג, ממש פאַר די אויגן פון די דייטשע זשאַנדאַרמען, פון דער פאָליצייַ און המון, האָט מען זיי אַרויסגעשלעפּט פון

די קאָנאַלן שוין אויף דער אַרישער זייט[1]. אונטער אַ באַוואָפנטער וואַך פון אידישע קעמפער האָט מען זיי אויפגעלאָדן אויף לאַסט־אויטאָס, מיט די אויטאָס האָט מען אַדורכדעפילירט כמעט גאַנץ ווארשע און אַדורכגליטשנדיק זיך דורך אַ גאַנצע ריי דייטשע וואַך־פאָסטנס, האָט מען אָפגעפירט די געראַטעוועטע קעמפער אין קאָמפינאָווער וואַלד[2]. פונדאָרטן האָט מען זיי אין עטלעכע טעג אַרום, האָרט פאָרן דייטשן זוכונג־איבערפאַל, אַריבערגעפירט מיט אויטאָס אין די וועלדער ביים בוג[3]. דער נייער, אומ־

[1] וועגן די פרווון אַרויסצוגיין פון געטאָ דורך די קאַנאַליזאַציע־רערן — זע ז. 244, באַמ. 5 צום באַריכט פון „בונד״; ז. 270, באַמ. 13 צום טאָגבוך פון ש. ג ר א ־ י ע ק, אין אויך — ש מ ח ה ר א ט ה י י ז ע ר ס טאָגבוך און באַמערקונגען 13 און 16, זייטן 280 און 282.

[2] Puszcza Kampinoska — אַ 30 קילאָמעטער פון וואַרשע. מיטגעהאַלפן האָבן די פ.פ.ר. — די קאָמוניסטן. פאָקט״ש זיינען די קעמפער אויסבאַהאַלטן געווארן נישט אינם געביט וואָס רופט זיך „דער קאָמפינאָווער וואַלד״, נאָר אין אַ יונג און וועלדל, וואָס פאַרנעמט אַ שטח פון אַ 5 קילאָמעטער אין טאָל, נעענטער צו וואַרשע. דאָס איז געווען אַ וועלדל פון סאָסנע־בוימער וואָס הגם זיי זיינען געווען נידריק געוואַקסן און אפט האָט מען דאָרט געמוזט גיין איינגעבויגענער־הייט, אָבער זיי זיינען געווען זייער געדיכט און פאַרפלאָנטערט און דערמיט געשאפן אַ גוטע מעגלעכקייט אויסצובאַהאַלטן זיך. אין „קאָמפינאָווער וואַלד״ גופא איז געווען אַ געפאַר צו זיין, וויייל ער איז געווען צו נאָענט צום געביט, וואָס די דייטשן האָבן אים אַריינגענומען אין „ריי״ן און אפט האָבן זיך דאָרט אַרומגעדרייט דייטשע וואַך־גרופעס. דאָס וועלדל, וואו די קעמפער האָבן זיך אויסבאַהאַלטן, איז געווען נאָענט צו עטלעכע דערפער: לאָמיאַנקי, מלאָטשיני (אַ 7 קילאָמעטער פון וואַרשע), דאָמבראָווקע א.א. דעריבער וועדט פון מאָל צו מאָל דערמאָנט אין די דאָקומענטן, אַז די קעמפער זיינען אַריבערגעפירט געווארן אין איינעם פון דידאָזיקע ערטער, אָבער געמיינט וועדט אפט דער וואַלד־געביט. זייענדיק דאָרטן, האָבן די קעמפער געמוטמן וואָסער אין נאָענטן דאָרף דאָמבראָווקע. אין לאָמיאַנקי האָבן געוואוינט די אַרבעטער פון די „פוילישע אַרבאַפאַנען־וועדק״ אין ביעליאַני און די דייטשן האָבן זיי אויסגענוצט פאַר זייערע האָדערפנישן. אין די „אַרבאַפאַן־וועדק״ האָט אויך געאַרבעט אַ צאָל אידישע אַרבעטער.

דאָ דאָרף דערמאָנט וועדן צום־גוטן דער פוילישער פויער קאַשטשאק, אַ פרומער קריסט, אַן אַנהענגער פון דער „ארמיא קראַיאוא״ (די אונטערערדישע ארמיי פון דער לאָנדאָנער פוילישער רעגירונג), וועלכער איז געווען באַקאַנט אין די קרייזן פון דער אידישער קאָמפאַניזאַציע מיטן ביינאָמען „כלאָפ״. אָט דער פויער צוואָמען מיט זיינע קינדער האָבן אַסך מיטגעהאָלפן די קעמפער, וועו זיי זיינען געווען קאָנצענטרירט אין דער געגנט לאָמיאַנקי־דאָמב־רווקע, זיי האָבן געזאָרגט פאַר זיי און זיי אויך אָפגעהיטן. אויך שפעטער האָט זיין הויז אין דאָמבראָווקע געדינט אלס פאַרבינדונגס־פונקט פאַר די קעמפער. אין זומער 1943, וועו דוד נ א ו א ד ו א ר ס ק י און ר ב ק ה ש א פ י ר ש ט י י ן (ביידע לפ״ג) מיט נאָך אַ צאָל חברים זיינען אַדורכגעפאָלן ביים זוכן זיין אַדרעס (ווי עס וועדט דערציילט אין דער אזכרה פאַר דוד נאָווא־דוואָרסקי), איז ער אויף אַ געוויסע צייט אַנטלאָפן קיין וואַרשע און די אידישע קאָמפ־אַרגאַניזאַציע האָט אים אויסגעהאַלטן. ער איז געבליבן לעבן און איצטער דינט ער אין דער בירגער־מיליץ אין פוילן.

[3] דאָ וועדן געמיינט די וועלדער אין דער געגנט פון ווישקאָוו ביי די ברעגן פון טייך בוג. די לעצטפאַרבליבענע געטאָ־קעמפער האָבן זיך דאָרטן צעטיילט אין פיר פאַרטיזאַנישע אפטיילונגען, צו 15—20 מענטשן אין יעדערער. צוויי אפטיילונגען זיינען געווען טעטיק אויף דער מערב־זייט פון בוג אן צוויי אפטיילונגען — אויף דער מזרח זייט. אין אפטיילונג איז געווען אפגערוקט פון דער אַנדערער אַ 15 קילאָמעטער. עס זיינען אויך געווען אַ סך פאַלן, בשעת אַ סכנה, אַז די קעמפער פלעגן אַריבערגיין אויף אַ געוויסע צייט פון איין זייט צו זייערע חברים אויף דער אַנדערער זייט. די אפטיילונגען האָבן אַדורכגעפירט אסך דרייסטע אקציעס: איינע פון זיי: דאָס אויפרייסן אַ דייטשע באַן אויף דער סטאַציע אורלע (אַרלע, 60 קילאָמעטער פון וואַרשע אויפן וועג קיין מאַלקיניא) אונטער דער קאָמאַנדירונג פון יאַנעק שוואַרצפוס

געווייגלעך־געוואַגטער מאַרש איז געלונגען! דאָס וואַלד־לעבן פון אונזערע קעמפער — דאָס איז אַ באַזונדער קאַפיטל. אָסך פון זיי זיינען אומגעקומען. אַ טייל שטעקט נאָך ערגעץ אין די וועלדער און אין דערפער, אַ קליינער טייל, אַ 20 בערך, איז צוריק־געקומען קיין וואַרשע און לעבט צוזאַמען מיט אונז. אַ דריטער פּרווו אַרויסצוראַטעווען אַ גרופּע קעמפער דורך די קאַנאַלן האָט זיך געענדיקט טראַגיש. די קאַנאַל־אַרויס־גאַנגען זיינען שוין געווען שטאַרקער באַוואַכט דורך די דייטשן. ביי דעמדאָזיקן פּרווו זיינען עטלעכע צענדליק קעמפער, אַרויסרייסנדיק זיך פון די קאַנאַלן, אומגעקומען מיט געווער אין די הענט אין אַ גאַס־קאַמף מיט דער זשאַנדאַרמעריע[1]. אָט דער גאַנצער

(לפ״ג), — 11 קעמפער האָבן אָפּגעגעבן זייער לעבן ביי דערדאָזיקער אַקציע. די אָפּטיילונגען האָבן אַדורכגעפירט אויך אַנדערע שעדיקונגס־אַקטן, וועלכע ווערן דערמאָנט אין די אזכרות. די אַקציעס זיינען אינסטרואירט געווארן דורך פֿאַרטיזאַנער פון דער רויטער אַרמיי, וועלכע האָבן בעסער געקענט די וואַלד־וועגן. איין מאָל האָבן די אידישע קעמפער באַקומען אַ טראַנס־פּאָרט געווער, וועלכער איז זיי אַראָפּגעווארפן געווארן דורך אַ סאָוויעטישן אַראָפּלאַן. אין טראַנספּאָרט זיינען געווען 36 גוטע אויטאָמאַטישע ביקסן, ענגלישע אויפּרייס־מינעס אויפצוברייסן באַנען, גראַנאַטן און אויפּרייס־מאַטעריאַלן; צוויי קאַסטנס מיט אויפּרייס־מאַטעריאַלן האָבן איפּגערייסן בשעת דעם אַראָפּלאַנען. לויט די ליסטעס, וואָס מען האָט געפונען אין די פּעקלעך, איז אַראָפּגעלאָזט געווארן אויך אַ פּעקל מיט אַ גרויסער געלט־סומע — 25 מיליאָן פּוילישע זלאָטעס — און אַ ראַדיא־זענדער, אָבער דאָס פּעקל איז פֿאַרלוירן געווארן. ווי ס׳איז שפּעטער קלאָר געווארן האָט עס דערזען אַ פּוילישע פּויערטע און זי האָט עס איבערגעגעבן דער דייטשער פֿאַליציי (די פּויערטע האָט באַקומען אַ באַלוינונג פון ...8 זלאָטעס).

אין יענער געגנט האָט זיך אויך געפונען אַ גרופּע אונטער דער קאַמאַנדירונג פון מ ר ד כ׳ (מ ע ר ד ע ק) גראָוואָס (לפ״ג), איז וועלכער עס האָבן אָנטיילגענומען די קעמפער: ח י י ם אַרבוז (לפ״ג); אַבֿרהם זאַנדמאַן (אַ געבוירענער אין וואַרשע, פון אַ האַרעפאַשענער פאַמיליע, געווען אַן אַקטיוויסט חבר פון „השומר הצעיר״, 21 יאָר אַלט — בשעת ער איז געפאַלן); זיין חברטע חנית פּוטערמילד (אַ געבוירענע אין וואַרשע, 20 יאָר אַלט, בשעת זי איז געפאַלן. זי האָט געלערנט אין אַ „תרבות״ פאַלקסשול און שפּעטער אין אַ האַנדלס־שול, געווען אַקטיוו אין וואַרשעווער „השומר הצעיר״ און אין דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע. אַ מוטיקע קעמפערין. וועגן איר ברודער יעקב, פון די גערעטעוועטע, — זע ז. 325); יואל; ישראל קרוטקי; תמר (אַלע — מיטגלידער פון „השומר הצעיר״); בערל טאַסנקרויט און יולעק יונגהייזער (ביידע — מיטגלידער פון „בונד״; דער ערשטער געבוירן אין 1921, געקעמפט אין דער גרופּע פון ל. גרוזאַלץ (לפ״ג) אויף מילע־גאַס 29, אַ מוטיקער און דרייסטער קעמפער; דער צווייטער געבוירן אין 1923, אין אַן אָרימער פאַמיליע, אַ מעטאַל־אַרבעטער. געקעמפט אין דער גרופּע פון יורעק בלאָנעס (לפ״ג), און אויך אישאַ לעווסקי (לפ״ג). דידאָזיקע קאַמף־גרופּע האָט אַ געוויסע צייט צוזאַמענגעאַרבעט מיט די פּאָרטיזאַנער פון דער „אַרמיא קראַיאָווא״, און פלוצלינג זיינען פּאַרשוואונדן די שפּורן פון דער גאַנצער גרופּע. עס איז פאַראַן אַ באַגרינדעטע סברה, אַז די קעמפער פון דערדאָזיקער גרופּע זיינען דערמאָרדעט געווארן דורך די לייט פון דער „אַרמיא קראַיאָווא״, ווייל אין אַלגעמיין פלעגן די דייטשן צו איילן זיך און אַנזאַגן מיט פרייד, וועגן יעדן פאַל, וועגן זיי איז געלונגען צו דערהרגענען אַ אידישן פּאָרטיזאַן, אין אין דעם פאַל איז פון זייער זייט נישט געקומען קיין שום מעלדונג. דער קאַמענדאַנט פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע האָט זיך געוועגדעט מיט אַ בריוו צו דער קאַמענדאַנטור פון דער „אַרמיא קראַיאָווא״, אין וועלכן ער האָט פֿאַרלאַנגט אויפקלערונגען און אַן אויספֿאַרשונג וועגן דער זאַך, אָבער זיי האָבן אפילו נישט באַוויליקט אים צו ענטפערן אויפן בריוו. עס איז נישט באַקאַנט וועגן קיין שום אויספֿאַרשונג פון זייער זייט אין דער ריכטונג.

[1] זע באַמערקונג 1, פּריער, ווו אויך באַמערקונג 25 אינם טאָגבוך פון ש. ראָטהייזער, זייט 285.

הערשישער פראָגמענט פון אַרויסרופֿעווען די קעמפֿער פונם „עטאַ־גיהנום וואַרט נאָך אויף זיין דיכטער.

לאָמיר אָבער אַריבערגיין פון זכרונות צו אונזער טאָג־טעגלעכער אַרבעט און צו דער אָקטואַלער סיטואַציע. די ערשטע דריי חדשים פון הייגטיקס יאָר זיינען געווען די שוועריסטע תקופה אין אונזער טעטיקייט. מיר האָבן געליטן איין קלאַפּ נאָכן אַנדערן. אין די ערשטע יאָנואַר־טעג האָבן געסטאַפּאָ־אַגענטן געכאַפּט אין גאַס דעם ד״ר בערמאַן (אַדאָלף), מיטגליד פון פרעזידיום פונם אידישן נאַציאָנאַלן־קאָמיטעט און פֿאַרשטייער פון דעם קאָמיטעט אינם ראַט־פֿאַר־הילף־די־אידן (פון דער פוילישער רעגירונג). עס האָט אים געמסרט עמיצער, וואָס אים איז באַקאַנט געווען זיין טעטיקייט. די געסטאַפּאָ־לייט האָבן זיך גוט אַריינטירט ווער זייער אַרעסטאַנט איז און וואָס פֿאַר אַ ראָל ער שפּילט. פון אַ זיכערן טויט האָבן אים אָפּגעראַטעוועט זיין נישט־פֿאַרלירן־זיך, די זעלבסטבאַהערשונג און פֿאַרשטייט זיך, אַ גרויסער כאַבאַר. אויף אַ געוויסע צייט איז ער געוואָרן פּאָסיוו. ער האָט געקענט אַרבעטן נאָר אין געהיים. מיר האָבן ידיעות, אַז די געסטאַפּאָ זוכט אים ווידער. סוף יאָנואַר האָט די געסטאַפּאָ אָנגעהויבן זוכן דניאל כפתור (גוזשיק). ער האָט געמוזט זיך אויסבאַהאַלטן. אין פעברואַר האָט די געסטאַפּאָ אויסגעפונען שפורן פון דער אידישער קאָמף־אָרגאַניזאַציע אין די פֿאַרשטעט. אויך דאָס איז געווען אַ מסירה, וועלכע האָט געברַאכט צו אַ גרויסן דורכפֿאַל [5]. עטלעכע צענדליק מיטגלידער זיינען אומגעקומען. די געסטאַפּאָ האָט אָנגעהויבן זוכן י צ ח ק צ ו ק ע ר מ אָ ן, דעם קאָמענדאַנט פון דער אידישער קאָמף־אָרגאַניזאַציע. ער האָט געמוזט זיך אויסבאַהאַלטן. אַ געוויסע צייט זיינען ער צוזאַמען מיט זיינע נאָענטסטע מיטאַרבייטער פֿאַסיווי־זירט געוואָרן. סוף פעברואַר איז אין גאַס געכאַפּט געוואָרן אונזער יונגער, טיכטיקער מיטאַרבעטער אברהם וואַרמאַן (לפ״ג), אַ חבר פון השומר הצעיר פון מזרח־גאַליציע. ער איז דערשאָסן געוואָרן. אין מערץ איז אומגעקומען אייניער פון אונזערע באַדייטנדסטע טוער, דער שעפער און לייטער פון אונזער אַרכיוו, דער לאַנגיאָריקער קולטור־טוער פון די לינקע פועלי ציון, אַ פלאַמיקער און אָפּערווויליקער געזעלשאַפטלעכער עסקן, דער היס־טאָריקער ד״ר עמנואל רינגעלבלום (לפ״ג). די געסטאַפּאָ האָט אַנדעקט די אונטערערדישע באַהעלטניש אויף דער אַרישער זייט [6], אין וועלכער ער האָט ביז דער לעצטער מינוט אינטענסיוו געאַרבעט, ער איז דערשאָסן געוואָרן צוזאַמען מיט זיין פרוי (יהודית, לפ״ג) און זייער זונדעלע (אוריה, 14 יאָר אַלט) און נאָך 35 אנדערע באַוואוינער פון דער באַהעלטניש. ער האָט איבערגעלאָזט אַ ריי כראָניקאַליש וועדק פון גרויסן וועדט. זיי געפינען זיך אין אונזער רשות. גיט־איבער די טראַגישע ידיעה וועגן טויט פון

[5] צו דער געסטאַפּאָ איז אַריינגעפֿאַלן אייניער מיטן נאָמען נ א ט ע ק און ער האָט געהאַט ביי זיך אַ רשימה פון די באַהעלטניש־ערטער פון דער אידישער קאָמף־אָרגאַניזאַציע. זע צווייטער בריוו פון החלוץ באַמ. 1. זייט 219. צווישן אַנדערע האָט די געסטאַפּאָ דאָמאַלסט געזוכט אויך שמחה ראַטהייזער און נאָך קעמפער.

[6] זע באַמ. 29 צום בריוו פון ד״ר ע. רינגעלבלום זייט 315.

ד״ר רינגעלבלום דער ייוואַ־צענטראַלע און אויך דער פּאַרטיי, אין וועלכער ער איז געווען טעטיק זיין גאַנץ לעבן.

אויך אַנדערע אונזערע טויער זיינען געווען אַ טריט פון טויט אין צוזאַמעהאַנג מיט אונזער געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט. אין משך פון יענע עטלעכע חדשים זיינען אַלע מיטגלידער פונם פּרעזידיום פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט געזוכט געוואָרן דורך דער גסטאַפּאָ און זיי האָבן געמוזט ווערן פּאַסיוו אינגאַנצן אָדער טייל־ווייז. און פּונדעסטוועגן האָט אונזער אַרבעט נישט אויפגעהערט אויף קיין אייגציקן טאָג! מיר פּאַרדאַנקן דאָס קודם כל דעם שטאַב פון אונזערע אָפּפּערוויליקע מיטאַרבעטער, באַזונדערס — די מיטאַרבעטערינס, וועלכע דערפילן טאָג־איין־טאָג־אויס זייער לעבנס־געפּערלעכע געזעלשאַפטלעכע דינסט. איצטער אַרבעטן מיר, נישט געקוקט אויף דער טיילווייזער פּאסיווי־זירונג, פונקט אַזוי ווי פּאַר די דורכפּאַלן. מיר גיינען אַרום פּאַרגרימירטע. מיר פּילן זיך אין אונזער אַרבעט ווי שטריק־גייער איבער אַ תהום — טאָג און נאַכט אויף דער גרענעץ צווישן לעבן און טויט. יעדער טאָג פון אונזער אַרבעט איז אַ נס. אָבער די אַרבעט הערט נישט אויף, אדרבה, זי אַנטוויקלט זיך. און דאָס איז דאָס וויכטיקסטע.

אין וואָס פּאַר אַן אַטמאָספער אַרבעטן מיר?

דער געטאָ, וועלכער עקזיסטירט שוין נישט, באַשעפטיקט עד היום די מוחות פון די דייטשן. טאָגטעגלעך הערט מען אין וואַרשע, פון אינדערפרי ביז בייגאַכט, שטאַרקע אויפּרייסן. די דייטשן רייסן אויף די געטאָ־חורבות. גאַנצע גאַסן זיינען שוין בוכ־שטעבלעך אויסגעגלייכט געוואָרן מיט דער ערד. די דייטשן האָבן געלאָזט אין גאַנג אַ ספּעציעלע קליינבאַן, וועלכע פירט אַ גאַנצן טאָג אַן אויפהער פונם געטאָ צום וווייסל־ברעג ציגל פון די צעשטערטע חורבות, ברוכוואַרג, וואָס איז בפועל ממש דורכגעזאָפּט מיט אידיש בלוט. אויף דער וווייסל קען מען אָפּט זען, דאָ און דאָרט, צעריסענע בלעטער פון פּאַרבלוטיקטע אידישע ביכער. די היטלעריסטן קענען נישט אויסהאַלטן פונם געדאַנק, אַז אַ געוויסער טייל פון דער וואַרשעווער אידישער שארית־הפליטה באַהאַלט זיך נאָך אויס אין שטאָט. וואָס אַמאָל אָפּטער קומען איצט פּאַר בלאָקאַדעס פון גאַנצע שטאָט־קוואַרטאַלן. דער „לאַזונג״ פון די בלאָקאַדעס איז: „זוכן אידן, באַנדיטן און געווער״. מיט עטלעכע וואָכן צוריק האָט מען פּאַרבלאָקירט אַ גרויסן טייל זשאַליבאָזש[7]. מען האָט געכאַפּט אַרום 50 אידן. די מערהייט פון זיי לעבט שוין נישט מער. די אומאויפהערלעכע אַרעסטן צוליב מסירות, דאָס כאַפן אידן דורך געסטאַפּאָ אָדער קריפּאָ — קרימינאַל־פּאָליציי — מיט דער הילף פון מענטשלעכער

---

[7] אַ שטאָט־טייל אין צפון פון וואַרשע, אַ מאָדערנער וואוין־קוואַרטאַל, וואו עס האָט זיך אויך געפונען אַ נייַ־געבויטער אַרבעטער־קוואַרטאַל. דאָרטן האָט געקעמפט אַן איז געפאַלן בעת דעם אַלגעמיינעם וואַרשעווער אויפשטאַנד, אין אויגוסט־סעפּטעמבער 1944, אַ טייל פון די לעצטפּאַרטיבענע געטאָ־קעמפער.

פּסולת, נעמט־צו טאָגטעגלעך צענדליקער קרבנות. במשך די לעצטע וואָכן זיינען אויף אַזאָ אופן אומגעקומען, צווישן אַנדערע, דער כעמיע־פּראָפעסאָר פון וואַרשעווער אוניווערזיטעט מ. צ ע נ ט נ ע ר ש ו ו ע ר (לפ״ג), דער נעווראָלאָגיע־דאָצענט ו. ס ט ע ר ־ ל י נ ג (לפ״ג) מיט זיין פרוי, דער עקאָנאָמיסט וולאָדיסלאָוו ל א נ ד ו י (לפ״ג) מיט דער פרוי און מיט דער טאָכטער און אַסך אַנדערע. די צאָל אידן אין וואַרשע ווערט קלענער פון טאָג צו טאָג. די געכאַפּטע ענדיקן זייער לעבן צווישן די חורבות פון געטאָ, וועלכע זיינען געוואָרן דער טויטשטראָף־פלאַץ סיי פאַר אידן און סיי פאַר טויזנטער פאָליאַקן. צוליב פאַרשטענדלעכע סיבות איז שווער פעסטצושטעלן די אַלגע־ מיינע צאָל אידן אין וואַרשע, — די, וואָס פירן אַן אָפן לעבן אַלס „אַריער״ און די וועלכע לעבן אין באַהעלטניש. לויט אונזער אָפּשאַצונג שטייגט די אַלגעמיינע צאָל נישט אַריבער 15 טויזנט אידן. דער ראַט פאַר הילף די אידן, דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט און דער „בונד״ גיבן אַרויס הילף קרוב 10 טויזנט אידן אין וואַרשע. עס לאָזט זיך משער זיין, אַז עטלעכע טויזנט אידן נויטיקן זיך נישט אין הילף, אָבער אַ צאָל פון נאָך עטלעכע טויזנט איז נאָך נישט צוגעקומען צו קיין שום פאַרזאָרגונג־קעמערל. פאַרשטייט זיך, אַז דידאָזיקע ציפערן טאָר מען נישט פאַרעפנטלעכן.

ווי זעט אויס די לאָגע אין דער פּראָווינץ? דער אייניציק־„לעגאַלער״ אידישער מאַסן־צענטר אין פוילן איז נאָך אַלץ דער געטאָ אין לאָדזש. אין דעצעמבער 1943 און אין יאַנואַר 1944 האָט מען פון דאָרטן אַרויסגעפירט צום טויט עטלעכע צענדליק טויזנט פערזאָן. במשך די לעצטע וואָכן האָט מען אַרויסגעפירט פון לאָדזש עטלעכע טויזנט אידן קיין סקאַרזשיסק, קעלץ און טשענסטאָכאָוו, אין די דאָרטיקע לאַגערן. ביים איצטיקן מאָמענט געפינען זיך נאָך אין לאָדזש 80 טויזנט אידן[8]. נאָר־טיילווייז זיינען עס פּוילישע אידן, אַ גרויסער טייל פון די איינוואוינער אין לאָדזשער גענאָ

[8] ביים אויסברוך פון דער מלחמה האָבן געלעבט אין לאָדזש 233.000 אידן. בעת מען האָט אויפגעשטעלט דעם לאָדזשער גענאָ, דעם 16־טן יוני 1940, איז זייער צאָל געווען 160.423. שוין נאָכן פאַרמאָכן די גענאָ־מויערן האָט מען געבראַכט קיין לאָדזש אַסך אידן פון די נאָענטע שטעטלעך און אויך פון אויסלאַנד. אַזוי, למשל, האָט מען אַהינצו געבראַכט אין די צוויי וואָכן צווישן 17־טן אָקטאָבער ביזן 4־טן נאָוועמבער 1941 אַרום 20.000 אידן פון דייטשלאַנד, עסטרייך, טשעכיע און לוקסעמבורג. אויך אַהינויב 1942 האָט מען געבראַכט אין לאָדזשער גענאָ אידן פון דערבייאיקע שטעטלעך — זגיערזש, בזשעזשין, פאַביאַניץ, אזאַרקאָוו, בעלכאַטאָוו, א. אַנד. אָבער אין די חדשים דעצעמבער 1941—מערץ 1942 זיינען אין כעלמנאָ אויסגעמאָרדעט געוואָרן ביי 60 טויזנט לאָדזשער אידן. דעם 1־טן יאַנואַר 1942 זיינען געווען אין לאָדזשער גענאָ 162.682 אידן; דעם 1־טן יאַנואַר 1943 — 87.615; אין אויגוסט 1944 — 61.174; סוף 1944 בעת די רוסישע אַרמיי האָט דעראָבערט די שטאָט, זיינען פאַרבליבן אין לאָדזשער גענאָ נאָר 830 אידן. די צאָל פון אידן איז אומאויפהערלעך פאַרקלענערט געוואָרן סיי צוליב די כסדרדיקע גירושים, און אויך צוליב דער גרויסער שטערבלעכקייט: אין די יאָרן 1940—1944 זיינען אין לאָדזש געבוירן געוואָרן 2306 לעבעדיקע אידישע קינדער און עס זיינען געשטאָרבן 43.414 אידן (לויט א שאַצונג זיינען דורך דעם לאָדזשער גענאָ אַדורכגעגאַנגן ביי 375 טויזנט אידן). דעם לאָדזשער גענאָ האָבן די דייטשן ליקווידירט אין אויגוסט 1944 אַוועקשיקנדיק די העכער 60.000 אידן אין די טויט־לאַגערן, בעיקר קיין אַשוויענטשים. דער דייטשער ממונה איבערן לאָדזשער גענאָ, דער אַמטס־לייטער פּין דער גענאָ־פאַרוואַלטונג האַנס ביבאָוו, אַ סוחר פון ברעמען, וועלכער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין סאַדיסטישער אכזריות, איז געמשפט געוואָרן אין לאָדזש אין פּרילינג 1947 און האָט פאַר־

זיינען אידן צוזאַמענגעטריבענע פון כמעט אַלע אייראָפּעאישע לענדער. לאָדזשער געטאָ איז נאָך כסדר הערמעטיש פאַרשלאָסן. טראָץ אונזערע פילאָליקע באַמיאונגען אָנצוקניפן אַ קאָנטאַקט מי די אידן אין לאָדזש איז עס נישט געלונגען. סיי אונזערע זעלבסטשטענדיקע פרווון און סיי די, וואָס זיינען געמאַכט געוואָרן מיט דער הילף פון די פוילישע אונטערערדישע אָרגאַניזאַציעס, האָבן נישט געבראַכט דעם געוואָלטן רעזולטאַט — אַריינקריגן זיך אין לאָדזשער געטאָ. דאָס איז אַ אינזל, אָפּגעריסן פון דער גאַנצער וועלט.

אַלע אַנדערע שטעט אין די געביטן פון גאַנץ פוילן זיינען שוין פונלאַנג „יודענריין". פונדעסטוועגן באַהאַלטן זיך נאָך אויס אין די גרויסע שטעט, קודם כל אין קראָקע און אין לעמבערג, צו עטלעכע טויזנט אידן, לויט ביי אונז פאַראַנענע אינפאָרמאַציעס באַהאַלט זיך אויס אויך אין ווילנע אַ געוויסע צאָל אידן אויך דער אַרישער זייט; עס איז אונז אָבער נישט געלונגען אָנצובינדן אַ קאָנטאַקט מיט ווילנע און מיט די מזרח־געביטן, כאָטש מיר האָבן שוין צוויי מאָל אַהין אַרויסגעשיקט שליחים. מיט קראָקע און לעמבערג האַלטן מיר אויף אַ רעגולערע פאַרבינדונג. די לעמבערגער אידן מאַכן איצטער אַדורך ספּעציפיש־שוועריקייטן מאַמענטן. ביי די באַמבאַרדירונגען ווערן צעשטערט זייערע שוצערטער און באַהעלטנישן און זיי מוזן זיך אַנטפלעקן פאַר זייערע שכנים. די פאַרוואונדעטע פון די באַמבעס האָבן מורא צו רופן נאָך הילף, מען זאָל נישט דערקענען ווער זיי זיינען. ווייזט אויס, אַז דאָס זעלבע ווען זיך איבערחזרן אויך אין אַנדערע שטעט. די קלעפּ, ווועלכע פאַלן אויף דער באַפעלקערונג בכלל — פאַלן מיט אַ טויזנטפאַכער שטאַרקייט אויף די אידן.

די מערסטע אידן, ווועלכע געפינען זיך נאָך אינם געביט פון אַזויגערופענעם געגנעראַל־גוווערנעמענט, קומען־אום אין די קאָנצענטראַציע־לאָגערן. דער גרעסטער לאָגער איז אין פלאַשאָוו נעבן קראָקע. דאָרט זיינען פאַרשפאַרט ביי 12 טויזנט אידן. מיט אַ חודש צוריק זיינען דאָרטן דערשאָסן געוואָרן 100 מענטשן. מיט עטלעכע טעג צוריק איז אָנגעקומען אין פלאַשאָווער לאָגער דער ערשטער צוג מיט אונגאַרישע אידן — אַ טראַנספּאָרט פון עטלעכע טויזנט נפשות. די פאַרשפאַרטע אינם לאָגער „זשבניע (זע די מאַפּע פון די פאַרניכטונגס־לאָגערן) — צוויי טויזנט מענטשן — זיינען אַלע אויסגעשאָסן געוואָרן מיט אַ פאָר חדשים צוריק. אין קראָקעווער קרייז געפינען זיך עטלעכע קלענערע לאָגערן — אין מעליץ (נעבן טאַרנע), אין וויע־ליטשקע נעבן קראָקע, אין סטאַלאָווא וואָליאַ, אין פּוסטקאָוו[9], אין יעדן איינעם פון

ענדיקט אויף דער תליה זיין טמא׳דיק לעבן. זיינע נאָענטע מיטאַרבעטער פראָנץ־אַנטאַן זיפּערט און עריק טשארנולא זיינען אין אָקטאָבער 1947 פאַרמשפּעט געוואָרן צום טויט דורכן לאָדזשער קרייז־גערעכט.

[9] סטאַלאָווא וואָליאַ אין מערב־גאַליציע, אַ לאָגער פון צוואַנגס־אַרבעט, אין וועלכן עס האָבן זיך געפונען דייטשע באַוואָפנונגס־פאַבריקן. דער לאָגער איז ליקווידירט געוואָרן דעם 23־טן יוני 1944, ווען עס האָט זיך דערנענטערט די רויטע אַרמיי. אַ 60 אידן פונצווישן 416 איז

דידאַזיקע לאַגערן געפינען זיך צו עטלעכע טויזנט אידן. די פֿאַרהעלטנישמעסיק־גרעסטע צאָל לאַגערן געפינט זיך אין ראַדאָם־קעלצער געגנט. דער גרעסטער לאַגער איז אין סקאַרזשיסק, וואו עס אַרבעטן אין קאָטאָרגע־באַדינגונגען אַ 10 טויזנט אידן, וועלכע זיינען אָהין צוזאַמענגעבראַכט געוואָרן פון אַלע עקן לאַנד [10]. מיט דעם לאַגער אין סקאַרזשיסק און מיט דעם פלאַשאָווער לאַגער שטייען מיר אין רעגולערער פאַר־בינדונג און שטיצן די דאָרט־אַרעסטירטע מיט גרויסע סומעס. אויסער דעם סקאַרזשיס־קער לאַגער געפינען זיך גרויסע לאַגערן אין סטאַראָכאָוויצע (נעבן סקאַרזשיסק) — 7 טויזנט מענטשן; אין פלאָנקי — 3000 מענטשן; אין בליזשין — 2000 מענטשן; אין גורי־שוויענטאָקשיסקיע — 1000 מענטשן. אויסער דעם זיינען פאַראַן לאַגערן אין ראַדאָם, אין קעלץ, אין פּיעטרקאָוו, אין טשענסטאָכאָוו, — און אין יעדן פון זיי געפינען זיך עטלעכע טויזנט מענטשן. מיר האָבן אַ קאָנטאָקט מיט די אַלע לאַגערן און שטיצן זיי.

אין לובלינער קרייז האָבן ביז מיט אַ קורצער צייט צוריק נאָך עקזיסטירט צוויי לאַגערן: אַ גרויסער אין בודזין[11] — 3 טויזנט מענטשן, און אַ קליינער אין קראַשניק — עטלעכע הונדערט מענטשן. אין קראַשניק געפינט זיך אונזער טייערער ל. ל. בלאַך (אליעזר־ליפּא, לפ״ג), מיר שטייען מיט אים אין בריוולעכער פאַרבינדונג און שיקן אים געלט. אין בודזין געפינען זיך צוויי וואַרשעווער רבנים ש פ י ר א (קעלמיש,

דאָן געלונגען צו אָנטלויפן: פוסטקאָוו איז אַ דאָרף אין ראָפּטשיצער קרייז, אין מערב־גאַליציע, אידן האָט מען אָהינצו פאַרשיקט צו אַרבעט אין דייטשע אַראָפּלאַנען־פאַבריקן.

[10] אויפֿן וועג פון וואַרשע קיין קעלץ, 35 קילאָמעטער פון קעלץ. אייגער פון די שוידער־לעכסטע און אכזריותדיקסטע אַרבעטס־לאַגערן. דאָרט זיינען געווען אַמוניציע־פאַבריקן פון דער דייטשער פירמע „האסאג״ (הוגא שניידער אַקציען־געזעלשאַפט) אין וועלכע מען האָט תּראָדוצירט טראָטיל און פיקרין; טראָטיל — אַן אויפֿרייס־שטאָף צו שווערע גראַנאַטן, וועלכער איז אויסגעאַרבעט געוואָרן אין גרויסע קעסלען ביי אַ זייער הויכער טעמפּעראַטור; זיין ריח האָט פאַרסמט דאָס האַרץ און די לונגען; פיקרין — אַ מין געלער פּילווער, וועלכער האָט געדינט פאַר ים־מינעס. קיין שום מענטש האָט נישט געקענט אויסהאַלטן ביי דער אַרבעט לענגער ווי עטלעכע חדשים. די מענטשן זיינען שנעל פאַרסמט געוואָרן, באַזונדערס ביי די שרעקלעך שלעכטע וואוינונגס־און דערנערונגס־באַדינגונגען אין דעם לאַגער. דער לאַגער איז ליקווידירט געוואָרן ערשט אין סוף יולי 1944. וועגן דעם דאָזיקן לאַגער זיינען דערשינען פאַרשידענע באַשרייבונגען: מרדכי שטריגלער („די צוקונפט״, ניו־יאָרק; נאָוועמבער 1945); אַ ביכל פון רוזשע באוימינגער „פּיקרין און טראָטיל״ (פּוילישׁ, צענטראַלע אידישע היסטאָרישע קאָמיסיע אין פּוילן, 62 זייטן) א.א.

[11] אינם בודזינער לאַגער האָבן אַלע געאַרבעט אין דער אַראָפּלאַנען־פאַבריק פון דער דייטשער פירמע „הענקעל״. צייטנווייז איז די צאָל דאָרט פאַרשפּאַרטע אידן געווען גרעסער ווי 3000. נאָכן געמעצלט אין אַפּריל־מאַי 1943 האָט מען אָהין געבראַכט 800 וואַרשעווער אידן, צווישן זיי אַ ריי רבנים און עסקנים (אויך הרב פּאָזנער, אל. ל. בלאַך, אייזדער ער איז אַריבער קיין קראַשניק א.א.). ווי עס גיט אונז איבער איינער פון די גערעטעוועטע פון דעם לאַגער (יחזקאל בראַטמאַן, איצט אין ארץ־ישראל), זיינען די אינערלעכע פאַרהעלטנישן דאָרטן געווען עטוואָס לייכטערע ווי אין אַנדערע לאַגערן. צום גרויסן טייל אַ דאַנק דעם לאַגער־עלטסטן שטאָקמאַן, אַ בריסקער איד. מען האָט זיך באַצויגן מיט דרך־ארץ צו די רבנים אוז געוועלשאַפּטלעכע טוער און זיך באַמיט זיי צו געבן לייכטערע אַרבעט (ביים לאַגער־באָד וכו׳). אין לאַגער פלעגן צייטנווייז פאַרקומען ליטעראַרישע פאַראַנשטאַלטונגען, מען האָט געהאַט אַ פאַרבאַהאַלטענע ספר־תורה און תפילין און פון צייט־צו־צייט געדאָונט מיט מנין, אָפּגעהיט אידישע ימים־טובים, חנוכה וכו׳.

לפ״ג) און שטאָקהאָמער (שמשון, לפ״ג), אַ רעוויזיאָניסטישער פירער ד״ר וודאָווינסקי (דוד) [12], אַ בונדישער טוער פאַלק [13] און עטלעכע טוער פון הילפס־אינסטיטוציעס. די אַלע שטיצן מיר ווי וויַיט מיר קענען. צוליב דעם נעענטער־געוואָרענעם פראָנט, פירן די דייטשן אַריבער די צוויי לאַגערן אויף אַן אַנדער אָרט: 50 פראָצענט פון די מענטשן זיינען שוין אַריבערגעפירט געוואָרן קיין פלאַשאָוו, וויעליטשקע און מעליץ. די אַריבערפירונג ווערט פאָרגעזעצט. גראָד נעכטן האָבן מיר אַריבערגעפירט אין דידאָזיקע לאַגערן בריוו און פופציק טויזנט זלאָטעס.

אין מזרח־גאַליציע געפינען זיך נאָך די לאַגער־רעשטן אין באָריסלאָוו און אין דראָהאָביטש. הויפטזאַכלעך זיינען דאָרט באַשעפטיקט ביי דער אָרבעט נאַפט־פאַכ־לייט. אויך יענע לאַגערן עוואַקואירן די דייטשן — צוליב דער דערנענטערונג פון פראָנט — אין קראָקעווער און ראַדאָם־קיעלצער קהייזן. אין פאַדליאַשע[14] איז פאָראַן אייַן לאַגער אין ביאַלאַ פאַדלאַסקא. אינם געביט פון די אַעראָפלאַן־ווערק אָרבעטן ביי 1000 אידן. דער לאַגער איז הערמעטיש פאַרמאַכט און אָפגעשלאָסן און טראָץ אַלע אונזערע באַמיאונגען האָבן מיר נישט קיין צוטריט אַהין. אין זאַגלעמביע (דער קוילן־גרובן־געביט) האָבן ביז מיט אַ קורצער צייט צוריק נאָך עקזיסטירט די רעשטן פון בענדינער און סאָסנאָווצער לאַגערן אין שראָדולא[15]. מיט אַ פאָר חדשים צוריק האָט מען די דאָרט פאָרשפאָרטע אָרויסגעפירט קיין אָשוויעניטשים, ווייזט אויס, צום טויט. אין בענדין און אין סאָסנאָוויץ באַהאַלטן זיך אויס אַ גרויסע צאָל אידן אין די אָרישע קוואָרטאַלן. מיר שטיצן זיי. אויסער די גרויסע לאַגערן זיינען אין געפאָרלאַ־גוווער־נעמענט פאָראָן קלענערע קאָנצענטרירונגען, וואו עס געפינען זיך צו עטלעכע הונדערט אָדער נאָר צו עטלעכע צענדליק אידן. מען באַנוצט זיי צו „אָפּרוימונגס״־אָרבעטן אין

[12] אַ געבוירענער אין לאָדזש, אַ זון פון אַ באַקאַנטער ציוניסטישער פאַמיליע, דער פאָטער איז געווען אַ משכיל און חובב שפת־עבר. דוד וו. זייענדיק נאָך גאָר יונג, איז אָריינגעטרעטן אין דער ציוניסטישער באַוועגונג און איז געווען אַקטיוו מיט אַלע זיינע כוחות. אַ געטרייער חבר פון דער רעוויזיאָניסטישער באַוועגונג אין פוילן פון איר גרינדונג אָן, פון זשאַבאָטינסקיס הייסע אָנהענגער. ער האָט אָנגענומען זשאַבאָטינסקיס רוף צו זיינע אַקטיוויטע אָנהענגער אָפצוגעבן זיך אינגאַנצן דער אָרבעט אין דער באַוועגונג. האָט פאָרלאָזט זיין אָרבעט אַלס מעדיצין־דאָקטאָר, איז אַריבערגעפאָרן קיין וואַרשע און איז געווען טעטיק אין די יאָרן 1934—1937 אלס פאָרזיצער פון דער רעוויזיאָניסטישער אָרגאַניזאַציע (הצה״ר). אין וואַרשע האָט ער דערנאָך געאָרבעט אין אידישן שפּיטאָל אויף טשיסטע־גאָס. ער איז פאַרבליבן אין וואַרשע נאָכן אָריינקומען פון די נאַציס. איז געראָטעוועט געוואָרן און נאָך דער מלחמה געווען אין לאַגער מיטנוואָלד אין בייערן, אינדערשפּיץ פונם לאַגער־קאָמיטעט. סוף 1946 געקומען אין די פאָראייניקטע שטאַטן.

[13] ישראל פאַלק, אַ וואַרשעווער, דאָן 38 יאָר אַלט, אַ בוכהאַלטער לויט זיין פאַך. אין דער צייט פון דער נאַצישער אָקופּאַציע געווען טעטיק אַלס דזשאָינט־אינספעקטאָר. צווישן די גערעטעוועטע: זעצט פאָר זיין געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט אין פוילן אַלס סעקרעטאָר פון „בונד״. זיין פרוי מיט זייער 13־יאָריקן זון האָבן זיך געפונען אין דער אָקופּאַציע־צייט אין אָרישן טייל פון וואַרשע. אויך זיי זיינען גערעטעוועט.

[14] דער געביט פון דער שדלעץ־בריסקער געגנט.

[15] שראָדולא — אַ וואויך־קוואָרטאַל צווישן סאָסנאָוויץ און בענדין, וואו ס׳איז געווען דער גרעסטע פאָר די סאָסנאָוויצער אידן.

די פריערדיקע געטאָ־געביטן, צו פאַרברענען טויטע קערפערס, אָפּצורוימען חורבות־ברוכווארג אָדער צו די שוועכע אַרבעטן ביים בויען שאָסייען א.אָ.וו. מיט אַ קורצער צייט צוריק האָבן די דייטשן בלוטיק ליקווידירט איינעם אַזאַ לאַגער אין זאָמאָשטש און דערשאָסן 70 אידן. אינם געביט פונם פון־אונז לחלוטין אָפּגעזונדערטן „רייך" געפינען זיך נאָך עטלעכע לאַגערן אין שלעזיע. אין קרוּלעווּוסקאָ־הוטאַ אַרבעטן עטלעכע טויזנט אידן ביי די שווערסטע אַרבעטן אין די קוילנגרובן. די שטערבלעכקייט צווישן זיי דערגייט ביז הונדערט טויט־פאַלן אַ וואָך. נעבן מיסלאָוויץ (אָמאָליקע עסטרייכיש־דייטשע גרענץ־שטאָט) אַרבעטן אַ פּאָר טויזנט אידן ביי די עפּנטלעכע אַרבעטן. אין די לאַגערן ביי טשעבין (אויפן וועג קיין קראָקע), ביי קאָטאָוויץ און ביי וואַדאָוויץ (נישט וויים פון קראָקע, אויפן וועג צו די בעסקידן־בערג) געפינען זיך עטלעכע טויזנט אידן פון האָלאַנד, בולגאַריע און אונגאַרן. זייער דערנערונג און באַשפייזונג איז אַ שרעקלעכע און זיי אַרבעטן 15 שעה אַ מעת־לעת. זיי שטאַרבן אויס אין אַ שנעלן טעמפּאָ. טאָגטעגלעך קומען פּאָר זעלבסטמאָרד־פּאַלן. עס זיינען אויך געווען געשעענישן, וועו גאַנצע באַראַקן זיינען אַרומגעכאַפּט געוואָרן פון אַ זעלבסט־מאָרד־טירוף.

פאַרשטייט זיך, אַז ביי אונזערע באַדינגונגען איז שווער פעסטצושטעלן די גענויע צאָל פון די אידן, וועלכע וועגעטירן נאָך אין די פאַרשידענע לאַגערן אין לאַנד. מיר זיינען משער, אַז אין אַלגעמיין געפינען זיך נאָך 80 טויזנט אידן אין די לאַגערן. צוזאַמען מיט די 80 טויזנט אין לאָדזשער געטאָ דערגרייכט די אַלגעמיינע צאָל אידן, וועלכע וועגעטירן „לעגאַל" אין לאַנד ביז 160 טויזנט. די ציפער איז אַ זייער פּליסיקע. זי ווערט קלענער טאָגטעגלעך דורך דער כסדרדיקער אויסמאָרדונג. אָבער זי פאַרגרעסערט זיך אַביסל מיטן אָנקום פון דער קליינער צאָל אידן, וואָס ווערן געבראַכט פון אויסלאַנד, — און דער גרעסטער טייל זייערער גייט גלייך צום טויט, אין „קעסל". מיר דאַרפן באַצייכענען, אַז אין די לעצטע עטלעכע חדשים זיינען די פאַלן פון מאַסן־שחיטות אין די לאַגערן געווען וויניקער ווי אין פריערדיקן יאָר; דאַגעגן איז דער רעזשים געוואָרן אומעטום נאָך אַ שאַרפערער און אכזריותדיקער. כמעט אַלע אידן־לאַגערן האָבן אַ כאַראַקטער פון שטראָפלעכע קאָנצענטראַציע־לאַגערן, וועלכע ווערן וואָס וועייטער אַלץ הערמעטישער אָפּגעשלאָסן. דער קאָנטאַקט מיט זיי ווערט דעריבער וואָס־אַ־מאָל שווערער און ער פאַרלאַנגט אומגעהויער פיל אַרבעט, ענערגיע און המצאות. טראָץ דעם האַלטן מיר אויף אַ קאָנטאַקט מיט אַ צוואַנציק לאַגערן און מיר העלפן זיי מיט וואָס מיר קענען. צי דער טיילווייזער אָפּשטעל פון די מאַסן־שחיטות איז אַ רעזולטאַט פונם מאַנגל אין אַרבעטס־כוחות אָדער ער איז אויסן איבערצולאָזן אַ געווייסע צאָל אידן כדי אָנצוגרייטן עפּעס אַן אַליבי — ווייסן מיר נישט. אָבער — אויפן יסוד פון אונזער ביזאיצטיקער דערפאַרונג מיינען מיר, אַז דער גורל פון די אידן אין די לאַגערן אָדער אין לאָדזשער געטאָ איז שוין

אַ געהתמעטער, פריער אָדער שפּעטער וועלן די היטלעריסטן זיי אויסמאָרדן.

נאָך שווערער איז פעסטצושטעלן די צאָל „אומלעגאַלע", אויסבאַהאַלטענע אידן. אויפן סמך פון פאַרשידענע צוזאַמענשטעלונגען האַלטן מיר, אַז אין די שטעט באַהאַלטן זיך אויס אָרום 25 ביז 30 טויזנט אידן, דערפון — 15 טויזנט אין וואַרשע; פון 10 ביז 15 טויזנט אין אַלע אַנדערע שטעט. אין די דערפער און אין די וועלדער איבערן גאַנצן לאַנד באַהאַלטן־זיך־אויס נישט מער ווי נאָך 10—15 טויזנט אידן. אַ פאַרבינדונג מיט זיי איז אויסערגעווייניקע שוועריקייטן פאַרבונדן. מיר האָבן אָבער דורך די פוילישע אונטערערד־אָרגאַניזאַציעס אַ באַריר מיט אַ געוויסע צאָל אידן, וועלכע געפינען זיך צווישן פויערים אין שעדלעצער, קראָקעווער און אַנדערע געגנטן. מיר האַלטן אויס פולשטענדיק אַ פאָר גרופּעס אידישע קעמפער, וועלכע באַהאַלטן זיך אויס אין די דערפער אין וואַרשעווער און טשענסטאָכאָווער קרייזן. אין אַלגעמיין שאַצן מיר די צאָל זיך־אויסבאַהאַלטענדע אידן אויף 40 טויזנט בערך. דאָס הייסט, אַז די צאָל אידן בכלל אין לאַנד שטייגט נישט אַריבער 200 טויזנט. אין פאַרלויף פון לעצן האַלבן יאָר האָט די צאָל אידן אין פּוילן זיך פאַרקלענערט אויף אַ הונדערט טויזנט נפשות[16].

אייער אַנקעטע — 28 פונקטן, פון 26־טן יוני 1943 האָבן מיר דערהאַלטן. די ענטפערס אויף אייערע פראַגן האָבן מיר צוגעגרייט, אָבער וען מיר האָבן זיי געזאַלט איבערשיקן צו אייך, האָבן מיר אַדורכגעלעבט אונזער שווערן קריזיס, די צייט פון די שרעקלעכע פאַרפאָלגונגען. היינט האָבן יענע ענטפערס אונזערע פאַרלוירן זייער אַקטועלקייט. אויף די הויפּט־פראַגעס פון דער אַנקעטע ענטפערן מיר אין דעם איצטיקן בריוו אוֹן אין די צוגאָבן צו אים. די אַנקעטע איז פאַר אונז געווען אַ באַווייז ווי ווייט אויסלאַנד האָט נאָך אין יוני 1943 — ד. ה. שוין נאָך דער ליקווידירונג פון וואַרשעווער געטא, נישט אָפּגעגעבן זיך קיין דין־וחשבון פון דער גוואַלדיקער קאַטאַסטראָפע פון די פוילישע אידן. די אַנקעטע פרעגט וועגן שוּלן — פונקט 26, בעת כמעט אלע אידישע קינדער זיינען אויסגעמאָרדעט געוואָרן. אין די לאָגערן פירן די דאָרט־פאַראַנענע קלייניע הייפלעך קינדער אַן אומלעגאַל לעבן, ווייל לויט די היטלעריש באַנדיטן האָבן אידישע קינדער נישט קיין רעכט צו לעבן. וועגן עס באַווייזט זיך צווישן די וואוין־באַראַקן אין לאָגער אַן ס.ס.־מאַן אָדער אַ לאָגער־וועכטער, כאָפּן די עלטערן אין גרויס בהלה די קינדער און באַהאַלטן זיי אונטער די נאָרעס, אין שוץ־קעלערן א.א.וו. ביי כלערליי סעלעקציעס אין די לאָגערן זיינען די ערשטע קרבנות — די פרויען און די געכאַפּטע קינדער, קודם כל שיקט מען זיי אָפּ אין „קעסל" אָדער אויף דערשיסונג.

די אַנקעטע פרעגט וועגן רעליגיעזן לעבן און וועגן שוּלן — פונקט 19, בעת אַלע אידישע סינאַגאָגעס, שוּלן און בתי־מדרשים זיינען פאַרברענט און פאַרניכטעט געוואָרן, בעת די מצבות פון אידישע בית־עלמין׳ס דינען אַלס ברוקיר־שטיינער פאַר

[16] דאָ ווערט, מן הסתם, געמיינט די צייט פון־וען ס׳איז געשריבן געוואָרן זייער פריער־דיקער איבערבליק, דעם 15־טן נאָוועמבער 1943.

די גאַסן. אין געוויסע שטעט זיינען בשעתו געצוווינגען געווארן די אידישע קהלות צו באַצאָלן די הוצאות פון באַנוצטן בענזין ביים פאַרברענען די שולן... בנוגע געוויסע אַנדערע אויספירלעכע פראַגן קלערן מיר אויף, אַז נאָך דער ליקווידירונג פונם געטאָ אין קראָקע, האָט נישט עקזיסטירט און עס עקזיסטירט נישט עד היום קיין קראָקעווער סעניאָרן־ראַט. אין מזרח־גאַליציע איז די אידישע לאָגע ענלוי אַזוי קאָטאַסטראָפאַל ווי אין גאַנצן לאַנד; לעצטנס אָבער, אין צוזאַמענהאַנג מיט דער דערנעענטערונג פונם פראָנט צו יענע געביטן, איז די לאָגע פון די דאָרטיקע אידן נאָך אַסך אַן ערגערע ווי אין אַנדערע געגנטן פון פוילן. די צאָל אידישע מקומות און די צאָל אידן אין זיי איז דאָרט אַ מינימאַלע. די דייטשע פאַראָרדנונג פון נאָוועמבער 1942 וועגן דער „קאָנ־צענטראַציע" פון דער אידישער באַפעלקערונג אין 55 פּלעצער איז געווען איינע פון די צינישסטע היטלעריש טריקן, דאָס איז געווען אַ פאַנג־נעץ. יענע אַלע „נייע געטאָס" זיינען שוין פונלאַנג בלוטיק ליקווידירט.

אַן אַנאַלאָגישע שרעקלעכע פאַנג־נעץ איז געווען דער „לאַגער פאַר אויסלענדער" נעבן האַנאָווער[17]. די דייטשן האָבן מיט דער הילף פון אידישע געסטאַפּאָ־לייט געכאַפּט קאַנדידאַטן אויף אַרויספאָרן אַהין פונצווישן די אידן, וועלכע האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אויף דער אַריש׳ער זייט. זיי האָבן „גאַראַנטירט", אַז דערדאָזיקער לאַגער שטייט אונטער דער השגחה פון אינטערנאַציאָנאַלן רויטן קרייץ און יעדערער וואָס פאָרט אַהין ראָטעוועט זיך ממש א.אַ.וו. מיר אַלס אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט האָבן צו אָט דער גאַנצער אונטערנעמונג געהאַט אַן אַנטשלאָסן־קריטישע באַציאונג, מיר האָבן נישט צוגעלייגט קיין האַנט צו איר, מיר האָבן אַלעמען אָפּגעראָטן פון פאָרן. אָבער עטלעכע טויזנט אידן — צווישן זיי, נאַאיווע און פאַרהיפנאָטיזירטע פון דער אילוזיע פונם „אַמעריקאַנער" פאַספּאָרט, און אויך אַזעלכע, וואָס זייערע וואויינערטער האָבן „אָפּגעברענט" און זיי זיינען געבליבן אינדרויסן, אין אָנבליק פון טויט האָבן זיך געלאָזט אַרײַנציען אין דער אָפּערע. דער ערשטער טראַנספּאָרט איז טאַקי אַוועק קיין האַנאָווער, און שפּעטער איז ער אויף אומוועגן אויסגעקירעוועט געוואָרן קיין טרעבלינקע, גלייך אין די גאַז־קאַמערן! דער גאַנצער לאַגער נעבן האַנאָווער האָט דערביי עקזיסטירט נישט לאַנג. נאָך אַ געוויסער צייט האָט מען אַרויסגעשיקט פון דאָרט די מערהייט אידן קיין... אָשוויענטשים. צי זיי זיינען אומגעקומען אין די דאָרטיקע גאַז־קאַמערן אָדער זיי וועגיטירן נאָך אין לאַגער וויסן מיר נישט. אַ קליינעם טייל האָט מען אַרויסגעשיקט אין לאַגער בערגאָ[18] ביי דרעזדען. אַ קנאַפּע צאָל איז פאַרבליבן אין לאַגער ביי

---

[17] דאָ ווערט געמיינט דער לאַגער בערגן־בעלזן.

[18] עס איז בכלל אַ ספּק, צו אַזאַ לאַגער האָט איבערהויפּט עקזיסטירט. די פאַרשפּאַרטע אין בערגן־בעלזן פלעגט מען טאַקי אַנזאָגן, אַז מען שיקט זיי קיין בערגאָ — און די ידיעה איז, ווייזט אויס, אַנגענומען אויך קיין ווארשע — אָבער קיין מענטש האָט נישט באַקומען קיין שום ידיעות פון די, וועלכע זיינען אַהין מכלומרשט געשיקט געוואָרן: זיי זיינען, מן הסתם, געשיקט געוואָרן צום טויט אין איינעם פון די פאַרניכטונגס־לאַגערן אָשוויענטשים אָדער בירקענאָ.

האַנאָוער. דער אַדרעס פונם לאַגער איז: בערגן קרייז צעללע ביי האַנאָוער, אויפנט־האַלטס־לאַגער פיר זיד־אַמעריקאַנער.

קיין דירעקטע פאַרבינדונג מיט דעם לאַגער האָבן מיר נישט. אפשר האָט איר אַ פאַרבינדונג? וואָס ווייסט איר וועגן דעם גורל פון די אַרויסגעפירטע קיין אָשוויענ־טשים און אין לאַגער ביי דרעזדען? וואָס ווייסט איר וועגן גורל פון פערלע (יהושע) און בוקסבוים (נתן) (ביידע לפ״ג) און אַנדערע? ווי זעט אויס די לאַגע אין ווייטעל? צו האָט איר ידיעות פון יצחק קאַצענעלסאָן (לפ״ג)? שטרענגט אָן אַלע כוחות כדי זיי צו ראַטעוון! אַלאַרמירט דעם אינטערנאַציאָנאַלן רויטן קרייץ! דעפעשירט אונז וועגן די ענינים.

מיט אַ געוויסער צייט צוריק האָבן מיר דורך דער רעגירונגס־דעלעגאַטור באַקומען פון אייך אַ דעפעשע מיט אַ צעטל נעמען פון פערזאָנען, וועלכע וואָלטן מיט דער הילף פון דער דעלעגאַטור געהאָט די מעגלעכקייט אַריבערצופאָרן קיין אונגאַרן. פון די 19 מענטשן, וועלכע זיינען געווען אויסגערעכנט אין דער דעפעשע, זיינען בעת איר אָנקומען געווען ביים לעבן בלויז דריי. די דריי האָבן זיך געפונען אין וואַרשע און וואָלטן געקענט אויסנוצן די פאַרגעשלאָגענע מעגלעכקייט: ד״ר בערמאַן, ד״ר רינגעלבלום און לייזער לעווין[19]. זיי זיינען אייך געווען זייער דאַנקבאַר פאַרן געדענקען וועגן זיי, אָבער דעם פאַרשלאָג האָבן זיי נישט אָנגענומען און די מעגלעכקייט נישט אויסגענוצט, האַלטנדיק, אַז זיי מוזן אויספילן זייער געזעל־שאַפטלעכע אויפגאַבע אין לאַנד ביזן לעצטן מאָמענט. פאַר־קורצן האָבן מיר געהאָט בדעה אַרויסצושיקן אונזערע אַ דעלעגאַציע קיין אונגאַרן: די דעלעגאַציע איז שוין געווען פאַרטיק צום אָפּפאָר. עטלעכע טעג פאַרן באַשטימטן טערמין צום אַרויספאָרן, איז געשען די אונגאַרישע קאַטאַסטראָפע (דעם 19־טן מערץ 1944 האָבן די דייטשן פאַרכאַפט די מאַכט), וועלכע האָט אונז אויפגעטרייסלט צומטיפסטן. די ערשטע טראַנספאָרטן מיט אונגאַרישע אידן זיינען שוין אָנגעקומען קיין אָשוויענטשים און אין אַנדערע טויט־לאַגערן אין פוילן.

אַ פאָר וועטער וועגן אונזערע אינערלעכע און צווישנאַרגאַניזאַציאָנעלע באַציאונגען. אונזערע באַציאונגען מיט די פוילישע אונטערערד־אַרגאַניזאַציעס זיינען ווייטער זייער נאָענטע און האַרציקע. די אָטמאָספער אין אידישן נאַציאָנאַלן־קאָמיטעט גופא איז אַ ברידערלעכע און די צוזאַמענאַרבעט — אַ האַרמאָנישע. די באַציאונגען מיטן „בונד״ זיינען נאָרמאַלע און אפילו פריינטלעכע. מיר אַרבעטן צוזאַמען אין ראַט פאַר הילף פאַר די אידן[20], אין דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע און אין דער

[19] זע באַמערקונגען 8 און 17 צום קאַפּיטל „די אידישע קאַמף־אַרגאַניזאַציע״, זייטן 131 אין 137.

[20] אינם באַריכט, וועגן דער אַרבעט אויף דער אַרישער זייט (זייט 208), ווערט דערציילט, אַז אין דעצעמבער 1942 איז דורך דער פוילישער רעגירונגס־דעלעגאַטור געשאַפן געוואָרן אַ ראַט־פאַר־הילף־די־אידן; אינם ראַט האָבן זיך באַטייליקט 3 פאָליאַקן — פאָרשטייער פון דער סאַ־

קאָאָרדינאַציע־קאָמיסיע (פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט און פון „בונד"). אָבער למען האמת ווילן מיר באַרירן עטלעכע מאָמענטן. אופן סמך פון אויסלענדישע ידיעות האָבן מיר דעם איינדרוק, אַז דער „בונד" אין אויסלאַנד באַמיט זיך צו פאַרשרייבן אויף זיין רעכענונג דעם קאָמף אין וואַרשעווער געטאָ און ער שרייבט־זיך־צו, אויב נישט דעם גאַנצן איז לכל־הפחות דעם הויפט־פאַרדינסט אין געטאָ־אויפשטאַנד. מיר זיינען אייך דעריבער מודיע מיט דער גאַנצער קאָנטראָרישקייט, אַז דאָס איז אין געגנזאַץ צום אמת. אין נאָמען פון היסטאָרישן אמת מוזן איר מאָכן אַ סוף צו אָט דער פאַלשער, אומפאַרדינטער לעגענדע. דער קאָמף אין וואַרשעווער געטאָ, ווי אַלע קאָמפן אין די אַנדערע געטאָס און אין די לאָגערן, איז געווען איניציירט, אָרגאַניזירט און אַדורכגעפירט דורך אונזערע אָרגאַניזאַציעס, קודם־כל דורך די פּראָ־ארץ־ישראלדיקע אַרבעטער־פאַרטייען און יוגנט־אָרגאַניזאַציעס: החלוץ, דרור (פרייהייט־החלוץ־הצעיר, די יוגנט־אָרגאַניזאַציע פון דער פועלי ציון (צ.ס.)־פאַרטיי), השומר הצעיר, פועלי ציון (צ.ס.) און לינקע פועלי ציון. דידאָזיקע אָרגאַניזאַציעס האָבן אָנגעפירט די קאָמפן, זיי האָבן צוגעשטעלט די איבערוועגנדיקע צאָל קעמפער און זיי האָבן געבראַכט דעם גרעסטן בלוט־קרבן.

דער קאָמענדאַנט פון דער אידישער קאָמף־אָרגאַניזאַציע איז געווען אונזער העלדישער חבר מרדכי אַניעלעוויטש (לפ״ג), אַ פירער פון השומר־הצעיר. אין קאָמאַנדיר־שטאַב האָבן מיר געהאַט 4 פאָרשטייער, דער בונד — איינעם. פון די

ציאָליסטישער, פויעריישער און דעמאָקראַטישער פאַרטייען — און 2 אידישע פאַרשטייער — פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט און פון „בונד". אויך די אידן האָבן אַרייַנגעטראָגן געלטער אין דער קאָסע פון ראַט. לויט ווי ער גיט איבער ב. מאַרק אין זיין בוך „חורבות דערציילן" האָבן זיך אינם ראַט באַטייליקט מער ווי 3 פּאָליאָקן. נעמלעך: דער פויערים טוער — טאַדעאוש רעק; דער דעמאָקראַטישער טוער — מאַרעק אַרטשינסקי (געווען קאָסירער פונם ראַט); פון די לינקע פ.פ.ס. — סטעפאַן סענדלאק און פיאָטר גאיעווסקי; פון די רעכטע פ.פ.ס. — טראָבלעני און אַ פאַרשטייער פונם קאָטוילשן פראַנט — וולאַדיסלאָוו בארטאשעוויטש. כדאי נאָך צוצוגעבן, אַז מיעטשיסלאָוו נ י ע ד ז י א ל ק א ו ו ס ק י, דער פירער פון פ.פ.ס. וועלכן די דייטשן האָבן דער־מאָרדעט, מיט וועמען די ציוניסטיש־סאָציאָליסטישע באָוועגונג האָט אָנגעהאַלטן אַ סך יאָרן אַ נאָענטן קאָנטאַקט, סיי אין פוילן און סיי אויף אינטערנאַציאָנאַלע סאָציאָליסטישע צוזאַמענפאָרן, איז געווען פון די ערשטע, וועלכער האָט נאָך לאָנג פאָרן גרויסן גירוש, געפאָדערט אין פוילישע קרייזן הילף פאָר אידן אין קאָמף קעגן אַנטיסעמיטיזם, זענעדיק קלאָר, אַז די דאָזיקע אַנטיסעמיטישע העצע וועט שפעטער אויסגיין צום קאָפּ פון פוילישן פאָלק.

אין מערץ 1943 איז אין קראָקע געשאָפן געווארן אַן ענלעכער ראַט, אין וועלכן עס האָבן זיך באַטיליקט פאָרשטייער פון פאָרשידענע פוילישע פּאָרטייען. פריער נאָך האָט די פוילישע סאָציאָליסטישע פאָרטיי זיך פאָרנומען מיט די ענינים, באַזונדערס דאָרף דערמאָנט ווערן די טעטיקייט פון יוזף צ י ר א ק י ע ו י ט ש (פוילישער פרעמיער — פון 1947). דער דאָזיקער ראַט האָט זיך נישט באַגנוגנט מיט דער טעטיקייט אין קראָקע אַליין און ער האָט אַסך מיטגעהאָלפן אַרויסשמוגלען אידן פונם גרויזאָמען לאָגער אין לעמבערג אויף יאָנאָווסקע־גאַס. תחילת האָט דער קראָקעווער ראַט באַקומען פונם ראַט אין וואַרשע נאָר 50.000 זלאָטע אַ חודש, אָבער אין דער לעצטער תקופה פאָרן צוזאַמענברוך פון די נאַציס, האָט זיין בודזשעט דערגרייכט ביז אַ מיליאָן זלאָטע אַ חודש (לויט דער באַשרייבונג פון טאָדעאוש סעווערין אינם זאַמלבוך וועגן דער פאַרניכטונג פון די אידן אין קראָקע, אַרויסגעגעבן אין פויליש דורך דער צענטראָלער אידישער היסטאָרישער קאָמיסיע אין פוילן).

22 קאַמף־אָפּטיילונגען אין דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע זיינען 18 געווען פון אונזערע אָרגאַניזאַציעס[21] און 4 — פון „בונד". אין דער אַלגעמיינער צאָל קעמפער האָט דער „בונד" געהאַט נישט מער פון 18 פּראָצענט. די בונדיסטישע גרופּעס אין דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע האָבן מוטיק געקעמפט, ווי אַלע איבריקע קאַמף־גרופּעס, אָן אויסנאַם, אָבער זיי זיינען נישט געווען די טאָן־געבער און אַנטשיידונגס־פאַקטאָרן אין די קאַמפן. אויך איצטער שטייען אינדערשפּיץ פון דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע אונזערע חברים. אונז האָט פאַרוואונדערט דער פאַקט, וואָס דער אויס־צייכנונגס־אָרדן „ווירטוטי מיליטאַרי" (העכסטער פּוילישער מיליטעריישער אָרדן) איז אָנגערעכנט געוואָרן נאָר פאַר מיכאל קלעפּפּיש (לפ״ג), אַ מיטגליד פון „בונד". דער קעמפער קלעפּפּיש האָט מוטיק געקעמפט, אָבער ער איז געווען איינער פון הונדערטער מוטיקע קעמפער. אויב די אָרדן־אָנערקענונג איז אויסן געווען סימבאָליש פעסטצושטעלן די אויסצייכנונג פון דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע אַדער פונם אַלגעמיינעם קאָלעקטיוו העלדישע קעמפער, האָלטן מיר, אַז דער אויסצייכנונגס־אָרדן האָט גיכער געדאַרפט אָנערקענט ווערן פאַרן קאָמענדאַנט פון דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע. עס איז אונז אויך שמערצלעך דער פאַקט — סיידן מיר האָבן אַ טעות — וואָס אין אויסלאַנד האָט דער „בונד" מאָנאָפּאָליזירט די פראָפּאַגאַנדע צווישן די אָרבעטער־אָרגאַניזאַציעס, באַזונדערס אין ענגלאַנד און אין אַמעריקע. אין די פאַראייניקטע שטאַטן האָט דער „בונד" דעראָבערט דעם אידישן אָרבעטער־קאָמיטעט. פירן דען נישט די רעכטע און לינקע פּועלי ציון־פאַרטייען קיין אויפקלערונגס־אַקציע אין יענע אָרבעטער־קרייזן? זאָלן־זשע די אָרגאַניזאַציעס פון דער אָרבעטערשאַפט אין גאָר דער וועלט וויסן, אַז אָנגעפירט און אָרגאַניזירט דעם קאַמף פון וואַרשעווער געטאָ האָט די פּראָ־ארץ־ישראלדיקע אָרבעטער־באַוועגונג, אַז הונדערטער קעמפער האָבן געקעמפט און זיינען געפאַלן מיטן געדאַנק, אַז זייער טויט וועט זיין איינער פון די פונדאַמענטן פאַר דער סאָציאַליסטישער צוקונפט פון די אידישע מאַסן אין ארץ־ישראל.

און איצטער לאָמיר אָריבערגיין צו פינאַנץ־ענינים. מיר זיינען געווען דערשטוינט און אויפגעטרייסלט פון די ידיעות אין אייערע בריוו, אַז די גרעסטע געלט־סומעס צו העלפן די אידן אין פּוילן שיקט איר דורך דעם „אינטערנאַציאָנאַלן רויטן קרייץ" קיין קראָקע פאַר „יוס"[22] צו ווייכערטן!![23] מיר האָבן דאָך שוין אַ פאָר מאָל טעלע־

---

[21] דערמיט ווערן געמיינט די אָרגאַניזאַציעס, וועלכע זיינען פאַרבונדן מיטן אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט אין פּוילן. צווישן די 18 קאַמף־גרופּן זיינען 4 געווען פון די אידישע קאָמוניסטן.

[22] Jus — יודישע אונטערשטיצונגס־שטעלע פיר דאָס געגנעראַל־גוווערנעמענט.

[23] ד״ר מיכאל ווייכערט, געווען פאַר דער מלחמה אַ טעאַטער־קריטיקער און רעזשיסער אין וואַרשע, דער גרינדער און אָנפירער פון „יונג־טעאַטער".

גראָפירט צו אייך און אייך געוואָרנט, אַז „יוס" איז אַ דייטשע אַגענטור! האָט דען דאָס זשענעווער ביורא פון אידישן וועלט־קאָנגרעס אַרויסגעשיקט מעדיקאַמענטן און שפּייז־פּראָדוקטן קיין קראָקע און האָט זיך נישט פאַרשטענדיקט מיט אייך וועגן דעם?! מיר פאַרשטייען נישט וויאַזוי האָט דאָס געקענט געשען. איר זייט אונז מודיע, אַז אין יאָר 1943 האָט איר אויסגעגעבן 70 טויזנט פונט, דערפון האָט איר צו אונז געשיקט דורך דער רעגירונגס־דעלעגאַטור נאָר 15 טויזנט פונט, — הייסט דאָך דאָס, אַז איבער 50 טויזנט פונט אין סחורות, זיינען אַריינגעפאַלן אין די דייטשע הענט! איצטער שרייבט איר ווייטער, אַז איר האָט באַקומען די הסכמה פון דער אַמעריקאַנער רעגירונג אַרויסצושיקן 3 מיליאָן דאָלאָר וויידער דורך זשענעוו, און אַז אַדאָנק אייערע באַמיאונגען האָבן די אַמעריקאַנישע און ענגלישע רעגירונגען מסכים געווען צו אַסיגנירן 10 מיליאָן דאָלאָר אויף מעדיצינישע הילף און שפּייז־פּראָדוקטן און וויידער שיקן דאָס געלט דורך דעם אינטערנאַציאָנאַלן רויטן קרייץ!! דאָס איז אַ נייע, גראַנד־יעזע מתנה די דייטשן! אומגלויבלעך!

עטלעכע ווערטער וועגן „יוס" און וועגן ווייכערטן. ווייכערטס טעטיקייט האָט נאָך פאַר די ליקווידירונגס־אַקציעס אַרויסגערופן ביי אונז אַלעמען דעם שרעקלעכסטן עקל־געפיל. אַדאָנק זיין „בויגעוודיקייט" און זיין גרויסער בקיאות אין דער דייטשער שפּראַך און פונם דייטשן „סטיל" האָט ער געמאַכט אַ „קאַריערע". ער איז נאָמינירט געוואָרן דורך די דייטשן אַלס פאָרזיצער פון דער אידישער געזעלשאַפטלעכער זעלבסהילף, דאָס הייסט, פון דער דורך די דייטשן קאָנטראָלירטער צענטראַלער אידישער הילפס־אָרגאַניזאַציע, וואָס איר הויפט־אַמט האָט זיך געפונען אין קראָקע אונטער דער אויפזיכט פון דער דייטשער מאַכט. ווילנדיק־נישטווילנדיק האָבן מיר טאָלעריירט דעמדאָזיקן אמט אַזוי ווי די פויליש געזעלשאַפט טאָלעריירט אַן אַנאַלאָגישן ראַט, דעם הויפט־הילפס־ראַט. מיר האָבן זיך באַצויגן רעזערווירט און קריטיש. ווייכערטס מעטאָדן זיינען געווען וואָס אַמאָל מער „דייטש". מיט ענערגיע, וועלכע וואָלט זיך געפאַסט פאַר אַ בעסערער אונטערנעמונג, האָט ער קאָנסעקווענט אַדורכ־געפירט די „גלייכשאַלטונג" פון די פריערדיקע צענטראַלע אידישע הילף־אָרגאַניזאַציעס, ווי „צענטאָס" (די צענראַלע פאַר קינדער־און יתומים־הילף), „טאָז" (געזעלשאַפט צו פאַרהיטן דאָס געזונט פון אידן) און אַנדערע. ער האָט געווען דיקטאַטאָריש, געגן דעם ווילן פון דער גאַנצער אומאָפּהענגיקער אידישער געזעלשאַפטלעכער מיינונג, וועלכע איז געווען פאַראינטערעסירט אין דער עקזיסטענץ פון די צענטראַלע אינסטיטוציעס, וואָס אונטער זייער דעקמאַנטל האָט זיך קאָנצענטרירט כמעט דאָס גאַנצע אומהאָפּהענגיקע לעבן פון די אידן, — סיי די געזעלשאַפטלעכע און פאָליטישע און סיי די קולטורעלע טעטיקייט. ער האָט אַרויפגעצוואונגען אויף דער אידישער געזעלשאַפט דעם דייטשן ווילן. אַלע פאַרטייען, פון דער „אגודה" ביז איינשליסלעך „בונד" און פועלי ציון האָבן צומשאַרפסטן באַקעמפט ווייכערטס „פאָלי־

טיק". עס איז דערגאַנגען צו שטורמישע קאַנפליקטן. וועגן עס האָבן זיך אָנגעהויבן די גירוש־אַקציעס איז די צענטראַלע פון זש.ס.ס.[24] אין קראַקע אָפּגעשטאַרבן. ערשט נאָך אַ לענגערער צייט, אינמיטן 1943, שוין נאָך די וואַרשעווער געטא־קאַמפן, האָבן מיר זיך דערוואוסט, אַז די דייטשן האָבן געשאָפן אַ נייע אינסטיטוציע צו... העלפן אידן, די „יודישע אונטערשטיצונגס־שטעלע" — „יוס" — מיט דעמזעלבן ווייכערט אינדערשפּיץ!.. דאָס איז געווען אין די סאָמע יענע טעג, וועגן זיי האָבן אַדורכגעפירט די גרויל־שחיטות פון הונדערטער טויזנטער אידן אין גאַנצן לאַנד!!

דעם עצם פאַקט, וואָס אין אַזאַ מאָמענט האָט אַ איד געקענט נעמען אויף זיך צו שטיין אינדערשפּיץ פון אַ דייטשער אָגענטור, האָבן מיר אויפגענומען אַלס שרעק־לעכע שאָנד! די דייטשע אויסרעכענונג איז אַ קלאָרע. זיי ווילן אָפּשוואַכן אין אויסלאַנד דעם איינדרוק פון זייערע שחיטות און דערביי איינשאַפן זיך אַן „אַליבי", באַזונדערס פאַרן „אינטערנאַציאָנאַלן רויטן קרייץ". פאַרשטייט זיך, אַז דאָס איז נאָר אַ היטלע־ריסטישער פראָפּאַגאַנדע־קונץ. אָבער גלייכצייטיק איז עס אַ שאַנטאַזש! מיר שטעלן פעסט מיט דער גאַנצער קאַטעגאָרישקייט, אַז דער גאָר־גרעסטער טייל פון די מעדי־קאַמענטן קומט נישט אָן אין די לאָגערן! די בעסטע הייל־מיטלען נעמען צו די דייטשן פאַר זיך. אויך די שפּייז־פעקלעך קומען נישט אָן צו די אידן. ווייכערט גיט זיין נאַמען פאַר דעמאַזיקן דייטשן שאַנטאַזש. דורך זיין פאַרצווייגטער „אָפּיציעלער" קאָרעס־פּאָנדענץ מיט אויסלאַנד, האָט ער פאַרשפּרייט צווישן די אידן אין איראָפּע די פאַלשע אילוזיע, אַז ווי ס'ווייזט־אויס איז די אידן אין פוילן נאָך נישט אַזוי שלעכט, ווייל אָט האָבן זיי דאָך אָן אייגענע הילף־אָרגאַניזאַציע[25]. פאַר אויסלאַנד באַנוצט זיך וואָר־

[24] Ż.S.S. — אויף פוליש: „זשידאָוסקא סאָמאָפּאָמאָץ ספּאָלעטשנאַ" (אידישע געזעל־שאַפּטלעכע זעלבסטהילף).

[25] עס זאָל דאָ פאַרצייכנט ווערן, אַז דאָס וואָס עס זאָגט זיך אינם בריוו פון אידישן נאַציאָ־נאַלן קאָמיטעט אין פוילן, וועגן דעם רושם וואָס די וועגדונגען פון ד"ר וויכערט האָבן געמאַכט אין אויסלאַנד, איז לחלוטין ריכטיק. די מענטשן אין די נייטראַלע לענדער, וועלכע האָבן זיך פאַרנומען אין די מלחמה־יאָרן מיט דער הילף־אַרבעט פאַר אידן אין פוילן האָבן זיך שטאַרק געראָכטן מיט די בריוו פון ד"ר וויכערט. פאַר דעם שרייבער פון די שורות, למשל, איז דאָס געווען אַ געוואַלדער יסוד צו פאָדערן גרעסערע געלט־סומעס פון די הילף־אינסטאַנצן. בפרט, אַז אין זיינע בריוו האָט ער מיט אַזאַ זיכערקייט און דעטאַלירטקייט געשריבן, וועגן אופן פון פאַרטיילן די הילף. אָט למשל שרייבט ער אינם בריוו פונם 15־טן יולי 1943: „פונם 2־טן מאַי ביז היינט האָבן מיר פונאַנדערגעשיקט 56 טראַנספּאָרטן פון מעדיקאַמענטן, פאַרבאַנדס־שטאָפן און נאַרונגסמיטל אין 29 אָרבעטס־לאָגערן, וואויון־קוואַרטאַלן און פאַבריקן; דערפון 28 טראַנספּאָרטן נאָר אין דער ערשטער העלפט יולי... אין געגנזאַץ צום יאָר 1942 שטויסן מיר זיך איצט נישט אַן אין קיין שום טראַנספּאָרט־שווערקייטן... אָלע זענדונגען זיינען שנעל און נישט באַשעדיקט אָנגעקומען..." אין אַ פריערדיקן בריוו — פונם 6־טן יוני 1943 שרייבט ד"ר וויכערט, וועגן דער באַנייאונג פון דער הילף־טעטיקייט און מעלדעט אַז פון די אָלגעמיינע הילף־זענדונגען פון הוווערישן אָמעריקאַנער קאָמיטעט און די שווייצער הילף־זענדונגען האָט ער פאַר אידישער הילף־טעטיקייט באַקומען 7402 קילאָ און אַ חוץ דעם 466 קילאָ פאַרבאַנדס־מאַטעריאָלן. אין זיינע בריוו — פונם 29־טן יולי קיין ענף און אַ צווייטן בריוו קיין בראַטיסלאַווא, עצהט ד"ר וויכערט נישט צו שיקן לעת עתה קיין אייגנצל־פעקלעך,

שיינלעך וויכערט מיט די נעמען פון ד״ר הילפשטיין (חיים) און ד״ר טיש (אליהו)[26], די פריערדיקע פרעזידיום־מיטגלידער פון דער זש.ס.ס. (די אידישע געזעל־שאפטלעכע זעלבסטהילף). זייט־זשע וויסן, אַז ביידע טויִן עס אונטער אַ צוואַנגס־דרוק, זיי געפינען זיך אינם הערמעטיש־אָפּגעשלאָסענעם קאָנצענטראַציע־לאַגער אין פּלאַשאָוו ביי קראָקע; זיי זיינען אָפּגעריסן פון אונז און פון גאָר־דער־וועלט און זיינען צעבראָכן פיזיש און גייסטיק. מיר אונטערשטיצן זיי פינאַנציעל אַלס ציוניסטישע עסקנים, אָבער אונזערע בריוו דערגייען נישט צו זיי און מיר האָבן נישט מיט זיי קיין שום קאָנטאַקט. וועגן וויכערטס איצטיקער טעטיקייט און וועגן דער באַציאונג פון דער קראָקעווער געזעלשאַפטלעכער מיינונג צו אים שרייבט אייך אויספירלעכער אַדוואָקאַט שמעון גאָטעסמאַן פון קראָקע[27] וועלכער קען גוט די דאָרטיקע באַדינגונגען. מיר ווילן אונטערשטרייכן, אַז אונזערע און די בונדישע שטעלונג צום „יוס״ איז אין פולסטן אינקלאַנג מיט דער מיינונג פון די פוילישע אונטערערד־פאָקטאָרן און פונם ראַט־פאַר־הילף־די־אידן. אַן אויסדרוק פון אָט דער אינהייטלעכער שטעלונג איז געגעבן געוואָרן אין זייער טעלעגראַמע קיין לאָנדאָן, וועלכע איז אַרויסגעשיקט געוואָרן געמיינזאַם מיט דער קאָאָרדינאַציע־קאָמיסיע. מיר פאָדערן תיכף אָפּצושטעלן און אויפהערן וועלכע־עס־איז שיקונג פון מעדיציניש הילפמיטלען און שפייז־פּראָדוקטן קיין קראָקע דורך זשענעוו און דורך דער פאַרמיטלונג פון „אינטערנאַציאָנאַלן רויטן קרייץ״. מיר פאַר־לאַנגען, אַז אַלע־אָן־אויסנאַם געלטער זאָלן געשיקט ווערן דורך דער רעגירונג נאָר און אויסשליסלעך קיין וואַרשע. מיר האָבן אַ דירעקטע פאַרבינדונג מיט דער פּראָווינץ און מיט די לאַגערן. איר דאַרפט איבערצייגן די רעגירונגען פון ענגלאַנד און פון אַמעריקע, אַז די געשיקטע מעדיקאַמענטן און שפייז־פּעקלעך פאַלן אַריין אין די דייטשע הענט. די אַסיגנירונגען פון די רעגירונגען דארפן אויסגעצאָלט ווערן אייך אין מזומן, כדי איר זאָלט קענען איבערשיקן די געלטער דירעקט אַהער צו אונז. געדענקט, אַז אונזער טעטיקייט פאַרלאַנגט ריזיקע געלט־סומעס, סיי פאַר די לאַגערן און סיי פאַר די אידן, וואָס באַהאַלטן זיך אויס.

נאָר קאָלעקטיוו־זענדונגען אויפן אָדרעס פון זיין קאָמיטעט. גאָר גרויסע באַמיאונגען זיינען געמאַכט געוואָרן צו טון ווי ער האָט געשריבן. מען האָט דאָך געזוכט מיט ליכט יעטוועדע מעג־לעכקייט צו העלפן. און ס׳איז קיינעמען נישט אייngעפאַלן, אַז נאָך אַזעלכע בריוו און פון אַ באַקאַנטן מענטשן קען נאָך זיין אַ ספק, אויב די הילף קומט אַן צו אידן. סוף 1945 איז פאַרגעקומען אין קראָקעווער ספעציעלן קרימינאַל־גערעכט אַ פּראָצעס געגן ד״ר ווייכערט און ער איז פּריי־געשפּראָכן געוואָרן פון דער באַשולדיקונג אין צוזאַמענארבעט מיט די דייטשן. ב. מאַרק דערציילט אין דער מאָסקווער אויסגאַבע פון זיין בוך „דער אויפשטאַנד פון וואַרשעווער געטא״ (מלוכה־פאַרלאַג „דער עמעס״, מאָסקווע 1947), אַז ד״ר ווייכערט איז געווען אַן אונטערזוכטער־קאָלעגע פונם נאַציאָנאַלן אין פוילן האָנס פראַנק, און דער לעצטער: „וועלכער האָט אונטער־געחתמעט דעם גזר אויף מיליאָנען אידן, האָט זיין פּוליע „מענטשלעכקייט״ אויסגעגאָסן אויף זיין אַלטן שול־חבר. און ד״ר מיכאל ווייכערט האָט זיך געגומען צו „כלל־ארבעט״.

[26] זע באַמערקונגען 12 און 13, זייט 177. [27] זע זיין בריוו, זייטן 236 און ווייטער.

אין דער צייט פון 1־טן נאָוועמבער 1943 ביז דעם 20־טן מאַי 1944 האָבן מיר באַקומען פון אייך פאָלגנדע סומעס:

1)	אין אָנהויב נאָוועמבער 1943 אַלס פערטע ראַטע פון די 10 טויזנט פונט, וועלכע זיינען געשיקט געוואָרן פאַרן אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט	10.000 דאָלאַר
2)	אין סוף נאָוועמבער 1943 אַלס ערשטע ראַטע פון די 9000 פונט, וועלכע זיינען געשיקט געוואָרן פאַרן אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט	10.000 „
3)	אין דעצעמבער 1943 אַלס צווייטע ראַטע פון דער דער־מאָנטער סומע	14.000 „
4)	אין יאָנואַר 1944 אַלס דריטע ראַטע פון דער דערמאָנטער סומע	12.000 „
5)	אין אַפּריל 1944 אַ סומע געשיקט דעם אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט דורך קאָנסטאַנטינאָפּאָל—בודאַפּעשט — מיט בריוו פון וועניא און בּאַרלאַס[28] פון סעפּטעמבער 1943	20.000 „
6)	אין מאַי 1944 אַלס ערשטע ראַטע אויפן חשבון פון די 120 טויזנט דאָלאָר — 100 טויזנט דאָלאָר פון „דזשאָינט" און 20 טויזנט דאָלאָר פון קאָנגרעס — די סומע געפינט זיך אין רשות פון דער קאָאָרדינאַציע־קאָמיסיע פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט און פון „בונד"	60.000 „
	בסך־הכל	126.000 דאָלאָר

די סומע פון 15 טויזנט פונט, וועלכע איר האָט געשיקט צו אונז (דעם אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט) איז על־פי־טעות אויסגעצאָלט געוואָרן דעם „בונד". מיר זיינען געקומען צו אַ פאַרשטענדיקונג וועגן דעם ענין: דער „בונד" האָט זיך פאַרפליכטעט אויסצוצאָלן אונז די סומע אין דער נאָענטסטער צייט.

די סומעס, וועלכע זיינען אָנגעקומען צום אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט, זיינען באַנוצט געוואָרן אייף פאָלגנדיקן אויפן:

אַלע אידישע פאַרטייען און אַרגאַניזאַציעס — אויסער דעם „בונד", וועלכער האָט זיינע אייגענע פאָנדן, זיינען אויסגעצאָלט געוואָרן אויף דער פולער אויסהאַלטונג פון זייערע מיטגלידער און די פאַמיליעס, ווי אויך פאַרן געזעלשאַפטלעך־קולטורעלן אַקטיוו — שרייבער, קינסטלער א. אַ.וו. ביי 15% פון די סומעס

[28] פאַרשטייער פונם ועד ההצלה פון דער אידישער אָגענץ אין ארץ־ישראל, וועלכער האָט איבערגעשיקט דעם דאָזיקן סכום און אויך אַנדערע סכומים.

פאַר די צילן פון דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע זיינען

אויסגעגעבן געוואָרן ביי 10% פון די סומעס

פאַר דער אַלגעמיינער הילף־אַקציע פאַר די אידן אין

וואַרשע, אין די לאַגערן און אין דער גאַנצער פראָווינץ איבער 75% „ „

צוזאַמען 100% פון די סומעס

די לעצטע סומע — פון דזשאָינט און פון קאָנגרעס — איז אויסגעגעבן געוואָרן אויסשליסלעך פאַר דער אַלגעמיינער הילפס־אַקציע פאַר די אידן און פאַר די באַ־דערפנישן פון דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע. די דריי מיליאָן זלאָטעס, וועגן וועלכע אַנזעלם (א. רייס) האָט אונז טעלעגראַפיש מודיע געווען דעם 6־טן מערץ ה. י. האָבן מיר נאָך נישט באַקומען. מיר וואַרטן אומגעדולדיק אויף ווייטערדיקע גענויע סומעס.

זאָגט־אַן ד״ר פּעקערן[29], אז זיין טאָכטער לעבט, זי געפינט זיך אונטער אונזער אופזיכט און באַקומט פון אונז אַ רעגולערע פינאַנציעלע אונטערשטיצונג. פרוי ד״ר פאַלמאַן (פאַלאַ, לפ״ג) לעבט נישט. אויך ד״ר מיכאל בראַנדשטעטער (לפ״ג) איז געפאַלן.

זאָגט־אַן דעם רעדאַקטאָר חיים פינקעלשטיין (געפינט זיך איצטער אין אַמעריקע), אז ד״ר א. ב ע ר מ אַ ן גריסט אים האַרציק און איז אים מודיע, אז די אינגע־רע טאָכטער לעבט און איז געזונט און געפינט זיך אונטער זיין אופזיכט, וועגן זיין פרוי און עלטערע טאָכטער האָבן מיר נישט קיין שום ידיעות.

צום איצטיקן בריוו לייגן מיר צו: בריוו צו די באַזונדערע פאַרטייען און אַרגאַ־ניזאַציעס, ראַפאַרטן און באַריכטן וועגן קאַמף אין וואַרשעווער געטא, רעפאַרטאַזשן, אַ ליסטע פון דעם אויסגעמאַרדעטן געזעלשאַפטלעכן און קולטורעלן אַקטיוו און אויך עטלעכע לידער פון פוילישע און אידישע דיכטער, געווידמעט דער מאַרטיראָלאָגיע און דעם קאַמף פון די פוילישע אידן.

מיר בעטן אייך, איר זאָלט דעם בריוו און די צוגעלייגטע מאַטעריאַלן איבערשיקן צו די צענטראַל־קאָמיטעטן פון אַלע פאַרטייען און אָרגאַניזאַציעס, וועלכע נעמען

---

[29] עס רעדט זיך וועגן ד״ר מאיר פ ע ק ע ר, אַן אַקטיוואָר טוער פון דער פועלי ציון (צ.ס.)־פאַרטיי אין פוילן. — אין אָנהויב 1940 איז ער אַנגעקומען קיין ארץ־ישראל. זיין טאָכטער א ס ת ר (ערנא, 19 יאָר אַלט בעתן מלחמה־אויסברוך) איז געלונגען, דעם 3־טן מאַי 1943, בייַם סוף פון די געטא־קאַמפן, אַריבערצוקומען אויף דער אַרישער זייט. אַ שטיקל צייט שפּעטער איז זי געווען געצוואונגען אויסצובאַהאַלטן זיך אין אַ דאָרף; במשך חדשים האָט זי זיך געפונען אויף אַ בוידעם איבער אַ שטאַל, וואו דער פויער האָט זי געהאַלטן פאַרן פרייַז פון געלטער, וואָס דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט האָט איר איבערגעשיקט. דערנאָך האָט זי זיך אַנגע־שלאָסן אין אַ פאַרטיזאַנישע וואַלד־גרופּע, וואו זי איז אַפּגעווען כמעט אַ יאָר. זי איז דערגאַנגען צו אַ הויכער שטופע אַלס אַפּיצער און זי האָט קאַמאַנדירט מיט אַ קאַמף־אייַנהייט. אין יוני 1944 איז זי אַנגעקומען קיין לובלין און איז באַשטימט געוואָרן אַלס אַנזאָגערין אין ראַדיאָ. אין פאַרבינדונג מיט איר אַמט, האָט זי עטלעכע מאָל אויך באַזוכט מאַסקווע. איצטער איז זי אין פוילן.

אַנטייל אין אידישן נאַציאָנאַלן קאַמיטעט און אויך צו די אידישע הויפּט־פירער און טוער אין גאָר דער וועלט.

טעלעגראַפירט צו אונז וואָס אָפטער. שיקט אָפטער קאָרעספּאָנדענץ. יעדע ידיעה פון אייך גיט אונז צו כוחות צום קאַמף און שטאַרקט דעם גלויבן, אַז מיר וועלן אויסהאַלטן. אינפאָרמירט אונז אויספירלעכער וועגן דער לאַגע אין ארץ־ישראל.

זייט געגריסט!

גיט איבער אונזערע הייסע גרוסן אַלע ברידערלעכע אָרגאַניזאַציעס.

וואַרשע, 24־טער מאַי 1944.

אידישער נאַציאָנאַלער קאַמיטעט

ד״ר א. בערמאַן—באָראָווסקי, יצחק צוקערמאַן,

אדוו. שמעון גאָטעסמאַן, דניאל כפתור (גוזשיק) — **דזשיאָנט, יוסף סאַק.**

~Diese Banditen verteidigen mit mir das Volk~

פון די בילדער, וואָס מען האָט געפונען ביי דייטשע סאָלדאַטן, וועלכע זיינען געווען אין וואַרשע בשעת די געטא־קאַמפן און זיינען שפּעטער געזומען געוואָרן אין געפאַנגענשאַפט (אויך אינם בילדער־אַלבאָם פונם ס.ס. גענעראַל סטראָפּ). די אויפשריפט אין דייטש הייסט — „דיזע באַנדיטן פערטיידיקן זיך מיט דער וואָפן". דאָס מיינט, אַז עס האַנדלט זיך וועגן אידישע קעמפער, וועלכע זיינען אַרײַנגעפאַלן אין די הענט פון די דייטשע רוצחים.

4. באַריכט פון דער פאַרשטייַערשאַפט פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט אויף דער „אַרישער" זייט

(אַרויסגעשיקט פון ווארשע, דעם 24־טן מאַי 1944).

פאַר דער ערשטער „אויסזידלונגס"־אַקציע אין ווארשע איז דער קאָנטאַקט צווישן דער אידישער געזעלשאַפט און דער אַרישער זייט געווען זייער א שוואַכער. די קהילה — דער סעניאָרן־ראַט — פלעגט דורך אירע פאַרשידענע אָפּטיילונגען האָבן פאַרבינדונגען מיט די אָנטשפּרעכנדיקע אָפּטיילונגען פונם מאַגיסטראַט, און די אידישע הילפס־אינסטיטוציעס האָבן געהאַט פאַרבינדונגען מיט די נאַענט־שטייענדיקע פוילישע אינסטיטוציעס. אַזוי, למשל, האָט „צענטאָס" (צענטראַלע פאַר יתומים־און קינדער־הילף) אויפגעהאַלטן א קאָנטאַקט מיט דער סעקציע פאַר קינדער־פאַרזאָרגונג ביי דער ר.ג.א. (R.G.O.— Rada Główna Opiekuńcza — הויפּט הילפס־ראַט). געוויסע אידישע אַרבעטער־פאַרטייען פלעגן זיך פאַרשטענדיקן מיט זייַ־נאַענטע פוילישע אַרבעטער־פאַרטייען. אָבער אָט די אַלע פאַרבינדונגען זיינען געווען צופעליקע און פון־מאָל־צו־מאָל. ערשט אין פאַרלויף פון דער ערשטער אַרויסשיקונג־אַקציע און באַלד נאָך איר, וועו ס׳איז קלאָר געוואָרן די גוואַלדיקע גרויס פון דער קאָטאַסטראָפע איז כמעט ספּאָנטאַן אויפגעקומען די באַדערפניש איינצושטעלן אַן ענגערן קאָנטאַקט מיט די פאַרשטייער פון דער פוילישער געזעלשאַפט. אין יענער צייט איז דורך די קאָמף־גרופּעס פון „החלוץ" און „השומר" אַרויסגעשיקט געוואָרן אויף דער אַרישער זייט אריה ווילנער־יוּרעק (לפ״ג), כדי צו פאַרשטענדיקן זיך מיט פאַרשטייער פון די מיליטעריש פאַקטאָרן (פוילישע) וועגן דער מעגלעכקייט צו באַקומען הילף פונם מיליטער פאַר דער אידישער קאָמף־אַקציע. אין דערזעלבער צייט, אָקטאָבער—נאָוועמבער 1943 [1], וועו עס האָבן זיך אָנגעהויבן אַריבערקריגן אויף דער אַרישער זייט גרעסערע גרופּעס אידן און זיי האָבן זיך דאָרט געפונען אין שרעקלעכע באַדינגונגען, האָט זיך אין א געוויסער טייל פון דער פוילישער געזעלשאַפט ספּאָנטאַן אויפגעוועקט א ווילן צו העלפן. לויט דער איניציאָטיוו פון עטלעכע גרופּעס — קאָטאָליקן, דעמאָקראַטן און אָנדערע — האָט זיך אויסגעבילדעט א געזעלשאַפטלעכער הילפס־קאָמיטעט, וועלכער האָט באַקומען די ערשטע, תחילת נישט־גרויסע, סובוועניץ פון דער (פוילישער אונטערערדישער) רעגירונגס־דעלעגאַטור און ער האָט אָנגעהויבן אָדורכ־צופירן א הילפס־אַקציע.

דידאָזיקע איניציאָטיוו איז צונויפגעפאַלן אין אייַן צייט מיט די ערשטע באַמי־אונגען פון די אידן אָנצוהויבן א הילפס־טעטיקייט. וועו די דייטשן האָבן שוין געהאַט חרוב־געמאַכט אַלע אידישע קינדער־אינסטיטוציעס און כמעט אינגאַנצן „ליקווידירט"

[1] דאָס איז א שרייב־טעות, — עס דאַרף זיין: 1942.

די קינדער, איז ד״ר א. ב ע ר מ א ן, דער דירעקטאָר פון דער „צענטראַלע, אַ געזעלשאַפטלעכער טויער, וועלכער איז געווען ענג פֿאַרבונדן מיט דער אַרגאַניזירטער אידישער געזעלשאַפטלעכקייט אין געטאָ, אַריבער אויף דער אַרישער זייט, לויט אַ פֿאַרשטענדיקונג מיט זיינע חברים. פריער איז אים געלונגען דריי מאָל אַרויסצורעטעווען זיך פון די דייטשע הענט. נאָך אַ קורצער צייט האָט ער אָנגעקניפט באַציאונגען מיט אַ ריי פוילישע געזעלשאַפטלעכע טויער און אינטעלעקטועלע, מיט וועלכע ער איז געשטאַנען אין פֿאַרבינדונג פריער אין צוזאַמענהאַנג מיט זיין וויסנשאַפטלעכער און געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט. איצטער האָט ער דערוועקט די פֿראַגע פון הילף. גלייכ־צייטיק האָט ער אָנגעהויבן אויסבילדן דעם קערן פֿאַר אַ אידישער הילפס־גרופּע, אַריינ־ציענדיק אין דערדאָזיקער אַרבעט עטלעכע אידישע אינטעלעקטועלע, וועלכע האָבן שוין פון לאַנג זיך געפונען אויף דער אַרישער זייט. וועגן זיינע באַמיאונגען האָט ער צור־וויסן־געגעבן די געזעלשאַפטלעכע פאַקטאָרן אין געטאָ. אין אַ קורצער צייט אַרום האָט דער פוילישער הילפס־קאָמיטעט זיך דערוואוסט וועגן זיינע באַמיאונגען און אים איינגעלאָדן ער זאָל צוזאַמענאַרבעטן און ער זאָל זיין אין פוילישן קאָמיטעט דער פֿאַרטרעטער פון די באַדערפֿנישן און וואונטשן פון דער אידישער געזעלשאַפט. דאָן איז אויסגעאַרבעט און באַהאַנדלט געוואָרן אַ געמיינזאַמער טעטיקייט־פּלאָן, וועלכער איז דורך די קאָמיטעט־פֿאַרשטייער באַשטעטיקט געוואָרן.

אין סוף נאָוועמבער און אין דעצעמבער 1942 איז פֿאַרגאָקומען אַ רעאַרגאַניזירונג פונם קאָמיטעט און זיין צוזאַמענשטעל איז אויסגעבריטערט געוואָרן. נאָך אַ ריי באַראַטונגען איז געשאַפֿן געוואָרן אַ ראַט־פֿאַר־הילף־די־אידן ביי דער רעגירונגס־דעלעגאַטור. אין ראַט זיינען אַריין פֿאַרשטייער פון אַ ריי פוילישע גרופּירונגען און אַרגאַניזאַציעס און 2 פֿאַרשטייער פון דער אידישער געזעלשאַפטלעכקייט [2]. דער אידי־שער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט, וועלכער האָט אין יענער צייט פונאַנדערגעוויקלט זיין טעטיקייט אין געטאָ, האָט דעלעגירט אינם הילף־ראַט דעם ד״ר בערמאַן. אויסערדעם איז אַריין אין ראַט אַ פֿאַרשטייער פון „בונד״. דער פֿאַרשטייער פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט האָט איבערגענומען דעם סעקרעטאַריאַט פון ראַט. נישט לאַנג נאָך דער נייער קאָנסיטואירונג איז די טעטיקייט פונם ראַט געוואָרן אינטענסיוו און איז זיך כסדר צעוואַקסן, אַרומנעמענדיק וואָס ווייטער אַלץ־ברייטערע קרייזן פון אונטער־שטיצטע. עס איז געשאַפֿן געוואָרן אַ „לעגאַליזאַציע״־ביורא, וואָס האָט באַזאָרגט דאָקו־מענטן פֿאַר וועמען ס׳איז געווען נויטיק. אין דערזעלבער צייט איז רייף געוואָרן די באַדערפֿניש צו פֿאַרשטאַרקן די פֿאַרשטייערשאַפט פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט לגבי די מיליטעריש פֿאַקטאָרן. די אידישע קאָמף־אַרגאַניזאַציע, אין וועלכער עס האָבן געשפּילט אַן אָנטשיידנדיקע ראָל די אַרגאַניזאַציעס פונם אידישן נאַציאָנאַלן

[2] זע באָם. 20 צום באַריכט פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט פון 24־טן מאַי 1944, זייט 198.

קאָמיטעט, האָט פֿאַרשטאַרקט איר קאָנטאַקט מיט דער אָפּטיילונג פֿאַר אידישע ענינים ביים Z.W.Z.[3] דורך דעם אָפּיציעלן פֿאַרטרעטער פון דער אידישער קאָמף־אָרגאַניזאַציע ווילנער (אריה) און אויך דורך ד״ר א. ב ע ר מ א ן. די צווייטע אַרויסשיקונגס־אָפּציע אין יאַנואַר 1943, בעת וועלכער די אידישע קאָמף־אָרגאַניזאַציע האָט צום ערשטן מאָל אָרגאַניזירט אַ באַוואָפנטן ווידערשטאַנד, האָט נאָך קלאָרער געמאַכט די נויטוועندיקייט פון אַ שטענדיקן און ענגן קאָנטאַקט.

וועג עס איז געשאַפֿן געוואָרן די אָפּטיילונג פֿאַר אידישע ענינים ביי דער רעגירונגס־דעלעגאַטור, איז ד״ר א. ב ע ר מ א ן געוואָרן דער פֿאַרטרעטער פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט לגבי די ציווילע מאַכט־אָרגאַנען פון אונטערערדישן פוילן. אין פֿאַרשטענדיקונג מיטן פֿאַרטרעטער פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט, האָט די אידישע אָפּטיילונג ביי דער רעגירונגס־דעלעגאַטור באַשטימט אַלס באַאַמטן פון דער אָפּטיילונג עמיצן פון דער אידישער זייט. לויטן פֿאַרשלאָג פונם פֿאַרטרעטער פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט, איז באַשטימט געוואָרן אויף דעמדאָזיקן פּאָסטן דער עקאָנאָמיסט ד״ר א ל פ ר ע ד ב ָ ר נ ש ט י י ן (לפ״ג), דער סעקרעטאַר פון אידישן הילפס־קאָמיטעט אין וואַרשע. ד״ר ב ָ ר נ ש ט י י ן האָט איבערגענומען די אַמטירונג, אָבער קורץ נאָך זיין נאָמינאַציע, איז ער אַרייַנגעפֿאַלן אין די הענט פון דער געסטאַפּאָ און איז דערשאָסן געוואָרן צוזאַמען מיט זיין פרוי.

ד״ר א. ב ע ר מ א ן האָט במשך פון דער גאַנצער צייט אויפגעהאַלטן אַ רעגולערן קאָנטאַקט מיטן געטאָ דורך בריוו, טעלעפֿאָן־געשפּרעכן און דורך פערזענלעכע באַזוכן. עטלעכע מאָל זיינען פֿאַרגעקומען אויסערסט־געפֿערלעכע טרעפונגען מיט פֿאַרשטייער פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט פון געטאָ. די טרעפונגען זיינען פֿאַרגעקומען אויף דער אַרישער זייט, הויפּטזאַכלעך אויפן אָרט פון די אַזויגערופענע „ארבעטס־בערזעס", וואו עס האָט שטענדיק געווימלט מיט לייט פון דער אונטערוועלט און שאַנטאַזשיסטן. צוויימאָל האָבן אויך די פֿאַרשטייער פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט און פונם „בונד" אויף דער אַרישער זייט אָפּגעהאַלטן קאָנפֿערענצן מיט דעלעגאַטן פון דער קאָאַרדינאַציע־קאָמיסיע פונם אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט און פונם „בונד" אין געטאָ, וועגן פֿאַראייניהייטלעכן די אַרבעטס־וויַדערשטאַנד אויף די געביטן פון דער קאָמף־און־הילף־טעטיקייט. עטלעכע מאָל האָט דער פֿאַרטרעטער פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט באַקומען אין ראַט־פֿאַר־הילף געלעטער נישט נאָר פֿאַר דער הילפס־אַקציע אויף דער אַרישער זייט נאָר אויך פֿאַר הילף אין געטאָ, באַזונדערס פֿאַר דער רעטונג פון קינדער און פונם קולטורעלן אַקטיוו. דידאַזיקע געלט־סומעס זיינען צוגעשטעלט געוואָרן דעם אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט אין געטאָ.

---

[3] די איניציאָלן פון Związek Walki Zbrojnej (פֿאַרבאַנד פֿאַר באַוואָפנטן קאַמף), — דער ערשטער נאָמען פון דער „אַרמיע קראַיאָוואַ" — די אונטערערדישע אַרמיי פון דער פוילישער עמיגראַציע־רעגירונג אין לאָנדאָן.

אין דעם פעריאָד צווישן דער צווייטער און דער דריטער אַקציע[4] האָט אַ ריי טוער פון די אַרגאַניזאַציעס פונם אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט אַריבעגעטראָגן זיך אויף דער אַרישער זייט. אַ טייל פון זיי איז אומגעקומען — צווישן אָט די איז אויך געווען קירשענבוים (מנחם, לפ"ג) — און די מערסטע פון זיי האָבן נישט געהאָט קיין מעגלעכקייטן פון פרייַער באַוועגונג. אין יענער צייט האָט אָנגעהויבן צוזאַמענאַרבעטן מיט די פאַרשטייער פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט דניאל כפתור (גוזשיק) פון „דזשאָינט". די סאָמע ענגסטע צוזאַמענאַרבעט האָט פאַרבונדן דעם פאַרטרעטער פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט מיט די פאַרטרעטער פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע ווילנער (אריה) און טאָסיאַ אַלטמאַן (לפ"ג). אינצווישן איז די לאַגע אין געטאָ געוואָרן שאַרפער און געשפאַנטער. די אידישע קאַמף־אַרגאַניזאַציע האָט געמאַכט פיבערהאַפטע צוגרייטונגען צו אַ באַוואָפנטן קאַמף. אויף אַלערליי וועגן אופנים איז אייגנעקויפט געוואָרן געווער. בשעת איינער פון אַזעלכע טראַנזאַקציעס, איז אַרעסטירט געוואָרן ווילנער (אריה)[5]. עפּעס מיט אַ נס האָט ער זיך אַרויס־געגליטש פון „פאַוויאַק"[6], ער האָט אָבער געמוזט פאַרשווינדן פון דער אַרישער זייט און אומקערן זיך אין געטאָ. נאָך אַ געוויסער צייט האָט די אידישע קאַמף־אַרגאַניזאַציע דעלעגירט אויף זיין אָרט ויצחק צוקערמאַן. צווישן אים און דעם פאַרטרעטער פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט האָט זיך איינגעשטעלט אַ זייער ענגע טאָג־טעגלעכע צוזאַמענאַרבעט.

דערווייל האָט די הילפס־אַרבעט פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט זיך אַנט־וויקלט אַלץ מער און מער. נישט פאַרמאָגנדיק קיין אייגענע געלט־פאָנדן, האָט דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט פונאַנדערגעטיילט צווישן די הונדערטער שטיצע־באַדערפטיקע אַ טייל פון די געלטער, וועלכע ער האָט באַקומען פונם ראָט־פאַר־הילף[7]. דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט האָט געשאָפן אַן אייגענעם, געזעלשאַפטלעכן פאַרבינדונגס־אַפּאַראַט; ער האָט אַרגאַניזירט, — הויפטזאַכלעך, מיט דער הילף פון פּוילישע אינטעלעקטועלע, — אַ ריי הילף־קעמערלעך, און עס איז אים אויך געלונגען צו מאָביליזירן פאַר דער אַרבעט יונגע, מוטיקע אידישע געזעלשאַפטלעכע טוער.

ס'איז אויסגעבראָכן די אַפּריל־אַקציע און צוזאַמען מיט איר דער באַוואָפנטער וויידערשטאַנד פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע. די פאַרטרעטערשאַפט פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט און פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע מאַכט פאַרצווייפלטע אַנשטרענגונגען צו העלפן דעם קעמפנדן געטאָ מיט טראַנספאָרטן פון געווער און

---

[4] דאָס הייסט — צווישן 18־טן יאַנואַר און 19־טן אַפּריל 1943.

[5] זע אויך באַמערקונגען 21 און 58 צום קאַפּיטל —— די אידישע קאַמף־אַרגאַניזאַציע זייטן 139 און 163.

[6] אַ באַוואָוסטע טורמע אין וואַרשע. פּרטים, וועגן זיין אַנטלויפן פון טורמע זע אין דער אזכרה פאַרצייכעניש.

[7] פון דער פּוילישער רעגירונג; זע אַנהויב פון דעם קאַפּיטל און אויך זייט 198, באַמ. 20.

אָמוניציע. עס זיינען אויסגעפרווט געוואָרן אָלע מעגלעכע וועגן פון השפעה. גלייכ־צייטיק איז דער פאַרטרעטער פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט געשטאַנען אין אַ טאָג־טעגלעכער פאַרבינדונג מיט דער רעגירונגס־דעלעגאַטור: צוגעשטעלט באַריכטן פון שלאַכט־גביט, צוזאַמען מיטן פאַרטרעטער פון „בונד" צונויפגעשטעלט טעלעגראַמעס פאַר אויסלאַנד, אַלאַרמירט אָלע פאַראַנענע פאַקטאָרן וועגן דער דרינגענדער נויט־וועניקייט צו געבן הילף דעם קעמפענדיקן געטאָ און דערנאָך — צו ראַטעווען די קעמפער, וועו דער געטאָ איז שוין געשטאַנען אין פלאַמען. דער פאַרטרעטער פון דער אידישער קאָמף־אַרגאַניזאַציע יצחק צוקערמאַן, און זיין גרופּע מוטיקע מיט־אַרבעטער האָבן געמאַכט איבערמענטשלעכע אָנשטרענגונגען כדי צו העלפן זייערע חברים. עס איז אים געלונגען צו אַרגאַניזירן אַ רעטונגס־אַקציע. דידאָזיקע ריזיקאַנטיש־אַדורכגעפירטע אַקציע האָט אַרויסגעראַטעוועט פונצווישן די געטאָ־ציין 80 קעמפער. אין דער רעטונגס־אַקציע האָט זיך אויסגעצייכנט מיט אויסערגעווייניטלעכן מוט דער יונגער קעמפער ש מ ח ה ר א ט ה י י ז ע ר — קאָזשיק. דאָן זיינען אָנטשטאָנען גרויזאָמע שווערייטן ביים גפּינען אָן אָרט פאַר די געראָטעוועטע קעמפער — טיילווייז אין די וועלדער און טיילווייז אין וואַרשע[8]. צוזאַמען מיט די קעמפער זיינען אַריבערגע־קומען אויף דער אַרישער זייט טויער פון די פאַרטייען און אַרגאַניזאַציעס פונם אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט, און אין דער אָטמאָספער פון טעראָר־הערשאַפט איבער דער צעשראָקענער באַפעלקערונג, האָט מען געדאַרפט גפּינען פאַר זיי זיכערע ערטער. דורך פארשידענע לעכער און קאָנאַלן האָבן זיך אַרויסבאַקומען פון געטאָ־גיהנום אויך „ציווילע", פאַר וועלכע מען האָט געדאַרפט זאָרגן: אויסגעפינען פאַר זיי דירות, באַזאָרגן מיט דאָקומענטן, באַקומען קליידונג און גבען זיי געלט אויף לעבן. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ תקופה פון פיבערהאַפטער און ענערגיש־אָנגעשטרענגטער הילפס־אַרבעט. די אַרבעט פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט איז זיך פונאַנדערגעוואַקסן פון טאָג צו טאָג. דער מאַנגל אין געלט־מיטלען האָט געדראָט מיט אַ קאַטאַסטראָפע פאַר הונדערטער מענטשן. אין שטוינונג צוליבן נישט אָנקומען פון ידיעות און געלטער פון אויסלאַנד, האָט דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט געשטורמט מיט טעלעגראַ־מעס די אַרגאַניזאַציעס אין אויסלאַנד. ענדלעך זיינען אין יוני 1943 אָנגעקומען די ערשטע גרעסערע געלט־סומעס[9]. עס האָט זיך באַלד ווידער אָנגעהויבן אַ שנעלער אויפשטייג פון דער הילפס־אַרבעט, אַן אויסבריטערונג פון די הילף־קעמערלעך. דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט האָט אויסגעקליבן אַ פרעזידיום, אין וועלכן עס

---

[8] וועגן דעם קאַפּיטל דערציילט דער קעמפער שמחה ראָטהייזער, איינער פון די איניציא־טאָרן אין הויפּט־אויספירער פון דער אָקציע אויף אַרויסצוראָטעווען די לעבנפאַרבליבענע קעמפער דורך די קאָנאַליזאַציע ערען, אין זיין טאָגבוך, זייט 278 און ווייטער. זע אויך זייט 187, באַמערקונג 2; זייט 244, באַמערקונג 5 און זייט 270, באַמ. 13.

[9] אויספירלעכער וועגן די אָנגעקומענע געלט־סומעס זע זייטן 182 און 204.

זיינען אַריין: ד"ר א. בערמאַן, יצחק צוקערמאַן, דניאל כפתור (גוזשיק), זיי האָבן רעפּרעזענטירט די אידאישע הויפּט־גרופירונגען אינם קאָמיטעט. אויסער־דעם האָט דער פּרעזידיום צוגעצויגן צו נאָענטער מיטאַרבעט אַ רייַ טויער פון פּאַרשי־דענע ריכטונגען: אַדוואָקאַט שמעון גאָטעסמאַן פון קראָקע — אַלגעמיינער־ציוניסט, אברהם וואַרמאַן (לפּ"ג) פון לעמבערג — אַ מיטגליד פון השומר הצעיר א.א. עס איז געשאַפֿן געוואָרן אַ קאָאַרדינאַציע־קאָמיסיע פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט און פונעם „בונד" אויף דער אַרישער זייט, פאַר סיסטעמאַטישער צוזאַמענאַרבעט אין דער הילפס־און קאָמף־טעטיקייט.

דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט האָט איינגעשטעלט אַ קאָנטאַקט מיט אַ רייַ פּראָווינץ־ערטער און לאַגערן; ער אַרגאַניזירט אייגענע קאַדרן פּוילישע און אידישע פּראָווינץ־שליחים, וועלכע באַדינען די מערהייט לאַגערן; ער קאָאָרדינירט די הילפס־טעטיקייט פאַר דער פּראָווינץ מיט דעם ראַט־פאַר־הילף; ער גיט אין ראַט די איניציאָטיוון צו שאַפֿן קרייז־אָפּטיילונגען און אויך אַנדערע, ווי למשל די באַזונדערע אָפּטיילונג פאַר קינדער־הילף. אַ באַזונדערס ענגע פאַרבינדונג האַלטן־אויף דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט און די אידישע קאָמף־אָרגאַניזאַציע מיט די צוויי גרויסע לאַגערן: פּאָניאַטאָווע און טראָוניקי. דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט שיקט אַהין גרעסערע געלט־סומעס און ער האָט אַרויסגעראַטעוועט פון דאָרטן עטלעכע געזעלשאָפּטלעכע טוער. די אידישע קאָמף־אָרגאַניזאַציע אָרגאַניזירט אין ביידע לאַגערן קאָמף־אָפּטיילונגען, זי שיקט אַהין אינסטרוקציעס, געלט אויף געווער, רוי־מאַטעריאַל אויף אויסאַרבעטן באָמבעס א.א.וו. ממש ביז דער בלוטיקער ליקווידירונג פון די ביידע לאַגערן האָט דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט זיי צוגעשטעלט די ווייט־מעג־לעכסטע הילף; ער איז געווען פאַר די לאַגערן דער אייניקער פאַרבינדונגס־פונקט מיט דער וועלט. אויך מיט אַ רייַ אַנדערע לאַגערן האָבן דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט און די אידישע קאָמף־אָרגאַניזאַציע אייגנעשטעלט אַ רעגולערן קאָנטאַקט און זיי אויפגעמונטערט צו ווידערשטאַנד און זעלבסטהילף.

דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט אָרגאַניזירט אַן אַרכיוו, וועלכער איז אַ המשך פונם צענטראַלן אַרכיוו אין געטאָ, ער זאַמלט מאַטעריאַלן און דאָקומענטן. אין מאַי 1944 האָבן זיך געפונען אין אַרכיוו פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט אַרום 100 טאָגביכער, רעפּאָרטאַזשן, כראָניקס, באַריכטן און דאָקומענט־זאַמלונגען פון פּאַרשידענע סאָרטן. דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט באַווירקט מיט פּאַרשידענע מיטלען די אונטערשטיצע, זיי זאָלן באַשרייבן זייערע איבערלעבונגען. אויף אָזאַ אויפן זיינען שוין באַקומען געוואָרן אַסך וועדטפּולע, אויטענטישע זכרונות־פּאַרשרייבונגען. די מאַטעריאַלן פון דעם מין מערן זיך פון טאָג צו טאָג.

אין דער צייט פון יאַנואַר ביז אַפּריל 1944 האָט דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט אַדורכגעלעבט אַן אויסערסט־שווערן פעריאָד צוליב די פּאַרפאָלגונגען,

וועלכע האָבן אָנגעריכט די הויפּט־אָנפירער פונם קאָמיטעט און פון דער קאָמף־אָרגאַניזאַציע, און די דערשיסונגען פון עטלעכע באַדייטנדיקע מיטאַרבעטער פונם אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט. אָבער אפילו אין יענער צייט, וועו דער גאַנצער פרעזידיום פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט איז געווען פאַראַליזירט אין זיין אַקטיוויטעט, איז די אַרבעט נישט איבערגעריסן געוואָרן אויף קיין אײַן טאָג. דאָס האָבן מיר צו פאַרדאַנקען קודם כל דעם שטאַב קרבן־גרייטע און מוטיקע מיטאַרבעטער. צו דעמדאָזיקן הויפּט־קאָדר געהערן: בתיה בערמאַן[10], שמחה ראַטהייזער[11], בעלאַ עלסטער[12], קלימא פּוסווערק[13], אַנאַ גאָטעסמאַן[14], אירענאַ גלעבלום[15], העלענאַ מערנהאָלץ[16] ד״ר לאָטאַ ווענגמייסטער (לפּ״ג), יעקב ראָט (לפּ״ג), יוסף זיסמאַן[17], ד״ר נינאַ אסאראדאברי[18] (עשרא דבריא), אַנאַטאָל (מנשה)

---

[10] ד״ר בתיה בערמאַן־טעמקין, די פרוי פון ד״ר אַדאָלף בערמאַן, אַ וויכטיקע טוערין פון די לינקע פועלי ציון. זי איז געווען זייער אַקטיוו אין אַלע יאָרן פון אידישן אונטערערד. אָנגעפירט איינעם פון די גרעסטע הילפס־צענטרען און אויפגעהאַלטן דעם קאָנטאַקט מיט די פוילישע הילפס־קרייזן. זי איז גערעטעוועט, וצעצט פאַר איר טעטיקייט אין וואַרשע.

[11] זע זיין טאָגבוך וועגן פאַרלויף פון די שלאָכטן אינם אויפשטאַנד פון וואַרשעווער געטא, און דאָס אַרויסראַטעוועון די לעצטפאַרבליבענע קעמפער, זייט 272 און וויייטער.

[12] אַ טוערין פון די לינקע פועלי ציון, אַ אינגערע שוועסטער פון פאָלע עלסטער (לפּ״ג), געווען שטאַרק טעטיק אין די אונטערערד־יאָרן אלס וויכטיקע מוטיקע און פאַרדינסטפולע פאַרבינדלערין צווישן דער צענטראָלע און די אַרט־גרופּעס. זי האָט אַקטיוו געאַרבעט אונטערן נאָמען „וואַנדאַ״. צווישן די געראַטעוועטע. זעצט פאַר איר טעטיקייט אין פוילן.

[13] איר ריכטיקער נאָמען איז בלומע, אין דער אונטערערד־צייט האָט זי באַנוצט דעם פסעוודאָנים „באָגושיאַ״. פאַר דער מלחמה אַ גימנאַזיע־לערערין. אין דער מלחמה־צייט האָט זי געאַרבעט אין „צענטאָס״, אָנגעפירט מיט דער אָפּטיילונג פאַר קינדער־פאַרשטעלונגען. זי איז געראַטעוועט און וצעצט פאַר איר טעטיקייט אין פוילן, צוערשט אינם צענטראַל־קאָמיטעט פון די פוילישע אידן און שפעטער אלס לייטערין פון אַ פוילישן קינדער־טעאַטער אין וואַרשע. זע אויך ד״ר עמנואל רינגלבלומס בריוו וועגן דער קולטור־טעטיקייט אין וואַרשעווער געטא, זייט 311, באַמערקונג 15.

[14] פון דערהיים לאַנדוי, פון קראָקע, די פרוי פון אַדוואָקאַט שמעון גאָטסמאַן (זע זיין בריוו זייט 236). צווישן די געראַטעוועטע.

[15] פון אַן אָסימילירטער היים. אירע עלטערן גוט־באַזיצער אין מלאָווער געגנט. באַזוכט אַ אידיש־פוילישע גימנאַזיע אין וואַרשע. אַרום 15 יאָר אלט ביים אויסברוך פון קריג. אַ מיטגליד פון דער אידישער קאָמף־אָרגאַניזאַציע. אַ פאַרבינדלערין צווישן די שטעט. צווישן די געראַטעוועטע. געקומען קיין ארץ־ישראל מיט די מעפּילים אין דער צווייטער העלפט 1946.

[16] זי איז געווען טעטיק אונטער דעם נאָמען סטאַשיע קרוליקאָווסקא. פון די קרייזן פון דער וואַרשעווער אידישער אינטעליגענץ. איר איז איבערגעגעבן געוואָרן די זאָרג פאַר עטלעכע הונדערט אידן, פון צווישן די, וועלכע האָבן זיך אַרויסגעראַטעוועט אויף דער אַרישער זייט פון וואַרשע און דער אומגעגנט. זי האָט דערפילט איר אויפגאָבע מיט גרויס מסירות־נפש. צווישן די געראַטעוועטע. אַרבעט אין צענטראַל־קאָמיטעט פון אידן אין פוילן אלס לייטערין פון דער סטאַטיסטישער אָפּטיילונג.

[17] אַ מיטגליד פון „השומר הצעיר״. פון די בעסטע און נוצלעכסטע פאַרבינדלער פונם אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט אין דער הילפס־טעטיקייט אויף דער אַרישער זייט. צווישן די געראַטעוועטע.

[18] אַ סאַציאָלאָגיע־אַסיסטענטין אין וואַרשעווער אוניווערזיטעט. אַ קאָמוניסטין. אָנפירערין פון אַ קעמערל פאַר סאַציאָלער הילף. צווישן די געראַטעוועטע.

מאַטיוויעצקי (נאַסטעק, לפ״ג)[19], האלינאַ גערטנער[20], פּאַלאַ בוגייסקא[21], ריווע (רבקה) מאשקאָוויטש (לפ״ג), פרוי פּאָלמאַן (יאַדוויגאַ)[22] — די מוטער פון מאַרעק (לפ״ג), סאַפּיאַ קימעלמאַן[23], יאַאַננאַ טיקאַטשינסקאַ[24], יעקב ווישרניק[25] עמילקא קאַסאָווער[26]. עטלעכע פון די דאָ־אויבן־אויסגערעכנטע דערפילן אַן אויסערגעווײנטלעך־גענפערלעכע דינסט אַלס דעלעגאַטן פון דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע און פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט אויף דער פראָווינץ. אַדאַנק אָט דעם מיטאַרבעטער־שטאַב געלינגט עס דעם אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט צו באַהערשן די כסדרדיקע, טאָגטעגלעכע קריזיסן צווישן זיינע אונטערשטיצטע, וואָס די טויט־סכנה הענגט שטענדיק איבער זייערע קעפּ; שטענדיק געשענען דורכפאַלן מיט זייערע דירות אָדער מיט די דאָקומענטן, און מען מוז זיי דעריבער, נישט געקוקט אויף לעבנס־געפאָר, אַריבערפירן פון אָרט צו אָרט, באַקומען נייע דאָקומענטן, צושטעלן רעגולערע שטיצע, אויסגעפינען פאַרטרוילעכע דאָקטוירים, באַקומען קליידונג א.א.וו.

אין מאַי 1944 באַשעפטיקט זיך דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט מיט אַ 5 טויזנט אונטערשטיצטע אין וואַרשע אַליין, אויסער דער פראָווינץ. ער פירט זיין אַרבעט דורך דער פאַרמיטלונג פון אַ הונדערט אויפזיכט־קעמערלעך. ער איז געוואָרן די גרעסטע הילפס־אָרגאַניזאַציע פאַר אידן אינם געביט פון דער הויפט־שטאָט.

וואַרשע, 24־טן מאי 1944.

---

[19] אין דער צייטונג „דאָס נייע לעבן״, לאָדזש (19־טער אַפּריל 1945) איז זיין נאָמען געשריבן מאַטיוויעצקי, און אַזוי האָבן מיר אויך געשריבן אין דער אזכרה־פּאַרטייכניש.

[20] זי איז געראָטעוועט. זעצט פאָר איר אַרבעט אַלס סעקרעטאַריאַט־לייטערין אינם צענטראַל־קאָמיטעט פון די אידן אין פוילן.

[21] אַ קאָמוניסטין. צווישן די געראָטעוועטע.

[22] זע זייט 220, באַמ. 6 צום צווייטן בריוו פון החלוץ אין פוילן צו דער הסתדרות אין ארץ־ישראל.

[23] פון דערהיים לאָנדוי — אין לעמבערג. איר מאַן, ד״ר אָסוואַלד קימעלמאַן, איז געווען אַ באַקאַנטער ציוניסטישער טוער אין לעמבערג, אַ מיטגליד פונם לעמבערגער אידן־ראַט אין דער צווייטער העלפט 1941. זיין נאָמען געפינט זיך אין דער ליסטע פון די 320 דערמאָרדעטע אידישע געזעלשאַפטלעכע טוער, וויסנשאַפטלער און קינסטלער, וואָס זייערע נעמען זיינען אין מאַי 1944 אַרײַבערגעשיקט געוואָרן דורכן אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט קיין לאָנדאָן. וועגן איר גורל האָבן מיר נישט קיין ידיעות.

[24] מיר האָבן נישט באַקומען קיין ידיעות וועגן איר און וועגן איר גורל.

[25] זע זייט 166, באַמ. 65 צום קאַפּיטל — די אידישע קאָמף־אָרגאַניזאַציע.

[26] אַ זייער ענערגישע מיידל, געווען אַקטיוו אַלס פּאַרבינדלערין, אויך ביים ראַטעווען פון די לאָגערן. צווישן די געראָטעוועטע. איר ברודער מענדל קאָסאָווער — פון די אַלגעמיין־ציוניסטישע טוער אין פוילן.

אינם דאָקומענט זיינען אויסגערעכנט נאָר די אידישע מיטאַרבעטער. אויך עטלעכע פּוילישע פּרויען האָבן אַנטיילגענומען אין דער אַרבעט.

ג. בריוו פון אָרגאַניזאַציעס

1. בריוו פון החלוץ אין פוילן צו דער הסתדרות אין ארץ־ישראל

א. (וואַרשע 15־טער נאָוועמבער, 1943)

צו (י.) טאַבענקין, (מ.) יערי, (א.) דאַבקין — הסתדרות העובדים

שרייבנדיק דידאַזיקע ווערטער, גלויבן מיר נישט, אַז מיר וועלן נאָך וועך־עס־איז זען זיך. ביים היינטיקן טאָג זיינען פון די דריי און אַ האַלב מיליאָן פוילישע אידן איבערגעבליבן קוים צוויי הונדערט טויזנט. וועט איר וועט באַקומען אָט דעם בריוו, וועט מן־הסתם פאַרבלייבן ביים לעבן נישט מער ווי אַ העלפט פון זיי. אין דער לעצטער וואָך אַליין זיינען ליקווידירט געווארן די לאַגערן: אין טראָוניקי, פאָניאַטאָווא, און לובלין. אַ פערציק טויזנט אידן זיינען אומגעבראַכט געוואָרן.

אונזערע ליידן וועט איר נישט פאַרשטיין, אָדער איר וועט נישט גלויבן, אַז דאָס געשעט טאַקי אַזוי, — כדי צו פאַרשטיין אַזוינס זייענדיק אין לאָנדאָן אָדער אין תל־אביב, מוז מען האָבן אַ קרענקלעכע פאַנטאַזיע. אַלע אידישע לעבנס־געמיינשאַפטן זיינען אָפגעמאַכט געוואָרן פון דער ערד־פלאַך. זייערע איינוואוינער זיינען אומגעקומען אין די מאַרד־לאַגערן אין טרעבלינקע, סאָביבאָר, בעלזשעץ און אָשוויענטשים.

כדי עס זאָל פאַרבלייבן אַן אָנדענק פון די, וועלכע האָבן מיט געוואָר אין האַנט געקעמפט געגן שונא, שרייבן מיר אייך וועגן די לעצטע טעג פון פוילישן החלוץ און פון זייערע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס — דרור (פרייהייט־החלוץ הצעיר), השומר הצעיר, עקיבא, גורדוניה. די געשיכטע פון החלוץ אין אָט דער תקופה איז אין אַ גרויסער מאָס אויך די געשיכטע פון דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע. אין דער ערשטער צייט פון דער פאַרניכטונגס־אַקציע האָבן עקזיסטירט הונדערטער אונזערע אָרגאַניזאַציע־קעמערלעך אין די אידישע ישובים.

פינף קיבוצים זיינען געווען אין וואַרשע — צוויי פון זיי, אויף דער אַרישער זייט — „גראָאָוו" און „טשערניאַקאָוו"; דריי — אין טשענסטאָכאָוו; צוויי — אין ביאַליסטאָק. עס זיינען אויך געווען קיבוצים אין ווילנע, זשאַרקי, אָסטראָוויעץ, הרוביעשאָוו און בענדין[1]. אויסערדעם האָבן מיר געהאַט אַ גרעסערע צאָל לאַנדווירט־שאַפטלעכע פונקטן פאַר סעזאָן־אַרבעטן.

[1] די חברים פונם קיבוץ אין זשאַרקי זיינען שפעטער אַריבערגעפירט געוואָרן, טיילווייז אין טשענסטאָכאָווער קיבוץ און טיילווייז אין בענדינער קיבוץ. די חברים פון קיבוץ אין אָסטראָוויעץ זיינען אַריבער — איין טייל אַלס קאַמף־גרופע פון „דרור" צו דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע אין קראָקע, און אַ צווייטער טייל, אונטער דער אָנפירונג פון בערל ב ר ו י ד ע, צו דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע אין וואַרשע. די חברים פון קיבוץ אין הרוביעשאָוו האָבן

אונזערע קיבוצים זיינען שפּעטער געווארן די נעסטן פון אַקטיוון ווידערשטאַנד אין אַלע שטעט. אויב דער באַוואַפנטער ווידערשטאַנד בעת דער ערשטער ליקווי־דירונגס־אַקציע אין געטא — אין יולי—סעפּטעמבער 1942 — איז געווען אַזאַ קנאַפּער, טראַגן מיר די ווינציקסטע שולד דערפאַר. עס האָבן געווירקט פאַרשידענע פאַקטאָרן: אויסערלעכע און אינערלעכע.

אויב די צווייטע „ארויסשיקונגס־אַקציע, אין יאַנואַר 1943, און באַזונדערס די ענדגילטיקע ליקווידירונגס־אַקציע אין וואַרשע, אין אַפּריל 1943, און אויך די וויי־טערדיקע אַקציעס אין ביאַליסטאָק און אין ווילנע און אין טשענסטאָכאָוו זיינען אַריין אין אונזער לעגענדאַרישן פרייהייטס־קאַמף — איז דער פונדאַמענט געווען דער האַפּנונגס־לאָז־העלדישער קאַמף פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע, פאַר וועלכן אונזער באַוועגונג האָט באַצאָלט מיטן בלוט פון כמעט אַלע אונזערע מענטשן — קאַמענדאַנטן און זעלנער פון דער קאַמף־אַקציע.

פון וואַרשע האָבן מיר אַרגאַניזירט די אידישע קאַמף־אַרגאַניזאַציע אין די אַנדערע שטעט. אונזערע שליחים האָבן אומעטום אַרגאַניזירט די יוגנט צום באַוואַפנטן קאַמף און זיי אַליין זיינען געפאַלן אין דידאַזיקע קאַמפן. אין דער ליסטע, וואָס מיר שיקן אייך דאָ, געפינען זיך נאָר נעמען פון אונזער צענטראַלן אַקטיוון, וועלכער איז אומגעקומען אין קאַמף מיטן אַקופּאַנט. אברהם גרוזענבערג[2] וועט אייך העלפן פונאַנדערקלייבן זיך אין די נעמען פון די אויסגערעכנטע מענטשן.

ביאַליסטאָק: מרדכי טענענבוים־טאַמאַראָף, צבי מערסיק, חנה (חנוך) זשעלאַזנאַגורא, צבי ראַזענטאַל, רופּטשאַק פון סוכאָווליע (ראובן ראַזענבערג), זרח (זילבערבערג), חיה׳קע[3].

בענדין: הערש שפּרינגער, פרומקע פלאַטניצקא, צבי בראַנדעס.

וואַלין: עדעק (יצחק) גלאַוונער, פיש לאה, שוואַרץ שיינדל, רחל פאַגלמאַן, אייזענבערג דוד, הירש פלאַטניצקי.

ווילנע: אבא קאָוונער[4].

דערנאָך געבילדעט די „ערשטע פּאַרטיזאַנקע" (אַזוי האָט מען אין פויליש דיאַלעקט גערופן די פּאַרטיזאַנער אָפּטיילונג) אין די הרובישאָווער וועלדער, און אַלע ווי איינער זיינען זיי אומגעקומען צוזאַמען מיט דער גרויסער גרופּע „דרור"־קעמפער פון וואַרשע, וועלכע זיינען געקומען צו זיי אויף פּאַרשטאַרקונג. וועגן דער פּאַרטיזאַנער־גרופּע זע אויך באַמ. 27 צום קאַפּיטל „די אידישע קאַמף־אַרגאַניזאַציע" זייט 142; וועגן קיבוץ אין טשערניאָקאָוו זע די אזכרה־פּאַרצייכניש וועגן לאה פערלשטיין; דער קיבוץ אין גראָכאָוו (אַ 7 קילאָמעטער פון וואַרשע) איז באַנייט געווארן אַנהויב 1940, האָט אַבער שפּעטער געמוזט ליקווידירט ווערן.

[2] אַן אַקטיוור החלוץ־טוער, וועלכער איז אין אַנהויב פון דער מלחמה אַנגעקומען קיין ארץ־ישראל. איצטער געפינט ער זיך אין קיבוץ משמר־העמק.

[3] דאָס וועלט געמיינט חיה׳קע גראָסמאַן (זע באַמ. 4 צום קאַפּיטל „די אידישע קאַמף אַרגאַניזאַציע", זייט 129). זי איז אַריינגענומען געווארן אין דער ליסטע, ווייל די שליחים האָבן זי דאָמאָלסט נישט געפונען און זיי האָבן געמיינט, אַז זי לעבט נישט.

[4] זע זייט 145, באַמ. 30 צום קאַפּיטל „די אידישע קאַמף־אַרגאַניזאַציע".

טשענסטאָכאָוו: רבקה גלאַנץ, מאַניעק וויניצקי, סלאָמניצקי נטע, גלי־קמאַן יהודה (געמיינט: גלי־קשטיין יהודה).

קראָקע: דאָלעק (אהרן) ליבעסקינד, לאַבאַן לייבאָוויטש (אברהם לייב), שימעק (שמשון) דרענגער, יצחק סימפלאַק.

אין אָשוויענטשים געפינען זיך: בעלאָ פון ראָזשישטש[5] — בענדינער קיבוץ, חוה׳קע פאָלמאַן[6], לאַנקאַ קאָזשיבראָדזקאַ — לעבט נישט.

אין וואַרשע: חנה׳טשע פלאָטניצקאַ, גדליה גרשוני, יוסף קאַפלאַן, ישראל זעלצער, ליוטעק (לייב) ראָטבלאָט, מרדכי אַניעלייעוויטש, לאה פערלשטיין, בערל ברוידע, שאול דאָבוכנא, מאַרעק (מאָטל) פאָלמאַן, שרה גראַנאַטשטיין, ברעסלער (בראָסלאָוו) שמואל, רובענטשיק משה, טעמע שניידערמאַן, גוטקאָווסקי (אליהו), ריינגעווירץ מאַניעק, צאַמערעט חדוה (וואַכנהויזער צמרת), מרים היינסדאָרף, מירא פירער (מירא פוכרער), יהודה וועגראָווער, טאָסיאַ אַלטמאַן, אריה ווילנער, שלובאָווסקאַ שרה[7], שמעון העלער[8].

די ליסטע איז נישט קיין פולע. היט זייער אַנדענק.

ביז צום היינטיקן טאָג פירן מיר אַן אַקטיווע צוזאַמענאַרבעט מיטן אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט און מיט דער קאָאָרדינאַציע־קאָמיסיע פונם אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט און פונם „בונד", וואָס מיר זיינען געווען זייערע שעפער און איניציאָטאָרן אין דער אַקציע פון באָוואָפנטן ווידערשטאַנד און אויך אין דער הילף־אַקציע.

אין 1942 זיינען אַרויסגעפאָרן קיין סלאָוואַקיע אַ 50—60 אונזערע מענטשן[9]. דאָרטן האָט זיי אַנגעטראָפן אַ ליקווידירונגס־אַקציע. אַ טייל פון זיי האָט זיך אַדורכגעשמוגלט קיין אונגאַרן. ווער פון זיי האָט זיך דערשלאָגן קיין ארץ־ישראל? מיר באַמיען זיך ווידער אַרויסצושיקן אַ געוויסע צאָל אידן קיין אונגאַרן. ד״ר שוואַרצבאַרט האָט אונז געשריבן וועגן פאַרבינדונגען מיט בודאַפעשט. צי דאַרפן מיר דערוואַרטן קאַנקרעטע הילף פון דאָרטן?

---

[5] בעלאָ (בראָניאָ) חזן פון ווילנע, זי האָט אַדורכגעפירט אונטערערד־שליחותן אין די ערשטע יאָרן פון דער נאַצישער אָקופּאַציע אין גראָדנע, ביאַליסטאָק א.א. ערטער. דעם 12־טן יולי 1942 איז זי אַרעסטירט געווארן אין מאַלקיניאָ, ביי ביאַליסטאָק, און זי איז געווען אַרעסטירט, אַלס אַריערין, פריער אין דער „פאַוויאַק״־טורמע אין וואַרשע און דערנאָך — אין אָשוויענטשים. זי איז גערעטעוועט, געקומען קיין ארץ־ישראל

[6] זע זייט 221, באַמערקונג 8, צום בריוו ב׳ פון החלוץ.

[7] על־פי־טעות איז זי אַריינגענומען געווארן אין דער ליסטע פון געפאַלענע. זי איז גערעטעוועט. זע אויך זייט 326, אין אַריינפיר צו די אזכרה־פאַרצייכנישן.

[8] וועגן אַלע דערמאָנטע אין דעם בריוו, אַחוץ יענע אויף וועלכע עס באַציען זיך די באַמערקונגען 3—7, זע ליסטע פון געפאַלענע (לפ״ג).

[9] פון דערדאָזיקער צאָל חברים, וועלכע זיינען דאָמאָלסט אַרויסגעפאָרן פון פוילן (אגב, נישט אין יאָר 1942 נאָר הויפטזאַכלעך אין יאָר 1941), איז נישט אַלעמען געלונגען אַנצוקומען קיין סלאָוואַקיע. פונצווישן זיי זיינען אַנגעקומען קיין ארץ־ישראל נאָר 12 חברים פון די פאַרשידענע יוגנט־אַרגאַניזאַציעס.

לייענענדיק אונזער בריוו זאָלט איר נישט מיינען, אַז מיר האָבן זיך גייסטיק איינגעבראַכן אָדער מיר זיינען אַרײַנגעפאַלן אין פאַרצווייפלונג. מיר קוקן נאָר ניכטער אויף דעם אומפאַרמיידלעכן גורל. מיר ווייסן, אַז איר וואָלט געטון אַלץ כדי צו ראַטעווען אונז. מיר ווייסן אויך, אַז איר זייט מאַכטלאָז. עס איז אונז לייכטער צו שטאַרבן וויסנדיק, אַז עס וועט זיין אַ פרייַ וועלט און גלויבנדיק, אַז ארץ־ישראל וועט ווערן דאָס היימלאַנד פון אידישן פאָלק.

א׳יערע **צביה** (לובעטקין), **יצחק** (צוקערמאַן)

פּ. ס. אליעזר גלעזער (לפ״ג) איז אַרויסגעפאָרן אינם לאָגער פאַר אויסלענדישע אידן אין בערגען ביי האַנאָווער (בערגען־בעלזען). מיר האָבן נישט פון דאָרטן קיין שום ידיעות. גיט־צו־ווייסן אהובה לובעטקין אין בן־שמן און שרה צוקערמאַן אין רמת־הכובש, אַז מיר לעבן[10].

וואַרשע, דעם 15־טן נאָוועמבער 1943

ב. (וואַרשע, 24־טער מאַי, 1944)

צו (א.) דאָבקין, (י.) טאַבענקין, (מ.) יערי, (י.) בארץ —

תל־אביב.

טייערע חברים,

עס איז שוין פאַרביי אַ יאָר נאָך דעם העלדישן פאַרטיידיקונגס־קאַמף פון וואַרשעווער געטאָ. צוזאַמען מיט דער גאַנצער וועלט האָבן מיר געפייערט אינם אונטער־ערד דעם יאָרטאָג און באַערט דעם אָנדענק פון די געפאַלענע. און געפאַלן זיינען כמעט אַלע. פון אונזער גרויסער משפחה זיינען נאָר אייניצלנע לעבנגעבליבן. אין אַלע ערטער וואו עס זיינען פאַרגעקומען די קאַמפן, צי אין וואַרשע און ביאַליסטאָק, וואו זיי האָבן דערגרייכט דעם הויכפונקט און זיינען געווען לאָנגדויערנדיקע, צי אין טשענסטאָכאָוו און בענדין, וואו די קאַמף־גרופעס האָבן זיך פאַרטיידיקט ווי וויט זיי האָבן געקענט מיט די פאָר פיסטאָלעטן זייערע, אָדער אין קראָקע און אין טאַרנע, וואו אונזערע גרופעס האָבן דורך שוועכערע פאַרטיזאַנישע קאַמפן געהויבן דעם כבוד פון פאָלק — אומעטום זיינען מיר געשטאַנען אינדערשפּיץ פונם ווידערשטאַנד־קאַמף. 60 פראָצענט פון די קעמפער אין וואַרשע זיינען געווען אונזערע חברים. די עלף גרעסטע קאַמף־גרופעס — פון דער אַלגעמיינער צאָל 22 — זיינען געווען חלוצישע. דער קאַמענ־דאַנט פון דער וואַרשעווער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע, וועלכער איז געפאַלן אויף זיין פאָסטן, איז געווען אונזער חבר מרדכי **אַניעלעוויטש** — מאַריאַן (לפ״ג). אין די איבעריקע שטעט האָבן מיר געקעמפט כמעט אַליין.

דעם 17־טן אויגוסט ה.י. (1944) ווערט אַ יאָר נאָך די קאַמפן אין ביאַליסטאָק,

[10] שוועסטער פון די צוויי געהתמעטע אויפן בריוו.

וואָס אין הינזיכט פון פאַרבינסנקייט, דויערהאַפטיקייט און פאַרנעם זיינען זיי נישט געווען קלענער פון די קאַמפן אין וואַרשע. אינדערשפּיץ פונם אויפשטאַנד אין ביאַליסטאָק איז געשטאַנען מרדכי טענענבוים — טאַמאַראָף (לפ״ג). עס זיינען געווען קלאַנגען, אַז די דייטשן האָבן אים אַוועקגעפירט אין לוּבלינער קאַנצענטראַציע־לאַגער, אָבער די קלאַנגען האָבן זיך אַרויסגעוויזן אַלס פאַלשע. אויב ביי די קומענדיקע דורות וועט פאַרבלייבן אַן אָנדענק פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע, גלויבן מיר, אַז דער פּוילישער „החלוץ״ וועט נישט פאַרגעסן וועלן. מיר זאָגן אָן איבערטרייבונג: אין די טעג פון אומקום און טויט האָט דער החלוץ מאַרשירט בראש פון די אידישע מאַסן אין פּוילן. ער איז געווען סיי די האַנט און סיי דער מוח ביי אַלע אידישע אונטערנעמונגען. אין די גרויזאַמסטע מאָמענטן האָט ער דערפילט זיין אויפגאָבע ביים פאַרטיידיקן זיין פאָלק. מיר זיינען געווען די עדות דערפון. דאָס ביסל נאָך־לעבנגעבליבענע חברים אונזערע וועלן קלענער פון טאָג צו טאָג. וואַרמאַן (אַברהם, לפ״ג) איז אַרויס אין גאַס און איז מער נישט צוריקגעקומען. יעקב פּייגענבלאַט (לפ״ג) און גוטא קאַוונאַקי (קב־ונקי, לפ״ג) זיינען געכאַפט געוואָרן דורך דער געסטאַפּאָ. מיט געוויר אין האַנט זיינען זיי געפאַלן[1]. אין טשענסטאָכאָווער קרייז איז צעקלאַפּט געוואָרן אונזערע אַ פּאַרטיזאַנער־גרופּע און נאָר איינצלנע האָבן זיך גערעטעוועט. אין אַ ריי לאַגערן געפינען זיך קלענערע גרופּעס אונזערע חברים — אין טשענסטאָכאָוו, אין סקאַרזישק. לעצטנס איז אונז געלונגען אַנצוביינדן אַ קאָנטאַקט מיט סטאַראַ־

---

[1] זיי זיינען געקומען פון דער פאַרטיזאַנער־גרופּע אין די ווישקאָווער וועלדער, ווייל גוטאַ קאַוונאַקי איז קראַנק געוואָרן און יעקב פּייגענבלאַט האָט זי באַגלייט. צו זיי איז צוגעשטאַנען זיגמונט אינגלאַ (אַלע דריי —— לפ״ג), וועלכער האָט געדינט אַלס פאַרבינדלער פונם „בונד״. אין וואַרשע האָבן זיי זיך געפינען אין דער דירה פונם פאַליאַק יאַבלאָנסקי, דער הויוווועכטער פונם הויף אויף פרוזשנע נאָס 14. די געסטאַפּאָ האָט אויסגעפונען זייער באַהעלטניש און איז געקומען זיי ארעסטירן. עס איז אויסגעבראָכן אַ פאַרבייטערטע שלאַכט און אַלע דריי האָבן זיך העלדיש פאַרטיידיקט. די געסטאַפּאָ האָט געמוזט אַרויסרופן הילף — זשאַנדאַרמען, וועלכע האָבן זיך באַנוצט מיט אַ מאַשינגעוועהר קעגן די דריי אידישע קעמפער, וואָס האָבן געשאָסן ביזן לעצטן קויל איידער זיי זיינען געפאַלן. יענער באַהעלטעניש־ארט, וועלכער האָט אַ לאַנגע צייט געדינט ווי אַ שוץ־ארט פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע, איז אַנטדעקט געוואָרן, וווייזט אויס, אין צוזאַמענהאַנג מיט דער ארעסטירונג פון איינעם מיטן נאָמען נאַטעק — וועלכן מען האָט אויך גערופן יוזעק לאַנטשניק („לאַנטשניק״ — פּויליש אַ פאַרבינדלער; נאַטעק — אַ איד פון דער פּוילישער סקוטן־ארגאַניזאַציע „האַרצעזש״), וועלכער האָט מיטגעהאָלפן דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע. ער איז ארעסטירט געוואָרן, ווייל מען האָט אים געמסרט, און די געסטאַפּאָ־לייט האָבן אים שרעקלעך געפייניקט; עס קען זיין, אַז ער האָט זיי איבערגעגעבן אַדרעסן אַדער זיי האָבן ביי אים געפינען אַזאַ ליסטע, — די געסטאַפּאָ איז געקומען מיט אים אויף פרוזשנע 14. אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם דערמאָנטן נאַטעק ארעסט, זיינען אַדורכגעפאַלן אַרום 40 מענטשן פון אידישן אונטערערד. דער דערמאָנטער פאַליאַק יאַבלאָנסקי איז געפייניקט געוואָרן פון געסטאַפּאָ, און הגם ער האָט געוואוסט וועגן אייניקע דירות פון אידישן אונטערערד, האָט ער קיינעמען נישט אויסגעגעבן. ער איז אַרויסגעשיקט געוואָרן אין אַ קאַנצענטראַציע־לאַגער אין טשענסטאָכאָווער אָבלאַסט, און עס זיינען נישטא קיין ידיעות וועגן זיין וויטערדיקן גורל. זע אויך: זייט 279, באַמ. 10, טאָגבוך פון שמחה ראַטהייזער.

כאָוויצע[2], וואו עס געפינט זיך, צוזאַמען מיט אַ קליינער גרופּע, קלמן טשערניאַקאָווסקי[3]. קיין לעמבערג האָבן מיר עטלעכע מאָל אַרויסגעשיקט געלטער, אָבער די פאַרבינדונג איז זייער אַ שוואַכע. מיר ווייסן, אַז אין ווילנע געפינט זיך אבא קאָווענער[4]. אונזערע פרוון צו פאַרשטענדיקן זיך מיט אים זיינען ביז איצט געבליבן אָן רעזולטאַטן. פאַראַיאַרן זיינען אליעזר גלער און ישראל קאַגאַל (ביידע לפ"ג), צוזאַמען מיט אַ גרופּע חברים, אַרויסגעפאָרן אויפן גרונט פון אויסלענדישע דאָקומענטן אינם לאָגער בערגען ביי האַנאָווער (בערגען־בעלזען). מיר האָבן נישט פון זיי קיין שום ידיעות. מיר זיינען זייער באַאומרואיקט וועגן זייער גורל. אינטערוועניר פאַר זיי. עד־היום באַטייליקן מיר זיך אַקטיוו אין דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע, וועלכע שטעלט צו גרונט אין די אידישע לאָגערן און דערפילט אויך אויפגאַבן פון סאַציאַלער הילף. אינדערשפיץ פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע שטייט אונזער אַ חבר[5]. מיר ווילן איצטער נישט אויסרעכענען די נעמען פון הונדערטער אונזערע חברים, וועלכע האָבן זיך אויסגעצייכנט אין די קאַמפן, און פון די אַלע, וועלכע אַרבעטן נאָך ביז איצט אומאויפהערלעך ביי די שרעקלעכסטע באַדינגונגען, דערפילנדיק זייער פליכט פאַר דער באַוועגונג און פאַרן פאַלק.

מיר ווילן נאָר דערמאָנען די מוטער פאַלמאַן — יאַדוויגאַ[6], וועלכע אַרבעט צוזאַמען מיט אונז: אירע דריי קינדער האָט זי געבראַכט אַ קרבן אויפן מזבח פון אונזער נאַציאָנאַלן כבוד. דעם עלטסטן זון וואַלף (לפ"ג) האָט זי פאַרלוירן אין אַ פאַרטיזאַנער־קאַמף געגן די דייטשן אין טשענסטאָכאָוו[7]. דער אינגערער מאַרק (לפ"ג), וועלכער האָט זיך אויסגעצייכנט אינם ווידערשטאַנד־קאַמף פון טשענסטאָכאָווער געטאָ, איז אומגעקומען שפעטער ביי אונזער אונטערערדישער אַרבעט. און די אינגסטע,

---

[2] 17 קילאָמעטער פון סקאַרזשיסק.

[3] פון אַפאָטאָוו־קיעלעצקי, 17 יאָר אַלט אין אַנהויב פון דער מלחמה, אַן אַקטיוווער חבר פון „פרייהייט—החלוץ הצעיר". ער איז געווען אַקטיוו אין דער אונטערערדישער באַוועגונג אין זיין שטעטל, און פון אַקטאָבער 1942 — אינם אַרבעטס־לאַגער סטאַראַכאָוויצע. ער איז געווען צווישן די אַרגאַניזאַטאָרן און אַקטיוווער פירער פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע אין יענעם לאָגער. סוף יולי 1944 האָבן די דייטשן אַנגעהויבן אַריבערפירן די אין לאָגער־פארשפאָרטע צו מערב־צו. אַ 300 פּין זיי האָבן אויסגענוצט די געלעגנהייט און האָבן אין קליינע גרופּעס אַדורכגעשלאָגן זיך אַ וועג אין די וועלדער אַריין. ער אָבער איז געווען צווישן די 1500 לאָגערייסטן, וועלכע זיינען אַריבערגעפירט צעוואָרן קיין אַשוויענטשים און פון דאָרט קיין דייטשלאַנד. האָט זיך גערעטעוועט און איז אַנגעקומען קיין ארץ־ישראל.

[4] זע זייט 145, באַמ. 30 צום קאַפּיטל „די אידישע קאַמף־אַרגאַניזאַציע".

[5] יצחק צוקערמאַן.

[6] איר נאָמען ווערט אַסך מאָל דערמאָנט צווישן די אַקטיוויע טוער אין ווַארשעווער אידישן אונטערערד. אַ פרוי פון שטאַרקן מוט און גוטן כאַראַקטער, אַ דרייסטע און באַגייסטערטע. איר הויז איז אַ לאַנגע צייט געווען דער צונויפקום־ארט פאַר דעד אונטערערדישער באַוועגונג. זי איז נעראַטעוועט און אַנגעקומען קיין ארץ־ישראל.

[7] וואָלף איז געפאַלן אין ראַראַם־קיעלצער געגנט; זיין אינגערער ברודער מאַרק (מאָטל) אין טשענסטאָכאָוו, וועגן ביידע זע ליסטע פון געפאַלענע (לפ"ג).

די 17־יעריקע בת־יחידה, חוה׳קע [8], וועלכע האָט אַנטיילגענומען אין דער נקמה־אַקציע אין קראָקע, געפינט זיך איצט אין קאַנצענטראַציע־לאַגער אין אָשוויענטשים. די מוטער זעצט־פֿאָר שטאָלץ די צוזאַמענארבעט מיט אונז און ברענגט הילף הונדערטער אידן אין זייער אונטערערדישן לעבן.

און נאָך אײַנעם ווילן מיר דערמאָנען: אונזער דיכטער יצחק קאַצענעלסאָן (לפ״ג). בשעת דער צווייטער ליקווידירונג־אַקציע אין געטאָ און דעם ערשטן ווידער־שטאַנד־קאַמף פון וואַרשעווער געטאָ — 18—21 יאַנואַר 1943 — האָט ער נישט מסכים געווען אויסצואַהאַלטן זיך און צוזאַמען מיט זיין זון דוב [9] — די פרוי (חנה, פון דער היים ראָזענבערג) און די אינגערע קינדער (בן־ציון און בנימין) האָט ער פֿאַרלוירן בשעת דער ערשטער ליקווידירונגס־אַקציע — האָט ער מיטגעקעמפט מיט אונזערע קאַמף־גרופּעס און פֿאַרטיידיקט דעם כבוד פון פֿאָלק צוזאַמען מיט אונז.

פֿאַראַיאָרן איז ער צוזאַמען מיט זיין זון דוב (צבי) אַרויסגעפֿאָרן אינם לאַגער פֿאַר אויסלענדער אין וויטעל. מיר האָבן נישט פון אים קיין שום ידיעה. זעט, זאָרגט פֿאַר אים.

איינצלהייטן וועגן אונזער לעבן און אַרבעט וועט איר געפינען אין די אַלגעמיינע בריוו און באַריכטן, וואָס מיר שיקן אייך איבער.

שרייבט אונז אויספֿירלעך וועגן אייער לעבן. ביז איצט האָבן מיר נישט דערהאַלטן קיין שום בריוו פון אייך.

אין די מאַמענטן, וועו עס איז גאָר נישטאָ אַזאַ גרויסע נאַציאָנאַלע טראַגעדיע און אפשר האָבן אויך אונזערע היסטאָרישע פערספּעקטיוון צו זיך קיין גלייכן נישט. זיינען מיר, די פון־היימלאַנד־אָפּגעריסענע און אונטערערדיש־פֿאַרשטעקטע, אַדורכגעדרונגען מיט דער האָפענונג און מיטן גלויבן, אַז אין רעזולטאַט פון דידאַזיקע בלוטיקע געראַנגלען פון דער מענטשהייט וועלן אונזערע אַנגשטרענגונגען און אונזער פֿאַרגאָסן בלוט נישט זיין אומזיסט.

---

[8] געבוירן אין וואַרשע. אין דער אונטערערד־תקופה איז זי געווען אַ סעקרעטאַריאַט־מיט־גלידערין פון דער וואַרשעווער אַרגאַניזאַציע פון „פרייהייט—החלוץ הצעיר״. חוה׳קע האָט אויסגעפירט די געפערלעכע אויפגאַבע פון אַ פֿאַרבינדלערין צווישן די געטאָס. זי איז געווען פון די וויכטיקע פֿאַרבינדלערינס פון דער באַוועגונג און פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע. זי איז געווען צוזאַמען מיט יצחק צוקערמאַן אין קראָקע דעם 23־טן דעצעמבער 1942, וועו די אידישע קאַמף־אַרגאַניזאַציע האָט אַדורכגעפירט איר געוואַלטן איבערפאַל אויף די דייטשן אין קראָקע. זי איז דאַן אַרעסטירט געוואָרן, אוּן פון דאַמאָלסט אַן געהאַלטן געוואָרן אין קאַנצענטראַציע־לאַגערן. זי האָט זיך געראַטעוועט אַדאַנק אירע אַרישע דאָקומענטן אוּן איר אַרישן אויסזען. ביז נאָוועמבער 1944 האָט זי, טראָץ איר געפינען זיך אין קאַנצענטראַציע־לאַגער, אויפגעהאַלטן פֿאַרבינדונגען מיט דעם אידישן אונטערערד. נאָכן צוזאַמענברוך פון דייטשלאַנד, איז זי אַנגעקומען צוזאַמען מיט די גערעטעוועטע פון די דייטשע קאַנצענטראַציע־לאַגערן קיין שוועדן. שפּעטער צוריק אָוועק קיין פוילן אוּן פֿאַרגעזעצט איר אַקטיוויטעט געזעלשאַפֿטלעכע טעטיקייט ביז צו איר עליה קיין ארץ־ישראל אין הערבסט 1947.

[9] עס איז אַ טעות, עס דאַרף זיין: צבי (לפ״ג).

אין נאָמען פון די לעבנגעבליבענע שיקן מיר ברידערלעכע גרוסן דעם ישוב, דער הסתדרות העובדים, די קיבוצישע באַוועגונגען און אַלע ברידער און שוועסטער. די קעמפער שיקן אַ גרוס אַלע אידישע קאַמף־סאָלדאַטן, וועלכע קעמפן אויף אַלע פראָנטן געגן געמיינזאַמען שונא. דעם „אף על פי כן" האָבן מיר נאָך נישט פאַרגעסן.

אייערע

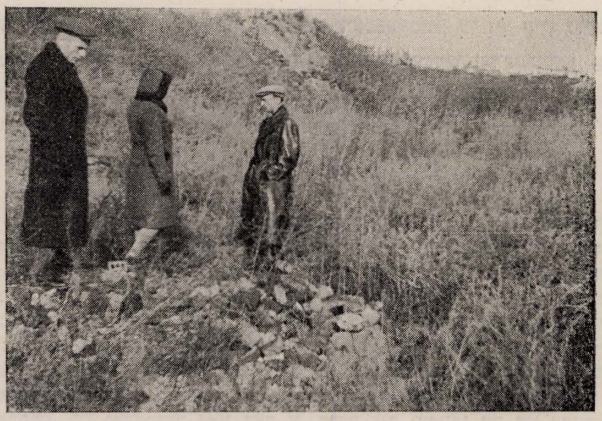
צביה (לובעטקין), **יצחק** (צוקערמאן), **טוביה באָזשיקאָווסקי**[10]

שמחה ראָטהייזער גריסט פייגע פאָזנאַנסקאַ, נחמה (נחמן) אַנקער און מאָטעק (מרדכי) שטיין[11].

---

[10] זע זיין „טאָגבוך" אין דעם בוך, זייט 286.

[11] זיינע יוגנט־פריינט פון וואַרשע, וועלכע געפינען זיך אין ארץ־ישראל. אונז איז בשעתו געלונגען צו פאַרבינדן זיך נאָר מיט די לעצטע צוויי.

דאָס אָרט וואו עס איז געווען דער הויפט־בונקער פון דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע אויף מילע 18, אין וועלכן עס זיינען געפאַלן דעם 8־טן מאַי 1943 (שבת, ג׳ באייר תש״ג) מרדכי אַניעלעוויטש און נאָך צענדליקער מוטיקע קעמפער, דער שטאָלץ פון דער אידישער קאַמף אָרגאַניזאַציע (פאָטאָגראָפירט אין 1946).

2. בריוו צום איחוד־עולמי פועלי־ציון (צ.ס.) — התאחדות פון דער פאַרטיי אין פוילן

א. (וואַרשע, 15־טער נאָוועמבער 1943)

צו (ב.) לאָקער, (א.) רייס, (מ.) ניישטאַדט
לאָנדאָן—תל־אביב

טייערע,

די טעלעגראַמעס פון לאָקערן און פון שווארצבארטן און אויך פונם ישוב־קאָמיטעט (ועד ההצלה פון דער אידישער אַגענץ אין ארץ־ישראל) האָבן מיר דערהאַלטן. עס מונטערט אונז זייער אויף די ידיעה וועגן דער אַנטוויקלונג פונם ארץ־ישראל־אויפבוי, וועגן דער קאַמף־באַטייליקונג פון אידישע מיליטערישע אייגהייטן אויף אַלע פראָנטן, וועגן דער האָפנונג צו באַקומען אינגיכן פולע אומאָפהענגיקייט. הלואי זאָלן אונזערע טרוימען מקויים ווערן אין דער נאָענטער צוקונפט, כאָטש די באַפרייאונג וועט קומען אַ פאַרשפעטיקטע, נאָכן בלוטיקן פאַרלירן קרוב אַ דריטל פון אונזער פאָלק.

ווייניק זיינען מיר פאַרבליבן. עס זיינען אומגעקומען כמעט אַלע אונזערע עסקנים און אַקטיוויסטן מיטהעלפער, — צווישן זיי[1]: יוחנן מאַרגענשטערן, ראַדונסקי (דוד), פישלזאָן (אברהם מרדכי), ליכטשיין (משה), אַדוואָקאַט קאַץ (לייב), סיטנער (יעקב דוד), רחל שטיין און איר מאַן (אַריה), אינזשיניער פייגענבוים (לעאָן), ד״ר שענקער (שמואל), פשעפיורקא (אברהם), גוטקאָווסקי (אליהו), פאַזשענטשעווסקי (אברהם), אַפאַטשינסקי (פרץ), העכטקאָפ (שיינדל), מאיראָוויטש (מאיר־מאַרעק). מאַרק (מאַטל) פאַלמאַן, לאופער (שמאי).

פון די נאָך־לעבנגעבליבענע געפינען זיך אייניקע אין אַפגעשלאָסענע לאַגערן און זייער גורל איז אַ געהיימטער: סעריסקי (פסח, לפ״ג), שמידט (אברהם, באַרוכאָוויטש (מיכאל מ. באַרוויטש)[2] פון קראָקע.

---

[1] וועגן אַלע וויייטער־דערמאָנטע זע — ליסטע פון געפאַלענע (לפ״ג).

[2] אַן אַקטיוואַר טוער פון פועלי ציון (צ.ס.) אין מערב גאַליציע. אין דער יוגנט איז ער געווען טעטיק צווישן די פוילישע סאָציאַליסטן און דערנאָך אַריבער צו דער ציוניסטישער סאָציאַליסטישער באַוועגונג. אויפן 21־טן ציוניסטישן קאָנגרעס אין זשענעוו, אין יאָר 1939, געווען אַ דעלעגאַט פון דער פועלי ציון (צ.ס.) פאַרטיי אין קראָקע. איינער פון די באַגאַבסטע אידיש־פוילישע שרייבער. פאַרן קריג רעדאַגירט אַ ליטעראַריש־געזעלשאַפטלעכע וואָכנשריפט און פאַרעפנטלעכט (פויליש) אייניקע ליטעראַרישע ווערק: „בזשאָזאָווסקי און מאַלעראַ״, „די פיזיאַלאָגיע פון פאַרצווייפלונג און ניהיליזם״, „ליבע און ראַסע״ און אַנדערע. בעתן קריג איז ער אַ יאָר צייט געווען אין טויט־לאַגער אין לעמבערג אויף יאַנאָווער־גאַס (זע זייט 170, באַמ. 1). אויך אינם לאַגער איז ער געווען טעטיק. ס׳איז אים גלונגען צו אַנטלויפן פון דער תליה, וועו דער שטריק איז שוין געווען אויף זיין האַלז. שפעטער געווען קאָמענדאַנט פון די פאַרטיזאַנער

עס לעבט ד״ר פּעקערס טאַכטער [3], מיר העלפן איר.

אונזערע איבריקע לעצטפֿאַרבליבענע לעבן אין שוידערלעכע באַדינגונגען, דער טויט דראָט אָן אויפהער.

יעדן אַדורכגעלעבטן טאָג באַטראַכטן מיר נאָר אַלס צופֿאַל. אָבער דער טויט איז אונז געווארן צו היימיש, אַז מיר זאָלן פֿאַר אים מורא האָבן. אונזערע לעבנס־באַדינגונגען אין לעצטן יאָר, וואָס לגבי זיי איז דער דאָנטישער גיהנום אַן אידיליע, האָבן ביי אונז אויסגעבילדעט אַ נייע מענטאַליטעט, אַ נייע פּסיכישע איינשטעלונג. אויב מיר האָבן אַ פֿאַרדינסט באַשטייט ער אין דעם, וואָס נישט געקוקט אויף אַלץ און טראָץ אַלעם, האָבן מיר איינגעהיט דעם מאָראַלישן־אידעאישן כוח, וועלכער האָט אָנגעפּירט מיט אַלע אונזערע מעשים. אגב, איז דער פֿאַרדינסט נישט אונזערער, נאָר אַ רעזולטאַט פון די ווערטן, וועלכע זיינען איינגעזאָפּט געווארן אין אונזער בלוט.

אָט־די ווערטן האָבן געווירקט דערויף, וואָס פון אונז, פונם לאַגער פון אַרבעט־טענדן ארץ־ישראל איז אַרויס די איניציאַטיוו פון ווידערשטאַנד און קאַמף.

מיר שיקן „חזק־ואמץ״־גרוסן אונזערע ברידער, וועלכע קעמפן און טוען פֿאַר אַ געמיינזאַמען בעסערן מאָרגן אין אויפגעלעבטן ארץ־ישראל.

אין אונזער תהום געפינען מיר שטאַרקונג אינם געדאַנק און אין גלויבן, אַז דאָרטן בויט איר אין אומאויפהערלעכער מי אונזער פרייַע, סאָציאַליסטישע ארץ־ישראל.

וואַרשע, 15־טער נאָוועמבער 1943

יוסף סאק, לייזער לעווין, שלום גראַיעק
צביה (לובעטקין), יצחק (צוקערמאן)

פּ. ס. מיר גריסן אריה׳ן (טאַרטאַקאָווער) און די חברים און אויך אַלע פרייַנט. גראַיעק גריסט.... (די פֿאַמיליע־מיטגלידער פון א. רייס און ח. העניג [4]).

אָפּטיילונגען פון פּ.פּ.ס. אין דער געגנט פון קראָקע, און אַלס מאַיאָר, קאָמענדאַנט פון 10 אונטערערדישע קאַמף־גרופּן. ער ווערט דערמאָנט אינם בריוו פון ד״ר ע. רינגעלבלום (לפ״ג) — פֿאַרשפּנטלעכט אין דעם בוך — אַלס איינער פון די געטאָ־שרייבער. פון די גערמאַנעווענט. זעצט פֿאָר זיין געזעלשאַפּטלעכע און שריפטשטעלערישע טעטיקייט אין פּוילן, שטעלפֿאַרטרעטער פון דעם דירעקטאָר פון דער צענטראַלער אידישער היסטאָרישער קאָמיסיע אין פּוילן. אַ מיטגליד פון דער רעדאַקציע־קאָלעגיע פון אירע אויסגאַבן. האָט פֿאַרשפּנטלעכט אונטערן נאָמען מיכאל ב ע ר ו י ט ש אייניקע ליטעראַרישע אַרבעטן אין פּויליש וועגן געטאָ און לאַגער־לעבן פון די אידן, צווישן זיי: „דער אויפֿוועקזיטעט פון די רויבער״, „ליטעראַטור אין לאַגער״, „אַרגאַניזירט ווילדעווען״, אַ זאַמלונג לידער „אויג אויף אויג מיטן טויט״ און אַנדערע.

[3] זע באַמערקונג 29, זייט 205 צום קאַפּיטל באַריכט פון יידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט.

[4] אַ מיטגליד פון צ.פּ. פון פּוילן (צ.ס.) אין פּוילן, וועלכער איז אַרויס פון וואַרשע אין מאַי 1940 און איז דאָמאַלסט אָנגעקומען קיין ארץ־ישראל.

ב. (וואַרשע, 24־טן מאַי 1944)

טייערער אַנזעלם (א. רייס),

מיר האָבן דערהאַלטן ביידע טעלעגראַמעס פון 29־טן פעברואַר און פון 6־טן מערץ (1944), וואָס איינע פון זיי איז געווען געווענדעט צו וואַרמאַנסקין (אברהם וואַרמאַן, לפ״ג), וועלכער איז אינצווישן געפאַלן, און אויך ביידע בריוו פון 15־טן פעברואַר, — איינער צו אונז און דער צווייטער צום אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט. זיי זיינען אונז איבערגעגעבן געוואָרן צוזאַמען מיטן באַריכט־בריוו פון אריה (טאַראַ־טאַקאָווער) און איגנאַצי (יצחק שוואַרצבאַרט). מיט גרויס צופרידנהייט האָבן מיר אויפגענומען די ידיעה, אַז איר האָט זיך אַריבערגעקליבן אויף אַ לענגערע צייט קיין לאָנדאָן. מיר זענען אין דעם אַ גאַראַנטיע, אַז די הילפס־אַקציע פאַר אונז וועט פאַר־בעסערט ווערן אין טעמפּאָ, אין רעגולערקייט און אין פאַרנעם, וואָס דאָס זיינען גרונט־באַדינגונגען פאַר דעם נוצן פון אַלע שריט, וואָס איר נעמט אונטער אויף דעם געביט. פון אריה׳ס באַריכט דריגען מיר אַרויס, אַז ער אַריינטירט זיך נישט באַזונדערס אין אונזערע באַדינגונגען, און דערמיט דערקלערן מיר דעם פאַקט, וואָס ער האָט אַרויפגעפירט די אַקציע אויף אַ נישט־ריכטיקער ליניע, לויט אונזער מיינונג, דאָס קען אפילו אָפרופן זיך שלעכט אויף דער גאַנצער אַרבעט. מיר האַלטן דעריבער פאַר נויטיק אויפצוקלערן אייך די פאָלגנדיקע זאַכן:

1) אַ טייל פון די לעצטפאַרבליבענע באַשטייט פון מענטשן, וואָס זיי באַהאַלטן זיך אויס פאַר דער אָקופאַציע־מאַכט, וועלכע זוכט זיי אומאויפהערלעך און די וואָס זי כאַפּט, ווערן דערמאָרדעט אין אומפאָרשטעלבאָר־גרויזאַמע פיניקונגען. די איינציק־פאַראַנענע האָפנונג ביי אַזאַ לאָגע איז פאַרבונדן מיט פינאַנץ־מיטלען. ווי אַ מאָס פאַר דער גרויס פון די נויטיקע געלט־מיטלען זאָלן דינען די פאָלגנדיקע ציפערן: דער פריז פון אויסהאַלטן איין פערזאָן באַטרעפט דורכשניטלעך 5 טויזנט זלאָטעס אַ חודש. די צאָל אידן אין וואַרשע דערגרייכט ביז 15 טויזנט. פון זיי האָבן אין חודש אַפריל געמוזט אָנקומען צו דער הילף פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט, פון דער אידישער קאָאָרדי־נאַציע־קאָמיסיע און פון ראַט[1] אַרום 10 טויזנט פערזאָן, און זייער צאָל וואַקסט פון חודש צו חודש. די הויך פון די אַרויסגעגעבענע אונטערשטיצונגען דערגייט נאָר ביז 25 פראָצענט פון די אמתדיקע באַדערפנישן. דער רעזולטאַט דערפון איז — דער סאַמע שרעקלעכסטער הונגער, דאָס פאַרקויפן דאָס לעצטע העמד פון לייב און די דורכפאַלן. נאָך ערגער איז די לאָגע פון די אידן, וועלכע באַהאַלטן זיך אויס אויף דער פראָווינץ.

2) אַלע בריי־פאַרמאָסטענע אָקציעס, וועלכע ווערן אַדורכגעפירט אין די ראַמען פון דער טעטיקייט פונם אינטערנאַציאָנאַלן רויטן קרייץ זיינען אַ דורכפאַל; די אין זיי אַריינגעלייגטע קאַפּיטאַלן וועלן אַריינפליסן אין דייטשע קאַסעס. קיין שום

[1] ראַט־פאַר־הילף־די־אידן פון דער פוילישער רעגירונגס־דעלעגאַטור. זע באַמ. 20 אינם באַריכט פונם אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט פונם 24־טן מאַי 1944, זייט 198.

מעדיקאַמענטן און שפּייז־אַרטיקלען וועלן אין די לאַגערן נישט אָנקומען, און צו די זיך־אויסבאַהאַלטנדיקע אידן וועלן זיי אוודאי־און־אוודאי נישט דערגיין.

3) אָלע ידיעות און באַשטעטיקונגען פון „יוס״ [2] — דעם ווילנלאַזן, דורך טעראָר געשאַפענעם וווערקצייג פון די דייטשן, — און פון ה׳ ווייכערט, — דעם געסטאַפּאָ־קנעכט, — זיינען לכתחילה־ליגנעריש צוזאַמענגעשטעלטע שרייבענישן, וואָס זייער צוועק איז צו פאַרבלענדן די אויגן פון אויסלאַנד און צו באַקומען די פון דעם קוואַל פּליסנדיקע מיטלען.

4) די אייניציקע פאַקטישע רעפּרעזענטאַנץ פונם רעשט פון פוילישן אידנטום איז דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט (Ż.K.N.), אָדער די אידישע קאָאָרדינאַציע־קאָמיסיע (Ż.K.K.), וואָס נישט געקוקט אויף די אומגעווייניטלעך־שוועריע באַדינגונגען דערגרייכן זיי אומעטום. געלטער זאָלט איר שיקן נאָר אויפן אָדרעס... אויב אין אונזערע בריוו צו איר, טייערער אָנזעלם, האָבן מיר די דערמאָנטע פּראָגן אָפּגע־געבן דעם ערשטן אָרט, איז דאָס דערפאָר, ווייל מיר באַטראַכטן עס פאָר אונזער קאָרדינאַלסטע פליכט. אָבער אומאָפּהענגיק פון דעם, שטרייכן מיר אונטער, אַז עס איז אומבאַדינגט נויטיק צו שיקן אונז כסדר און רעגולער גרעסערע סומעס פאָר אונזערע באַדערפנישן. דער ענין־בודאָפּעשט איז שוין נישט אַקטועל. שלום ג ר א י ע ק האָט געזאָלט אַהינפאָרן, כדי צו פאַרשטענדיקן זיך מיט אייך און אָרגאַניזירן מענטשן־טראַנספּאָרטן, אָבער אינצווישן איז אויך אונגאַרן אָקופירט געוואָרן (דעם 19־טן מערץ 1944) און פון אָלע אונזערע פּלענער האָט זיך גאָרנישט אויסגעלאָזט.

פון דעם בייגעלייגטן באַריכט וועגן די געטאָ־קאַמפן, כאָטש ער איז געצוואונ־גענערהייט פראַגמענטאַריש און נישט־פולקאָם, וועט איר קענען שאָפן זיך אַ ריכטיקע פאָרשטעלונג וועגן דער זאַך. מיר ווילן נאָר נאָכאַמאָל אונטערשטרייכן, אַז די איני־ציאַטיוו און דער רוף צום קאַמף זיינען אָרויס נאָר פון אונזערע רייען, אַז די אידישע קאַמף־אָרגאַניזאַציע איז די שאַפונג פון החלוץ און אַז די קאַמענדאַנטן פון דער קאַמף־אָרגאַניזאַציע זיינען געווען מרדכי א נ י ע ל י ע ו י ט ש (לפ״ג), וועלכער איז געפאַלן אין קאַמף, און יצחק צ ו ק ע ר מ א ן. מיר ברענגען נאָר פאַקטן. דאָס באַרימען זיך פון געוויסע עלעמענטן, צוליב ענג־פאַרטייאישע צילן, מיט פרעמדע אויפטוען זעט אויס אין אונזערע אויגן אַזוי גראָטעסק און דערביי אויך אַזוי שוידערהאַפט אין אָנבליק פון אונזער גרויסער טראַגעדיע, אַז יעדע פאַלעמיק וועגן דעם ענין וואָלט פאָר אונז געווען ווי אַ פאַרשוועכונג פון דער ערנסטקייט און גרויסקייט פון דער גאַנצער זאַך. מיט אַ פונדאַסנייי־בלוטנדיק האָרץ מוזן מיר אייך מודיע זיין, אַז פון די אַלע מענטשן, אויף וועלכע איר פרעגט זיך נאָך, זיינען לעבנגעבליבן נאָר פּעקערס טאַכטער [3] און איידעם, וואָס מיר זאָרגן פאָר זיי.

---

[2] זע באַמערקונגען 22 ביז 25 אינם באַריכט פונם אידישן נאַצ. קאָמיטעט פונם 24־טן מאַי 1944, זייטן 200 און 202.

[3] זע זייט 205, באַמערקונג 29.

אין אייער קאָרעספאָנדענץ מיט אונז גיט נישט אָן קיין שום אַדרעסן פון וואַרשעווער גאַסן. פאַרשפּעטיקטע ערשטער־מאי־גרוסן שיקן מיר דער ארץ־ישראלדיקער אַרבעטער־פאַרטיי (מפלגת פועלי ארץ־ישראל), דעם קיבוץ המאוחד, דער הסתדרות, אונזערע פאַרטייען אין אַלע לענדער פון דער וועלט, דער גאַנצער אַלוועלטלעכער אַרבעטער־באַוועגונג, און קודם־כל — די קעמפער און טויער פונם סאָציאַליזם, וועלכע פירן זייער געראַנגל אין די אונטערערדן פון די פאַשיסטישע לענדער.

אַ „חזקו ואמצו"־גרוס די בויער און קעמפער פון סאָציאַליסטישן ארץ־ישראל. אייך, טייערער אַנזעלם, שיקן מיר אַ ברידערלעכן, האַרציקסטן האַנט־דרוק.

אייערע

יוסף סאק, שלום גראַיעק, לייזער לעווין

(מיטגלידער פונם צענטראַל־קאָמיטעט פון דער פאַרטיי)

אָן אָפשניט פון דער ענגשע־גאַס, אינם האַרץ פונם אידישן קוואַרטאַל אין וואַרשע. אינם הויז נומער 14 איז געווען די „באַראַקאָוו־הויים" פון דער פאַרטיי פועלי־ציון (צ.ס.), די צענטראַלע פונם החלוץ און אַנדערע אינסטיטוציעס פון דער ציוניסטיש־סאָציאַליסטישער באַוועגונג אין פוילן (פאָטאָגראַפירט אין אָקטאָבער 1945).

3. בריוו פון דער פארטיי לינקע פועלי ציון צו אירע חברים אין ארץ־ישראל

א. (וואַרשע, 15־טער נאָוועמבער 1943)

זרובבל (י.), ערעם (מ.), מוליע (שמואל עדעלמאַן).

תל־אביב,

טייערע חברים,

אייער טעלעגראַמע פון 23־טן סעפטעמבער האָבן מיר דערהאַלטן. מיר באַקומען אַ טייל פון די אַלגעמיינע סומעס, וועלכע ווערן געשיקט פאַרן אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט. מיר דאַנקען פאַר דער הילף. מיר נעמען אָן אַקטיוון אָנטייל אין קאָמף און אין דער הילפס־אַקציע. מיר זיינען טעטיק אין דער לייטונג פונם אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט און פון דער קאָאָרדינאַציע־קאָמיסיע פונם נאַציאָנאַלן קאָמיטעט און דעם „בונד". אין אונזער גאַנצער טעטיקייט לייכטן אונז די אידעאַלן פון אונזער באַוועגונג מיט וועלכער מיר פילן זיך פאַרבונדן אויף לעבן און טויט. גיט אונז צו וויסן ווי איז די לאַגע אין ארץ־ישראל און ווי אַנטוויקלט זיך אונזער באַוועגונג אין פאַרשידענע לענדער.

וויניק זיינען מיר געבליבן. די מערהייט איז געפאַלן. אַנטאַני (נתן בוקסבוים) האָבן מיר אַרויסגעראַטעוועט פון לעמבערג. ער איז אַרויסגעפאָרן מיט זיין משפחה אינם לאַגער פאַר אויסלענדער אין בערגען ביי האַנאָווער. לעצטנס קומען אָן פון דעם לאַגער שרעקלעכע ידיעות. פאָרשט דאָס אויס. זאָרגט פאַר אַנטאַנין. עמנואלן (ר י נ ־ ג ע ל ב ל ו ם) האָבן מיר אַרויסגעראַטעוועט פונם לאַגער אין טראַוניקי, ווו ס׳איז פאָרגעקומען אין אָנהויב נאָוועמבער אַ שרעקלעכע שחיטה. ער איז מיט אונז, ער אַרבעט אַלס היסטאָריקער. מיר האָבן אויך געראַטעוועט די חברים: פאַליא (ע ל ס ־ ט ע ר), ב ע ר ל י נ ס ק י (הערש), וואַסער * (הערש), ע ר ל י ך (אליהו), סילקעס * (העניע) און אַנדערע. זיי זיינען מיט אונז. בתיה (בערמאן)* איז אַקטיוו טעטיק. מלך (פ י י נ ק י נ ד), לאָזער (אליעזר ס ט א ל א ר ־ ריכטער), ל ע נ ט (הירש), ב ל ו מ ־ ש ט י י ן (אברהם), ט ע נ צ ע ר (יחיאל), פ ש ע ד ע ט ש (מאיר), ש א פ י ר א (ברוך) און אַנדערע געפינען זיך אין לאַגערן. מיר טוען אַלץ וואָס מיר קענען כדי זיי צו ראַטעוועון, אָבער די האָפענונג איז אַ קנאַפּע. די דייטשן פאַרניכטן די לעצטפאַרבליבענע אידן אין די לאַגערן, וועלכע זיי האָבן הערמעטיש אָפּגעשלאָסן.

---

* די דריי באַצייכנטע מיט א שטערנדל זיינען גערעטעוועט. זיי זענען פאַר זייער טעטיקייט אין פוילן. אָלע אַנדערע זע ליסטע פון געפאַלענע (לפ״נ). הערש וואַסער זע זייט 293; בתיה ב ע ר מ א ן, זייט 213, באַמ. 10; העניע ס י ל ק ע ס, אַ לערערין. אין געטאָ האָט זי אָנגעפירט מיט אַ קינדער־קיך — אַ מין האָלב־אינטערנאַט פאַר קינדער, אויף נאָוואָליפקי 35. דאָס וואונדער־לעכע פון דעמדאָזיקן אָנשטאָלט איז באַשטאָנען דערין, וואָס דאָרטן איז געווען אַ סעדל ביימער און בייטן מיט גרינווּאַרג, איז מען אין זומער געקומען אַהינצו שעפּן לופט.

מיר גלויבן אין אַ נאַענטער, אַלגעמיינער באַפרייאונג, אַבער זייער ווייניקע פון אונז וועלן דערלעבן דעמדאַזיקן מאָמענט. גיט איבער דעם אַוואַנגאַרד פון די אַרבעטנדיקע מאַסן אין ארץ־ישראל און אין גאָר דער וועלט, אַז אויך איצטער, אין אָנבליק פון טויט און אומקום, זיינען מיר מיטן גאַנצן האַרצן באַטייליקט אין זיין קאַמף פאַר נאַציאָנאַלער און סאָציאַלער באַפרייאונג.

אַדאָלף (ד״ר א. בערמאן)

וואַרשע, דעם 15־טן נאָוועמבער 1943.

ב. (וואַרשע, 24־טער מאַי, 1944)

זרובבל (י.), ערעם (מ.), מוליע (שמואל עדעלמאַן), אַבראַמאָוויטש (ז.), יצחקי (י.)

תל־אביב

טייערע חברים!

דעם ערשטן מאַי האָבן מיר הייַ־יאָר געפייערט אַנדערש ווי געווויינלעך. אין איינער פון אונזערע אונטערערדישע באַהעלטנישן האָבן מיר אָפגעהאַלטן אַ גאַנץ־טאָגיקע קאָנפערענץ פון אונזער לעבנגעבליבענעם אַקטיוו. אויף דער קאָנפערענץ האָבן מיר אַרומגערעדט אַלע פראָבלעמען פון אונזער באַוועגונג אין דער גאַנצער וועלט, אירע וויייטערע פערספעקטיוון און אירע מעגלעכקייטן ביי דער איצטיקער לאָגע. מיר האָבן אויך באַהאַנדלט די הויפט־פראָבלעמען פונם טראָגישן לעבן פון די אין פוילן געראַטע־וועטע אידן און אונזערע אַקטיוע אויפגאַבעס. מיר האָבן אין דעם טאָג, אַזוי ווי אין יאָרטאָג פון די געטאָ־קאַמפן, וועלכן מיר האָבן ווירדיק געפייערט, דערפילט נאָך שטאַר־קער ווי תמיד אונזער פאַרבונדנקייט מיט אייך, חברים, און מיט די אידישע אַרבעטער אין אַלע לענדער.

מיר ווייסן נישט צי וועט עמיצער פון אונז איבערלעבן דידאַזיקע שרעקלעכע קאַטאַסטראָפע און ווער וועט זיין דער לעבנגעבליבענער, דערייבער שיקן מיר אייך שוין איצטער אַ בינטל ידיעות וועגן אונזער ביזאיצטיקער אַרבעט און אונזער קאַמף. אין וואַרשעווער געטאָ האָבן מיר געפירט אַ פאַרצווייגטע, אינטענסיווע טעטיקייט אויף אַלע געביטן. אויף דעם הויפט־געביט אין געטאָ־לעבן, אין דער זעלבסטהילף־טעטיקייט, איז די ראָל פון אונזערע חברים געווען אַ באַדייטנדיקע. שכנא (זאָגאַן, לפ״ג) איז געווארן איינער פון די אָנערקענטע הויפט־פירער פון געטאָ. ער איז געווען אונזער פאַרשטייער אין „דזשאָינט״־ראָט און אין די אָנפירנדיקע זעלבסטהילף־אינסטיטוציעס. אַדאָלף (ד״ר בערמאַן) און עמנואל (רינגעלבלום) זיינען געשטאָנען בראש פון צענטראָלע הילף־אינסטיטוציעס. מיר האָבן געשאָפן 4 פאָלקס־קיכן, אין וועלכע עס האָבן זיך דערנערט עטלעכע טויזנט אַרבעטער און אַרבעטס־מענטשן, און איין גרויסע קינדער־קיך. די לייטער פון די קיכן זיינען געווען די חברים פאָלאַ ע ל ס ט ע ר,

געניאַ בער, שוואַרצבאַרד (מרדכי), ווַיידע (משה) און פעלאַ הערצליך־בליט (אַלע לפ״ג).

אונזער שול אויפן נאַמען פון בּאַראַכאָוו, וועלכע האָט אַ לאַנגע צייט געפירט איר אַרבעט קאָנספּיראַטיוו, איז געשטאַנען אויף אַ הויכן ניוואָ. אַנגעפירט מיט איר האָט סמאָליאַר (נתן, לפ״ג). אין עטלעכע קינדערהיימען פון „צענטראַלע פאַר יתומים־און קינדער־הילף) זיינען געווען די אַנפירערינס אונזערע חברטעס: סילקעס (העניאַ)[1], פריימאַן [2] און מורזשאַן (לפ״ג) פון פלאַנסק, וועלכע האָבן דערצויגן די קינדער אין אונזער גייסט. אַ געוויסע צייט האָט עקזיסטירט אין ראַדאָשטש [3] אַ פאַרהיטונגס־אַנשטאַלט פאַר קינדער אויפן נאַמען פון באַראַכאָוו אונטער דער אַנפירונג פון ליכטנשטיין (ישראל, לפ״ג) און הערצליך (פעלע). אונזערע חברים האָבן געמומען אַן אַקטיוון אַנטייל אין דער אונטערערדישער קולטור־אַרבעט פון „איקאַר״ — „אידישע קולטור אַרגאַניזאַציע״ [4].

אין פאַרלויף פון דער גאַנצער צייט האָבן מיר געפירט אַ לעבהאַפטע פרעסע־טעטיקייט. מיר האָבן אַרויסגעגעבן די צייטשריפטן: „פראַלעטאַרישער געדאַנק״, „יוגנט־רוף״, „אוואַנגאַרד״ און „נאַשע האָסלאַ [5].

דאָס אינערלעך־אַרגאַניזאַציאָנעלע לעבן האָט געפלאָסן אין אַ לעבעדיקן שטראָם. קאָנספּיראַטיווע פאַרזאַמלונגען פונם אַקטיוו, פאַרזאַמלונגען פון גרופּעס און קעמערלעך און קאָמיטעט־זיצונגען זיינען געווען אָפטע און לעבהאַפטע. די פייערונגען פון אַרבעטער־יום־טובים און יאָרטאָגן זיינען פאַרגעקומען נישט געקוקט אויף די שטערונגען. באַזונדערס פייערלעך האָבן מיר אַדורכגעפירט די באַראַכאָוו־יאָרצייטן.

---

[1] צווישן די גראָטעסקעטע. זעצט פאַר איר טעטיקייט אין פוילן. זע באַמערקונג זייט 228.

[2] בעת דער מלחמה־אויסברוך איז זי אַלט געווען אַ יאָר 30. פון אַן אַרימער שטוב. פון קינדווייז־אָן האָט זי פאַרזוכט דעם טעם פון מאַטערניש, אָבער זי איז געווען באַהערשט פון אַ שטאַרקן ווילן צו בילדונג, — זייענדיק זייער אַ באַגאַבטע. נישט געקוקט אויף דער נויט אין איר היים, האָט זי באַזוכט אַ גימנאַזיע און האָט זיך אויסגעהאַלטן דורך פריוואַטע לעקציעס. נאָכן פאַרענדיקן די לימודים האָט זי פאַרגעזעצט איר בילדונג אויף פּדאַגאָגישע קורסן. שפּעטער איז זי געווען אַ לערערין אין די שולן פון די לינקע פּועלי ציון. איר גאַנצע ענערגיע און אַלע אירע כוחות האָט זי אָפּגעגעבן דער דערציאונג פון אַרימע אידישע קינדער. עס זיינען נישטאָ קיין ידיעות וועגן איר גורל.

[3] נאַענט צו וואַרשע.

[4] דער גרינדער און אינספּיראַטאָר פון דער אַרגאַניזאַציע איז געווען מנחם לינדער (לפ״ג). אין דער פאַרוואַלטונג זיינען געווען: שכנא זאַגאַן, ד״ר ע. רינגעלבלום, סאָניע נאָוואַ־גרודזקאָ, יצחק גיטערמאַן, ישראל ליכטענשטיין (אַלע לפ״ג), בנימין וויראָווסקי, ד״ר ליפאָווסקי, שיע ראָבינאָוויטש. זי האָט עקזיסטירט פון סוף 1940 ביז דער דערמאַרדונג פון מנחם לינדער (אַפּריל 1942). „איקאַר״ האָט אָנגעפירט אַ פילזייטיקע טעטיקייט: איינגאַרדנט עפּנטלעכע פאַרטראָגן, פייערונגען, דיסקוסיע־אָוונטן, געפירט אַ קולטור־טעטיקייט צווישן קינדער, געגרינדעט אַ פאַלקס־אוניווערזיטעט (צווישן די לעקטאָרן אַ טייל פון די אויבן דערמאָנטע פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער און אויך ד״ר י. שיפער, רחל אויערבאַך, מזאה פון ווילנע), אַרויסגעגעבן אידישע לערן־ביכער פאַר פאָלקס־שולן. ד״ר ע. רינגעלבלום אין זיין בריוו (זע וויטער) שטרייכט אונטער באַזונדערס די טעטיקייט פון „איקאַר״.

[5] די לעצטע צוויי — אויף פוליש: „אוואַנגאַרד״ און „אונזערע לאָזונגען״.

אין אַנהויב 1942 איז לויט אונזער איניציאַטיוו געשאַפן געוואָרן דער אַנטיפאַשיסטישער בלאָק[6], וועלכער האָט קאָנצענטרירט אַרום זיך אַלע אַרבעטער־און יוגנט־גרופירונגען אויסער דעם „בונד". דער בלאָק האָט געשטעלט פאַר זיך די אויפגאַבע צו אַרגאַניזירן געמיינזאַמע פאַליטישע אַקציעס און אַ געמיינזאַמע פראָפאַגאַנדע־טעטיקייט, אָבער קודם כל צו שאַפן אַ געמיינזאַמע קאַמף־אַרגאַניזאַציע. אין דער אָנפירונג פונם בלאָק זיינען אַריין: שכנא (זאַגאַן), אַדאָלף (ד"ר בערמאַן), לעוואַרטאָווסקי (יוסף פינקעלשטיין, לפ"ג) און דער צוקונפטיקער קאָמענדאַנט פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע מרדכי אַניעלעוויטש[7]. מיט דער אַרגאַניזירונג פון די קאַמף־אפטיילונגען האָבן זיך באַשעפטיקט אין אונזער נאָמען, הערש לענט (לפ"ג) און קראַמאַזש (מאיר, לפ"ג). אינדערשפיץ פון דעם געמיינזאַמען קאָמיטעט צו העלפן די קרבנות פונם קאַמף געגן פאַשיזם איז געשטאַנען אַדאָלף (ד"ר א. בערמאַן). די קאַמף־גרופעס פונם בלאָק, וועלכע האָבן אַרומגענומען עטלעכע הונדערט אַרבעטער און יוגנטלעכע — אַרגאַניזירטע אין פינפטלעך — זיינען געווען די גרונט־קאַדערן, וואָס פון זיי איז שפעטער געשאַפן געוואָרן די אידישע קאַמף־אַרגאַניזאַציע. טראָץ דעם פעלן פון געווער האָבן די קאַמף־גרופעס אַדורכגעפירט אַ מיליטעריש אויסשולונג, וואָס אירע רעזולטאַטן האָבן זיך גלאַזט דערקענען אין די געטאָ־קאַמפן.

די ערשטע שוידערלעכע ליקווידירונג־אַקציע פון וואַרשעווער געטאָ האָט חרוב געמאַכט אין אַ גרויסער מאָס אויך אונזער פאַרטיי. צוזאַמען מיט שכנא'ן (זאַגאַן) איז דאַמאַלסט געפאַלן די מערהייט פון אונזערע חברים. אָבער אויך צעשלאָגענע אויף ברעקלעך זיינען מיר נישט אָפגעשטאַנען אין אונזער אַרבעט. צוזאַמען מיט אַנדערע אַקטיוויע אַרגאַניזאַציעס האָבן מיר זיך באַמיט וויידעראויפצובויען דאָס געזעלשאַפט־לעכע לעבן. דער באַנייטער פאַרטיי־קאָמיטעט בראש מיט פאָלע עלסטער און בערלינסקי (הערש) האָט רעאַרגאַניזירט די ריייען, ער האָט געשאַפן נייע פאַרטיי־גרופעס און באַנייט די הילפס־אַקציע פאַר די חברים. מיר האָבן אַנטיילגענומען אין דער אַרגאַניזירונג פונם אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט; אין אונזער נאָמען האָט זיך באַטייליקט אין אים מלך פיינקינד, וועלכער האָט געגאַסן פון אַן ערנסטער און אַכטונגספולער באַציאונג. מיר זיינען דערנאָך אַריבער פון פאָליטישער און הילפס־טעטיקייט אויף דער ליניע פון באַוואָפנטן קאַמף. מיר זיינען אַקטיוו געווען באַטייליקט אין דער שאָפונג פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע. צום באַשטאַנד פון איר קאָמאַנדיר־שטאָב האָט געהערט בערלינסקי (הערש).

אויף דער אַריישער זייט האָט אַדאָלף (ד"ר בערמאַן) צוזאַמען מיט די דעלע־גאַטן פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע אַרגאַניזירט אַ הילפס־אַקציע פאַרן געטאָ,

[6] זע באַם. 11 צום קאַפיטל „די אידיש קאַמף־אַרגאַניזאַציע", זייט 133.
[7] עס פעלן דאָ די נעמען פון צביה לובעטקין און יוסף סאָק.

באַזונדערס פאַר די קעמפער; טראָץ די אויסערגעווײנלעכע שווערקייטן און סכנות, האָט ער אויפגעהאַלטן אַ שטענדיקן, פערזענלעכן קאָנטאַקט מיט דעם פאַרטיי־קאָמיטעט אין געטאָ.

עס איז אויסגעבראָכן דעם קאַמף פון 19־טן אַפּריל. אונזער פרעכטיקע קאַמף־אָפּטיילונג מיט הערש בערלינסקין אינדערשפּיץ האָט געקעמפט העלדיש. מיט באַזונדער מוט און העלדישקייט האָבן זיך אויסגעצייכנט די חברים: אברהם דיאַמאַנט—קאַרפּאַראַל (לפ״ג), שאנן לענט (לפ״ג) און סטאַלאַק (אברהם, לפ״ג). דער גרעסטער טייל קעמפער איז געפאַלן אין קאַמף. אַדאַלף (ד״ר בערמאַן) צוזאַמען מיט בתיה'ן (זיין פרוי) האָבן געראַטעוועט די נאַענטסטע פונם ברענענדיקן געטאָ און דערנאָך — פון די לאַגערן. דאָס זיינען געווען איבערמענטשלעכע אַנשטרענגונגען. נאָך אַ ריי פאַנטאַסטישע, אויסטערלישע מעשים איז זיי געלונגען צו קאָנצענטרירן אויף דער אַרישער זייט אַ גרופּע חברים, צווישן זיי, אַנטאַנין (נתן בוקס־בוים) און עמנואל (רינגעלבלום) מיט די פאַמיליעס, פאָלע עלסטער, בערלינסקין (הערש), וואַסערן (הערש), ערליכן (אליהו) און נאָך אַנדערע.

מיר קענען נישט אויסרעכענען ביי די נעמען אָלע חברים, וועלכע זיינען געפאַלן אין אַ העלדישן אָדער אַ מאַרטירערישן טויט. מיר וועלן אָנרופן נאָר די נעמען פון די, וועלכע האָבן אָקטיוו מיטגעאַרבעט בײַ דער לעצטער מינוט פון זייער לעבן, אַנטיילנעמענדיק אין דער אַרגאַניזירונג פונם באַוואָפנטן וויידערשטאַנד אָדער קעמפנדיק ביזן פאָלן אין קאַמף: דיאַמאַנט אברהם, גורני יחיאל, ליטמאַן יוסף, לענט שאנן, מאַנעלאָק בראָנקאָ, פאָפּיער זיגמונט (זישע), ראָזען סטעפאַן (סטעפּאַ), וויכטער יצחק, סטאָלאָק אברהם, רובינשטיין שמואל[8], אַלטערמאַן מאָניאַ (מלכה), גרינשטיין אברהם, יוכטמאַן יחיאל, אויפּאָל נאַטעק[9], ליכטענשטיין ישראל, לענט הערש, בלומשטיין אברהם, קראָמאָזש מאיר, סמאָליאַר נתן, פיינקינד מלך, צוקער משה, פרוינד עמוס, טענצער יחיאל, וואָלנסקי הערש, שטענגעל שיע (ישעיה), גיפש (יצחק), בעאָטוס, מאַרקוויטש באָליעק, פשעדעצקי מאיר, קירשנבוים רוזשע, שוואַרצבאַרד מרדכי, פעלע הערצליך, געניע בער, שפּיגעל משה, שלמה (ווען זיי אָלע זע ליסטע פון געפאַלענע, לפ״ג).

[8] אַ חבר פון דער יוגנט־באַוועגונג פון די לינקע פּועלי ציון. געבוירן אין וואַרשע אין 1920. אַ טישלער לויטן פאַך. לויט אַ ידיעה וואָס מיר האָבן באַקומען פון זיינע קרובים אין ארץ־ישראל, איז אים געלונגען צו אַנטלויפן קיין רוסלאַנד — און ער איז געראַטעוועט. אַדוואָקאַט ש. גאָטעסמאַן שרייבט — אין זיין איבערבליק אין דער „איחוד״־אויסגאַבע פון נאָוועמבער 1945 — אַז דער סאָלדאַט סלאָמטשינסקי, וועלכער איז געפאַלן בעת דעם אָלגעמיינעם וואַרשעווער אויפשטאַנד, דאָס איז רובינשטיין שמואל. עס האַנדלט זיך געוויס וועגן צוויי פאַרשידענע מענטשן מיט דיזעלבע נעמען.

[9] על־פּי־טעות איז ער דאָ אַריינגענומען אין דער ליסטע פון געפאַלענע.

נאָך דער צעשטערונג פונם געטאָ האָבן מיר אָנגעהויבן פירן אַ שוועכע און געפערלעכע הילף־אַקציע פאַר די אָפּגעראַטעוועטע אידן. מיר האָבן בריוו פונאַנדערגעווייקלט דידאָזיקע טעטיקייט. אין דער ערשטער ריי האָבן מיר זיך באַמיט העלפן אַרבעטער — געבליבן זיינען זייער ווייניק, אַרבעטנדיקע אינטעליגענץ, מענטשן פונם געזעלשאַפטלעכן אָדער קולטורעלן אַקטיוו, יוגנט און קינדער. מיר שטייען צוזאַמען מיטן „החלוץ" אינדערשפּיץ פון דער גאַנצער אידישער טעטיקייט. מיר זיינען אַקטיוו באַטייליקט אין פּרעזידיום פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט און אין דער קאָאָרדינאַציע־קאָמיסיע פונם אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט און דעם „בונד". בתיה (בערמאַן) פּירט אָן דעם הויפּט־געביט פון דער הילפס־אַרבעט פונם אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט. מיר האָבן אונטער אונזער אייגענער אויפזיכט עטלעכע טויזנט מענטשן, וועלכע וועכן באַדינט דורך עטלעכע צענדליק פּיילישע און אידישע פאַרזאָרגונגס־קעמערלעך. בתיה'ן (בערמאַן) העלפט־מיט טיכטיק בעלאָ ע ל ס ט ע ר[10] פאָלעס שוועסטער. מיר פירן אָ סיסטעמאַטישע אַרכיוו־אַרבעט, מיר האָבן אַסך מאַטעריאַלן און דאָקומענטן. דערמיט פאַרנעמט זיך ווּ אָ ס ע ר (הערש). אין געוויסע אַרבעטס־געביטן רעפּרעזענטירט אונז פאָלאָ (עלסטער). אונזערע טויער זיינען אין צוזאַמענהאָנג מיט זייער אַרבעט שוין געווען אַסך מאָל נאָענט צום טויט. מיר זיינען אָ פּעסט־געשלאָסענע גרופּע. דער קערן פון אונזער גרופּע איז צילבאַווּאוסט קאָנצענטרירט אין איין באַהעלטניש, כדי מען זאָל זיך קענען פאַרשטענדיקן און באַראָטן. פון צייט צו צייט האַלטן מיר אָפּ גאַנץ־טאָגיקע אָדער גאַנץ־נאַכטיקע קאָנפערענצן. אין אונזער גאַנצער טעטיקייט פירן מיר דורך די געזעראַלע ליניע פון אונזער באַוועגונג, מיר זיינען טריי די טראַדיציעס פון דער פויליישער פאַרטיי. צופאַסנדיק זיך צו די נייע באַדינגונגען רעאַליזירן מיר קאָנספּעקטוועלע אירע באַשטימונגען, אינזינען־האָבנדיק די אָנטוויקלונגס־פערספּעקטיוון פון אַ סאָציאַליסטישער ארץ־ישראל און די צוקונפט פונם אידישן אַרבעטער־קלאַס אין גאַנצן דער וועלט.

לעצטנס האָבן מיר אַדורכגעלעבט אַ שרעקלעכן אומגליק. עס איז אומגעקומען עמנואל (רינגעלבלום) צוזאַמען מיט יהודית (זיין פרוי, לפ"ג) און אוריה (זייער זון). צוויי מאָל האָבן מיר אים גערעטעוועט. איין מאָל פון ווַארשעווער געטאָ, אַ צווייט מאָל — פון לאַגער אין טראַווניקי. ער האָט זיך איינלאָקירט צוזאַמען מיט זיין משפּחה אין אָן אונטערערדישן שוצאָרט. ער האָט געאַרבעט אינטענסיוו. אַסך געשריבן, אָלע זיינע אַרבעטן האָבן מיר. דעם 7־טן מערץ הייַ־יאָר (1944) האָט די געסטאַפּאָ אָנטדעקט דעם שוצאָרט. זי האָט אַרעסטירט 37 מענטשן. אָלעמען האָט מען שרעקלעך געפּייניקט און דערשאָסן. עמנואלס טויט איז די גרעסטע אבידה פון דער אידישער געזעלשאַפט־לעכקייט נאָך דער צעשטערונג פונם געטאָ. ביזן לעצטן מאָמענט האָט ער אויפגעהאַלטן

[10] זע באָמ. 12 צום קאַפּיטל „דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט אויף דער אַרישער זייט", זייט 213.

דעם קאָנטאַקט מיט אונז. מיר האָבן זיך אָפט געזען, געשמועסט וועגן אייך. ער האָט געבעטן גריסן רפאלן[11], ער האָט נישט דערלעבט דעם באַפרייאונגס־מאָמענט. די גאַנצע צייט פון זיין געפינען זיך אין געטאָ, איז ער געשטאַנען אויף דער נויטיקער הויך, געווען דער ארגאַניזאַטאָר פון דער סאָציאַלער הילף, האָט געשאַפן אַ נעץ פון אַ צוויי טויזנט הויז־קאָמיטעטן, האָט געשאַפן אַ גרויסן אַרכיוו, ער איז געווען אַן אומדערמידלעכער, פלאַמיקער טורער, איינער פון די סאַמע פאָפולערסטע פערזענלעכקייטן אין געטאָ. אין קאָנצענטראַציע־לאָגער אין טראַווניקי איז ער געשטאַנען אינדערשפּיץ פון דער זעלבסטהילף־אַקציע און פון דער קאַמף־ארגאַניזאַציע, ער איז געווען דער לעבעדיקער גייסט פון דער קאָנספיראַטיווער אַרבעט אין לאָגער. זיין נאָמען וועט זיין פאַרבונדן מיט דער געשיכטע פון געטאָ, מיט דער מאַרטיראָלאָגיע און מיטן קאַמף פון פוילישן אידנטום.

לעצטנס האָבן מיר באַקומען אַ ידיעה, אז אין סאָסנאָוויץ איז דערשאָסן געוואָרן ד״ר ליבערמאַן (הערש, לפ״ג)[12] און אין לאָגער סקאַרזשיסק איז געשטאָרבן פון טיפוס ברוך שאַפּירא (לפ״ג). פון אַנטאָנין (נתן בוקסבוים) האָבן מיר נישט קיין שום ידיעות. מיר ווייסן נישט צי ער לעבט נאָך.

נישט געקוקט אויף אַלע קלעפּ, וועדט אונזער עולם גרעסער. צווישן די אונטער־שטיצטע אין וואַרשע און אין דער פראָווינץ האָבן מיר אויסגעפונען אַ ריי חברים, צווישן זיי, בעלאַ וואַכלער־מאַנטראָל[13], גאָלדצווייגן[14] און אַנדערע. מיר שטייען אין כסדרדיקן און נאָענטן קאָנטאַקט מיט שאול לעוואַרטאָווסקיס משפּחה, זי איז געזונט און פילט זיך גוט. זי גריסט אייך. מיר העלפן זיך אַרויס געגנזייטיק. זעט איר זיך מיט שאולס קרובים?[15] האָט איר אַ פאַרבינדונג מיט דער משפּחה פון...?[16]

---

[11] דער היסטאָריקער ד״ר רפאל מאָהלער, אַ באַקאַנטער טוער פון „ייוואָ״, געווען אַן עסקן פון די לינקע פועלי ציון אין פוילן, וועלכער געפינט זיך זינט 1938 אין די פאַרייניקטע שטאַטן. אין 1946 איז דערשינען אין ארץ־ישראל, אין פאַרלאַג פון ספרית פועלים, זיין בוך „די געשיכטע פון די אידן אין פוילן (ביזן 19־טן יאָרהונדערט)״.

[12] אין יענער תקופה האָט ד״ר ליבערמאַן נאָך געלעבט, אין אַ לאָגער אין דייטשלאַנד, אַבער אין וואַרשע האָט מען, ווייזט אויס, נישט געוואוסט דערפון.

[13] אַ געבוירענע אין וואַרשע. בעתן מלחמה־אויסברוך איז זי אַלט געווען אַ יאָר 35. זי האָט געענדיקט דעם כעמישן פאַקולטעט אין וואַרשעווער אוניווערזיטעט. געאַרבעט אין דער מלוכהשער קראַנקנקאַסע. נאָך אַלס סטודענטין, האָט זי זיך אַנגעשלאָסן אינם אַקאַדעמישן קרייז פון די לינקע פועלי ציון און האָט זיך אויסגעצייכנט מיט איר אַקטיוויטעט און מיט איר טרייהייט דער באַוועגונג. איר מאַן — אויך אַ פאַרטיי־חבר — געפינט זיך אין ראַטנפאַרבאַנד. וועגן איר גורל זיינען נישטא קיין ידיעות.

[14] אַ געבוירענער אין זשעלעכאָוו, בעתן מלחמה־אויסברוך איז ער אַלט געווען אַ יאָר עטלעכע־און־דרייסיק. אַן אַקטיווער חבר אין דער פאַרטיי לינקע פועלי ציון. ער איז אַריבערגעפאָרן קיין וואַרשע, וואו ער האָט געאַרבעט אַלס בוכהאַלטער. געווען אַקטיוו אין אַנגעשטעלטע־פאַריין. וועגן זיין גורל זיינען נישטאָ קיין ידיעות.

[15] דאָ וועדט געמיינט די קאָמוניסטישע באַוועגונג (שאול אַמסטערדאַם און יוסף לעוואַרטאָווסקי־פינקעלשטיין זיינען אין די ערשטע יאָרן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה אַריבער פון דער פּוילי ציון־באַוועגונג צו די קאָמוניסטן).

[16] נעמען פון צווויי וועטעראַנען פון פועלי־ציון אין ראַטן־פאַרבאַנד.

באַמיט זיך אומבאַדינגט אַנצוביגדן מיט זיי אַ קאָנטאַקט און גריסט זיי האַרציק אין אונזער נאָמען. מיר שיקן הייסע גרוסן די אַרבעטער פון תל־אביב, ירושלים, חיפה און פון אַלע שטעט און דערפער אין ארץ־ישראל. גריסט אונזער באַוועגונג אין ארץ־ישראל און אין דער גאָרער וועלט. גיט איבער אונזערע גרוסן די חברים פון „השומר הצעיר", וואָס אין דער תקופה פון לייד און קאַמף האָט אונז פאַרבונדן אַ וואָפן־ברידערשאַפט. די שומרישע באַוועגונג אין פוילן האָט אין דער מלחמה־צייט אַדורכגעמאַכט אַן ערנסטע עוואָלוציע, זי האָט זיך דערנענטערט צו אונז, דערהויפט אין אַלגעמיינע פראַגן. זי האָט אינם קאַמף געהאַט אַ שיינע, אָנפירנדיקע ראָל, צוזאַמען מיט דער גאַנצער פראָ־ארץ־ישראלדיקער אַרבעטער־באַוועגונג, וועלכע האָט אַרגאַניזירט די אידישע קאַמף־אַרגאַניזאַציע און אָנגעפירט דעם קאַמף אין וואַרשע און אין אַלע אַנדערע ערטער. די לעגענדע, וואָס דער „בונד" באַמיט זיך שאַפן אין אויסלאַנד וועגן זיין הויפט־ראָל אינם קאַמף, איז אַ היסטאָרישע פעלשונג! מיט דעם הויפט־אָנפירער פון „השומר הצעיר", דעם העלדישן קאָמענדאַנט פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע אַ נ י ע ל י ע ו י ט ש (מרדכי, לפ"ג) זיינען מיר געווען פאַרבונדן אין אַ האַרציקער פריינטשאַפט.

מיר גריסן פערזענלעך ראָזענען (יוסף), פּעטערזיילן (יעקב), שמעונין (ל. חיפה). שיקט איבער אַ האַרציקן גרוס רפאלן (מאַהלער), זיין שוועגערין לעבט און געפינט זיך אין וואַרשע.

פאַרוואָס טעלעגראַפירט איר נישט און שרייבט נישט צו אונז? מיר בעטן פון אייך אויספירלעכע ידיעות וועגן אייך, וועגן אונזער באַוועגונג, וועגן דער לאָגע אין ארץ־ישראל, וועגן אונזער טעטיקייט אין אַמעריקע. שרייבט דורך לאָנדאָן.

טראָץ דעם קאָשמאַר פון אונזער לעבן, פאַרלירן מיר נישט די האָפנונג, אַז די שעה פון באַפרייאונג איז נאָענט!

אייער

אַדאָלף (ד"ר א. בערמאן)

4. בריוו פון אַדוואָקאַט שמעון גאָטעסמאַן צום פאַרבאַנד פון אַלגעמיינע ציוניסטן

(געשריבן אין וואַרשע, דעם 17־טן מאי 1944 ; אַרויסגעשיקט דעם 24־טן מאי 1944)

דער שרייבער פונם בריוו, איינער פון די אָנגעזעענע אַדוואָקאַטן אין קראָקע, — אַן אַלטער ציוניסט, פון ד״ר יהושע טהאָנס תלמידים און חברים, אַ מיטגליד פון אַלגעמיין־ציוניסטישן צענטראַל־קאָמיטעט אין מערב־גאַליציע און פון צענטראַלע ציוניסטישע אינסטיטוציעס. אַ פרעזידיום־מיטגליד פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט. אין וואַרשע איז ער געווען די לעצטע דרײַ אָקופאַציע־יאָרן. בעת ער האָט געשריבן דעם בריוו איז ער אַלט געווען אַ יאָר 60. צווישן די גערעטעוועטע.

טייערער הער איגנאַצי (ד״ר יצחק שוואַרצבאַרט),

מיר דאַנקען פון טיפן האַרצן פאַר דער ידיעה וועגן אונזער זון און וועגן מיין שוואָגער. וועגן לעצן סאַלפעטער[1] האָב איך געהערט, אַז ער אַרבעט אין קראָקע אין עפעס אַ פאַבריק פון עמאיל־עשיר, וואו עס אַרבעטן אַ צווייי טויזנט מענטשן. חיים (ד״ר הילפשטיין)[2], יהודה (צימערמאַן, לפ״ג)[3] און אליהו (טיש)[4] געפינען זיך אין אַ שטראָף־לאַגער אין פלאַשאָוו. דער לאַגער געפינט זיך אויפן נייַעם אידישן בית־עולם[5]. איך האָב געשריבן צו זיי, אָבער צום באַדויערן האָב איך נישט באַקומען

[1] מאַניסטער לעצן סאַלפעטער, געבוירן אין יאַראָסלאָוו אין יאָר 1895 ; געענדיקט זיין שטודיום אין קראָקע. ער איז געווען אַקטיוו אין דער ציוניסטישער באַוועגונג פון זיין יוגנט אָן שפעטער — איינער פון די אַלגעמיין־ציוניסטישע פירער אין מערב־גאַליציע במשך אַסך יאָרן. געווען דעלעגאַט אויף עטלעכע ציוניסטישע קאָנגרעסן. אַ ריי יאָרן געווען פאַרזיצער פון דער לייטונג פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע און פאַרזיצער פונם ארץ־ישראל־אַמט אין קראָקע. ער איז גערעטעוועט און זעצט פאַר זיין טעטיקייט אין קראָקע.

[2] זע באַמ. 12 צום קאַפּיטל „דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט״ — באַריכט פון 15־טן נאָוועמבער 1943, זייט 177.

[3] ער האָט שוין דאַמאָלסט נישט געלעבט — ער איז דערמאָרדעט געוואָרן דעם 14־טן מאַי 1944 — אָבער אין וואַרשע האָט מען נאָך נישט געוואוסט וועגן דעם.

[4] זע באַמ. 13 צום קאַפּיטל „דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט״ — באַריכט פון 15־טן נאָוועמבער 1943, זייט 177.

[5] אין דער קראָקעווער פאַרשטאָט פּאָדגוזשע, אויף יערוזאַלימסקאַ־גאַס, דערייבער וועלט אַמאָל אָנגערופן אויך דער יערוזאַלימסקאַ־לאַגער. דער לאַגער איז אויפגעבויט געוואָרן אין מערץ 1943 אויפן פלאַץ פון אידישן בית־עולם, וועלכער איז גרינטלעך צעשטערט געוואָרן, צוליב דעם וואָס דער לאַגער געטראָגן דעם נאָמען „יולאַג״ — 1 (יודען־לאַגער) און נאָענט פון אים, אין פראָקאָשטשין, איז אויפגעבויט געוואָרן „יולאַג״ 2 און אין ביזשאָנאָוו — „יולאַג״ 3. די צוויי לעצטע לאַגערן, וועלכע זיינען געווען אָסך קלענערע פונם ערשטן, זיינען מיט דער צייט ליקווידירט געוואָרן און ס׳איז פאַרבליבן נאָר דער ערשטער, וואָס מען האָט אים שפעטער אַ נאָמען געגעבן „קאָנצענטראַציאָנס־לאַגער K. L. פלאַשאָוו״. דאָס איז געווען איינער פון די אכזריותדיקסטע לאַגערן (וועגן זיין קאָמענדאַנט געט, זע באַמ. 6, באַלד וויייטער). תחילת זיינען אין אים איינגעשפּאַרט געוואָרן קראָקעווער אידן, שפעטער — אויך אידן פון אַנדערע לאַגערן און איין מאָל זיינען אַהין אויך געבראַכט געוואָרן 6000 פרויען פון אונגאַרן. טויזנטער מענטשן זיינען דאָרטן אויסגעמאַרדעט געוואָרן און אָסך טויזנטער זיינען פון דאָרטן אַוועקגעשיקט געוואָרן אין פאַרניכטונגס־לאַגער אין אָשוויענטשים. אין געוויסע צייטן האָבן זיך אין פלאַשאָווער לאַגער געפונען 15—20 טויזנט מענטשן. ער איז געווען אַרומגערינגלט מיט עטלעכע

קיין ענטפער. עס איז זייער שווער אַרויסצושיקן ידיעות פון דאָרטן. דער לאָגער איז אַרומגערינגלט מיט אַן עלעקטריזירטער דראָט־פאַרצוימונג. די וואַך־לייט זיינען אוקראיניש אויסוואורפן, וועלכע האָבן זיך באַקאַנט געמאַכט מיט זייער אומבאַגרעניצטער אכזריות, און דער לאָגער־קאָמענדאַנט איז באַראַן געט, — אַ ווינער, אַ גרויזאַמער סאַדיסט, — וועלכער מאָרדעט מענטשן מיט די אייגענע הענט פאַר יעדן עובר זיין אויף דער פעסטגעשטעלטער אָרדנונג אין לאָגער[6]. אָבער נישט געקוקט

דראָט־פאַרצוימונגען, באַוואַכט דורך פערציק אויסקוק־טורעמס אַרום און אַרום. בעת עס האָט זיך אָנגעהויבן דערנענטערן די רוסישע אַרמיי, האָבן די דייטשן מאַביליזירט אידן אויף אויסצוגראָבן די קערפערס פון די דערמאָרדעטע, און צענדליקער טויזנטער קערפערס זיינען פאַרברענט געוואָרן אין די פינף וואָכן פון 8־טן סעפטעמבער ביזן 18־טן אָקטאָבער 1944; אַזוי האָבן די דייטשע מערדער געפֿרווועט צו פאַרווישן די שפּורן פון זייערע נידערטרעכטיקע מערדערייען.

[6] אייגנער פון געטאָ פרייַנט, אַ סוּדעטן־דייטש אינזשיניער שינדלער, האָט אויפגעבויט אין קראָקע, אין דער פאַרשטאָט זאַבלאָטשע, נאָענט צום פלאַשאָווער לאָגער, אַ פאַבריק פון עמאַיל־אויסאַרבעטונגען פאַרן מיליטערישן געבּרויך. אין דער פאַבריק זיינען באַשעפטיקט געוואָרן אַ צווייַ טויזנט אידן. אונזערע מענטשן, וועלכע האָבן געפּירט אַן אונטערערדישע אַרבעט אין בודאָפּעשט, האָבן זיך באַמיט און אים געבראָכט צו זיך כדי צו פרווון דורך אים ווירקן אויף דער פאַרלייכטערונג פון דער לאָגע פון די אידן אין פלאַשאָווער לאָגער. אינם שמועס מיט זיי האָט ער געשילדערט דעם פאַרשוין געט מיט פאַלגנדיקע ווערטער: „דאָס איז זייער אַ טייער־קאָסטנדיקע פרייַנטשאַפט און ס'איז שווער לאָגע אויסצוהאַלטן אין איר. ער איז אַ גרויסער בעלן אויף פראָנצוויזישן קאָניאַק, און יעדער פּלאַש קאָסט 2—3 טויזנט זלאָטע. דערדאָזיקער מענטש האָט אומגעבראָכט מינדעסטנס דריי הונדערט טויזנט אידן. איך בין אַמאָל אָוועק צוזאַמען מיט אים אויף יאָגד און מיר האָבן צוזאַמען געטרונקען. צווישן איין שנאַפּס און דעם אַנדערן האָב איך אים געפרוווט אויפקלערן, אַז די אידן־מאָרדונג איז פאַקטיש איבעריק און איז אַבסאָלוט זינלאָז. איך גלויב, אַז איך האָב אויף אים געווירקט. איך בין זיכער, אַז פון־וועגן איך האָב אָנגעקניפט מיט אים פאַרבינדונגען, ווערן אויסגעמאָרדעט נאָר 10 פראָצענט אידן פון דער צאָל וואָס פלעגט פּריער אויסגעמאָרדעט ווערן אין די לאָגערן אונטער זיין אָנפירונג. עס איז מיר געלונגען אָרויסצובאַקומען פון אים אַ דערלויבניש אייגנצולאָדן אידן צו דער אַרבעט אין מיין פאַבריק. איך מעג אויסקלויבן וועמען איך וויל. דאָס איז אַ גרויסע דערגרייכונג...“

אָט דער ס.ס.־קאָמענדאַנט געט איז געווען באַרימט דערמיט, וואָס ער האָט קיין איד נישט אַרויסגעלאָזט אַ לעבעדיק פון זיינע הענט. לויט דער שילדערונג פון די נאַראַטעוועטע פונם לאָגער, איז דאָס אַ ווינער, געבוירן 1908, אַ הויכער, אַ בעל־גוף, ער איז תמיד אַרומגענאַנגען אין דער באַגלייטונג פון צוויי גרויסע הינט, וועלכע זיינען געווען אויסדרעסירט צו הרגענען מענטשן און ער פלעגט זיך באַנוצן מיט זיי גאַנץ אָפט. איידער ער איז אָנגעקומען קיין קראָקע, סוף 1942, האָט ער זיך באַשעפטיקט מיט זיין מערדערישער ארבעט אין לובלין, בעלזשעץ, סאָביבאָר און אַנדערע לאָגערן. נאָכן צוזאַמענברוך פון די נאַצייס, האָט ער זיך אויסבאַהאַלטן אלס פּשוטער סאָלדאָט אין אַ לאָגער נעבן פראַנקפורט. אַדאַנק זיין אויסטערלישן נאָמען, אַמאָן לעאָפאָלד גענט, איז ער אָנטדעקט געוואָרן דורך ד"ר פיליפ פרידמאַן, דעם לייטער פון דער צענטראַלער אידישער היסטאָרישער קאָמיסיע אין פוילן, וועלכער האָט בעתן נירנבערגער פּראָצעס אַדורכגעקאָנטראָלירט די ליסטעס פון די ס.ס.־לייט אין די לאָגערן. ער איז געווען צווישן די 12 מלחמה־פאַרברעכער, וועלכע זיינען דורך דער אַמעריקאַנישער באַזעצונגס־מאַכט אין דייטשלאַנד איבערגעגעבן געוואָרן דער פוילישער רעגירונג אין אָנהויב יוני 1946. ער איז געמשפט געוואָרן אין קראָקע פונם 27־טן אויגוסט ביזן 6־טן סעפטעמבער 1946. פאַרמשפט געוואָרן צום טויט און איז אויפגעהאָנגען געוואָרן אין קראָקע דעם 13־טן סעפטעמבער 1946. אין פאַרלאָג פון דער אידישער היסטאָרישער קאָמיסיע אין קראָקע איז דערשינען (אין פּוילישׁ, 510 זייטן) דער פולער פראָטאָקאָל פונם משפט פונם דאָזיקן מאַסן־מערדער.

אויף דעם אלעם, געלינגט אונז צוצושטעלן הילף די מענטשן דאָרט און מיר האָבן באַווייזן, אַז די הילף קומט אָן צו זיי...

איך און מיין פרוי געפינען זיך דאָ אַ דריטהאַלבן יאָר. איך אַרבעט אויף אונזער פראָנט־טייל. איר קענט אייך פאָרשטעלן ווי שווער און ווי גיפערלעך אונזער אַרבעט איז. אויך די מענטשן, וועלכע באַהאַלטן זיך אויס און גיינען אינגאַנצן נישט אַרויס אין גאַס, זיינען אין אַ שטענדיקער סכנה. היינט־וואָס פאָר אַ געפאָר דראָט כסדר די מענטשן, וועלכע מוזן גיין אין גאַס, טרעפן זיך איינער מיטן אַנדערן, אָפהאַלטן זיצונגען א.א.ו.ו.! אָבער לאָמיר אָפלאָזן פערזענלעכע ענינים.

מיט גרויס אינטערעס האָבן מיר געלייענט אייער בריוו פון 15־טן פעברואר (1944) און די בריוו פון אַנזעלם (א. רייס) און אריה (טאַרטאַקאָווער). איר טוט טאַקי זייער אַסך פאָר אונז, אָבער צום אומגליק דערגייט דאָס נישט צו אונז מיט דער נויטיקער שנעלקייט. מיר בעטן אייך, איר זאָלט אונז שיקן קאָרעספּאָנדענץ אָפטער ווי ביז־איצט און זיך באַמיען, אַז עס זאָל אָנקומען צו אונז וואָס־פריער, און אַז אויך מיר זאָלן קענען אייך איבערגעבן ידיעות און באַריכטן ווי־וויים־מעגלעך אָפטער. וויניק זיינען מיר פאַרבליבן, אפשר 200 טויזנט מענטשן, שוין מיט די, וועלכע גיפינען זיך אין די שטראָף־לאָגערן און אין לאַדזש, וואָס זייער צאָל דערגייט אפשר ביז הונדערט און פופציק טויזנט, — אָלע איבעריקע, ביי אַ פוצטיק טויזנט, באַהאַלטן זיך אויס אויף דער אַרישער זייט אין די סאַמע שוועריקסטע באַדינגונגען אין אָלע הינזיכטן. די לעבנסבאַדינגונגען אין די לאַגערן זיינען שוידערלעכע. לאַגער — באַדייט: הונגער, קאַטאָרגע־אַרבעט, פייני־קונגען, מאַטערניש, קרענקען און טויט.

זייער שמערצלעך האָט אונז באַרירט די ידיעה וועגן דער שטיצע, וואָס עס באַ־קומט ד״ר ווייכערטס אָקציע אין קראָקע. מיר האָבן דאָך געבעטן איבערייסן מיט זיין אימפּרעזע. זיין טעטיקייט איז נאָר לטובת די תליינים אונזערע, און אין דער וועלט שאָפט זיך אָן איינדרוק, ווי די דייטשן וואָלטן דערלויבט צו אַרגאַניזירן אַ אידישע זעלבסטהילף. אָט האָב איך היינט באָקומען אַ ידיעה פון איינעם, וואָס אים איז געלונגען צו אַנטלויפן פון פלאָשאָווער לאַגער, און ס׳איז מיר קלאָר געווארן, אַז קיין שום זאַך פון די געשיקטע פראָדוקטן קומט נישט אָן אין לאַגער, ווייל די דייטשן נעמען צו כמעט

וואָס שייך דער פריער־דערמאָנטער צאָל פון 300 טויזנט אידן, וואָס געט זאָל האָבן אויסגעמאָרדעט, דאַרף מען באַמערקן, אַז די נאָצישע מערדער פלעגן זיך באַרימען איינער פאָרן אַנדערן און יעדערער האָט זיך באַמיט איבערצושטייגן דעם צווייטן אין די דורך־אים אויסגע־פירטע מערדעריייען. אין דעם דערמאָנטן געשפּרעך זאָגט דערזעלבער שינדלער: „די ס.ס.־פירער רייידן וועגן פיר — פיר מיט אַ האלבן מיליאָן אידן, וואָס זיי האָבן אויסגעמאָרדעט (דער שמועס איז פאַרגעקומען אין נאָוועמבער 1943), אָבער איך האָלט די דאָזיקע צאָל פאָר אַ גוזמא. זיי באַרימען זיך מיט אַזעלכע צאָלן. איינער טענהט, אַז אָמאָל אין אַ נאָכמיטאָג האָט ער אומגעבראַכט 18 טויזנט אידן, און דער אַנדערער באַרימט זיך באָלד, אַז ער האָט נאָך עפּעס גרעסערס אויס־געטוון". (וועגן שינדלערן זע אויף באָמ. 12 צום באַריכט פון „אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט", פון 15־טן נאָוועמבער 1943, זייט 177).

אלץ פאר זיך. פון צייט צו צייט שטעלט־צו ד״ר ווייכערט אין לאגער־שפיטאל אריין עפעס איבערבלייבן פון מעדיקאמענטן, ווי אספירין א.ד.ג. וועגן דעזינפעקצירונגס־מיטלען אדער אינסולין א.א.וו. קען מען אפילו נישט חלומען. זיי שטעלן אויך נישט צו קיין שום שפייז־פראדוקטן, ווייל לויט דער לאגער־ארדנונג איז דאס פארבאטן. וועגן ווייכערטן זעלבסט האט ער דערציילט, אז ער איז אן אפטער גאסט אינם אמט פון לאגער־קאמענדאנט, דעם באראן געט, און אויך ביים פאליציי־און ס.ס.־שעף, וועלכער זיצט אין אלעאנדרי[7]. די געזעלשאפטלעכע מיינונג אין לאגער האלט אים פשוט פאר שולדיק אין צוזאמענארבעט מיט די נאצישע „גדולים״.

די אינציקע הילף, וועלכע קומט אן אהין — כאטש מיט זייער גרויסע שוער־ריקייטן — איז אונזער הילף[8]. פארשטייט זיך, אז זי דערגייט אהין אויף אן אומלעגאלן וועג, און פאר אזא „אומלעגאלקייט״ וואלט ד״ר ווייכערט זיך נישט מוסר־נפש געווען. פון אייער שרייבן האבן מיר זיך דערוואוסט וועגן די גרויסע געלט־סובסידיעס, וועלכע די פאראייניקטע שטאטן האבן באשטעטיקט פאר הילף־צוועקן, און אז דידאזיקע סומעס האבן געזאלט געשיקט ווערן דורך קראקע. אויב עס איז טאקי אזוי, איז א שאד אויף יעדן גראשן, ווייל די דייטשן וועלן באשטימט אלץ צורויבן.

איך רעכן, אז אונזער באריכט וועט אייך קלאר מאכן אונזער מצב. אונזער טיפסטער וואונטש איז, אז איר זאלט פארשטיין אונזער מצב אין זיין גאנצער טיף. דאס איז, פארשטייט זיך, אויסערגעווייניגלעך שווער, ווייל די וועלט האט נאך נישט געזען ווי א בלוטיקער אכזריות־פלאן וועט אדורכגעפירט מיט אזא באשטענדיקייט און אויסגעהאלטנקייט.

צום באדויערן האבן מיר נישט קיין ידיעות וועגן אונזער ארץ־ישראל. פון צייט צו צייט ברומען די באנדיטן וועגן דעם און באוואלפן מיט שמוציקע רייד חיימען (ווייצמאן). מיר זיינען צופרידן דערפון, ווייל דאס איז פאר אונז א סימן, אז אונזער זאך אנטוויקלט זיך צום גוטן. אויב איר קענט — שרייבט אונז אביסל מערער וועגן ארץ־ישראל.

מיט א הארציקן האנט־דרוק פאר אייך און אייער פרוי און מיט א הארציקן גרוס פון מיין פרוי

אייער

שמעון גאטעסמאן

---

[7] א פראכטפולער קלוב אין קראקע, וועלכער איז בשעתו איינגעארדנט געווארן פאר פילסודסקיס לעגיאנערן. וועגן ד״ר ווייכערט זע באמערקונגען 23 און 25, זייטן 200 און 202, צום באריכט פון אידישן נאציאנאלן קאמיטעט״ פונם 24־טן מאי 1944.

[8] ווי מיר האבן שוין דערמאנט ביי פריערע געלעגנהייטן, איז קיין קראקע געשיקט געווארן הילף פונם ועד ההצלה וואס ביי דער אידישער אגענץ אין ארץ־ישראל, דורך זיינע פארשטייער, וועלכע זיינען געווען טעטיק אין נייטראלע לענדער; זיי האבן זיך אויך באנוצט מיט דירעקטע שליחים (נישט־אידן), וועלכע זיינען געקומען קיין קראקע.

5. באַריכטן פונם אונטערערד פון „בונד" אין פוילן

אין די פאַלגנדיקע פראַגמענטן, וועלכע מיר ברענגען דאָ פון די באַריכטן פונם „בונד"־ישן אונטערערד אין פוילן, זיינען אָנגעגעבן געווארן נייע איינצלהייטן און אָפּט אויך אַ ספּעציעלע באַלייכטונג פונם פאַרלויף פון די קאַמפֿן. די מערסטע זאַכן, וואָס וועלן דאָ דערציילט, זיינען פאַראַן אין די באַריכטן פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט און פון דער אידישער קאָמף־אָרגאַניזאַציע וויי אויך אין די מאַגביכער פון די קעמפער, — דערבייַ איז די שילדערונג פונם פאַרלויף פון די קאַמפֿן פולשטענדיק אידענטיש. די פראַגמענטן, קאַפּיטל א׳—זיינען אַרויסגענומען פונם איבערבליק, וועלכער איז געשריבן געוואָרן אין וואַרשע, דעם 22־טן יוני 1943 און איז אָנגענומען קיין אויסלאַנד מיט זייער אַ גרויסער פאַרשפּעטיקונג. דערדאָזיקער איבערבליק איז אין מאַי 1944 אָפּגעדרוקט געוואָרן אין „אונזער צייט" — דעם חודש־זשורנאַל פון דער בונדישער דעלעגאַציע אין די פאַראייניקטע שטאַטן. די פראַגמענטן, קאַפּיטל ב׳ זיינען פונם אַריינפיר צום באַריכט, וואָס איז געשריבן געוואָרן אין וואַרשע אין מאַי 1944 (פאַרעפנטלעכט אין „אונזער צייט", נאָוועמבער 1944). אין קאַפּיטל ג׳ וועלן געבראַכט פראַגמענטן פונם באַריכט גופא, וועלכער איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין ניו־יאָרקער „פאָרווערטס", פון 26־טן סעפּטעמבער 1944.

די באַמערקונגען אין קלאַמערן אינם טעקסט און אויך די פעטיט־באַמערקונגען אונטערן שטריך זיינען, ווי ביי אַלע אַנדערע דאָקומענטן, נישטאָ אינם אָריגינאַל. כדי אָפּצוהיטן אַן איינהייטלעכן סטיל אינם גאַנצן בוך, האָבן מיר אויך דידאַזקע פראַגמענטן דערצו צוגעפאַסט.

א

— — — דער ערשטער צוזאַמענשטויס אין וואַרשעווער געטאָ איז פאָרגעקומען דעם 19־טן יאַנואַר און דער קאַמף האָט געדויערט ביזן 23־טן יאַנואַר 1943. די דאַמאָלסטיקע קאַמפֿן צווישן דער באַוואָפנטער דייטשער זשאַנדאַרמעריע און ס. ס.־לייט און דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע, וועלכע איז אויפגעטרעטן צום ערשטן מאָל, האָבן שוין געהאַט אין זיך דעם אָנזאָג פאָרן גרויסן שוואונג פון די אידישע קאַמף־גרופּעס אין דער צוקונפט און זיינען געווען אַ קאַמפּראָמיטירנדיקער סיגנאַל פאָר די דייטשן. דער מאַנגל אין פּלאַץ גיט אונז נישט די מעגלעכקייט צו שילדערן דעם פאָרלויף פון די געשעענישן אין זייער גאַנצן פאָרנעם און צונויפשטעלן דעם באַריכט אין אַזאַ פאָרם, וועלכער זאָל אַנטשפּרעכן זייער גאַנצער ערנסטקייט. דאָס וועט אַמאָל געטון ווערן, דאָס מוז געטון ווערן. דאָ, אין דעם באַריכט, ווילן מיר נאָר מאַכן עטלעכע באַמערקונגען.

דאָס וואָס איז געשען אין אַפּריל און מאַי הייַ־יאָר (1943) אין וואַרשע, דידאָזיקע אידיש־דייטשע מלחמה אָדער — ווי מען האָט עס גערופן דאָ — דער קריג פון געטאָ־גראַד אָדער פון אידן־גראַד (ענלעך צו סטאַלינגראַד) מיטן דייטשן רייך, דאָס שטייגט באמת איבער אַלע פאַרגלייכן אין דער געשיכטע פון אונזער פאָלק און אויך פון אַנדערע פעלקער. אין דעמדאָזיקן קריג זיינען געווען פאַרשידענע עטאַפּן, שיטות און פאָרמען, וועלכע זיינען אונז אויפגעוואונגען געוואָרן דורך די ספּעציפּישע קאַמף־באַדינגונגען.

צוגעפאַסט צו דידאַזיקע באַדינגונגען זיינען אַדורכגעפירט געוואָרן אָנגריף־און פאַר־טיידיקונגס־אַקציעס און אויך פאַרטיזאַנישע קאַמפן. דער געטאָ האָט פאַרגעשטעלט מיט זיך אויפטרייסלענדיקע און אומפאַרגעסלעכע בילדער: ער איז געווען אַרומגע־נומען מיטן פלאַמען־ליכט פון שרפות, רויך־וואָלקנס האָבן זיך געקנויל‌ט איבער אים, אין דער לופט האָבן זיך געטראָגן געקנאַל פון מאַשינגעווערן, געדונער פון האַרמאַטן־עכאָס פון שווערער אַרטילעריע, אויפרייסן פון מינעס, געקראַך פון איינפאַלנדיקע הייזער, — און צווישן דעם אַלעם, ביי אַזעלכע באַדינגונגען האָבן געלעבט אונזערע מענטשן. עס דוכט זיך, אַז קיין שום מייסטער פון פעדער, פון פינזל אָדער קלאַנג, וועט נישט זיין בכוח צו שאַפן אַן אויסדרוק פון דעם וואָס מיר האָבן צוגעזען מיט אונזערע אייגענע אויגן. עס קען נאָר נישט דערציילט ווערן און נישט געשילדערט ווערן דאָס וואָס מיר האָבן אַדורכגעמאַכט אין יענע גרויזאַמע טעג, וועלכע זיינען אָבער אויך געווען גרויסע און דערהויבענע.

די הויפט־קאַמפן האָבן געדויעדט אַרום אַ חודש, אַנהויבנדיק פון 19־טן אַפּריל (1943). אָבער אויך נאָך דעם חודש זיינען נאָך פאַרבליבן געווייסע ווידערשטאַנד־פונקטן און דער ווידערשטאַנד האָט זיך געצויגן ביז סוף מאי.

מיט דעם ווידערשטאַנד האָט אָנגעפירט און איז געווען זיין קערן — די אידישע קאַמף־אַרגאַניזאַציע. די קאַמף־אַרגאַניזאַציע איז געווען דער אויספיר־אַרגאַן פון דער קאָאָרדינאַציע־קאָמיסיע, וועלכע איז באַשטאַנען פון פאַרשטייער פון „בונד" און פון דעם אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט. די רעוויזיאָניסטן און די „אגודה" האָבן נישט געהערט צו איר. די רעוויזיאָניסטן האָבן געשאַפן זייערע אַן אייגענע קליינע אַרגאַניזאַציע „נקמה"[1], וועלכע

[1] די רעוויזיאָניסטישע אַרגאַניזאַציע „נקמה" האָט געטראָגן דעם פוילישן נאָמען Żydowski Związek Zemsty (אידישער נקמה־פאַרבאַנד). די אָנפירונג פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַני־זאַציע האָט געמאַכט באַמיאונגען אַרייַנצונעמען זי אין איר ראָם — אָבער אָן דערפאָלג. זיי האָבן געשטעלט באַדינגונגען, וואָס מען האָט זיי נישט געקענט אָדורכפירן. אין רעזולטאַט פון די פאַרהאַנדלונגען איז פאַרבליבן נאָר אַ געוויסער קאָנטאַקט. די רעוויזיאָניסטישע גרופּע איז געווען פאַרבונדן מיט פוילישע קרייזן, וואָס. די אידישע קאַמף־אַרגאַניזאַציע האָט זיך צו זיי באַציגן מיט אומצוטרוי (דידאַזיקע פאַרבינדונגען האָבן זיי טאַקי פאַרפירט אין אַ אומגליק). ביים אויס־ברוך פונם געטאָ־אויפשטאַנד האָט די רעוויזיאָניסטישע גרופּע (אַ 60 מענטשן), געקעמפט אין די ערשטע צוויי טעג אַרום מוראָאָוער פלאַץ און גאַס. דערנאָך זיינען זיי דורך אַ פונפריער־צוגע־גרייטע טונעל, פונם הויף מוראָאָוער גאַס 9—7 אַריבער אויף מוראָאָוער־גאַס 8, וואָס איז שוין געווען אויף דער אַריש‌ער זייט, מיט דער האָפנונג צו באַקומען שוץ ביי די פּאָליאַקן, מיט וועלכע זיי זיינען געשטאַנען אין פאַרבינדונג. די פּאָליאַקן האָבן זיי נישט אָפּגעווואָרט ביים אַרויסגיין, אָבער זיי האָבן אָנגעטראָפן אַ באַוואָפנטן דייטשן פּאַטרול. עס איז אויסגעבראָכן אַ קאַמף אין וועלכן עס זיינען אומגעקומען אַרום פערציק אידישע קעמפער. נאָר אָכצן פון זיי האָבן באַווייזן צו אָנטלויפן קיין מיכאַלין, אַ דאָטשע אַרט נעבן וואַרשע, דאָרט איז געווען צוגעגרייט פאַר זיי דורך די דערמאָנטע פּאָליאַקן, אַ וואויי־הויז. אָבער עטלעכע שעה שפּעטער האָט די געסטאַפּאָ אַרומגערינגלט דעם אָרט און די 18 גערעטעוועטע האָבן אָנגעהויבן אָנטלויפן אין דער ריכטונג קיין שווידער. ביים איבערגאָנג איבערן טייכל שווידערעק (לויטן נאָמען פון אָרט) האָבן זיי די דייטשן דערגרייכט און נאָר 2—3 פון די אידן זיינען געבליבן לעבן. אינם טעבענס־שולץ־

האָט איבערגעריסן איר טעטיקייט נאָך צווייַ קאַמף־טעג. די מיטגלידער פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע זיינען מערסטנס געווען יונגע אַרבעטס־מענטשן. דער אינגסטער צווישן זיי איז געווען דער 13־יעריקער — ל י ו ש ע ק פון יוגנט־בונד (אליעזר ב ל א נ ע ס, לפ״ג) און דער עלטסטער — איז אַלט געווען 40 יאָר.

אַלע אָנטיילנעמער אינם אויפשטאַנד זיינען געווען אידייאישע מענטשן פון פאַרשידענע ריכטונגען. עס האָט געהערשט אַ מוסטערהאַפטע קאַמף־ברודערשאַפט צווישן בונדיסטן, חלוצים, שומרים א.אָ.וו. די אַלגעמיינע האַלטונג פון דער באַפעל־קערונג איז געווען אַ פונקט־פאַרקערטע ווי מיט אַ יאָר פריער. דער געדאַנק, אַז דאָס העלדנטום און די העראָישע געוואָגטקייט פון די קעמפער זיינען געווען אַ רעזולטאַט פון פאַרצווייפלונג, איז זייער אַ פאַלשער און אומגערעכטער. אַסך פונצווישן די קעמפער האָבן געהאַט אַ מעגלעכקייט אַרויסצובאַקומען זיך פון געטאָ און אַוועקצוגיין פון קאַמף, זיי האָבן עס אָבער נישט געטון, ווייל עס האָט זיי באַוואויגן אַ שטאַרקער ווילן צו דערפילן די פליכט פון עטישער דערהויבנקייט, פון אינערלעכן דראַנג נקמה צו נעמען אין שונא, — עס האָט זיי באַוואויגן דער ווילן צו שיצן דעם כבוד פון פאָלק און צו קעמפן מיטן פאַשיזם, דעם שונא פון דער גאַנצער מענטשהייט און פון אייגענעם פאָלק.

די דייטשן האָבן אַרויסגעוויזן פאַרזיכטיקייט, וואָס גרעניצט מיט פחדנות. וואָס לענגער עס האָבן געדויערט די קאַמפן, איז אַלץ בלאַסער געוואָרן דער גלאַנץ־רוּם פון אומבאַזיגבאַרקייט פון דער דייטשער אַרמיי.

...די הויפטשטאָט און דאָס גאַנצע לאַנד זיינען עלעקטריזירט געוואָרן, דער־הערנדיק וועגן געטאָ־קאַמף. בעת די קאַמפן האָבן מיר אַרויסגעגעבן אין נאָמען פון דער קאָאַרדינאַציע־קאַמיסיע פון „בונד״ און דעם אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט, — כמעט טעגלעך, רעגולערע מעלדונגען פון קאַמף־פעלד, וועלכע זיינען איבערגעגעבן געוואָרן אויף דורך דער ראַדיאָ־סטאַציע „שוויט״ [2].

...וואַרשעווער געטאָ איז ביים הייַנטיקן טאָג איין גרויסער בית־הקברות. אין אונטערערדישע באַהעלטנישן און איינגראָבונגען בלאָנקען נאָך זיכער אַרום הונדער־טער און, אפשר, טויזנטער מענטשן, וואָס זייַער לעבן צאָנקט און לעשט זיך אויס ביסלעכווייַז. אָט איז מיט צוויי טעג צוריק דערשינען פון דאָרט אַ 13־יעריקער אינגל, וועלכער האָט געהאַט אויף זיך אַ צעטל פון 10־טן יוני; דאָס איז דאָך אַ סימן, אַז עס איז נאָך פאַראַן „לעבן״ אין די קאַטאַקאָמבעס פון אונזער צייט.

געביט איז געווען קאָנצענטרירט אַ רעוויזיאָניסטישע קאַמף־גרופּע אינם בונקער אויף קאַרמע־ליצקע 5. די דייטשן האָבן אָנטדעקט דעם בונקער. ביי וועלכע אומשטענדן דאָס איז פאַרגעקומען און וואָס מיט די מענטשן איז געשען ווייסט מען נישט. מען האָט שפּעטער געפונען דעם בונקער אַ צעשטערטן, אָן מענטשן.

[2] „באַגינען״ — די געהיימע ראַדיאָ־סטאַציע פונם פוילישן אונטערערד אין וואַרשע, וואָס איז געווען פאַרבונדן מיט דער עמיגראַציע־רעגירונג אין לאָנדאָן.

די באַמבאַרדירונג פון וואַרשע אין יאָר 1939 האָט חרוב געמאַכט 75.000 צימערן; דער קאַמף אין געטאָ האָט געבראַכט צו דער צעשטערונג פון איבער 100.000 צימערן. די דייטשן האָבן געהאַט אַ פאַרלוסט פון טויזנט געהרגעטע און פאַרוואונדעטע און אויך זייער גרויסע שאָדנס אין די פאַבריקן, וועלכע האָבן געאַרבעט פאַר דער דייטשער מלחמה־אינדוסטריע און זיינען צעשטערט אָדער פאַרברענט געוואָרן דורך דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע.

די קאַמפן האָבן בולט דערוויזן דער פוילישער געזעלשאַפט, אַז מען קען מיט דערפאָלג מלחמה־האַלטן געגן דעם אָקופאַנט, און האָבן דערוועקט ביי איר נייע האָפענונגען. די אידיש־דייטשע מלחמה האָט געשטאַרקט און אויפגעמונטערט דעם ווידערשטאַנד־גייסט פונם פוילישן אונטערערד.

און די דייטשן האָבן אַנטפלעקט זייער גאַנצע משוגעת און ווילדקייט, בעת זיי האָבן פאַרוואַנדלט דעם גאַנצן געטאָ אין חורבות און אַש.

אויפן פינפטן טאָג פון קאַמף האָבן מיר, אין נאָמען פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע, פאַרעפנטלעכט אַן אייניקרוק־שטאַרקן אויפרוף (זע זייט 168), אין וועלכן די קעמפער האָבן געשיקט אַ שלאָכט־גרוס דעם פוילישן אונטערערד און דער הויפט־שטאָט. פאַרשידענע צווייגן פון דער פוילישער אַרבעטער־באַוועגונג האָבן געענטפערט מיט אויסדרוקן פון סאָלידאַריטעט און באַוואונדערונג. דער פוילישער אונטערערד, אומאָפהענגיק פון דער שטעלונג פון זיינע פאַרשידענע גרופירונגען אין דער אידן־פראַגע, האָט אין אַלגעמיין זיך באַציגן מיט דרך־ארץ צו די אידישע קעמפער און מיט אַנערקענונגס־געפילן צו זייער קאַמף.

פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע זיינען אין די קאַמפן געפאַלן עטלעכע פון אירע העלדישע אָנפירער, מיטן קאָמענדאַנט מ. אַרדכע[3] — השומר — אין דער־שפיץ; אינזשיניער קלעפפיש (מיכאל, לפ״ג), דער זייל פון איר באַוואָפנונג, בערעק (שנייַדמיל אברהם שמואל, לפ״ג) — אַ מיטגליד פון אונזער צענטראַל־קאָמיטעט און אַנדערע.

וועז פאַרשידענע קאַמף־גרופעס פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע, וועלכע זיינען אָפגעריסן געוואָרן איינע פון די אַנדערע און איזאָלירט געוואָרן אין די קאַמפן, האָבן שוין מער נישט געקענט פאַרזעצן זייער קאַמף, אָפט אויך צוליבן מאַנגל אין באַוואָפנונג, האָבן זיי דאָן אַנגעהויבן מאַכן אָנשטרענגונגען אַדורכצושלאָגן פאַר זיך אַ וועג כדי אַרויסצורייסן זיך פונם גיהנום. אַ צווייַ הונדערט מענטשן פון דער קאַמף־אַרגאַניזאַציע זיינען געבליבן לעבן. די ערשטע שוואַלב, וועלכע האָט געבראַכט קאַמף־ידיעות פונם שלאָכטפעלד איז געווען פרידריך פון „בונד״ (פרידריך זלמן, לפ״ג),

---

[3] דאָ וועט געמיינט מרדכי אַניעלעוויטש (לפ״ג). די קאָמענדאַנטן פון אַלע 22 קאַמף־גרופעס פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע זיינען צווישן די געפאַלענע אין די געטאָ־קאַמפן, סיי בעת די שלאָכטן אינם געטאָ און סיי דערנאָך, אין שפעטערע קאַמפן.

אַ טויער פון דער ספֿאַרט־אַרגאַניזאַציע „מאַרגענשטערן", אַ געווען זעלנער אין דער פּוילישער אַרמיי, אַן אויסערגעווייניליגער מוטיקער און דרייסטער מענטש. ער איז אָבער גאָר אינגיכן געכאַפּט געוואָרן דורכן שונא און דערשאָסן געוואָרן צוזאַמען מיט אַ גרופּע קעמפֿער אויסער די געטאָ־מויערן[4].

אין דראַמאַטישע באַדינגונגען האָט ער זיך אַדורכגעשלאָגן אַ וועג און איז אָנגעקומען צו אונז צו דערפֿילן די אויף אים אַרויפגעלייגטע שליחות. דער פּרווו פון די לעבנגעבליבענע מיטגלידער פון דער קאַמף־אָרגאַניזאַציע אַרויסצובאַקומען זיך פונם געטאָ־גיהנום דורך די קאַנאַליזאַציע־רערן איז געווען פֿאַרבונדן מיט שווערייטן און סכנות, וואָס שטייגן איבער יעדע גרענעץ פון מענטשלעכער פֿאַנטאַזיע. צוויי גרופּעס — 70 מענטשן, האָבן באַוויזן, ביי סענסאַציאָנעלע אומשטענדן, צו אַנטלויפן אין די וועלט־דער. עטלעכע אָנדערע גרופּעס זיינען מיט געווער אין האַנט גענפֿאַלן אין קאַמף באַלד נאָכן אַרויסקומען פון די קאַנאַלן אָדער אַ שטיקל צייט שפּעטער. נאָך אַ 60 מענטשן, אומגעפֿער, זיינען אומגעקומען, ווייזט אויס, אין די קאַנאַלן נאָכדעם ווי דייטש מיליטער האָט פֿאַרצוימט אַלע אַרויסגאַנגען[5].

[4] זלמן פּ ר י ד ר י ך איז געשיקט געוואָרן אין דערדאָזיקער שליחות נישט איינער אַליין נאָר צוזאַמען מיט שמחה ר א ט ה י י ז ע ר, ווי עס ווערט דערצײלט אינם טאָגבוך פון לעצטן. אַ געוויסע צייט איז אויך געווען אַ טאָג־טעגלעכע טעלעפֿאָנישע פֿאַרבינדונג — אין אַ באַשטימטער שעה (אינאָונט) און פון אַ געוויסן אָרט אין געטאָ — מיט דעם קאַמענדאַנט פון דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע אויף דער אַרישער זײַט. אָזוי האָט מען יעדן טאָג באַקומען אויף דער אַרישער זײַט אויספֿירלעכע באַריכטן וועגן דעם וואָס עס טוט זיך אין געטאָ, און מען פֿלעגט אויך אַנזאָגן דעם געטאָ וויאָזוי צו קאָאַרדינירן די טעטיקייט. וועגן טויט פון פּ ר י ד ר י ך זע ווייטער באַמ. 20 און אויך לפ״ג.

[5] דורך די קאַנאַליזאַציע־רערן זיינען אַרויס צוויי גרעסערע גרופּעס קעמפֿער: איינע דעם 29־טן אַפּריל, פון טעבענס־שולץ־געביט, אין וועלכער עס האָבן זיך געפונען אַ 40 קעמפֿער און אַקטיוויע טויער פון אידישן אונטערערד. איינצלהייטן זע טאָגבוך פון ש. גראַיעק באַמ. 13, זײַט 270. די צווייטע גרויסע גרופּע האָט זיך אַראָפּגעלאָזט אין די קאַנאַליזאַציע־רערן דעם 8־טן מאַי, פונם בונקער פון די מיסט־פּירער אין געטאָ, אויף פּראָצעדור גאָס 22, און זי איז אַרויס דעם 10־טן מאַי, אויף פּראָספּעקט־גאָס. אַראָפּגעלאָזט האָבן זיך אַ 60 מענטשן אָבער אַרויסגעקומען זיינען נאָר 32. די איבעריקע זיינען אומגעקומען אינם קאַנאַל אָדער זיינען געפֿאַלן ביים אַרויס־קומען אינם צוואַמענשטויס מיט די דייטשן, וועלכע האָבן אָפּגעווארט ביים קאַנאַל־אַרויסגאַנג. די אַרויסגעקומענע 32 זיינען גלייך פון דער קאַנאַל־עפענונג אַוועקגעפֿירט געוואָרן אין וועלדל אַריין נעבן לאָמיאַנקי. במשך דער גאַנצער צייט זיינען דורך די קאַנאַלן אַרויס נאָך עטלעכע קלענערע גרופּעס אָדער יחידים. שפּעטער האָבן די דייטשן אָנגעשלאָסן מינעס צו די קאַנאַל־אַרויסגאַנגען, וועלכע פֿלעגן זיך אויפֿרייסן ביים עפענען די פֿאַרדעקן (אויפֿן נירנבערגער פּראָספּעקט איז פֿאַרגעלייענט געוואָרן אַ דייטשער ראָפֿארט פון יענער צייט, לויט וועלכן די דייטשן האָבן געעפנט 183 פֿאַרדעקן פון די קאַנאַליזאַציע־עפענונגען און אַריינגעוואָרפן אַהין רויך־באָמבעס). זייער אָסך אידן זיינען אומגעקומען אין די קאַנאַלן, בעת די אויפרייסן פון דידאַזיקע באָמבעס). די אַרויסגעראַטעוועטע קעמפֿער זיינען אין זייער גרעסטן טייל געפֿאַלן שפּעטער אין די פֿאַרטיזאַנישע קאַמפֿן אין די ווישקאָוער וועלדער ביי די ברעגן פון טייך בוג, אָדער אין אַרישן טייל וואַרשע. ווי עס גיבן איבער קיין ארץ־ישראל געקומענע מיטגלידער פון דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע, זיינען געבליבן לעבן וויניקער ווי צוויי צענדליק פון די מיט־גלידער פון די קאַמף־גרופּעס פון דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע אין וואַרשעווער געטאָ.

וועגן דער קאַנצענטרירונג פון די געראַטעוועטע קעמפֿער אין לאָמיאַנקי און וועגן די

וואַרשעווער געטאָ, ווי אַלע אַנדערע געטאָס האָט אויפגעהערט צו עקזיסטירן אויך אָפיציעל. אין אַ דייטשער פאַראַרדנונג, וועלכע דראָט מיט טויט־שטראָף אַלע אידן און אַלעמען, ווער עס וועט זיי אויסבאַהאַלטן, רעדט זיך וועגן „געוועזענעם" אידישן באַצירק.

אין דער צייט ווען מען ליקווידירט דעם געטאָ — אין צווייטן עטאַפּ, דעם איצטיקן, קומען אַן פון אַלע זייטן פאַדערונגען צוצושטעלן געווער, אָבער געווער איז פאַראַן זייער ווייניק, אָדער ריכטיקער — ס׳איז אינגאַנצן נישטאָ. נאָר דעריבער קומען מער נישט פאָר קיין קאַמפן אין נוסח־וואַרשע, עס קומען אָבער פאָר מער ווידער־שטאַנד־פרווון אין פאַרשידענע ערטער. וואַרשעווער ביישפיל האָט געהאָט אַן אויפ־מונטערנדיקע ווירקונג. צום באַדויערן האָבן די באַדינגונגען לחלוטין נישט דערמעג־לעכט צוצוגרייטן זיך צו אַזאַ מלחמה...

ב

...אַרטור (זיגלבוים לפ״ג) דערמאָנט אין זיין בריוו, אַז דאָרטן, אין די דע־מאָקראַטישע לענדער, האָט מען נישט געגלויבט אין אַלץ וואָס מען האָט אָנגעזאָגט פונדאַנען וועגן די נאַצישע מערדעריין. מען האָט זיך דאָרטן באַצויגן צו די ידיעות ווי צו געווייגלעכער מלחמה־פראָפּאַגאַנדע, און אַז עס איז נויטיק געווען צו פאַרוועגן אַסך מי און אַרבעט כדי צו איבערצייגן די וועלט אין דער אמתדיקייט פון אונזערע באַריכטן. די לעצטע ראַדיא־מעלדונגען דערמאָנען, אַז ערשט נאָך אונזערן באַריכט פון 15־טן נאָוועמבער 1943 האָט די וועלט אָנגעהויבן גלויבן אין די גרויזאַמע נאַצישע מערדעריין. יאָ, עס איז טאַקי שווער צו גלויבן אין די ידיעות, וואָס מיר האָבן איבער־געגעבן. יאָ, עס איז טאַקי אמת, אַז די נאַצישע מערדער האָבן זיך דערלויבט און דערלויבן זיך אויך איצטער אַזעלכע שוידערהאַפטע גרויזאַמקייטן, וועלכע האָבן צו זיך קיינמאָל קיין גלייכן נישט געהאַט אין דער וועלט און וואָס קיין שום נאָרמאַלער מענטש האָט נישט געקענט גלויבן אין זיי.

אָבער וועגן די מערדעריין האָבן דאָך אָנגעזאָגט מענטשן און אָרגאַניזאַציעס, וועלכע זיינען נישט משוגע געווארן און טראָגן דאָך פאַראַנטוואָרטלעכקייט פאָר אַלץ וואָס זיי שרייבן. אין מיינע טעלעגראַמעס האָב איך אָפט אונטערגעשטראָכן דוקא אָט דעם מאָמענט פון אומווארשיינלעכקייט, ווען עס רעדט זיך וועגן דער דייטשער אכזריות. איך האָב ספעציעל געצויגן אויפמערקזאַמקייט צו דער אומבאַדינגטער נויטוועندיקייט, אַז די וועלט זאָל גלויבן אין די איבערגעגעבענע פאַקטן, וועלכע זיינען אַזוי אומ־גלויבלעך. איך האָב געוואָלט, אַז מען זאָל עס נישט באַטראַכטן אַלס גרויל־פראָפּאַגאַנדע.

פאַרטיזאַנישע קאַמפן אין ווישקאָווער וועלדער זע באַמערקונגען 2 און 3 צום באַריכט פון אידיש נאַציאָנאַלן קאָמיטעט, זייט 187. מער אייזלהייטן וועגן דעם אַרויסקום פון די קאַנאַלן — זע זייטן 280 א. וו.. — אין טאָגבוך פון שמחה ראָטהייזער און די באַמערקונגען 13, 16, צום אים.

איך האָב געשטרעבט דערצו, מען זאָל גלויבן אין אונזערע ידיעות, כדי מיר זאָלן דער־גרייכן דורך זיי פּאָזיטיווע רעזולטאַטן. מען האָט דאָך מיר געזאָגט, אַז די פאַרבינדעטע מלוכות האָבן דאָ זייערן אַן אינפאָרמאַציע־דינסט, און די אָפיציעלע פּוילישע קרייזן האָבן דאָך מיר פאַרזיכערט, אַז זיי שיקן באַריכטן וועגן אונזער טראַגישער לאַגע און אַז אין די ספּעציעלע חודש־ראַפּאָרטן שילדערן זיי כסדר אונזער לאַגע. און אויב נישט געקוקט אויף אַלץ, האָט מען נישט געגלויבט — פאַלט די גאַנצע אַחריות דערפאַר אויף די נישט־גלויבער. ווייל וויאַזוי האָבן זיי געקענט נישט גלויבן ווען עס זיינען צו זיי אָנגעקומען אַזעלכע שוידערלעכע ידיעות און צוזאַמען מיט זיי שטאַרקע רופן און אַפּעלירונגען, מען זאָל גלויבן און גלויבן, כאָטש די ידיעות זענען אויס אַזוי אומ־גלויבלעך. האָט זיך דען נישט געמוזט דערוועקן כאָטש עפּעס אַ ספק אין דער אייגענער נישט־גלויביקייט? האָט זיך דען נישט געדאַרפט דערוועקן עפּעס אַ געדאַנק, אפילו נאָר צוליב פאָרזיכטיקייט: אפשר איז פאָרט ריכטיק וואָס זיי מעלדן אונז, אפשר איז עס כאָטש טיילווייז אמת? האָט עס דען פונדעסטוועגן נישט פאַרפליכטעט אָנצוהויבן וועלכע עס איז אַקציע, ווייל אַז נישט — קען שוין זיין צו שפּעט און עס וועט זיך גאָרנישט לאָזן דערגרייכן.

און אויב עס איז געשען ווי עס איז געשען, איז עס נאָר דערפאַר ווייל אָט דער נישט־גלויבן שטאַמט דערפון, וואָס עס איז באַקוועמער פאַר די מענטשן פון דער וועלט נישט צו גלויבן אין דעם. וואָלטן זיי אויפגענומען די פאַקטן אַזוי ווי זיי זיינען אינדעראמתן, וואָלט דאָס דאָך זיי פאַרפליכטעט עפּעס אויפצוטון, — און אויפטון האָבן זיי נישט געוואָלט אָדער נישט געקענט...

— —

נאַרישער היטלער! וואָלט ער וואָלט פּראָקלאַמירט, אַז ער גיט איבער אין רשות פון די פאַרבינדעטע מלוכות די אידישע מאַסן און ער וואָלט דאָך מן־הסתם באַקומען אַ נעגאַטיוון ענטפער, — וואָס פאַר אַן אויסגעצייכנטן פּראָפּאַגאַנדע־מאַטעריאַל וואָלט ער דאַן באַקומען אין זיינע הענט. ער וואָלט דאָך דאַן דערשינען ווי אַ „דזשענטלמען״ ווייזט אויס, אַז ער און זיין גאַנצע באַנדע האָבן נישט דערשאַצט ווי געהעריק דעם כאַראַקטער פון די פירער פון ענגלישן און אַמעריקאַנישן קאַפּיטאַליזם.

און אפשר איז דאָס טאַקי געווען די סיבה פונם כלומרשטן מאַנגל אין גלויבן, וואָס די פאַרבינדעטע מלוכות האָבן אַרויסגעוויזן צו די ידיעות וועגן די נאַצישע אידן־מאָרדונגען? אפשר איז דאָס אויך די סיבה פון פאַרשווייגן די שחיטות־כוואַליע אין מאָמענט פון איר טראַגישסטן אויפשטייג? אפשר האָבן זיי טאַקי דאַן געשראָקן זיך פאַר אַ שאַכצוג פון היטלערס זייט — אַ פאָרשלאַג איבערצוגעבן זיי די מיליאָנען אידן?

אָט די אַטמאָספער דערמעגלעכט אונז צו פאַרשטיין אַ ר ט ו ר ס גרויסע העלדנ־טאַט. און כאָטש אינם מאָמענט, ווען עס איז צו אונז אָנגעקומען די טראַגישע ידיעה וועגן זיין זעלבסטמאָרד, האָבן מיר נישט געוואוסט קיין פּרטים וועגן דער אַטמאָספער

פון בערמודאַ [5א], האָבן מיר אינסטינקטיוו אָפּגעשאַצט ווי געהעריק די העלדישקייט פון אַרטורס טראַגישן פראָטעסט. מיר האָבן אויסגעדריקט אונזערע געפילן אין אַ טרויער־טעלעגראַמע צום פוילישן נאַציאָנאַלן ראַט. מיר האָבן זיך זייער אויפגערעגט פאַרוואָס מען פרווט צו פאַרקלענערן דעם באַדייט פון זיין טאַט. עס האָט זיך דאַמאָלסט פאַרשפרייט אַ ידיעה, אַז אַרטור איז באַגאַנגען זעלבסטמאָרד, ווייל ער האָט פאַר־לוירן זיין פרוי און אַ זון. דאָס איז נישט געווען אמת. ווי אונז איז באַקאַנט, האָט נאָך זיין פאַמיליע געלעבט אין יענער צייט[6]. איך וויל דאָ קלאָרמאַכן נאָך איין מיספאַר־שטענדניש וועגן אַרטורס טויט. אין זיין לעצטן בריוו צו אונז — פון 1־טן אַפּריל 1943 — דערמאָנט אַרטור, אַז אונזער טעלעגראַמע צו אים זאָל זיך האָבן געענדיקט מיט אַ דערקלערונג, אַז די היסטאָריש פאַראַנטוואָרטלעכקייט וועט פאַלן אויף אים. ער האָט אָפּגעוועגדעט דידאַזיקע פאַראַנטוואָרטלעכקייט צו דער וועלט. זיכער איז נישט געווען קיין מיין צו וועגדן די טענה אויף זיין פערזענלעכן אַדרעס. ער האָט דאָס פאַרשטאַנען ווי געהעריק, און זיכער האָט ער גוט געטון וואָס ער האָט זי אָפּגעוועגדעט צו דער וועלט.

אָבער אויב די אָפּיציעלע קרייזן פון די פאַרבינדעטע מלוכות האָבן זיך באַצויגן צו אונזער טראַגעדיע אַזוי ציניש און אכזריותדיק — מוזן מיר זיך דאָך שטאַרק וואונדערן אויף דער האַלטונג פונם אַרבעטער־קלאַס, און אין דער ערשטער ריי — אויף דער ענגלישער אַרבעטער־באַוועגונג. ביי אַלע אירע שאַרפע פראָטעסטן האָט זי דאָך נישט געמאַכט אויף דער רעגירונג קיין ממשותדיקן און ווירקזאַמען דרוק, אַז עס זאָל עפעס אויפגעטון ווערן מכוח אָט דעם טראַגישן ענין. און מער פאַר אַלץ רופט אַרויס ביי אונז שטוינונג אָט וואָס: אויב זיי האָבן נישט אַרויסגעוויזן גענוג אַקטיוויטעט אָפּצושטעלן די אויסמאָרדונג פון מיליאָנען אידן — פאַרוואָס האָבן זיי נישט געווירקט, אַז עס זאָל לכל הפחות געשיקט ווערן אַנטשפרעכנדיקע מאַטעריעלע הילף? עס איז דאָך גוואַלד־צו־שרייען! — דאָס איז דאָך יאָ געווען מעגלעך! מען האָט דאָך לכל הפחות געדאַרפט זאָרגן דערפאַר, אַז עס זאָלן געשיקט ווערן געלטער אַנט־שפרעכנדיק צו דער גרויס פון די דרינגנדע באַדערפנישן פון דער־אָ גוולאַדיקער

[5א] צווישן 19־טן און 29־טן אַפּריל 1943 איז אויף דער אינזל בערמודאַ (אין אַטלאַנטישן אָקעאַן) פאַרגעקומען אַן ענגליש־אַמעריקאַנישע קאָנפערענץ, וועגן הילף פאַר דער ציווילער באַ־פעלקערונג אין אייראָפּע, וועלכער עס דראָט אומקום אין די פון די דייטשן באַזעצטע לענדער. די קאָנפערענץ האָט נישט געבראַכט קיין שום רעזולטאַטן. די נאַציס האָבן אין זייער פראָפּאַגאַנדע שטאַרק אויסגענוצט דעם פאַקט, וואָס די פאַרבינדעטע ווילן פאַקטיש גאָר נישט טון פאַר די אידן.

[6] זיין פרוי מאַנ י ע (מאַניע ראָזען), אַ אידישע שוישפּילערין. זי האָט געשפּילט אין דער באַנייטער ווילנער טרופּע, און זייער זון (אַרטור טוביה) זיינען אומגעקומען בעת די געטאָ־אַקאַמפּן, אין די ערשטע טעג פון חודש מאַי 1943, אינם שפיטאָל־שוצאַרט, אויף גענשע 6. זע באַמ. 19 וווייטער. אגב, הגם עס איז קלאָר, אַז זי איז אומגעקומען פאַר זיין זעלבסטמאָרד, אַרום 10־טן מאַי אַדער עטלעכע טעג פריער, איז אָבער כמעט זיכער, אַז זיגעלבוים האָט עס אין לאָנדאָן נאָך נישט געקענט וויסן פאַר זיין באַגיין זעלבסטמאָרד.

טראַגעדיע. און אויך איצטער ווערט עס דאָך נאָך נישט געטון, כאָטש מיר הערן נישט אויף צו אַלאַרמירן! ווייסט איר דען וויפל ווערטפולע מענטשן זיינען אומגעקומען און ווערן נאָך איצטער אומגעבראַכט נאָר צוליבן מאַנגל אין מיטלען? ווייסט איר דען, אַז עס זיינען נישט פאַראַן געווען און עס ,,יינען נישטאָ געניג געלט־מיטלען אייַנצוקויפן געווער? וועט זיי וואָלטן יאָ געווען, — וואָלטן אויך אונזערע קאַמפן זיך פאַרענדיקט מיט מער דערפאָלג! מען וואָלט דאָך געקענט אויפטון אַזויפיל, וועט מען וואָלט נישט געדאַרפט שפּאָרן יעדן גראָשן! איך וועל דאָ ברענגען איין ביישפּיל: פון קראָקע האָט מען אונז אַנגעזאָגט מיט אַ פּאָר חדשים צוריק, אַז פון פּלאַשאָווער לאַגער (ביי קראָקע) קען מען אַרויסראַטעווען 230 קינדער, וועלכע זיינען נאָך נישט פאַרעגיסטרירט געוואָרן דורך דעם לאַגער־לייטונג. דערצו איז געווען נויטיק אַ סומע פון 10 טויזנט דאָלאָר. צו אונזער ווייטאָג האָבן מיר נישט פאַרמאָגט די געלט־סומע. דערווייל זיינען די קינדער שוין רעגיסטרירט געוואָרן אין די לאַגער־ליסטעס — זיכער וועלן זיי אומגעבראַכט ווערן אין געהעריקן מאָמענט. אַזעלכע ביישפילן זיינען פאַראַן אַסך. עס זיינען אויך פאַראַן „קלענערע" ענינים, וועט עס רעדט זיך וועגן לעבן פון מענטשן, וואָס מען דאַרף זיי אַרויסראַטעווען פון טורמעס, פון לאַגערן, פון שאַנטאַזש — און דראָונגס־נעצן און פון אַנדערע אומגליקן! דאָס אַלץ איז פאַרבונדן מיט סומעס, וועלכע דערגרייכן אָפט ביז צענדליקער טויזנטער זלאָטעס. אָבער וויאַזוי קענען מיר אויסגעבן אַזעלכע סומעס, וועט די מאַטעריעלע הילף וואָס מיר זיינען בכוח צו געבן אַ „געווייַנלעכן" מענטש איז נישט מער ווי 500 זלאָטעס אַ חודש, און אָפטמאָל — אויך וויניקער. לויט דעם איצטיקן ווערט פונם געלט — זיינען דאָס גראָשנס. עס רעדט זיך דאָ וועגן אַלגעמיינער שטיצע, וועלכע ווערט געגעבן אַלעמען. אין דערדאַזיקער הילפס־טעטיקייט זיינען מיר אַרייַנגעטון מיט לייב און לעבן. ערשט איצט האָבן מיר זיך דערוואוסט, אַז אין לאַנדאַן איז געגרינדעט געוואָרן אַ „קאָמיטעט צו העלפן אידן" (ביי דער פוילישער רעגירונג). מיט 18 חדשים צוריק האָבן מיר פאַרגעלייגט צו שאַפן אַזאַ קאָמיטעט, מיר האָבן עס געפאַדערט דורך טעלעגראַמעס. פאַרוואָס האָט זיך דאָס אַזוי לאַנג פאַרצויגן?...

ג

...ווען זלמן פרידריך איז אויפן זעקסטן טאָג פונם גירוש[7] צוריקגעקומען פונם באַגלייטן אַ טראַנספאָרט וואַרשעווער אידן און מיר האָבן פאַרעפנטלעכט אויס־פירלעכע ידיעות וועגן טרעבלינקע און אויך אַנדערע אונטערערדישע אידישע אַרגאַניזאַציעס האָבן אַנגעהויבן פונאַנדערשיקן צו די הויז־קאָמיטעטן בריוו, אין וועלכע זיי האָבן באַשטעטיקט די פאַקטן — ערשט דאַן האָט אַ טייל פון דער אידישער יוגנט אַנגעהויבן צו גלויבן אינם ביטערן אמת. אָבער די מערהייט פון דער אידישער באַפעל־

[7] דאָס איז, ווייזט אויס, געווען דעם 27־טן אָדער 28־טן יולי 1942. ער האָט זיי באַגלייט אויפן וועג קיין טרעבלינקע.

קערונג, באַזונדערס דער אַלטער דור, האָט נאָך אַלץ נישט געגלויבט. וועג מען האָט געפרווט רעדן וועגן אַ באַוואָפנטן ווידערשטאַנד האָבן אידן געענטפערט: „אַזאַ זאַך וועט אויף אונז ברענגען אַן אומגליק. מען וועט אונז אַלעמען אַרויסטרייבן. איר קענט דאָך דעם דייטשן פרינציפ פון קאָלעקטיווער אחריות. זיי פירן אים דורך זייער גענוי". אַ וואָך נאָכן גירוש זיינען געווארן אומגילטיק אַלע דאָקומענטן, וועלכע זיינען אַרויס־געגעבן געווארן דורך דייטשע פאַבריקן און געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס. די אידישע פאָליציי אַליין איז נאָר געבליבן נישט־באַרירט.

אונזערע שוץ־גרופעס זיינען דאָן געווען מאַביליזירט און אין אַ גרייטקייט־צושטאַנד און זיי האָבן געוואָרט יעדן מאָמענט, עס זאָל אָנקומען אַ געווער־טראַנספאָרט. מיר האָבן מאַביליזירט אויך די מיטגלידער פון די יוגנט־אַרגאַניזאַציעס „צוקונפט" און „סקיף". אויך אונזערע פאַרטיי־חברים, וועלכע זיינען געווען אַרגאַניזירט אין ספעציעלע גרופעס, האָבן געוואָרט. אָבער דער געווער־טראַנספאָרט איז נאָך אַלץ נישט אָנגעקומען. מיר זיינען געווען געצוואונגען צו דעמאָביליזירן די חברים. מיר האָבן זיך באַמיט מיט אַלע כוחות אָפצוהיטן דאָס לעבן פון די חברים, טאָמער וועלן מיר נאָך ווען־עס־איז קענען אַרויס צום קאָמף. מיר האָבן געהאַט פאַרבינדונגען מיט אַ גרופע פוילישע סאָציאַליסטן, וועלכע האָבן אונז אַסך מיטגעהאָלפן. אַ פיר־פינף מאָל האָט מען אָפגעראַטעוועט אונזערע מענטשן פונם קאָנצענטריר־פלאַץ ביים דאָנציגער וואָקזאַל (איינער פון די וואָרשעווער וואָקזאַלן), וואָס פון דאָרט האָט מען אַוועקגעשיקט באַנען פול מיט אידן.

נאָך אַ ריי קאָמפן[8], איז וועלכע עס זיינען געפאַלן אַסך פון אונזערע חברים, האָט מען אַ געוויסע צייט אויפגעהערט צו שיקן אידן־טראַנספאָרטן. מיר האָבן אויסגע־נוצט דעם צייטווייליקן „שטיל־שטאַנד" כדי ווידער צו ארגאַניזירן אונזער קאָמף־ארגא־ניזאַציע. אינצווישן האָבן מיר אָנגעהויבן באַהאַנדלען מיטן אידישן נאַצאַנאַלן קאָמיטעט די פראַגע וועגן שאַפן אַ געמיינזאַמע קאָמף־ארגאַניזאַציע.

סוף אָקטאָבער, 1942, איז געשאַפן געוואָרן אַ קאָארדינאַציע־קאָמיסיע, — אַן אַלגעמיינער קאָמיטעט פון ארגאַניזאַציעס־פארשטייער, צו איינעם פון יעדער ארגא־ניזאַציע. אונזער פאַרטרעטער איז געווען אונזער חבר אינזשיניער א. ב ל ו ם (לפ״ג) אין קאָמיטעט פון דער אידישער קאָמף־ארגאַניזאַציע האָבן מיר דעלעגירט מאַרעקן (עדעלמאַן)[9].

מיר האָבן שוין דאָמאָלסט געהאַט אַ גרויסע ארגאַניזאַציע, אָבער געווער איז געווען ווייניק. דער קאָמענדאַנט פונם בערשטער־געביט — די געגנט, וואו עס האָבן

---

[8] געמיינט ווייזט אויס די פאַלן פון פאַסיוון ווידערשטאַנד. זע באַמערקונג צו דער טאַבעלע: די צאָל געפאַלענע אינם וואַרשעווער געטא אין די חדשים פון גירוש, זייט 75 און אויך באַמערקונג 24, זייט 141, אינם קאָפיטל די אידישע קאָמף־ארגאַניזאַציע.

[9] זע באַמ. 33 קאָפיטל די אידישע קאָמף־ארגאַניזאַציע, זייט 146.

געווואוינט די אידישע אַרבעטער, וועלכע האָבן אויסגעאַרבעט בערשטן פאַר די דייטשן — איז געווען גרילאק (ישראל, לפ״ג). דער קאָמענדאַנט פונם געביט, ווו עס האָבן געווואוינט די אַרבעטער פון דער דייטשער פאַבריק „שולץ און טעבענס״, איז געווען שלמה פאוו (לפ״ג)[10]. אין אַלע געביטן האָבן מיר געהאַט גרופעס, אָבער צום באַדויערן — נישט באַוואָפנטע. דער ערשטער קליינער געווער־טראַנספאָרט איז אָנגעקומען פונם פוילישן אונטערערד אין דעצעמבער 1942. אָבער דער טראַנספאָרט האָט נישט באַפרידיקט אפילו אַ הונדערט־חלק פון די באַדערפנישן...[11]

דער אַזויגערופענער צווייטער גירוש איז פאָרגעקומען אין סאָמע ברען פון אונזער אַרבאַיזירונגס־אַרבעט. מיר האָבן נאָך נישט געהאַט באַווייז אַרויסצונעמען דאָס געווער פון צענטראַלן מאַגאַזין. בעת דעמדאַזיקן גירוש האָבן געקעמפט נאָר די גרופעס, וועלכע האָבן געווואוינט אין שכנות צום צענטראַלן מאַגאַזין[12]. אין יענע קאָמפן איז, צוויישן אַנדערע חברים, געפאַלן אַברהם פיינער (לפ״ג), דאָס איז געווען אין יאַנואַר 1943.

כאָטש דער יאַנואַר ווידערשטאַנד איז געווען נישט קיין גרויסער, איז זיין חשיבות געווען פונדעסטוועגן זייער אַ באַדייטנדיקע. דאָס איז געווען דער ערשטער באַוואָפנטער צוזאַמענשטויס מיט די דייטשן. עס איז צעשטערט געוואָרן די לעגענדע וועגן דעם „אומבאַזיגבאַרן דייטש״, וועלכער באַשטימט דעם גורל פון הונדערטער טויזנטער אידן אויף לעבן און טויט. די קעמפער זיינען געווען קאָנצענטרירט אין פינף פונקטן. פון דאָרטן האָבן זיי אַדורכגעפירט באַוועגלעכע פאַרטיזאַנישע אָנגריפן אויף די דייטשן. עס זיינען פאָרגעקומען עטלעכע באַוואָפנטע צוזאַמענשטויסן. איין שטאַר־קער קאָמף איז פאָרגעקומען אין ווינקל פון די גאַסן זאַמענהאָף און סטאַווקי. די

[10] די אָנפירונג פון די קאָמענדאַנטן אין די צוויי געביטן שטימט נישט מיטן באריכט פון דער אידישער קאָמף־אָרגאַניזאַציע, וועלכער דערמאָנט זיי נישט אלס קאָמענדאַנטן פון די ערטער. דער קאָמענדאַנט פונם בערשטער־געביט איז געווען מאָרעק עדעלמאַן און דער קאָמענדאַנט פונם „שולץ־טעבענס״־געביט איז געווען אליעזר גלער (לפ״ג).

[11] עס זיינען געווען 10 קליינע רעוואָלווערן. זע באַמ. 45, צום באריכט פון דער אידישער קאָמף־אָרגאַניזאַציע, זייט 153.

[12] דער צווייטער גירוש דאָס איז דער גירוש, וועלכער האָט זיך אָנגעהויבן דעם 18־טן יאַנואַר 1943. די קאָמפן האָבן דאָמאָלסט געהאַט אַסך אַ ברייטערן פאָרנעם און זיי זיינען פאָרגעקומען אויך אין אַסך ערטער אינם צענטראַלן געטא. אַזוי ווערט איבערגעגעבן אינם באריכט פון דער קאָמף־אָרגאַניזאַציע. אין דידאַזיקע קאָמפן האָבן נאָר באַווייז אָנטייל צו נעמען די אָפטיי־לונגען, וואָס זייערע מיטגלידער האָבן געלעבט צוזאַמען אין קאָמונעס. אין יענעם מאָמענט זיינען עס נאָר געווען די גרופן פון אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל, וואָס זייערע מיטגלידער האָבן געלעבט און געווואוינט צוזאַמען אין קאָמונעס. די אידישע קאָמף־אָרגאַניזאַציע האָט טאַקי געלערנט פון דערדאַזיקער דערפאָרונג און פון דאָמאָלסט אָן האָבן אלע מיטגלידער פון די קאָמף־אָפטיילונגען געמוזט וואוינען צוזאַמען אין קאָמונעס, אייגנטויילט לויט די אָפטיילונגען. ווייזט אויס, אַז די „בונד״־שע קאָמף־אָפטיילונגען האָבן בעת די יאַנואַר־קאָמפן געוואוינט צוזאַמען נאָר אין יענער געגנט, אָרום די מאַגאַזינען פון דעם דייטשן פאַבריקאַנט שולץ אויף נאָוואָליפיע־גאַס 44—46 (וואו עס האָבן זיך געפונען לאַגערן פון לעדער, שטיוול און אוניפאָרמען), אינם געביט פון די טעבענס־און שולץ־וואַרשטאַטן (אין דער געטא־מאַפּע באַצייכנט מיטן אות „ב״).

דייטשן זיינען איבעראַשט געוואָרן פונם באַוואָפנטן ווידערשטאַנד מצד די אידן. נאָך צוויי טעג האָבן זיי איבערגעריסן דאָס אַרויסשיקן די איבערגעבליבענע געטאָ־באַפעל־קערונג.

די אמתע הערשאַפט אין געטאָ איז דאַמאָלסט פאַקטיש געווען אין די הענט פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע...

די דייטשן האָבן זיך איבערצייגט, אַז דאָס מאָל וועלן זיי נישט קענען אַדורכפירן די אַרויסשיקונגען אויפן וועג פון שווינדל און אָפּנאַרעריי, האָבן זיי דעריבער באַשלאָסן עס צו טון מיט געוואָלט. צוויי אַזייגער אין דער נאַכט אויפן 19־טן אַפּריל האָבן די דייטשן פונאַנדערגעשטעלט אין די געטאָ־אייגענע דייטשע, אוקראיניש און לעטיש וואָך־פּאָסטנס. איינציקווייז און זאַלבעצווייט און זאַלבעדריט זיינען די דייטשן דאָן אַריין אין געטאָ. 4 אַזייגער פאַרטאָג זיינען שוין אַלע גרופּעס פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע אויך געווען אויף דער וואַך — גרייט צו דער אַקציע. זיי האָבן באַשלאָסן אויפצונעמען דעם אַריינקומענדיקן שונא מיט קאַמף־טאַטן. אין „צענטראַלן געטאָ" האָבן זיך געפונען 8 קאַמף־גרופּעס, אין בערשטער־געביט — 5 קאַמף־גרופּעס און אינם געביט פון די דייטשע „שולץ און טעבענס"־פאַבריקן — 7 גרופּעס [13].

6 אַזייגער אינדערפרי האָבן אַריינמאַרשירט אין „צענטראַלן געטאָ" צוויי טויזנט ס.ס.־לייט מיט טאַנקען, הארמאַטן, דריי וואָגנס פול מיט געווער און אַן אַמבולאַנס. צוזאַמען מיט די ס.ס.־לייט זיינען אויך געקומען די נאַציס, וואָס זייער אויפגאַבע איז געווען אַדורכפירן דעם גירוש פון די אידן, — דאָס זיינען געווען די ס.ס.־אָפיצערן און גענטאַפּאָ־לייט: מיכעלסאָן, האַנטקע, העפלע, מירעטשקאָ, באַרטעטשקאָ, בראַנד און מענדע [14]. די אידישע באַפעלקערונג איז פאַרשוואונדן פון די גאַסן. די אידישע קאַמף־אַרגאַניזאַציע אַליין איז געבליבן אויף דער וואַך. די קעמפער האָבן פאַרנומען דריי פאָזיציעס אין געטאָ, דערמיט האָבן זיי פאַרצוימט דעם צוטריט צו די הויפּט־גאַסן. דער ערשטער צוזאַמענשטויס איז פאַרגעקומען אויף נאַלעווקי־גאַס, וואו עס האָבן זיך פאַר־פעסטיקט הינטער באַריקאַדעס צוויי קאַמף־גרופּעס און געשיצט די גאַס. די שלאַכט

---

[13] דאָ איז, ווייזט אויס, אַריינגעפאַלן אַ טעות. פאַקטיש זיינען 9 אפּטיילונגען קאַנצענ־טרירט געוואָרן אין צענטראַלן געטאָ (אין דער געטאָ־מאַפּע אות „ד") און 8 — אינם געביט פון די שולץ־און טעבענס־ווארשטאַט (אין דער געטאָ־מאַפּע באַצייכנט מיטן אות „ב").

[14] מיכעלסאָן — עסטאַפּאָ־שעף; האַנטקע — שפּעטערער קאַמענדאַנט פון בודזינער לאַגער; העפלע — אַבערשטורם־פירער, איינער פון די שעפן פון דער ווארשעווער פאַליציי. געקומען פון לובלין אלס ספּעציאַליסט אין אידן־מאַרדונג; בארטעטשקאָ — שפּעטערער קאַמענ־דאַנט פונם לאַגער אין קראַשניק; בראַנד איז געווען דער רעפערענט פאַר אידישע ענינים אין געסטאַפּאָ. דער טרויעריק־פאַפולערער נאַמען צווישן די תלינים פון גירוש. אַ באַוואוסטער סאַ־דיסט. האָט שוידערלעך געפּיניקט די ארעסטירטע אידן (זע אזכרה פאַרצייכענישן פאַר שמעון לעוועניטאַל און יהודה קאָנסקי). איינער פון די אַנפירער פון דער דייטשער „בעפעלס־שטעלע" אויף זשעלאַזנע־גאַס 103. וועלכע האָט אַדורכגעפירט דעם גרויסן גירוש אין די חדשים יולי—סעפּטעמבער 1942. נאָכן דאָזיקן גירוש האָט ער פאַקטיש איבערגענומען די ממשלה איבער די אידן אין געטאָ; מענדע — שעף פון ווארשעווער זיכערהייטס־דינסט.

האָט געדויערט אַ 6 שעה און האָט זיך פאַרענדיקט מיטן זיג פון די אידישע קעמפער. די דייטשן זיינען אָפּגעטרעטן און איבערגעלאָזט אַסך געהרגעטע. אין דערזעלבער צייט איז בייַ דער קרייַצונג פון די גאַסן מילע און זאַמענהאַף פאַרגעקומען דער הויפּט־קאַמף. די קעמפער, וועלכע האָבן אויך דאָרט זיך פאַרבאַריקאַדירט און פאַרנומען פאַזיציעס אין אַלע פיר גאַס־ווינקלען האָבן אָנגעגריפן די דייטשן בייַ זייער אַרויינמאַרש אין געטאָ. נאָכדעם ווי עס זיינען געפאַלען די ערשטע שאָסן פון אויטאָמאָטישע רעוואָל־ווערן און די אידישע קעמפער האָבן באַהאָלט די נאַציס מיט האַנט־גראַנאַטן, זיינען די גאַסן געוואָרן פוסט, די גרינע דייטשע אוניפאָרמען זיינען פאַרשוואונדן. די נאַציס האָבן זיך באַהאַלטן אין געשעפטן, אין די מויערן פון נאָענטע הייזער. עס האָבן זיך נאָר געהערט אייניצלנע שיסעריַיען. 15 מינוט שפּעטער זיינען דערשינען טאַנקען. זיי האָבן זיך דערנענטערט צו די פאָזיציעס פון די קעמפער. מיט אַ רואיקער פינקטלעכקייט זיינען אויף זיי געשליידערט געוואָרן אויפּרייסנדיקע צינד־פלעשער. זיי האָבן אָנגעטראָפן אינם טאַנק, עס ברעכט אויס אַ פייער, עס הערט זיך אָן אויפּרייס־דונער און דער טאַנק איז פאַרוויקלטע. די קליינע טאַנקען טרעטן באָלד אָפּ צוריק און די באַהאַלטענע דייטשן מאַכן פליטה אין צעטומלעניש, — רעוואָלווער־שאָסן און האַנט־גראַנאַטן האָבן זיי באַגלייט אינם לויפן. אין יענער שלאַכט האָבן די דייטשן פאַרלוירן 200 מאַן, געהויבן־געטע און פאַרוואונדעטע. פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע איז געפאַלן נאָר אייניקע. אין צוויי שעה אַרום האָבן די דייטשן אויסגעשטעלט אינם שטח צווישן אייַן געטאָ און דעם אַנדערן קליינע האַרמאַטן און זיי האָבן אָנגעגריפן אונזערע פאָזיציעס מיט אַ שטאַרקן פייער. דער צוגאַנג איז אָפּגערוימט געוואָרן, די פאָזיציעס פאַרנומען. פלוצים איז פון די פענסטער וואָס אַנטקעגנאיבער זאַמענהאַף־גאַס 29 אַראָפּ אַ גראַנאַטן־האָגל. דאָס האָט איין קאַמף־גרופּע, וועלכע האָט זיך ביז איצט נישט באַטייליקט אין די קאַמפן כדי נישט צו אַנטדעקן איר באַהעלטנישׂ־אָרט, אָנגעהויבן איר אָנגריף אויף די דייטשן צום צוויייטן מאָל אויפן זעלבן אָרט: פון די דייטשן זיינען דאָן געהרגעט געוואָרן אַ 50 מאַן, אומגעפער. אונזער גרופּע האָט זיך צוריקגעצויגן אָן קרבנות. אזייגער פינף נאָכמיטאָג זיינען שוין נישט געווען קיין דייטשן אין געטאָ. דער זיג פון דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע איז געווען אַ רעזולטאַט פון אַ שנעלן איבערַאשונגס־אָנגריף, אַדורכגעפירט פּון גוט־פאַרמאַסקירטע פאָזיציעס.

אויף־צומאָרגנס זיינען קאָנצענטרירט געוואָרן גרעסערע ס.ס.־אָפּטיילונגען אין די ערטער צווישן אייַן געטאָ און דעם אַנדערן און אינם אַרישן טייל אויפן קראַשינסקי־פלאַץ. דאָרט איז אַוועקגעשטעלט געוואָרן די אַרטילעריע. אָבער דער גרעסטער טייל פון די דייטשע קרעפטן איז נישט אַריין אין געטאָ. ערשט דריי אַזייגער נאָכמיטאָג איז אַן ס.ס.־אָפּטיילונג פון 300 מאַן צוגעקומען נאָענט צום טויער פונם געביט, וואו עס האָבן געווואוינט די אידישע בערשטער־אַרבעטער. זיי האָבן זיך פאַרהאַלטן אַ מינוט. אָט די מינוט איז גענוג געווען פאַר די אידישע קעמפער: זיי האָבן אַ דריק געטון דעם

פון־פֿריער צוגעגרייטן עלעקטרישן קאַנטאַקט — און אונטער די פיס פון די ס.ס.־לייט האָבן זיך אָנגעהויבן אויפריסן מינעס. די דייטשן זיינען זיך צעלאָפן און איבערגעלאָזט אויפן אָרט פון 80 ביז 100 געהרגעטע און פאַרוואונדעטע.

אין צוויי שעה אַרום זיינען די דייטשן ווידער געקומען. אייניקווייז זיינען זיי אַריין, פאַרזיכטיק, אין פולער קריגס־גרייטקייט. די אידישע קעמפער האָבן זיי אָפגעוואַרט אין זייערע פאָזיציעס. 30 דייטשן זיינען אַריין און נאָר צוויי זיינען אַרויס לעבעדיקע. זיי זיינען אָנגעגריפן געוואָרן מיט האַנט־גראַנאַטן און צינד־פלאָשן. ווער עס איז נישט אומגעקומען פון אַ גראַנאַט, איז פאַרברענט געוואָרן לעבעדיקערהייט. דאָן האָבן די דייטשן אַרײַנגעבראַכט אַרטילעריע. די האַרמאַטן האָבן אָנגעהויבן באַמבאַרדירן דעם הייזער־בלאָק פון אַלע פיר זייטן.

פון דער צווייטער זייט בלאָק, פון פראַנצישקאַנער גאַס, האָט דערווייל אַרײַנמאַרשירט נאָך אַן ס.ס.־אָפטיילונג, זי איז אָבער ווייט נישט דערגאַנגען, — עס האָט זי באַגעגנט אַ שטאַרקער פֿייער פון קוילנוואַרפערס. די דייטשן זיינען ווידער אָפגעטרעטן און פאַרשוואונדן פונם געטאָ־גביט. דאָס איז געווען דער צווייטער פולשטענדיקער זיג פון די אידישע קעמפער.

אינם גביט פון די דייטשע „שולץ און טעבענס"־פאַבריקן האָבן די דייטשן אין יענעם טאָג זיך געווענדעט צו די אידן מיט אַ פאַרשלאָג צו פאַרשרייבן זיך אויף אַרויס־צופאָרן אין איינעם פון די אַרבעטס־פונקטן, אָבער קיין איד האָט דעם פאַרשלאָג נישט אָנגענומען. עס זיינען נישט געווען קיין בעלנים. אַלע איינוואוינער אין יענעם טייל שטאָט זיינען, אַזוי ווי אין „צענטראַלן געטאָ", אַראָפּ אין אונטערערדישע שוץ־באַהעלטנישן. די לייטונג פון די דייטשע וואַרשטאַטן האָט פון מאָל צו מאָל פאַרלענגערט דעם „אָפּפאָר"־טערמין פון די „פרייוויליקע". אָבער עס האָט גאָרנישט געהאָלפן. דאָן האָבן די דייטשן געמאָלדן, אַז אויך אין דעם טייל שטאָט ווערן זיי זיין געצוואונגען צו באַנוצן זיך מיט דיזעלבע מעטאָדן, מיט וועלכע זיי באַנוצן זיך אין „צענטראַלן געטאָ". די קאַמף־גרופּעס פון דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע, וועלכע האָבן זיך געפונען אין ספעציעלע קאַזאַרמעס, האָבן דאָן אָנגעהויבן צו אַטאַקירן די ס.ס.־אָפּטיילונגען אויף דער אַרישער זייט מיט גראַנאַטן און באַמבעס.

לויטן באַפּעל פונם לובלינער פאָליציי־פירער גלאָבאָצניק[15], וועלכער איז ספעציעל אַראָפּגעבראַכט געוואָרן קיין וואַרשע אויף דער גירוש־אַקציע, האָבן די דייטשן אָנגעהויבן אונטערצינדן דעם געטאָ. צוערשט האָבן זיי אונטערגעצונדן די הייזער ביי וועלכע זיי האָבן זיך אָנגעשטויסן אין אַ ווידערשטאַנד: נאָלעווקי 35 און 39, מילע 28 און 29, זאָמענהאָף 28 און דער גאַנצער בערשטער־גביט. דאָס איז געווען די ערשטע גרויסע שרפה. אין די פייער־פלאַמען זיינען אומגעקומען טויזנטער מענטשן.

[15] זע זייט 161, באַמ. 54 צום קאַפּיטל „די אידישע קאַמף־אָרגאַניזאַציע".

זיי זיינען פאַרברענט געוואָרן וואו נאָר זיי האָבן זיך דאָמאָלסט געפונען: אין די באַהעלטנישן, אויף בוידימער, אין די וואוינונגען. מערסטנס האָבן די אידן אַ סוף געמאַכט צו זייער לעבן דורך אַראָפשפרינגען פון דריטן אָדער פערטן שטאָק. וועד ס׳איז אָפגעראַטעוועט געוואָרן פון פייער, אין דערהרגעט געוואָרן פון דייטשע קוילן. אין אַסך ערטער זיינען געפונען געוואָרן טויטע קערפערס אין אַ זיצנדיקן צושטאַנד. זיי זיינען דערהרגעט געוואָרן אין שלאָף. עס זיינען אויך געפונען געוואָרן אַסך קערפערס פון געהרגעטע פרויען מיט קינדערלעך אין זייערע אָרימס.

די אידישע קעמפער זיינען דאָמאָלסט אַריבער פון אַנגריף צו פאַרטיידיקונג. זיי האָבן געוואָלט ראַטעוון וויי־וויט־מעגלעך די מענטשן אין די שוץ־באַהעלטנישן. עס זיינען איבערגרופירט געוואָרן די כוחות. די אידישע קאָמף־אָרגאַניזאַציע האָט זיך פאַרפעסטיקט אין די הייזער, אויף די בוידימער, און זי האָט נישט דערלאָזט די דייטשן צוצוקומען צו די שוץ־באַהעלטנישן... די אַנגריף־און פאַרטיידיקונגס־קאָמפן האָבן געדויערט 10 טעג.

דער אָרימער רעזערוו פון וואָפן האָט אָבער אַנגעהויבן אויסגיין. עס איז פאַר־בליבן אַ קליינער קוואַנטום, וואָס האָט קוים געקלעקט אויף וואַך־פאָסטנס און זעלבסט־שוץ. לויט די אַדורכגעפירטע אויסרעכנונגען זיינען געפאַלן 1200 דייטשן, געהרגעטע און שוואר־פאַרוואונדעטע. אייַנצלנע צוזאַמענשטויסן צווישן די אידישע קעמפער און די דייטשן זיינען נאָך פאָרגעקומען אַ לאַנגע צייט, באַזונדערס אין די נעכט. די פאַר־ברענונג פון געטאָ האָט זיך געצויגן אָן אויפהער. נאָך צווי וואָכן איז פולשטענדיק פאַרברענט געוואָרן דער געטאָ און צוזאַמען מיט אים אויך דער נישט־באַפעלקערטער געביט. דאָס פעלן פון וואַסער און שפייז האָט זייער געפייניקט. די דייטשן האָבן אַנגע־הויבן אויפרייסן די פאַרברענטע הייזער. דערמיט האָבן זיי געוואָלט אויסרייסן מיטן וואָרצל די קעמפער־נעסטן און אויך די אונטערערדישע פאַרשטעקן. די דייטשן זיינען אויסן געווען אייַנצוברעכן פולשטענדיק דעם ווידערשטאַנד. זיי האָבן אַנגעהויבן באַנוצן זיך מיט גאַז־באָמבעס. די מערהייט קעמפער איז געפאַלן אין קאָמף מיט די דייטשן, וועלכע האָבן זיך אַריינגעריסן אין די בונקערס, אָדער אומגעקומען פון גאַז־באָמבעס.

אַסך קעמפער, וועלכע זיינען געווען פאַרזאַמלט אינם שוץ־קעלער פון דעם קאָמאַנדיר, האָבן זעלבסט אַ סוף געמאַכט צו זייער לעבן[16], ווייל זיי האָבן נישט געוואָלט אַריינפאַלן לעבעדיקערהייט צום שונא אין די הענט אַריין. געציילטע פונצווישן זיי איז געלונגען אַדורכצורייסן זיך דורך די קאַנאַליזאַציע־רערן אויף דער אַרישער זייט. פיר קאָמף־גרופּעס, וועלכע זיינען פאַרבליבן אין געטאָ, האָבן פאַרגעזעצט אַ פאַר־טיזאַנישן קאָמף געגן די דייטשן מער ווי אַ חודש צייט. אין דידאַזיקע קאָמפן זיינען זיי געפאַלן אָלע ווי איינער.

דער געטאָ־קאָמף האָט אין אַלגעמיין געדויערט איבער זיבן וואָכן. אַ האַלב

[16] זע זייט 164, באַמערקונג 60.

יאָר צייט האָט אונזער אַרגאַניזאַציע אין געטאָ געאַרבעט אין די ראַמען פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע, פון אָקטאָבער 1942 ביז מאַי 1943. מיר האָבן צוזאַמענ־ געאַרבעט מיט אַלע נאַציאָנאַל־ציוניסטישע אונטערערדישע אַרגאַניזאַציעס. אונזערע חברים האָבן געלעבט מיט זיי אין גוטע באַציאונגען. מיר האָבן געאַרבעט צוזאַמען, אין איין בריידערלעכער משפחה. אַלע זיינען געווען פאַראיניקט אין איין געמיינזאַמען ציל. במשך דעם גאַנצן האַלב־יאָר זיינען נישט געווען קיין שום סכסוכים אין דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע. אַלע אירע מיטגלידער האָבן געאַרבעט אַננשטרענ־ גענדיק אַלע כוחות, כדי צו פאַרטיידיקן אונזער ווירדע.

די מערהייט פון אונזערע קעמפער איז געפאַלן אין די געטאָ־קאַמפן, אָדער באַלד נאָכדעם ווי זיי האָבן זיך אַרויסבאַקומען אויף דער „אַרישער" זייט.

יוּרעק בלאָנעס (לפ״ג), דער קאָמענדאַנט פון אונזער גרופּע אין בערשטער־ געביט איז געווען איינער פון די מוטיקסטע און געוואַגטסטע קעמפער. צוויי מאָל האָט ער אָפּגעראַטעוועט די בערשטער־גרופּע פון אַן אומפאַרמיידלעכן טויט, אָפּהאַלטנדיק איינער אַליין אַן אָנגריף פון איבער צען דייטשן. מלך פערלמאַן (לפ״ג) איז פאַרוואונדעט געוואָרן מיט דריי קוילן, בעת ער האָט געהאַלטן וואַך ביי די געטא־ מויערן. א לאַנגע צייט האָט ער געשיצט די אָפּטרעטנדיקע חברים. וען ער האָט שוין נישט געקענט שטיין אויף די פיס, האָט ער איבערגעגעבן זיינע חברים דעם מאַשינגעווער, כדי עס זאָל נישט אַריינפאַלן צום שונא אין די הענט אַריין. די חברים האָבן אים אַוועקגענומען אין א פאַרחלשטן צושטאַנד אינם הויף, וואו עס האָט זיך געפונען דער „בונקער" פון זיין גרופּע. מען האָט אים שוין נישט געקענט אַראָפטראָגן אין שוץ־קעלער, האָט מען אים אַוועקגעלייגט אין הויז. וען דער חבר אויף דער וואַך איז צוגעגאַנגען צו אים פרעגן ווי ער פילט זיך, האָט ער אים נישט דערלויבט צו פאַרבלייבן לעבן אים. ער האָט אים איבערגעגעבן דעם רעוואָלווער, זאָגנדיק: „מיר וועט ער שוין נישט נוצן — איר דאַרפט אים אָבער אויסנוצן ווי געהעריק". אויפצו־ מאַרגנס האָבן די דייטשן אונטערגעצונדן דאָס הויז און ער איז פאַרברענט געוואָרן לעבעדיקערהייט [17].

טאָבטשע דאָוויד־אָוויטש (לפ״ג) איז געווען די פאַרבינדלערין פון אונזער קאַמף־גרופּע אינם געביט פון די „שולץ און טעבענס"־פאַבריקן. א פאַר־

---

[17] ער איז געשיקט געוואָרן, צוזאַמען מיט נאָך צוויי חברים, אין נייטראַלן געביט, כדי צו קומען אין פאַרבינדונג מיט פייערלעשער וועגן ראַטעווען מענטשן. אויספירנדיק דידאָזיקע שליחות, איז ער, אויף געשעע גאָס, שווער פאַרוואונדעט געוואָרן אין בויך. נישט קוקנדיק אויף די וואונדן, איז ער צוגעקומען קריכנדיק ביז מילע 18, אָבער דער דורכגאַנג אין בונקער אַריין איז געווען א שווערער און זיין צושטאַנד האָט אים נישט דערמעגלעכט אַריינצוקומען אינ־ ווייניק. די חברים האָבן אים אַריינגעטראָגן אין הויז אויף מוראַנאָווסקע גאָס 37. עס איז צו אים אויף געבראַכט געוואָרן א דאָקטאָר, וועלכער האָט אים באַהאַנדלט. דערנאָך איז דאָס הויז אונטער־ געצונדן געוואָרן דורך די דייטשן, זע אויך לפ״ג.

וואונדעטע אין פּוס האָט זי אַרויסגעפירט איר גרופּע ביז צום קאַנאַל־אַרויסגאַנג, אַבער זי האָט נישט געוואָלט מיטגיין כדי נישט שוועכער צו מאַכן זייער וועג. זי איז פאַרבליבן אין געטאָ.

דוד האָכבערג (לפ״ג) איז געווען אַ גרופּע־קאָמענדאַנט אין געטאָ. וועגן די דייטשן האָבן אַנטדעקט דאָס אָרט פונם בונקער פון זיין גרופּע, האָט ער איבערגעגעבן די חברים דאָס געווער און ער אַליין האָט מיט זיין קערפּער געשיצט דעם אַרייננאַנג. ער איז דערהרגעט געוואָרן. די מענטשן פון דער ציווילער באַפעלקערונג און אַלע קעמפּער האָבן באַוויזן אַרויסצוקומען פונם בונקער דורך דעם צווייטן אַרויסגאַנג. עס איז פאַרביי אַ פערטל שעה ביז מען האָט באַזייטיקט זיין קערפּער פונם אַרייננאַנג אין בונקער[18].

---

[18] עס רעדט זיך וועגן בונקער אויף מילע־גאַס 29. דאָס איז געווען איינער פון די צענטראַלע בונקערס פון דער אידישער קאָמף־אָרגאַניזאַציע,—פון דאָרטן פלעגן די קעמפער אַרויס צו די קאָמף־אַקציעס און שפּעטער אומקערן זיך אָהין. דאָרטן האָבן זיך קאָנצענטרירט די קאָמף־גרופּעס פון לוי (לייב) גרוזאַלץ, ליוטעק (לייב) ראָטבלאָט און פּאָוועל (אַלע דריי — לפ״ג) און נאָך קעמפער. דאָרט האָט זיך אויך געפונען אַ ראַדיאָ־אַפּאַראָט און אַ פולווער־מאַגאַזין פון דער אידישער קאָמף־אָרגאַניזאַציע. דעם 24־טן אַפּריל 1943 איז אונטערגעצונדן געוואָרן דאָס הויז, וואָס אינם קעלער האָט זיך געפונען דערדאָזיקער בונקער. די פלאַמען האָבן אָנגעהויבן אַרייננריסן זיך אין בונקער אַריין דורך אַ שפּאַלט און די וועגט זיינען אָנגעגליט געוואָרן פון היץ. עס איז געוואָרן דריגנגד־נויטוועגדיק אַרויסצופירן אין איילעניש די ציווילע מענטשן און אפילו אינמיטן העלן טאָג אַריבערצופירן זיי ערגעץ־אַנדערש (דאָס וווּרט דערציילט אויספירלעך אינם טאָגבוך פון ט. באַשיקאָווסקי, זייט 290). בייגאָט זיינען געשיקט געוואָרן צוויי קעמפער אויסצושפּירן דאָס אָרט און ס׳איז קלאָר געוואָרן, אַז דער בונקער גופּא איז נישט צעשטערט געוואָרן. די קאָמף־גרופּע פון ל. גרוזאַלץ, אַ גרופּע פון „דרור״־מיטגלידער און אַנדערע קעמפער האָבן נאָך אַ צוויי־דריי טעג אומגעקערט זיך אין דעם בונקער. די שלאַכט, אין וועלכער ס׳איז געפאַלן דוד האָכבערג, איז פאָרגעקומען דעם 27־טן אַפּריל. דעם בונקער האָט, ווייזט אויס, אָנטדעקט אַ איד, וועלכער האָט געדינט בייַ די דייטשן, ער איז אַריין אינ־ווייניק און אויפגעפאָדערט די קעמפער, זיי זאָלן זיך שטעלן צו אָרבעט, צוזאָגנדיק זיי, אַז עס וועט זיי נישט געשען קיין בייז. די קעמפער האָבן אים גלאָזט אַרויסגיין, ווייל ס׳איז געווען אַ באַפעל נישט צו שיסן. ווען דערנאָך איז אַריין דער ערשטער דייטש — האָבן שוין די קעמפער אים געשאָסן. די דייטשן האָבן אויפגעריסן מיט אַ מינע דעם באַלקן און זיי האָבן אָנגעהויבן אַרייננוואַרפן דורך דער באַלקן־עפנונג גראַנאַטן אין בונקער אַריין שרייענדיק צו די קעמפער, זיי זאָלן אַרויס. בייַ אַזאַ געפערלעכער לאָגע האָבן די קעמפער באַשלאָסן, אַז ס׳איז בעסער אַרויסצוגיין אין דרויסן אַרויס דורך דער באַלקן־עפנונג, כלומרשט־פאַלגנדיק דעם דייטשן באַפעל, און אָנצוהויבן דעם קאָמף ווען זיי וועלן זיין אין דרויסן. דער ערשטער האָט געפרווועט אַרויסגיין דורך דער באַלקן־עפנונג לוי גרוזאַלץ, אָבער ווי ער האָט נאָר אַרויסגעשטעקט דעם קאָפּ האָט אים געטראָפן אַ קויל. אייזנצעגדיק, אַז דער רוף פון די דייטשן איז נישט מער ווי אַ שווינדל, האָבן די קעמפער אָנגעהויבן אַרויסשיסן דורך דערזעלבער באַלקן־עפנונג און די דייטשן האָבן אין איר וווייטער אַריינגעשלייַדערט גראַנאַטן און באַמבעס. גלייכצייטיק האָבן די קעמפער אָנגעהויבן אָפּרומען דעם בונקער און זיך אַרויסגעלאָזט דורך אַ טונעל אויף דער צווייטער זייט. אין יענער שלאַכט זיינען געפאַלן לוי גרוזאַלץ, דוד האָכבערג (זיין געוועזענער באַפעלהאָבער), ליוטעק (לייב) ראָטבלאָט (זע באַמ. 3 צום באַריכט פון אידיש נאָצ. קאָמ. פון 24־טן מאַי, זייט 188), לאה שיפמאן (לפ״ג) און נאָך צוויי קעמפער פון פ.פ.ר. אין יענער שלאַכט האָט זיך אויך באַטייליקט חיים פרימער, פון דער קאָמף־גרופּע „עקיבא״, וועלכער געפינט זיך איצטער אין ארץ־ישראל.

מיר וואָלטן געקענט אויסרעכענען נאָך אַסך נעמען פון חברים, וועלכע האָבן געקאָמפט און זיינען געפאַלן ווי העלדן. אין דער צייט פונם לעצטן גירוש (בעת דעם געטאָ־אויפשטאַנד), זיינען געפאַלן אין געטאָ אונזערע חברים, וועלכע האָבן זיך באַטיליקט אין דער אַרבעט פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע: אליעזר קלאָג[19], רעניאַ פיזשיץ, גרילאַק (ישראל), קערש (לייב), בלומע קלאָג[20] (אַלע לפ״ג) און אַסך־אַסך אַנדערע. די אידישע קאַמף־אַרגאַניזאַציע פירט ווייטער איר אַרבעט.

די אידישע קאַמף־אַרגאַניזאַציע האָט נאָך איצטער אויך עטלעכע גרופעס. איינע

---

[19] אליעזר קלאָג און זיין פרוי, לייב קערש, ישראל גרילאַק (אַלע — לפ״ג) און זיין פרוי און אויך מאַניע זיגעלבוים, די פרוי פון שמואל (אַרטור) און איר זון האָבן זיך געפונען בעת די קאַמפן אינם בונקער פון דעם באַזאַרגונגס־אַנשטאַלט אויף פראַנצישקאַנער גאַס 30. צוליב דער שרעקלעכער עגגשאַפט אין יענעם בונקער, האָט זיי מאַרעק עדעלמאַן אַריבערגעפירט אין שפיטאָל־בונקער אויף געגשע־גאַס 6, דער בונקער איז אַנטדעקט געוואָרן און אַלע מענטשן דאָרט זיינען אומגעקומען אַרום דעם 10־טן מאַי 1943, אַדער עטלעכע טעג פריער.

[24] דאָ איז אַריינגעפאַלן אַ טעות. בלומע, אליעזר קלאָג אינגערע טאָכטער האָט נאָך דאָמאָלסט געלעבט — לויט די אינפאָרמאַציעס פון די לעבנגעבליבענע קעמפער — און זי האָט זיך געפונען אין לאָגער אין סקאַרזישק, וואו זי איז דערנאָך דערמאָרדעט געוואָרן, דאָ וועט מסתמא געמיינט רוזשע קלאָג, די עלטערע טאָכטער (פאָרהייראַט מיט ל. וואַסערמאַנען, אַ בונד־דיסטישער טוער אין ווארשע). זי האָט געלעבט אונטער אַן אַריש נאָמען אין דאָרף פלודי, ביי ווארשע. נאָכן אַרויסקומען פון די קאַנאַליזאַציע־רערן, זיינען פונם וואַלד נעבן לאָמיאַנקי געפאָרן צו איר יורע (וועלכער איז געווען קראַנק), גוטא און לישע בלאָנע, פייגעלע גאָלדשטיין (אַ בונדיסטן, יורעקס חבֿרטע) און צמרת (צאַמערעט וואַכנהויזער (אלע — לפ״ג). געפירט האָט זיי זלמן פרידריך (לפ״ג). אַנקומענדיק אין דאָרף אַריין, זיינען זיי אַנטדעקט געוואָרן און אַלע זיינען אומגעקומען. אייִדער מען האָט זיי דערמאָרדעט, האָבן די דייטשן זיי אַרומגעפירט איבערן דאָרף און די פוירן האָבן זיי געמאַטערט. גערַאַטוועט געוואָרן איז נאָר רוזשע קלאָג קליין טעכטערל, באַשע, וואָס די פויערטע האָט געזאָגט אויף איר, אז ס׳איז איר קינד. דאָס מיידעלע האָט זיך שפעטער געפונען אין וואַרשע, אויף קראַכמאַלנע גאַס 23, אינם הויז פון אַ פאַליאַק, יאַנעק, אַ פּ.פּ.ס.־מיטגליד, וועלכער האָט געהאָלפן אידן. דאָס קינד איז גערַאַטוועט, זע אזכרה פאַרצייכניש וועגן רוזשע קלאָג.

אַדאַנק דער באַמיאונג פון בונדישן צענטראַל־קאָמיטעט אין פוילן, זיינען די ביינער פון פינף געפאַלענע — חברים פון „בונד״ — פונצווישן די זעקס מיטגלידער פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע, וואָס זייער קבורה־אָרט איז געווען באַוווסט, — געבראַכט געוואָרן צו קבר ישראל אויפן אידישן בית עולם אויף געגשע־גאַס אין וואַרשע. די לוויה איז פאַרגעקומען, ביי אַ גרויסן באַטיליקטן עולם, דעם 11־טן יאַנואַר 1946. צוזאַמען מיט זיי איז געבראַכט געוואָרן צו קבורה נאָך איינער פון די בונדיסטישע קעמפער, גאַבריש (גבריאל) פרישדאָרף, וועלכער איז געפאַלן אין מאַי 1944 אין די פאַרטיזאַנישע קאַמפן אין דיוישקאָווער וועלדער. ווי געזאָגט זיינען דאָמאָלסט, אין פולדי, אומגעקומען זעקס מענטשן פון די געטאָ־קעמפער, פון זיי פינף מיטגלידער פון „בונד״ און איין חברטע פון „השומר הצעיר״, צמרת (צאַמערעט וואַכנהויזער, אַבער דער בונדישער צענטראַל־קאָמיטעט האָט אַריבערגעפירט די ביינער נאָר פון זיינע פינף חברים. אין דער בריטער באַשרייבונג אין ערשטן נומער פון דער „בונד״־צייטונג אין פוילן — „פאָלקסצייטונג״, וועלכע איז אינערגעדרוקט געוואָרן אין ניו־יאָרקער „אונזער צייט״, איז מיט קיין איין וואָרט נישט דערמאָנט געוואָרן, אַז צווישן די דאָמאָלסט־דערמאָרדעטע איז געווען נאָך אַ קעמפערין. ערשט עטוואָס שפעטער האָבן די חברים פון „השומר הצעיר״ אין וואַרשע זי געבראַכט צו קבורה אויפן אידישן בית־עולם אויף געגשע־גאַס אין וואַרשע.

געפינט זיך אין וואַרשע, די איבעריקע — אין פאַרשידענע ערטער אין דער פראָווינץ. אונזערע חברים, וואָס מיר האָבן זיי קאָמאַנדירט אין רשות פון דער קאַמף־אָרגאַניזאַציע האַלטן אויף אַ שטענדיקן קאָנטאַקט מיט די קאַמף־גרופעס. אונזערע חברים פאָרן אָפט אַרויס צו די קאַמף־גרופּעס אויף דער פראָווינץ און באַזאָרגן זיי מיט געלט, קלייַדונג, מעדיצינישע הילף, ברירו און געווער. פאַרשטייט זיך, אַז די באַדינגונגען זיינען זייער שווערע און קאָמפליצירטע. ליידער זיינען די רייען פון דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע זייער שיטער געוואָרן. דאָס גאַנצע פראָבלעם איז זייער שווער און ס׳איז גאָר נישט פשוט צו געפינען אַ לעזונג...

נאָך פאַרן גרויסן גירוש צום טויט, אין די חדשים יולי—סעפטעמבער 1942, האָבן די דייטשן צעשניטן מאָנכע גאַסן אין וואַרשעווער געטאָ אויף אַ אידישן טייל און אויף אַן אַרישן טייל. אין אַנדערע גאַסן וויידער, איז דער גאַס־דורכגאַנג געוואָרן אַריש און די אידן האָבן געמוזט באַנוצן אַ ספּעציעל־געבויטע האָלצערנע בריק, כדי אַריבערצוגיין פון איין זייט צו דער צווייטער. געראָטעוועטע אידן שילדערן, ווי גרויס עס איז געווען זייער דערשלאָגנקייט און אָנטוישונג, צוזעענדיק ווי די פאָליאַקן זיינען אונטן געגאַנגען רואיק און גלייכגילטיק, נישט שענקענדיק די אידן, וואָס זיינען געגאַנגען דורכן בריק, אפילו אַ בליק פון סימפּאַטיע און מיטגעפיל.

6. דער לעצטער בריוו

דערדאָזיקער בריוו, געשריבן אין בענדין, דעם 17־טן יולי 1943, איז איבערגעגעבן געוואָרן אַ שליח (אַ נישט־איד), וועלכער איז אַהין געשיקט געוואָרן פון בודאָפּעשט, לויט די אָנווייזונגען פון די חברים, וואָס האָבן זיך פאַרנומען מיט דער הילפס־און רעטונגס־אַרבעט אין אַ נייטראַל לאַנד. אָבער פינף געחתמעטע אויפן בריוו, טויפר פון החלוץ און פון די יוגנט־באָוועגונגען, זיינען אומגעקומען אין צווייטן וואָכן אין ערד, נאָכן שרייבן דעם בריוו. איינצלהייטן וועגן זיי — זע אין די אזכרה־פאַרצייכענונגען. דער בריוו איז דיקטירט געוואָרן אין אידיש דורך פרומקע פלאָטניצקאַ און איז גלייך געשריבן געוואָרן אין דייטש דורך מאַרקוס פאָהאַרלע, אַ חבר פון דייטשלאַנד, אַ מיטגליד פון בענדינער קיבוץ (געבוירן אין 1912, דערמאָרדעט געוואָרן אין אָקטאָבער 1943, בייַם ראָטשווינ זיינע חברים).

„לוניה, מנדל אונד זאב וכל החברים באשר הם־שם".

(צו וועניא, מענדל און זאב [1] און צו אַלע חברים אומעטום).

ליבע חברים,

נאָך לאַנגן וואַרטן האָבן מיר ערשט היינט אויפגענומען מיט גוואַלדיקער פרייד אייער שליח מיט דעם בריוו. אייער שליח איז ליידער געקומען אַביסל צו־שפעט. יאָרן האָבן מיר געטרוימט וועגן געפינען אַ געלעגנהייט צו דערציילן אייך וועגן אונזער לעבן און קאַמף [2].

אין די ערשטע אַנדערטהאַלבן יאָר פון דער מלחמה האָבן מיר אויסגעבויט אַ זייער גרויסע הכשרה־נעץ און צו־דעם אויך שטאַרקע יוגנט־באַוועגונגען, אַסך שטאַרקער קערע און שענערע ווי אין נאָרמאַלע צייטן. אָבער מיט אַן אַנדערטהאַלבן יאָר צוריק איז, ליידער, איבערגעריסן געוואָרן יעדע נאָרמאַלע אַרבעט. נאָך דער תקופה, וועלכע זיינען אָרגאַניזירט געוואָרן די געטאָס האָט זיך אָנגעהויבן די פלאַנמעסיקע פאַרניכטונג. דער אָנהויב איז געמאַכט געוואָרן אין וואַרטעגאַו (לאָדזשער און פוויזנער קרייז). אַרום 80 טויזנט אידן זיינען דאָרט אומגעבראַכט געוואָרן דורך גאַז — פאַרמעל הייסט דאָס אויסזידלונג. אין לאָדזש גופא איז פאַרבליבן אַ קליינער, הערמעטיש אָפּגעשלאָסענער אידישער קיבוץ, פון אַ 40 טויזנט נפשות [3], וועלכע שטאַרבן אָן אַ שום ספק

[1] שליחים פון ארץ־ישראל, וועלכע זיינען געווען טעטיק אין אויפטראָג פונם ועד ההצלה פון דער אידישער אָפענץ און פון דער הסתדרות העובדים און האָבן זיך פאַרנומען מיט הילף־און רעטונגס־אַרבעט אין אַ נייטראַלער מדינה.

[2] אויך פריער זיינען געשיקט געוואָרן שליחים קיין בענדין, אָבער עס איז נישט געלונגען צו פאַרבינדן זיך מיט זיי. אָפּטע ידיעות זיינען פון זיי אָנגענקומען דורך פאָסט קיין זשענעוו.

[3] די שרייבערין פונם בריוו האָט געהאַט אַ טעות. אין לאָדזש האָבן דאַמאָלסט נאָך געלעבט 85 טויזנט אידן, צווישן זיי 48 טויזנט פרויען. עס קען זיין, אַז די שרייבערין האָט געמיינט 40 טויזנט אַרטיקע אידן. אין לאָדזשער געטאָ זיינען, כידוע, געווען פאַרשפּאַרט אויך אַסך אויס־לענדישע אידן. וועגן לאָדזשער געטאָ זע באַמ. 8, זייט 191, צום באַריכט פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט פונם 24־טן מאַי 1944.

אויס פון הונגער און שווינדזוכט. אין איצטיקן מאָמענט האָבן מיר נישט פון דאָרטן קיין שום ידיעות. דער פאַרניכטונגס־אָרט הייסט כעלמנאָ (זע מאַפּע פון די דייטשע פאַרניכטונגס־לאָגערן אין פוילן).

דערנאָך איז געקומען די פאַרניכטונג פון ליטווישן אידנטום, וואָס איז געווארן אויסגעשאָסן אין פאָנאָר[4]; אין ווילנע, קאָוונע און שאַוולי צוזאַמען זיינען געבליבן אַ 20 טויזנט אידן. שוין עטלעכע חדשים האָבן מיר אויך פון דאָרטן קיין ידיעות נישט. אויך דאָרט איז שוין, כמעט זיכער, יודענריין. מיר האָבן געמאַכט צוגרייטונגען צו הגנה, אָבער אַן הצלחה. אין אַזויגערופענעם גיוועלט־ווערנעמענט — ווארשע, לובלין, טשענסטאָכאָוו, קראָקע און אומגעגנט — זיינען שוין נישטאָ מער קיין אידן. די פאַרניכטונג איז אַדורכגעפירט געווארן מיט גאַז אין טרעבלינקע ביי מאַלקיניא. דאָס איז אַ באַרימטער פאַרניכטונגס־אָרט נישט נאָר פאַרן פוילישן אידנטום נאָר אויך פאַר אידן פון האָלאַנד, בעלגיע א.א.וו.

דאָס שענסטע קאַפיטל אין אונזער קאַמף איז געווען אין ווארשע; דעם ווידער־שטאַנד האָבן מיר ארגאַניזירט — צביה און יוסף ק. (קאַפּלאַן, לפ״ג) מיט די קינדער —. אין געטאָ זיינען פאַרגעקומען פאַרביטערטע קאַמפן, ליידער זיינען נאָר עטלעכע הונדערט שונאים געפאַלן — אָרום אַכט הונדערט. דער רעזולטאַט איז געווען: אַלע אידן פאַרניכטעט און דער געטאָ אינגאַנצן חרוב.

אין גיוועלט־ווערנעמענט עקזיסטירט שוין נישט קיין אידישער ישוב אויסער דריי צוואַנגס־לאָגערן — טראָוניקי, פּאָניאַטאָווא ביי ווארשע[5] און פראָקאָטשין ביי קראָקע[6] — וועלכע ציילן צוזאַמען אַ 30 טויזנט אידן. אין אַ פאָר וואָכן אָדום וועט אויך פון זיי גאָרנישט פאַרבלייבן.

אין ווארשע זיינען פאַרבליבן צווישן די גויים, אומלעגאַל, אויף דער אָריש־שער זייט, עטלעכע טויזנט אידן, צווישן זיי: צביה (לובעטקין), יצחק (צוקערמאַן), גלעלער (אליעזר, לפ״ג), פון יערי״ס משפחה (השומר הצעיר) איז קיינער נישט פאַרבליבן. טאָסיא (אַלטמאַן), חניה[7], לאה פערלשטיין, יוסף קאַפּלאַן, מרדכי אַנילעוויטש (אַלע — לפ״ג) און הונדערטער פון אונזערע מענטשן זיינען טויט. פון דער משפחה רייס (פועלי ציון — צ.ס.) זיינען פאַרבליבן נאָר סאַק (יוסף), גראָיסק (שלום), לעווין (לייזער). פון סאַמעק (שמואל) קאַפּלאַנס (לפ״ג)

[4] אַ דאָטשע־אָרט, בערך 10 קילאָמעטער הינטער ווילנע. זע מאַפּע פון די פאַרניכטונגס־לאָגערן, באַמערקונג 10.

[5] עס געפינט זיך אויך אַ פאָניאַטאָווא 27 קילאָמעטער פון ווארשע, אָבער די שרייבערין פונם בריוו האָט אַ טעות געהאַט, ווייל דער פאַרניכטונגס־לאָגער פאָניאַטאָווא איז געווען אין לובלינער קרייז, זע מאַפּע פון די דייטשע פאַרניכטונגס־לאָגערן אין פוילן, באַמערקונג 5.

[6] עס ווערט געמיינט דער פלאָשאָווער לאָגער ביי קראָקע. אויך אין דער קראָקעווער פאָרשטאָט פראָקאָטשין, נעבן פלאָשאָווער לאָגער, איז געווען אַ נישט גרויסער קאָנצענטראַציע־לאָגער. זע באַמערקונג 5, זייט 236.

[7] חנטשע, פרומקע פלאָטניצקעס שוועסטער.

משפחה (הנוער הציוני) זיינען פאַרבליבן נאָך ב ל אָ ך אליעזר ליפא, לפ״ג) — אין אַן אַרבעטסלאגער — און ק י ר ש ע נ ב ו י ם (מנחם, לפ״ג). פון אַלטערס משפחה („בונד״) זיינען נאָר איינצלנע פאַרבליבן. זייערע אַדרעסן קען איך נישט אָנגעבן.

אוקראינע און פאָלעסיע זיינען יודענריין.

אין ביאַליסטאָק זיינען נאָך געבליבן, אין פאַרהעלטנישמעסיק בעסערע באַדינגונגען, אַ 20 טויזנט אידן[8]. לובלינער קרייז איז פאַרניכטעט געוואָרן דורך גאַזן אין בעלזשעץ און אין סאָביבאָר.

דער לעצטער אידישער ישוב, וועלכער האָט ביז איצט געלעבט אין פאַרהעלטנישמעסיק־בעסערע באַדינגונגען, איז געווען מזרח־אויבערשלעזיע. מיט דריי וואָכן צוריק זיינען אַרויסגעשיקט געוואָרן 7000 אידן. מען פאַרניכטעט זיי אין אַשוויענטשים. זיי ווערן דאָרט אומגעבראַכט דורך דערשיסן און פאַרברענען. אין די גאָר־נאָענטע וואָכן וועט אויך אונזער היגער געביט זיין יודענריין. בעת איר וועט דערהאַלטן אָט דעם בריוו, וועט שוין קיינער פון אונז נישט לעבן. פון אַלע פּעסער, וואָס מיר האָבן באַקומען דורך דער שווייץ זיינען נאָר עטלעכע געציילטע מענטשן אינטערנירט[9] געוואָרן, דערביי קיין איינער נישט פון אונז. היינט מאַכן די מאַכט־אַרגאַנען גרויסע שווערקייטן און קיין שום אינטערנירונגען קומען נישט פאָר. דער לעצטער טראַנספּאָרט איז אַוועק און מיר האָבן עד היום פון קיינעם נישט באַקומען קיין ידיעה, אדרבה, מיר ווייסן איצטער באַשטימט, אַז ער איז אָנגעקומען קיין אָשוויענטשים. אַ תיכפדיקע אינטער־וועניע ביי דער שוץ־מאַכט איז אַ דרינגענדסטע נויטוועندיקייט. איך שיק נישט דעם פאָר־לאָנגטן מאַטעריאַל, ווייל דו קענסט באַקומען די בילדער און אַלע דאָטן פון נתנען און פון זילבן[10].

איך בין פערזענלעך געווען אין אַלע געביטן, וועגן וועלכע איך האָב דיר אָפגע־געבן דעם באַריכט און בין אַליין געווען אַן עדות פון אַלע פאַרניכטונגס־געשעענישן. דערווייל געפינט זיך נאָך דאָ הערשל (שפרינגער, לפ״ג), אָבער שרייבט נישט אויף זיין אַדרעס, ווייל ער איז ברוגז מיט שילטאָנאָוויטשן[11]. איך זעלבסט לעב אויך נישט איבריק גוט מיט אים. מיר זוכן אַ וועג קיין אונגאַרן און בעטן אייך אונז דעריבער צו העלפן ווי ווייט מעגלעך.

---

[8] וועג דער בריוו איז געשריבן געוואָרן איז די צאָל אידן אין ביאַליסטאָק געווען גרעסער, זע זייט 166, באַמערקונג 64.

[9] געגנומען אין אַן אינטערנירונגס־אָדער אין אַן אויסטויש־לאָגער פאַר אויסלענדער און נישט פאַרשיקט אין אַ פאַרניכטונגס־לאָגער, ווייל ער האָט געהאַט אַן אויסלענדישן פאָס. אין אַ שפּעטערן טערמין האָבן די דייטשן אויך זיי דערמאָרדעט — זע יצחק קאַצענעלסאָן, און זיין זון, נתן בוקסבוים און אַסך אַנדערע.

[10] חבר נתן ש ו ו א ל ב פון דער קבוצה חולדה און ד״ר אברהם ז י ל ב ע ר ש י י ן, וועלכע האָבן געטון רעטונגס־אַרבעט אין דער שווייץ. אויך חבר ד״ר חיים פאָזנער איז געווען טעטיק אין דער שווייץ אין דער הילף־אַרבעט.

[11] נאָכדעם ווי הערשל שפרינגער איז אַנטלאָפן פון דער באַן, וועלכע האָט אים געפירט קיין אָשוויענטשים, און ער האָט זיך אויסבאַהאַלטן אין בענדין. זע אזכרה־פאַרצייכניש וועגן אים.

טוט אַלץ וואָס איר קענט, אָבער איך צווייפל צי איר וועט אונז נאָך קענען העלפן איידער עס ווערט צו־שפּעט, ווייל מיר דערנעענטערן זיך צו אונזערע לעצטע טעג. אַלע יוגנט־באַוועגונגען ציילן היינט צוזאַמען נישט מער ווי עטלעכע הונדערט מענטשן[12], שוין אַריינגערעכנט אונזער קיבוץ און דעם קינדער־קיבוץ — די נישט־אָפּיציעלע קיבוצים.

אונזער האָפענונג צו טרעפן זיך מיט מאָלעדעט (מולדת — ארץ־ישראל) וועט ליידער נישט פאַרווירקלעכט ווערן. האַרציקע גרוסן פאַר טאַבאַן (טאַבענקין), אליעזר (גראָוויצקי), בענדערסקי (פּ. בנדורי), יערי (מאיר), קאָלאָדני (משה), גאָלדשטיין (יצחק), פנחס (לוביאַניקער)[13] און אַלע קרובים.

מיר שרייבן דעם בריוו אין גרויס איילעניש, ווייל דער שליח האָט קיין צייט נישט. מיר האָבן שוין נישט קיין קראַפט און קיין געדולד צו שרייבן אייך אַלץ וואָס איז אומבאַדינגט נויטיק און וואָס מיר וואָלטן זייער געוואָלט.

מיר גריסן אייך אַלעמען פון גאַנצן האַרצן.

פרומקע (פלאָטניצקאַ), הערשל (שפּרינגער), צבי (בראַנדעם), קאָזשוך (ישראל), שלמה ל. (לערנער)

באַשטעטיקונג

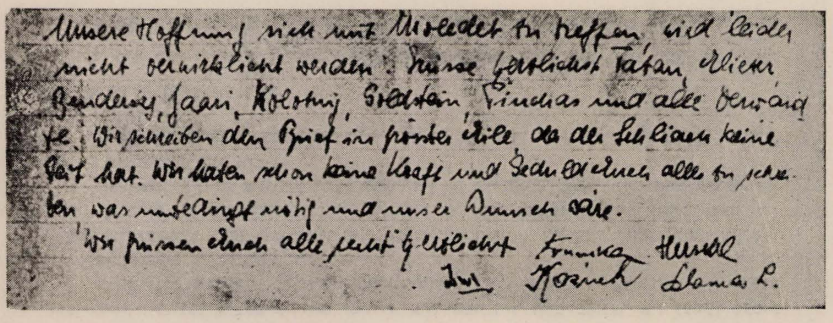
די אונטערגעשריבענע באַשטעטיקן דערמיט דאָס באַקומען די סומע פון 50.000 (פופציק טויזנט) מאַרק.

הערש שפּרינגער, פרומקע פלאָטניצקאַ, שלמה לערנער,
צבי בראַנדעם, ישראל קאָזשוך

בענדין, 1943, 17.7.

[12] נאָר אין בענדין און אומגעגנט.

[13] נעמען פון פירער פון פאַרשידענע שאָטירונגען פון דער קבוצישער באַוועגונג אין ארץ־ישראל.

Unsere Hoffnung nicht mit Moledet zu treffen, wird leider nicht verwirklicht werden. Nimm herzlichst Tatan, Onkel Benderesky, Jaari, Kolotnij, Goldstein, Pinchas und alle Verwandte. Wir schreiben den Brief in fremder Hilfe da der Schliach keine Zeit hat. Wir haben schon keine Kraft und Geduld, alles zu schreiben was unbedingt nötig und unsere Wünsche wäre.

Wir grüssen euch alle herzlichst Frumka Hersch Lama L.

א פאָטאָ־קאָפּיע פון די לעצטע שורות פונם דאָ אָפּגעדרוקטן בריוו פון בענדין מיט די אייגנ־העניטיקע אונטערשריפטן פון די חברים.

7. גרוס פון די לעצטפארבליבענע

ברידער גרוס צו דער הסתדרות העובדים אין ארץ־ישראל

צו דער הסתדרות העובדים,
תל־אביב

אָפגעשיידטע און דערווייטערטע דורך ימען בלוט און דורך מיט בערג טויטע קערפערס פאַרדעקטע יבשות שיקן מיר אייך אונזערע ברידערלעכע ברכה.

וויניק זיינען מיר פאַרבליבן. מיר לעבן, אַרבעטן און קעמפן אונטער דער אומאויפהערלעכער דראָונג פון טויט. אין אונזער לאַגע, וועו יעדער מאָמענט קען אונז אַרויסרייסן פון לעבן, ווילן מיר, אַז איר זאָלט וויסן און געבן־צו־וויסן די ארץ־ישראלדיקע אַרבעטער, אַז די אידישע אַרבעטער אין פוילן האָבן פולקאָם דערפילט זייער חוב. זיי האָבן געקעמפט מיט געווער אין האַנט פאַרן כבוד פון אידישן פאָלק און זיינען געפאַלן אין אומגלייכן קאַמף. געמוטיקט האָט זיי דער גלויבן אין דער צוקונפט פון אַ אידישער סאָציאַליסטישער אַרבעטער־ארץ־ישראל.

אין נאָמען פון די לעבגעבליבענע אַרבעטער און פון דער העלדישער אידישער יוגנט, וועלכע האָט געגעבן דעם גרעסטן בלוט־שטייער — פאַרבינדן מיר זיך מיט אייך אינם קאַמף פאַר פרייהייט און דערלייזונג.

אדאָלף (ד״ר אברהם בערמאַן), צביה (לובעטקין),
יצחק (צוקערמאַן), יוסף (סאַק)
(די אָנפירער פון דער באַוועגונג פאַרן אַרבעטנדן ארץ־ישראל אין פוילן)

וואַרשע, 24־טער מאַי 1944.

ד. טאָגביכער פון קעמפער

1. באַריכט פון שלום גראַיזיק

וועגן די קאַמפן אינם געביט פון די טעבענס און שולץ־וואַרשטאַטן

(דער געביט איז באַצייכנט אין דער געטא־מאַפע מיטן אות „ב").

דער שרייבער פונם סאָגבוך — איינער פון די יונגע אַקטיווס טוער פון פועלי ציון (צ.ס.) אין פוילן פאַר דער מלחמה. פריער אַ באַשיידענער און טרייער חבר האָט ער זיך אַרויסגעוויזן אין מלחמה־צייט אַלס איינער פון די וויכטיקע כוחות אינם אונטערערד — אַלס פראַקטישער טוער אויפן געביט פון סאָציאַלער הילף, פּאַרטיי־סעקרעטאַר און אויך טעטיק אין אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט. פון די מוטיקע קעמפער אין דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע. נאָכן געטא־אויפשטאַנד האָט ער פאַרגעזעצט אויף דער אַרישער זייט זיין טעטיקייט אין דער באַוועגונג, נאָך דער אונטערדריקונג פונם וואַרשעווער אויפשטאַנד — אויגוסט־סעפטעמבער 1944 — איז ער אַוועק אין קיעלצער געגנט און דאָרטן, צוזאַמען מיט יוסף סאַק, וויטער געפירט אונטערערדישע אַרבעט. ער איז געראַטעוועט. ער זעצט פאָר זיין געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט אין וואַרשע. דער דאָ־פאַרעפנטלעכטער איבערבליק איז אַרויסגעשיקט געוואָרן פון וואַרשע דעם 24־טן מאַי 1944. צוליב טעכנישע טעמים איז ער דאָמאָלסט שטאַרק געקירצט געוואָרן דורך די אַריבערשיקער; געטריי אונזער אָנגענומענעם כלל נישט צו מאַכן קיין שום ענדערונגען אין די אָריגינאַל־טעקסטן, פאַרעפטלעכן מיר דעם טאָגבוך, אַזוי ווי ער איז דאָמאָלסט געשיקט געוואָרן.

די גאַנצע נאַכט פון 19־טן אַפּריל (1943) האָט געהערשט גרויסע אומרואיקייט. מענטשן האָבן נישט געשלאָפן: אויטאָ זיינען געפאָרן, מיליטער האָט מאַרשירט, עס האָבן זיך געהערט כסדרדיקע אָפּקלאַנגען פון שיסעריי. וואָס באַדייט דאָס? נישט שוין־זשע האַלט מען ווידער ערב אַן אַרויסשיקונגס־אָקציע? דאָס קען דאָך נישט זיין מעגלעך. מען האָט דאָך אָקאָרשט מיט אַ פאָר טעג צוריק אָנגעהויבן אַ נייע וועריבירונג פון פאַכלייט. ערשט פריער מיט דריי טעג האָבן זיך דאָך באַווייזן פלאַקאַטן, אַז מען הערט אויף אַרויסצושיקן אין די אַרבעטס־לאָגערן; זיי האָבן דאָך אויפגעפאַדערט טיכטיק צו אַרבעטן, ווייל די באַשטעלונגען פון דער באַוואָפנונגס־קאָמאַנדע זיינען זייער דרינגענד.

באַגינען האָט די גאַס געהאַט אַ מוראדיקן אויסזען. די געטא־מויערן זיינען אַרומגעשטעלט מיט זשאַנדאַרמעריע, די געטא־פאַטרולן האָבן באַקומען אַ פאַרשטאַרקונג פון ס.ס. מענער. פון געטא לאָזט מען קיינעם נישט אַרויס. אַלע דורכגאַנג־דער־לויבנישן זיינען בטל געוואָרן. מענטשן לויפן אַרום איבער די גאַסן ווי מטורפים. איך

פרוון פאַרבינדן זיך טעלעפאָניש מיטן צענטראַלן געטאָ[1], — דער טעלעפאָן פונקציאָנירט נישט. אויסער דעם מיט־זשאַנדאַרמען אַרומגערינגלטן געטאָ און צום־שיסן־גרייטע ביקסן, זעט מען מער גאָרנישט. פון דערווייטנס דערטראָגן זיך צו אונז עכאָס פון שיסעריייען און אויפרייסן. עס קומט פאָר די אַרויסשיקונגס־אָפּציע אין צענטראַלן געטאָ. אין אונזער געביט באַווייזן זיך די דייטשע שאָפּ־לייטערס, אונזערע „ברויטגעבערס", — זיי פאַרזיכערן אונז, אַז די אָפּציע האָט נישט קיין שייכות צו די „פּראָדוקטיווע" עלעמענטן און זי איז געווענדעט נאָר קעגן די „ווילדע" אין געטאָ. אָבער קיינער באַציט זיך נישט ערנסט צו די דאָזיקע רייד. אונזער ערשטע אויפגאָבע איז: מאָביליזירן די קאָמף־גרופעס און פאַרנעמען אָפּעריר־פּאָזיציעס. די קאָמף־גרופּע אין אונזער וואַרשטאַט, — לעשנע 76[2], — אונטער דער קאָמאַנדירונג פון אליעזר געלער (לפ"ג) פאַרנעמט איר פּאָזיציע ביי די פּראָצעס־פענסטער פון דריטן שטאָק. דורכן בוידעם האָבן מיר אַ פאַר־בינדונג מיט דער גרופּע פון דוד'ן (נאָוואָדוואָרסקי, לפ"ג) אויף נאָוואָליפּיע 67 און מיט דער גרופּע פון העניעק (הענריק, הערשל קאָווע, לפ"ג) אויף לעשנע 74 (די טעבענס־וואַרשטאַטן). לילית[3] איז די פאַרבינדלערין צווישן די גרופּעס. פון אונזער פאָזיציע זעט מען געוני די באָוועגונג פונם מיליטער, וואָס מאַרשירט דורך זשעלאַזנע־גאַס צום צענטראַלן געטאָ. שוואַרץ[4], דער פאַרבינדלער פונם געביט־קאָמענדאַנט, באַקומט אָנווייזונגען פאַר אַלע איבעריקע גרופּעס: פאַר דער גרופּע אונטער דער קאָמאַנדירונג פון שלמה'ן (וויינאָגראָן, לפ"ג) — נאָוואָליפּקי 41, שילינג־געביט; פאַר דער גרופּע פון ראָזאָווסקי (וועלוול, לפ"ג) — סמאָטשע 6—8, רערייך־געביט; פאַר בנימינס (וואַלד, לפ"ג) גרופּע — לעשנע 36, טעבענס־געביט; פאַר מיראָוויטשעס (מאַרק, לפ"ג) גרופּע — נאָוואָליפּיע 31, שולץ־געביט; און פאַר יולעקס[5] גרופּע, — נאָוואָליפּיע 66, שולץ־געביט. נאָך אַ קורצער צייט קומט

[1] דער שרייבער פונם טאָגבוך האָט זיך געפונען אינם געביט, וואָס איז באַצייכנט אין דער געטאָ־מאַפּע דאָ אין בוך מיטן אות „ב". ער האָט זיך געוואָלט פאַרבינדן מיטן געביט פון „צענ־טראַלן געטאָ", דער פאַרקלענערטער געטאָ, וועלכער איז געשאַפן געוואָרן אין סעפּטעמבער 1942, נאָכן גרויסן גירוש, באַצייכנט אין דער געטאָ־מאַפּע מיטן אות „ד".

[2] דאָס איז געווען נאָענט פון דער זשעלאַזנע־גאַס. עס ווערן געמיינט די וואַרשטאַטן פון ק. ג. שולץ — דער געביט, וואָס מען האָט אים אָפּט אויך גערופן „פּראָדוקטיוויער געטאָ". דאָס איז געווען דער „קליינער שאָפּ"; עס זיינען אויך געווען וואַרשטאַטן פון אַן אַנדער שולץ, וועלכע מען האָט גערופן — דער „גרויסער שאָפּ".

[3] עס ווערט געמיינט רבקה פוידען — לפ"ג, וועלכע האָט אין וואַרשעווער קן פון „השומר הצעיר" באַקומען דעם צונאָמען לילית.

[4] עס רעדט זיך וועגן דעם מיטגליד פון „בונד" שוואַרץ מאיר (לפ"ג), וועלכער האָט לויט די אַנווייזונגען פון דער אידישער קאָמף־אַרגאַניזאַציע געדינט אלס „ווערקשוץ" (די אויס־זעער אין די וואַרשטאַטן); דערפאַר האָט ער געטראָגן אַ ספּעציעל היטל און דאָס האָט אים געגעבן די מעגלעכקייט פון אַ פרייערע באָוועגונג. די פאַרבינדלער פלעגן אויספירן זייערע שליחותן פאַרנדיק אויף ראָווערן.

[5] פון די פ.פ.ר. — קאָמוניסטן. עס איז אונז נישט געלונגען צו באַקומען מער פרטים וועגן אים. ב. מאַרק אין זיין בוך „חורבות דערציילן" מיינט, אַז דאָס באַציט זיך אויף יאַנעק שוואַרצפוס (לפ"ג).

שוואַרץ צוריק מיט אַ מעלדונג, אַז ער האָט אויסגעפירט דעם באַפעל, און אַז ער האָט מיטגעבראַכט עטלעכע פראַגעס פון די גרופּע־קאָמאַנדאַנטן. איינע פון די פראַגעס איז וועגן צוויי מענטשן, וועלכע געפינען זיך אין אונזער אַרעסט, וועראַנדיק באַשולדיקט אין מיטאַרבעט מיט דער געסטאַפּאָ. קיין טויט־אורטייל איז נאָך נישט אויף זיי. צוליב דער פאַרשאַרפטער סיטואַציע באַפעלט דער געביט־קאָמאַנדאַנט צו דערשיסן זיי טאַקי באַלד. נאָך אַ האַלבער שעה קומט צוריק שוואַרץ מיט אַ מעלדונג: דער באַפעל איז אויסגעפירט[6].

אַרום 12 אַזייגער מיטאָגצייט דערגייען צו אונז די ערשטע ידיעות פונם שלאַכט־פעלד אין צענטראַלן געטאָ. די ידיעות שטאַמען פון אַ דייטשער קוועלע. דער שאָפּ־אייגנטימער ק. ג. שולץ דערציילט, אַז די אידן פירן זיך נישט אויף ווי געהעריק. די פון געטאָ־צוריקגעקומענע זשאַנדאַרמען האָבן אים דערציילט, אַז זיי האָבן זיך אַנגעשטויסן אויף אַ שטאַרקן אידישן ווידערשטאַנד און זיי האָבן אַ פאַרלוסט פון אַ צוויי הונדערט קרבנות. פאַרנאַכטלעך, נאָך דעם ווי די דייטשן האָבן פאַרלאָזט דעם צענטראַלן געטאָ, האָבן מיר איינגעשטעלט אַ טעלעפאָנישן קאָנטאַקט מיט אונזערע גרופּעס, וועלכע געפינען זיך דאָרטן. מיר האָבן זיך דערוואוסט וועגן זייערע גרויסע נצחונות אין די ערשטע קאַמפן. אויפצומאָרגנס באַגינען האָט דער געביט־קאָמאַנדאַנט געגעבן אַ באַפעל אַנצוהויבן דעם קאַמף. דאָס איז געווען אַ סאָלידאַריטעט־אַקציע מיט די קעמפּנדיקע גרופּעס אין צענטראַלן געטאָ. אַרום 10 אַזייגער האָבן מיר אָנגעהויבן דעם ערשטן אָנגריף. עס האָט דאָן פאַרבייגאַשירט אויף לעשנע־גאָס אַ זשאַנדאַרמעריע־אָפּטיילונג אויפן וועג צום געטאָ. ווען זיי האָבן זיך דערנענטערט צום וואַך־פּאָסטן ביים גאָס־וויינקל לעשנע־זשאלאַזנע, האָט אויף זיי אַ פייער געטון די גרופּע, וועלכע האָט זיך געפונען אינם הויז אויף לעשנע 94[7]. גוט־געשליידערטע צוויי שוועדע

---

[6] איינער פון די אַרעסטירטע, וועלכע זיינען דערשאָסן געוואָרן, איז געווען מישאָ וואַלד. מען האָט אים חושד געווען אין מיטאַרבעט מיט דער געסטאַפּאָ.

[7] דאָ איז ווייזט אויס, אַרייַנגעפאַלן אַ טעות און עס דאַרף זיין לעשנע 76 (דאָס הויז נומער 94 איז געווען אויסער די גרעניצן פון געטאָ). די קאָמף־גרופּע האָט זיך געפונען אויפן דריטן שטאָק אין דעם הויז; — אין איר זיינען געווען, צווישן אַנדערע, אהרן כמיעלניצקי און יעקב פּוטערמילך, וועלכע געפינען זיך איצטער אין ארץ־ישראל. די צוויי באַמבעס האָט געשליידערט אליעזר גלעזער (לפּ״ג), דער קאָמאַנדאַנט פון דער גרופּע. אויסערדעם זיינען נאָך אָפּגעגעבן געוואָרן עטלעכע צענדליק שאָסן אויף דער דייטשער אָפּטיילונג, וועלכע האָט מאַרשירט אין דער ריכטונג צום „צענטראַלן געטאָ״. צען דייטשן זיינען דערהרגעט געוואָרן. די דייטשן האָבן באַלד אַרומגערינגלט דאָס הויז און די קעמפער האָבן אָנגעהויבן פאַרלאָזן די צימערן, וואו זיי האָבן זיך געפונען, און זיינען אַרויף אויפן בוידעם, ווייל פון דאָרטן איז געווען דורך די דעכער אַ דורכגאַנג צו אַ הויז אויף נאָוואָליפּיע־גאָס 67, וואו עס האָט זיך געפונען אַ שוצקעלער פון די קעמפער. פונם הויף האָבן דריי לעטן געפרווט אַרויף אויפן בוידעם. איינער אַ קעמפער — קובאַ (אפשר באַציט זיך עס אויף קובאַ גוטרײַמאַן — לפ״ג — אויב אַזוי, איז ער געפאַלן זומער 1943 אין אַ פאַרטיזאַנער־גרופּע נעבן לאָמזשע) — האָט אייניעם פון זיי דערהרגעט און די אַנדערע צוויי זיינען אַנטלאָפן. אַלע קעמפער האָבן באַווירן אַריבערצוקומען אויסער איינעם

באָמבעס האָבן צעקלאַפט די אָפּטיילונג. די דייטשן זיינען אַנטלאָפן, איבערלאָזנדיק אויפן גאַסן־ברוק איבער אַ צענדליק געהרגעטע. די גרופּע פון נאָוואָליפּיע 67 האָט נאָך מיט עטלעכע וואָכן פּאָר דער אָקציע פּאַרלייגט אַ מינע אונטערן וואָך־פּאָסטן וואָס נעבן סמאָטשע־גאָס. וועו די דייטשע אָפּטיילונג איז איצטער אָנגעקומען אַהין, האָבן די קעמפער איינגעשאָלטעט דעם עלעקטרישן קאָנטאָקט, ווי גרויס איז אָבער געווען זייער פּאָרצווייפלונג דערזעענדיק, אַז די מינע האָט נישט אויפגעריסן. די בחורים האָבן געקריצט מיט די ציין, די מיידלעך האָבן געהאַט טרערן אין די אויגן. וואָס האָט מען געקענט מאַכן, די באַטעריעס זיינען געווען גרייט אָבער קיין עלעקטרישער שטראָם איז נישט געווען[8]. אין גרויס צאָרן האָט די גרופּע אַ וואָרף געטון באָמבעס. דער רעזולטאַט איז געווען אַן אומדערוואַרטענער: צוויי באָמבעס — דרייסיק דייטשע הרוגים. וועו די דייטשן האָבן דערזען, אַז אויף דער אָרישער זייט, אין די נייטראָלע געביטן, דראָט זיי אויך אַ סכנה מצד דעם „פּראָדוקטיוון געטאָ" — האָבן זיי אָנגעהויבן טראַנספּאָרטירן דאָס מיליטער מיט אויטאָס.

אָרום פּיר אַזייגער ווערט אויפגעקלערט די לאָגע פון די אידן אין שאָפּ־געביטן. די וואָרשטאַטן־אייגנטימער האָבן אָרויסגעגעבן אַן אויפרוף אין וועלכן זיי זאָגן־אָן, אַז כדי צו דערמעגלעכן אַ רואיקע און אומגעשטערטע אָרבעט פּאָר דער דייטשער אינ־דוסטריע וועלן די אידישע אָרבעטער אָריבערגעפּירט ווערן אין די אָרבעטס־לאָגערן אין טראָוניקי און אין פּאָניאַטאָווע. נאָכדעם ווי עס האָט זיך באַוויזן דער אויפרוף איז מעגלעך געווארן אַ פּאָרהעלטנישמעסיק־פּרייערע באַווענונג אין די גאַסן, כדי צוצוגרייטן זיך צום אָפּפּאָר. די געביט־קאָמענדאַנטור האָט דאָס אויסגענוצט און אַדורכ־קאָנטראָלירט אַלע גרופּעס[9]. פּאָרנאָכט האָבן זיך באַוויזן אין אונזער געביט דייטשן און לעטן, וועלכע זיינען אויסגעשטעלט געווארן צו אייגעם ביי יעדן טויער, כדי

— אי׳זשא ל ע ו ו ס ק י (לפ״ג — געפּאַלן דערנאָך אין די ווישקאָווער וועלדער). ער איז פּאָרבליבן אָרומגערינגלט דורך זעקס דייטשע זשאַנדאַרמען. זיי האָבן געווארפן אויף אים אַ גראַנאַט, אָבער ער האָט אים מיט אַן אויסערגעווייניעכער פּלינקייט געכאַפּט אין האַנט, צוריקגעווארפן אויף די דייטשן און ס׳איז אים נאָך געלונגען מיטצוקומען מיט זיינע חברים אין שוצקעלער צַריין אויף נאָוואָליפּיע גאָס.

[8] עטלעכע וואָכן פּאָרן אָנהויב פון די קאָמפּן האָבן די קעמפער אָנגעהויבן גראָבן פונם קעלער אויף נאָוואָליפּיע 67 אַ טונעל צו דער „באָפּעל־שטעלע" אויף עק זשעלאזנע און סמאָטשע. מען האָט אינסטאַלירט אַן עלעקטרישן קאָנטאָקט און געלעגט אויפרייס־מינעס. צוליב דער פּייכט־קייט פונם באָדן אי׳ז די אינסטאַלאַציע במשך פון די וואָכן קאַליע געווארן און האָט אין אָנט־שיידנדיקן מאָמענט נישט פונקציאָנירט.

[9] דיד אַזיקע הפּסקה אי׳ז אויך אויסגענוצט געווארן אויף אָריבערצופירן אויף דער אָרישער זייט חנה׳ששע פ ל א ט נ י צ ק א (לפ״ג). אין דעם האָבן אָנטיילגענומען אָדעק ה י מ ע ל פ א ר ב, העניעק ק ל י י נ ו ו י י ס און מאיר ש ו ו א ר ץ (אָלע לפ״ג). אייגנצלהייטן זע אין דער אזכרה־פּאָר־צייכענויש וועגן חנה׳ששע פּלאָטניצקא. גראָטעווטע קעמפער פון דעם געביט, וועלכע זיינען אין ארץ־ישראל, מיינען, אַז דאָס איז געווען אָרום 20־טן אַפּריל. אָבער שלום גראָיעק אין זיין דער־צענצטן טאָגבוך, פּאָרעפּנטלעכט אַפּריל 1947 אין לאָדזשער „נאַשע סלאָווא", שרייבט, אַז דאָס איז געווען דעם 25־טן אַפּריל.

אַכטונג צו געבן, אַז דער מאַרגנדיקער טראַנספאָרט זאָל אַדורכגעפירט ווערן מיט דערפאָלג. היות ווי מיר האָבן געהאַט וויניק ביקסען זיינען עטלעכע קאַמף־גרופעס אַרויס צוצונעמען געווער ביי לעטן. די אַנפאַלן זיינען געלונגען. מיר האָבן דערָאבערט 5 ביקסן. די דייטשן און לעטן האָבן נישט רעאַגירט דערויף, ווייל זיי האָבן נישט געוואָלט פּראָוואָצירן קיין גרעסערע קאַמפֿן. מיטוואָך (דעם 21־טן אַפּריל) 6 אַזייגער אינדערפרי האָבן די קאַמף־גרופעס פאַרנומען זייערע פאָזיציעס, אָפּוואַרטנדיק דעם אָנקום פון די דייטשן. אַרום 7 אַזייגער זיינען שוין געווען פאַרמירט די ריינען פון די פרייוויליק־אָפּפאַרנדיקע. אָלע אידן, ווועלכע זיינען פאַרבליבן אין ווַארשטאַטן־געביט, זיינען געוואָרן אומלעגאַל. די קאַמף־גרופעס זיינען געווען אויף־דער־וואַך. נאָך אַ קורצער צייט איז אָנגעקומען די ערשטע דייטשע אָפּטיילונג; זי איז אָטאַקירט געוואָרן מיט גראַנאַטן. עס זיינען פאַרבליבן אויפן אָרט אַסך געהרגעטע און פאַרוואונדעטע. די דייטשן האָבן נישט געענטפערט אויף אונזער אָנגריף. זיי האָבן דאָך געוואָלט ווייטער אַדורכפירן די פרייוויליקע ווערבירונג אין די לאָגערן.

אין דערזעלבער צייט האָבן אָנדערע קאַמף־גרופעס אָטאַקירט קלענערע גרופעס דייטשן און לעטן. דריי קאַמף־גרופעס זיינען קאָנצענטרירט געוואָרן ביי די גאָסן נאָוואָליפּיע־זשעלאָזנע, כדי געמיינזאַם צו אָטאַקירן די דייטשן, וועלכע ווען גיין דורכן נייטראָלן געביט. אַרום 10 אַזייגער אינדערפרי האָט אַ גרעסערע דייטשע אָפּטיי־לונג מאַרשירט אין דער ריכטונג צום צענטראַלן געטאָ. זי איז אָטאַקירט געוואָרן דורך אָלע דריי גרופעס. אונזער פייער איז געווען אויסערגעווייניגלעך שטאַרק און ציל־טרעפנדיק. די דייטשן האָבן איבערגעלאָזט אַסך הרוגים און פאַרוואונדעטע. באַזונדערס האָט זיך אויסגעצייכנט שמעון ה ע ל ע ר (לפ״ג), דער בעסטער שיסער אינם געביט. אין די שפּעטערדיקע שעהן זיינען נאָך דערשאָסן געוואָרן איבער אַ צענדליק דייטשן פון די, וועלכע האָבן פאַטרולירט אויפן וועג צום „אומשלאָגפּלאַץ״ (אָפּשיקונגס־פּלאַץ). אָט די אַקציע אונזערע איז געווען באַשוועדט דערמיט, וואָס מיר האָבן נישט געקענט נוצן קיין גראַנאַטן און נישט קיין באָמבעס, כדי נישט צו שטעלן אין אַ געפאָר געפירטע אידן, און אונזער אַמוניציע פאָר די ביקסן און רעוואָלווערן איז געווען זייער אַ קנאַפּע.

נאָכמיטאָג האָבן די דייטשן אָנגעהויבן מאַכן בלאָקאַדעס אויף באַזונדערע הייזער, און פאָר יעדער בלאָקאַדע האָבן זיי געעפנט אַ שיסעריי אין די פענסטער אַריין[10]. אַ קאַמף האָבן זיי אָבער נישט געקענט אויסמיידן. די קאַמף־גרופעס, וועלכע

---

[10] אין איינעם פֿן די לעצטע טעג, איידער אַ טייל קעמפער איז אַריבער אויף דער אַרישער זייט, האָט מען פון אַ הויף אויף נאָוואָליפּיע גאָס 67 אַריינגעשאָסן אין פענסטער פונם צימער (אַ אידישער פאָליציסט האָט אָנגעווינען, אז דאָרט זיינען פאָראַן אידן), וואו עס האָט זיך געפונען (אויפן זעקסטן שטאָק) די קאַמף־גרופּע פון לעשנע 76 (ווי דערמאָנט אין דער באַמערקונג 7). חנה ג ר א ו מ א ן (הגר) און שלום ס ו פ י ט — ביידע לפ״ג — זיינען שווער פאַרוואונדעט געוואָרן אין די פּיס בעת זיי האָבן געפרוווט צוזאַמען מיט אָלע קעמפער אַריבער דורך די בוידעמער און דעכער אין אַן אָנדער אָרט. די פאַרוואונדעטע זיינען געבליבן. די דייטשן האָבן מורא געהאַט

זיינען געווען פֿאַרבאַריקאַדירט אין די הייזער, האָבן אַ לענגערע צייט נישט צוגעלאָזט די דייטשן. די קעמפער האָבן די גאַנצע צייט זיך געפונען אונטערן פייער פון אַ שטאַרקער שיסעריי, אָבער זיי אַליין האָבן געמוזט קאַרגן יעדע קויל. וועז די דייטשן האָבן זיך אַרייַנגעריסן אין עטלעכע הייזער און האָבן אָפּגעשניטן דעם צוריקוועג פֿאַר אַ גרופּע קעמפֿער, זיינען שולמית [11] און שמעון (העלער) אַראָפּגעשפרונגען פון צווייטן שטאָק און זיינען דערהרגעט געוואָרן אויפן אָרט. שמעון האָט פֿאַר דעם מקיים געווען זיין פֿאַרזיכערונג, אַז ער וועט נישט שטאַרבן אייַדער ער וועט דערהרגענען פינף דייטשן. צוויי פון די קעמפער איז געלונגען אַדורכצוריַיסן זיך דורך דעם דייטשן קאָרדאָן, ווערנדיק שווער פֿאַרוואונדערט.

מיר האָבן נישט געקענט אויסרעכענען די דייטשע אבידות, אָבער זיי זיינען געווען שווערע. דער קאַמף האָט געדויערט עטלעכע שעה. נאָך די לעצטע צוזאַמענשטויסן האָבן די דייטשן אונטערגעצונדן אונזער געביט. דאָן האָבן מיר באַקומען אַ באַפֿעל אייַנצוראַדנען אונזערע אָפּעריר־באַזעס אין די שוצקעלערס. די צאָל דייטשן אין אונזער געביט איז געווען אַ קליינע. מיר האָבן געוואוסט, אַז דער שטילשטאַנד וועט לאַנג נישט דויערן און די דייטשן וועלן אָנהויבן אויסזוכן די אידן אין די שוצקעלערס, און זיי ליקווידירן. די צייט פון פֿאַרהעלטנישמעסיקער רו האָט די געביט־קאָמענדאַנטור אויסגענוצט אויף אָנצוקניפּן אַ פֿאַרבינדונג מיט די איבעריקע גרופּעס און באַזונדערס מיט דער גרופּע פון שלמה (ווינאָגראָן), וועלכע האָט אָפּערירט אינם געביט פון שילינגס וואַרשטאַטן. די צוויי פֿאַרבינדלעך שוואַרץ (מאיר, לפ״ג) און לילית (פודען רבקה, לפ״ג) זיינען אַרויסגעשיקט געוואָרן אינמיטן נאַכט. אין צוויי טעג אַרום האָבן זיי זיך אומגעקערט; אויפן וועג האָבן זיי געהאַט עטלעכע צוזאַמענשטויסן מיט דייטשן.

דריי קאָמף־גרופּעס, אונטער שלמה'ס אָנפירונג, האָבן פונם ערשטן טאָג אָן, וועז די אַקציע האָט זיך אָנגעהויבן, אַטאַקירט די פֿאַרבייַמאַרשירנדיקע דייטשן. וועז אַ דייטשע אָפּטיילונג האָט געוואָלט אַריין אין שילינגס וואַרשטאַט, כדי אַרויסצופירן

אַרויפצוקומען אויף די אויבערשטע שטאָקן. שפּעטער איז געשיקט געוואָרן אַ ספּעציעלע גרופּע אידישע קעמפער צוצונעמען זיי. די גרופּע איז באַשטאַנען פון: אהרן כמיעלניצקי (איצטער אין ארץ־ישראל), געניעק פּינגערהוט (פון „גורדוניה״ פון לאָדזש, שפּעטער געפֿאַלן אין די וועלדער) און יעקב פּיינגבלאָט (לפ״ג). אויפן וועג האָבן זיי זיך צוזאַמענגעשטויסן מיט פּינף דייטשן, זיי האָבן דערהרגעט אַלע פּינף און געבראַכט די פֿאַרוואונדעטע אין שוצקעלער פֿאַר קראַנקע.

[11] מען קען נישט פעסטעלן מיט זיכערקייט, וועגן וועלכער שולמית רעדט זיך דאָ. צוערשט האָט מען אַראָפּגעלאָזט די קעמפער פון אַ הויז אויף לעשנע־גאַס מיט אַ שטריק, אָבער דער שטריק האָט זיך איבערגעריסן. די אַנדערע זיינען דעריבער געווען געצוואונגען צו שפּרינגען פונם באַלקאָן, צווישן זיי אויך אליעזר גלער (לפ״ג), וועלכער איז פֿאַרוואונדעט געוואָרן אין אָרעם, אָבער ער האָט באַוויזן צו אַנטלויפן. שמעון העלער (לפ״ג) איז נישט דערהרגעט געוואָרן אַראָפּשפּרינגענדיק, נאָר פון אַ דייטשער קויל, וועלכע האָט אים געטראָפן בעת זיין אַראָפּלאָזן זיך, — די אידישע קעמפער האָבן נאָך באַוויזן צוצונעמען זיין געווער.

מיט צוואַנג די אידן, האָבן די קאַמף־גרופּעס זיך אָפּגעהאַלטן, פֿאַרשאַפּנדיק איר שוועריקע פֿאַרלוסטן. די אַ פּאָר־מאָל איבערגעחזרטע דייטשע אָנגריפן זיינען געווען אָפּגעשטויסן. דערנאָך האָבן די קעמפֿער אונטערגעצונדן אַ גרויסן האָלץ־מאַגאַזין און דערמיט נישט דערמעגלעכט די דייטשן צוצוקומען צום שוצקעלער פון דער ציווילער באַפעלקערונג. אין די ווייטערדיקע טעג האָבן די דייטשן מורא געהאַט אַריינצוגיין אין די הייזער. ווי גרויס איז געווען די שמחה ביי די קעמפֿער, וועו זיי האָבן דורך די פענסטער געזען, ווי די ס.ס.־לייט מוזן צוליב דעם אַדורכמאַכן שטראַף־איבונגען, לויטן באַפעל פון זייערע אָפּיצערן. טאָג און נאַכט האָט געברענט דער געטאָ. דער רויך און די פלאַמען האָבן געיאָגט און געטריבן די קעמפֿער פון אָרט צו אָרט. זייער זעלטן איז געלונגען צו געפינען אַ פּאַסיקע אָפּעריר־באַזע.

אָט אין דעם לעצטן קאַמף־פּעריאָד האָבן מיר פֿאַרשאַפּט און אויך געליטן גרויסע פֿאַרלוסטן. דער הונגער[12] און די האָפענונגסלאָזיקייט האָבן אונז געצוואונגען צו זוכן אַ וועג אַריבערצוקומען אויף דער אַרישער זייט. נאָך עטלעכע־טאָגיקע שוועריע באַמיאונגען איז מיר געלונגען אויסצופירן דעם באַפעל פונם געביט־קאָמענדאַנט — אָנצוקומען אויף דער אַרישער זייט און געפינען אַ פּאַרבינדונג מיט אַנטיקן (יצחק צוקערמאַן). אין דערזעלבער נאַכט האָבן מיר אַרויסגעפירט דורכן קאַנאַל 40 מענטשן[13].

---

[12] אינם הויף פון הויז 76 אויף לעשנע־גאַס איז אויך געווען אַ בעקעריי. אין איינער אַ נאַכט איז אַריין אין דער בעקעריי אַ גרופּע קעמפֿער און דאַרטן געפונען אַ צוויי טאָגעס מעל; זיי האָבן אָנגעהויבן באַקן ברויט (צווישן זיי איז געווען אהרן כמיעלניצקי, אַ בעקער לויטן פּאַך). כאָטש די דייטשן האָבן געזען דעם רויך וואָס איז אַרויס פון בעקעריי־קוימען, האָבן זיי בייזאַכט נישט געוואָגט צוצוקומען און ערשט אינדערפרי האָבן זיי אַריינגעשיקט זייערע אַן אפּטיילונג. די קעמפֿער האָבן דערווייל שוין באַוויזן אַרויסצוגעמען דאָס גאַנצע אפּגעבאַקטע ברויט און אין אויוון איז פֿאַרבליבן נאָר דער לעצטער שיכט. די דייטשן האָבן אַריינגעלייגט אין אויוון צייט־באַמבעס און אים אויפגעריסן.

[13] דאָס איז געווען דעם 29־טן אַפּריל. זיי זיינען אַריין אין קאַנאַל אויף לעשנע־גאַס ביי נומער 56 (פּריער האָט מען אויסגעגראָבן אַ דורכגאַנג פונם קעלער צו די קאַנאַליזאַציע־רערן) און זיינען אַרויס אויף אַגראָדאָווע ביים ווינקל זשעלאַזנע. זיי האָבן זיך געפונען אין קאַנאַל פון נייַן אינדערפרי ביז אויפצומאַרגנס פיר פּאַרטאָג. אַרויסגייענדיק פון קאַנאַל, זיינען זיי אַריין אינם הויף אַגראָדאָווע 27 און האָבן זיך באַהאַלטן אויפן בוידעם. צווישן די אַרויסגעקומענע זיינען געווען יוחנן מאַרגענשטערן, דוד נאָוואָדוואָרסקי, אליעזר גלעזער, רבקה סאָפּירשטיין (יוליע), מאיר שוואַרץ (אַלע לפ"ג), מאַניע גראַיעק (די פרוי פון שלום גראַיעק), לייזער לעווין, א.א. באַגינען איז אָנגעקומען אַן אויטאָ באַוואַכט דורך באַוואָפנטע פּ.פּ.ר.־חברים און אַ דרייסיק מענטשן פון די אַרויסגעקומענע זיינען אַוועקגעפירט געווארן אין וואַלד ביי לאָמיאַנקי. אַנדערע זיינען געבראַכט געווארן אין שוצקעלער אויף אַגראָדאָווע 29, בעתן דורכגיין פון קאַנאַל, איז לילית (רבקה פודען, לפ"ג) געווען די פאַר־בינדלערין (זי איז אַ טאָג פריער, צוזאַמען מיט שלום גראַיעק, דורכגעגאַנגען דעם גאַנצן וועג אין די קאַנאַל־רערן, כדי צו זען אויב מען קען אַרויס) און זי האָט אַרויסגעווינען וואונדערלעכע איבערגעבנקייט און העלדישן מוט זאָרגנדיק דערפאָר, אַז די חברים זאָלן נישט פאַרלירן איינער דעם אַנדערן. נאָכן אַרויסבאַקומען פון קאַנאַל, האָט זי זיך נאָכאַמאָל אומגעקערט צוזאַמען מיט שלמה באַטשינסקי (לפ"ג), כדי אַרויסצופירן די קעמפֿער וועלכע זיינען נאָך פאַרבליבן אין

דער וועג דורכן קאָנאַל איז אַנטדעקט געוואָרן. די איבעריקע גרופּעס, וועלכע האָבן געפרוווט אָדורכרייסן זיך דורכן דייטשן קאָרדאָן זיינען אַלע מוראדיק אומגעקומען אין אָן אָפענער גאַס־שלאַכט [14].

אַ לענגערע צייט שפּעטער, וועו מיר האָבן זיך צוגעהערט צו עכאָס פון שיסן פונם געטאָ, האָבן מיר געוואוסט, אַז אַרומגערינגלטע דורך דייטשן קעמפן נאָך דאָרטן אונזערע גרופּעס.

טעבענס־שולץ־געביט, זיי זיינען שוין אָבער מער נישט צוריקגעקומען. דוד שטיין דערמאָנט אין זיין אַרטיקל אין דער צייטונג „משמר" (19־טער אַפּריל 1946), אַז צווישן די צוריקגייענדיקע מיט ל י ל י ת, איז געווען אברהם ה א ר א ו י ץ, א 19 יאָריקער פון די „השומר הצעיר"־חברים אין אָסטראָוויעץ קיעלעצקי, וועלכע זיינען אין דער מלחמה צייט אַריבער קיין וואַרשע.

[14] נאָך קעמפער פון טעבענס־שולץ־געביט האָבן זיך קאָנצענטרירט אויף לעשנע 56 אין אַ שוץ־קעלער ביי אַ בעקערייי. דאָס זיינען געווען הויפּטזאָכלעך קעמפער פון בנימין ו ו א ל ד ס (לפ"ג) גרופּע און אַנדערע, וועלכע האָבן עטלעכע טעג שפּעטער געפרוווט אַרויסגיין פון דאָרטן אויף דער אַרישער זייט אַריבער דורך די קאָנאַליזאַציע־רערן. די דייטשן האָבן שוין אָבער געוואוסט וועגן דעם און דידאָזיקע גרופּע איז אומגעקומען — טיילווייז אינם קאָנאַל און טיילווייז אין אַ שלאַכט מיט די דייטשן נאָכן אַרויסגיין פון קאָנאַל.

אין טעבענס־שולץ־געביט אויף לעשנע 76 זיינען אויך פאַרבליבן זיבן פאַרוואונדעטע, דאָרטן האָט מען פריער געהאַט איינגעאָרדנעט אַ מין שפּיטאָל פאַר די קעמפער, און צווישן זיי שלום ס ו פ י ט, חנה ג ר א ו מ א ן (הגר) און טאָבטשע ד א ו י ד א ו י ט ש — לפ"ג, וואָס מען האָט זיי נישט געקענט אַרויסנעמען דורכן קאָנאַל, און אויך לאה ק א ר ן (לפ"ג), וועלכע האָט פרייוויליק באַשלאָסן צו פאַרבלייבן מיט זיי און באַזאָרגן די פאַרוואונדעטע קעמפער. צוויי טעג שפּעטער האָבן די דייטשן אונטערגעצונדן דאָס הויז און מען קען זיך משער זיין דעם טראָגישן גורל פון די דאָרט פאַרבליבענע פאַרוואונדעטע קעמפער.

אַ טייל פון דער נאַוואָליפקי־גאַס, אינם צענטער פונם אַמאָליקן אידישן וואַרשע.
פאָטאָגראָפּירט אין אָקטאָבער 1945.

2. באַריכט פונם קעמפער שמחה ראַטהייזער (קאַזשיק)

וועגן דער פּאַרטיידיקונג פונם וואַרשעווער געטאָ

דער שרייבער פונם טאָגבוך איז איינער פון די יונגע קעמפער, וועלכע האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט אַסך העלדנמוט. ער ווערט אַסך מאָל דערמאָנט אין דעם בוך און אויך אין אַנדערע פּאַרטיזאַנטלעכונגען, וועגן וואַרשעווער געטאָ־אויפשטאַנד. געבוירן אין וואַרשע אין פּעברואַר 1924, ביי פרומע עלטערן, ציוניסטן, אייגנטימער פון אַ נאַפּט־און זייף קראָם אויף דער פּאַדוואַרנזשיך גאַס וואָס נעבן טשערניאַקאָווסקע־גאַס (ענע סביבה האָט אויף וואַרשעווער אידיש־לשון געהייסן: שעלץ). דאָרטן איז ער אויפגעוואַקסן. געענדיקט זיבן קלאַסן פון דער קהילה־פּאָלקס־שול און שפּעטער וויטער געלערנט אין דער האַנדלס־שול און אין דער פּאָליטעכנישער שול פון דער קהילה אויף גזשיבאָווסקע 26.

פּאָר דער מלחמה איז ער געווען אַ מיטגליד פון „הנוער הציוני", בעת דער מלחמה איז ער, צוזאַמען מיט אַנדערע חברים, אַריבער אין דער „עקיבא"־באַוועגונג, האָט זיך אָנגעשלאָסן אין דער אונטערערד־באַוועגונג און זיך איר איבערגעגעבן מיטן גאַנצן ברען. געווען גאָר אַקטיוו אין די געטא־קאַמפן און אויך שפּעטער אויף דער אַרישער זייט וואַרשע, באַזונדערס אַקטיוו טעטיק, מיט ביישפּילאַזן מוט. ער האָט זיך אויך באַטיליקט אין אַלגעמיינעם וואַרשעווער אויפשטאַנד, אויגוסט—סעפּטעמבער 1944. נאָך זיין אונטערדריקונג איז ער אַוועק מיט אַ גרופּע חברים אין קיעלצער געגנט און אַ קורצע צייט שפּעטער קיין קראָקע. דאָרט זיך באַמיט, מיט נאָך חברים, צו באַגייען די אונטערערד־פּאָרבינדונגען, וועלכע זיינען איבערגעריסן געוואָרן בעת דעם וואַרשעווער אַלגעמיינעם אויפשטאַנד. ער איז געראַטעוועט. אינמיטן 1946 איז ער אַנגעקומען קיין ארץ־ישראל (אויך זיינע עלטערן זיינען געראַטעוועט און זיינען סוף 1947 אַנגעקומען קיין ארץ־ישראל).

דער באַריכט איז געשיקט געוואָרן פון וואַרשע דעם 24־טן מאַי 1944.

א. די פּאַרטיידיקונג פון בערשטער־געביט [1] (באַציכנט אין דער געטא־מאַפּע מיטן אות „א"):

זונטאָג דעם 18־טן אַפּריל (1943) צוועלף אַזייגער ביינאַכט וועקט אונז פּלוצלינג דער אַלאַרם־גלאָק פונם וואַך־פּונקט. מיר כאַפּן זיך אַלע אויף פון די געלעגערס. מיר טוען זיך זיך אָן און פאַרנעמען אונזערע פאָזיציעס. מיר זיינען אַ קאַמפּגרופּע אונטער דער קאַמאַנדירונג פון חנוך גוטמאַן, אויף וואַלאָווע גאַס נומער 6. צו אונזער גרופּע געהערן: צבי עדעלשטיין, שלאַמעק (שלמה) שוסטער, דבורה בּאַראַן, צפורה לערער, פייטשע (צפורה) ראַבאָוו, אַדאָלף האַכּבערג, יוסף אַבערשטיין, יאַשינסקי (לייב), באַשע סילמאַן, שלאַמעק (שלמה) אַלטערמאַן, אברהם אייגער [2] און איך. הייסט דאָס, אַז דאָס, צו וואָס מיר האָבן

[1] אינם געביט פון דער בערשטן־אינדוסטריע, וואָס די דייטשן האָבן דאָרט געשאַפן, זיינען געווען באַשעפטיקט אַרום 3500 אידישע אַרבעטער. די וואַרשטאַטן האָבן זיך געפונען אין אַן אָפּגעשלאָסענעם בלאָק אויף די זיך־גרענעצדיקע גאַסן וואָלאָווע־שוויענטאַיערסקע. זיי האָבן אויסגעאַרבעט בערשטן פון אַלע סאָרטן פּאַרן געברויך פון דער אַרמיי — צאָן־בערשטלעך, קלייד־בערשטלעך, הויז־בערשטן א.א.וו.

[2] אַלע דאָ־דערמאָנטע האָבן געהערט צו די קאַמף־גרופּעס פון „דרור"; וועגן אַלעמען זע אזכרה־פּאַרצייכנישן אין דער אָפּטיילונג: „דעם אַנדענק פון די געפאַלענע אויף דער וואַך".

זיך געגרייט, איז טאַקי אָנגעקומען. דער בערשטער־געביט איז אַרומגעשטעלט געוואָרן דורך דער זשאַנדאַרמעריע און דורך געדונגענע אוקראיניש באַנדיטן. מיין פאָזיציע איז אַ באַלקאָן, וואָס גייט אַרויס אויף וואַלאָווע גאַס. אויף דער אַנדערער זייט געטאָ־מויער זעט מען דייטשן און אוקראינער, וואָס פון צייט צו צייט שיסן זיי אין אונזערע פענסטער אַריין, סתם־אַזוי, צו פֿאַרוויילן זיך. מיר האָבן אַ באַפּעל — נישט צו פּראָוואָצירן.

4 אַזייגער פֿאַרטאָג זעען מיר, ווי דורכן נאַלעווקי־ווינקל הויבט זיך אָן אַ מאַרש פון היטלעריסטן אין צענטראַלן געטאָ אַריין. זיי גייען און גייען — אָן אַ סוף. עטלעכע טויזנט זיינען זיי. הינטער זיי קומען־נאָך עטלעכע טאַנקען, פֿאָנצער־אויטאָס, לייכטע האַרמאַטן. און צום סוף — עטלעכע הונדערט וואָפן־ס.ס. אויף ראָווערן. „זיי גייען ווי אויף אַ מלחמה" — זאָג איך צו מיין פֿאָזיציע־חברטע צפורה (ל ע ר ע ר, לפ"ג). און פלוצלינג דוכט מיר זיך אויס, אַז מיר זיינען זייער שוואַך: וואָס קענען מיר שוין אויפטון געגן אַ גוט־באַוואָפנטער אַרמיי, געגן טאַנקען און פֿאָנצער־אויטאָס. בעת מיר האָבן אין האָנט נאָר אַ רעוואָלווער, און אין בעסטן פאַל — אַ גראַנאַט. מיר פֿאַרלירן אָבער נישט דעם מוט. מיר ווַאַרטן אָפּ אונזערע מערדער, כדי מיר זאָלן סוף־כל־סוף זיך אָפּרעכענען מיט זיי. פון צענטראַלן געטאָ דערטראָגן זיך שוין צו אונז — געקנאַל פון מאַשינגעווערן, אויפרייסן פון גראַנאַטן, זאַלפן פון ביקסן. מיר אונטערשיידן יעדן שאָס: דאָס איז אַ דייטשער, דאָס איז אונזערער, אָט איז אונזערע אַ מינע, אונזערער אַ גראַנאַט. אין אונזער געביט גייט דער טאָג דורך רואיק. פֿאַרנאַכט קומט אָן אַ בריוו פון טעבענסן[3], אין וועלכן ער פֿאַדערט אויף אַלעמען זיך צו שטעלן צו דער אַרבעט, ווייל אין בערשטער־געביט וועט נישט אַדורכגעפירט ווערן קיין שום אַקציע. צו־אָוונט־צו פֿאַרלאָזן מיר אונזערע פאָזיציעס, איבערלאָזנדיק וואַרפֿונקטן און מיר גייען צום וואוינאָרט פון דער גרופּע. מיר געפינען זיך אין גרייטקייט־צושטאַנד שוין עטלעכע טעג, אָבער היינט איז אויסנאַם־צושטאַנד. יעדערער האַלט ביי זיך די אים צוגעטיילטע געווער און אַמוניציע.

ב. דינסטאָג (20 אַפּריל, ערשטער טאָג פּסח תש"ג):

דריי אַזייגער נאָכמיטאָג. גראָד שטיי איך אויף דער וואַך אין אַן אויסקוק־פונקט, וואוּ עס געפינט זיך אַ קאָנטאַקטער איינצושליסן אַ מינע. פון דער זייט פון פּראַנ־צישקאַנער־גאַס פֿאַרקירעוועט זיך און קומט אַריין אין וואַלאָווע גאַס, אין אונזער געביט, אַן אָפּטיילונג פון אַ 300 דייטשן. איך גיב שנעל אַ כאַפּ מיט איין האָנט דעם קאָנטאַקטער און מיט דער צווייטער דריק איך אויפן אַלאַרם־גלאָק. עס פּאַלט אַריין צו

[3] וואָלטער צעזאַר טעבענס, דער נאַציסער באַפֿולמעכטיקטער צום אַרויספירן די אינ־דוסטריע־ווערק פון ווַארשעווער געטאָ. אין אַ בריכט פון 20־טן אַפּריל נאָטירט דער נאַצישער געגנעראַל סטראָפּ, אַז פון די 4000 אידישע אַרבעטער אין דער בערשטעריי־פֿראָדוקציע האָבן זיך אָפּגערופן אויף דער וועגדונג נישט מער ווי 28.

מיר דער קאַמענדאַנט. די דייטשן האָבן זיך דערנענטערט, זיי זיינען שוין ביים אייַנ־גאַנג־טויער. פּלוצלינג דערהערט זיך אַ שרעקלעכער אויפרייס: איך זע אינדערלופטן־פּליענדיקע קערפערס, הענט און פיס באַזונדער. עס זיינען פאַראַן אַן 80 ביז 100 דער־הרגעטע, די איבעריקע דייטשן טרעטן אָפּ אין צעטומלענישׂ[4]. מיר פאַרנעמען דערווייל אונזערע פּאָזיציעס. מיר ווארטן. עס גייט דורך אַ שעה. עס גייען דורך צוויי. די דייטשן זאַמלען זיך צונויף, זיי באַראַטן זיך: עס זיינען געקומען צופאַרן עטלעכע העכערע אָפּיצערן. פּלוצלינג דערהערן מיר שטימען נעבן טויער. די דייטשן שיטן זיך אַריין אין הויף. זיי גייען געזנדן־טריט, זיי האָבן אַנגעשראָקענע פנימער און די ביקסן זיינען גרייט צום שיסן. נישט זיי גייען, נאָר זיי לויפן, אייגנטלעך, האַרט ביי די ווענט פון די הייזער. איך און מיין חבר לאָזן אַדורך די ערשטע זעקס, ווייל ס׳איז אַ שאַד אַ גראַנאַט פאַר אַזאַ קליין הייפל. נאָך זיי קומט אַ גאַנצע באַנדע. מיר האָבן צוויי גראַנאַטן פון אייגענער אויסאַרבעטונג, צען צינדפלעשער און קורצגעווער. „שלאַמעק, צינד אָן״ (שלמה שוסטער, לפ״ג) — רוף איך צו מיין חבר און איך גיב אַ שלייַדער אַ גראַנאַט אין סאַמע־מיט פון דער גאַנצער באַנדע. אַן אויפרייס... עטלעכע טויטע. מיר ווארפן צינדפלעשער און עטלעכע דייטשן שטייַען אין פלאַמען. זיי באַשיסן אונז מיט אַ האַגל קויל. פאַרמאַגנדיק נאָר נאָך איין גראַנאַט, וועלכן מיר ווילן אָפּשפּאָרן אויף שפּעטער, ציען מיר זיך צוריק, מיר גייען אַרויף העכער און פאַרנעמען די פּאָזיציע צוזאַמען מיט די איבעריקע קעמפּער. מיטאַמאָל ווערט אַלץ שטיל. די דייטשן זיינען אַנטלאָפן. אין אַ האַלבער שעה אַרום באַווייזן זיי זיך ווידער. זיי ווערן ווידער אויפגענומען מיט צינדפלעשער און גראַנאַטן. זיי שיסן געדיכט און ציען זיך צוריק, איבערלאָזנדיק אַסך געהרגעטע און פאַרוואונדעטע. אייַנער פון די דייטשן האָט דערזען אונזערס אַ מיידל אויף דער פּאָזיציע: „האַנס, אַ פרוי!״ האָט ער אַ געשריי געטון צו זיינע חברים און זיי האָבן אַנגעהויבן שיסן אויף איר, אַבער זי האָט זיך נישט צוריקגעצויגן. זי האָט זיי מקבל־פּנים געווען ווי עס באַדאַרף צו זיין[5]. דער קעמפּער, וואָס זיין פּאָזיציע איז געווען אויפן בוידעם, האָט באַשאָסן די וואַך פון די דייטשן נעבן די ווענט. נישט קוקנדיק אויף זייער געדיכטן פייער, האָט ער דערהרגעט זעקס פון זיי. אין הויף פונם בלאָק שוויענטאיערסקע 32 — וואַלאָווע 6 באַווייזט זיך אייַנער פון די דירעקטאָרן פון דער בערשטער־פּירמע, ד״ר לאוס מיט צוויי מונדירטע דייטשן. מיט די ביקסן מאַכן זיי צייכנס פון זייערע פרידלעכע כוונות. ד״ר לאוס פאַדערט אויף די קאַמף־אָרגאַניזאַציע צו לייגן דאָס געווער במשך 15 מינוט.

---

[4] דידאָזיקע מינע איז צוגעגרייט געוואָרן נאָך אַ צוויי חדשים פאָרן אויסברוך פון די קאַמפן. דער פלאָן איז אויסגעאַרבעט געוואָרן דורך מיכאל קלעפּפיש (לפ״ג) און מיט דער אַדורכפירונג האָבן זיך באַשעפטיקט: די קאַמף־גרופּע פון „גורדוניה״ אונטער דער קאַמאַנדירונג פון אליעזר גלער (לפ״ג), די קאַמף־גרופּע פון „הנוער הציוני״ אונטער דער קאַמאַנדירונג פון יעקב פראשקער (לפ״ג) און אויך אַנדערע קעמפער. ביי דערדאָזיקער אַרבעט האָט זיך באַזונדערס אויסגעצייכנט העניעק קליינווייס (לפ״ג).

[5] עס רעדט זיך דאָ ווענן צפורה לערער.

מיר ענטפערן מיט שאָסן. איין דייטש איז דערהרגעט. ד״ר לאוס אַנטלויפט. עס הויבט זיך אָן ממש אַ בלאָקאַדע.

ג. די בלאָקאַדע:

עס קלאַפן די האַרמאַטן, עס קנאַלן מאַשינגעוועהרן און גראַנאַטן־ווארפערס. קוילן שיטן זיך ווי אַ האָגל פון הימל. מיר שטייען אַלע אויף אונזערע פאָזיציעס און דער שונא איז נישטאָ. פשוט נישטאָ. מיר זיינען פאַרצווייפלט. נישטאָ געגן וועמען מלחמה צו האַלטן. די דייטשן האָבן פאַרנומען פאָזיציעס אויף דער דרויסנדיקער זייט פון די מויערן און זיי פאַרשיטן אונז מיט אַ האָגל פון קוילן און גראַנאַטן. פלוצלינג ווערט אונזער הויז אַרומגעכאַפט פון פלאַמען. געשטויסן דורך רויך און פייער זיינען מיר געצוואונגען צו פאַרלאָזן אונזערע פאָזיציעס. אונזער צוריקטריט שיצן דריי בחורים, מיר טרעטן אָפּ צו שוויענטאיערסקע 34 אין שוצקעלער אַריין[6]. דאָרטן איז דער זאַמל־פונקט פאַר אַלע קאָמף־גרופעס, וועלכע אָפּערירן אינם בערשטער־געביט. מיר געפינען שוין דאָרט איין גרופע. צוויי גרופעס פעלן. עס קומט פאָר אַ צונויפקום פון בייַדע גרופעס און איך ווער באַשטימט אַלס וואַך־קאָמענדאַנט. איך באַשטים תיכף די נויטיקע מענטשן כאָטש איך מוז עס נישט טון, ווייל מען מעלדעט זיך פרייוויליק, און מיר לאָזן זיך גלייך אַרויס כדי אויפצוזוכן אונזערע חברים. אויפן וועג האָבן מיר צוזאַמענ־שטויסן מיט דייטשן, אָבער עס געלינגט אונז נישט אָנצובינדן מיט זיי אָן אמתן קאָמף. מיר באַנייען עטלעכע מאָל די פרוון צו געפינען אַ פאַרבינדונג מיט די דערמאָנטע גרופעס, אָבער אָן רעזולטאַט. 11 אזייגער ביינאַכט זיינען מיר אַרויס זאַלבעדריט: דער קאָמענדאַנט פונם בערשטער־געביט מאַרעק (עדעלמאַן)[7], דער קאָמענדאַנט פון מיין גרופע העניעק (חנוך) גוטמאַן (לפ״ג) און איך. אויפן בוידעם געפינען מיר דעם טויטן קערפער פון אונזער חבר מיכאל קלעפפיש (לפ״ג), וועלכער איז דערשאָסן געוואָרן פון אַ גאַנצער סעריע קוילן פון אן אויטאָמאַטישער ביקס. מיר האָבן ביי אים געזוכט, אָבער דעם רעוואָלווער האָבן מיר ביי אים שוין נישט געפונען. מן הסתם האָבן די דייטשן אים צוגענומען. מיר גייען ווייטער און טרעפן אָן אַ פאַטרול פון אונזערע צוויי גרופעס, וועלכע זיינען שוין אַרויס אונז זוכן. מיר נעמען מיט אַלעמען אין שוצקעלער אויף שוויענטאיערסקע 34. די באַוואוינער פונם שוצקעלער נעמען אונז אויף זייער האַרציק. אַלע וועגדען זיך צו אונז — זיי ווילן אַרייגטרעטן אין דער אידישער קאָמף־אַרגאַניזאַציע. ליידער האָבן מיר נישט גענוג געווער אפילו נאָר פאַר אַלע קעמפער. אַלע זיינען אַדורכגעדרונגען מיטן ווילן צו קאָמף. אין שוצקעלער דער־

---

[6] אָט דער אונטערערדישער שוצקעלער איז שוין אויסגעבויט געוואָרן דורך דער אידישער קאָמף־אַרגאַניזאַציע עטלעכע חדשים פאַרן אָנהויב פון די קאָמפן.

[7] זע זייט 146, באַמ. 33 צום קאַפּיטל „די אידישע קאָמף־אַרגאַניזאַציע״.

טראָגן זיך די קלאַנגען פון אויפרייסנדיקע גראַנאַטן און די אומאויפהערלעכע קאַנאַנאַדע פון שווערע אויטאָמאַטישע מאַשינגעווערן. מיר זיינען באַשעפטיקט אַ גאַנצע נאַכט מיט אויספוצן דאָס געווער; מיט קאָנטראָלירן די אַמוניציע און די קנויטן ביי די גראַנאַטן פון אונזער אייגענער אויסאַרבעטונג. צום סוף רוען מיר אָפּ אַביסל.

ד. מיטוואָך (21־טער אַפּריל, צווייטער טאָג פּסח):

דעם גאַנצן טאָג פּאַטראָלירן די קעמפער פון דער אידישער קאָמף־אָרגאַניזאַציע דעם גאַנצן געביט, אָבער די דייטשן באַוויזן זיך נישט. פּאַרנאַכט קומען־אַן צו אונז מענטשן פונם געביט, — זיירע שוצקעלער זיינען פאַרברענט געוואָרן. עס זיינען שוין פאַראַן קרבנות, — פאַרברענטע לעבעדיקערהייט. דער גאַנצער געביט איז אַרומגע־נומען מיט פלאַמען. מיר האָבן באַשלאָסן אַדורכצורייסן זיך אין צענטראַלן געטאָ אַריין. אַ צונויפקום. מיר שטעלן זיך אויס און גייען אַרויס אויפן הויף. דאָס וואָס איך האָב דערזען וועל איך אין מיין גאַנצן לעבן נישט פאַרגעסן. די נאַכט איז פינצטער אָבער דאָ איז זי ליכטיק ווי אינמיטן העלן טאָג; עס הערט זיך נאָר דער געפלאַץ פון ברענענדיקע באַלקנס און צוזאַמענפאַלנדיקע הייזער. מיר זיינען איינגעטונקט אין פלאַמען. מיר גייען־דורך ברענענדיקע קראָמען. עס שלאָגט אַן אומבאַשרייבלעכע היץ. דאָס צעשטויבטע גלאָז שמעלצט זיך איבערן גאַנצן הויף. מיר לויפן דורך דעם הויף איינער הינטער דעם צווייטן מיט נאָסע טיכלעך אין די מיילער. ענדלעך האָבן מיר זיך אַדורכגעריסן צום שטח פונם הויז אויף פראַנצישקאַנער גאַס 21, אונזער ציל איז — אַדורכצורייסן זיך צום הויף אויף פראַנצישקאַנער 20. מען דאַרף נאָר אַריבערגיין די גאַס. דוכט זיך, — זייער אַ גרינגע אויפגאַבע. מוז איך אָבער דערמאָנען, אַז די מויער לענגאויס באַניפראַטן־גאַס איז ביי דער קרייצונג מיט פראַנצישקאַנער גאַס צעשטערט; די מויער, וועלכע טיילט אָפּ דעם בערשטער־געביט פון דער נייטראַלן שטח, איז אויך צעשטערט, און צווישן די צעשטערטע מויערן האַלטן־וואַך לעטישע, אוקראַיניש און דייטשע פאַטרולן און די בלויע (פוילישע) פאַליציי. איין גרופּע פרווווט אַדורכגיין. זי קומט צוריק מיט אַ ידיעה, אַז אין די צעשטערטע ערטער זיינען איינגעשטעלט שוועדע מאַשינגעווערן. די קאָמענדאַנטן האָבן דעריבער באַשלאָסן פונאַנדערצוואַרפן די גרו־פּעס. די גרופּע פון פּראַשקער (יעקב, לפ״ג) גייט צוריק אין בערשטער־געביט. און מיר מוזן זיך אַדורכרייסן. די ערשטע גייט גוטמאַנס (חנוך) גרופּע. מיר צעטיילן די גרופּע אויף צוויי פינפטלעך. אויף אויסשפּיר גייען אַרויס שלאָמעק (שלמה שוס־טער) און איך. שלאָמעק בלייבט פאָרן טויער, איך פאַרגנבע זיך צו דעם צעשטערטן מויער, איך קוק זיך אַרום אויף אַלע זייטן, איך גיב אים אַ צייכן — און דאָס ערשטע פינפטל גייט אַדורך בשלום. איך וואַרט אָפּ אַ פּאָר מינוט, איך גיב וויידער אַ צייכן — דאָס צווייטע פינפטל גייט אַדורך, און איך נאָך זיי. דערנאָך זיינען אַדורך די גרופּעס פון מאַרעקן (עדעלמאַן) און פון בערלינסקי׳ן (הערש, לפ״ג). דער געטאָ זעט

אויס מער־ווייניקער ווי דער בערשטער־געביט. מיר זיינען אַוועק אין שוצקעלער פונם פאַרזאַרגונגס־אַמט [8] אויף פראַנצישקאַנער גאַס 30.

ה. דאָנערשטאָג (22־טער אַפּריל) און די ווייטערדיקע טעג:

דעם גאַנצן דאָנעשטאָג רוען מיר, אין דער נאַכט פון דאָנעשטאָג אויף פרייטאָג לאָזט זיך אַרויס אַ פאַטרול כדי צו פאַרבינדן זיך מיט די גרופּעס, וועלכע אָפּערירן אויפן שטח פון צענטראַלן געטאָ. צווישן מענטשן גייען אַוועק אין דער ריכטונג פון גענשע גאַס, יוּרעק (בלאָנעס, לפ״ג) און איך פאַרנעמען זיך צו דער נאַלעווקי־זייט. די גאַנצע גאַס איז פאַרלייגט מיט טויטע קערפער. כדי נישט צו טרעטן אויף זיי, שפּרינגען מיר פון אָרט צו אָרט. ביי נאַלעווקי 36 האָבן מיר אַנגעטראָפן אַ קאַמף־גרופּע מיט ליוטעק (לייב) ראָטבלאַט (לפ״ג) אינדערשפּיץ. פון דעם מאָמענט אָן האָבן מיר שוין אַ כסדריקע פאַרבינדונג מיט דעם קאָמאַנדיר־שטאָב פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע און מיט אַלע גרופּעס. קיין גרעסערע קאַמף־אַקציעס קומען נישט פאָר, עס מאַכן זיך קליינע צוזאַמענשטויסן מיט פאַטרולן. אויפן דריטן טאָג פון אונזער געפּינען זיך אין פאַרזאַרגונגס־אַנשטאַלט מוזן מיר פאַרלאָזן דעם דאָרטיקן שוצקעלער, וועלכער האָט אונז געדינט אַלס אָפּעריר־באַזע. מיר טראָגן זיך אַריבער אין נייטראַלן שטח. אָבער אויך דאָ מוזן מיר באַלד פאַרלאָזן דעם שוצקעלער, מיר ווערן אַרויסגעשטויסן דורך רויך און פּייער. די לאָגע אין די שוצקעלערס איז אַ פאַרצווייפלטע און האָפענונגסלאָז. עס שפּירט זיך שטאַרק דער מאַנגל אין לופט, וואַסער און שפּייז. דערווייל גייען די טעג; עס איז שוין דער צענטער טאָג פון דער אַקציע. דער געטאָ איז פאַרברענט. אומעטום וואַלגערן זיך צו־קויל־פאַרברענטע קערפערס, — אין די גאַסן, אויף די הויפן און אין די קעלערס. מענטשן זיינען פאַרברענט געוואָרן לעבעדיקערהייט. די לאָגע איז שרעקלעך, עס איז אויך נישטאָ קיין מעגלעכקייט ווייטער צו פירן דעם קאַמף; מיר זענען איין: 1) עס איז אַ שטאַרקער מאַנגל פון אַמוניציע; 2) עס פעלן וואַסער און שפּייז; 3) עס איז נישט מעגלעך צונויפצוטרעפן זיך אין קאַמף מיטן שונא, וועלכער געפינט זיך גאָר נישט אינם געביט פון געטאָ, נאָר ער טוט זיין פאַרניכטונגס־אַרבעט פון דרויסן, — צוליב דעם אַלעם זיינען מיר געצוואונגען אָנצוהויבן טראַכטן וועגן אַרויספירן אונזערע מענטשן אין וואַלד אַריין, כדי מיר זאָלן קענען ווייטער פירן אונזער קאַמף.

---

[8] דאָס זיינען געווען די פאַרזאַרגונגס־מאַגאַזינען, וועלכע עס האָט אָנגעפירט אברהם גפּנער (לפ״ג). דאָרטן זיינען געווייזן די קעמפער גוט אויפגענומען געוואָרן און מען האָט זיי געהאָלפן לויט די מעגלעכקייטן. ראָטהייזער דערציילט ווייטער, אַז אַרום 25־טן אַפּריל האָבן די קעמפער געמוזט פאַרלאָזן דעם דאָזיקן שוצקעלער. זיי זיינען אָבער שפּעטער וויידער אַהין צוריקגעקומען. אין די ערשטע טעג פון חודש מאַי איז דאָרטן פאַרגעקומען אַ שווערער קאַמף. זע זייטן 295 און 296, באַמ. 1 און 2.

ו. מיר זוכן אַ פּאַרבינדונג מיט דער אַרישער זייט:

דעם 29־טן אַפּריל (דאָנעשטאָג) האָט דער קאָמאַנדיר־שטאַב — מרדכי (אַנ י ע־ליעוויטש, לפ״ג), צביה (לובעטקין), מאַרעק (עדעלמאַן), מיכאל (ר א־זענפעלד, לפ״ג) און בערלינסקי (הערש) — באַשלאָסן אַרויסצושיקן זיגמונטן (פרידריך, לפ״ג) און מיך כדי אָנצוקניפן פאַרבינדונגען מיטן קאָמענדאַנט פון דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע אויף דער אַרישער זייט, אַנטעק (פסעור־דאָנים פון יצחק צוקערמאַן). אין דער נאַכט פון 29־טן אויפן 30־טן אַפּריל האָבן מיר זיך אַוועקגעלאָזט אויף מוראַנאָווסקע־גאַס און פון דאָרטן דורך אַ טונעל צו דער אַרישער זייט. עס האָבן אונז באַגלייט אַדאָלף (האַכבערג, לפ״ג) און ליאָלעק*. מיר האָבן זיך אָפּגעזעגנט פון די חברים און זיינען אַרויף אויף אַ בוידעם כדי איבער־צוואַרטן ביז אינדערפרי. פאַרטאָג קוקן מיר זיך אַרום און דערזען אויפן שכנותדיקן דאַך טויטע קערפערס. מיר לויפן אַרויס אויפן הויף, די שויבן זיינען אויסגעשלאָגן און אַרום איז פול מיט קוילן־גילזן פון ביקסן און רעוואָלווערן. מיר באַקומען דעם אייגנדרוק, אַז דאָס הויז איז נישט באַוואוינט, מיר ווייסן בכלל נישט וואו מיר געפינען זיך, מיר באַשליסן אַרויסצוגיין און כאַפן אַ קוק אין גאַס אַריין. ערשט מיר טרעפן־אָן אַ טראַמווייַ־קאָנדוקטאָר, אַ פּאָליאַק. אין שמועס מיט אים דערווייסן מיר זיך, אַז אין דעם הויז האָט מען אַנטדעקט אַ באַהעלטניש פון 60 אידן. אַרויסגיין אין גאַס איז נישט מעגלעך. מיר הויבן אָן אים דערציילן אַ בבא־מעשה, אַז זונטאָג אינאָוונט זיינען מיר אַוועק אין געטאָ נאָך קליידער־אַלטוואַרג און זיינען דאָרט געבליבן שטעקן און ערשט איצטער איז אונז געלונגען אַרויסצובאַקומען זיך פון דאָרטן. וויבאַלד אַזוי — הויבט

---

* אַ יונגער, 19־יאָריקער קעמפער. ער איז געווען אַ מיטגליד פון דער קאָמוניסטישער יוגנט, וועלכער איז בעת דער מלחמה אַריבער צום „השומר הצעיר״ — עס איז אונז נישט געלונגען פעסטצושטעלן זיין אמתן נאָמען. — אויך אַנדערע דעלעגאַציעס זיינען אין יענע טעג אַרויסגעשיקט געווארן פון „צענטראַלן געטאָ״ (און פריער פון טעבענס־שולץ געביט) אויף דער אַרישער זייט, כדי אָנצוקניפן פאַרבינדונגען מיט די פּאַרשטייער פון דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע און צואיילן הילף. דעם 7־טן מאי איז אַ דעלעגאַציע פון 11 קעמפער איבערגעגאַנגען געווארן אַדורכצושלאָגן אַ וועג צו דער אַרישער זייט. אין דער דעלעגאַציע זיינען צווישן אַנדערע געווען: פאָוועל, יצחק סוקניק („קאָזאַ״), וואַנדאַ אַכראָן, לילקא זשימאק, זיגפרידאַ סימסאָן (אַלע — לפ״ג) און אויך העלאַ שיפער (נעראַטעוועט — איצטער אין ארץ־ישראל). נאָך אַסך מאָטערנישן איז די דעלעגאַציע אָנגעקומען דורך די קאָנאַליזאַציע־רערן צו אַ געוויסן אָרט אויף דער אַרישער זייט, אָנטקעגן קראַשינסקי־גאָרטן, אָבער עטלעכע פון אירע מיטגלידער זיינען אומגעקומען אין אַ צוזאַמענשטויס מיט פוילישע און דייטשע פּאָליציאַנטן. יענע נאַכט איז אַרויסגעשיקט געווארן נאָך אַ דעלעגאַציע: טוביה באַשיקאָווסקי (זע זיין טאָגבוך), ישראל קאָנאָל, מרדכי גראָווס, מנחם ביגלמאָן (די לעצטע דריי — לפ״ג) און נאָך זעקס קעמפער. אויפן וועג האָבן זיי זיך צוזאַמענגעשטויסן מיט דייטשן. עס האָט זיך צעפלאָקערט אַ קאַמף, אין וועלכן עס זיינען געהרגעט געווארן עטלעכע דייטשן. 7 פון די קעמפער, און צווישן זיי — 4 פאַרוואונדעטע, האָבן באַווייזן אַדורכצורייסן זיך צוריק צו די פּאָזיציעס פון די קעמפער; 3 פון זיי, וואָס דאָס איז זיי נישט געלונגען, האָבן אויסגעהאַלטן אַ גאַנצע נאַכט אַ געראַנגל מיט אַסך גרעסערע דייטשע כוחות — און די דייטשן זיינען זיי נישט בייגעקומען.

ער אונז אַן צו גראָטולירן, גיט אונז די האָנט און זאָגט, אַז מיר וועלן קענען אַנשרייבן אַ גאַנץ בוך וועגן דעם. ער באָווייזט אונז עפעס אַ לאָך, וואָס פירט אַרויס אויף שעראָקאָווסקע־גאַס. עס איז אונז געלונגען אַרויסצוקומען בשלום אין גאַס אַרויס.

אין גאַס האָט אונז דערקענט אַ „שמאָלצאָוויניק" (אַ שאָנטאָזשיסט — אַן אויס־פרעסער), וועלכער איז אונז נאָכגעגאַנגען. מיר זיינען אים אָבער פאָרשוואונדן פון אונטער דער נאָז. דעמזעלבן טאָג האָבן מיר שוין באָקומען אַ פאַרבינדונג מיט אַנטעקן (יצחק צוקערמאַן), מיט זיין פאַרבינדלערין פראַניאַ בעאָטוס (לפ״ג) און מיט טאָדעקן (טוביה שיינגוט, לפ״ג). מיר האָבן אים אָפגעגעבן אַ באָריכט וועגן דער לאַגע אין געטאָ און אַרומגערעדט די פראַגע וועגן אַ הילף־אַקציע. איך דערווייס זיך, אַז מיר האָבן נישט צו דערוואַרטן קיין שום הילף. מיר זיינען אָנגעוויזן אויף אונזערע אייגענע כוחות. יעדערער פון אונז הויבט דאָן אָן זוכן פאַרבינדונגען. עס האָבן זיך געמאָלדן צו מיטאַרבעט — סטעפאַן (סאָוויצקי, לפ״ג), קאָסטעק[10] (קשאָטשעק, לפ״ג) אַנאַ (וואָנכאָלסקאַ)[11], סטעפאַן פ. (פאָקראָפּעק, לפ״ג). די הילף פון דיזאָזיקע מענטשן איז אונז אומבאָדינגט נויטיק און מיר האָבן זיי אַסך צו פאַרדאַנקען. נאָך אַ לויפענייש במשך עטלעכע טעג איז אונז געלונגען צו באָקומען אַ פאַרבינדונג מיט שמוגלערס פון קאָזשלע גאַס. זייער אויפגאָבע דאָרף זיין — פאַרגרינגערן אונז אַראָפצולאָזן זיך אין קאַנאַל. אין לעצטן מאָמענט האָבן זיי זיך אָבער אָפגעזאָגט. מיר זיינען פאַרבליבן אין גאַס נאָך דער „פאָליציי־שטונדע", נישט האָבנדיק וואו אויבערצונעכטיקן. ערשט מיט אַן 8 טעג שפעטער האָט קאָסטעק אָפגעזוכט קאַנאַליזאַטאָרן.

---

[10] מיטגליד פון פ.פ.ר. (קאָמוניסטישע באָוועגונג). אַ פאָליאַק, וועלכער איז געווען טעטיק אונטערן נאָמען „קשאָטשעק". די שרייבער האָבן מיט־אַ־כיוון אים אָנגערופן „קאָסטעק", כדי די אַריבערפירער פונם באָריכט — פוילישע אונטערערדלער פון דער לאָנדאָנער עמיגראַציע־רעגירונג — זאָלן נישט וויסן וועגן דער צוזאַמענאַרבעט מיט די קאָמוניסטן. ער האָט אויך אין אַ סך אַנדערע פאַלן אַרויסגעהאָלפן דעם אידישן אונטערערד. אין אָנהויב 1944, ווען יעקב פייגענבלאָט, גוטע קאָוונאָקי און זיגמונט איגלא (אַלע לפ״ג) זיינען דערמאָרדעט געוואָרן אין באָהעלטניש אויף פרוזשנע 14 (זע ז. 219, באַמ. 1), האָט זיך קשאָטשעק באָזאָרגט מיט אַ פאָלשן דאָקומענט אָפּ מיטגליד פון דער נאַצישער פאַרטיי און איז אָוועק אין געסטאַפּאַ־אַמט, כדי אויפצוקלערן די סיבה פונם דורכפאַל, און געפאָלן אַ קרבן. מער איינצלהייטן וועגן אים זע די אזכרה־פאַרצייכנישן וועגן אים און ז. איגלאַ.

[11] אַ פוילישע פרוי פון אַ יאָר 60. אַ מיטגלידערין פון פ.פ.ס. איינע פון די חסידי אומות העולם. איר מאַן איז געווען אַן אָלטער סאָציאָליסטישער קעמפער, אַ מיטגליד פון דער פ.פ.ס.־ישער־באָיוווקע" (קאָמף־גרופּע) אין יאָר 1905. במשך דער גאַנצער צייט פון דער נאַצישער אָקופּאַציע האָט זי אויסבאַהאָלטן אידן. זי האָט אויסגעהאָלטן אין איר היים איינע פון די שילערינס פון דער אונטערערדישער „דרור" גימנאַזיע. איר וואוינונג אויף וואָליע (אַרישע זייט) האָט געדינט אָלס טרעף־פונקט פאַר דער אידישער קאָמף־אַרגאַניזאַציע. אויך איר איינגערע שוועסטער, מאַרישאַ סאָוויצקאַ, אויך אַ מיטגלידערין פון דער פוילישער סאָציאָליסטישער פאַרטיי, אַ שניידערין, אַ טוערין אויפן געביט פון אַרבעטער־ספאָרט. אַ גוטע באָקאַנטע פון מיכאל קלעפּפיש (לפ״ג), האָט אַריסגעווויזן אָסך טרייהייט און איבערגעגעבנקייט אין איר הילף דער אידישער אונטערערד־באָוועגונג. דערלאַנגענדיק די הילף זייערע, האָבן זיי יעדן מאָמענט געשטעלט אין געפאָר זייער לעבן. אויך סטעפאַן סאָוויצקי (לפ״ג) איז פון דערזעלבער משפחה.

ז. עקספּעדיציע אין געטא אַריין:

אין דער נאַכט פון 7־טן אויפן 8־טן מאַי האָט זיך אַרויסגעלאָזט אין וועג אַריין אַן עקספּעדיציע צום געטאָ, אין איר זיינען געווען רישעק [12] און צוויי קאַנאַליזאַטאָרן. דער עקספּעדיציע איז נישט געלונגען אָנצוקומען צו איר ציל. זיי האָבן געמוזט אומקערן זיך צוריק. אויפצומאַרגנס איז אַרגאַניזירט געוואָרן אַ צווייטע עקספּעדיציע. עס זיינען געגאַנגען — צוויי קאַנאַליזאַטאָרן, רישעק און איך. ט א ד ע ק (שיינגוט) און ק א ס ט ע ק (קשאַטשעק) זיינען געבליבן אויבן, אויף דער ערד. מען מוז נאָך צוגעבן, אַז כדי צו דערמעגלעכן די עקספּעדיציע האָבן מיר געמוזט שטעלן זיך אין פאַרבינדונג מיטן קעניג פון די „שמאַלצאָווניקעס" אויפן קאַזימיעזש־פּלאַץ און מיט זיינע צוהעלפער. אין דער נאַכט פון 8־טן אויפן 9־טן מאַי, אַזייגער 10 מיט אַהאַלב, זיינען מיר אַראָפּ אין קאַנאַל. די קאַנאַליזאַטאָרן פירן, מיר גייען הינטער זיי. נאָכן אָפּגיין עטלעכע צענדליק מעטער בלייבן זיי שטיין און דערקלערן, אַז ווייטער גייען זיי נישט. זיי זיינען שיכור ווי לוט. אויף זייער דערקלערונג ענטפער איך גלייך מיט אַ קאָטעגאָריש טאָן: „איר דאַרפט פאָלגן מיינע באָפעלן, מאָרש פאָרויס!" איך בין נישט בכוח צו באַשרייבן דעם וועג מיט זיי. יעדע פאָר מינוט האָבן זיי זיך אָפּגעשטעלט און פאָר־לאַנגט בראַנפן, קוואַס און עסן. קיין שום טענות האָבן נישט געהאָלפּען. נאָר דער רעוואָלווער מיינער האָט געהאָט אַ ווירקונג. איך בין אַרויס פון קאַנאַל צווישן ביינאַכט דורכן פאַרדעק, וואָס אויפן ווינקל פון די גאַסן סטאָווקי און זאַמענהאָף [13]. רישעק איז געבליבן מיט די קאַנאַליזאַטאָרן. די זאַמענהאָף־גאַס איז באַלויכטן מיט אַ רעפלעקטאָר פון דער זייט פון דזשיקע־גאַס. איך מוז קריכן אויפן בויך אַזש ביז מוראַנאָווסקע גאַס. איך האָב עטלעכע אַדרעסן פון אונזערע קאַמף־גרופּעס. קודם כל פאַרנעם איך זיך צום שוצקעלער פון פאַרזאַרגונגס־אַנשטאַלט אויף פראַנציסקאַנער 30. דעם שוצקעלער האָב איך פאַרלאָזט וועו איך בין אַוועק אויף דער אַרישער זייט. איך קום אַריין אין הויף, אָבער איך גיפּין שוין נאָר חורבות־איבערבלייבן פונם שוצקעלער — מען האָט

---

[12] עס איז מעגלעך, אַז דאָ וועלט געמיינט רישעק מ א ס ל מ א ן (לפ״ג); אויך ש. ראַט־הייזער מיט נאָך חברים האָבן מיט אַ פּאָר טעג פריער געפרווועט גיין צום געטאָ מיט דעמזעלבן וועג מיט וועלכן זיי זיינען מיט 8 טעג צוריק אַרויסגעקומען אויף דער אַרישער זייט, אָבער דאָס איז זיי נישט געלונגען און זיי האָבן זיך אומגעקערט צוריק.

[13] אין יענער נאַכט האָבן זיך אַראָפּגעלאָזט אין די קאַנאַליזאַציע רערן (צוערשט אַ גרופּע פון 10 קעמפּער פון פראַנציסקאַנער גאַס 22 און עטלעכע צענדליק קעמפּער זיינען פּאַרבליבן אין בונקער וואַרטנדיק. אויף אַ ידיעה פון אָט דער גרופּע. ר א ט ה י י ז ע ר און זיינע באַגלייטער זיינען, ווייזט אויס, געגאַנגען מיט אַן אָנדערן וועג און זיי האָבן זיך נישט צוזאַמענגעטראָפן אידער ער איז אַרויס פונם קאַנאַל, נאָר ערשט אויפן וועג צוריק פונם געטאָ. ווייטער דערציילט ר א ט ה י י ז ע ר, אַז ער איז געווען אין הויף פון יענעם שוצקעלער — פראַנציסקאַנער 22, אָבער ער האָט נישט געוואוסט, וויאַזוי מען קומט אין אַריין און ער האָט די קעמפּער נישט געפונען (זע באַמערקונג 15 ווייטער). וועו ראַטהייזער האָט זיך צוזאַמענגעטראָפן אין קאַנאַל מיט דער גרופּע פון 10, זיינען 2 קעמפּער אָוועק צוריק צום שוצקעלער אויף פראַנציסקאַנער 22 און אַלע דאָרט פאַרבליבענע קעמפּער זיינען דאָן אַריין אין קאַנאַל.

אים ווייזט אויס. אַנטדעקט. אין צווייטן הויף טרעף איך צווישן די חורבות דריי מענטשן, דאָס זיינען שוין אָבער נישט קיין מענטשן נאָר געשפענסטער, רוחות פון יענער וועלט. אינם ברוכוואָרג ליגן: צוויי מענער און אַ פרוי. די פרוי קרעכצט, זי האָט אַ צעברא־כענעם פוס. איך וויל זיי מיטנעמען מיט זיך אויף דער אַרישער זייט, אָבער זיי האָבן קיין כוח נישט אפילו אויפצושטיין פון אָרט. ריידנדיק מיט זיי דערוויס איך זיך, אַז דער שוצקעלער איז אַנטדעקט געוואָרן מיט עטלעכע טעג צוריק. די קעמפער האָבן דאָ אַדורכגעקעמפט איינעם פון די שענסטע קאַמפן, זיי האָבן דאָ געקעמפט מיט עטלעכע צענדליק דייטשן. זיי האָבן מיר דערציילט, אַז דער קעמפער אברהם א י י ג ע ר (לפ״ג) האָט ליגנדיק אַ פאַרוואונדעטער — געוروפן צו זיך די דייטשן, אָבער זיי האָבן מורא געהאַט צוצוגיין. וועג די כוחות זיינען אים אויסגעגאַנגען און ער האָט אויפגעהערט שיסן, האָט אים אַ דייטש דערשטאָכן מיט דער שפּיז פון ביקס[14]. שלאָמעק (שלמה ש ו ס ט ע ר, לפ״ג) האָט נישט קוקנדיק אויף זיין 17־יעריקן עלטער, אַרויסגעווויזן אומפאַרשטעלבאַרע העלדישקייט און ער האָט געקעמפט ווי אַ לייב. ער איז געפאַלן שפּעטער, אויף דער אַרישער זייט (זע באַמערקונג 25 ווייטער).

איך האָב די דריי אומגליקלעכע איבערגעלאָזט אויף זייער אייגענעם באַראָט און בין אַוועק צו פראַנצישקאַנער 22. די שוצקעלערס אין דעם הויף קען איך נישט. איך סיגנאַליזיר מיטן לאַמטערנדל און רוף־אויס אונזער פאַראָל. פלוצלינג לאָזט זיך הערן עפּעס אַ שטימע פונצווישן די חורבות אַרויס, וועלכע וויל מיך פירן צום שוצ־קעלער, וואו עס געפינען זיך אונזערע קעמפער. לויט דער שטימע האָב איך דערקענט, אַז דאָס איז אַ פרוי. זי האָט מיר גזאָגט, אַז זי האָט אַ צעבראָכענעם פוס און איך זאָל זי אָפּזוכן צווישן די חורבות. איך האָב געזוכט אַ האַלבע שעה און זי נישט געפונען. איך האָב געמוזט איבערייסן די זוכענישן[15]. אַ פאַרצווייפלטער לויף איך נאָך צו אויף נאַלעווקי 33 און 35, אויף מילאַ 19, אויף זאַמענהאָף 29, אָבער אין די אַלע ערטער געפין איך קיינעם נישט. דער געטאָ איז גרינטלעך פאַרברענט. עס וואַלגערן זיך טויטע קערפער קופעסווייז — אין די גאַסן, אין די הויפן, צווישן די חורבות.

איך הויב אָן טראַכטן: צו־וואָס גיי איך צוריק פונדאַנען? און פלוצלינג דערפיל איך מיך אַזוי גוט צווישן אָט די אַזוי טייער געוואָרענע חורבות און טויטע קערפערס. עס דערוועקט זיך אין מיר אַ ווילן, — נקמה צו נעמען און אומקומען. אָבער איך גיב

[14] אין הערש וואַסערס פאַרצייכנונגען, זייט 296 — „די לעצטע רעדע", ווערט דערציילט אויספירלעכער וועגן דעם פאַל. זע אויך באַמערקונגען 1 און 2, זייטן 295 און 296.

[15] דאָרטן איז טאָקי יאָ געווען דער שוצקעלער, וואו עס האָבן זיך קאָנצענטרירט די פאַרבליבענע קעמפער און פונדאָרטן זיינען זיי אַרויס דורך די קאָנאַלן צו דער אַרישער זייט. זיי האָבן אויך געהערט ש מ ח ׳ ס רופן, אָבער זיי האָבן געמיינט, אַז דאָס דולט זיך נאָר זיי אויס און זיי זיינען נישט אַרויס נאָכצוקאָנטראָלירן. עס איז זיי נישט איינגעפאַלן, אַז עמיצער פון זיערע חברים געפינט זיך אויבן. ווי מען גיט איבער האָט אויך שפּעטער דערדאָזיקער שוצקעלער (פון די מיסט־פירער אין געטא) געדינט פאַר די אידן אַלס אַ פאַרשטעק. אינמיטן חודש יוני 1943, האָבן די דייטשן דאָרט פאַרסמט אידישע קעמפער מיט פאַסגען־גאַז.

זיך נישט אונטער דער שוואַכקייט. די פליכט רופט צוריק. 4 אַזייגער בין איך צוריק אַריין אין קאַנאַל. איך האָב פאַרהאַקט הינטער זיך דעם אייזערנעם־צודעק. „לאָמיר גיין" — האָב איך מיט אַ נישט־מענטשלעכער שטימע אויסגעשריען צו רישעקן און צו די קאַנאַליזאַטאָרן. — „ס׳איז קיינער נישטאָ". עס האָט זיך אַנגעהויבן דער וועג צוריק. מיר זיינען אַדורכגענעצט דורך־און־דורך, — אַלע פאַרדעקן און שלוזן זיינען פאַרשלאָסן. דאָס וואַסער דערגרייכט ביזן גאַרטל. מיר גייען און איך סיגנאַליזיר מיטן לאָמטערנדעל, טראַכטנדיק אָן אויפהער, — אפשר וועט זיך דאָך עמיצער געפינען. איך רוף „יאָן! יאָן!" — דער פאַראָל פון די קעמפער — און פלוצלינג שפרינגט אַרויס פון אַ זייטן־קאַנאַל אַ גרופּע פון 10 קעמפער[16]. מיט טרערן אין די אויגן באַגריסן מיר זיך. פון עטלעכע ווערטער דערוויס איך זיך אַלץ וואָס איז פאַרגעקומען אין דער צייט, וואָס איך בין נישט געווען דאָרט. די הילף איז געקומען צו שפּעט מיט איין טאָג! פאַרפאַלן, מען דאַרף ראַטעווען די איבעריקע. צוויי קעמפער קערן זיך אום אין געטאָ מיטצונעמען פון דאָרטן די פאַרבליבענע. מיר גייען דערווייל פאַמעלעך פאַרויס אין דער זייט פון פּראָסטע־גאַס. יעדע עטלעכע צענדליק מעטער שטעלן מיר אויס וואַך־פאָסטנס. גייענדיק, שמועס איך מיט שלאָמעק שוסטער; פון אים דערוויס איך זיך אייניצלהייטן. דער שוצקעלער אויף מילע 18 איז אַנטדעקט געוואָרן ערשט דעם 8־טן מאַי בייטאָג. דער גרעסטער טייל דאָרטן איז אין לעצטן מאָמענט באַאַנגען זעלבסט־מאָרד. איך פאַרשטיי דאָס זייער גוט: הונגעריקע, אויסגעמאַטערטע, אַ לאַגע אָן אַן אויסוועג און קיין הילף איז פון ערגעץ נישטאָ. איך האָב צוגעפּירט די מענטשן ביז אונטערן קאַנאַל־צודעק אויף פּראָסטע־גאַס און איך בין ווידער אַרויס אויף דער אַרישער זייט. איך גיי אַריין צום „שמאַלצאָווניק" (דער אויספּרעסער), בייַ וועמען איך האָב איבערגעלאָזט מיינע בגדים פאַרן אַראָפלאָזן זיך אין קאַנאַל. עס וואַרטן שוין אויף מיר טאַדעק און קאָסטעק. איך האָב זיי דערציילט אַלץ ווי עס איז. מיר האָבן אָפּגערעדט, אַז אויפצומאַרגנס 5 פאַרטאָג וועלן מיר אַרויסנעמען די מענטשן פון קאַנאַל און אַוועקפירן זיי אין וואַלד אַריין. קאָסטעק דאַרף צושטעלן אויטאָס. 5 פאַרנאַכט גיי איך מיט טאַדעקן צום קאַנאַל־צודעק און מיר באַקומען אַ בריוו פון די קעמפער, אַז 5 פאַרטאָג וועלן זיי אַלע זיין אונטערן צודעק.

---

[16] דאָס זיינען געווען שלאָמעק שוסטער, גוטאַ, אליעזר און יוּרעק בלאָנעס, אבראָשאַ בלוּם, אברהם סטאָלאָק, בראָנקאַ מאַנעלאָק (אַלע — לפ״ג), יאַנעק ביללאָק (אַ בונדיסט, אַ צאָן־טעכניקער. בעת דעם וואַרשעווער אויפשטאַנד אין הערבסט 1944 איז ער געווען צוזאַמען מיט חנה קרישטאָל — —די פרוי פון גבריאל פרישדאָרף, — פּנינה פאַפּיער און דב שניפער (אַ חבר פון השומר הצעיר) אין אַ באַהעלטניש אויף ראַקאָוויעצקע־גאַס. וועמען פאַפּיער און דב געוואָלט אונטערצינדן דאָס הויז, זיינען זיי אַרויס אין גאַס, מיט זייערע וואָפן. על־פּי־טעות זיינען זיי צוגעקומען נאַענט צום געסטאַפּאָ־בנין און מען האָט זיי אַרעסטירט. בייַ דער אונטערזוכונג האָט דב שניפער אָנגעהויבן שיסן. מען האָט אים און בילאָקן תיכף דערמאָרדעט. בייַדע פּרויען זיינען גערעטעוועט), פייגעלע גאָלדשטיין (אַ בונדיסטין, די חברטע פון יוּרעק בלאָנעס, געפאַלן אין דאַרף פּלודי, צוזאַמען מיט זלמן פרידריך און דריי פון דער משפּחה בלאָנעס) און פּנינה

ח. מאַנטאַג, דעם 10־טן מאַי:

פינף אַזייגער פאַרטאָג זיינען מיר שוין ביים קאַנאַל־צודעק. איך וואַרט אויף טאַדעקן און אויף די אויטאָס, וואָס קאָסטעק האָט געדאַרפט צושטעלן. אַ האַלבע שעה שפּעטער קומט־אָן טאַדעק. מיר גייען זיך דורך אויף פראָסטע־גאָס. עס גייט דורך אַ שעה, צוויי, קאָסטעק איז אַלץ נישטאָ. מיר זיינען שרעקלעך דענערווירט. מיר האָבן באַשלאָסן מיט אייגענע כוחות אויסצוקאָמבינירן אויטאָס[17]. טאַדעק האָט געהאָט אַ מעגלעכקייט צו באַקומען אויטאָס — איז ער אַוועק און איך בין געבליבן אַליין. עס איז שוין 9 אַזייגער אינדערפרי און מען זעט נישט קיינעם פון זיי. עס איז צו שפּעט, אַז מען זאָל ריזיקירן איצטער ארויסציען די מענטשן פון אונטן. אַבער פון דער אַנדערער זייט איז מיר קלאָר: נישט ארויסנעמען די מענטשן הייבט הייסט פאַר זיי — אומקום אין קאַנאַל. איך באַשליס דעריבער מיט מיר זעלבסט: ווען עס זאָל נישט זיין די געלעגנהייט — הייבט מוזן מיר די מענטשן ארויספירן. עס וואָלט גוט געווען צו האָבן אַ וואַך ביים ארויסנעמען זיי. לייַדער האָבן מיר קיינעם נישט. עס גייען וועיטער פאַרביי שענהן. פלוצלינג קומט־אָן אַן אויטאָ. עס זיינען אַנגעקומען אויך קאָסטעק און אַנדערע גוט־אויסזעענדיקע בחורים: יורעק[18], רישעק און וואַצעק[19]. מיר שטעלן אַרום דעם קאַנאַל־צודעק מיט פונפּריער צוגעגרייטע פלאַטפאָרמעס, ווייל אין וויקל זשעלאַזנע־גאָס שטייט אַ דייטש־אוקראַיניש־שער וואַך־פאָסטן, — די באַוואַכונג פון קליינעם געטאָ[20]. מיר עפענען דעם צודעק. עס הויבט זיך אָן דאָס ארויסגיין פון קאַנאַל. איך דערקען קיינעם נישט. הגם איך האָב אַלעמען גוט געקענט. ווייל דאָס זיינען נישט קיין מענטשן נאָר אויסגעמוטשעטע געשפּענסטער, וועלכע האַלטן זיך קוים אויף די פיס. אַרום האָט זיך צונויפגעקליבן אַ מאַסע מענטשן,

---

פאַפּיער (גראַטעווטע, איצטער אין ארץ־ישראל). דאָס איז געווען די ערשטע גרופּע, וועלכע איז ארויס אין דער נאַכט פון 8־טן מאי פונם שוצקעלער אויף פראַנציסקאַנער גאָס 22 און אַוועק אין די קאַנאַליזאַציע־רערן (זע באַמערקונג 13 פריער).

[17] זיי האָבן טעלעפאָנירט צו אַ טראַנספּאָרט־געזעלשאַפט און געבעטן מען זאָל ארויסשיקן אַ לאַסט־אויטאָ צו פּירן האַלץ־שיך. ווען דער אויטאָ איז אַנגעקומען אויפן אָרט, האָבן זיי מיט געווער אין האַנט געצוואונגען די שאָפערן, זיי זאָלן אַוועקפירן די קעמפערס.

[18] אַ מיטגליד פון פ.פ.ר. — אונז איז נישט געלונגען צו אידענטיפיצירן זיין פערזאָן; קען זיין, אז דאָס רעדט זיך וועגן זאָלאָטאָרון (לפ"ג).

[19] אַ חבר פון „השומר הצעיר". ער איז אַוועק מיט דער פאַרטיזאַנער־גרופּע, וועלכע איז סוף מאי 1943 געשיקט געווארן דורך דער אידישער קאָמף־ארגאַניזאַציע אין די וויטשקאָווער וועלדער. אין דער פאַרטיזאַנער־גרופּע האָט מען זומער 1943 ארויסגעשיקט אים און טאָליע, אַ קעמפערין פון די פ.פ.ר.־קאָמף־גרופּעס (ווייזט אויס — די טאַכטער פון הרב יחיאל מאיר בלומענפעלד אין וואַרשע), וועלכע האָט פאַר די געטאָ־קאָמפן דערפילט אין דער אידישער קאָמף־ארגאַניזאַציע אַ וויכטיקע ארבעט ביים אויסשפּירן יענע, וועלכע האָבן אין געהיים מיטגעארבעט מיט די דייטשן — זיי זאָלן אויסשפּירן אַ האַלץ־זעגערייַ אין דער סביבה, וואָס דייטש מיליטער האָט זיי באַוואָכט און די פּארטיזאַנער האָבן זי געוואָלט אונטערצינדן. זיי האָבן דערפילט זייער שליחות, אַבער אויפן וועג צוריק זיינען זיי אַנטדעקט געווארן און זיינען אומגעקומען. אונז איז נישט געלונגען צו אידענטיפיצירן זיין פערזאָן; קען זיין, אַז אין דער ליסטע פון געפאַלענע דערשיינט זיין אמתער נאָמען.

[20] דער שטח איז אין דער געטאָ־מאָפּע באַצייכנט מיטן אות „ג".

וועלכע קוקט זיך צו און זאָגט: „די קעץ קומען אַרויס". פלוצלינג באַמערק איך, דער צודעק איז אָפן אָבער קיינער קומט נישט אַרויס. קאָסטעק איז דענערווירט, דער אויטאָ איז שוין פול. אין דעם מאָמענט איז אָנגעקומען אַ צווייטער אויטאָ. איך בין צוגעלאָפן צו קאָסטעקן און ער זאָגט מיר, אַז דער צווייטער אויטאָ איז נישט אונזערער. „דער אויטאָ איז פול", זאָג איך צו אים, „און קיינער קומט שוין נישט אַרויס, אויף וואָס ווארטן מיר?" איך גיב אַ באַפעל צו פאַרמאַכן דעם צודעק און אַוועקפאָרן. אין אויטאָ דערווייס איך זיך, אַז אין קאָנאַל זיינען פאַרבליבן 15 קעמפער; זיי זיינען געווען אין אַ זייטן־קאָנאַל. דאָס אַרויסגיין פונם קאָנאַל האָט געדויערט אַ 15 מינוט גאַנג אין זייט. מיר האָבן באַשלאָסן, אַז נאָכן איבערטראַנספאָרטירן די איצטיקע גרופע וועט דער אויטאָ זיך אומקערן צוצונעמען די איבעריקע. מיר זיינען געפאָרן צום וועלדל נעבן א[21]. איך בין געבליבן כדי צוצופירן די מענטשן צו דער גרופע קעמפער פונם טעבעגס־גענעט, וואָס מיר האָבן זיי מיט צוויי וואָכן צוריק אַרויסגענומען פון אַגראַדאָוו־גאָס[22]. ר י ש ע ק, ו ו א צ ע ק און י ו ר ע ק זיינען צוריק געפאָרן מיטן אויטאָ קיין וואַרשע. פאַרנאַכט, זענענדיק, אַז זיי קומען נישט צוריק, בין איך אַוועק קיין וואַרשע[23]. אַדורכפאָרנדיק דעם באַנק־פלאַץ האָב איך באַמערקט אַ צוזאַמענלויף. געשטויסן פון עפעס אַ פאַרגעפיל בין איך אַרויסגעשפרונגען פון טראַמווייַ. איך גיי צו נעענטער. פאַר מיינע אויגן ליגט ר י ש ע ק, א דערהרגעטער, אַביסל ווייטער — י ו ר ע ק. שפעטער האָב איך זיך דערוואוסט: זיי זיינען געקומען צופאָרן קיין וואַרשע און אַוועק אויף פראָסטע־גאָס צום קאָנאַל־צודעק. אָבער דער אָרט איז שוין געווען אַרומגעשטעלט מיט זשאַנדאַרמעריע. עפעס אַ פרוי האָט זיי ביידן דערקענט און געמסרט, אַז זיי האָבן אָנטיילגענומען אין אַרויסציען די מענטשן פון קאָנאַל[24]. די אין

---

[21] מלאָטשין — אַ 7 קילאָמעטער פון וואַרשע. דידאָזיקע רייזע איז געווען איינע פון די געוואָגסטע אַדורכפירונגען פון די אידישע קעמפער. עטלעכע צענדליק אידישע קעמפער מיט זייערע וואָפן זיינען אינמיטן העלן טאָג אַדורכגעפאָרן די גאַנצע שטאָט, וועלכע איז געווען פול מיט באַוואָפנטע דייטשן. די אידישע קעמפער האָבן זיך אויסגעלייגט אויף דער דיל פון אויטאָ, און נאָר נעבן שאָפער איז געזעסן דער פאָליאַק קאָסטעק (קשאטשעק) און האָט געווינקן דעם וועג. אין אויטאָ איז געשטאַנען אַ באַוואָפנטער שמחה ר א ט ה י י ז ע ר — און אַזוי זיינען זיי געפאָרן איבער אַ שעה. אַ פאָר מאָל, ווען עס האָבן זיך באַווינקן דייטשן צו־נאָענט איז געגעבן געוואָרן אַ באַפעל „גיעווער־גרייט"; אַזוי זיינען זיי אויך דורכגעפאָרן די ווייסל־בריק, וואו ס'איז געווען אַ ספּעציעלע וואַך.

[22] זע זייט 270, באַמ. 13 צום „באַריכט פון ש. גראַיעק".

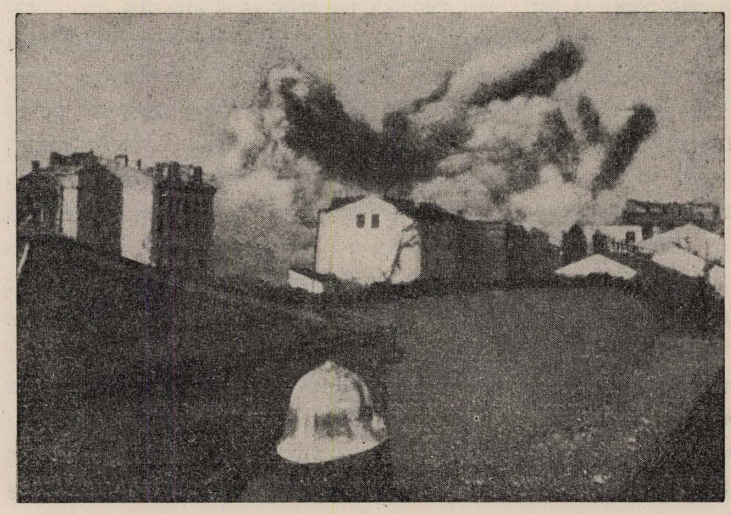
[23] דאָס באַדייט: פונם וועלדל ביי לאָמיאַנקי קיין וואַרשע.

[24] אַ קורצע צייט פאָר דעם זיינען די צוויי דערמאָרדעטע צוזאַמען מיט אַנפירער פון דער אידישער קאָמף־אָרגאַניזאַציע געזעסן אין אַ קאָפּעהויז נאָענט צום אָרט פון זייער דערמאָרדונג. דאָרט האָבן זיי אינפאָרמירט וועגן וואָס עס טוט זיך און זיך באַראָטן וועגן די שריט, וואָס מען דאַרף ווייטער אָנעמען. דערנאָך איז קלאָר געוואָרן, אַז די אינם באַריכט דערמאָנטע פרוי איז געזעסן אין דעמזעלבן קאָפּעהויז אין וועג זיי זיינען אַרויס האָט זי זיי נאָכגעשפירט, און זי האָט איבערגעגעבן זיי צו די זשאַנדאַרמען.

קאָנאַל־פּאַרבליבענע זיינען אַרויס דורכן געעפנטן צודעק. אינם קאָמף, וואָס איז אויסגעבראָכן, זיינען זיי אַלע אומגעקומען [25].

[25] א טייל איז אומגעקומען אין צוזאַמענשטויס מיט די דייטשן נאָכן אַרויסגיין פון קאָנאַל, און א טייל — אין קאָנאַל. צוזאַמען זיינען דאָמאָלסט געפאַלן א 30 קעמפער פון דער אידישער קאָמף־אַרגאַניזאַציע, און צווישן זיי: סעווטע דובנסקי, לייבעלע ראָזאָווסקי, מנחם ביגעלמאַן, בראָנקא מאַנעלאַק, שלאָמעק שוסטער, יחיאל גורני (אַלע לפ״ג), פנינה זאַנדמאַן און אַנדערע, און אויך אַדאָלף האָכבערג (לפ״ג), וועלכער איז געווען צוואָמען מיט דער גרופּע פון די 32, וואָס איר איז געלונגען אַרויסצוקומען, דעם 10־טן מאַי, אָבער ער איז געשיקט געוואָרן כדי צו מאַכן א פרווו צונויפזאַמלען די קעמפער, וועלכע זיינען פאַרלוירן געגאַנגען אין וועג — און ער איז מער נישט צוריקגעקומען. מער אייגצלהייטן וועגן דעם אַרויסגאַנג פון די קאָנאַלן זע זייט 244, באַמ. 5 צום באַריכט פון „בונד״ און זייט 270, באַמ. 13 צום באַריכט פון שלום גראָיסק.

דער פאָקט, וואָס מען האָט נאָך די קאָמפן נאָר באַווייזן אַרויסצוראָטעווען פונם געטאָ־געביט אַזא קליינע צאָל קעמפער, נעמט זיך טיילווייז אויך דערפון, וואָס אייידער די קאָמפן זיינען אויס־געבראָכן האָט מען לחלוטין נישט געמאַכט קיין שום צוגרייטונגען אויף צו ראָטעווען די עוועניטועל לעבנגעבליבענע קעמפער. און דאָס איז נישט געווען קיין צופאַל אַדער פאַרנאָכלעסיקונג. זייערווילן צו קעמפן איז בייַ זיי געווען גאָר שטאַרק; זיי האָבן מורא געהאַט, אַז אַזעלכע מיני רעטונגס־צוגרייטונגען זיינען עלול אָפּצושוואַכן די זיכערקייט, אַז עס וועט אומבאַדינגט קומען צו א באַוואָפנטן קאָמף, בייַ אַלע תנאים.

וואַרשעווער געטאָ גייט אונטער אין פלאַמען
פאָטאָגראָפירט פון דער אַרישער זייט אין די טעג פונם געטאָ אויפשטאַנד.

3. באַריכט פונם קעמפער טוביה באַזשיקאָווסקי

וועגן די שלאכטן אין צענטראלן געטא

(באַצייכנט אין דער מאַפּע פונם געטאָ מיטן אות „ד")

דער שרייבער פונם באַריכט איז געבוירן אין ראַדאָמסק, אין אַן אַרימער פאַמיליע. נאָך קינדווייז האָט ער געהאָלפן אויסהאַלטן די משפחה. צו 15 יאָר אַריין אין „פרייהייט". אַ טרייער איבערגעגעבענער חבר אויך אין החלוץ און שפעטער — אין דער פּאַרטיי פועלי־ציון (צ.ס.) און אין דער פראָפעסיאָנעלער באַוועגונג. אַ דעלעגאַט, אויף אַלע קאָנפערענצן פון „פרייהייט" און פון החלוץ. בעת דער מלחמה צווישן די אַקטיווע טויט אינם אידישן אונטערגרונד. טעטיק אינם מרכז החלוץ און אין דער קאָמף־אָרגאַניזאַציע. אַן אינסטרוקטאָר אין די אונטערגרונד־סעמינאַרן און געשריבן אין דער אונטערגרונדישער פרעסע. אייניר פון די מוטיקע קעמפער אין געטאָ־אויפשטאַנד און אויך אינם אַלגעמיינעם ווּאַרשעווער אויפשטאַנד, אין אויגוסט־סעפטעמבער 1944.

דער דאָ געבראַכטער איבערבליק איז אַרויסגעשיקט געוואָרן פון ווּאַרשע דעם 24־טן מאַי 1944, אַ קיצור פון אַ גרעסערע אַרבעט, וואָס צוליב מאַנגישע טעמים האָט מען זי נישט געקענט איבערשיקן אינגאַנצן. דער אַריגינעלער כתב־יד איז פאַרלוירן געוואָרן. דער שרייבער — בעת דעם געטאָ־אויפשטאַנד איז אַלט געווען 32 יאָר — ער איז געראַטעוועט און זעצט פאָר זיין געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט אין פוילן.

19־טער אַפּריל 1943 (ערב פסח תש"ג). אַ שיינער פרילינגס־טאָג. די בחורים געפינען זיך אויף זייערע פאָזיציעס און באַדויערן זייער, וואָס די נאַטור האָט זיי אָפּגעטון אַזאַ שפּיצל. מיר האָבן דערוואַרט, אַז אונזער לעצטע שלאַכט וועט פאַרקומען אונטער אַ שוואַרץ־בלייענעם הימל אין שטורם און וויכער. אַזייגער 6 אינדערפרי קומט צולויפן צום קאָמאַנדאַנט פון אונזער גרופּע יוסף (פּאַרבער, לפ"ג) מיט אַ צעשוי־בערטער שוואַרצער טשופּרינע און שוואַרצע גלאַנצנדיקע אויגן. ער ברענגט פונם קאָמאַנדאַנט אַ באַפעל אָנצוהויבן דעם אָנגריף. די דייטשן געפינען זיך שוין ביי אונזערע פאָזיציעס, אין ווינקל פון די גאַסן נאַלעווקי און ענשע (די קאָמף־גרופּע איז געווען אויפן באַלקאָן פונם הויז נאַלעווקי 33־ווינקל־ענשע). עס האָט זיך דערהערט דער באַפעל: „פייער!" אַ קאָנאַנאַדע פון קויליז און גראַנאַטן צעקלינגט זיך איבער די קעפ פון די דייטשן. דער אויפרייס פון די באַמבעס דערטראָגט זיך מיט עכאָ איבערן גאַנצן געטאָ. אויף אַלע דריי פאָזיציעס פון אונזער אָפּטיילונג ברויזט דער קאָמף. די פאַר־בינדלער לויפן פון פאָזיציע צו פאָזיציע מיט באַפעלן פונם קאָמאַנדאַנט. יעקב (גוטערמאַן, לפ"ג), אַ יונגער, הויכער און פעסטער ריז, שיסט מיט אַ ביקס פון פראַנט־באַלקאָן. פייוול (שוואַרצשטיין, לפ"ג) איז ביים פענסטער און שיסט פון אַן אויטאָמאַטישן רעוואָלווער. אברהם (דרייער, לפ"ג) און משה (רובין, לפ"ג) פירן־אָן דעם אָנגריף אויף די אַנדערע צוויי פאָזיציעס. דער קאָמאַנדאַנט זכריה (אַרטשטיין, לפ"ג) איז אומעטום, ער גיט אינסטרוקציעס, ער באַגייסטערט צו אַ

פאַרשאַרפטן קאַמף. די טיכטיקע צביה (לובעטקין) מיט איר באַטראַכטקייט און זעלבסטבאַהערשטקייט שטעלט־אָפּ די סאַמע קלענסטע אַרויסווייזן פון דענערווירונג. ר ב ק ה[1], וועלכע האָט די פונקציע פון אַן אויסקוקערין, קומט צולויפן מיט אַ ידיעה, אַז די דייטשן זיינען אָפּגעטרעטן און מען זעט שוין נישט קיין אייַן דייטש אין גאַס. דער קאַמענדאַנט מאַכט אַן איבערזיכט איבער אונזער שלאַכט־אָפּשניט און זאָגט־אַן אַלעמען, אַז די דייטשן האָבן איבערגעלאָזט עטלעכע־און־פערציק הרוגים. מיר האָבן נישט געליטן קיין שום פאַרלוסט.

אין דער אָפּטיילונג איז אַן אומבאַשרייבלעכע פרייד. מיר אַלע פאַרשטייען גאַנץ גוט, אַז עס מוז נאָך דערגיין צו אַן אַנטשיידנדיקן קאַמף און אַז נישט־קוקנדיק אויף די דייטשע פאַרלוסטן — וועט דער קאַמף זיך פאַרענדיקן מיט אונזער טויט. אונזער אייניציקע פרייד פאַרן טויט איז — צו זען דערהרגעטע דייטשן ליגן אויסגעצויגן אין גאַס. דערווייל איז אַ הפסקה. אַ טייל קעמפער זעצט־זיך־צו אָפרוען, מען איז מיד און נישט אויסגעשלאָפן נאָך אַ גאַנצער וואַך־נאַכט, אַנדערע דערציילן צווישן זיך איינדרוקן, איבערלעבונגען. אין אַ געוויסן מאָמענט דערמאָנען מיר זיך, אַז כָּל זמן מען לעבט, דאַרף מען עסן. מיר בייסן־צו מיט אַפעטיט. אין ערשטן טאָג פון די קאַמפן האָבן מיר נאָך גענוג שפייז. נאָכן אָפּעסן שלעפט אַרויס משה (רובין) זיין אַקאָרד־יאָנדל, וואָס איז תמיד מיט אים, און ער באַמיט זיך ווי־עס־איז אויסצושפילן מעלאָדיעס פון שובערט און בעטהאָווען. די שענהן גייען רואיק פאַרבי. די קעמפער פאַרווייילן די צייט און פרווון צונעמען דאָס געווער ביי די פון־שלאַף־באַזיגטע חברים. אָבער די מערסטע פון זיי האַלטן די האַנט אויפן צינגל אויך שלאָפנדיק. די „גנבים" האָבן מורא אָנצורירן זיי, מען זאָל צופעליק נישט באַקומען אַ כיבוד פון אַ פאַרציעלע בליי, וועלכע איז דאָך באַשטימט פאַר עמיצן אַנדערש...

פלוצלינג קומט צולויפן די אוסקוקערין און מעלדעט דעם קאַמענדאַנט, אַז פון דער זייט פון מוראַנאָווסקע־גאַס קומען אַן טאַנקען און פונם דרייעק גענשע־נאַלעווקי־פראַנצישקאַנער דערנעעטערן זיך דייטשע אָפּטיילונגען. די דייטשן גייען צעשפרייט און שיצן זיך ביי די וועגט פון די הייזער. דער קאַמענדאַנט זכריה (אַ ר ט ־ ש ט י י ן) גיט אַ באַפעל צוצוגרייטן זיך צום אַנטשיידנדיקן קאַמף און ער זאָגט־אַן, אַז די וואָס וועלן בלייבן לעבן זאָלן זיך צוריקציען צו אייגער פון די באַזעס פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע, אויף גענשע 6. עס זיינען קוים פאַרקלונגען די לעצטע וווערטער פונם באַפעל און מיר זיינען שוין פאַרטויבט געוואָרן פון אַ שרעקלע־כער קאַנאַנאַדע, וועלכע איז געקומען אויף אונז פון אַלע זייטן. אין ווינקל פון די גאַסן נאָלעווקי און פראַנצישקאַנער האָבן די דייטשן אויפגעשטעלט אַ באַריקאַדע, פון וועלכער זיי באַשיסן אונזערע פאָזיציעס. נאָך אַן אומאויפהערלעך פייער במשך

[1] עס איז אונז נישט געלונגען פעסטצושטעלן מיט זיכערקייט ווער דאָס איז געווען.

אַ האַלבע שעה האָבן מיר פעסטגעשטעלט מיט פרייד, אַז פון אונזערע קוילן און גראַנאַטן זיינען וויידער געפאַלן עטלעכע צענדליק געהרגעטע און פאַרוואונדעטע דייטשן. פון די קעמפער איז קיינער נישט געפאַלן. די דייטשן האָבן געשאָסן כמעט בלינד, זיי האָבן מורא געהאַט אַרויסצוגיין פון הינטער דער באַריקאַדע. מיר האָבן אָבער געשאָסן צילנדיק. מיר האָבן געזאָרגט דערפאַר, אַז קיין איין קויל זאָל נישט אַוועק אומזיסט. דער ערשטער טאָג פון די קאַמפן האָט זיך פאַרענדיקט מיט אונזער נצחון. אינאָוונט האָבן מיר באַקומען אַ באַפעל אַריבערצוטראָגן זיך אויף אַנדערע פאָזיציעס. מיר האָבן פאַרלאָזן אונזער געביט נאָכדעם ווי מיר האָבן אונטערגעצונדן דעם דייטשן „וועלט־ערפאַסונג" [2]־מאַגאַזין, אויף נאַלעווסקי 33. מיר זיינען אַוועק דורך בוידימער, וועלכע זיינען איצטער געוואָרן די הויפט־אַרטעריע פון אונזער קאָמוניקאַציע אין געטאָ.

שוין זייענדיק אין וועג, האָט זיך אונזער פאַטרול אומגעקערט מיט דער ידיעה, אַז געגנער 6 איז באַלאַגערט דורך די דייטשן. קיין וועג צוריק האָבן מיר נישט, ווייל אונזערע פאָזיציעס אויף די נאַלעווסקיס זיינען שוין געשטאַנען אין פלאַמען. מיר זיינען אָפּגעשלאָסן פון צוויי זייטן. ערגער איז אָבער וואָס עס ברענט אויך אונטער אונז. עס שטיקט אונז דער רויך. די סיטואַציע איז געוואָרן אַ שוועריע. מיר האָבן זיך אָבער נישט פאַרלוירן. אַ צווייטער פאַטרול, מיט דער העלדישער מירא (פוכרער, לפ״ג) אינ־דערשפּיץ האָט זיך אַוועקגעלאָזט זוכן אַן אַרויסוועג פון דער אַרומרינגלונג. אַ לאַנגע צייט איז דער פאַטרול נישט צוריקגעקומען. דערווייל האָבן דייטשן זיך אַרויפבאַקומען אויפן בוידעם. מיר האָבן געעפנט אויף זיי אַ שיסעריי. מאַנפרעד (לפ״ג) האָט דערהרגעט דעם ערשטן דייטש און צוגענומען ביי אים דאָס געווער, די איבעריקע זיינען אַנטלאָפן. אין צוויי שעה אַרום איז צוריקגעקומען אונזער פאַטרול און מיר זיינען אַוועק אויף אַ נייעם וועג, איבערלאָזנדיק הינטער זיך ברענענדיקע הייזער.

מיר זיינען אָנגעקומען אויף מייזעלס־גאַס נומער 3. דאָרטן האָבן מיר געדאַרפט וואַרטן אויף אַ וווייטערדיקע אינסטרוקציע פון דער קאָמאַנדאַנטור.

מיר זיינען געוואָרן אייגעשלאָסן אין די קאַמף־גרופּעס אויף זאַמענהאָף־גאַס [3], דאָרט זיינען פאָרגעקומען די פאַרביטערסטע קאַמפן. דאָרטן זיינען געווען קאָנצענטרירט באַדייטנדיקע דייטשע כוחות און די שטאַרקסטע אָפּטיילונג פון דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע. די קעמפער־גרופּעס האָבן פאַרנומען פאָזיציעס אין דריי פונקטן: זאַמענ־האָף 29, זאַמענהאָף 50 און מילע 28. נאָך זייער מפּלה אויף נאַלעווקי־גאַס זיינען די דייטשן אַריין אין דער זאַמענהאָף־גאַס זייער פאַרזיכטיק. זיי זיינען געגאַנגען צע־

[2] א קאָנצענטרירונג־אָרט פאַר דעם אידישן פאַרמעגן, וואָס די נאַצים האָבן צוגעוויבט.

[3] די גרופּעס פון זכריה ארטשטיין, יצחק בלוישטיין און יוסף פארבער האָבן זיך פאַראייניקט. אין אַן אָנדערער שילדערונג, וועגן די קאַמפן פון דער גרופּע, דערציילט טוביה ב., אַז נאָך פריער האָט זי געקעמפט פון אירער אַ באַזע אויף אַ צווייטער גאַס אין דעם 26־טן אַפּריל פון אַ באַזע אויף מילע 5.

שפּרייט, אייגציקווייז, שיצענדיק זיך האָרט ביי די מויערן. מיר האָבן זיי נישט אַטאַקירט, מיר האָבן זיי געוואָלט אַרייגציען וואָס מער. זיי זיינען אַדורך די גאַנצע זאַמענהאַף־גאַס. ערשט ביים ווינקל זאַמענהאַף־גאַס און מילע־גאַס זיינען זיי באַהאָגלט געוואָרן מיט קוילן און גראַנאַטן. וועו זיי האָבן זיך געוואָלט צוריקציען פון דאָרטן, זיינען זיי פאַרהאַלטן געוואָרן פונהינטן דורך דער גרופּע אויף זאַמענהאַף־גאַס 29. די דייטשן זיינען אַרייגעפאַלן אין אַ „קעסל", נישט האָבנדיק קיין מעגלעכקייט אָפצוטרעטן צוריק. די גאַנצע גאַס איז געווען פאַרליגט מיט טויטע און פאַרוואונדעטע דייטשן. נישט קיין סך פון זיי האָבן זיך געראַטעוועט. אויך דייטש איז אַרומגעלאָפן אין גאַס ווי אַ משוגענער, זוכנדיק אַ וועג צום אַנטלויפן. מען האָט אים אַ וואַרף געטון אַ צינד־פלאַשע אויפן העלם, אין איין מינוט איז ער געווען אַרומגענומען מיט פלאַמען.

דער קאַמף אויף זאַמענהאַף־גאַס איז געווען אַ גרויסער נצחון פון די קעמפּערס. אין פאַרלויף פון עטלעכע שעה איז נישט געווען קיין איין דייטש אין געטאָ. אַזייגער 12 האָבן די דייטשן אַרייגגעפּירט טאַנקען. אויך דאָס מאָל האָט מען זיי געלאָזט צוקומען זייער נאָענט צו אונזערע פאָזיציעס און ערשט דאַן האָבן מיר זיי אַטאַקירט מיט צינד־פלעשער. צוויי טאַנקען זיינען געוואָרן אַרומגעכאַפּט מיט פלאַמען. די דייטשע אינפאַנטעריע־אָפטיילונגען, וועלכע זיינען נאָכגעגאַנגען האָרט נאָך די טאַנקען, זיינען אויפגעיך אָפּגעטרעטן צוריק. מיר האָבן זיי פאַרשאָטן מיט אַ האָגל קוילן. יענעם טאָג זיינען די דייטשן מער נישט אַרייגעקומען אין געטאָ.

נאָך די ערשטע שלאַכטן און צוזאַמענשטויסן, וועלכע האָבן זיך פאַרענדיקט מיטן נצחון פון די קעמפּערס, האָבן די דייטשן אָנגעוועדעט אַ נייע־קריג־טאַקטיק, — ברענען און חרוב־מאַכן אַלץ וואָס זיי טרעפן־אָן אויפן וועג. זיי האָבן אַרייגעפּירט אין קאַמף שטאַרקע אָפּטיילונגען פון פאַרשידענע געווער־פאַרמאַציעס, אויך די אידישע קאַמף־אָרגאַניזאַציע האָט צוליב דעם געמוזט ענדערן אירע קאַמף־מעטאָדן. אָנשטאָט קאָנצענטראַציע, גרעסערע אָנגריפן האָבן קלענערע קאַמף־גרופּעס אַדורכגעפּירט אָפּטע, כמעט־אומאויפהערלעכע אָנפאָלן אויף דייטשע פאַטרולן און קלענערע אָפּטיי־לונגען. דער שוצקעלער, אויף מילע גאַס 29, איז געווען איינע פון די גרעסטע באַזעס פון דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע, פונוואָנען די גרופּעס זיינען אַרויס צו זייערע קאַמף־האַנדלונגען. נישט־איין־מאָל האָט געטראָפן, אַז זיי זיינען צוריקגעקומען שטאַרק דעקאָמפּלעטירט. דער קאַמף־גייסט איז אָבער נישט אָפּגעשוואַכט געוואָרן. יעדערער האָט זיך גערישן אויסצופירן די סאָמע געפערלעכסטע אויפגאָבן.

יענער שוצקעלער איז געווען גוט איינגעאָרדנט אינעוויניק, אפילו אַ ראדיאָ איז דאָרטן געווען. אין מינוטן פון רו האָבן מיר זיך צוגעהערט צו ראדיאָ־זענדונגען פון

---

[1] אויף אַן אַנדער אָרט דערציילט טוביה באָשיקאָווסקי, אַז אין דעם קאַמף איז געפאַלן דער קעמפער י ח י א ל, אַ חבר פון השומר הצעיר, מיר האָבן נישט באַוויזן פעסטצושטעלן ווער דאָס איז געווען.

דער גאַנצער וועלט. מיר האָבן געהערט וועגן די געטאָ־קאַמפן. דאָן האָבן מיר געפילט אַ פאַרבינדונג מיט דער וועלט. אָבער אַ מינוט שפעטער האָט מען געגעבן שיינע מוזיק. מיר האָבן פאַרשטאַנען אונזער אייגנאַמקייט און די האָפנונגסלאָזיקייט פון אונזער לאַגע. שבת, דעם 24־טן אַפּריל, האָבן אָנגעהויבן אַרייניריסן זיך פלאָמען אין שוצקעלער דורך די דורכריסן אין די וועגט. מיר האָבן אים געמוזט פאַרלאָזן בליץ־שנעל. די לאַגע איז געווארן זייער אַן ערנסטע. אינמיטן העלן טאָג האָבן מיר געמוזט אַדורכגיין די גאַנצע־גאַס מיט אַ גרופּע פון ציווילער באַפעלקערונג, וועלכע האָט זיך געפונען אין שוצקעלער. אַ גרופּע פון 40 קעמפער, אונטער דער קאָמאַנדירונג פון ליוטעק (לייב ראָטבלאַט, לפ״ג) און פּאָוועל (אהרן ברוסקין, לפ״ג) האָט געשיצט דעם אַדורכגאַנג פון די ציווילע[5]. מיר האָבן געמיינט, אַז מיר וועלן נישט אויסמיידן אַן אָפענעם גאַסן־קאַמף. מיר האָבן אָבער נישט אָנגעטראָפן קיין דייטשן אויפן וועג און זיינען בשלום אָנגעקומען אויף מילע 9. דאָרטן האָבן מיר דערזען אַ שוידערלעכן מצב. דריי גרויסע הויפן זיינען געווען איבערגעפולט מיט אָנטלאָפענע פון די ברענענדיקע הייזער. די ענגשאַפט איז געווען אַ שרעקלעכע. אינדערלופט האָט זיך געטראָגן אַ געווייַן פון פרויען און קינדער. מאַמעס האָבן געזוכט זייערע קינדער, מענער — זייערע פרויען. הונדערטער מענטשן האָבן זיך אַדורכגעריסן דורך דעם אייגנאָגנס־לאָך, הונדערטער זיינען אַדורך צוריק. אָט אין דעם מענטשן־מוראשניק האָבן זיך געפונען אונזערע קאַמף־גרופּעס. אויף מיר האָבן נישט געהאָט קיין שוצאָרט און קיין דאָך איבערן קאָפּ; אַ גאַנצן מעת־לעת זיינען מיר פאַרבליבן אונטערן פרייַען הימל, גרייט אָפּצושטויסן יעדן דייטשן אָנגריף.

די גרופּע, וועלכע האָט געהאָלטן וואָך ביים אַדורכגאַנג אויף מייזעלס־גאַס 4, האָט אונז אַלאַרמירט אין עטלעכע שעה אַרום וועגן אָנקום פון די דייטשן. מיר האָבן אַרויסגעשיקט פאַרשטאַרקונגען. עס איז פאַרגעקומען אַ קורצער קאַמף. פיר דייטשן זיינען דערהרגעט געוואָרן. די דייטשן האָבן אונטערגעצונדן די מייזעלס־גאַס, דאָס פייער האָט זיך אַריבערגעטראָגן אויף מילע 9. טויזנטער היימלאָזע האָבן געזוכט שוץ אין די שכנותדיקע הייזער, און מיר — צוזאמען מיט זיי. אַ מאַסע מענטשן האָט ביי אונז געבעטן געוואָר, זיי האָבן געוואָלט אַריין אין אונזערע ריַיען. צום באַדויערן האָבן מיר זיי נישט געקענט אויפנעמען; עס האָט אויסגעפעלט געוואָר אפילו פאַר די קאַמף־אָפּטיילונגען זעלבסט. אונזערע קאַמף־גרופּעס זיינען אָנגעקומען אין שוצקעלער אויף מילע 18, וואו עס האָט זיך געפונען דער צענטראַל־פונקט פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע. דאָרטן איז געווען די קוואַרטיר פון דער קאָמענדאַנטור. כאָטש דער שוצקעלער איז געווען זייער אַ גרויסער האָט געהערשט אין אים אַ שרעקלעכע ענגשאַפט, ווייל אויסער די קעמפער האָבן זיך דאָרט געפונען עטלעכע הונדערט מענטשן פון דער ציווילער באַפעלקערונג.[6]

---

[5] מער פרטים וועגן בונקער אויף מילע־גאַס 29 און די דאָרט פאַרגעקומענע קאַמפן זע זייט 256, באַמערקונג 18 צום באַריכט פון „בונד״.

[6] מער פרטים וועגן דעם בונקער אויף מילע־גאַס 18 זע ווייטער, זייט 292, באַמערקונג 8.

די קאָמפן און צוזאַמענשטויסן פלעגן ווייטער פאָרקומען הויפטזאַכלעך ביינאַכט, כמעט יעדע נאַכט האָבן זיך געהערט אין געטאָ אויפרייסן פון באָמבעס און גראַנאַטן, ביקסן־זאַלפן און געקנאַל פון מאַשינגעווערן. דאָס האָבן די אידישע קעמפער געפירט אַ קאָמף מיט דייטשן. די קאָמף־גרופּעס פלעגן ביינאַכט אַרומגיין איבער די אויסגע־שטאָרבענע גאַסן פון געטאָ. מערסטנס האָבן די קעמפער געהאַט דייטשע העלמען אויף די קעפ און ביקסן אין די הענט. דער אויסזען האָט אָפט דעזאָריענטירט די דייטשן. אין דער צייט פון די שריפות פלעגן די דייטשן מיט אַ כיוון פאַרבאַהאַלטן זיך אין די פינצטערע געסלעך, אין שאָטן פון די מויערן, און לויערן אויף אונז בעת מיר זיינען געגאַנגען צווישן די פלאַמען. זיי פלעגן שיסן אויף אונז און מיר האָבן נישט געהאַט קיין מעגלעכקייט צו פאַרטיידיקן זיך, ווייל מיר האָבן זיי נישט געזען.

ווען דער געטאָ האָט שוין אָפגעברענט און די שריפות האָבן אויפגעהערט, זיינען די נעכט געווען אַזעלכע פינצטערע, אַז מען האָט נישט געקענט דערזען קיין מענטשלעכן סילועט. סיי די דייטשן און סיי די אידישע קעמפער פלעגן אַרומהילן די שטיוול מיט שמאַטעס, כדי עס זאָל זיך נישט דערהערן דער אָפּהילך פון זייערע טריט. אָפט האָט מען זיך צוזאַמענגעשטויסן און וויר עס האָט באַווייזן צו שיסן דער ערשטער — דער איז געווען דער זיגער. שפּעטער האָבן די דייטשן מורא געהאַט צו גיין ביינאַכט אין די געטאָ־גסלעך. זיי זיינען געשטאַנען אין פאַרבאַרגעניש און געשאָסן צו יעדן, וואָס האָט זיך דערנענטערט צו זיי. אַזוי זיינען געפאַלן עטלעכע מוטיקע קעמפער, וועלכע האָבן פאַטרולירט אין די געטאָ־גאַסן. דעם טאָג פון אַרבעטער־יום־טוב, דעם ערשטן מאי, האָבן מיר באַשלאָסן צו פייערן אויף גאָר אַ באַזונדערן אופן. דאָס מאָל זיינען מיר אַרויס צום ערשטער־מאי־אָנגריף נישט ביינאַכט נאָר בייטאָג. עטלעכע קאָמף־גרופּעס האָבן געלויערט אויף די דייטשן אין די גאַסן און אין די הייזער. אונזער יאָגד איז אָבער נישט געווען קיין פאָנגרייכער. אין געטאָ זיינען געווען זייער וויניק דייטשן. פונדעסטוועגן איז אין יענעם טאָג אומגעקומען אַ געוויסע צאָל דייטשן פון די הענט פון אידישע קעמפער. באַזונדערס האָט זיך דאָן אויסגעצייכנט דער בעסטער שיסער פון דער אידישער קאָמף־אָרגאַניזאַציע — „קאָזאַ" (יצחק סוקניק, לפ"ג). ער האָט דערשאָסן 4 דייטשן.

און ס'איז געקומען אַ טאָג, ווען דער טויט האָט זיך אָנגעוקט אויך אויף דער צענטראַלע פון די קעמפער. שבת, דעם 8־טן מאי, האָבן די דייטשן אַרומגערינגלט דאָס הויז און אָנגעהויבן אַ קאָנצענטרירטן שטורם־אָנגריף אויפן שוצקעלער. זיי האָבן זיך אַריינגעריסן אין אַלע פינף אייננאַנגען, וועלכע האָבן געפירט צום שוצקעלער. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ נישט־געאָרדנטע שיסעריי פון ביידע זייטן. אין אַ געוויסן מאָמענט האָבן די דייטשן אַריינגעוואָרפן אין אַלע אייננאַנגען גאַז־באָמבעס. ווען ס'איז געקומען דער לעצטער מאָמענט, האָט יורק, אייגער פון די קאָמענדאַנטן [7] פון דער אידישער

[7] אריה ווילנער, ווי עס ווערט אויפגעקלערט אין דער אזכרה־פאַרצייכניש וועגן אים איז זיין אמתער נאָמען געווען: ישראל חיים ווילנער.

קאַמף־אַרגאַניזאַציע, אויפגעפאַדערט די קעמפער, זיי זאָלן נישט אַריינפאַלן לעבעדיקערהייט אין די הענט פון די דייטשע רוצחים. צענדליקער קעמפער האָבן אָפגעגעבן דעם לעצטן שאָס — זיך אין אייגענעם שלייף. אינם מאַסן־קבר אויף מילע 18 איז ליגן־געבליבן דאָס שענסטע פון דער חלוצישער יוגנט[8]. וויניק זיינען מיר פאַרבליבן לעבן. פאַר אונז, די לעצטפאַרבליבענע, איז אַלץ געווען פאַרענדיקט. נישט קענענדיק וווייטער קעמפן האָבן מיר געזוכט אַן אויסוועג. דערשלאָגענע דורך דער שרעקלעכקייט פון דער טראַגעדיע האָבן מיר במשך לאַנגע שעה'ן אָפגעווארט דאָס אָנקומען פון דער נאַכט. די נאַכט האָט געבראַכט די לעזונג. עס איז אָנגעקומען אונזער פאַרבינדלער פון דער אַרישער זייט מיט דער ידיעה: „די אויטאָס צום קאַנאַל־אויסגאַנג וואַרטן"[9].

---

[8] אָט דער לעצטער געראַנגל וועלט געשילדערט אויך אינם באַריכט פון דער אידישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע. מער פרטים זע ז. 164 באַמ. 60 צום דערמאָנטן באַריכט.

צביה לובעטקין אין אירע פארצייכענונגען דערציילט, אַז אָט דעם בונקער, אויף מילע 18, האָבן איינגעאַרדנט פאַר זיך די וואַרשעווער אונטערוועלט־לייט, צווישן זיי באַקאַנטע גנבים און מערדער. אונטער די חורבות פון דרייַ גרויסע בנינים האָבן זיי צוגעגרייט אַ באַקוועמען און גוט איינגעריכטעטן בונקער מיט אַסך צימערן, עלעקטרישע־ליכט, אַ וואַסער־ברונעם, אַ קיך, א. א. וו. זייער פירער איז געווען איינער אַ ריז שמואל אשר אַדער שמואל ישׂשכר. ער האָט דאַרטן געוועלטיקט אירבער אַלעמען — מיט דער באַשפייזונג, מיטן שלאָפן, מיט גיין אין גאַס בעטלען וכו'. זייערע קאָלעגן פון דער אַרישער זייט פלעגן זיי אין דער ערשטער צייט צושטעלן מכל טוב. זיי האָבן אויפגענומען בייַ זיך די אידישע קעמפער גאָר פיין און זיך באַצויגן צו זיי מיט יראת הכבוד. בעת די קאַמפן אין געטאָ פלעגן זיי העלפן די קעמפער. זיי האָבן אויסגעשפּיאָנירט די דייטשע פאָזיציעס און בעת די שרפות, ווען דער געטאָ איז כמעט איינגאַנצן פאַרברענט געוואָרן און עס איז שווער געווען צו דערקענען די גאַסן — האָבן זיי עדות דיגט דעם קעמפער אַלס וועגפירער. אין דער לעצטער צייט זיינען אינם בונקער געזעסן אַרום 300 מענטשן, צווישן זיי מער ווי 100 קעמפער.

[9] די קעמפער זיינען דאָ געווען קאָנצענטרירט אינם שוצקעלער אויף פראַנצישקאַנער גאַס 22, — דער אזוי גערופענער „שוצקעלער פון די מיסט־פירער", ווייל אין אים האָבן געוואוינט די מיסטפירער פון געטאָ. פון דעם דאָזיקן שוצקעלער האָט געפירט אַן אַראָפגאַנג צו די קאַנאַליזאַציע־רערן. ערשט אין קאַנאַל האָבן זיי זיך געטראָפן מיט שמחה ראטהייזער און זיינע חברים; ער איז געקומען פון דער אַרישער זייט און זיי ארומגעזוכט אין אַ גאַנצער ריי שוצקעלערן און נישט געפונען זיי, ווי עס וועלט דערציילט אין זיין דאָ־פאַרעפנטלעכטן טאָגבוך. זע אויך ז. 244 באַמ. 5 צום באַריכט פון „בונד" און זייטן 280 ביז 282, באַמערקונגען 13, 15, 16 צום דערמאָנטן טאָגבוך פון שמחה ראַטהייזער.

4. סילועטן פון קעמפער

דער מחבר פון די צוויי באַשרייבונגען — „סילועטן פון קעמפער" און „סאָלדאַטן אָן געווער" — הערש וואַסער, איז אַ געבירענער אין וואַרשע, אין יאָר 1907. געענדיקט אַ העכערע אַנדלס־שולע. טעטיק פון זיין יוגנט אָן אין דער באַוועגונג פון לינקע פועלי־ציון (אויך זיין פּאָטער — פון די אַקטיוויסטן פון דער באַוועגונג). פּאַרן קריג האָט ער געאַרבעט אין שליחות פון דער באַוועגונג אין דער באַראַאָוו־ביבליאָטעק אין לאָדזש און אויך געווען אָן אַקטיוויסט טויער אין דער יוגנט־באַוועגונג פון זיין פּאַרטיי. אין דער מלחמה־צייט איז ער געווען אַקטיוו טעטיק אין דער באַוועגונג אין וואַרשעווער אונטערערד. ער האָט מיט־געאַרבעט אין דער קאָמיסיע פונם אונטערערדישן אַרכיוו, וואָס עס האָט געשאָפן דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט אין פוילן, אונטער דער אָנפירונג פון ד״ר עמנואל רינגעלבלום. די דאָ פאַרשפּנטלעכטע באַשרייבונגען זיינען געשיקט געוואָרן פון וואַרשע דעם 24־טן מאַי 1944. לובלינער ראַדיאָ האָט דעם 20־טן פעברואַר 1945 געמאָלדן, אַז הערש וואַסער איז דערמאָרדעט געוואָרן דורך די דייטשן האַרט פאַר זייער פאַרלאָזן וואַרשע. אָבער אַ וואָך שפּעטער, אין אַ זענדונג פון 27־טן פעברואר 1945, איז איבערגעגעבן געוואָרן, אַז ער איז צווישן די גערמאַנ־וועטע. ער זעצט פאָר זיין טעטיקייט אין פוילן.

1) דער „קאָרפּאָראַל"

איינער פון די וויניקע געטאָ־סאָלדאַטן, וועלכער האָט אַלס אויסצייכענונג באַקומען אין זיין אייגענעם רשות דעם זעלטענעם אוצר ביי די קעמפער, — אַ ביקס, איז געווען דער קעמפער אברהם דיאַמאַנט, אַ 42־יאָריקער אַרבעטער, אַ הויכער און בריי־פּליציקער מיט אַן אויסדרוק, וואָס איז גלייכצייטיק סיי קראַפטפול און סיי מילד. אַן ערנסטער, קאָנצענטרירטער מענטש, אַן אידעאַליסט חבר, וועלכער איז גרייט טיילן מיט די נאָענטע זיין לעצטן ביסן ברויט אַדער דאָס לעפל געקעכץ, האָט ער פאַרמאָגט אין זיך פעסטקייט, ווילנסקראַפט, מוט און פאַראַכטונג צום טויט, ווי עס פאַרמאָגן נאָר זייער וויניק מענטשן.

פון קינדווייז־אָן איז ער געווען צונויפגעוואַקסן מיט דער אידישער אַרבעטער־באַוועגונג. ער איז געווען אַ טויער פון די „לינקע פועלי ציון" אין קאָליש. זיין וועג פון געזעלשאַפטלעך־פּאָליטישער טעטיקייט צו קאָמף אין די רייען פון דער אידישער קאָמף־אָרגאַניזאַציע האָט אים געפירט דורך אַלע עטאַפּן פון היטלעריזם גיהנום. ווען ער איז אין נאָוועמבער 1939 אַריסגעשיקט געוואָרן, צוזאַמען מיט זיין פרוי און קינד, פון קאָליש קיין וואַרשע און זיין האָב איז באַשטאַנען פון 20 זלאָטעס אין קעשענע און אַ קליין פּעקל אין האַנט, איז ער אַריין וואוינען אינם טויט־נעסט, אינם פליטים־פונקט. ער האָט באַלד פאַרזוכט דעם טעם פון די קלעפ פון דער דייטשער בייטש, — מוראדיקן הונגער, נויט און דעם בושעוועדיקן טיפוס. בעת דער „ארויסשיקונג" קיין טרעבלינקע האָט מען באַלד דעם ערשטן טאָג, 22־טן יולי 1942, צוגענומען ביי אים זיין

פרוי (עטקע) און זייער טעכטערל (יוכבד) און אַוועקגעשיקט צום טויט. טראָץ די אומגליקן און קלעפּ, ווועלכע האָבן איינגעבראָכן אַ סך טויזנטער מענטשן, האָט זיך אברהם דיאַמאַנט נישט איינגעבראָכן. ער האָט זיך נאָך מער איינגעשלאָסן אין זיך זעלבסט, די קנייטשן אויפן שטערן האָבן זיך מער פאַרטיפט, דער בליק איז געוואָרן שאַרפער און די הענט האָבן זיך צונויפגעביילט אין פויסטן.

ער איז געוואָרן אַ פאַנאַטישער אָנהענגער פונם געדאַנק וועגן באַוואָפנטן ווידער־שטאַנד און אקטיוון קאַמף מיט דער היטלעריזשער בעסטיע. פונם ערשטן מאָמענט אָן, ווען עס האָבן זיך אָנגעהויבן אויסבילדן די קאַמף־גרופּעס, איז אברהם ד י א מ א נ ט צונויפגעבונדן געוואָרן מיט זיי מיט לייב און לעבן. דער קאָרפּאָראַל פון דער פּוילישער אַרמיי, דער מוטיקער סאָלדאַט, האָט ווידער געזומען די ביקס אין האַנט.

ער האָט נישט געזוכט קיין לויב און כבוד. צווישן פריינט פלעגט ער אָפט זאָגן, אַז דער קאַמף און אפילו דער טויט פון די אידישע קעמפער וועלן נישט זיין קיין אומזיסטער קרבן און וועלן נישט פאַרפאַלן ווערן סתם. דער קאַמף פון די געטא־זעלנער וועט זיין אַ טייל פונם גאַראַנגל פון די פרייהייטלעכע כוחות מיטן פאַשיזם און ער וועט ווערן אַ פונדאַמענט פון א בעסערער צוקונפט פון די אידישע מאסן אין גאָר דער וועלט. די געטא־קעמפער וועלן זיין די בויער פונם מאָרגן.

וועג ס׳איז געקומען דער טאָג פון טאַט, האָט דער קעמפער דיאַמאַנט פאַרנומען די אים באַשטימטע פאָזיציע אויפן בוידעם פונם הויז שוויענטאיערסקע 32. דאָס איז געווען דעם 20־טן אפריל 1943. יענעם טאָג האָט ער מיט זיין ביקס דערהרגעט 7 דייטשן און שטיל־געמאַכט אַ נעסט פון דייטשע מאַשינגעווערן. ער האָט געהאַלטן וואַך טאָג און נאַכט. מיט דער ביקס האָט ער זיך נישט צעשיידט אויף קיין איין מינוט. מיט שטורמדיקן צאָרן האָט ער אָפגעשטויסן די דייטשע אָנגריפן. וועג די ס.־מענער האָבן שוין אַרומגערינגלט דאָס הויז און זיך אַרויפבאַקומען אויף די אויבערשטע שטאָקן האָט דער קעמפער ד י א מ א נ ט נישט פאַרלאָזט זיין פאָסטן און געהאָלט מיט פייער. ערשט וועג די דייטשן זיינען שוין אַרויף אויפן בוידעם, האָט ער, צוזאַמען מיט אַ גרופּע קעמפער, אַדורכגעריסן זיך אין אַן אַנדער געביט.

פון דאַמאַלסט־אָן איז ער געווען כסדר אין באַוועגונג — אויף אויסשפירונגען, פאַטרולן, אָנגריפן, אַליין אָדער צוזאַמען מיט נאָך קעמפער. ער האָט זיך נישט געשוינט, האָט קיינמאָל נישט געצווייפלט, ער האָט תמיד געקוקט דעם טויט אין די אויגן אַריין.

דעם ערשטן מאַי האָט ער געקעמפט צווישן די חורבות און די ברענענדיקע הויפנס פונם הויז פראנצישקאַנער 30. אין יענעם הויז האָט זיך געפונען אַ גרויסער שוצקעלער פאַר דער ציווילער באַפעלקערונג. אָן אפּטיילונג פון דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע האָט געשיצט דעם אַריינגאַנג צום שוצקעלער. פלוצלינג איז באַוואוסט געוואָרן, אז די דייטשן האָבן אויסגעפונען עפּעס אַ זייטיקן אַרייגאַנג אין שוצקעלער און זיי רייסן זיך שוין אריין. די קעמפער האָבן געעפנט אויף זיי אַ שיסעריי. די דייטשן

האָבן אָפגעענטפערט מיט גראָנאָטן. אַ דריילינג קעמפער מיט אברהם דיאַמאַנט אין דערשפּיץ האָט זיך אַריינבאַקומען דורך אַן אַנדער אַריינגאַנג אין שוצקעלער אַריין און אָנגעהויבן אַטאַקירן די דייטשן פון הינטן־אַרום. צוויי דייטשן זייען געפאַלן טויט און די איבעריקע זיינען זיך צעלאָפן. דער ציל איז לעת־עתה דערגרייכט געוואָרן. די קעמפער האָבן פאַרנומען פאָזיציעס אויף די חורבות פון שכנותדיקן הויז. עס איז אָנגעקומען אַ נייע אָפּטיילונג ס.ס.־מענער. עס האָט זיך פונאַנדערגעפלאָקערט אַ מאָרדונגס־שלאַכט. אברהם דיאַמאַנטס שאָסן זיינען גוט געצילטע און תמיד־טרעפנדיקע. די דייטשן האָבן נישט געוואָגט צוצורוקן זיך נעענטער צום וואַך פאָסטן פון די קעמפער. זיי האָבן געשאָסן פונדערווייטנס, מיט אויטאָמאַטיש געווער. פלוצלינג האָט דער קעמפער דיאַמאַנט זיך אַ נויג געטון, עס האָט אים געטראָפן אַ קויל אין האַרץ אַריין, ער האָט נאָך געוואָלט איבערגעבן די ביקס דעם קאָמענדאַנט פון זיין גרופּע, הערש בערלינסקין, ער האָט עס שוין אָבער נישט באוויזן צו טון. צוזאַמען מיט דער ביקס איז ער אַראָפּגעפאַלן פון די חורבות אין ברענענדיקן קעלער אַריין. זיין קערפער האָט מען נישט געפונען, ער איז פאַרברענט געוואָרן[1].

2) דער יונגער פּאַרטיזאַן

דער 16־יעריקער שאנן לענט, א זון פון איינעם פון די געציילטע אידישע טראַמווייַ־פירער, אַ טויער פון די וואַרשעווער „לינקע פועלי ציון", האָט ממש מיט דער מוטערס מילך איינגעזאָפט אין זיך די אַטמאָספער פון געזעלשאַפטלעכן בונט און נאַציאָנאַלן באַפרייאונגס קאַמף. וועגן די מלחמה איז אויסגעבראָכן, איז ער נאָך געווען אַ שילער פון אַ אידיש־וועלטלעכער פאָלקס־שול. אַ פייערדיקער אינגל מיט אַ שטורמישן, אומגעצוימטן טעמפּעראַמענט און מיט אַ טיפן געפיל פון מענטשלעכער און נאַציאָנאַלער ווירדע, האָט ער נישט געקענט פאַרטראָגן די אומאויפהערלעכקייט פון די היטלעריש פייניקונגען. יעדע דערנידעריקונג, יעדע רדיפה און באַליידיקונג לגבי

[1] מער פרטים וועגן אברהם דיאַמאַנט און די ווייטער דערמאָנטע שאנן לענט און אברהם איגער, זע אזכרה־פאַרצייכנישן וועגן זיי. אין דער שלאָכט אַרום דעם שוצקעלער פונם פאַרזאָרגונגס־אָמט אויף פראָנצישקאָנער גאָס 30 (Zakład Zaopatrywania), וועלכער איז פלוצלינג אַרומגערינגלט געוואָרן דורך אַ סך באַוואָפנטע דייטשן, האָבן זיך באַטייליקט עטלעכע אָפּטיילונגען, די מיינסטע קעמפער וועלכע זיינען אַוועק פון בערשטער־געביט און אויך אַנדערע. די קעמפער האָבן אָפּגעריט פון די קעלערן פונם גרויסן פיר־שטאָקיקן הויז, וואָס האָט נאָך געברענט. עס האָבן זיך דאָן אויסגעצייכנט אין קאַמף דבורה בארן און צפורה לערער (ביידע — לפ״ג) וועלכע זיינען אַרויס די ערשטע פונם שוצקעלער און געוואָרפן גראַנאָטן אויף די דייטשן, די בהלה פון די ערשטע מינוטן ביי די דייטשן האָבן אויסגענוצט עטלעכע צענדליק קעמפער און זיינען אַרויס פונם שוצקעלער. דאָמאָלסט זיינען אויך אומגעקומען אברהם איגער, סטאָשעק בריליאַנטשטיין און בערעק שניידמיל. עס זיינען פאַרוואונדעט געוואָרן יורעק גרינשפאָן, חנוך גוטמאַן, לישעק בלאַנעס און זיגמונט פאָפּיער — אָלע לפ״ג. צוויי קעמפער, וועלכע זיינען בשעת־מעשה געוווּנדעט דאָרט און האָבן זיך גראָטעוועט, מיינען, אַז די שלאָכט איז פאָרגעקומען דעם 2־טן מאי.

דער אידישער באַפעלקערונג האָט ער אַדורכגעלעבט ווי אַ פערזענלעכן אומגליק. ער האָט געטרויעט וועגן נקמה. ער האָט זיך געריסן צום קאַמף.

וועט ס׳איז געשאַפן געוואָרן די אידישע קאַמף־אָרגאַניזאַציע האָט ער מיט אַלע כוחות געשטרעבט צו ווערן אַ קעמפער. נישט געקוקט אויף זיין יונגן עלטער האָט ער אויסגעקעמפט דאָס רעכט אַריינצוטרעטן אין אַ קאַמף־אָפּטיילונג.

וועט דער קאַמף האָט זיך אָנגעהויבן האָט ער מיט ענטוזיאַסטישער פאַרביסנקייט זיך אַרייַנגעוואָרפן אין געדיכטן געראַנגל. ער האָט נישט געוואוסט, וואָס מורא באַדייט, פון זיין יוגנטלעכן פנים האָט אַרויסגעשטראַלט דאָס גליק פון טאַט. פון אַ יונגן אינגל איז ער מיטאַמאָל געוואָרן אַ רייפער קעמפער, וועלכער ווייסט זיין שליחות. פאַר די חברים אין די אויגן איז ער גייסטיק געוואַקסן. עס האָט געווייעט פון אים ברענענדיקער קאַמף־פאַטאָס.

דער דריטער מאי 1943 איז געווען דער שענסטער טאָג אין זיין לעבן. אין דעם טאָג האָט ער דערהרגעט אַ ס.ס.־אָפיצער און צוויי ס.ס.־מענער[2]. דעם זעלבן טאָג האָט אויך אים געטראָפן אַ דייטשע קויל. ער איז געוואָרן שווער פאַרוואונדעט און נישט געוואָלט זיין אַ באַלאַסט פאר זיין קאַמף־גרופּע. ער האָט אָבער נישט געוואָלט אַריינ־פאַלן לעבעדיקערהייט צום שונא אין די הענט אַריין, האָט ער באַפוילן זיין קאַמף־חבר, ער זאָל אים פאַרשנעלערן דעם טויט און צוריקגעבן זיין רעוואָלווער דעם קאַ־מענדאַנט פון דער אָפּטיילונג.

אין די הערצער פון די לעבנגעבליבענע קעמפער וועט ער פאַרבלייבן אויף תמיד ווי אַ סימבאָל פון דער אויפגעלעבטער אידישער יוגנט.

3) די לעצטע רעדע

טויט־פייערלעך און גלייכצייטיק גרויזאַם־שטורמדיק איז געווען דער אויסזען פונם קעמפער אברהם א י י ג ע ר — פון (חנוך) גוטמאַנס „דרור״־אָפּטיילונג, וועלכע האָט אָפּערירט אין „בערשטער געביט״ — וועט ער האָט בעת די שלאַכטן דעם ערשטן מאי געהאַלטן זיין רעדע פונם ערשטן שטאָק פון הויז פראַנציסקאַנער 30 צו די אָנגרייפנדיקע ס.ס.־זעלנער. אָט דער אין בויך־שוועד־פאַרוואונדעטער פאַרטיזאַן האָט

[2] זע באַאַמ. 1 פריער. די קעמפער זיינען פאַרבליבן אין זעלבן שוצקעלער וויל זיי האָבן אין מאַמענט נישט געקענט געפינען אַ בעסערן שוץ־אָרט, אויפצומאַרגנס נאָך דער שלאַכט אַרום דעם שוצקעלער אויף פראַנציסקאַנער 30, איז אהין אַרויסגעשיקט געוואָרן אַ דייטשע שטראָף־אָפּטיילונג. די קעמפער, וועלכע האָבן געהאָט אַ פאַרבינדונג פון זייער שוצקעלער מיט אָנדערע שוצקעלערס דורך טונעלן האָבן אָנגעהויבן אַריבערגיין אין אָן אָנדער שוצקעלער. אויפן וועג האָבן זיי באַמערקט פון אונטן דייטשן אין גאַס און שאָנן ל ע נ ט האָט אָנגעהויבן שיסן אויף זיי. די דייטשן האָבן אָפּגעענטפערט מיט אַ האַגל פון גאַז־באָמבעס. עס זיינען דאָן אומגעקומען אויסער שאָנן ל ע נ ט, זיגמונט פּ אָ פּ י ע ר, סטעפאַ ר אָ ז ע ן, מאַיאַרעק ש ע ר מ אַ ן, ישראל מ י ט ל ־ מ אַ ן, צפורה ל ע ר ע ר, דבורה ב אַ ר אַ ן, איגנאַץ פ ו ט ע ר מ אַ ן (אלע — לפ״ג) און נאָך צוויי קעמפער.

שוין געהאַלטן ביים סוף פון זיינע פיזישע כוחות. דער רעוואָלוועָר האָט דערפילט זיין אויפגאַבע. די קוילן זיינען געווען אויסגעשאָסן ביז דער סאַמע לעצטער. אינם מאָמענט, וען די דייטשן האָבן אים אויפגעפאָדערט אונטערצוגעבן זיך און זיי האָבן אים צוגעזאָגט דאָס לעבן, אויב ער וועט לייגן דאָס געווער, האָט ער זיי געענטפערט מיט וועָרטער פון פלאָמיקן פראָטעסט. ער האָט געהאַלטן אַ רעדע צו די רוצחים. אויף דער גרענץ פון לעבן און טויט, אין יסורים, וועלכע האָבן צעריסן די אינעווייניקייטן, מיט אַ געפיל פון באַלד זיכער־אָנקומענדיקן טויט האָט ער געריפן, און זיינע וועָרטער־אויפרייסן האָבן געקלונגען נביאיש. ער האָט זיי געשמיסן אין פנים אַריין דעם אמת וועגן די היטלעריש פאַרברעכנס, וועגן דער אומזיניקייט פון זייער קאַמף, וועגן זייער אומפאַרמיידלעכער, שענדלעכער מפלה, וועגן דער אומפאַרגענגלעכקייט פון אידישן פאָלק, וועגן דער שרעקלעכער נקמה, וועלכע דערוואַרט זיי פאַר דער ווילדער אכזריות פון אויסמאַרדן מיליאָנען פרויען, קינדער און זקנים.

די דייטשן זענען לכתחילה צעטומלט געוואָרן פונם שטאַרקן אײַנדרוק. אַ מעכטיקער עכאָ האָט צעטראָגן די רייד פונם שטאַרבנדיקן קעמפער אויף די ברענענדיקע חורבות.

וען אברהם א י י ג ע ר האָט אָנגעהויבן וואָקלען זיך אויף די פיס, זיינען די ס.ס.־לייט געקומען צו־זיך פון צעטומלעניש, זיי זיינען צוגעלאָפן צו אים און מיט חיה׳שער צעריצטקייט האָבן זיי אים דערשלאָגן מיט די שפיזן. אַ פּוּרפּוּר־מאַנטל פון פייער־פלאַמען האָט אַרומגעהילט דעם יונגן גבור. אַ נעפל פון געדיכטן, בייסיקן רויך האָט פאַרדעקט די בלויקייט פון די הימלען [3].

[3] זע באַמערקונג 1 פריער און אויך זייט 281 — באַריכט פונם קעמפער שמחה ר אַ ט־ה י י ז ע ר (קאַזשיק).

5. זעלנער אָן געווער

דער פלאַן פון דער פאַרטיידיקונג פון וואַרשעווער געטאָ האָט אַרומגענומען צוויי צווישן־זיך ענג־פאַרבונדענע טיילן: אַ מיליטעריש און א ציווילן. די אידישע קאַמף־אָרגאַניזאַציע, וועלכע האָט אין איר אויפבלי־תקופה — יאַנואַר־אַפּריל 1943 — געהאַט ממש אַ דיקטאַטאָרישע הערשאַפט אין געטאָ, האָט קודם־כל צוגעגרייט די באַוואָפנטע אַקציעס. זי האָט אויף אַלערליי אופנים באַקומען געווער און אַמוניציע, זי האָט מיליטעריש אויסגעבילדעט די קאַמף־גרופּעס, זי האָט אויסגעאַרבעט סטראַטעגיש־טאַקטישע פלענער. אָבער גלייכצייטיק האָבן סיי די אידישע קאַמף־אָרגאַניזאַציע און סיי די געזעלשאַפטלעך פאָליטישע קאָנספיראַטיווע פאָרשטייערשאַפט פון געטאָ קלאָר פאָרשטאַנען, אַז דער קאַמף פון געטאָ וועט זיין אָפהענגיק נישט נאָר פון דער מילי־טעריש־אַקציע נאָר אויך פון דער האַלטונג און פונם גייסט פון דער באַפעלקערונג.

די אָביעקטיווע תנאים, וועלכע האָבן שטופנווייז צונישט־גענומען אַלע אילוזיעס, און אויך די פּראָפאַנדע־טעטיקייט פון דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע האָבן איבערגעאַנדערשט די האַלטונג פוּן די אידישע מאַסן. די ברייטע מאַסן האָבן דערזען די לאַגע ווי זי איז אינדעראמתן. זיי האָבן זיך אָפּגעזעגנט פונם דעמאָראַליזירנדיקן אָפּטימיזם, פון די אומאויפהערלעכע אילוזיעס און גלויבן, אַז „אונז וועט מען שוין נישט רירן" און אַז „מיר וועלן שוין אַדורכקומען ווי־עס־איז". עס זיינען שענדלעך בולט געווָארן די דייטשע פלענער פון כיטרער „פאַציפיקאַציע" פונם געטאָ דורך ארויסשיקן די באַפעלקערונג אין די קאָנצענטראַציע־לאַגערן אין פאָניאַטאָווֹא, טראָווניקי און לובלין. די וועכנטלעכע ארויסשיקונגען פון די „שאָפּן"־אַרבעטער און זייערע פאַמיליעס זיינען פאַרוואַנדלט געווָארן אין אַ נעבעכדיקן פאַרס. אַזוי, צום ביישפיל, האָט צום ארויספאָר פונם בערשטער־„שאָפּ" — איבער 3000 מענטשן — זיך נישט צוגעשטעלט קיין איין מענטש. אַלע קונצן פון דער דייטשער פראָפאַגאַנדע, וועלכע האָט זשאָנגלירט מיט צוזאָגענישן און מיט דראָונגען, זיינען געבליבן אָן רעזולטאַטן. פלוגבלעטער, פלאָקאַטן און מינדלעכע פראָפאַגאַנדע פון דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע און פון די אונטערערדישע פּאַרטייען האָבן געראָפן צו אַקטיוון און פאַסיוון וויידערשטאַנד און זיי האָבן געהויבן דעם גייסט.

די אידישע קאַמף־אָרגאַניזאַציע איז געווָארן אַן אָפשרעק פאַר די בלוטזויגערס און אויסוואורפן אין דער אידישער געזעלשאַפט און דער שיצער און באַהיטער פאַר די ברייטע מאַסן. יעדער טויטאורטייל, וואָס די אידישע קאַמף־אָרגאַניזאַציע האָט אויס־געפירט אויף פאַרעטער און געסטאַפּאָ־אַגענטן איז באַקאַנט־געמאַכט געווָארן דער עפנטלעכקייט דורך פלאָקאַטן. דאָס זיינען נישט געווען קיין קליקע־גערייכט־מאַרדן, די שטראָף איז באַשטימט געווָארן דורכן אָרגאַן פון געזעלשאַפטלעכער גערעכטיקייט. אפילו די דייטשן האָבן דערפילט, אַז זיי זיינען געצוואונגען צו פאַלעמיזירן מיט דער

אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע, אין דער פאָרם פון פלוגבלעטער און אָפענע בריוו. די אידישע קאַמף־אָרגאַניזאַציע האָט דעראָבערט דאָס האַרץ פון די אידישע מאַסן, זי איז געוואָרן זייער אייניקע האָפענונג.

די אידישע קאַמף־אָרגאַניזאַציע האָט אָרגאַניזירט נישט נאָר אַן אַקטיוון ווידער־שטאַנד נאָר זי האָט געוועקט די מאַסן מיט אַלע כוחות און זיי געהרופן אויך צו אַ פאסיוון ווידערשטאַנד. די פאָרמען פון פאַסיוון ווידערשטאַנד — דאָס זיינען די פאַרמאַסקירטע אונטערערדישע בונקערס און אויף־ערדישע שוצערטער. דער מויערן־גאַרטל, וועלכער האָט אַרומגענומען דעם געטאָ און האָט געהאַט 16 קילאָמעטער די לענג און דריי מעטער די הויך, האָט אָפגעצוימט די אידן פון דער וועלט בעסער ווי מיט מינירטע שטחים. אינעווייניק האָבן גרעניצן פונאַנדערגעטיילט פאַרשידענע קוואַרטאַלן און אפילו פאַבריק־בלאָקן, — דאָס האָט געמאַכט פאַר נישט־מעגלעך צו פאַרשטעַנדיקן זיך קעגן־זייטיק. טאָגטעגלעך האָט דער געטאָ געצאָלט אַ בלוט־שטייער, מענטשן זיינען געהרגעט געוואָרן פאַר דער העזה צו באַוועגן זיך איבער די אינמיטן־טאָג־אויסגעשטאַרבענע געטאָ־גאַסן. די אידישע מאַסן האָבן נישט געהאַט הינטער זיך קיין שוץ פון דערפער און וועלדער און קיין מעגלעכקייט צו רירן זיך פון אָרט און אַריבערפאָרן פון איין שטאָט אין דער אַנדערער, נאָר זיי זיינען געווען פאַרשפאַרט ווי אין אַ שטייג. פונדעסטוועגן זיינען זיי אָבער נישט אַריינגעפאַלן אין קיין שגעון פון שרעק און דעפעטיזם, נאָר זיי האָבן אָנגעהויבן אייניצוגראָבן זיך און פאַרפעסטיקן אינעווייניק. אין דער ערד, אונטער מויערן, אונטערן גאַסן ברוק, אין וויסטע ערטער און צווישן חורבות זיינען געשאַפן געוואָרן „בונקערס". די אין זיי זיך אויסבאַהאַלטנדע ציווילע באַפעלקערונג האָט מערסטנס נישט געהאַט קיין געווער, זי איז אָבער געווען אָנטשלאָסן צו קעמפן געגן מערדערישן שונא, זי איז געווען אָנטשלאָסן נישט אונטערצוגעבן זיך אין קיין שום פאַל.

צוליב דעם האָבן די דייטשן שוין מער נישט געקענט אַרויספירן די באַפעלקערונג אויף פאַרניכטונג און טויט געהיים און פאַרבאַרגן. זיי זיינען געצוואונגען געווען צו קעמפן ממש פאַר יעדן שפּאַן ערד.

נאָך פאַרן 19־טן אַפּריל האָבן די דייטשן אָנגערופן דעם וואַרשעווער געטאָ „מעקסיקאָ", און „באַנדיטנשטאָט". אַזוינס צו הערן פון די היטלעריסטן האָט געקלונגען ווי אַ קאַמפלימענט פאַר דער אידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע, אָבער ערשט נאָכן 19־טן אַפּריל האָבן די היטלעריסטן זיך איבערצייגט אין דער פסיכישער ענדערונג, אין דעם נייעם גייסט פון דער גאַנצער אידישער געטאָ־באַפעלקערונג.

צווישן טויזנטער מענער און פרויען, אַלטע לייט און יונגע קינדער, איז אַנטשטאַנען דער ווילן צום ווידערשטאַנד־קאַמף און דאָס האָט נייטראַליזירט די נאַטירלעכע שרעק, דעם פחד פאַר טויט און יסורים. ברייטע שיכטן האָבן פאַרשטאַנען, אַז מיטן נישט אונטערגעבן זיך גופא קעמפן זיי אויך אויף זייער אופן געגן שונא און פארשווערן אים אַדורכצופירן זיין פאַרניכטונגס־ווערק. די דייטשן האָבן זיך אַ נעם־געטון צו עקסטרעמע

מיטלען, — זיי האָבן אונטערגעצונדן דעם געטאָ. די אונטערצינדונג איז פאַרגעקומען פלאַנמעסיק, סיסטעמאַטיש, בלאָק נאָך בלאָק, הויז נאָך הויז. זיי באַנוצן דערצו צינד־באָמבעס, צייט־באָמבעס, דינאַמיט־לאָדונגען. עס ווערט אָפגעשטעלט דער צושטראָם פון גאַז, פון עלעקטריע, פון וואַסער. טויזנטער קומען אום אין די פלאַמען, טויזנטער פאַרגאַזירט האָבן אויסגעשפּיגן דאָס לעבן צוזאַמען מיט די לונגען, טויזנטער ווערן דערשאָסן דורך די דייטשן אויפן אָרט, וואו זיי געפינען זיי, טויזנטער אַרויסגעטריבענע דורך פייער און גאַז פון די בונקערס וואַנדערן אַוועק אויפן „אומשלאַגפלאַץ" און פון דאָרטן אין די קאָנצענטראַציע־לאַגערן, וועלכע זיינען אין אַ גאַנץ קורצער צייט געוואָרן טויט־לאַגערן. דאָס לעבן אינם ברענענדיקן געטאָ־קעסל האָט אָבער טראָץ אַלעס נישט אויפגעהערט. נישט געקוקט אויף די פילמאָליקע דייטשע אויפפאָדערונגען צו קאַפּיטולירן און אונטערגעבן זיך — איז דאָס קיינעם אפילו אויפן געדאַנק נישט געקומען. יעדן שוצאָרט, יעדן בונקער האָבן די דייטשן געמוזט דעראָבערן מיט געוואַלט. דאָ און דאָרט וואָקסן אויס, ווי פון אונטער דער ערד, נייע קעמפערס. נישט אומזיסט הילכן נאָך אָפּ במשך חדשים געדיכטע שיסעריין אינם געטאָ, — די לעצטע מאָהיקאַנער פון קעמפּנדיקן געטאָ פאַרטיידיקן זייערע בונקערס און שוצערטער.

עס זיינען פאַרביי חדשים. די ווינציקע אידן, וועלכע זיינען פאַרבליבן לעבן אונטער דער געטאָ־ערד, קעמפן נאָך אַלץ פאר זייער לעבן, דער געטאָ גייט־אָפּ אומאויפהערלעך מיט בלוט, די דייטשן רייסן־אויף מויערן און גאַסן־ברוקן, זיי פאַרגאַזירן די קאַנאַלן, זיי מאַכן חרוב שפּאַן נאָך שפּאַן. עס אַנטשטייען אָבער נייע געהיימע דורכגאַנגען, נייע טונעלן. די פראָנט ליניע ווערט כסדר קירצער און קירצער, אָבער זי עקזיסטירט.

הונגער, עפידעמיע, שטיקנדיקער מתים געריך, פעלן פון וואַסער און ברויט, — דאָס אַלץ מאַטערט און פיניקט די לעצטע געטאָ־באַוואוינער — די היינטצייטיקע היילן־מענטשן. טאָגטעגלעך ווערט קלענער זייער צאָל. קיינער גיט זיך נישט אונטער. נאָך אָ יאָר פון אויסטערלישע יסורים, פון אין דער געשיכטע־אומבאַקאַנטע קאָשמארן, לעבן זיי נאָך אַלץ. עס איז פאַרביי אָ יאָר און וואַרשעווער געטאָ האָט ווייטער אָן אויסזען פון א באַלאַגערטער פעסטונג[1].

[1] ווי שוין באַמערקט, זיינען דידאָזיקע שורות געשריבן געוואָרן אין פרילינג 1944.

6. טאָגבוך פון אַ אינגל *

אַרויסגעשיקט דעם 24־טן מאי 1944 פון וואַרשע קיין לאָנדאָן
דורכן אונטערערד צוזאַמען מיטן איבעריקן מאַטעריאַל.

דעם 1־טן סעפּטעמבער 1939 איז אויסגעבראָכן די פּויליש־דייטשע מלחמה. דעם 28־טן סעפּטעמבער זיינען די דייטשן אַריין אין וואַרשע. ווי נאָר די דייטשן זיינען אַריין אין וואַרשע האָבן זיי באַלד אויפצומאָרגנס געראַבעוועט ביי אידישע הענדלערס און זיי האָבן געכאַפּט מענער אויף שווארצע אַרבעטן. צווישן אַנדערע אידן האָבן זיי געכאַפּט מיין טאַטן. די דייטשן האָבן געשלאָגן די אידן ווי הינט, מיין טאַטע האָט געאַרבעט פון 6 אינדערפרי ביז 10 אינאָוונט. נאָך דער אַרבעט איז דער טאַטע צוריק־געקומען אַהיים אינגאַנצן אַ צעבראָכענער, די ביינער האָבן אים וויי געטון פון דער אַרבעט און פון די קלעפּ, דריי טעג האָט ער נישט געקענט שלאָפן.

מיר זיינען געווען אינדערהיים זאַלבעפּינפט, מיטן טאַטן און מיט דער מאַמען זיבן מענטשן. דער עלטסטער ברודער איז אַנטלאָפן קיין רוסלאַנד וויל ער האָט מורא געהאַט פאַר די דייטשן. בעת דער רייזע האָבן די דייטשן געכאַפּט מיין ברודער אויף אַרבעט צונעמענדיק דערביי די דאָקומענטן און דעם מאַנטל. סוף־כל־סוף איז ער אַנגע־קומען קיין ביאַליסטאָק, וואו עס איז געווען סאָוויעטיש מיליטער. אין ביאַליסטאָק האָט ער זיך פאַרשריבן אויף אַרבעט קיין מינסק דאָרט האָט ער געאַרבעט אַ יאָר צייט, באַקומען אורלויב און אַוועקגעפאָרן קיין טאַשקענט צום פּעטער וועווע. דעם 3־טן דעצעמבער 1940 אינדערפרי איז געקומען דער בריוטרעגער און אונז געבראַכט אַ בריוו און שפּייז־פּעקל פונם ברודער אין רוסלאַנד, מיר האָבן זיך זייער דערפרייט, וואָס מיר האָבן עפּעס ידיעות פונם ברודער. דאָס פּעקל איז געווען נוצלעך פאַר אונז, אָבער די מאַמע האָט דאָס פּעקל פאַרקויפט פאַרוואָס זי האָט באַקומען עטלעכע צענדליק זלאָטעס נויטיקע צום האַנדל.

דעם 15־טן נאָוועמבער 1940 האָבן די דייטשן אַריינגענומען די אידן אין געטאָ וועלכן זיי האָבן אַרומגערינגלט מיט הויכע מויערוועטע. שפּייז איז באַלד טייער געוואָרן דעריבער האָבן מיין ברודער און איך אַריבערגעגנבעט זיך דורך די מויער־וועטע אויף דער אַרישער זייט איינצוקויפן קאַרטאָפל און ברויט כדי אויף אַזאַ אופן צו פאַרדינען אויף אונזער און די עלטערנס אויסהאַלטונג. אַדורכגיין דורך די מויער־וועטע איז געווען זייער געפערלעך וויל יעדן אינגל וואָס די דייטשן האָבן דערביי געכאַפּט האָבן זיי דערשאָסן. פונדעסטוועגן האָבן דער ברודער און איך געמוזט אַדורכ־

---

* דעם טאָגבוך פון אַ דרייצן־יאָריקן אינגל, געשריבן אין אַפּריל 1944, גיבן מיר איבער אַן קיין שום ענדערונגען און אויסבעסערונגען. — די דאָזיקע באַמערקונג ווערט געבראַכט אינם דאָקומענט גופא. (די איבערזעצונג אין אידיש האָלט זיך ביי די זעלבע כללים פונם פּוילישן אָריגינאַל, צוגעבנדיק נאָר אין געוויסע ערטער פונקטן און קאָמאָס).

גנבענען זיך ווייל אין שטוב איז נישט געווען וואָס צו עסן און פאַרדינען האָט דער טאַטע נישט געקענט ווייל מענער האָט מען כסדר געכאַפט אויף אַרבעט און אַרויס־געשיקט אין לאַגערן. האָבן מיר דעריבער ליבער געוואָלט ריזיקירן איידער אומצוקומען פון הונגער. האָבן מיר טאַקי אַזוי געלעבט אַ פאָר וואָכן.

נאָך אַ פאָר וואָכן האָט אַ פאַליציאַנט געכאַפט מיין ברודער און ביי אים צוגע־נומען די גאַנצע סחורה, האָבן מיר דאָך נישט געהאַט פונוואַנען צו לעבן זיינען מיר אַריבער אויף דער אַרישער זייט אויף מאַרשאַלקאָווסקע גאַס צו קריגן סאַכאַרין וואָס ביי דעם האָב איך געקענט פאַרדינען אַ פאָר גראָשן. ליידער האָבן מיך אין דער קראָם אויף מאַרשאַלקאָווסקע פאַרהאַלטן צוויי זשאַנדאַרמען, וועלכע האָבן מיר געדראָט, אַז זיי וועלן מיך דערשיסן ווייל איך בין אַ איד אָבער זיי האָבן מיך נאָר אָפגעפירט אין 11־טן קאָמיסאַריאַט אויף פאָזנאַנסקע גאַס 13. איך בין געזעסן 48 שעה. נאָך דער צייט האָט מען מיך אַרויסגעלאָזט און אָנגעזאָגט אומצוקערן זיך אין געטא. איך האָב צונויפ־געקליבן אויפן וועג 3 זלאָטעס און אָביסל ברויט און איך בין צוריקגעקומען אין געטאָ אַריין. אין עטלעכע טעג אַרום בין איך ווידער אַרויס פון געטאָ און בין אַוועק אויפן מאַרק אויף קאָשיקאָווע־גאַס. דאָרטן האָט מיך ליידער ווידער געכאַפט אַן ס.ס.־אָפיצער, וועלכער האָט מיך אָפגעפירט אין 11־טן קאָמיסאַריאַט אויף פאָזנאַנסקע גאַס. דאָרטן בין איך דורך אים שרעקלעך געשלאָגן געוואָרן מיט אַ שטעקן איבערן קאָפּ. דערנאָך האָט ער באַפוילן אַ פוילישן פאַליציאַנט אָפצופירן מיך אין דייטשן זשאַנדאַרמעריע־פאָסטן כדי מען זאָל מיך דאָרט דערשיסן. צו מיין גליק איז געשטאַנען אויף דער וואַך נעבן געטאָ־טויער אַ גוטער זשאַנדאַרם האָט ער מיר נאָר געגעבן אַ פאָר קלעפּ איבערן קאָפּ און מיך געהייסן אַנטלויפן אין געטאָ־אַריין. נאָכן אומקערן זיך אַהיים האָב איך זיך דערוואוסט, אַז מיין ברודער זיצט שוין דריי טעג אין קאַמיסאַריאַט פאַר אַריבערגיין אויף דער אַרישער זייט און ער קען נישט אומקערן זיך אַהיים, ווייל ער האָט אָפגע־פרוירענע פיס, בין איך אַוועקגעפאָרן מיט אַ ריקשע אין קאַמיסאַריאַט און כ׳האָב אַהיימגעבראַכט דעם ברודער האָט ער געמוזט בלייבן ליגן עטלעכע וואָכן אין בעט כדי אויסצוהיילן זיך. נאָכן אויסהיילן זיך, זיינען מיר איך און דער ברודער אַוועק אויף דער אַרישער זייט כדי צו פאַרדינען אויף ברויט.

אַזוי האָבן מיר געלעבט ביזן 22־טן יולי 1942 דאָס הייסט ביז דעם טאָג ווען די דייטשן האָבן אָנגעהויבן אַרויסשיקן אידן אויפן מזרח, וואָס עס האָט זיך אין עטלעכע טעג אַרום אַרויסגעוויזן ווי אַ ליגן, ווייל מען האָט די אידן אָנשטאָט אויפן מזרח אַרויסגעשיקט קיין טרעבלינקע צום טויט.

היות ווי עסנוואָרג איז אין געטאָ באַלד שרעקלעך טייער געוואָרן און אַרי־בערגיין אויף דער אַרישער זייט איז געווען נישט מעגלעך, ווייל די מויערוועט זיינען געווען באַוואַכט דורך אוקראינער און לעטן וועלכע האָבן געשאָסן אָן רחמנות אין יעדערן, איז אַ פאָר טעג פאַר די אַרויסשיקונגען־בלאָקאַדעס דער אינגסטער ברודערל

לעאָן אַוועק אין געטאָ אַריין כדי מיטצוהעלפן די עלטערן. אין ערשטן טאָג פון דער אַרויסשיקונג האָט מען אַרויסגעשיקט קיין טרעבלינקע דעם ברודערל, די מאַמען, דעם טאַטן און די שוועסטער וועלכע זיינען דאָרטן אומגעקומען. איך בין איבערגעבליבן אַליין מיטן ברודער, פאַרלאָזן פון אַלעמען האָבן מיר זיך געמוזט באַמיען צו פאַרדינען אויפן לעבן — אין יענער צייט האָבן די דייטשן און די פּוילישע פאָליציי אייניגע־ מאָל יאָגדן אין אַרישן קוואַרטאַל אויף אידן, זיי האָבן געכאַפּט אַסך פון אונזערע קאָלעגן, נאָך יענער יאָגד.

אין געטאָ האָט מען ווייטער אָן אויפהער אַרויסגעפירט אידן קיין טרעבלינקע. דעריבער האָבן איך און מיין ברודער אָפּגערעדט אומצוקערן זיך אין געטאָ כדי אין די דורך די אידן פאַרלאָזענע דירות אויפצוזוכן פאַר זיך בגדים אָדער שיך, ווייל דער ווינטער האָט זיך אָנגערוקט און מיר האָבן נישט געהאַט קיין שום קליידונג. מיין ברודער איז אַליין צוריקגעקומען אין געטאָ אַריין וואו ער האָט זיך באַקענט מיט הער קאָהען וועלכער האָט אים געזומען צו זיך. אין עטלעכע טעג אַרום איז דער ברודער געקומען נאָך מיר, זיינען מיר אַוועק צו קאָהענען וואו מיר האָבן זיך אויפגעהאַלטן עטלעכע חדשים.

דעם 15־טן יאַנואַר 1943 האָבן די דייטשן אָנגעהויבן אַ ווייטערדיקע אַקציע זיי האָבן ווידער אַרומגערינגלט דעם געטאָ מיט אוקראינער און אָנגעהויבן אַרויסצושלעפּן פון די הייזער אויף אַוועקצושיקן קיין טרעבלינקע. ווער עס האָט געקענט האָט זיך באַהאַלטן אין אַ שוצאָרט; ליידער האָבן די דייטשן אָנטדעקט אַסך שוצערטער און די אידן וועלכע זיי האָבן געפונען האָבן זיי דערשאָסן אויפן אָרט. איך מיט מיין ברודער האָבן זיך אויך באַהאַלטן. צום גליק האָט מען אונז נישט געפונען, מיר זיינען ווייטער פאַרבליבן ביים הער קאָהען אויף מילע־גאַס 49 וואויינונג 25.

אין מערץ 1943 האָב איך זיך אַרויסגעגנבעט פון געטאָ אויף דער אַרישער זייט וויל עס האָט ווידער געהאַלטן ביי אַרויסשיקונגען און פאַקטיש האָבן דעם 19־טן אַפּריל די דייטשן אָנגעהויבן די לעצטע אַרויסשיקונג פון די אידן. עטלעכע טעג פאַר יענער אַקציע איז מיין ברודער אויך אַנטלאָפן פון געטאָ און מיר זיינען געוווען צוזאַמען אויף דער אַרישער זייט. ס׳איז אונז געווען גוט וויל אַסך באַרמהערציקע מענטשן האָבן אונז אונטערשטיצט. די לעצטע אַקציע האָבן די דייטשן אַדורכגעפירט זייער בלוטיק וויל אַסך מענטשן האָבן זיי דערשאָסן אויפן אָרט און די הייזער האָבן זיי פאַרברענט צוזאַמען מיט די מענטשן אין די שוצערטער. אונזער פאַרזאַרגער צוזאַמען מיט זיין זון האָט מען אַרויסגעשיקט צוזאַמען מיט אַ טראַנספאָרט קיין לובלין. אויפן וועג איז געלונגען קאָהענס זון אַרויסצושפרינגען פון וואַגאָן אין אָטוואָצק ער האָט טאַקי באַקומען אַ שאָס אין פוס אָבער ער האָט זיך דערשלעפּט קיין ווַארשע האָט אָפּגעזוכט מיך מיטן ברודער און מיר האָבן געמוזט זאָרגן פאַר אים. אומקערן זיך אין געטאָ איז געווען נישט מעגלעך ווייל אַלע הייזער וואו אידן האָבן געוואוינט זיינען

פאַרברענט געוואָרן. זיינען מיר אַרומגעגאַנגען איבער די הייזער וואו באַרמהאַרציקע מענטשן האָבן אונז געגעבן אַ פּאָר גראָשן פאַרוואָס מיר האָבן געקויפט קודם כל רפואות און באַנדאַזשן פאַר אונזער קאַלעגע.

צוזאַמען מיט אונזער קאַלעגע זאַלבעדריט זיינען מיר געווען נאָר 6 טעג ווייל עמיצער האָט אונז געמסרט אין דער פּאָליציי וועלכע האָט אַרומגערינגלט אונזער באַהעלטעניש אין דרעשערס גאָרטן אויף דער אָדיניץ גאַס. מיין ברודער און דעם זון פון ה' קאַהען האָט מען געכאַפט און אָפּגעפירט אין קאַמיסאַריאַט אויף אָדאָלאַנסקע־גאַס פונוואַנען מען האָט זיי איבערגעגעבן אין די דייטשע הענט מיך האָט אויך פאַר־האַלטן אַ פאַליציאַנט אָבער איך האָב זיך אַרויסגעריסן פון זיינע הענט און אַדאַנק דעם האָב איך זיך גערעטעוועט. מיין ברודער און דער קאַלעגע האָבן עס נישט געקענט טון ווייל דער קאַלעגע איז געווען פאַרוואונדעט אין פוס און ער האָט נישט געקענט אַנטלויפן און מיין ברודער האָבן די פאַליציאַנטן נאָך מיין אַנטלויפן געהאַלטן פעסט. איבערהויפט האָט זיך אין דעם אויסעצייכנט דער פוילישער פאַליציאַנט וועלכער וואוינט אויף וויקטאָרסקע גאַס 3 אין פאַרטער.

נאָכן צונעמען דעם קאַלעגע און דעם ברודער בין איך ווידער געבליבן איינער אַליין, פאַרלאָזן פון אַלעמען. אין געטאָ האָב איך שוין אויך נישט געקענט אומקערן זיך ווייל די דייטשן האָבן אַרויסגעפירט אַלע אידן פון וואַרשעווער געטאָ צום טויט קיין לובלין, פאָניאַטאָווא, טרעבלינקע און טראָוניקי. בין איך אַזוי געווען איינער אַליין אויף דער אַרישער זייט. איינמאָל גיי איך דורך דעם אוניאַ ליובעלסקאַ פלאַץ האָט מיך פאַרהאַלטן אַ פאָלקסדויטש מיט אַן אויסגעשריי אידן!! איך וועל דיך אָפּפירן צו די דייטשן און ער האָט אָנגעהויבן מיט אַלע כוחות רופן פאָליציי. צו מיין גליק איז אין דער נאָענט נישט געווען קיין פאָליציאַנט און איך האָב אים שטאַרק אַ ביס געטוון אין האַנט האָב איך געקענט אַזויאַרום אַנטלויפן, אמת ער האָט מיך נאָכגעיאָגט ענגוג לאָנג, אָבער צום גליק איז אים נישט געלונגען מיך צו כאַפּן, דערדאָזיקער פאָלקסדויטש וואוינט אויף כאָטשימסקע־גאַס 13 אין פראָנט אויפן 4־טן שטאָק.

אין מיין אַרומוואָגלען האָב איך אויך געטראָפן אַסך באַרמהאַרציקע מענטשן אַדאַנק וואָס איך האָב זיך געקענט דערהאַלטן ביים לעבן. אַזוי איז נאָכן צונעמען דעם ברודער מיינעם, וועו איך בין ווייענדיק געשטאַנען אין גאָרטן צוגעגאַנגען צו מיר מאַדאַם ד. וועלכע האָט מיך באַרואיקט און אַריינגענומען אין איר וואוינונג געגעבן מיר פרישטיק און 30 זלאָטעס און געהייסן קומען צו איר אָפט.

צוויי טעג נאָכן צונעמען דעם ברודער מיינעם, האָב איך געטראָפן אויף ראַקא־וויצקע גאַס אַ אידישן אינגל חיים בורשטיין, וועלכער איז אַלט 12 יאָר איך בין אויך אַלט 13 יאָר. ער איז אויך געבליבן אַליין אַזוי ווי איך, האָבן מיר באַשלאָסן זיך האַלטן צוזאַמען און מיר האָבן זיך געמאַכט אַ באַהעלטעניש אויף טשעטשאָ גאַס וואו מיר האָבן איינגעאָרדנט אונזער וואוינונג. נאָך עטלעכע טעג האָבן מיר אָנגעטראָפן מאַדאַם

עווא ר. אויף טיניעצקע גאס, וועלכע האט אונז געהייסן קומען יעדע פאר טעג אויף מיטאג און האט אונז אפילו געגעבן מלבושים און האט אונז געגעבן געלט אויף א גאנצע וואך עסן, און אזוי איז אונז אוועק די צייט צוזאמען מיט חיימקען, בייטאג זיינען מיר ארומגעגאנגען אין די גאסן אכטונג געבנדיק אומעטום אז עמיצער פון די דורכגייער זאל אונז נישט אפגעבן אין די הענט פון דער פאליציי אדער זשאנדארמעריע.

אויף ראקאוויעצקע גאס איז אונז געווען צומבעסטן, ווייל די איינוואוינער פון דערדאזיקער גאס זיינען געווען גוט געשטימט צו אונז מיר האבן אפילו געקענט קויפן א קראקינעט און א גאנצן טאג פארן אויף אים דארט אין גאס. ליידער האט אויף פיליצקע גאס דער דארטיקער איינוואוינער סטאניסלאוו זוכמאנאוויטש פון פיליצקע 23 אונז פארמסרט אין דער פאליציי, אז אידן פארן ארום אויף א קראקינעט און שטארן אים די רו, איז געקומען די פאליציי כדי צוצונעמען אונז צוזאמען מיטן קראקינעט, צום גליק האט זיך דאס געענדיקט נאר מיטן צונעמען דעם קראקינעט דורך דער פאליציי, אבער אונז איז צום גליק געלונגען צו אנטלויפן. צו אונזער גרויסער פרייד האבן מיר אויפצומארגנס אפגעקויפט דעם קראקינעט פון איינעם וועלכער האט אים געקויפט ביי א פאליציאנט און אזוי האט זיך דאס איבערגעחזרט דריי מאל. דאס לעצטע מאל, וועו מען האט אונז צוגענומען דעם קראקינעט איז מיט גרויסע שווערי־קייטן אונז געלונגען צו אנטלויפן, אבער דעם קראקינעט האבן מיר שוין נישט באקומען.

אין א שטיקל צייט ארום האב איך זיך אנגעשטויסן אין דריי סאלדאטן אויף פיליצקע גאס, ווייל ס׳איז שוין געווען פינצטער האב איך נישט דערזען די אנקומענ־דיקע סכנה און ערשט וועו זייער לאמטערנדל האט מיר א לויכט געטון אין די אויגן ארויין, האב איך אנגעהויבן מיט אלע כוחות אנטלויפן. איין פאליציאנט האט מיך אנגעכאפט פאר דער האנט, אבער איך האב זיך ארויסגעריסן און אדאנק דעם וואס ס׳איז געווען פינצטער, איז מיר אויפסניי געלונגען אפצוראטעווען דאס לעבן. אויף ראקאוויעצקע גאס האבן מיך ארומגערינגלט פוילישע און דייטשע אינגלעך וועלכע האבן געוואוינט אויף נאכבוט גאס 52, האבן מיך אנגעהויבן שלאגן און איינער פון זיי איז אוועקגעלאפן טעלעפאנירן צו דער זשאנדארמעריע, זי זאל מיך צונעמען צום טויט. צו מיין גליק האט זיך פאר מיר איינגעשטעלט איינער א פרוכטן־הענדלער וועלכער האט נאענט פון דעם ארט געהאט זיין ביידל. ער האט א קלאפ געטון איינעם פון די אינגלעך אין פנים ארויין און מיר איז געלונגען צו אנטלויפן דורכן הויף אין א הויז אויף אספאלטאווע גאס און פון דארטן אויף אפאטשינסקע גאס. אין א פאר מינוט ארום איז דאס הויז אויף אספאלטאווע גאס ארומגערינגלט געוואלט געווארן מיט זשאנ־דארמען וווייל די אינגלעך האבן אנגעוויזן אז אין דעם הויז האב איך זיך באהאלטן און היות ווי זיי האבן מיך נישט געפונען וווייל איך בין דאך שוין פונלאנג אנטלאפן איבערן פלויט האבן זיי פון כעס צוגענומען ביי מיין באשיצער אלע פרוכטן.

נאכדעם ווי איך בין אויף אזא אופן געראטעוועט געוואָרן, האב איך ווידער

אָנגעהויבן מיין וואַנדערלעבן. איך פלעג גיין צו איינער אַ מאַדאַם אויף מאַלטשעווסקי־גאַס, דאָרטן האָב איך אָפט באַקומען מיטאָגן און איך האָב אפילו באַקומען אַ מלבוש פאַר מיר און פאַר מיין קאָלעגע חיים, ביז מיר זיינען אין איינעם אַ טאָג געקומען צו אַ געוויסער מאַדאַם אויף פיליצקע גאַס און דאָרטן האָבן מיר זיך דערוואוסט אַז אונז זוכט אַרום עפעס אַ מאַדאַם וועלכע וויל אונז באַקומען מיט איינע אַ מאַדאַם וועלכע האָט זיך פאַרנומען מיט איינאָרדנען היימלאָזע אידן. מיר האָבן זיך זייער דערפרייט פון דער זאַך, ווייל אונז איז שוין געווען זייער שווער צו וואַלגערן זיך וווייטער באַזונדערס ווייל אונזער באַהעלטעניש איז שוין געווען שטאַרק אַדורכגעפאַלן און מיר האָבן געמוזט נעכטיקן אין קאָריאָרן אויף די טרעפ וואָס דאָס איז געווען זייער געפערלעך.

נאָך עטלעכע טעג זיין אויף פיליצקע גאַס ביי אונזער באַקאַנטער מאַדאַם מאַרישאַ[1] וועלכע האָט אונז צוגעזאָגט אין אַ וואָך אַרום אויסצוגעפינען אַ וואוינונג האָבן מיר זיך זייער געמאַטערט יענע וואָך ביז ס׳איז אַנגעקומען פאַר אונז די גליקלעכע מינוט ווען מען האָט אונז איינגעאָרדנט אין אַ ריינער און וואַרימער וואוינונג *.

* פאַר די אינגלעך האָט אָנגעהויבן זאָרגן אַ הילף־קעמערל פון דעם אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט. — (די באַמערקונג געפינט זיך אין אַריגינאַל גופא).

[1] דאָ רעדט זיך וועגן ברכה פיינמעסער, וועלכע האָט אין אָנהויב מלחמה געאַרבעט מיט אָסך איבערגעבענקייט און טרייהייט אָלס שוועסטער אין אַ אידישן קינדער־שפּיטאָל. דערנאָך האָט זי זיך דערנענטערט צו די אונטערערד־קרייזן פון „בונד״ און זי האָט אַרויסגעווויזן אויסערגעווייניגלעכע דרייסטקייט און העלדישן מוט ביים אויסגעפינען און אויסהאָלטן וואוינונגען און באַהעלטעניש־ערטער פאַר אידן און פאַר דעם אידישן אונטערערד אויף דער אַרישער זייט. זי איז געראָטעוועט. זעצט פאַר איר טעטיקייט אין וואַרשע.

די קולטור טעטיקייט אין ווארשעווער געטא

דער באריכט איז אַרויסגעשיקט געוואָרן דורכן אונטערערד פון וואַרשע קיין לאָנדאָן פּאַרן „ייווא" אין ניו־יאָרק. ער איז געשריבן געוואָרן אין וואַרשע, דעם 1־טן מערץ 1944, מיט די חתימות פון ד״ר א. בערמאַן און ד״ר עמנואל רינגעלבלום, און אָפּגע־שיקט געוואָרן סוף מאַי 1944.

צום אידישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט „ייווא",
צום אידישן פּען־קלוב,
צו שלום אַש, ה. לייוויק, י. אָפּאַטאָשו, דר. רפאל מאַהלער,
ניו־יאָרק.

טייערע פריינט!

מיר שרייבן צו אייך אין אַ מאָמענט וועו 95 פּראָצענט פון די פּוילישע אידן זיינען שוין אומגעקומען אין די גרויזאַמע פּיניקונגען, אין די גאַז־קאַמערן פון די שעכט־הייזער טרעבלינקע, סאָביבאָר, כעלמנאָ און אָשוויענטשים אָדער זיי זיינען אויסגעמאַרדעט געוואָרן בשעת די אומציילבאַרע „ליקווידיר"־אַקציעס אין די געטאָס און לאַגערן. דער גורל פונם קליינעם טייל אידן, וואָס מאַטערט זיך נאָך און גייט־אויס אין די געצייטלטע קאָנצענטראַציע־לאַגערן, איז אויך שוין אַ געחתמעטער. אפשר וועט לעבן־בלייבן אַ קליינינקער הייפל פון די אידן, וועלכע פירן אַן אומלעגאַל לעבן אין די „אַרישע קוואַרטאַלן" אין כסדרדיקער טויט־געפאַר, אָדער פון יענע אידן, וועלכע וואָגלען אַרום אין די וועלדער, ווי געיאָגטע חיות. צי וועט ווער־עס־איז פון אונז, די געזעלשאַפטלעכע טוער, וועלכע אַרבעטן אין באַדינגונגען פון טאָפּלטער קאָנספי־ראַציע, איבערלעבן די מלחמה? — מיר צווייפלען אין דעם. דעריבער ווילן מיר אויף דעם וועג דערציילן אייך אין קורצע ווערטער וועגן די אַרבעטן, וועלכע פאַרבינדן אונז מיט אייך צומשטאַרקסטן.

אינם מאמענט, וועו די פוילישע אידן זיינען ארונטערגעפאלן אונטערן גרויל־יאך פון היטלעריזם, האט דער אידישער אומאפהענגיקער געזעלשאפטלעכער אקטיוו אנגעהויבן א ברייט־פארמאסטענע טעטיקייט אונטערן לאזונג פון זעלבסטהילף און קאמף. מיט דער אקטיוור און באדייטנדיקער מיטהילף פונם „דזשאינט" איז געגרינדעט געוואָרן אין וואַרשע און אויף דער פראָווינץ א זייער גרויסע נעץ פון סאציאלע הילף־אנשטאלטן, וועלכע זיינען געפירט געוואָרן דורך Ż.T.O.S. — אידישע געזעל־שאפט פאר סאציאלע הילף[1], „צענטאס" — צענטראלע פאר יתומים און קינדער־הילף, און „טאז" — געזעלשאפט אפצוהיטן דאס געזונט פון דער אידישער באפעל־קערונג. אויך „ארט" (געזעלשאפט צו פארשפרייטן ארבעט און פאך־בילדונג צווישן אידן) האט אנטוויקלט א באדייטנדיקע טעטיקייט.

צענדליקער טויזנטער אידן, דערוואקסענע און קינדער, האבן געקענט א לענ־גערע צייט דערהאלטן זיך ביים לעבן נאר אדאנק דער הילף פון די אנשטאלטן און דער פארצווייגטער נעץ פון הויז־קאמיטעטן, וועלכע האבן מיט זיי צוזאמענגעארבעט. די דאזיקע ארגאניזאציעס האבן געפירט זייער אפפערווילקע טעטיקייט ביזן לעצטן מאמענט, ביז וואנען עס האט נאך געטליעט דער סאמע קלענסטער פונק פון לעבן אין דער אידישער געמיינזאמקייט. אונטער זייער מאנטל האבן אלע פאליטישע פארטייען און אידעאישע שטרעמונגען געפירט זייער קאנספיראטיוות טעטיקייט. אונטער זייער פירמע זיינען ארגאניזירט געוואָרן כמעט אלע קולטור־ארבעטן.

דער לאזונג פונם אידישן געזעלשאפטלעכן אקטיוו איז געווען: „לעבן מיט ווירדע און שטארבן מיט ווירדע!"

מיר האבן זיך באמיט אין די געטאס און אין די לאגערן צו פארווירקלעכן אט דעם לאזונג. דאס האט זיך אויסגעדריקט אין דער ברייט־פארנעמיקער קולטור־ארבעט, וואס נישט געקוקט אויף דעם אויסטערלישן טעראר און הונגער און נויט האט זי זיך אנטוויקלט און געוואקסן אין־דער־ברייט און אין־דער־טיף האבן ביז דעם מארטי־רערישן טויט פון פוילישן אידנטום. אינם מאמענט, וועו דער וואַרשעווער געטא איז הערמעטיש אפגעשלאסן געוואָרן האט זיך געשאפן די קאנספיראטיוות קולטור־ארגאניזאציע מיטן נאמען „איקאר" — אידישע קולטור־ארגאניזאציע — וועלכע האט געפירט א פארצווייגטע קולטור־טעטיקייט; זי האט ארגאניזירט ציקלען פון וויסן־שאפטלעכע לעקציעס, יוביליי־פייערונגען — י. ל. פרץ, שלום־עליכם, מענדעלע, באראכאוו א. א. — און אויך ליטעראריש און קינסטלעריש אונטערנעמונגען. דער לעבעדיקער גייסט פון „איקאר" איז געווען דער יונגער וויסנשאפטלער־עקאנאמיסט

[1] Żydowskie Towarzystwo Opieki Społecznej — דאס איז געווען די קאארדינאציע פון אלע עקזיסטירנדיקע הילף־אינסטיטוציעס, וועלכע איז געשאפן געוואָרן אין זומער 1940. דידאזיקע אינסטיטוציע וועלט אסך מאל דערמאנט אין די דאקומענטן און אזכרה־פארצייכענונגען אלס די אידישע געזעלשאפט פאר סאציאלער הילף Ż.T.O.S. זש. ט. א. ס.

מאַגיסטער מנחם לינדער (לפ״ג), וועלכער איז דערמאָרדעט געוואָרן דורך די דייטשן אין אַפּריל 1942[2].

אונטערן מאַנטל פון די קינדער־קיכן און קינדער־היימען פון „צענטאָס״ איז געשאַפֿן געוואָרן אַ ריי אומלעגאַלע שולן פון פאָרשידענע ריכטונגען — „צישאָ״, „תרבות״, „שול־קולט״, „יבנה״, „חורב״, „בית־יעקב״ און אַנדערע[3]. אַ באַזונדערע אַקטיוויטעט האָבן אַרויסגעוויזן די וועלטלעכע שולן מיט דער אידישער שפּראַך. זיי זיינען געבויט געוואָרן דורך די אומפאָרגעסלעכע טויער שכנא זאַגאַן (לפ״ג) און סאָניא נאָוואָגרודזקי (לפ״ג), וועלכע זיינען ביידע אַרויסגעפירט געוואָרן קיין טרעבלינקע צום טויט.

עס איז געשאַפֿן געוואָרן אַ קאָנספּיראַטיוויער צענטראַלער אידישער אַרכיוו, מיט דעם אומשולדיקן נאָמען „ענג שבת״, אונטער דער אָנפּירונג פון דר. עמנואל ריינ־געלבלום (לפ״ג), דער שעפער פון אַרכיוו, און בייַ דער אַקטיוויטעט מיטאַרבעט פון ה. וואַסער (צווישן די גראַטעוועטע), מאַגיסטער גוטקאָווסקי (אליהו), הרב ש. הובערבאַנד, ש. ווינטער, מנחם קאָן, אברהם לעווין (אַלע לפ״ג) א. אַ. דער אַרכיוו האָט געזאַמלט מאַטעריאַלן און דאָקומענטן אין שייכות מיט דער מאַרטיראָלאָגיע פון די אידן אין פוילן. אַדאָנק דער אינטענסיווער אַרבעט פונם גאַנצן מיטאַרבעטער־שטאָב איז צונויפגעזאַמלט געוואָרן איבער אַ צענדליק קאַסטנס מיט באַזונדערס וועדטפולע דאָקומענטן, כראָניקעס, טאָגביכער, רעפאָרטאַזשן, פאָטאָ־

---

[2] נאָך פרטים וועגן „איקאָר״ זע זייט 230, באַמערקונג 4. אין בריוו וועדט נישט דערמאָנט די אידיש־העברעאישע קולטור־אינסטיטוציע „תקומה״, וועלכע האָט גלייכבאַרעכטיקט ביידע שפּראַכן — אידיש און העברעאיש — אין דער קולטור אַרבעט. „תקומה״ האָט, צווישן אַנדערע אינגעאַרדנט די בעדענק־אָונטן פאַר ר׳ יהודה הלוי, ח. נ. ביאַליק און נאָך, וועלכע האָבן געווייַנט בייַ דעם גרויסן עולם. אירע לעקציעס און אָונטן פלעגן פאַרקומען אין דער ביבליאָטעק־געביידע בייַ דער קהלה. די לעקטאָרן זיינען געווען דר. נתן עק (צווישן די גראַטעוועטע, איצטער אין אַמעריקע), אלחנן ציטלין (דער זון פון הלל צייטלין — אומגע־קומען אין נעטאָ), א. ל. בלאָך, ד״ר טולא (נפתלי) נוסנבלאָט, יצחק קאַצענעלסאָן, ד״ר יצחק שיפּער, דר. מנחם (עדמונד) שטיין (אַלע לפ״ג).

[3] דאָ איז כדאי צו דערמאָנען די גימנאַזיע און דעם ליצאָוום געגרינדעט דורך „דרור״, וועלכע זיינען געשטאַנען אין פאַרבינדונג מיט „תרבות״ און „שול־קולט״. וועגן זייער גרינדונג איז באַשלאָסן געוואָרן אויף דער באַראָטונג פון דער באָוועגונג אין יוני 1940 און זיי האָבן אָנגע־הויבן זייער טעטיקייט אין אויגוסט 1940. דאָס ערשטע לערניאָר האָט זיך פאַרענדיקט מיט 72 תלמידים און 11 לערער. דאָס צווייטע לערניאָר האָט זיך אָנגעהויבן מיט 120 תלמידים און 13 לערער. צווישן די לערער זיינען געווען — יצחק קאַצענעלסאָן, מאַרק פּאָלמאָן, יוסף סאָק, חיים זעלמאַנאָווסקי און אַנדערע. פון די 120 שילער זיינען געבליבן לעבן נאָר 4, פון די 13 לערער — נאָר די לעצט־אויסגערעכנטע 2. אין אַ שפּעטערדיקער תקופה איז אויך געגרינדעט געוואָרן אַ גימנאַזיע פון „תרבות״, אָבער נאָר די ערשטע קלאַסן.

די זאָרג און אַקטיוויטעט אויפן געביט פון גרינדן דערציאונגס־אָנשטאַלטן און אָנטוויקלען דאָס קולטורעלע לעבן אין וואַרשעווער געטאָ־אונטערערד איז געווען גרויס סיי אין די וועלטלעכע און סיי אין די רעליגיעזע קרייזן. הלל זיידמאַן, אין זיינע שילדערונגען פון געטאָ־לעבן, דערציילט, אַז אין יאָר 1941 האָבן עקזיסטירט 46 חדרים מיט 182 דערציער, 4 „בית־יעקב״ אָנשטאַלטן מיט 16 דערציערינס, 6 ישיבות קטנות און 2 ישיבות. אין די אַלע אָנשטאַלטן האָבן געלערנט 3500 קינדער און יוגנטלעכע.

גראַפּיעס א.אַ.וו. די אַלע מאַטעריאַלן זיינען פאַרגראָבן געוואָרן אין שטח פון געטאָ. מיר קענען איצטער נישט צוקומען צו זיי[4]. די מערסטע מאַטעריאַלן, וועלכע זיינען אַרויסגעשיקט געוואָרן קיין אויסלאַנד, שטאַמען פון אונזער אַרכיוו. מיר האָבן אַלאַר־מירט די וועלט מיט געניוע אינפאָרמאַציעס וועגן דעם גרעסטן פאַרברעכן אין דער געשיכטע. די אַרכיוו־אַרבעט פירן מיר ווייטער. טראָץ די שרעקלעכסטע באַדינגונגען זאָמלען מיר פאַרצייכענונגען און דאָקומענטן, וועלכע האָבן אָ שייכות מיט דער מאַר־טיראָלאָגיע, מיטן קאָמף און מיט די איצטיקע לעבנס־באַדינגונגען פונם איבערבלייב פון די פוילישע אידן. אין די יאָרן 1941 און 1942 זיינען מיר געשטאַנען אין קאָנטאַקט מיט ז. קאָלמאַנאָוויטשן (לפ"ג) אין ווילנע, וועלכער האָט אונטער אָ קאָנטראָל פון די דייטשן סיסמעמאַטיזירט די „ייוואָ"־מאַטעריאַלן, און אָ באַדייטנדן טייל פון זיי האָט ער באַהאַלטן. אין איצטיקן מאָמענט זיינען שוין מער נישטאָ קיין אידן אין ווילנע. אָ גרויסער צענטר פון אידישער קולטור און פון מאָדערנער וויסנשאַפטלעכער אַרבעט איז חרוב געוואָרן פולשטענדיק.

אָ לעבהאַפטע אומלעגאַלע קולטור־אַרבעט האָבן געפירט כמעט אַלע אידישע פאַרטייען און ריכטונגען, באַזונדערס — די יוגנט־אָרגאַניזאַציעס. כמעט די גאַנצע צייט וואָס עס האָט עקזיסטירט דער געטאָ איז דערשינען אַן אונטערערדישע פרעסע, עס זיינען דערשינען צייטשריפטן און זאַמלהפטן. אָ באַזונדערס־לעבהאַפטע פרעסע־טעטיקייט האָבן געפירט די פאָלגנדיקע אָרגאַניזאַציעס: „בונד" — „ביולעטין", „צייט־פראַגן", „יוגנט־שטימע", Za Naszą i Waszą Wolność („פאַר אונזער און אייער פרייהייט" — אין פויליש), Nowa Młodzież („די נייע יוגנט" — אין פויליש)[5]; „לינקע פועלי ציון" — „פראָלעטאַרישער געדאַנק", „יוגנט־רוף", „אַוואַנגאַרד", Nasze Hasło („אונזער לאָזונג" — אין פויליש); „השומר הצעיר" — Przed wiośnie („ערב פרילינג" — אין פויליש), Jutrznia („מאָרגענשטערן" — אין פויליש), „אויפברויז"[6] און אָ ריי זאַמלהעפטן; „דרור" (החלוץ און פרייהייט־החלוץ הצעיר, די יוגנט־באַוועגונג פון דער פועלי ציון (צ.ס.)־פאַרטיי) — „דרור"[7], „ידיעות"[8],

---

[4] איצט איז קלאָר געוואָרן, אַז די קאָמטנס זיינען פאַרגראָבן געוואָרן אין די הויפן נאַווא־לי־פקי 68 און שוויענטאָיערסקע 34 (אָ טייל איז פאַרגראָבן געוואָרן אינמיטן גרויסן גירוש — דעם 14־טן אויגוסט 1942). דעם מאַטעריאַל, וואָס איז פאַרגראָבן געוואָרן אינם הויף אויף נאַוואַלי־פקי 68 איז, נאָך אַסך באַמיאונגען, געלונגען צו געפינען אין סעפטעמבער 1946 (10 קאָמטנס).

[5] עס איז אויך דערשינען אָ וואָכנבלאַט „דער גלאָק", וואָס דער נאָמען איז אָפּט געענדערט געוואָרן אויף „דער וועקער", „אויף דער וואַך", „שטורם" א.א. „ביולעטין" איז געווען דער צענטראַל־אָרגאַן פון „בונד"; „צייט־פראַגן" — פאַר דיסקוסיע־פראַגן און טעאָרעטישע פראָב־לעמען; „יוגנט־שטימע" — —אָרגאַן פון „צוקונפט".

[6] אָ וואָכנבלאַט.

[7] עס זיינען דערשינען ביי 20 נומערן אויף אידיש און ביי 10 אויף פויליש. דער רע־דאַקטאָר פון דער פוילישער אויסגאַבע איז געווען מאָרק פּאָלמאַן.

[8] דערשינען אַלס וואָכנבלאַט, כסדר, פון מערץ 1942 ביזן אָנהויב פון גרויסן גירוש, דעם 22־טן יולי 1942. די צייטונג איז געדרוקט געוואָרן אין אָ קליינער צאָל עגזעמפלאַרן (העקטא־גראַפירט) — 100, האָט אָבער געהאַט אַרום דריי טויזנט לייענער.

„המדריך"[9], „גבורה און פיין"[10]; פועלי ציון (צ.ס.) — „באפרייאונג"[11]; דער אנטיפאשיסטישער בלאק — „דער רוף"[12]; די קאמוניסטן — מארגן־פרייהייט" און אנדערע. א טייל פון די דאזיקע אויסגאבן, וועלכע זיינען דערשינען אין ווארשע, איז פארשפרייט געווארן כמעט אין אלע געטאס, נישט געקוקט אויף די קאלאסאלע שוועריקייטן פון פארבינדונג און קאמוניקאציע[13].

א פארצווייגטע קולטור־טעטיקייט צווישן ברייטע שיכטן פון קינדער און יוגנט האט געפירט די צענטראלע פאר קינדער־הילף „צענטאס" אונטער דער אנפירונג פון דר. א. ב ע ר מ א ן און פון דער אומפארגעסלעכער טוערין ראזא סימכאוויטש (לפ"ג), — זי איז געשטארבן פון טיפוס, אנגעשטעקט געווארן מיט דער קראנקהייט ביי דער ארבעט צווישן קינדער פון גאס[14]. מיט דער הילף פון א שטאב אידישע לערער, דערציער און ארטיסטן זיינען ארגאניזירט געווארן הונדערטער קינדער־פארשטעלונגען אין אינטערנאטן, קינדערהיימען און קלובן, עס זיינען געשאפן געווארן א צענטראלע ביבליאטעק פאר קינדער אונטער דער אנפירונג פון בתיה טעמקין־בערמאן, א טעאטער אונטער דער אנפירונג פון בלומע פ ו ס ו ע ר ק[15] מיט דער באטייליקונג פון א. ס א מ־

[9] א פעריאדישע אויסגאבע, געזאמלטע מאטעריאלן פאר די מדריכים אין דער פראוינץ. אין אלע אויסגאבעס פון „דרור" און פועלי ציון (צ.ס.) האבן זיך סטאביל באטייליקט, אויסער אויסגעשפראכענע פארטיי־טוער, אויך יצחק קאצענעלסאן, יחיאל לערער, מאגיסטער מנחם לינדער, דער קריטיקער בערנשטיין, דער קאמפאזיטאר גלאטשטיין און אנדערע.

[10] דער ריכטיקער נאמען פון דער זאמלונג איז געווען „פיין און גבורה אין דער אידישער געשיכטע", — א זאמלונג וועגן דער מארטיראלאגיע פון אונזער פאלק פון זיבן דעם חורבן בית המקדש. די זאמלונג איז געדרוקט געווארן אויפן העקטאגראף, 120 זייטן, דערשינען אין 400 עקזעמפלארן. דער רעדאקטאר און הויפט שרייבער איז געווען — אליהו גוטקאווסקי (לפ"ג).

[11] עס איז אויך דערשינען די פארטיי־צייטונג אין פויליש „נאווע טארי" — און אויף אידיש: „אונזער וועג".

[12] פון דער צייטשריפט זיינען דערשינען נאר דריי נומערן. דער רעדאקטאר איז געווען מרדכי טענענבוים, אין דער רעדאקציע־קאלעגיע שכנא זאגאן און יוסף לעווארטאווסקי־פינקעלשטיין.

[13] צווישן די פריער דערמאנטע מאטעריאלן (זע באמ. 4), וועלכע זיינען דאן פארגראבן געווארן און דעם 18־טן סעפטעמבער 1946 זיינען זיי ווידער אויסגעגראבן געווארן, האט מען אויך געפונען אויסגאבעס, וואס ווערן נישט דערמאנט אין דר. ע. ר י נ ג ע ל ב ל ו מ ס בריוו: עקזעמפלארן פון דער אויסגאבע פון הנוער הציוני — „שביב"; די „המדינה" פון די רעוויזיא־ניסטן, געווידמעט דעם אנדענק פון וו. זשאבאטינסקי (אגב, די אינציקע אידישע אונטערערד־אויסגאבע וואס איז געווען געדרוקט, אלע אנדערע אויסגאבן זיינען געווען העקטאגראפירט); 6 נומערן פון דער „גורדוניה"־צייטונג „סלאווא מלאדיך" (דאס ווארט פון די יונגע); די זאמלונג — 111 זייטן — „עתון התנועה" (וועלכע איז, ווייזט אויס, די באקאנטע זאמלונג מיטן מאסקירטן נאמען „לוח הקלאי") און „נגד הזרם" פון „השומר הצעיר", — די לעצטע 3 אויסגאבעס זיינען שוין דערמאנט געווארן אין דער ערשטער — העברעאישער — אויפלאגע פון דעם בוך (אנהויב 1946) אין די אנדענק פארציכנישן פאר די געפאלענע חברים, וועלכע האבן זיך פארנומען מיט זייער ארויסגעבן.

[14] אין דער הילף־ארבעט פאר קינדער איז געווען זייער אקטיוו אויך רחל שטיין (לפ"ג).

[15] דא ווערט געמיינט דער מאריאנעטן טעאטער פאר קינדער, וועלכער האט געשפילט

בערג (לפ״ג), חנה ברא (לפ״ג) א. קורץ (לפ״ג), מיכאל זניטש[16] און אַנדערע[17], און אויך קורסן פאַר אידיש און אידישער ליטעראַטור. באַזונדערס זיינען בשעת די גרויסע געזעלשאַפטלעכע אַקציעס פונם „חודש פון קינד״ פאַרגעקומען אימ־פאַזאַנטע קולטור־קינסטלערישע פאַראַנשטאַלטונגען, צו וועלכע עס פלעגן קומען טויזנטער צוהערער כדי אָפּצורייסן זיך אויף אַ פאָר שעה פון דער קאָשמאַרנער וירקלעכקייט און פאַרברענגען זאָרגלאָז צוזאַמען מיט די קינדער. אין אָט די פאָר־אַנשטאַלטונגען, וואָס זייער קינסטלערישער ניוואָ איז געווען אַ הויכער, האָבן אָנטייל־גענומען הונדערטער קינדער פון די „צענטאָס״־אַנשטאַלטן און פון די שולן. הייַנט זיינען שוין מער נישטאָ קיין אידישע קינדער אין פוילן. כמעט הונדערט פראָצענט פון די אידישע קינדער האָבן די היטלעריש פאַרברעכער דערמאָרדעט.

אין געטאָ־געביט איז געווען טעטיק אַ סימפאָניש־אַרקעסטער מיטן אויסגע־צייכנטן דיריגענט שמעון פולמאַן (לפ״ג) אינדערשפּיץ. די שיינע סימפאָניש און קאַמערמוזיק קאָנצערטן האָבן געשאַפן קנאַפּע מאָמענטן פון אָפּרוּ און פאַרגעסונג; פולמאַן און כמעט אַלע אַרקעסטער־מיטגלידער מיטן פידלער לודוויק האָלצמאַן (לפ״ג) אינדערשפּיץ זיינען אומגעקומען אין טרעבלינקע. דער יונגער קאָפּעלמייסטער מאַריאַן נוימייַר (לפ״ג) איז אומגעקומען אין לאַגער אין טראַוניקי. אין געטאָ זיינען אויך אויפגעקומען יונגע, נייע טאַלאַנטן. ווי אַ מעטאָר האָט אויפגעלויכטן די פענאָמענאַלע יונגע זינגערין מאַרישאַ איזענשטאָט (לפ״ג), — דער „געטאָ־נאַכטיגאַל״ — די טאָכטער פונם דיריגענט פון וואַרשעווער סינאַגאָג־כאָר[18]. זי איז דערהרגעט געוואָרן דורך ס.ס.־מענער בשעת אַ ליקווידיר־אַקציע. עס זיינען געגרינדעט געוואָרן כאָרן, אויף אַ באַזונדערס־הויכן ניוואָ זייַנען געווען די קינדער־כאָרן[19]

אין אידיש און פויליש. מער פרטים וועגן בלומע פוסווערק, זע ז. 213, באַמ. 13. באַריכט פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט אויף דער אַרישער זייט.

[16] אַ באַקאַנטער, אָנגעזעענער אַרטיסט פונם פוילישן טעאַטער, פריער אין לאָדזש און דערנאָך אין וואַרשע.

[17] עס האָט אויך פונקציאָנירט אַ דראַמאַטישער קרייז פון „דרור״, אָנגעפירט דורך יצחק קאַצענעלסאָן, וועלכער האָט אויפגעפירט ביבלישע שאָפונגען אָדער שאָפונגען אויף ביבלישע טעמעס. דער קרייז האָט אייגנאַרדנט ביי אַ 20 אויפטרעטונגען אין געטאָ, און אָלע זיינען אָדורך מיט גרויס דערפאָלג. מאָרעק עדעלמאַן דערציילט אין „גלאָס בונדו״ (די שטימע פון בונד) פונם 15־טן יוני 1947, אַז דער „סקיף״, די קינדער אָרגאַניזאַציע פונם „בונד״, האָט אָרגאַניזירט אין געטאָ אַ קינדער טעאַטער, וואָס האָט געשפּילט אויף קראַכ־מאָלנע 36. דעם 1־טן מאַי 1941 איז פאַרגעקומען די 80־טע פאָרשטעלונג, ביי דער אָנוועזנהייט פון 2000 קינדער. דאָס איז אָבער אויך געווען די לעצטע פאָרשטעלונג, צוליבן פאַרבאָט פון די דייטשן.

[18] די צענטראָלע סינאַגאָג אויף טלאָמאַצקע גאַס. זי איז אויפגעריסן געוואָרן דורך די דייטשן דעם 16־טן מאַי 1943, נאָך דער אונטערדריקונג פונם געטאָ־אויפשטאַנד.

[19] גאָר באַזונדערס דאָרף דערמאָנט ווערן דער שול־כאָר פון „שול־קולט״, וואָס איז באַשטאַנען פון קינדער פונם אינגערן שיכט אין „דרור״. אָט דער כאָר האָט באַקומען דעם ערשטן פרייז אינם קאָנקורס פון קינדער־כאָרן אין געטאָ.

אונטער דער לייטונג פון י. פּיוויוישיס (לפ״ג). פּיוויוישיס איז אומגעקומען אין לאַגער אין פּאָניאַטאָווא. אַנדערע כאַר־אָנפירערס, ווי גלאַטשטיין (יעקב, לפ״ג), זאַקס (לפ״ג) און אַנדערע זיינען אומגעקומען אין טרעבלינקע. די אידישע מאַלערס און סקולפּטאָרן, וועלכע האָבן געלעבט אין דער שרעקלעכסטער נויט האָבן פון צייט צו צייט אייגנגעאָרדנט אויסשטעלונגען פון זייערע שאַפונגען. צווישן אָט די אָרגאַניזאַטאָרן איז געווען פעליקס (פישל) פרידמאַן (לפ״ג). אַלע אידישע פּלאַסטיקער זיינען אַרויסגעפירט געוואָרן צום טויט קיין טרעבלינקע.

אפילו אין די קאָנצענטראַציע־לאַגערן פון ס.ס., וואוהין עס איז אַרויסגעפירט געוואָרן אַ טייל אידן פון וואַרשע און פון אַנדערע שטעט, האָט אונזער געזעלשאַפט־לעכער און קולטור־אַקטיוו נישט אויפגעהערט די טעטיקייט, ער האָט זיך נישט איינגעבראָכן און איז ווייטער פאָרבליבן אויפן פּאָסטן פון געזעלשאַפטלעכער דינסט. אין פּאָניאַטאָווא, אין טראָוניקי ווי אויך אין אַנדערע לאַגערן האָט זיך געשאַפן אַ קאָנספּיראַטיווע געזעלשאַפטלעכע זעלבסטהילף; פון צייט צו צייט זיינען אפילו פאָר־געקומען אומלעגאַלע קולטור־פאָראַנשטאַלטונגען, פייערונגען א.א.וו. דער קוואַל פון געזעלשאַפטלעכער און קולטור־אַרבעט האָט געשלאָגן אַזוי לאַנג ביזוואַנען עס האָט נאָך פּוילסירט אַ לעבן אין די אידישע צוניויפזאַמלונגען. זייט וויסן, אַז די לעצטע, ביים־לעבן־פאָרבליבענע טוער זיינען ביזן לעצטן מאָמענט טריי געווען די אידעאַלן פון אונזער קולטור. די פאָן פון קולטור און קאָמף געגן באָרבאָריזם האָבן זיי געהאַלטן אין זייערע הענט ביזן טויט.

וועג עס האָט זיך אָנגעהויבן די תקופה פון די מערדעריש „אַרויסשיקונג־אַקציעס״ האָט די אידעע פון קאָמף פאָרנומען דעם אָרט פון דער זעלבסטשוץ־אידעע. אויפן אויבנאָן האָט זיך אַרויסגערוקט אונזער העלדישע יוגנט פון אַלע ריכטונגען צוזאַמען מיטן אַרבעטער־אָקטיוו, און קודם כל פון די ארץ־ישראל־טרייע אָרגאַניזאַציעס. עס האָט זיך אָנגעהויבן די הערלעכע עפאָפּיי פונם אידישן באָוואָפנטן קאָמף אין פוילן: דער העלדישער ווידערשטאַנד פון וואַרשעווער געטאָ, דער הערלעכער קאָמף אין ביאַליסטאָק, די פאַרניכטונג וואָס אידן האָבן אַדורכגעפירט אין די שחיטה־ערטער טרעבלינקע און סאָביבאָר, די קאָמפן אין טאָרנע, בעגדין, טשענסטאָכאָוו און אין אַנדערע ערטער. די אידן האָבן דערוויזן דער וועלט, אַז זיי קענען קעמפן מיט געוועהר אין האַנט, אַז זיי קענען שטאַרבן מיט ווירדע אין קאָמף געגן דעם בלוט־שונא פון אידישן פאָלק און פון דער גאַנצער מענטשהייט.

דאָס איז אַלץ וואָס מיר האָבן אייך געוואָלט זאָגן, טייערע פרייַנט. נישט קיין סך זיינען מיר, די לעבנגעבליבענע. פונצווישן די שרייבער לעבט, שרייבט און אַרבעט מיט אונז רחל אויערבאַך[20], עס לעבט דער יונגער דיכטער נחמן בלי"ץ[21]; עס

[20] זע ז. 174, באַמ. 10 צום באָריכט פון אידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט פון 15־טן נאָוועמבער.

[21] אַ יונגער פּראָזאַיקער, וועלכער פלעגט זיך באַטייליקן אין דער ליטעראַרישער וואָכנשריפט „ליטעראַרישע בלעטער״. ער איז געראָטעוועט.

לעבט אַ ריי פּוילישׁ־אידישע שרייבער: רודניצקי[22], יאַסטרון[23] לעץ[24], מאַקסימליאַן בּאַראַכאָוויטש[25] און אַנדערע. עס לעבן און געפינען זיך אונטער אונזער אויפזיכט די אַקטיאָרן יאָנאַס טורקאָוו און דיאַנאַ בלומענפעלד[26] מיט זייער טאָכטער. עס לעבט דער מאָלער נאַכט[27], יצחק קאַצענעלסאָן (לפ״ג) געפינט זיך, ווי איר ווייסט אַוודאי, אין אויסלענדער־לאַגער אין וויטעל. י. פּערלע (לפ״ג), נ. בוקסבוים (לפ״ג) און אויך עטלעכע אַנדערע טויער זיינען אַרויסגעפאָרן אין לאַגער פאַר אויסלענדער אין בערגען ביי צעלע ביי האַנאָווער (בערגען־בעלזען). צי זיי לעבן, ווייסן מיר נישט. טוט עפּעס פאַר זיי דורכן אינטער־נאַציאָנאַלן רויטן קרייץ. אַ ליסטע פונם אויסגעמאַרדעטן קולטור־אַקטיוו לייגן מיר ביי[28].

צי וועט אונז נאָך אויסקומען זיך זען מיט אייך, — צווייפלען מיר. גיט איבער אונזערע הייסע גרוסן אַלע אידישע קולטור־טויער, ליטעראטן, זשורנאַליסטן, מוזיקער, פלאַסטיקער, אַלע בויערס פון דער נייצייטיקער אידישער קולטור און די קעמפער פאַר אַ נאַציאָנאַלער און אַלמענטשלעכער באַפרייאונג.

דר. עמנואל רינגעלבלום, דר. א. בערמאַן

וואַרשע, 1־טער מערץ 1944

באַמערקונג (אינם באַריכט גופא):

דער בריוו איז געשריבן געוואָרן דעם 1־טן מערץ. אַ וואָך שפּעטער, דעם 7־טן מערץ 1944, האָט די געסטאַפּאָ אַנטדעקט דעם אונטערערדישן שוצאָרט אין אידישן

---

[22] אַדאָלף הירשהאָרן, געבוירן אין גאַליציע, אַ שריפּטשטעלער־ראַמאַניסט אין פּוילישׁ. עס זיינען באַקאַנט זיינע ראַמאַנען „שטשורעס", „זומער", „סאָלדאַטן". אין זיינע שאָפונגען (אונטערן נאָמען הענריק רודניצקי) באַהאַנדעלט ער אידישע טעמעס. ער איז געראַטוועט. ער זעצט פאַר זיין שריפּטשטעלערישע טעטיקייט אין פוילן. אין 1946 איז אין לאָדזש דערשינען (אין פּוילישׁ) זיינס אַ ביכל „די מאַרטיראָלאָגיע און פאַרטיליקונג פון די וואַרשעווער אידן".

[23] מיעטשיסלאָוו אגאטשטיין, אַ געבוירענער אין טארנע, אַ פּוילישער דיכטער פון דער גרופּע „אָוואַנגאַרד", וועלכע האָט קאַנצענטרירט אַרום זיך יונגע שרייבער. געראַטוועט. היינט געהערט ער צו פ.פ.ר. — קאָמוניסטן. אַ מיטרעדאַקטאָר פון „קוזשניצאַ", אַ וואָכנבלאַט פאַר פּובליציסטיק און ליטעראַטור.

[24] לעץ סטאַניסלאָוו יעזשי, געבוירן אין מזרח־גאַליציע. געענדיקט זיינע שטודיעס אין לעמבערג. אַ פּוילישער דיכטער און סאַטיריקער. געווען אַ מיטרעדאַקטאָר פון דער לינקער הומאָריסטישער צייטשריפט „שפּילקע". ער איז געראַטוועט.

[25] זע זייט 223, באַמ. 2 צום בריוו פון 15־טן נאָוועמבער 1943, צום איחוד־עולמי פּועלי ציון (צ.ס.)—התאחדות.

[26] באַקאַנטע וואַרשעווער אידישע אַקטיאָרן; זיי זיינען געראַטוועט.

[27] נאַכט יוסף, אַ קראַקעווער, פון די באַגאַבטע יונגע מאָלערס.

[28] עס ווערט געמיינט די ליסטע פון 320 דערמאָרדעטע דורך די דייטשן — פון די אָנגע־זעענסטע אידן אין פוילן: רבנים, געלערטע, שריפּטשטעלער, זשורנאַליסטן, לערער, קינסטלער און געזעלשאַפטלעכע טויער פון אַלע פאַרטייען און שיכטן; דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט האָט איבערגעשיקט די ליסטע קיין לאָנדאָן אין מאַי 1944.

קוואַרטאַל[29], אין וועלכן עס האָט זיך אויסבאַהאַלטן דר. ע. רינגעלבלום. ער און זיין פרוי יהודית (לפ״ג) און זייער זון (אוריה) און נאָך פינף און דרייסיק מענטשן, הויפטזאַכלעך פון דער אינטעליגענץ, זיינען דורך די דייטשן שרעקלעך צעפיניקט און דערשאָסן געוואָרן אויף די חורבות פון געטא. אַזוי מאַרטירערישׂ האָט פאַרענדיקט זיין לעבן אַ באַקאַנטער היסטאָריקער, אַ פלאַמיקער געזעלשאַפטלעכער טוער, אַן ענטוזיאַסט פון דער נייצייטיקער אידישער קולטור.

20 מאַי 1944

---

[29] דאָ איז, ווייזט אויס, אַריינגעפאַלן אַ טעות בײַם איבערשרײַבן דעם דאָקומענט און עס דאַרף זיין אַרישן קוואַרטאַל, ווײַל צו יענער צײַט האָט שוין דער אידישער קוואַרטאַל נישט עקזיסטירט. דער דערמאָנטער בונקער איז געווען אויף גרויעצקע גאַס אין מאָקאָטאָווער קוואַרטאַל וואָס אויף דער אַרישער זײַט, אינם הויז פונם פאַליאַק מיעטשיסלאַוו וואַלסקי; דער בונקער איז געווען געבויט אונטער דער ערד, אין אַ גערטל, פאַרדעקט מיט אַן אַראַנזשערײַ. די אידן זיינען געבראַכט געוואָרן אין דער באַקאַנטער טורמע „פאַוויאַק״ (וועלכע האָט זיך געפונען אינם געטא־געביט אויף פאַוויע גאַס פון איין זײַט, און פון דער צווייטער זײַט — אויף דזשעלנע־גאַס) און דאָרטן זיינען זיי דערמאָרדעט געוואָרן. ווייזט אויס, אַז מען האָט געבראַכט די אַרעסטירטע אין די חרובע הײַזער אויף דזשעלנע־גאַס און דאָרט האָט מען זיי דערמאָרדעט.

אַ מוירן־גאַרטל פון 16 קילאָמעטער די לענג און דריי מעטער די הויך האָט אָפגעצוימט די אידן אינם וואַרשעווער געטא פון דער אַרומיקער וועלט.

לידער פון גטא

צוישן די באַריכטן און בריוו, וואָס דער אידישער־אונטערערד אין וואַרשע האָט געשיקט קיין לאָנדאָן דעם 24־טן מאַי 1944, איז אויך געווען אַ בינטל לידער, וועלכע דער אידישער נאַציאָנאַלער קאָמיטעט האָט אין 1944 אַרויסגעגעבן אומלעגאַל אין וואַרשע אין אַ קליין ביכל (פויליש, „פונם אָפּגרונד", 22 זייטלעך). אין דער העברעאישער אויסגאָבע פון דעם בוך ברענגען מיר די לידער (איבערגעזעצט פון א. לעווינסאָן). דאָ ברענגען מיר נאָר די צוויי אידיש־געשריבענע לידער (מיט לאָטיינישע אותיות), וואָס זיינען געווען אין ינעם בינטל (אין דעם אין וואַרשע אַרויסגעגעבענעם ביכל זיינען די צוויי לידער נישטאָ). די מיינסטע פון דעם בינטל לידער האָט דער דיכטער א. ל ע ו י נ ס איבערגעזעצט אין אידיש און אַריין־גענומן אין זיין באַנד לידער און פּאָעמען „אַ איד אויפן ים" („ציקא"־פאַרלאָג, ניו־יאָרק 1947).

***

מיר זיצן ביים זאַמדבאַרג צו די פיסנס
און טרינקען לחַיִים מיטן טויט.
מיר לאַכן פון פעלקערס גרויסן יחוס
און אַרבעטן אויך אין חול־המועד.

די נאַנטע האָבן מיר שוין פאַרלוירן,
מיר דריקן די בילדער צו דער בריסט.
מיר לעבן, ווי אויפסניי געבוירן,
אַזוי ווי ס׳קאָן אַ לאַגעריסט.

מיר טרינקען מיטן טויט לחַיִים
און בייסן צו פאַרשימלט ברויט.
מיר ציילן ספירה צום באַפרייען
ביים טויער פון פאַרמאַכטן פלויט.

ה. ג.[1]

***

טרעבלינקע! דאָרט
פֿאַר אַלע יידן דאָס הייליקע אָרט,
ווער ס׳קומט, פֿאַרבלייבט שוין דאָרט.
דאָ איז די ענדע...

פראַגמענט פון אַ פּאָלקס־ליד
געזונגען פון די אַרבעטער אין די ווּאַרשטאַטן
נאָך דער ערשטער „אויסזידלונג" אַקציע[2].

---

[1] דער מחבר פונם ערשטן ליד איז הערשל גרין, פון דער היים נייטאָן, די פרוי פון ירחמיאל גרין. דאָס ליד איז אין יאָר 1943 געווען זייער פּאָפּולער אינם יאַנאָווער אכזריותדיקן לאָגער אין לעמבערג (וועגן דעם לאָגער זע זייט 170, באַמערקונג 1). מען האָט עס געזונגען מיטן ניגן פון „מיין טאַטע איז אַ סמאַראָווזניק".

העלענא גרין איז געבוירן אין לאָדזש. אַ שילערין פון יצחק קאַצענעלסאָנס גימנאַזיע. שפּעטער שטודירט אין וואַרשעווער אוניווערזיטעט. פּאַרן קריג האָט זי פּאַרעפנטלעכט לידער אין אידיש אין די „ליטעראַרישע בלעטער" און אויך לידער אין פּויליש — געהאַלטן העלענא נייטאָן. איר מאַן ירחמיאל גרין, געווען אַ מיטאַרבעטער פון דער וואָכנשריפט פון „בונד" אין לעמבערג, האָט בשעתו אָנגעשריבן אַ ראָמאַן „די וועבער פון קאָלאָמיי" (געדרוקט אין וואַר־שעווער „היינט"). בעת דער מלחמה האָט העלענא גרין אים איבערגעאַרבעט אַלס שוישפּיל. גרין האָט זייענדיק אין לאָגער געשריבן אַ ראָמאַן פון לאָגער־לעבן. קאָפּיטלעך פונם ראָמאַן האָט עֶר פּאַרגלייענט אויף די „ליטעראַרישע אָוונטן" אין לאָגער. דער פּאָטער פון העלענא גרין — ר׳ אברהם יצחק נייטאָן, איז אין ארץ־ישראל. מיכאל מ. באַרוויטש (באַראָוויטש) אין זיין ביכל „ליטעראַטור אין לאָגער" (פּויליש, קראָקע, 1946), דערציילט אויספירלעכער די געשעענישן ביי וועלכע דאָס ליד איז אַנטשטאַנען און ווי שנעל עס איז גאָר שטאַרק פּאָפּולער געוואָרן אין לאָגער. העלענא גרין און איר מאַן זיינען געווען צוזאַמען מיט מ. באַרוויטשן אינם יאַנאָווער לאָגער.

[2] די באַמערקונג איז פּאַראַן אין די בשעתו באַקומענע דאָקומענטן פון וואַרשע.

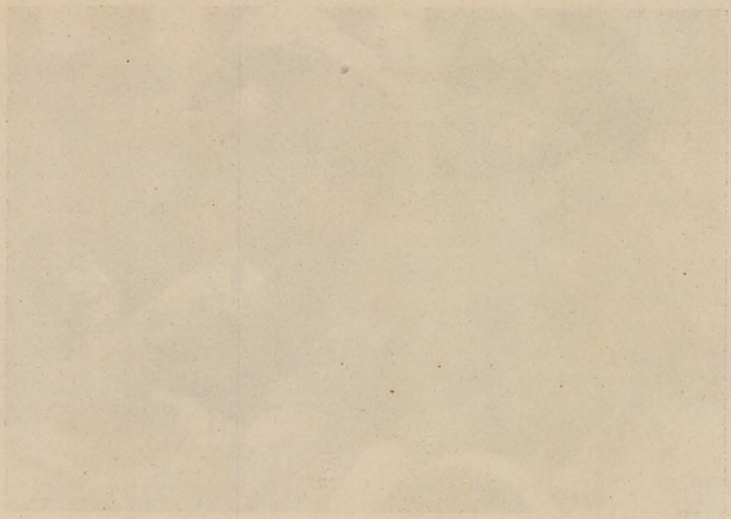
די דייטשע באַרבאַרן האָבן דעם 16־טן מאַי 1943 אויפגעריסן דעם הערלעכן בנין פון דער צענטראַלער סינאַגאָגע אין וואַרשע אויף טלאָמאַצקע־גאַס.

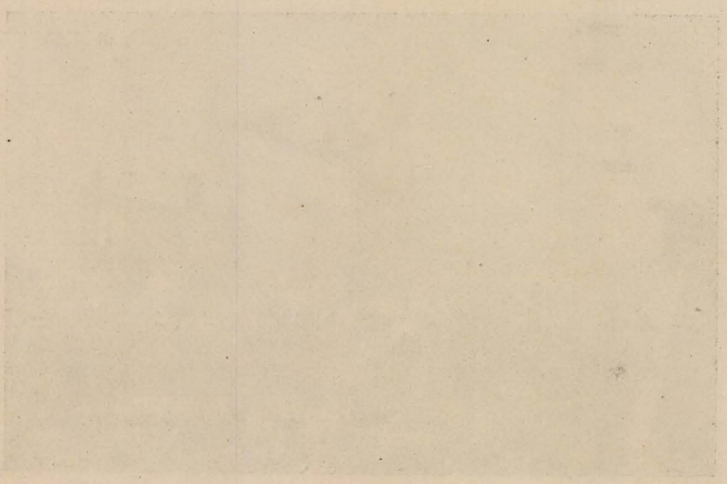

אויפן וועג אינם פאַרניכטונגס־לאַגער

די פּוילישע באַפעלקערונג אויף דער אַרישער זייט וואַרשע קוקט זיך צו ווי דער געטאָ גייט
אונטער אין פייער און בלוט.

לעצט פאַרבליבענע וואַרשעווער געטאָ־קעמפער (חברים פון דער אידישער קאַמף־ארגאַניזאַציע), וועלכע זיינען אַנגעקומען קיין ארץ־ישראל אין די יאָרן 1945—1947.

יצחק צוקערמאַן (אַנטעק)

צביה לובעטקין

שמחה ראָטהייזער (קאָזשיק)

פנינה פּאָפּיער (פּראָנקאָ)

חיים פרימער (הענריק)

העלאַ שיפער

יעקב פּוטערמילך (יאָנעק)

מאַשע גלייטמאַן (מאַרישאַ)

אהרן כמיעלניצקי (קוציק)

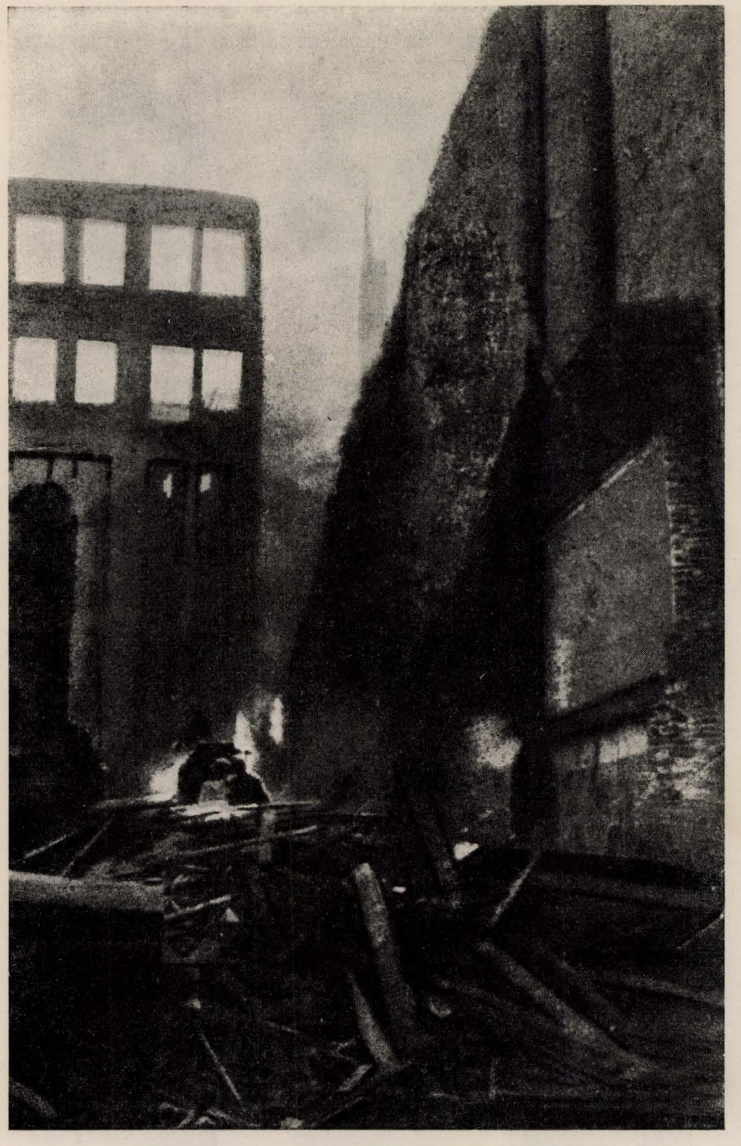

אירענאַ געלבלום (חאַלינאַ)

חוה׳קע פאַלמאַן

שרה בידערמאַן (קריסיאַ)

עס פעלן די בילדער פון שרה (סוזקע) ערליכמאַן און דוד שטיין.

אַ גאַס אינם וואַרשעווער געטאָ אין די טעג פונם אויפשטאַנד

מאפע פון וואַרשעווער געטא־אויפשטאַנד

1. די ביוראָען פון „יודן־ראַט" אויף זאמענהאָף־גאס 19; אינמיטן אויגוסט 1942 זיינען זיי, לויטן באפעל פון די דייטשן, אהין אריבער־געפירט געווארן פון דער קהלה־גבירים אויף גשיבאבטקע־גאס 26—28. דאָרטן האָבן זיי פונקציאָנירט ביזן אויסברוך פון אופשטאנד. אויפן זעלבן ארט איז אויך געווען די פאַטש (זע בילד זייט 98).

2. „אומשלאגפלאץ" — ארומגערינגלט מיט א היזער־בלאק און א מויער־וואנט, מחוץ פונם געטא־עבירט; פון דאָרטן האָט מען אריסגעשיקט די אידן אין די פארניכטונגס־לאגערן — אויף א זייטיקער באן־ליניע (צום דאנציגער וואקזאל); צום „אומשלאגפלאץ" האָט מען געפירט די אידן דורכן געטא־טויער וואָס אויף שטשענשליוועי־גאס (זע בילדער זייטן 98 און 181).

3. „בעפעלס־שטעלע" אויף זשעלאזנע גאס 103 — דער דייטשער הויפט־שטאַב פאר ארויסשיקונגען, פון דאָרטן פלעגן די דייטשע מערדער ארויסלאָזן זיך צו די „אקציעס" אין געטא. בשעת דעם גרויסן גירוש האָבן די אידן געפרוווט אויפצוהיטן דאָס הויז, אונטערגראָבנדיק א טונעל אונטער די ארומיקע הייזער, אָבער דאָס איז זיי נישט גלונגען.

4. דאָס ארט פון די ערשטע קאָמפּן, דעם 18 יאנואר 1943, אונטער דער קאָמאַנדירונג פון מרדכי אניעלעוויטש. אין דערזעלבער צייט איז בעפירט געווארן א פארטיזאנישער קאמף אויך אין אנדערע ערטער אין „צענטראלן געטא" (באציכנט מיט אות „ד"). זע זייטן 149 און 150).

5. אין „פראָדוקטיוון געטא" (באציכנט מיטן אות „ב") האָבן דעם 18־טן יאנואר זיך בעפירט קאמפן אונטער דער קאָמאַנדירונג פון ישראל קאנאל. עס זיינען געטראָפן געווארן 50 דייטשן און דערָאבערט געווארן צענדליקער ביקסן און רעוואָלווערן.

די קאַנצענטרירונג פון די קאמף־גרופּעס פון דער אידישער קאָמף־אָרגאַניזאַציע צו די קאמפן פון 19־טן אפריל 1943:

אין בערשטער־געביט („א") — 5 אפטיילונגען; אין „פראָדוקטיוון געטא" („ב") — 8 אפטיילונגען; אין „צענטראללן געטא" („ד") — 9 אפטיילונגען.

6. די 9 אפטיילונגען פון „צענטראלן געטא" („ד"), זיינען געווען קאַנצענטרירט ארום דעם נאסן־בלאק גענעמ־זאמענהאף — מילע־נאלעווסקי, פון זיי — 5 אינם נאסן־וויקל מילע־זאמענהאף.

7—14. די קאַנצענטרירונגס־ערטער פון די 8 אפטיילונגען אין טעבענס־שולץ־געביט אדער וי מען האָט עס גערופן „פראָדוקטיוון געטא" („ב"); 7. געלערס אפטיילונג, לעשנע 76; 8. קאוועס אפטיילונג, לעשנע 74; 9. וואלדס אפטיילונג, לעשנע 36; 10. נאוואדוואר־סקיס אפטיילונג, נאוואליפיע 7; 11. מאירוויטשעס אפטיילונג נאוואליפיע 31; 12. יולעקס אפטיילונג נאוואליפיע 66; 13. דראזדוסקיס אפטיילונג, סמאטשע 68; 14. וינגראנס אפטיי־לונג נאוואליפקי 41.

15. 2000 דייטשן זיינען דעם 19־טן אפריל 1943 אריינגעדרונגען מיט טאנקען און שנעל־שיסנדיקע מאראמטן אין געטא דורכן טויער וואָס איז פונעם־גאס; זיי האָבן מארשירט לענגאויס זאמענהאף־גאס אין דער ריכטונג צום מוראנאָווער־פלאַץ דורך מילע־גאס; זייער ציל איז געווען — ארומרינגלען דעם בלאק וואָס איז דאָ באציכנט מיט נומער 6. די קאמפער האָבן זיי געלאָזט דערנייַ־ביז וויקל מילע־גאס, וואו זיי האָבן זיך קאַנצענטרירט הינטער בארקאדן אין אלע פיר וויקלען פון דער גאסן־קרייצונג מילע־זאמענהאף; דאָרטן האָבן זיי אוועקגעלייגט 200 דייטשן און פאריאָגט די איבערקיק. וען די דייטשן האָבן זיך אומגעקערט אהין נאָך א מאל האָבן די קאמפער וויידער דערהרגעט 50 פון זיי (זע זייט 159, באמערקונג 53).

16. דעם 20־טן אפריל 1943 האָט אן ס.ס־אפטיילונג פון 300 סאלדאטן געפרוווט מאכן אן אנגריף אויפן בערשטער־געביט. זיי זיינען אריין דורך פראציסקאנער־גאס אויף וואָלאָוו־גאס; די אידישע קאמפער האָבן מיט אן אופרייס־מיטל דערהרגעט א 100 דייטשן. אין א שטיקל צייט ארום האָבן די דייטשן באניצט זייער אנגריף און זיי זיינען וויידער אפגעשטויסן געווארן אויבערלאָנדזיק אויפן ארט א 30 געהרגעטע.

17. א גרויסע אפטיילונג זשאנדארמעריע האָט ארויסמארשירט פונם שטאב אויף זשעלאזנע 103, דורך לעשנע, אין דער ריכטונג צום „צענטראלן געטא". די קאמפער, וועלכע זיינען געווען קאַנצענטרירט אויף לעשנע 76, אויפן דריטן שטאָק, האָבן זיי באגעגנט מיט צוויי שווערע באָמבעס און מיט א שיסערei. די דייטשן זיינען זיך צעלאפן איבערלאָזנדיק אויפן ארט עהרהרגעטע (זע זייט 266, באמערקונג 7).

18—21. שטעלונגען פון שווערע הארמאטן אויסער די געטא־מויער, וואָס די דייטשן האָבן באמבארדירט מיט זיי דעם געטא: 18. קראשינסקי פלאץ; 19. שוויגטא־יערסקע־גאס; 20. מוראנאָווסקע־גאס; 21. באָניפראָטן־גאס. (זע בילדער ביים אנהויב פונם בוך).

22. די הויפט־מאגאזינען פון דער „וועדט־ערפאסונג" (די זאמל־ערטער פארן אידישן פארמעגן, וואס די דייטשן האָבן צוגעריכטן), אויף ניזקי־גאס 18—20; אין די היזער 12—14 — 16 האָבן געווארט די אידן, וועלכע האָבן באראבעט אין די דזשיקע מאגאזינען. פון די פענסטער פון זיידער וואוינונגען און ארבעטס־ערטער אויף די העכערע שטאָקן האָבן די אידן צוגעזען אלץ וואָס קומט פאָר אויפן „אומשלאגפלאץ". בעת דעם אויפשטאנד האָבן די קאמפער אונטערגעגרבן די מאגאזינען און פארניכטעט א פארמעגן פון צענדליקער מיליאָנען זלאָטעס. די קאמפער האָבן אויך פארברענט דעם מאגאזין פון דער „וועדט־ערפאסונג" אויף נאלעווקי 33.

23. א צענטראלער שוצאָרט פון דער אידישער קאמף־אָרגאניזאציע אויף מילע־גאס 29, (אין גאסנווינקל מילע־זאמענהאף, געווען אן אריינגאנג אויך פון זאמענהאף־גאס), פון דאָרטן פלעגן ארויס־גיין און אהין פלעגן זיך זאמענהאפן די קאמפ־גרופּעס; ער איז צעשטערט געווארן דעם 27־טן אפריל 1943 בעת א שווערער שלאכט (זע זייט 256, באמערקונג 18).

24. דער שוצאָרט פונם „פארזארגונגס־אנשטאלט" אויף פראנ־ציסקאנער גאס 30, דאָרטן האָבן די קאמפער זיך אויסבאהאלטן אין קריטישע מאָמענטן. דעם 1־טן אדער דעם 2־טן פון אויך דעם 3־טן מאי 1943 האָט זיך דאָרטן פונאנדערגעפאלקערט א שווערע שלאכט (זע זייטן 295 און 296, באמערקונג 1 און 2).

25. דער שוצאָרט פונם שטאב פון דער אידישער קאמף־אָרגא־ניזאציע אויף מילע־גאס נומ. 18, דאָרטן איז דעם 8־טן מאי 1943 אומגעקומען א גרויסע צאָל קאמפער און צוויישן זיי — מרדכי אניעלעוויטש, אריה וילנער, לייב רבטבלאט און אנדע־רע (זע זייט 164, באמערקונג 60 און זייט 292, באמערקונג 8).

26. שוצאָרט פון די מיסטפירער פונם געטא, אויף פראנציסקא־נער־גאס נומ. 22, דורך־וואנען די קאמפער זיינען אין דער נאכט פון 8־טן מאי 1943 אָראָפ אין די קאַנאליזאציע־רערן, (זע זייט 280, באמ. 13).

27. אויף פראָסטער־גאס זיינען די דערמאָנטע קאמפער ארויס דעם 10־טן מאי אינדערפרי אויף דער ארישער זייט (זע ז. 244, באמערקונג 5 און אויך ש. ראטשיזקס בארינט, זייטן 283 ביז 285 און באמערקונגען 17 ביז 25).

28. אויף לעשנע גאס נומ. 56 זיינען דעם 29־טן אפריל אָראָפ אין די קאַנאליזאציע־רערן 40 קאמפער פון טעבענס־שולץ־געביט (באציכנט אין דער מאפע מיטן אות „ב"), זע זייט 270, באמערקונג 13).

29. דאָס ארט דורך־וואנען די פירער־דערמאָנטע גרופּע איז ארויס פון די קאַנאליזאציע־רערן אויף דער ארישער זייט.

30. די טורמע „פאוויאק" צווישן די גאסן דזשעלנא און פאוויע.

31. די גענגט אָפּעפּאוון־פּאוואזנק. די אין־גאטא־פארבליבענע קאמפער האבן גפרוווט אויסצוזן די באמבארדירונג פון וואשע דורך דער רוסישער אויאציע, דעם 15־טן מאי 1943, און ארויסריין זיך פון גטא דורכן קריסטאלנכן בית־הקברות, אבער דאס איז זיי נישט גלונגען.

32. דאָס ארט וואוהין עס איז אנגעקומען די דעלעגאציע פון דער ארישער זייט, וועלכע איז אוועק פון פראסטע גאס און אריין אין גטא־גביט, דעם 8־טן מאי 1943, דורך די קאַנאליזאציע־רערן, כדי צו העלפן ארויספירן די קאמפער, אבער די האס זיי שוין נישט גפונען.

---

* דער גטא־גביט האָט לויט דער ערשטער פאראָדונג פון די דייטשן, אין אקטאבער 1940, פארנומען עטוואס א גרעסערן שטח, ווי ער איז דא אנגעצייכנט אין דער מאפע. אבער אין לויף פונם יאר 1941 האָבן די דייטשן גפוויטש גאנצן (אדער טיילן פון גאנצן) ארויסגענומען פונם גטא־גביט, בפרט אין דער מערב־דרום זייט (וואָראָנע, לעשנע, אָגראָדאָוע, כלאָדנע, פראסטע א. אנד.).

* די גרענעץ פֿון גרויסן־גירוש אין יולי 1942
(דער מויער נאכדעם פון געטא האט נעהאט 16 קילאמעטער. די לענג פון דרײַ מעטער. די הויך)
די פיר געטאָס, וואו די דייטשן האבן באשלאָסן נאכן גרויסן גירוש פון יולי־סעפטעמבער 1942:
גרענעץ פון די בערשטער־וואַרשטאטן
דער טעריטאָריע שוץ געביט, נערופן אויך דער "פֿראָנטיר־גטא".
דער "קלײנער געטא" טעריטאָריע פֿאַרבליבן אין די וואַרינונגען פון די אידישע ארבעטער
צענטראלער געטא" דער פארקלענערטער געטא נאכן גרויסן גירוש.
טויערן פון געטא.

די גרעסטע מערהייט פון די 376 געפאַלענע, וואָס זיי וועלן אין דעם בוך געוידמעט די אזכרה־פאַרצייכענונגען, איז באַשטאַנען פון יונגע חברים, וואָס פאַרן מלחמה־אויסברוך האָבן זיי געהערט צו די אינגערע שיכטן פון דער באַוועגונג און אויסער זייערע ענגע קרייזן זיינען זיי נישט געווען באַקאַנט. אין די לעצטע צעברויזטע יאָרן זיינען די יונגטלעכע פון דעם דור שנעל רייף געוואָרן און פאַרהאַרטעוועט זיך אין קאַמף. אַ שווערע אחריות האָט דער גורל אויף זיי אַרויפגעלייגט און זיי האָבן די דורכגעטראָגן מיט שטאָלץ, העלדנמוט און כבוד. זייער העלדנמוט וועט זיין אַ דערציִ־אונגס־מוסטער פאַר דורות.

דער מחבר פון דעם בוך האָט געהאַלטן פאַר אַ ספעציעלן חוב צונויפצוזאַמלען יעדן פרט, וואָס מען האָט נאָר געקענט באַקומען, וועגן יענע יונגע קעמפֿער און אונטערערדלער, וואָס זיירע נעמען זיינען נישט באַקאַנט עפנטלעך. זאָל זיין אַט־די פאַראיביקונג פון זיערע נעמען אַ טייל פון אַ טייל פון דער פאַרערונג, וואָס מיר זיינען שולדיק זייער אַנדענק.

די הי֫ע איז צוגענרייט געוואָרן ֫ויט א פ֫אַקאַט, וואָס די צענטראַ֫ע אידישע היסטאָרישע קאָמיסיע אין פו֫ן האָט אַרויסגעגעבן אין יאָר 1945 (נעצייכנט פון פ. שו֫דרייין), מיטן ֫אָזונג: „זאָ֫ דער געשיכט֫עכער אמת וועלן א קבר פאַרן פאַשיזם!"

נעצייכנט מ. וואַראַבייטשיק

קאַאָפ' דרוקערייַ „אחדות" ת֫־אביב, ת. ד. 159

פרעסע אפקלאנגען וועגן דער ערשטער העברעאישער אויסגאבע

„ד ב ר" (תל־אביב):

„. . . דאס וואס ציט־צו ספעציעל דעם לעזער אינם בוך, אין אלע זיינע טיילן, אויך אין די אזכ־ה־פאר־צייכענישן, אין די אביקטיוויקייט זיינע, די איינהייט־לעכע און גלייכע באציאונג צו אלע, וועלכע האבן מקדש־שם־ישראל געווען מיט זיערע מעשים און מיט זייער טויט".

„מ ש מ ר" (תל־אביב):

„אין דער געשיכטע פון דער מענטשהייט זיינען פאראן וויניק דאקומענטן פון אזא דערהויבנקייט און העראישקייט ווי די, וועלכע זיינען דא איינגעזאמלט געווארן... עפעס א נייע היילקייט איז פאראן אין זיי, א היילקייט אן רעליגיע, א קדושה פי אונזער צייט... מ. ניישטאדט האט געטון א גרויסע ארבעט, וואס ס'איז גאר קיין ווערטער ניטשא זי אפצושאצן ווי געהערק".

„ה א ר ץ" (תל־אביב):

„א טיכטיקע האנט האט צונויפגעזאמלט אט דעם גאנצן מאטעריאל. די זעלבע האנט האט אויך אנגעשריבן די באלעהנדיקע אריינפיר־קאפיטלען „דער געטא אין גראנגל". דוכט זיך, אז דאס איז דאס בעסטע בוך פון אלע ביז־איצט דערשינענע ביכער פון דעם מין".

„ידיעות אחרונות" (תל־אביב־יפו אוונט־צייטונג):

„עס איז נישט דאס ערשטע בוך וועגן חורבן פון דער אידישער וואראש אבער עס איז דאס בוך פון גרעסטן פארנעם און פין שטארקסטער דערשיטערונג. עס איז דער פולסטער ערז־דאקומענט וועגן דער מסה־העלדישקייט פון אונזער תקופה. עס איז א היסטאריש בוך וואס וועט אריין אין דער היסטאריע".

„הפועל הצעיר" (תל־אביב):

„דו בלעטערסט די זייטן פינם בוך און פאר דיינע אויגן שוועבן פארבייַ די טיירער און נאענטע גע־שטאלטן: א שלל טיפן, חברים, לערער, שרייבער, רבנים, עסקנים, פריינט: סייערע מיינע, האראציק, ז י ץ פון מיין פאלק, קינדער פון אונזער פארצווייגטער משפחה, פון אונזער פרוכטבארער אין גייסטיק־יחוס־דיקער משפחה — וואס האבן אייך פרעמדע אנגעטון?

„עם וספר" (תל־אביב):

„א גרויסע שליחות האט דערפילט מ. ניישטאדט מיט זיין בוך. מ. נ. האט במשך דער גאנצער מלחמה צייט געפירט א קארעספאנדענץ מיט טויער פון פוילן, ער האט עטלעכע מאל באזוכט ניי־טראלע לענדער, ער האט געזאמלט א פארשידנארטיק, מינדלשטן און שריפטלעכן מאטעריאל — און פון דעם אלעם איז געווארן איין גרויל־מגילה, וועלכע מען דארף לייענען און אריינטראכטן זיך אין איר".

„אגרת לנוטר" (צייטונג פון דער אידישער מיליץ אין ארץ־ישראל):

„דער מאטעריאל, וואס איז צונויפגעזאמלט דא אין בוך, וועט דערציען דורות, און ער וועט לייגן זיין שטעמפל אויף דער אויסבילדונג פון זייער כאראקטער".

„די צוקונפט" (ניו־יארק):

„...געזאמלט מיט פיעטעט, מיט יראת הכבוד, מיט גרוילטיקער התמדה, פינקטלעכקייט און פראנטואר־לעכקייט... אין פספעציעלע הערות, טראגט איין דער זאמלער און רעדאקטאר א סך אויסבעסערונגן, דער־גענצונגן, אויפקלערונגען צו די גשעענישן וואס ווערן גשעילדערט... פול מיט דאקומענטאריי־שע זיינען מיר פאר דער אויסערגעווינענעכער זארגפילקייט, וואס ער וויזט ארויס אויף דעם גביט... די דאקומענטן האבן א דירעקטן שייכות בלויז צו וואראש. אבער דער מחבר ברענגט אונז א שלל אפאקטן... וואס קלערן אויף און באלייכטן וואס איז גשעען אין גאנצן לאנד... יוגנט־לעכע, דאס רוב, „אומבאקאנטע זעלנער" — האט דער מחבר אפגעגבן זייער פיל מי אויסצוגעפינען וואס מער פרטים וועגן זייער קורצן פיינפולן לעבן און העלדישקייט. דאס איז דער ווערטפולסטער טייל פון דער זאמלונג".

„מארגן פרייהייט" (ניו־יארק):

„... קוקט אן די שיינע פנימ'ער, די אידישע אינגלעך מיט מיידלעך, די אידישע משכיל־טיפן, קינסטלער־טיפן, האראפאשניקעס, די תורה־מענטשן, די גוטע טאטע־טיפן און מאמע־טיפן! פילט מיט מיר: דאס זיינען דאך מיין טאטע־מאמע, מיינע שוועסטער און ברידער, מיינע שוועסטער־קינדער, מיינע אייגענע קינדערלעך!... וועלן מיר אפלערנען דעם מוסר־השכל: מער זאלן מיר נישט זיין צעזיצ'ט און צעשפרייט, נאר ישראל־מענטשן מיט זעלבסט־כבוד, מיט זעלבסט־ווילן, אויף אייגענער ערד".

„דער טאג" (ניו־יארק, אין ענגלישן טייל):

„... פארוואס אזא וועלט זאל נישט ווערן אינטערע־זענט אין ענגליש און וויט פארשפרייט דורך ציונוס־טיפע און אנדערע גזעלשאפטלעכע ארגאניזאציעס, איז א רעטעניש פארן שריבער פון די שורות. אזא פארנאכלעסיגונג וועקט אויף ערנסטע ספקות אין דער פעיקייט פינם אידישן קיבוץ אין אמעריק פארצוועזן די גאל־יונג טראדיציע פון די אייראפעישע אידן. שוין אפגערעדט צו שטיין בראש פון דער אידישער וועלט־קולטור".

„ה ד א ר" (ניו־יארק):

„עס איז. דוכט מיר נישטא היינט צו עמיצער, וועלכער זאל זיין מער קאמפעטענט און פאסיק ווי מלך ניישטאדט מחבר צו זיין אזא בוך... דער מחבר האט אריי־גגעלייגט גרעניציאלאזע ארבעט און מי. מיט אומ־גיהיירן פלייס, א רעזולטאט פון זייער טיפער ליבע און פארערונגס־גספיל צו אונזערע קדושים, האט ער אפגערעדט צו שטיין בראש פון דער אידישער וועלט־וויי ביאגראפישע באשרייבונגען וועגן יעדערן פון זיי".

„אונזער צייט" (בוענאס איידעס):

„... דאס בוך איז א וויכטיקער ציגל אין בנין פון דאקומענטאציע פון דער אידישער קאטאסטראפע און פין אידישן קאמף. פין איז א בוך, וואס שטארבט צו געבן אן אמת אביעקטיוון בילד פון יענע טעג".

„פאלקסציטונג" („בונד", וואראשע־לאדזש):

„... א וויכטיג פראבלעם איז פארן פארשער פון דער געשיכטע פון וואראשווער גטא־אויפשטאנד די ראל פון יידער אידישער גרופירונג בין אין בעת דעם אויפשטאנד. מ. ניישטאדט באמיט זיך דאס צו טאן. נישט געקוקט אויף זיין ציוניסטישער איינשטעלונג..."

„אונזער וואכט" (פאריז):

„אן אויסערגעווייגלעכע ארבעט פון עקשנות און פיעטעט. איז מ. פין א בין צונויפזאמלען ידיעות, פרט נאך פרט בי־ם הונדערטער קרובים פריינט און חברים פון די גטא־לעגט. און פאר דיר דאזיגער מיטפולער ארבעט קומט דעם מחבר א גרויסער יישר־כוח".

„זייאניסט רעווי" (לאנדאן):

„דאס בוך גיט א וויכטיק און אויף דאקומענטן באגריי־דעט בילד פי־ם דער קסיסה פון דער גרעסטער אידישער טהלה אין פוילן... מ. ניישטאדט. דער באקאנטער ציי־ניסטיש־טאציאליסטישער טויטער טייטשט אויס אויס אין דעם בוך די סיבות, פארוואס עס איז אויף אזוי שפּעט אפגע־לייגט גוואראן דער באוואפנטער אויפשטאנד".

„אפריקאנישע אידישע צייטונג" (יאהאנעסבורג):

„... דאס בוך וועט ליפערן א סך מאטעריאל פאר די־זיקופטיקע געשיכטע־שרייבער וועגן דער שפאכע פין אידישן דרישן חורבן".

„נייוועלט" (תל־אביב, יצחק צוקערמאן):

„... זייענדיק מער ווייניקער באקאנט מיט דער ליטעראטור וועגן אויפשטאנד אין וואראשווער גטא. מיין איך, אז אפשר דער ווי־וכטיקסטע ארבעט אויף דעם געביט איז מ. ניישטאדט'ס בוך „חורבן ומרד של יהודי ורשה" (תל־אביב 1946)".

„ד"ר אדאלף בערמאן (וואראשע, פון א בריוו):

„... איך קאלט דאס בוך פאר דעם בעסטן פון אלע פובליקאציעס, וועלכע זיינען ביז איצט ארויס אויף דער טעמע.